

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાત કૌપીરાભિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૦૫૪ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ડાહ્યા અને ડાહ્યાની

વિષય U ૮૪૪૪: ૪૨

જરથોશ્તી ધર્મ સંબંધી ભાષણો અને વાંચેન્ને.

ભાગ ત્રીજો.

કર્તા

એરવદ હવનજ જમશેદજી મોદી, બી. એ.

મુદ્રક:

ધી જ. ન. પીટીટ પારસી ઓરિએન્ટલ કેપટન પ્રિન્ટીંગ વર્ક્સ.

લાલબાગ, પારેલ.

સને ૧૨૭૭ ચક્રાબ્દેજરદી.

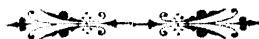
સને ૧૯૦૭ ઇસવી.

भारत विद्यापीठ ग्रंथालय
अहमदाबाद
अहमदाबाद ग्रंथालय संग्रह

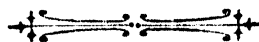
२०५४

१०४३३४२

LECTURES AND SERMONS
ON
ZOROASTRIAN SUBJECTS
PART III.

BY
JIVANJI JAMSHEDJI MODI, B. A.

Bombay :
J. N. PETIT PARSI ORPHANAGE CAPTAIN PRINTING WORKS.

1907.

આજ લખનારનાં બીજાં પુસ્તકો.

BY THE SAME AUTHOR.

In English. અંગ્રેજી.

The Funeral Ceremonies of the Parsis.

The Religious system of the Parsees.

Marriage Customs among the Parsees, their Comparison with similar Customs of other Nations.

The Parsees at the Court of Akbar and Dastur Meherji RÂNÂ.

Aiyâdgâr-i-Zarirân, Shatrôihâ-i-Airân, va Afîya va Sahigiyâ-Seistân, *i. e.*, the Memoir of Zarir, Cities of Irân, and the Wonders and Marvels of Seistân (Pahlavi Translations, Part I. Texts in Gujarati character, with English and Gujarâti translations and notes).

Jâmâspi (Pahlavi Translations, Part III. Pahlavi, Pazend and Persian texts with translations).

Wine among the Ancient Persians.

Astodân.

The Persian Mâr-Nâmeh, or, The Book for the taking of Omens from Snakes.

Charms or Amulets and a few Ancient Beliefs about the Eclipse.

Two Avesta Amulets.

Asiatic Papers.

Haoma in the Avesta.

A Few Events in the Early History of the Parsees and their Dates.

A Glimpse into the Work of the Bombay Branch Royal Asiatic Society during the last 100 years from a Parsee point of view.

Education among the Ancient Irânians.

Impression d'un Parsi sur la Ville de Paris.

La Visite d'un Parsi à la Ville de Constantinople.

La Cérémonie du Naôjote parmi les Parsis.

In Gujarati. ગુજરાતી.

વાયુચક્ર શાસ્ત્ર. Meteorology.

જમશેદ, હોમ અને આતશ. Jamshed, Hom and Fire.

અવસ્તા જમાનાની ધર્મસંસારી ઇંદગી, ભૂગોળ અને એકસરનામું. The Social Life, Geography and Articles of Faith of Avesta times.

અનાહીત અને ફરોહર. Anáhita and Farôhar.

અવિષ્ણની ઇંદગી અથવા આત્માનું અમરપણું. Immortality of the Soul.

મેહેર અને જશને મેહેરંગાન. Mithra and the Feast of Mithras.

અવસ્તાના વિશેષનામોની ફરહંગ. A Dictionary of Avestic Proper Names ઇરાની વિષયો. Iránian Essays, Part I.

ઇરાની વિષયો, ભાગ બીજો. Iránian Essays, Part II.

ઇરાની વિષયો, ભાગ ત્રીજો. Iránian Essays, Part III.

મોત ઉપર વાએજ. A Sermon on Death.

શાહનામું અને શીરદોશી. Sháh-nâme and Firdousi.

શાહનામું, મીનોએહેરનાં રાજ્ય સુધી. Shah-nameh up to the Reign of Minocheher.

જ્ઞાનપ્રસારક વિષયો, (પહેલો ભાગ). Lectures before the Dnyân Prasârak Society, Part I.

જ્ઞાનપ્રસારક વિષયો, ભાગ બીજો. Lectures before the Dnyân Prasârak Society, Part II.

જરથોસ્તી ધર્મસંબંધી ભાષણો અને વાએજો. Lectures and Sermons on Zoroastrian Subjects (Part I).

જરથોસ્તી ધર્મસંબંધી ભાષણો અને વાએજો, ભાગ બીજો. Lectures and Sermons on Zoroastrian Subjects, Part II.

જરથોસ્તી ધર્મસંબંધી ભાષણો અને વાએજો, ભાગ ચોથો (છપાયે). Lectures and sermons on Zoroastrian Subjects, Part IV. (In press.)

બુન્દહેશ. Bundhesh (Pahlavi Translations, Part II.)

કદીમ ઇરાનીઓ, હીરોડોટસ અને સ્ટ્રાબો મુજબ, અવસ્તા અને ખીન્ન પારસી પુસ્તકોની સરખામણી સાથે. The Ancient Iránians, according to Herodotus and Strabo, compared with the Avesta and other Parsee books.

શાહનામાનાં ઇસ્તાનો ભાગ પહેલો. Episodes from the Sháh-nâme, Part I.

શાહનામાનાં ઇસ્તાનો ભાગ બીજો. Episodes from the Sháh-nâme, Part II.

WORKS EDITED BY THE SAME AUTHOR.

The K. R. Cama Memorial Volume.

The Pahlavi Mâdîgân-i-Hazâr Dadistân.

K. R. Cama Masonic Jubilee Volume.

આ પુસ્તક

મરહુમ શેઠ બેહરામજી જીજીભાઈ સી. એસ. આર્થ. ની

પવિત્ર યાદને

તેવણ તરફના માનની અને તેવણનાં કેટલાંક

બલાં વચનો અને કામોની યાદની

નાની ઈધાની તરીકે

અર્પણ કર્યું છે.

DEDICATED

TO

THE SACRED MEMORY

OF

The late Byramjee Jejeebhoy, Esqr. C. S. I.

દીખાચો.

જરથોસ્તી ધર્મ, સાહિત્ય, તવારીખ વિગેરે આખતો ઉપર મારા તરફથી ગુજરાતી ભાષામાં અપાયલાં મુખ્ય ૯૪) જાહેર ભાષણો અને વાચ્યેજેમાંથી કેટલાંક નીચે મુજબનાં પુસ્તકોમાં પ્રગટ થયાં છે.

જન્મશેદ, હોમ અને આતશ નામનાં પુસ્તકમાં ૧
અવસ્તા જમાનાના ધરસંસારી જીવંતી ભૂગોળ અને
એકસાર નામું... .. ૩
અનાહીત અને ફરોહર ૨
ઈરાની વિષયો, ભાગ પેહેલો ૪
ઈરાની વિષયો, ભાગ બીજો... .. ૫
ઈરાની વિષયો, ભાગ ત્રીજો ૭
જરથોસ્તી ધર્મ સંબંધી ભાષણો અને વાચ્યેજે, ભાગ પેહેલો ૨૩
જરથોસ્તી ધર્મ સંબંધી ભાષણો અને વાચ્યેજે, ભાગ બીજો ૨૩

૬૮

આ પુસ્તકમાં બીજાં ૧૬) હું પ્રગટ કરું છું. બાકીનાં ૧૦) હું હવે પછી કરીશ.

આ પુસ્તકમાં નીચલી જુદી જુદી મંડળીઓ અને મીજલસો સનમુખ અપાયલાં ભાષણો અને વાચ્યેજે સમાવ્યાં છે:—

બજમે જશને રજે ઓરમજદ મંડળી ૪
ગાથા સોસાઈટી ૧
અદેરી મર્જઆનાઆદની સ્થાપનાનાં ૬) ઠાં વર્ષની
પુશાલીનું જશન ૧
મરહુમ શેક જીજાબ દાદાબાઈની સ્કુલના વિદ્યાર્થીઓ અને
ખેતવાડીના રહીશો હજુર મરનારની બાજ ને દીન... .. ૧
ધી થીઓસોફીકલ સોસાઈટીની મુંબઈની શાખાના કેટલાક
સાહેબોની આગેવાની હેઠળ થયેલું પેગામ્બર જરથોસ્તના
દીસાનું જશન ૧
મરહુમ ઓરવદ ટેકમુરુપ દીનશા અંકેશરીઆની પેહેલાં વરસની
બાજનું જશન ૧

મરહુમ એરવદ કાવસજી એદલજી કાંગાની પેહેલાં વરસની	
બાજનું જશન ૧	૧
માહાબજેધર ખાતે શેઠ શાપુરજી એદલજી ચીનાઇના બંગલામાં થયેલું	
જશન... .. ૧	૧
જશન મંડળી ૧	૧
શેઠ મનચેરજી કાવસજી મરજખાન હસ્તકની ગરીબ જરથોસ્તીઓની	
થેલીઓમાં રહેતાં બાનુઓનો મેળાવડો ૧	૧
મરહુમ સર દીનશા માણેકજી પીટીટ પેહેલાં બેરોનેટની ૫) મી બાજને	
દીને એઓની મીલોના પારસી કામદારોએ કરેલું જશન ૧	૧
ધી બેહેરામજી જીજીભાઇ રદુડંટસ એસોસીએશને મરહુમ શેઠ	
બેહેરામજીની ૧૬) મી બાજનું કરેલું જશન ૧	૧
કસલી સાલ મંડળી ૧	૧

એઓમાંથી બજમે જશને રજા એરમજદ મંડળીએ, તે મંડળી મારફતે થયેલાં અને બજમ નામનાં ચોપાનીઓમાં છપાયેલાં બાપણો અને વાએજે એમ જાહેરમાં પુસ્તક રૂપે રજુ કરવા માટે જે જોગવાઈ કરી આપી છે તે માટે એ મંડળીનો ઉપકાર માનું છું.

“જમશેદ હોમ અને આતશ” નામનું માફ જરથોસ્તી ધર્મ સંબંધી બાજને ઉપરનાં બાપણુ અને લખાણોનું પેહેલું પુસ્તક મેં મરહુમ શેઠ જીજીભાઇ દાદાભાઇની પવિત્ર યાદને અર્પણ કર્યું હતું. આજ સુધીમાં આવી બાજનો ઉપર છપાયેલું આ છેલ્લું પુસ્તક એ મરહુમના બેટા મરહુમ શેઠ બેરામજી જીજીભાઇ સી. એસ. આઇ.નાં નામ સાથે જોડવાની રજા લેઉં છું. એ મરનારનાં કેટલાંક બાંધાં વચનોએ આ પુસ્તકનો મારો એક વિષય મને સ્પષ્ટ થયો છે. તે વિષયમાં જણાવવા પ્રમાણે મેં કેટલાંક સુંદર કલાકો તેવણની રૂઢી સંગતમાં બોધ લઇ કાઢાડ્યા છે. મારા મરહુમ પિતાજીનો, જેમ એવણના પિતાજી સાથે, તેમ એવણ સાથે ઘાડો સંબંધ હતો. આગલ એક વખત એવો હતો કે જ્યારે એક કુટુંબના ધર્મગુરુ એક કુટુંબના પ્રિય આસામી ગણાતા અને ધર્મગુરુ અને યજમાન વચ્ચે ધણો ઘાડો અને પ્રિય સંબંધ રહેતો હતો. તે સર્વ આગલા પાછલા બનાવોની ઉપકાર સાથની યાદમાં, અને મરહુમ તરફનાં માનની એક ઇષાની તરીકે, આ પુસ્તક મેં એવણનાં નામ સાથે જોડ્યું છે.

કાલાબા, તા. ૨૬ મી નવેમ્બર સને ૧૯૦૭.

PREFACE.

—♦—

Of the 94 principal Public Lectures and Sermons delivered by me in Gujarati on Zoroastrian religion, Literature, History &c., some have been published in my following books :—

Jamshed Hom and Fire	1
The Social Life, Geography and Articles of Faith of Avesta times	3
Anâhita and Farôhar	2
Îrânian Essays, Part I	4
Îrânian Essays, Part II	5
Îrânian Essays, Part III	7
Lectures and Sermons on Zoroastrian Subjects, Part I	23
Lectures and Sermons on Zoroastrian Subjects, Part II	23
Total	68

In this book, I publish 16 more. The remaining 10 will be published in another volume.

These Lectures and Sermons are on the following subjects.

1. The Rejoicings of Nature on the birth of Zoroaster.
2. The Bell rung at the Bui ceremony, in the Âtash Beheram. Thoughts suggested by it.
3. On what does the Prosperity of a City rest.
4. The Greatness of a Great man.
5. The Belt on the waist of Zoroaster.
6. My Paradise.
7. The Treasure of God.
8. The Dead, our Monitors.
9. " I, Thou and He " or " From Nature to Nature's God. "
10. The Resurrection.
11. Ancient Iranian Festivals.
12. Lessons from the Lives of some known Iranian women.
13. Industry of Factories.
14. A Few Good Words.
15. The Kinship with the dumb creatures of Bahaman Ameshâspand.
16. The Proper time.

I dedicate this work to the sacred memory of the late Mr. Byramjee Jeejeebhoy C. S. I., whose few good words have suggested to me the subject of one of my Sermons in this Volume.

—♦—

સાંકળ્યું.

અનુક્રમ.

વિષય.

પાના.

૧—પેગમ્બર જરથોસ્તના જન્મથી કુલ કુદરતની ખુશાલી...	૧ થી ૧૩
પેગમ્બરનાં ગાથાનું નામ ધરાવનાર મંડળી અને તેનું કામ ...	૨
ખોદાદસાલ અને પેગમ્બરનો જન્મ દિવસ... ..	૩
સાલગીરેહ ઉમારવી તે શું ?	૭
બલા વિચાર એ બંદગી	૧૧
પેગમ્બરના જન્મથી કુદરતની ખુશાલી	૮
જન્મ વખતે પેગમ્બરનું હસવું	૬
કુદરત અને ગઓતમ બુદ્ધ... ..	૧૦
ઇશ્વર યોક્ત શાસ્ત્ર	૧૧
પેગમ્બર જરથોસ્તે કુદરતને હસ્તી કીધી તેનો સમ્બંધ શું ? ...	૧૧
કુદરત અને પેગમ્બરની શિખવણી એક	૧૧
ગુચવણુમાંથી બ્યવસ્થા	૧૧
કુદરતનું અને પેગમ્બરનું કામ એક... ..	૧૨
કુલ કુદરત સાથે આપણ માણસે પણ હસવાનું છે	૧૧
પેગમ્બરની શિખવણી, અશોષ.	૧૩
મેરીઅન કોર્ડના વિચારો	૧૧
૨—આતશકહેલોમાં દેવાતી ખોએના ઘંટનો અવાજ...	૧૪ થી ૨૬
ઘંટનો અવાજ શું વાએજ કરે છે ?	૧૫
I. ઘંટ એટલે શું ?	૧૬
ઘંટ માટેનો અવસ્તાનો શબ્દ... ..	૧૧
ઘંટ માટેના અવસ્તાના કાંત્ર શબ્દનો ધાતુ	૧૧
ઘંટના રૂપનો ધાર્મિક સંબંધ... ..	૧૭
II. ઘંટને ધર્માલયની સેવામાં લેવા આગમ્ય તેનો ઉપયોગ...	૧૧
ઘંટનો ઉપયોગ અવસ્તામાં કેવા પ્રકારનો ?... ..	૧૧
ઘંટના સંસારી ઉપયોગના દાખલા... ..	૧૧
અવસ્તા પ્રમાણે ઘંટ બેટ આપના લાયક સ્થાન... ..	૧૮
ઘંટ ઇનામ તરીકે	૧૧
III. સંસાર વહેવારના ઉપયોગ ઉપરથી ધર્મમાં અને ધાર્મિક ક્રિયામાં ઘંટ	૧૧
બીજા ધર્મમાં ઘંટ. ચાહુદી ધર્મ પુસ્તક પ્રમાણે ઘંટનો ઉપયોગ	૧૧
ખ્રિસ્તિ દેવલોમાં આપણી ગેહોની માફકના વખતોએ વગાડવામાં આવતા ઘંટો... ..	૧૯
ઘંટને પવિત્ર કરવાની ક્રિયા	૨૦

પવિત્ર ગણાતા મોટા ઘંટે	૨૦
ઘંટનાં નામથી શ્રાપ	૨૧
ખીજા તાલકાઓમાં ઘંટ	૨૧
ઘંટે ધર્માલયના બાંધકામમાં લીધેલી જગ્યા	૨૧
ઘંટની કૃતેહ તે દેશની કૃતેહ... ..	૨૧
IV. ઘંટનો સંસાર વહેવારમાં અને ધર્મમાં ઉપયોગ. તે ઉપરથી ઉપજતા વિચારો	૨૧
ઘંટથી ત્યારે એ પ્રકારના બોધ	૨૨
વખત જ્ઞાનો થયો છે?... ..	૨૪
વખતનું એક બુદ્ધા પુરુષનાં રૂપમાં ચિત્ર	૨૪
ઘંટના અવાજ સાથે નમનનો વિચાર	૨૫
ઘંટના અવાજ સાથે સેવટની કુચની યાદ... ..	૨૫
ઘંટના અવાજ સાથે ઉમેદ અને આશા	૨૬
ઘંટના અવાજની વાંચેજનું તાતપર્ય	૨૬

૩—નવાં શેહરોની સ્થાપના અને એક શેહર (મર્જ) ની

ખરેખરી આબાદી શામાં સમાયલી છે	૨૭ થી ૩૫
વિષય માટેનો અવસર... ..	૨૭
I. નવાં શેહરોની સ્થાપનાની પુરાણી હકીકત	૨૮
શાહ જમશેદની નવી જગ્યાઓ વસાવવાની કાળજી	૨૮
ક્યોમર્સથી વેરાન મુલકમાં શેહરો અને કસ્ટાઓની સ્થાપના... ..	૨૮
અસલમાં શેહરોને કોઈ બનાવ ઉપરથી નામો મળતાં... ..	૨૮
ધરાની શેહરોની સ્થાપના બાબેનું પેહેલવી પુસ્તક	૨૮
શેહરોનાં નામો, સ્થાપનારાઓનાં નામો ઉપરથી... ..	૨૮
મર્જાન શબ્દનો અર્થ... ..	૩૦
II. એક શેહરની ખરી આબાદી શામાં સમાયલી છે?... ..	૩૧
૧. શેહરો અને જગ્યાઓને નેમાજ તે તે દાદારને નેમાજ	૩૧
શેહરોની શારિરીક નેમાજમાં આત્મીક અંશ	૩૨
૨. એ આત્મીક નેમાજ આપણી જાતી કોશિશનું જ્ઞાન આપે... ..	૩૨
આત્મીક આબાદી	૩૩
આત્મીક આબાદી માટેની દુઆ	૩૩
કસ્ટાની આબાદી માટે દુઆ... ..	૩૪

૪—મરહુમ શેઠ જીજીલાલ દાદાલાલ. એક શેઠીઆની ખરી

શેઠાઈ શામાં સમાયલી છે.	૩૬ થી ૫૦
આજનો અવસર... ..	૩૬
વિષયના ભાગો	૩૬
I. એક મોટા માણસની જીંદગીની તવારીખમાં જગ્યા	૩૭
આપણાં ધર્મપુસ્તક પ્રમાણે એ પ્રકારની અક્ષર	૩૭
જાતીઅક્ષર. તે ધરાવનાર ફરજદ માટે દુઆ	૩૭
સાંભળીને એટલે અવલોકન યા અનુભવથી મેળવેલી અક્ષર	૩૭

એવી મેળવેલી (ગઝોશો સત) અક્ષર મેળવવાનાં સાંધનો...	૩૮
તવારીખ એવી અક્ષર આપનાર એક સાંધન	"
ધતિદાસ (તવારીખ) શબ્દનો ધાતુ પ્રમાણે અર્થ...	"
બાબનો દિવસ એક રીતે આગલી તવારીખ યાદ કરવાનો દિવસ	૩૯
મોટા માણસોની જીંદગી તવારીખનો અગતનો ભાગ	"
મોટા માણસોની જીંદગી વાએજ સમાન...	"
II. શેઠ જીજીભાઈ દાદાભાઈની જીંદગીનું ટુંક વર્ણન	૪૦
બહેર પુરોની સેવાઓનું માપ	૪૩
એ માપથી શેઠ જીજીભાઈની જીંદગીનાં કામોની તપાસ ...	૪૪
૧. ગરીબોને મદદ	"
૨. કેળવણીને મદદ	૪૫
૩. સરકાર અને પ્રજા વચ્ચે દુભાશીઆ તરીકે	"
૪. વેપાર, ઉદ્યોગ દુનરને ઉત્તેજન	૪૬
૫. ટોળાના સુધારા વધારાઓમાં ભાગ	"
૬. લાયક માણસોની કદરણનાસી	"
વંદીદાદના દર્મીન મુજબ એવણની ત્રણ પ્રકારની સખાવત ...	૪૭
III. શેઠાઈ કેવા પ્રકારની હોવી જોઈએ	"
શેઠ શબ્દનો અર્થ	"
ખરી શેઠાઈ ખોદાએ આપેલી નેઆમતો અને સદગુણો બીજા-	
ઓનાં બધાં માટે વાપરવામાં	૪૮
સવંથી મોટો શેઠ તે દાદાર	"
શેઠાઈ શોધવાનો મુખ્ય માર્ગ. શેઠાઈ કરવા આગમ્ય શેઠ	
(એક) થાવું	"
શેઠાઈ પૈસામાં સમાઈ નથી	૪૯
મનની શેઠાઈ	"
વિષયનો ધડો	"
૫—પએગામ્બર જરથોસ્તની કમરખરનો કમરખંદ.	૫૧ થી ૫૬
વિષયની બાબત	૫૧
કમરખંદ એક પેહેલવાનનું હથિયાર	"
કમરખંદ શબ્દનો ધાતુ પ્રમાણે અર્થ	૫૨
કમરખંદ એક પેહેલવાનનું તેમ ધર્મગુણનું હથિયાર	૫૩
પએગામ્બરની કમર ઉપરનો કમરખંદ ચીન્હરૂપે શું દેખાડે છે ?	"
૧. પેહેલું, તે એક મજબુતીની નિશાણ	"
એ મજબુતી શાની સામે ?	૫૪
૨. કમરખંદ બાંધવો અથવા કમર બાંધવી એ તૈયાર થવાની	
નિશાણી	"
કમરખંદ બાંધી દેખાડવામાં આવતી તૈયારી શાની ?	"
જરથોસ્તી ધર્મનું ખાસ મન : દિ મત	"

કમરબંદ બાંધી દેખાડવામાં આવતી તૈયારી, બધાં જુડાં વચ્ચેની

લગાઇમાં ઉતરવાની તૈયારી... .. ૫૫

ડાઁ એકસનની લોંડુ અને પારસીઓ વચ્ચે સરખામણી ... ૫૬

જરથોસ્તી દીન એક લગાઇ કરતી દીન ૫૭

કમરબંદ સાથે બેગાયલો બંદનો વિચાર ૫૮

એ બંદ તે પ્રથમમાં તે દાદારની બંદગીનો બંદ ૫૯

બંદ ઉપરથી એ પ્રકારના એકમેકથી ઉલટા દેખાતા વિચારો ... ૬૦

ડેન્ડીની કમર પર કમરબંદ ૬૧

ડેન્ડીના કમરબંદ પરથી કુસ્તીની યાદ ૬૨

કમર શબ્દ કુસ્તીને અર્થે ૬૩

કુસ્તી એક જાતનો પવિત્ર કમરબંદ... .. ૬૪

ક્રેન્સીસ્કન સાધુઓમાં પવિત્ર દોરી ૬૫

આંદે સેવટનો વિચાર ૬૬

૫-મહાદેવ બેહેસ્ત ૬૦ થી ૭૮

બેહેસ્તની સ્તુતીના શબ્દો ૬૦

બેહેસ્ત બાબે વિચાર કરવાનો અવસર ૬૧

રવાનની અમર્ગી બાબે સોક્રેટીસ ૬૨

વિપવતું નામ ૬૩

બેહેસ્તના અનિયમીત દરજ્જા. દરેકનું જૂદું બેહેસ્ત ૬૪

બેહેસ્ત માટેનો અવસ્તાનો શબ્દ ૬૫

બેહેસ્ત શબ્દનો અર્થ ૬૬

બેહેસ્ત માટેનો અર્થેજી શબ્દ... .. ૬૭

બેહેસ્તની જગ્યા... .. ૬૮

બેહેસ્તનાં મકાનનો પહાડો સાથે સંબંધ ૬૯

બેહેસ્તનું મકાન ક્યાં છે? ૭૦

બેહેસ્ત સર્વ જગ્યાએ છે ૭૧

બેહેસ્ત ક્યાં છે?... .. ૭૨

પૃથ્વિ ઉપર શારીરીક બેહેસ્તનું મકાન ૭૩

આ પૃથ્વિ ઉપર આત્મીક બેહેસ્તનું મકાન... .. ૭૪

બેહેસ્ત આ દુનિયાથીજ શરૂ થાય છે ૭૫

બેહેસ્ત એક ચોકસ જગ્યાએ નથી તેનો બીજી રીતે વિચાર... ૭૬

કદાચ એક જગ્યા હોવા છતાં તે સર્વ માટે બેહેસ્ત નહીં હોય... ૭૭

બેહેસ્તના વિચારનો છાપ મારવા જગ્યા સાથ સંબંધ ૭૮

બેહેસ્તનું સાધારણ અપાતું વર્ણન ૭૯

બેહેસ્ત તરફ કુચ કરતાં રવાનનું અવસ્તા મુજબનું વર્ણન ... ૮૦

બેહેસ્ત માટેનું એક માપ ૮૧

બેહેસ્ત એક હાલત ૮૨

બેહેસ્ત આપણાં દીવમાં છે ૮૩

બેહેસ્તમાં જવા માટે શું જરૂરનું છે? ૮૪

આ દુનિયાનાં એહેસ્ત ઉપરથી પેલી દુનિયાનાં એહેસ્તનો વિચાર...
 એહેસ્ત એક નેઆમત
 એહેસ્ત તે દાદારની બક્ષેશ, પણ માણસની બનાવટ
 એહેસ્ત તરફ જવાનાં પગલાં
 અદોએહેસ્ત અમેશાસ્પદના હાથમાં એહેસ્તની કુચી
 તે દાદારનો આભાર આ અને બીજી એહેસ્તી છાંદગી માટે
 મરણ પછીનું એહેસ્ત કાંઈ સેવટનું એહેસ્ત નથી
 એહેસ્તને લાયક થવા માટેની લાયકાતનો ખ્યાલ કુદરત ઉપરથી...
 આસ્માન માટેનો શબ્દ તેજ એહેસ્ત માટેનો શબ્દ
 આસ્માનપર નજર, તે કુદરત ઉપર નજર... ..
 એહેસ્ત માટે આસ્માન તરફ નજર
 એહેસ્ત ભલો કામનો બદલો નથી પણ ભલી છાંદગીનું પરીણામ છે
 સેવટની એહેસ્ત માટેની દુઆ

૭૦

૭૧

૭૨

૭૩

૭૪

૭૫

૭૬

૭૭

૭૮

૭—ગંજે દાદાર ઓહરમજદ
 મરહુમ મીત્રની વરસી ઉપરથી મળેલો ઘેડો
 ચાર ચશમેનો મેળાપ
 ચાર ચશમ મેળવી આપણે શું ચાહ્યું છે?... ..
 આજના વિષયની સૂચના
 આપણી ભલાઈ સેવટ દાદારના અજ્ઞતામાં... ..
 ગંજે દાદાર ઓહરમજદ એટલે શું?... ..
 દાદાર ઓહરમજદનો અજ્ઞનો એ પ્રકારનો... ..
 I. દાદાર ઓહરમજદનો શારિરીક અજ્ઞનો. તે શું છે?... ..
 દાદારનો એ શારિરીક અજ્ઞનો ક્યાં છે?... ..
 તે દાદારના અજ્ઞતામાં આપણું કાંઈનું પોહાંચે એટલે શું?... ..
 II. તે દાદારનો મીનોઇ અજ્ઞનો
 મીનોઇ અજ્ઞતાના એ પ્રકાર
 ૧. સ્થાનનો અજ્ઞનો
 ૨. નીતિમાન અજ્ઞનો... ..
 તે દાદારના અજ્ઞતામાં વધારે કરનાર ભાગ્યશાળીઓ
 જેનેમીસમાં “સોદોમ”નો દાખલો
 તે દાદારના અજ્ઞતાની આખતની તપાસનું તાત્પર્ય... ..

૭૯ થી ૮૫

૮૦

૮૧

૮૨

૮૩

૮૪

૮૫

૮૬

૮૭

૮૮

૮૯

૯૦

૯૧

૯૨

૯૩

૯૪

૯૫

૮—મરનારો આપણા ઉસ્તાદ
 આજનો અવસર... ..
 મરનાર માટેની બંદગી અને મરનારનાં નામથી આપણું માટે બંદગી
 આપણી યાદથી મરનારને ખુશી
 મનસ્વી અને ગવસ્વી કરતાં કુતરની એક રીતે સંવેત્તમ
 મરનારો આપણા ઉસ્તાદ
 એ મરહુમ ઉસ્તાદના સદ્ગુણો. (ક) મર્યાદશીલતા
 મર્યાદશીલતાની યાદ. બુજોગેએહેસ્તના સખુના

૯૬ થી ૯૨

૯૬

૯૭

૯૮

૯૯

૯૦

૯૧

(ખ) નમનતાઇ	૮૭
(ગ) કુર્માનઅરદારી	૮૭
(ઘ) કયાયદ. કાયદા કાનુની કારસાઇ	૮૭
મરનાર તરફ બંદગી ચાને નેવણુના સહયુક્તો તરફ કુર્માનઅરદારી	૮૭
બંદગી શબ્દનો અર્થ	૮૭
સુર નાનક પ્રમાણે મનસ્વી પણ એક બંદગી	૮૯

૬—હું, તું અને તે, અથવા કુદરત ઉપરથી કુદરતના ખાવીંદ ઉપર	૯૨ થી ૯૮
વિષયની બાબત	૯૩
આફ્રીનોમાં મલતો બોધ કે, “કુદરત પરથી કુદરતના ખાવીંદ ઉપર”	૯૪
આ બોધની યાદ આપનાર રોમન વાર્તા	૯૪
“તું ઉપરથી તે”નો વિચાર	૯૪
“હું” અને “તું”નો બીજી રીતે વિચાર	૯૪
કુદરતમાં નજરે પડતા ધડા	૯૪
તે નહીં પીછાણી શકાય એવા સાહેબની થોડી પણ પીછાણ	૯૭
તેની કુદરતમાંજ	૯૭

૧૦—રિસ્તાખેજ	૯૯ થી ૧૨૦
રિસ્તાખેજ એક અગતનો સવાલ	૯૯
વિષયની મતલબ	૯૯
મથાળે મેલેલા ફકરાનો જૂદા જૂદા વીઢાનોનો અર્થ	૧૦૦
એ ફકરાનો બાવાર્થ	૧૦૨
એ બાવાર્થનો સાર	૧૦૩
આ ફકરાવાળો હા અને તેની રચના	૧૦૪
ફ્રેશકેરેટી શબ્દનો અર્થ	૧૦૪
રિસ્તાખેજ શબ્દનો અર્થ	૧૦૫
જમ્માદ યસ્તમાં રિસ્તાખેજનો વિચાર	૧૦૫
અવસ્તાના એક છુટક ફકરામાં રિસ્તાખેજનો વિચાર	૧૦૬
પેલેવની લખનારાઓ મુજબ ફ્રેમ શબ્દમાં રિસ્તાખેજનો વિચાર	૧૦૬
હીરોડોટસનાં એક લખાણ ઉપરથી રિસ્તાખેજ બાબે લખાગીનીયન	૧૦૭
જમાનામાં ધારવામાં આવતું આકીન	૧૦૭
પેલેવની લખાણો	૧૦૮
રિસ્તાખેજનો વિચાર અસલ જરથોસ્તી છે કે ?	૧૧૨
ત્યારે રિસ્તાખેજનો અસલ ખ્યાલ શું છે ?	૧૧૨
રિસ્તાખેજ એક ચાલુ બનાવ	૧૧૩
રિસ્તાખેજ એક ચોક્કસ વખતનો બનાવ નથી	૧૧૩
કુદરતમાં રિસ્તાખેજ ચાલુ	૧૧૩
આત્મીક રિસ્તાખેજ	૧૧૩
રિસ્તાખેજ કરતાં ફ્રેશકેરેટી બેહેતર શબ્દ	૧૧૪
મરણુ તેજ જનમ	૧૧૪
વર્ષી તેજ વર્ષ	૧૧૪

રિસ્તાખેજનો ખ્યાલ આજ્ઞાવતો છે... ..	૧૧૫
ખ્રીસ્તી 'ઝોનારટેસીસ' અને ધરાની ક્રશો કેરેતી... ..	"
ખુદ રિસ્તાખેજ શબ્દનો ભાવાર્થ	૧૧૬
મોં. ખાલાંશનું પાલીનજોનેસીસ નામનું પુસ્તક	૧૧૭
રિસ્તાખેજ એક સ્થિતી ઉપરથી બીજી ઉપર જવું છે	૧૧૮
રિસ્તાખેજનો આવો વિચાર મરણુ બાદની જીંદગીને બયાનક બનાવતો નથી	૧૧૯
(a) એ વિચાર મરણુના ડરનો ડંખ કમી કરે છે	"
(b) એ વિચાર, ગુજરેલાંની જીવદાષનો ડંખ કમી કરી, સંબંધ દેખાડે છે	"
ગુજરેલાંઓ સાથના સંબંધનો એક માર્ગ, તેઓ માટે બંદગી	"
રિસ્તાખેજ ચાલુ છે તે બાબે એક લખનારના વિચાર... ..	૧૨૦

૧૧—અસલી ધરાની જશનો	૧૨૧ થી ૧૪૫
વિષયની બાબદ... ..	૧૨૧
વિષયના ભાગો	૧૨૨
I. જશન શબ્દનો ધાતુ પ્રમાણે અર્થ... ..	"
જશન શબ્દનો અર્થ	"
જશનને મળતા અંગ્રેજી શીસ્ટ શબ્દનો અર્થ	"
જશનોની મતલબ	૧૨૩
સધળી પ્રબ્લઓમાં જશનો	"
II. અસલી ધરાની જશનો	"
શીરદોસી પ્રમાણે આપણાં જાણીતાં જશનો... ..	૧૨૪
માસુદી પ્રમાણે ધરાની જશનો	"
મેહેરજાનનાં જશનનાં નામ બાબે માસુદી... ..	૧૨૫
ગુર (શીરાજબાદ) નાં આતશમેહેરામનું જશન	"
આલખીરની પ્રમાણે નઝારોજના દીવસની સોલોમન અને તેની વીડીની વાર્તા	૧૨૬
એ વાર્તાની મતલબ અને તે ઉપરથી ધડો	"
નઝારોજને દીનની સોલોમાન અને ચલક્ષીની વાર્તા	"
એ વાર્તાનો ઓધ... ..	"
જમશેદી નઝારોજને દિને પળાતા રેવાજે બાબે આલખીરની... ..	૧૨૭
આલખીરની પ્રમાણે જશનો	"
મીરખોન્દ પ્રમાણે જશનો	૧૩૦
દબેસ્તાનમાં જશનો	"
આઇને અકબરી પ્રમાણે જશનો	"
માલકમ પ્રમાણે ધરાની જશનો	૧૩૧
આપણાં એક ફારસી પુસ્તકો પ્રમાણે જશનો	૧૩૨
જશનના ત્રણ પ્રકારો	૧૩૫
I. રતુનાં જશનો... ..	૧૩૭

II. ગુજરાતીઓની ચાદનાં જશનો	૧૩૭
III. તવારીખનાં બનાવોનાં સંબંધનાં જશનો	"
III. જશનની મતલબ... ..	"
(ક) અહેસાનશનાસી	"
મોસમનાં જશનો, અહેસાનશનાસીના અવસરો	૧૩૮
એ અહેસાનના આપના પ્રકારો	"
એ અહેસાનશનાસી શબ્દો મારફતે... ..	"
જશનમાં મેલેલી કુદરતની નેઆમનો આપણું મન ખોલા પર ખાંડ્યાડે છે... ..	૧૩૯
મોસમનાં જશન તરીકે જમશેદી નજોરોજના નવા રોજે પાળવાનો રેવાજ	"
એ જશનોની મુખ મતલબ	"
જશનની યીજ મતલબ બાઈબી... ..	"
દુઆઓ અને દિવામાં આત્મીક સોરહેલીજમ	૧૪૦
ગંજે દાદાર આદરમજદ	૧૪૧
જગતમાં વ્યાપી રહેલી બાઈબી... ..	૧૪૨
જશનોનાં ખાણાં સાથે જે ડાખલા ધાર્મિક વિચારો	"
જશનનાં ખાણાંમાં હાથ ધોવા	"
જશનના એ હાથ ધોવા વીગેરના રેવાજ સાથે ખરી પરહેજગારી ગરીબોને ખાણું... ..	૧૪૩
જશનોનાં ખાણાંમાં મીતાહરપણું	"
જશનોનાં ખાણાં માટે લાએઈઅસના શબ્દો	"
ખાજનાં ખાણાં માટે મારા પીતાજીના શબ્દો	૧૪૪
જશનનાં ખાણાંમાં શરાય	"
ખાણાંમાં ખાજ ધરવાના રેવાજને પણ અહેસાનશનાસી સાથે સંબંધ... ..	૧૪૫

૧૨—કેટલીક ધરાની બાનુઓ. તેઓની જીંદગી ઉપરથી

મળતા ઘડા... ..	૧૪૬ થી ૧૬૮
અસલી ધરાનમાં બાનુઓનો દરજ્જો	૧૪૬
અધવિશુદ્ધિમ ગેલમાં જાણાવેલા સદ્ગુણો	૧૪૮
પેહેલો સદ્ગુણ, સારો વિચાર. રાણી કએતાયુનનો દાખલો	"
એક ધરાની બાનુની દુઆ	"
એક દાનાવ મરદની વાત	૧૪૯
કએતાયુન અને ગુસ્તાસ્પની વાર્તા	૧૫૦
ધરાની બાનુઓ પોતાના ખાવોદયા બાહાદુરીની આશા રાખતી તેનો દાખલો	૧૫૩
બીજો સદ્ગુણ, ભલાં વચન, તેવાં વચનનાં સાચનો દાખલો	"
ત્રીજો સદ્ગુણ ભલાં કામો	૧૫૫
ખુસ્તો પરવીજની રૂમી રાણીનો સાફ કામ કરવાનો દાખલો	"

ચાથો સદ્ગુણ તામેદારી	
નાદરમાન બાયડીનો દાખલો	
તામેદારીના સંબંધમાં એક ધરાની બાતુની દુઆનો દાખલો ...	૧૬૧
આવીંદને તામેદાર રહી આવીંદને તામેદાર કરવો... ..	"
એક બાતુએ પોતાના આવીંદ ઉપરની પોતાની ભત્રી અસર ભલે	
કામેજ વાપરવી	૧૬૨
જે બાતુ માયાપને સાચી નીવડે નહીં, તે ધણીને પણ ...	
નીવડે નહીં... ..	૧૬૪
પાંચમો સદ્ગુણ. સ્પેન્ત આર્મિઈની (સપંદારમદ)નાં જેવી ...	"
ચાલુ વર્જેશ રાખવાના કાયદા. પાદશાહ શાપુર અને મેહેરકતુશ-	
બદની જેનીની વાર્તા	૧૬૫
વર્જેશનો બીજો દાખલો. મેહેરમગોર અને આજદેહની વાર્તા ...	૧૬૬

૧૭-કારખાનાનો ઉદ્યોગ	૧૬૯ થી ૧૭૬
આજનો અવસર	૧૬૯
મંદ્રનો ઉદ્યોગ માટે પોકાર	૧૭૦
વીરપરદના શબ્દો	૧૭૧
કારખાનાના હમકારો	૧૭૨
કારખાનાનો ઘંટ	"
ખરાં જીગરનું કામ	"
ઉદ્યોગમાં આપ બળપર વિશ્વાસ	૧૭૩
મોટી ઉંમરે પણ ઉદ્યોગ ચાલુ	"
આ જેહાનનો ઉદ્યોગ ભવિષ્યમાં પણ કામ આવશે	૧૭૩
ઉદ્યોગને વખત સાથે સંબંધ	"
એક કારખાનાનો સૂઝળો પાથો બરવખત ઉપર છે... ..	"
કારખાનાના ઉદ્યોગે વ્યવસ્થા અને કરકસર સીખવવી જોઈએ ...	૧૭૪
ઉદ્યોગી તે અશો... ..	"
ઉદ્યોગ એક ધર્મી કામ... ..	"
ઉદ્યોગ બંદગી સમાન	"
પરજીલી જીંદગી ઉદ્યોગી કરવા માટેનું સાધન	"
ઉદ્યોગી માણસ માટે પરજીલી જીંદગીનો જોખમ ઓછું કરનાર	
એક સાધન, વીમો.	૧૭૬
કાઠી ઉદ્યોગની નિશાણી	"

૧૪-ચોડાંક ભલાં વચનો	૧૭૭ થી ૧૮૭
બાજ એટલે શું	૧૭૭
આજનો વિષય	૧૭૮
માણસની જીંદગી ઉપર અસર કરનારાં ત્રણ ખાતાંઓ	"
બાજ જશનના મેળાવડાઓ	૧૭૯
મરનારની ઘર સંસારી જીંદગી	૧૮૦
I. માયાપ તરફ ભક્તિભાવ	"

પ્રેરેટા મુજબ બચ્ચાંઓ માટે બે મુખ્ય નેણીઓ... ..	૧૮૧
મામાપ તરફની ફરજ માટે ચીનાઇ ધર્મની શીખવણી... ..	"
ફરજદાનાં સારાં કામો માટે મરહુમ મામાપોને માન	૧૮૨
ફરજદાનાં ભલાં કામથી ચુજરેલાંઓને ખુશી	"
પિતા માટેનો હોરેસનો પુત્રભાવ	૧૮૩
પુત્ર ભાવ સાથના હોરેસના પિતા માટે વિચાર	"
II. કોઈનું ભુંડું ન કરવું	"
આપણે હાથે ભુંડાઈ નહીં થાય તે માટે પીન્ડારની બંદગી	"
એક ભણે આદમી રહે તે જગ્યા પવિત્ર હોવાનો સબબ	૧૮૪
કોઈનું ભુંડું નહીં કરવાનો માર્ગ	"
સુખી જીવગી ચુજરવા માટે ગોઝેથેનો નિયમ	૧૮૫
સુખનો આધાર આપણા સદગુણ ઉપર	"
કોઈનું ભુંડું નહીં કરવા બાબે એક મજબૂતીઅન લેખ અને	
ફ્રેચ શીખામણ	૧૮૬
III. મધ્યમપણું યા સમતોલપણું	"
ખુશીખુરમી વચ્ચે સમતોલપણું. તેના દાખલા	"
ભલા આદમીઓ મરવા પછી પણ જાણે જીવતા... ..	૧૮૭

૧૫—બહુમન અમેશાર્પદનાં જનવરો સાથે આપણું ખેશીપણું ૧૮૮ થી ૧૯૮	
જરથોસ્તી દીન પોતાવટપણું આપનારી છે એટલે શું?	૧૮૮
જનદાર પેદાયશ... ..	૧૮૯
આજના વિપયની સુચના	૧૯૦
બહુમન અમેશાર્પદ દાદારની પેહેલી પેદાએશ	"
બહુમન અમેશાર્પદ અને અક્ષત્ર	"
બહુમન કુલ જનદાર પેદાયશ ઉપર... ..	"
બહુમન કુલ જનદાર પેદાયશનો પ્રતિનિધી... ..	"
બહુમનની રેહબરી તબે માણસ અને જનવરની ભાષ્યધી	૧૯૧
ખેશી તરીકે શું કરવું?	"
પેહેલી ફરજ તેઓની ખરદાસ્ત કરવી	"
જનવરો તરફની ખીજ ફરજ	૧૯૨
જનદાર પેદાયશની ભાષ્યધી યા ખેશીપણું બાબે ગોઝેથે	"
જનવરોની પ્રેરણા ખુદિ	૧૯૩
માણસને સુધરેલામાં ખપાવનારા બે સદગુણો	૧૯૪
જનવરોમાં ધડો લેવા જોગ દીલસોજના દાખલા. વાંદરાઓમાં	
એ સદગુણ	"
માણસને સુધરેલું બનાવનાર ખીજો સદગુણ જીજ્ઞાસા. તેના	
જનવરોમાં દાખલા... ..	૧૯૫
પક્ષીઓમાં પણ સુધારો	"
જનવરો પણ અમર... ..	૧૯૬

અરદેશર બાબેગાનને નર અને માદા ગુરખર ઉપરથી મળેલો	
બોધ	૧૯૮
સીકંદર અને ખઝેઝરની વાર્તા શાહનામાં પ્રમાણે	"
૧૬—ખર વખત... .. ૨૦૦ થી ૨૧૦	
નવી કસબ મંડળી	૨૦૦
ગાહમખારોની અગત	૨૦૧
વિષયની બાબત... ..	"
ખર વખત માટેનો અવસ્થાનો શબ્દ... ..	૨૦૨
ક્રિયામાં વખતસરની ભેટ	"
વખતસર આપવાની ચીજ	"
ખર વખતનાં ભણતર	૨૦૩
જે ખર વખતે (રતુ=રતુ=વખત પ્રમાણે) હોય તે સરદાર (રતુ) થાય	"
ગેલે ભણવી અથવા ગાથા ભણવા તેનો બોહોળો અર્થ... ..	૨૦૪
લાયક જગ્યા તે શું?	"
ખર વખતના સંબંધમાં દર સહવારની દુઆ	૨૦૫
નોશરવાને તાજ પોશી વખતે કરેલું બાપણ	"
વખતનો સારો ઉપયોગ	"
સદ્દર મુજબ બધાં કામનો તેજ વખતે બદલો	૨૦૬
વખતના સારા ઉપયોગ બાબે હોરેસ	"
કુદરતને નેહાળવી તે ધણ સાથે	૨૦૭
કુદરતમાં તેની નિર્જીવ પેદાયશ અને જનનદાર પેદાયશ વચ્ચે	
દાદારે સરજેલો સંબંધ	"
ગાહમખારો કરવા એ કુદરત અને ખોદાની સ્તુતી	૨૦૮
ગોઝેયેના, વખતના ઉપયોગ માટેના શબ્દો... ..	"
તુરત દાન તે માહા પુન	"
વખતનો ક-ઉપયોગ એક પ્રકારનો આપણાત	"
વખતના સારા ઉપયોગ માટે શાહાનશાહ વેસ્પીશીયન	૨૦૯
જનવરો વટીક વખતની ગણતરી બરાબર કરે છે... ..	"

યેગમ્બર જરથોસ્તના જન્મથી કુલ કુદરતની ખુશાલી. (૧)

“જરથુસ્તહે સ્પિતામહે ઇધ અપઓનો અધીમ્ય ઋવધીમ્ય યજમધદે.....યેહે જાંથએય વક્ષએય ઉર્વાસેન આપો ઉર્વરાઓસ્ય, યેહે જાંથએય વક્ષએય ઉક્ષિન આપો ઉર્વરાઓસ્ય; યેહે જાંથ એય વક્ષએય ઉસ્તતાતેમ નિઝવન્ત વીસ્પાઓ સ્પેન્તો-દાતાઓ દામાન.

ઉસ્ત-નો જાતો આશ્રવ યો સ્પિતામો જરથુસ્ત્રો કાન્તો યજાધતે જઓઆપ્યો સ્તેરેતો-ખરેસ્મ જરથુસ્ત્રો. ઇધ અપાંમ વીજસાધતિ વંધઉહિ દઝેન માજદયસ્નિશ વીસ્પાધશિ અવિ કર્પવાંન યાધશ હક્ત.” (ફર્વર્દીન યસ્ત ફ. ૮૭ થી ૯૪).

અર્થ—સ્પીતમાન જરથોસ્તની અશોધને અને તેનાં ફરોહરને અમો અંહી આરાધીએ છીએ, સ્પીતમાન જરથોસ્ત,

હતો જે પેહેલો બહુ ધારનાર,
હતો જે પેહેલો બહુ ખોલનાર;
હતો જે પેહેલો બહુ ખોલનાર,
હતો જે પેહેલો બહુ કરનાર;
હતો જે પેહેલો આયોરનાન,
હતો જે પેહેલો ખરો પહેલવાન;
હતો જે પેહેલો ખરો પહેલવાન,
હતો જે પેહેલો ખરો ખેતીયાન;
કેળવણી લેવા પેહેલો કુરખાન,
કેળવણી આપવા પેહેલો મેહુરખાન.
મેળવતો સર્વનો પેહેલો તે પ્યાર,
સ નો થતો પેહેલો તે ચાર.
ગોસપંદને અનાજ તેના પ્રતાપ,
દાનાધના સખુનમાં લેતો તે લાભ.
ફરમાખરદારી અને પાદશાહી
ખોદાની સર્વ બધી બલાધ,
અશોધની તોખમની પવિત્રાધ,
તે સઘળાંની કરતો તે રાહનુમાધ.
હતો તે પેહેલો આયોરનાન,
હતો તે પેહેલો ખરો પહેલવાન;
હતો તે પેહેલો ખરો ખેતીયાન,
શું દેવો કે માણસ અજ્ઞાન,

(૧) આ વિષય ઉપર ગાથા સોસાયટી મારફતે શેઠ ૬ ઠા માહા ૧ લા સને ૧૨૭૩ યજ્ઞદેજરદી, તા. ૨૦ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૩ ને દીને સારે ૫-૩૦ ને અમલે જરથોસ્તી અંબુમનના આતશબેહરામમાં એક બહેર લાખણ આપ્યું હતું.

તે સર્વની તોડી સત્તા ને દોર,
 સમ્બાધની વખાણનો ઉઠાવ્યો શોર.
 દેવોનો નાશ કર્યો પસંદ,
 અહુરમજ્દી રાહપર ઊલતમંદ,
 હાડમંદ દુનિયામાં બોલ્યો પ્રથમ,
 સખુન જે અહુરમજ્દી રાહ ને રસમ.
 આ ફાની જેહાનમાં કર્યો પ્રસાર,
 અહુરમજ્દી સખુન ને રાહપર કરાર.
 આ હાડમંદ દુનિયામાં કર્યું જાહેર,
 “રહો દેવોના રાહથી દૂરને બાહેર.”
 હતો તે સર્વમાં પેહેલો બહાદુર,
 હતો નેક જીંદગી ને રિવાજમાં પુર,
 જન્મને વૃદ્ધિથી થયાં ખુશાલ,
 શું પાણી કે ઝાડપાન; તેમનો સુકાળ.
 જન્મને વૃદ્ધિથી, થયાં આબાદ,
 શું પાણી કે ઝાડપાન ખુશ અને શાદ.
 જન્મ ને વૃદ્ધિના મુખારક નામ,
 થી બોલતી થઈ પેદાયશ નીચલા કલામ.
 “સાબાશ રે સાબાશ! જરથોસ્ત સાબાશ!
 બલે તે જનમ્યો અમ કાળે ખાશ,
 કે બરસમ ને જોરની ક્રિયાઓ શાદ
 કરશે તે સાથે આરાધના યાદ;
 કુલ દુનિયા જે હજી કેસર જમીન,
 ત્યાં ફેલાવશે તે માજદયરનાન દીન”

પેગમ્બરનાં ગાથાનું નામ ધરાવનાર મંડળી અને તેનું કામ—સ્વર્દીન
 યશનો ઉપલો ફકરો આજના મારા વિષયનો આધાર છે. આજે આપણે આપણામાં
 ઉભી થયેલી એક નવી મંડળીના આમંત્રણથી ભેગા મળ્યા છીએ. આપણામાં ધણીક
 ધર્મ સંબંધી મંડળીઓ છે. તેમાં આ એક નવી છે, અને આપણે આશા રાખીશું, કે
 એ જન્મ નવી તેમ એક નવા પ્રકારની પણ નીવડે. આપણામાં ત્રણ ચાર ધર્મસંબંધી
 મંડળીઓ છે. તે સર્વે ચાહે તો પોતપોતાનું કામ એકમેકને આડે આવ્યા વગર, શુભશુભ,
 હોહા કર્યા વગર, ટોળાંનાં બલાં માટે કરતી રહે. એક મંડળી આપણા ટોળામાં બહારથી
 દાખલ થતાં કોઈ આકીનો યા રસમોને દૂર રાખવાની, અને જે જરથોસ્તી હોય તે સાચવી
 રાખવાની રાહનુમાઈ કરતી રહે. બીજી ધર્મ અને ક્રિયા વચ્ચે શું સંબંધ છે, તે તેના
 ખરા રૂપમાં દેખાડી તે ઉપર એતેકાદ વધારતી રહે. ત્રીજી જથ્થો જેવા, ધર્મસંબંધી
 તેમ ધર્મ-સંસારી શુભ મેલાવડા કરી બોધ આપતી રહે. ચોથી માંહોમાંહે બાઇબંદી
 વધારતી રહે અને ટોળાના સામાન્ય બલાં કામોમાં બાઇબંધી જાળવવાને શિખવે. આ નવી
 મંડળીને માટે જે કામ હું વિચારી શકું છું, તે આ છે, કે તે આપણા જવાનો સનમુખ
 નીતિમાન જીંદગી સુજરવા માટેનો એક ઉત્તમ ખ્યાલ (ideal) ધરતી રહે. કહે છે કે

આપણા કેટલાક ઉધરતા જીવાનોમાં હદ બહાર મોજશોખ અને સરત અને જીગરનો લખ વધ્યો છે—અને આપણે માનવાને તૈયાર થઈશું, કે ખોદાની મેહેરથી જેટલું કહેવામાં આવે છે તેટલું એમ નથી—અને તેવા અણધરતા શોખો પોતા પાછળ અ-પ્રમાણિકપણું, નીતિના ઉંચા પ્રકારનું ઢીલું બંધારણ વિગેરે લાવે છે. ત્યારે આ મંડળી તેવી હાલત સામે કામ કરી જીવાનો સામે નીતિભર્યા માર્ગનો એક ઉંચો ખ્યાલ રજૂ કરે તો તે એક ભલું કામ ગણાય. આપણા ગાથા એક પ્રકારની ઉંચામાં ઉંચી નીતિ દેખાડનારાં, નીતિભરી શીલમુરીની વળાણ (ethico-philosophical spirit) દેખાડનારાં લખાણો છે. માટે પોતાના નામને છાજતી રીતે, આ મંડળી જે આપણા ટોળામાં નીતિનું ઉંચું ધોરણ—પછી તે નીતિ, ધરમાં, સંસારમાં, વેપાર વણજમાં કે રાજ્ય પ્રકરણમાં—રજૂ કરે, તો તે માટે પુરતું નવું કામ છે.

ખુશીની વાત છે કે આ મંડળી આપણી કોલેજોમાં શિખતા જીવાનોએ અને કોલેજોમાંથી શિખીને બહાર પડેલા જીવાનોએ આરંભી છે. વિદ્યાલય અને ધર્મોલય (School and Church) એમ એકમેકને જ્યારે ચારી દે ત્યારે એક ટોળા યા પ્રજા માટે વધારે સંગીન ફાયદાની આશા રહે. હાલના જર્મન શાહાનશાહના વિદ્યાલય અને ધર્મોલય વચ્ચેના આવા સમાગમના સંપ્રતો જાણવાળેગ છે. એ શાહાનશાહ ધણે ધર્મી પાદશાહ ગણાય છે. ખોદાતાળાના ઉપર તેના મકમ વિશ્વાસ ઉપરથી અને તેને હમેશા યાદ કરવાની તેની તબેહ ઉપરથી તે એક “બંદગી કરતો શાહાનશાહ” (Praying emperor) તરીકે ઓળખાય છે. તેના આ શબ્દો છે કે, “Let the school respect and honour the church and let the church stand by the school and help in its work.” એટલે “કેળવણીએ ધર્મને માન અને ઇજ્જત આપવું જોઈએ અને ધર્મે કેળવણીની બાબતોએ ઉભું રહેવું જોઈએ અને તેનાં કામમાં મદદ કરવી જોઈએ.” ત્યારે આ મંડળી મારફતે થતા આવા સમાગમથી સારા ફાયદાની આશા રાખી શકાય. એ મંડળીએ નજદીક વરસ દહાડો થયો પોતાનું કામ ગુપચુપ રીતે માંહેમાંહે ભેગા મળી વિચારોના આવ-જોભાવજો કરી શરૂ કર્યું છે. તેણે પોતાનો પેહેલવેહેલો જાહેર દેખાવ પોતાના નાયબ સરનશીનના એક કિમતી ભાષણથી કર્યો છે. તેના એ શુભ કામનું મુહૂર્ત આપણા માન પામેલા વાઇસ ચેન્સેલર, ડૉ. મેકીકન, જેવણ એક ભણેલા અંગ્રેજી ધર્મગુરૂ છે, તેવણના પ્રમુખપણા હેઠળ થઈ ચૂક્યું છે. આજે તે મંડળીના ખીજ જાહેર દેખાવ વખતે જે એક પારસી ધર્મગુરૂ તરીકે તેને માટે દુઆના બે શબ્દો બોલવાની રજા મેળે, તો તે આ છે, કે “ઓ ખોદા ! આ મંડળીના કામ ઉપર તારા આશીર્વાદ વસાવ અને અમારા ટોળામાં નીતિનું, સર્વ પ્રકારની નીતિનું, ચઢતું ધોરણ સ્થાપવાને આ મંડળીને તું સહાય થા.”

આ મંડળીના મુનશીએ જ્યારે મંડળી તરફથી તેના ખીજ જાહેર મેલાવડા સનમુખ ઉભું રહેવાને મને લખ્યું, ત્યારે મને જણાવ્યું કે આજના મુબારક દિવસે આપણા બરહક પેગમ્બરનો જન્મ દિવસ છે, માટે એ શુભ પ્રસંગને અનુસરતા વિષય ઉપર મારે કંઈ બોલવું. એવણની એ એલેતેમાસ મુજબ, મેં આપણાં પેગમ્બરના જન્મ દિવસે, તેવણના જન્મ વખતે, જે એક બનાવ બનેલો જણાવવામાં આવ્યો છે, તે બનાવ ઉપર થોડાક વિચારો જાહેર કરવાનો આજે ઇરાદો રાખ્યો છે.

ખોદાદસાલ અને પેગમ્બરનો જન્મ દિવસ—મંડળીના મુનશીએ જણાવ્યું છે તેમ, અને જેમ ધણાક સાહેબો સાધારણ રીતે માને છે તેમ, આજનો દિવસ આપણા

પેગમ્બરના જન્મનો દિવસ છે કે નહીં, તે બાબે મેં પેહેલે, જે ફરસુદ હું ફાજલ પાડી શક્યો છું તે ફરસુદમાં જે તપાસ્યું છે તે તપાસમાં જોયું છે, કે ખોદાઈશાહને દહાડે બનેલા બનાવોની હકીકતનું જે પેહેલવી લખાણ આપણામાં બચી રહ્યું છે, અને જે કાષ્ઠક વાર “માદાગાને બીનાએ ફર્વદીન યુમે ખોદાઈ” એવે નામે બોલાય છે, તેમાં એ દિવસને પેગમ્બર જરથોસ્તના જન્મ દિવસ તરીકે જણાવ્યો નથી, પણ પેગમ્બર જરથોસ્તની જીંદગીના બીજા બનાવોના દિવસ તરીકે જણાવ્યો છે. ત્યાં એ બાબે નીચે મુજબ લખાણ છે.

પહેલવી:—પુર્સદ આહલોખન જતુંદસ્ત મિન ઓહરમજદ આઇગ મેમન રાએ મર્દુમાન બીનાએ ફર્વદીન યુમે ખોદાઈ મિન અવારીક હુમહા પવન મસ વ શપીર વ ગેરામીતર ચેખ્સુન્દ ?

ઓહરમજદ પાસખુન ચેહયુન્ત આઇગ રિપતામાન જતુંદસ્ત ! બીનાએ ફર્વદીન યુમે ખોદાઈ જતુંદસ્ત રિપતામાન વલ વીનસ્ને વ હમ-પુર્સગીઅ એ ઓહરમજદ ઇ ખુદા યામતુનીત.

બીનાએ ફર્વદીન યુમે ખોદાઈ જતુંદસ્તે રિપતામાન દીને મજદયરનાન મિન ઓહર-મજદ ઇ ખુદા યરા મકીરન્ત.

બીનાએ ફર્વદીન યુમે ખોદાઈ કએ વિસ્તારપ શાહ દીન મિન જતુંદસ્ત યરા મકીરન્ત (૧)

અર્થ:—અશો જરથોસ્તે ઓહરમજદને પુછ્યું, કે શાને માટે માણસો ફર્વદીન મહિનો અને ખોદાઈ રોજને, બીજા રોજો કરતાં, મોટો અને મુબારક અને વધારે અગત્યનો ગણે છે ?

ઓહરમજદે જવાબ આપ્યો કે “ઓ રપીતામાન જરથોસ્ત ! ફર્વદીન મહિનો અને ખોદાઈ રોજે રિપતામાન જરથોસ્તે દાદાર ઓહરમજદને જોયો અને પુર્સશ-પાસોખ કીધી (છુટો અર્થ-ઓહરમજદ, જે ખોદા તેને જોવા તરફ અને તેની સાથની પુછપરછ તરફ પહોંચ્યો). ફર્વદીન મહિનો ને ખોદાઈ રોજે રિપતામાન જરથોસ્તે મજદયરની દીન દાદાર ઓહરમજદ, જે ખોદા, તે તરફથી કબૂલ રાખી. ફર્વદીન મહિનો ને ખોદાઈ રોજે કએ ગુસ્તારપ પાદશાહે જરથોસ્ત તરફથી દીન કબૂલ રાખી.

દારાખ હોરમજદવારની રવાયત (૨) માં પણ આપણને એ ખોરદાદ સાલના દિવસની અગત્યતાનું વર્ણન મળે છે. તેમાં ઉપલા પેહેલવી લખાણને મળતું નીચલું લખાણ આ-પણે જોઈએ છઈએ :—

પુર્સદ અશો જરથોસ્ત અજ અઉરમજદ કે ચેરા મર્દુમ માહે ફર્વદીન રજે ખોદાઈ અજ અવાની રજહા મેહ વ ગેરામી દારન્દ અઉરમજદ પાસખ દાદ કે રપીતમાન જરથોસ્ત.....માહે ફર્વદીન જરથોસ્ત અરફન્તમાન અવીયુવશ હમ પુર્સશ એ અઉરમજદ ખોદાએ રસીદ. માહે ફર્વદીન રજે ખોદાઈ જરથોસ્ત અરફન્તમાન દીને મેહ માજદયરનાન અજ અઉરમજદ ખોદાએ એ પદીરફત માહે ફર્વદીન રજે ખોદાઈ કએ ગુસ્તારપ દીને હોરમજદ અજ જરથોસ્ત પદીરદ.

(૧) ફરસુદ ૩૧૦ નમાસપછી મીનોચેહરજનો પ્રગટ થતો પેહેલવી ટેક્સ્ટ, પાનું ૧૦૨ અને પા. ૧૦૪, લીટી ૧૬ થી પા. ૧૦૫ લીટી ૪.

(૨) જુઓ જોખે યુનીવર્સિટી લાઈબ્રેરીની નકલ વોલમ II. ફોલીઓ ૪૦૧ ઇ. લીટી ૧૩ અને ફોલીઓ ૪૦૧ ખ. લીટી ૭ થી ૯

આ લખાણ પ્રમાણે ત્યારે પેગમ્બર જરથોસ્તની જીંદગીના નીચલા ત્રણ મુખ્ય બનાવો, ખોદાદ સાલના આ મુખ્યારક રોજ—અલબત્તે એકના એક વર્ષના એ દિને નહીં, પણ જૂદા જૂદા વર્ષના એજ મુખ્યારક દિવસે—બન્યા હતા.

૧. પેગમ્બર જરથોસ્તે પોતાના લાંબાં સાંત ચીંતણુ પછી એ દિવસે પોતાના મનની નજરે દાદાર ઓહરમજદને પેહેલાં જોયો અને તેને પોતાના મનમાં ઉત્પન્ન થતા સવાલો પુછ્યા અને તેનાં જવાબો મેળવ્યા.

૨. પેગમ્બર જરથોસ્તને એ દિવસે દાદાર ઓહરમજદ તરફથી જરથોસ્તી દીન મળી, એટલે, ઉપર મુજબ લાંબા વખતનાં ચીંતણુ પછી અને દાદાર ઓહરમજદ સાથેની વાતચીત અને સવાલ જવાબ પછી, તેણે પોતાની દીન પેહેલવહેલી દુનિયામાં જાહેર કીધી.

૩. પાદશાહા ગુસ્તારપે એ દિને જરથોસ્તી દીન કયુલ રાખી.

હવે જોકે ખોદાદસાલને લગતા ઉપલા પેહેલવી અને ફારસી લખાણુ મુજબ પેગમ્બરના જન્મ દિવસ તરીકે નહીં, પણ તેની જીંદગીના બીજા બનાવોના દિવસ તરીકે, એ દિવસ જણાયલો છે, તોપણ આપણા હાલના એ ત્રણ પેહેલીના બણેલા દસ્તુર સાહેબો એ દિવસને પેગમ્બરના જન્મ દિવસ તરીકે પણ ગણતા આવ્યા છે.

દાખલા તરીકે મરહુમ દસ્તુર એદલજી દોરાબજી સંજણા પણ પોતાની “મોજેજાતે જરથોસ્તી” નામની કેતાબ (પા. ૩૭) માં કહી ગયા છે, કે “રોજ ૬ ઠો ખોરદાદ અમશારપંદ અને માહા ૧ લો ફરવરદીન અને પાદશાહા લોહોરાશપની પાદશાહીનું વરસ ૧૧૦) મું હતું. તે મોખ્યારક દહાડે બામદાદના વખત ઉપર પેગમ્બર જરથોસ્ત માએને પેટ પેદા થયો.”

મરહુમ દસ્તુર પેશોતનજી, દસ્તુર જરથોસ્ત મેહેરામના જરથોસ્ત નામાને આધારે લખેલા “પેગમ્બર સાહેબ અશો જરથોસ્તના જનમારાના એહેવાલ”માં એક ઠેકાણે જણાવે છે (૧) કે “આપણો પેગમ્બર જરથોસ્ત ધરાનના પાદશાહ લોહોરાશપની પાદશાહીના ૧૧૦ માં વરસની આખેરીએ રોજ ૬ ઠો અને માહા ૧ લો ફરવરદીન (એટલે જ ખોદાદ સાલને દિવસે) જનમ્યો હતો, એવું આપણી દીનની પેહેલવી તથા ફારસી બાપાની કેતાબોમાં લખેલું છે.”

એરવદ કાવસજી એદલજી કાંગા પોતાની ખોરદેહ અવસ્તા (૨) માં કહે છે કે “એ દહાડા (ખોરદાદસાલ)ને આપણી દીનને લગતી પાછલી કેતાબોમાં ઘણા મ્હોટો ગણેલો છે. સખ્ય કે એ દહાડે કદીમ ધરાનની તવારીખના સંખધમાં ઘણા અગત્યના બનાવો બન્યા હતા.” એવા બનાવોમાંના એક તરીકે એવણુ સાહેબ અશો જરથોસ્ત સાહેબના જન્મ પામવાનો બનાવ જણાવે છે.

મરહુમ દસ્તુર એરયજી સોરાબજી મેહેરજીરાણુ પણ પોતાની “રેહબરે દીને જરથોસ્તી” નામની ચોપડી (પા. ૧૩)માં જણાવી ગયા છે કે “જરથોસ્તનો જન્મ રોજ ૬ ઠો ખોદાદ અને માહા ૧ લો ફરવરદીન ધ્યાને ખોરદાદસાલને દહાડે થયો હતો.”

(૧) એવણુની પોતાની એ પુસ્તકની પેહેલી આદતી પા. ૨૬, નોટ.

(૨) પાંચમી આદતી પા. ૧૪૫ નોટ.

હવે ખોદાદ સાલને લગતા ઉપલાં ખાસ પેહેલવી લખાણમાં, તેમજ તેને લગતા રેવાયતના ખાસ તરજુમાં, ખોદાદસાલને પેગમ્બરના જન્મ દિવસ તરીકે જણાવ્યો નથી. દિનકર્દના સાતમાં દફતરમાં અને જાડસ્પરખ વિગેરેમાં પેગમ્બર જરથોસ્તની જીંદગીને લગતું જે વર્ણન છે, તેમાં પણ એ બાબે કાંઈ લખાણ નથી. દસ્તુર જરથોસ્ત બેહરામે બનાવેલું ફારસી જરથોસ્ત નામું, જેનો મરહુમ દસ્તુર પેશાતનજી બેહરામજી સંજાણાએ તરજુમાં કર્યો છે, તેમાં પણ એ બાબે ઇસારો નથી. તે છતાં કાંઈ બીજાં પાછલાં પેહેલવી ફારસી લખાણમાં એ ઇસારો હોય, જે મારા જોવામાં આવ્યો નથી.

હવે જોકે દિનકર્દ જેવા દફતરમાં ખોદાદસાલને પેગમ્બરના જન્મ દિવસ તરીકે જણાવ્યો નથી, તે છતાં પાછળથી-આગળથી નહીં તો-કાંઈ નહીં તો હાલમાં બેત્રણ જમાના થયા તે એમ ગણવા લાગ્યો, તેનો સબબ હું નીચે પ્રમાણે ધારું છું :—

ખુન્દેહેશ^૧ માં, જ્યાં જૂદા જૂદા પાદશાહોના રાજ્યના વર્ષો જણાવ્યાં છે, ત્યાં શાહ ગુસ્તાસ્પના રાજ્ય માટે કહે છે કે,

“ઠમે ગુસ્તાસ્પ વદ મતને દીન સી શન્ત અકવીન સદો બીસ્ત શન્ત”

એટલે “કેએ ગુસ્તાસ્પે (જરથોસ્તી) દીન આવી પહોંચવા સુધી ૩૦ વર્ષ, કુલે ૧૨૦ વર્ષ (રાજ્ય કીડું).” હવે એ બનાવ ૧૨૦૦૦ વર્ષના બાર હજારમાંના ૯ મા હજારની સેવટની આગમય ૩૦ વર્ષપર બન્યો હતો.

હવે દિનકર્દના દફતર (૧) સાનમા પ્રમાણે એજ વખતે પેગમ્બર જરથોસ્તનો જન્મ થયો હતો. હવે જરથોસ્તને પોતાના જન્મને બરાબર ૩૦ વર્ષ પૂરા થયા પછી એટલે પોતાને ૩૧ મે વર્ષે અને દસમા હજારની શરૂઆતમાંજ દાદાર ઓરમજદ સાથે પેહેલી પુસંશ પાસોબ થઇ (૨). એ બનાવનો દિવસ આપણે જોયો કે, ઉપલાં પેહેલવી અને ફારસી લખાણમાં ખોદાદસાલનો જણાવ્યો છે. હવે ત્યાર પછી ૧૨ વર્ષ શાહ ગુસ્તાસ્પ જરથોસ્તી દીન પેગમ્બર તરફથી કમુલ રાખે છે. તે દિવસ પણ આપણે ઉપલા પેહેલવી અને ફારસી લખાણ પ્રમાણે જોયો કે ખોદાદસાલનો હતો, અને એ વર્ષ બરાબર ૧૦ માં હજારની શરૂઆતના સંજાણમાં ગણવામાં આવ્યું છે.

હવે જ્યારે પેગમ્બરની પેહેલી પુસંશ પાસોબનો દિવસ અને તેણે ગુસ્તાસ્પને દીન સમજાવવાનો દિવસ પણ ખોદાદસાલનો જણાવવામાં આવે છે, ત્યારે એના જન્મનો દિવસ, જે ઉપલા બે બનાવોની બરાબર ૩૦ અને ૪૨ વર્ષ આગમય બનેલો હતો, તે પણ એ ખોદાદસાલને દહાડે બન્યો હોય એમ અનુમાન નીકળે.

ત્યારે જો કાંઈ પુરાણા પુસ્તકો નહીં, તો પાછલા બે ચાર જમાનાનાં પુસ્તકો, જે સીધી રીતે નહીં તો અનુમાનથી આડકતરી રીતે, આજના દિવસને પેગમ્બર જરથોસ્તની જીંદગીના બીજા જણીતા બનાવો સાથે તેના જન્મના દિવસ સાથે જોડે છે. હવે એ જોડાણ ગમે તેવું હોય, તોપણ આપણે એક રીતે આપણા પેગમ્બરના જન્મનો દિવસ પાળવાને અને તેનાં જન્મ વખતનાં કાંઈ બનાવો વિચાર કરવાને ભેગા મળ્યા છીએ.

(૧) વેસ્ટ બાબ ૩૪ ફ. ૭. મારી ખુન્દેહેશ પા. ૧૮૩-૮૫.

(૨) દફતર ૭ બાબ ૨ ફ. ૨૪. બાબ પ. ફ. ૧. ડા. વેસ્ટ S.B.E. Vol, XVII.

(૩) દફતર ૭ બાબ ૩, ફ. ૫૧-૬૨.

સાલગીરેહ ઉગારવી તે શું ?—સાલગીરેહ શબ્દ આપણે જીવતાં આદમીઓના સંબંધમાં જણાવેલા બીજા બોલીએ છીએ. દરેક ધણી પોત પોતાની સાલગીરેહ ઉગાડે છે, અથવા એક કુટુંબ પોતપોતાના કુટુંબીઓની સાલગીરેહ ઉગાડે છે. ઘણા ખાસ દાખલાઓમાં આમ લોકો પોતાના કોઈ જાહેર શબ્દની સાલગીરેહ ઉગાડે છે. એમ બને છે ત્યારે દિસે છે કે તે ધણીએ આમ લોકોના ઉપકાર ઉપર પોતાની અસાધારણ સેવાઓથી પોતાનો હક સ્થાપ્યો છે. દાખલા તરીકે થોડાક દિવસ થયાંજ આપણે આપણા પેલા બપ્તાવર હમદીન અને હમશેહરી શેઠ દાદાભાઈ નવરોજીના સંબંધમાં જોયું કે તેવણની સાલગીરેહ જાહેર રીતે પાળવાને એક ભલા શહેરીની મેહરબાનીથી મુબાહ-વાસીઓને તક મળી હતી.

હવે જીવતા જાહેર પુરોની સાલગીરેહ તેઓની હયાતીમાં આમ લોકો પાળે, એ એક વાત છે, પણ તેઓના મરણ બાદ, તેઓના મરણ દિવસ સાથે વળી તેઓના જન્મ દિવસ પણ પાળવામાં આવે, એ અસાધારણ હોય છે. આપણા મરહુમ રાણીજી વીકટોરીઆનો જન્મ દિવસ તા. ૨૪ મી મેહને દીને “વીકટોરીયા ડે” તરીકે આપણે હાલ પળાતો જોઈએ છીએ.

એ મુજબ આપણા પેગમ્બરના જન્મ દિવસ તરીકે પાછળથી પળાતો કે ગણતો આજનો મુબારક દિવસ પાળવાને ગાથા સોસાયટીએ આજે શરૂઆત કરી છે. એ એક મુબારક આવકારદાયક પગલું છે. એઓના આમંત્રણને માન આપીને આજે આપણે અતરે પેગમ્બર જરથોસ્ત સાહેબની સાલગીરેહ ઉગાડવાને, તેવણની સાલગીરેહનો દિવસ પાળવાને ભેગા મળ્યા છીએ.

હવે સાલગીરેહ અથવા વરપગાંઠ પાળવી અથવા વરસ ઉગાડવું એટલે શું, તે બાબે હું આગળ બે વર્ષ ઉપર “મારી સાલગીરેહ” એ વિષયમાં જરા વિગતે બોલ્યો છું. માટે તે બાબે વધુ અતરે બોલીશ નહીં. પણ ટુકમાં કહીશ, કે સાલગીરેહ અથવા વરપગાંઠ શબ્દમાં ‘ગીરેહ’ અથવા ગાંઠ શબ્દજ આપણને સાલગીરેહ અથવા વરપગાંઠ અથવા જન્મ દિવસ કેમ પાળવો, તે માટે કેટલાક ભલા વિચારો સૂચવે છે. કાંઈ નહીં તો એ શબ્દો એ દિવસે આપણાં ભલાં માટેના અને ભલી જીંદગી ગુજરવા માટેના કોઈક ગાંઠો આપણા મનમાં પાળવાને વિચારો સૂચવે છે.

કોઈ ચોક્કસ મહાન પુરોની સાલગીરેહ આમ લોકો ઉગાડે ત્યારે આમ લોકો તે જાહેર પુરોના સદગુણો ને યાદ કરે, તે સદગુણોની સ્તુતિ કરે, તેના કોઈ ચોક્કસ પ્રજા ઉપયોગી કામોને યાદ કરે અને તે ઉપરથી તે સાલગીરેહ પાળનારાઓ પોતે ધડો લીએ અને બીજાઓને આપે.

એ જ મુજબ આપણા બરહક પેગમ્બરની સાલગીરેહ ઉગાડવા માટે આજે ભેગા મળતાં આપણે તે મહાન પેગમ્બરના કોઈક સદગુણો યા કામો યાદ કરી તે ઉપર ચીંતન કરવાનું છે અને તેની નકલ કરવાની છે. એવા મહાન પુરોના કોઈ સદગુણને અથવા ભલાં કામને યાદ કરવું અને તે બાબે બે ધડી ધીરજથી વિચાર કરવો અને ચીંતન કરવું, એ એક ભલું કામ છે. એવા પ્રકારનું શાંત ચીંતણું, એક જાતની ભલી જીંદગી છે.

ભલા વિચાર એ બીજો.—એ બાબે જર્મન શીલસુફ હેગેલના શબ્દો જાણવા-જોગ છે. કહે છે કે એક દિવસ એ જર્મન શીલસુફને તેની ઘરવાણીએ ઠપકો આપ્યો, કે “તમે આતવારે દેવલમાં કેમ નથી આવતા.” ? ત્યારે હેગેલે જવાબ આપ્યો કે Meine

liehe frau, das denken ist auch Gottes dienst એટલે “મારાં મેહેરબાન બાઇ, વિચાર કરવો (ચીંતન કરવું) એ પણ ખોદાતાળાની બંદગી છે.”

ત્યારે આજે આપણને પેગમ્બર જરથોસ્તની અને તેવણનાં કામોની યાદ કરવાની છે, તે બાબે થોડોક વિચાર કરવાનો છે. પણ ફક્ત યાદથી શું ફાયદો થાય? આપણે કહ્યું કે શાંત વિચાર અથવા ચીંતન એક જાતની બંદગી છે, પણ બંદગી પણ તેની સાથે સાથે કામ વગર પુરતી અસરકારક નિવડતી નથી. તેની સાથે પણ કામ જોઈએ.

આપણે ત્યારે આજના શુભ દિવસે જે કામ કરવાનો વિચાર કરવાનો છે તે આ, કે જે ભલાં કામો તેવણ સાહેબે કર્યા હોય, તેની નકલ કરી તે કામો કરવાનો વિચાર કરવો. પેલા વારંવડીએ બોલાતા શબ્દો કે “યાવરનો અસ જરથુસ્ત્રોતા વરેનાયા ત્કએપાયા” એટલે, “જે રીતનો જરથોસ્ત હતો તે રીત અને તરીકાનો (હું) થાઉં”, તે આપણે આપણાં કામથી ખરા પાડવાનો વિચાર કરવો.

આજે આપણે આપણા પેગામ્બરના જન્મ દિવસ તરીકે ગણાતા આ શુભ દિવસે તેવણ બાબે જે થોડોક વિચાર કરીશું તે આપણા વિષયની શરૂઆતમાં યાદ કરેલા પ્રકાર બાબે છે, કે જેમાં કહે છે કે તેવણના જન્મથી કુલ કુદરત હસી. આપણે એ બાબતને આજે જરા વિચાર કરીએ અને જોઈએ, કે આપણે એ બાબતમાં એ સાહેબની કાંઈ નકલ કરી શકીશું અને કુદરતને હસતી કરી શકીશું કે.

પેગમ્બરનાં જન્મથી કુદરતની ખુશાળી.—એ બનાવ કુર્બાનિ યસ્તના શરૂઆતમાં મેલેલા ફકરામાં જણાવવા પ્રમાણે આ છે, કે પેગમ્બરનાં જન્મ વખતે જાડપાનો અને પાણી અને કુલ કુદરત ખુશાલ થઈ અને શુકરાના કરવા લાગી કે “બહે પેગમ્બર જરથોસ્ત પેદા પડ્યો કે, હવે અમારી વૃદ્ધિ થશે.” અવસ્તાના એ વર્ણનનો આપણને પહેલવી દીનકર્દ (દફતર VII આ. ૫ ફ. ૨ S. B. E. XLVII p. 74) માં પણ ઇસારો મળે છે.

હવે અવસ્તાના લખાણ અને પેહેલવી દીનકર્દના લખાણ વચ્ચે એક ફરક છે, જેને ફરક નહીં કહીશું પણ વધારો કહીશું. જ્યારે અવસ્તાના ઉપલા ફકરામાં પેગમ્બર જરથોસ્તના જન્મ વેળા રપેનામીનોની પેદા કીધેલી તમામ પેદાયશને ખુશાલીના પોકારો કરતી જણાવી છે, અને તેમાં પાણી અને જાડોને ખાશ રીતે ખુશાલ થતાં જણાવ્યાં છે, ત્યારે દીનકર્દ (૧) માં પશુઓ અને ગોસ્પંદોને અને આતશના મીનોને ખુશાલ થતાં જણાવ્યાં છે. ત્યાં કહે છે કે જ્યારે જરથોસ્તે જાહેર કરેલા શબ્દો સંધળે સંભળાયા ત્યારે એ સર્વ ખુશ ખુશ થયાં.

જાડપાન અને પાણીનું, કુલ કુદરતનું, ખુશી થવું અને હસવું, એ અલંકારિક રીતે આપણે લેતા આવીએ છીએ અને લખીએ છીએ. પણ હવે જાણે વખત આવી લાગ્યો છે કે આપણે ખરેખર પણ તેઓને હસતાં અને ખુશી થતાં સમજીએ. આપણું માનતા આવ્યા છીએ કે ફક્ત માણસ અને જાનવરોમાં જીવન શકિત છે અને ચોક્કસ હદે જાડપાનોમાં પણ તે છે. પણ આપણાજ દેશના એક કાબેલ ઉસતાદ પ્રેફેસર ખોઝની સૌધખોલો હવે આપણને એવું માનવાને તૈયાર કરે છે કે પથ્થર જેવી નિર્જીવ ગણાતી ચીજોમાં

પેગમ્બર જરથોસ્તના જન્મથી કુલ કુદરતની ખુશાલી. (૧)

“જરથુસ્તહે સ્પિતામહે ઇધ અપઓનો અપીમ્ય કવષીમ્ય યજમધદે.....યેહે જાંથએય વક્ષએય ઉર્વાસેન આપો ઉર્વરાઓસ્ય, યેહે જાંથએય વક્ષએય હક્ષિન આપો ઉર્વરાઓસ્ય; યેહે જાંથ એય વક્ષએય ઉસ્તતાતેમ નિઝવન્ત વીરપાઓ સ્પેન્તો-દાતાઓ દામાન.

ઉસ્ત-નો જાતો આથવ યો સ્પિતામો જરથુસ્ત્રો કાન્નો યજાધતે જઓથ્રાખ્યો સ્તેરેતો-ખરેસ્મ જરથુસ્ત્રો. ઇધ અપાંમ વીજસાધતિ વંધઉહિ દઝેન માજદયસ્નિશ વીરપાધશ અવિ કર્પવાં યાધશ હક્ત.” (કર્વર્દીન યસ્ત ફ. ૮૭ થી ૯૪).

અર્થ—સ્પીતમાન જરથોસ્તની અશોધને અને તેનાં ફરોહરને અમો અંહી આરાધીએ છીએ, સ્પીતમાન જરથોસ્ત,

હતો જે પેહેલો બહુ ધારનાર,
હતો જે પેહેલો બહુ ખોલનાર;
હતો જે પેહેલો બહુ ખોલનાર,
હતો જે પેહેલો બહુ કરનાર;
હતો જે પેહેલો આયોરનાન,
હતો જે પેહેલો ખરો પહેલવાન;
હતો જે પેહેલો ખરો પહેલવાન,
હતો જે પેહેલો ખરો ખેતીયાન;
કેળવણી લેવા પેહેલો કુરયાન,
કેળવણી આપવા પેહેલો મેહેરયાન.
મેળવતો સર્વનો પેહેલો તે પ્યાર,
સ નો થતો પેહેલો તે યાર.
ગોસપંદને અનાજ તેના પ્રતાપ,
દાનાધના સખુનમાં લેતો તે લાભ.
ફરમાખરદારી અને પાઠશાહી
ખોદાની સર્વ ભલી ભલાધ,
અશોધની તોખમની પવિત્રાધ,
તે સઘળાંની કરતો તે રાહતુમાધ.
હતો તે પેહેલો આયોરનાન,
હતો તે પેહેલો ખરો પહેલવાન;
હતો તે પેહેલો ખરો ખેતીયાન,
શું દેવો કે માણસ અજ્ઞાન,

(૧) આ વિષય ઉપર ગાથા સોસાયટી મારફતે રોજ ૬ ટો માહા ૧ લો સને ૧૨૭૩ યજ્ઞજરદી, તા. ૨૦ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૩ ને દીને સાંજે ૫-૩૦ ને અમલે જરથોસ્તી અંબુમનના આતશબેહરામમાં એક બહેર લાખણ આપ્યું હતું.

તે સર્વની તોડી સતા ને દોર,
 સમ્માનની વખાણનો ઉઠાવ્યો શોર.
 દેવોનો નાશ કર્યો પસંદ,
 અહુરમજ્દી રાહપર બિલતમંદ,
 હાડમંદ દુનિયામાં બોલ્યો પ્રથમ,
 સખુન જે અહુરમજ્દી રાહ ને રસમ.
 આ ફાતી જેહાનમાં કર્યા પ્રસાર,
 અહુરમજ્દી સખુન ને રાહપર કરાર.
 આ હાડમંદ દુનિયામાં કર્યું જાહેર,
 “રહો દેવોના રાહથી દૂરને બાહેર.”
 હતો તે સર્વમાં પેહેલો બહાદુર,
 હતો નેક જીંદગી ને રિવાજમાં પુર,
 જન્મને વૃદ્ધિથી થયાં ખુશાલ,
 શું પાણી કે ઝાડપાન; તેમનો સુકાળ.
 જન્મને વૃદ્ધિથી, થયાં આપાદ,
 શું પાણી કે ઝાડપાન ખુશ અને શાદ.
 જન્મ ને વૃદ્ધિના મુખારક નામ,
 થી બોલતી થઈ પેદાયશ નીચલા કલામ.
 “સાખાશ રેસાખાશ! જરયોસ્ત સાખાશ!
 બલે તે જનમ્યો અમ કાળે ખાશ,
 કે બરસમ ને જોરની ક્રિયાઓ શાદ
 કરશે તે સાથે આરાધના યાદ;
 કલ દુનિયા જે હશ્ત કેશ્વર જમીન,
 ત્યાં ફેલાવશે તે માજદયરના દીન”

પેગમ્બરનાં ગાથાનું નામ ધરાવનાર મંડળી અને તેનું કામ—શર્વદીન
 યસ્તનો ઉપલો ફકરો આજના મારા વિષયનો આધાર છે. આજે આપણે આપણામાં
 ઉભી થયેલી એક નવી મંડળીના આમંત્રણથી ભેગા મળ્યા છીએ. આપણામાં ધર્મીક
 ધર્મ સંબંધી મંડળીઓ છે. તેમાં આ એક નવી છે, અને આપણે આશા રાખીશું, કે
 એ જેમ નવી તેમ એક નવા પ્રકારની પણ નીવડે. આપણામાં ત્રણ ચાર ધર્મસંબંધી
 મંડળીઓ છે. તે સર્વે ચાહે તો પોતપોતાનું કામ એકમેકને આડે આવ્યા વગર, શુપચુપ,
 હોહા કર્યા વગર, ટોળાંનાં બલાં માટે કરતી રહે. એક મંડળી આપણા ટોળામાં બહારથી
 દાખલ થતાં કાંઈ આક્રમી ના રસમોને દૂર રાખવાની, અને જે જરયોસ્તી હોય તે સાચવી
 રાખવાની રાહનુમાઈ કરતી રહે. બીજી ધર્મ અને ક્રિયા વચ્ચે શું સંબંધ છે, તે તેના
 ખરા રૂપમાં દેખાડી તે ઉપર એતેકાદ વધારતી રહે. ત્રીજી જશનો જેવા, ધર્મસંબંધી
 તેમ ધર્મ-સંસારી શુભ મેલાવણ કરી બોધ આપતી રહે. ચોથી માંહોમાંહે બાઈબંદી
 વધારતી રહે અને ટોળાના સામાન્ય બલાં કામોમાં બાઈબંધી જળવવાને શિખવે. આ નવી
 મંડળીને માટે જે કામ હું વિચારી શકું છું, તે આ છે, કે તે આપણા જવાનો સનમુખ
 નીતિમાન જીંદગી ગુજરવા માટેનો એક ઉંચો ખ્યાલ (ideal) ધરતી રહે. કહે છે કે

આપણા કેટલાક ઉધરતા જુવાનોમાં હદ બહાર મોજશોખ અને સરત અને જુગારનો લખ વધ્યો છે—અને આપણે માનવાને તૈયાર થઇશું, કે ખોદાની મેહેરથી જેટલું કહેવામાં આવે છે તેટલું એમ નથી—અને તેવા અણુધટતા શોખો પોતા પાછળ અ-પ્રમાણિકપણું, નીતિના ઉંચા પ્રકારનું ઢીલું બંધારણ વિગેરે લાવે છે. ત્યારે આ મંડળી તેવી હાલત સામે કામ કરી જુવાનો સામે નીતિભર્યા માર્ગનો એક ઉચો ખ્યાલ રજુ કરે તો તે એક ભૂલું કામ ગણાય. આપણા ગાથા એક પ્રકારની ઉંચામાં ઉંચી નીતિ દેખાડનારાં, નીતિભરી શીલસુશીની વળાણ (ethico-philosophical spirit) દેખાડનારાં લખાણો છે. માટે પોતાના નામને જાળવી રીતે, આ મંડળી જો આપણા ટોળામાં નીતિનું ઉંચું ધોરણ—પછી તે નીતિ, ધરમાં, સંસારમાં, વેપાર વણજમાં કે રાજ્ય પ્રકરણમાં—રજુ કરે, તો તે માટે પુરતું નવું કામ છે.

પુશીની વાત છે કે આ મંડળી આપણી કોલેજોમાં શિખતા જુવાનોએ અને કોલેજોમાંથી શિખીને બહાર પડેલા જુવાનોએ આરંભી છે. વિદ્યાલય અને ધર્મોલય (School and Church) એમ એકમેકને જ્યારે ચારી દે ત્યારે એક ટોળા યા પ્રજા માટે વધારે સંગીન ફાયદાની આશા રહે. હાલના જર્મન શાહાનશાહના વિદ્યાલય અને ધર્મોલય વચ્ચેના આવા સમાગમના સંપ્રતો જાણવાજોગ છે. એ શાહાનશાહ ધણો ધર્મી પાદશાહ ગણાય છે. ખોદાતાળાના ઉપર તેના મકમ વિશ્વાસ ઉપરથી અને તેને હમેશા યાદ કરવાની તેની તબેહ ઉપરથી તે એક “બંદગી કરતો શાહાનશાહ” (Praying emperor) તરીકે જાણખાય છે. તેના આ શબ્દો છે કે, “Let the school respect and honour the church and let the church stand by the school and help in its work.” એટલે “કેળવણીએ ધર્મને માન અને ઇજ્જત આપવું” જોઈએ અને ધર્મ કેળવણીની બાબતે ઉભું રહેવું” જોઈએ અને તેનાં કામમાં મદદ કરવી જોઈએ.” ત્યારે આ મંડળી મારફતે થતા આવા સમાગમથી સારા ફાયદાની આશા રાખી શકાય. એ મંડળીએ નજદીક વરસ દહાડો થયો પોતાનું કામ ગુપચુપ રીતે માંહેમાંહે ભેગા મળી વિચારોના આવ-જોવાવજો કરી શરૂ કર્યું છે. તેણે પોતાનો પેહેલવેહેલો જાહેર દેખાવ પોતાના નાયબ સરનશીનના એક કિમતી ભાવણથી કર્યો છે. તેના એ શુભ કામનું મુહૂર્ત આપણા માન પામેલા વાઇસ ચેન્સેલર, ડા॰ મેકીકન, જેવણ એક ભણેલા અંગ્રેજી ધર્મગુરુ છે, તેવણના પ્રમુખપણા હેઠળ થઇ ચુક્યું છે. આજે તે મંડળીના બીજા જાહેર દેખાવ વખતે જો એક પારસી ધર્મગુરુ તરીકે તેને માટે દુઆના બે શબ્દો બોલવાની રજા લેઉં, તો તે આ છે, કે “ઓ ખોદા ! આ મંડળીના કામ ઉપર તારા આશીર્વાદ વસાવ અને અમારા ટોળામાં નીતિનું, સર્વ પ્રકારની નીતિનું, ચઢતું ધોરણ સ્થાપવાને આ મંડળીને તું સહાય થા.”

આ મંડળીના મુનશીએ જ્યારે મંડળી તરફથી તેના બીજા જાહેર મેલાવડા સનમુખ ઉભું રહેવાને મને લખ્યું, ત્યારે મને જણાવ્યું કે આજના મુબારક દિવસે આપણા બરહક પેગમ્બરનો જન્મ દિવસ છે, માટે એ શુભ પ્રસંગને અનુસરતા વિષય ઉપર મારે કાંઈ બોલવું. એવણની એ એસ્તેમાસ મુજબ, મેં આપણાં પેગમ્બરના જન્મ દિવસે, તેવણના જન્મ વખતે, જે એક બનાવ બનેલો જણાવવામાં આવ્યો છે, તે બનાવ ઉપર થોડાક વિચારો જાહેર કરવાનો આજે ધરાહો રાખ્યો છે.

ખોદાદસાલ અને પેગમ્બરનો જન્મ દિવસ—મંડળીના મુનશીએ જણાવ્યું છે તેમ, અને જેમ ધણીક સાહેબો સાધારણ રીતે માને છે તેમ, આજનો દિવસ આપણા

પેગમ્બરના જન્મનો દિવસ છે કે નહીં, તે બાબે મેં પેહેલે, જે ફરસદ હું ફાજલ પાડી શક્યો છું તે ફરસુદમાં જે તપાસ્યું છે તે તપાસમાં જોયું છે, કે ખોદાઈશાહને દહાડે બનેલા બનાવોની હકીકતનું જે પેહેલવી લખાણ આપણામાં બચી રહ્યું છે, અને જે કોઈક વાર “ માદીગાને બીનાએ ફર્વદીન યુમે ખોદાઈ ” એવે નામે બોલાય છે, તેમાં એ દિવસને પેગમ્બર જરથોસ્તના જન્મ દિવસ તરીકે જણાવ્યો નથી, પણ પેગમ્બર જરથોસ્તની જીંદગીના બીજા બનાવોના દિવસ તરીકે જણાવ્યો છે. ત્યાં એ બાબે નીચે મુજબ લખાણ છે.

પહેલવી:—પુર્સીદ આહલોબન જર્તુહસ્ત મિન ઓહરમજદ આછગ મેમન રાએ મદુમાન બીનાએ ફર્વદીન યુમે ખોદાઈ મિન અવારીક યુમહા પપન મસ વ શપીર વ ગેરામીતર ચેપ્સુન્દ ?

ઓહરમજદ પાસપુન ચેલયુન્ત આછગ સ્પિતામાન જર્તુહસ્ત ! બીનાએ ફર્વદીન યુમે ખોદાઈ જર્તુહસ્ત સ્પિતામાન વલ વીનશને વ હમ-પુસેગીઅ એ ઓહરમજદ ધ યુદા યામતુનીત.

બીનાએ ફર્વદીન યુમે ખોદાઈ જર્તુહસ્તે સ્પિતામાન દીને મજદયસ્તાન મિન ઓહર-મજદ ધ યુદા બરા મકીસ્ત.

બીનાએ ફર્વદીન યુમે ખોદાઈ કએ વિશ્તારપ શાહ દીન મિન જર્તુહસ્ત બરા મકીસ્ત (૧)

અર્થ:—અશો જરથોસ્તે ઓહરમજદને પુછ્યું, કે શાને માટે માણસો ફર્વદીન મહિનો અને ખોદાઈ રોજને, બીજા રોજને કરતાં, મોટો અને મુખ્યારક અને વધારે અગત્યનો ગણે છે ?

ઓહરમજદે જવાબ આપ્યો કે “ એ સ્પીતામાન જરથોસ્ત ! ફર્વદીન મહિનો અને ખોદાઈ રોજે સ્પિતામાન જરથોસ્તે દાદાર ઓહરમજદને જોયો અને પુસંશ-પાસેખ કીધી (છુટો અર્થ—ઓહરમજદ, જે ખોદા તેને જોવા તરફ અને તેની સાથની પુછપરછ તરફ પહોંચ્યો). ફર્વદીન મહિનો ને ખોદાઈ રોજે સ્પિતામાન જરથોસ્તે મજદયસ્તી દીન દાદાર ઓહરમજદ, જે ખોદા, તે તરફથી કયૂલ રાખી. ફર્વદીન મહિનો ને ખોદાઈ રોજે કએ ગુસ્તારપ પાદશાહે જરથોસ્ત તરફથી દીન કયૂલ રાખી.

દારાખ હોરમજદયારની રવાયત (૨) માં પણ આપણને એ ખોરદાદ સાલના દિવસની અગત્યતાનું વર્ણન મળે છે. તેમાં ઉપલા પેહેલવી લખાણને મળતું નીચલું લખાણ આપણે જોઈએ છીએ:—

પુર્સીદ અશો જરથોસ્ત અજ અહરમજદ કે ચેરા મદુમ માહે ફર્વદીન રજે ખોદાઈ અજ અવાની રજહા મેલ વ ગેરામી દારન્દ અહરમજદ પાસુખ દાદ કે સ્પીતામાન જરથોસ્ત.....માહે ફર્વદીન જરથોસ્ત અસ્ફન્તમાન અવીગુયશ હમ પુસંશ એ અહરમજદ ખોદાએ રસીદ. માહે ફર્વદીન રજે ખોદાઈ જરથોસ્ત અસ્ફન્તમાન દીને બેલ માજદયસ્તાન અજ અહરમજદ ખોદાએ એ પદીરફત માહે ફર્વદીન રજે ખોદાઈ કએ ગુસ્તારપ દીને હોરમજદ અજ જરથોસ્ત પદીરદ.

(૧) દસ્તુર ૬૧૦ નમાસ્પજી મીનાચેહરજનો પ્રગટ થતો પેહેલવી ટેકસ્ટ, પાનું ૧૦૨ અને પા. ૧૦૪, લીટી ૧૬ થી પા. ૧૦૫ લીટી ૪.

(૨) હુઓ જોએ યુનીવર્સીટી લાઈબ્રેરીની નકલ વોલમ II. ફ્રાલીઓ ૪૦૨ ક. લીટી ૧૩ અને ફ્રાલીઓ ૪૦૧ ખ. લીટી ૭ થી ૯

આ લખાણ પ્રમુખે ત્યારે પેગમ્બર જરથોસ્તની જીંદગીના નીચલા ત્રણ મુખ્ય ખનાવો, ખોદાદ સાલના આ મુખ્યારક રોજ—અલખતે એકના એક વર્ષના એ દિને નહીં, પણ જૂદા જૂદા વર્ષના એજ મુખ્યારક દિવસે—ખન્યા હતા.

૧. પેગમ્બર જરથોસ્તે પોતાના લાંબાં સાંત ચીંતણુ પછી એ દિવસે પોતાના મનની નજરે દાદાર ઓહરમજદને પેહેલાં જોયો અને તેને પોતાના મનમાં ઉત્પન્ન થતા સવાલો પુછ્યા અને તેનાં જવાબો મેળવ્યા.

૨. પેગમ્બર જરથોસ્તને એ દિવસે દાદાર ઓહરમજદ તરફથી જરથોસ્તી દીન મળી, એટલે, ઉપર મુજબ લાંબા વખતનાં ચીંતણુ પછી અને દાદાર ઓહરમજદ સાથેની વાતચીત અને સવાલ જવાબ પછી, તેણે પોતાની દીન પેહેલવહેલી દુનિયામાં જાહેર કરી.

૩. પાદશાહા ગુસ્તાસ્પે એ દિને જરથોસ્તી દીન કમુલ રાખી.

હવે જોકે ખોદાદસાલને લગતા ઉપલા પેહેલવી અને ફારસી લખાણ મુજબ પેગમ્બરના જન્મ દિવસ તરીકે નહીં, પણ તેની જીંદગીના બીજા ખનાવોના દિવસ તરીકે, એ દિવસ જણાયલો છે, તોપણ આપણા હાલના બે ત્રણ પેહેલીના ભણેલા દસ્તુર સાહેબો એ દિવસને પેગમ્બરના જન્મ દિવસ તરીકે પણ ગણતા આવ્યા છે.

દાખલા તરીકે મરહુમ દસ્તુર એદલજી દોરાયજી સંજણા પણ પોતાની “ મોન્જતે જરથોસ્તી ” નામની કેતાબ (પા. ૩૭) માં કહી ગયા છે, કે “ રોજ ૬ ઠો ખોરદાદ અમશાસ્પદ અને માહા ૧ લો ફરવરદીન અને પાદશાહા લોહોરાશપની પાદશાહીનું વરસ ૧૧૦) મું હતું. તે મોખ્યારક દહાડે ખામદાદના વખત ઉપર પેગમ્બર જરથોસ્ત માએને પેટે પેદા થયો. ”

મરહુમ દસ્તુર પેશાતનજી, દસ્તુર જરથોસ્ત બેહેરામના જરથોસ્ત નામાને આધારે લખેલા “ પેગમ્બર સાહેબ અશો જરથોસ્તના જનમારાના એહેવાલ ” માં એક ઠેકાણે જણાવે છે (૧) કે “ આપણા પેગમ્બર જરથોસ્ત ધરાનના પાદશાહ લોહોરાશપની પાદશાહીના ૧૧૦ માં વરસની આખેરીએ રોજ ૬ ઠો અને માહા ૧ લો ફરવરદીન (એટલે જે ખોદાદ સાલને દિવસે) જનમ્યો હતો, એવું આપણી દીનની પેહેલવી તથા ફારસી બાષાની કેતાબોમાં લખેલું છે. ”

ઐરવદ કાવસજી એદલજી કાંગા પોતાની ખોરદેહ અવસ્તા (૨) માં કહે છે કે “ એ દહાડા (ખોરદાદસાલ) ને આપણી દીનને લગતી પાછલી કેતાબોમાં ઘણો મહોટો ગણેલો છે. સખ્ય કે એ દહાડે કદીમ ધરાનની તવારીખના સંબંધમાં ઘણા અગત્યના ખનાવો ખન્યા હતા. ” એના ખનાવોમાંના એક તરીકે એવણુ સાહેબ અશો જરથોસ્ત સાહેબના જન્મ ખામવાનો ખતાવ જણાવે છે.

મરહુમ દસ્તુર ઐરવજી સોરાયજી મેહેરજીરાણા પણ પોતાની “ રેહબરે દીને જરથોસ્તી ” નામની ચોપડી (પા. ૧૩) માં જણાવી ગયા છે કે “ જરથોસ્તનો જન્મ રોજ ૬ ઠો ખોદાદ અને માહા ૧ લો ફરવરદીન ધ્યાને ખોરદાદસાલને દહાડે થાયો હતો. ”

(૧) એવણની પોતાની એ પુસ્તકની પેહેલી આવૃત્તી પા. ૨૬, નોટ.

(૨) પાંચમી આવૃત્તિ પા. ૧૪૫ નોટ.

હવે ખોદાદ સાલને લગતા ઉપલાં ખાસ પેહેલવી લખાણમાં, તેમજ તેને લગતા રેવાયતના ખાસ તરજુમામાં, ખોદાદસાલને પેગમ્બરના જન્મ દિવસ તરીકે જણાવ્યો નથી. દિનકર્દના સાતમાં દફતરમાં અને બાકરપરમ વિગેરેમાં પેગમ્બર જરથોસ્તની જીંદગીને લગતું જે વર્ણન છે, તેમાં પણ એ બાબે કંઈ લખાણ નથી. દસ્તુર જરથોસ્ત બેહરામે બનાવેલું ફારસી જરથોસ્ત નામું, જેનો મરહુમ દસ્તુર પેશોતનજી બેહરામજી સંગળાએ તરજુમો કર્યો છે, તેમાં પણ એ બાબે ઇસારો નથી. તે છતાં કોઈ બીજા પાછલાં પેહેલવી ફારસી લખાણમાં એ ઇસારો હોય, જે મારા જોવામાં આવ્યો નથી.

હવે જોકે દિનકર્દ જેવા દફતરમાં ખોદાદસાલને પેગમ્બરના જન્મ દિવસ તરીકે જણાવ્યો નથી, તે છતાં પાછળથી-આગળથી નહીં તો-કંઈ નહીં તો હાલમાં એત્રણ જમાના થયા તે એમ ગણાવા લાગ્યો, તેના સખખ હું નીચે પ્રમાણે ધારું છું :—

બુન્દેહેશ^૧ માં, જ્યાં જૂદા જૂદા પાદશાહોના રાજ્યના વર્ષો જણાવ્યાં છે, ત્યાં શાહ ગુસ્તાસ્પના રાજ્ય માટે કહે છે કે,

“કએ ગુસ્તાસ્પ વદ મતને દીન સી શન્ત અકરીન સદો ખીસ્ત શન્ત”

એટલે “કએ ગુસ્તાસ્પે (જરથોસ્તી) દીન આવી પહોંચવા સુધી ૩૦ વર્ષ, કુલે ૧૨૦ વર્ષ (રાજ્ય કીધું).” હવે એ બનાવ ૧૨૦૦૦ વર્ષના આર હજારમાંના ૯ મા હજારની સેવટની આગમચ ૩૦ વર્ષપર બન્યો હતો.

હવે દિનકર્દના દફતર^(૨) સાતમા પ્રમાણે એજ વખતે પેગમ્બર જરથોસ્તનો જન્મ થયો હતો. હવે જરથોસ્તને પોતાના જન્મને બરાબર ૩૦ વર્ષ પૂરા થયા પછી એટલે પોતાને ૩૧ મે વર્ષે અને દસમા હજારની શરૂઆતમાંજ દાદાર ઓરમજદ સાથે પેહેલી પુસંશ પાસોખ થઇ^(૩). એ બનાવનો દિવસ આપણે જોયો કે, ઉપલાં પેહેલવી અને ફારસી લખાણમાં ખોદાદસાલનો જણાવ્યો છે. હવે ત્યાર પછી ૧૨ વર્ષે શાહ ગુસ્તાસ્પ જરથોસ્તી દીન પેગમ્બર તરફથી કબુલ રાખે છે. તે દિવસ પણ આપણે ઉપલા પેહેલવી અને ફારસી લખાણ પ્રમાણે જોયો કે ખોદાદસાલનો હતો, અને એ વર્ષ બરાબર ૧૦ માં હજારની શરૂઆતના સંબંધમાં ગણવામાં આવ્યું છે.

હવે બ્યારે પેગમ્બરની પેહેલી પુસંશ પાસોખનો દિવસ અને તેણે ગુસ્તાસ્પને દીન સમજવવાનો દિવસ પણ ખોદાદસાલનો જણાવવામાં આવે છે, ત્યારે એના જન્મનો દિવસ, જે ઉપલા બે બનાવોની બરાબર ૩૦ અને ૪૨ વર્ષ આગમચ બનેલો હતો, તે પણ એ ખોદાદસાલને દહાડે બન્યો હોય એમ અતુમાન નીકળે.

ત્યારે જે કોઈ પુરાણા પુસ્તકો નહીં, તો પાછલા બે ચાર જમાનાનાં પુસ્તકો, જે સીધી રીતે નહીં તો અતુમાનથી આડકતરી રીતે, આજના દિવસને પેગમ્બરે જરથોસ્તની જીંદગીના બીજા જાણીતા બનાવો સાથે તેના જન્મના દિવસ સાથે જોડે છે. હવે એ જોડાણ ગમે તેવું હોય, તોપણ આપણે એક રીતે આપણા પેગમ્બરના જન્મનો દિવસ પાળવાને અને તેનાં જન્મ વખતનાં કોઈ બનાવનો વિચાર કરવાને ભેગા મળ્યા છીએ.

(૧) વેસ્ટ બાબ ૩૪ ફ. ૭. મારી બુન્દેહેશ પા. ૧૮૩-૮૫.

(૨) દફતર ૭ બાબ ૨ ફ. ૨૪. બાબ ૫. ફ. ૧. ડા. વેસ્ટ S.B.E. Vol. XVII.

(૩) દફતર ૭ બાબ ૩, ફ. ૫૧-૬૨.

સાલગીરેહ ઉગારવી તે શું ?—સાલગીરેહ શબ્દ આપણે જીવતાં આદમીઓના સંબંધમાં જણાવેલા ખરો બોલીએ છીએ. દરેક ધણી પોત પોતાની સાલગીરેહ ઉગાડે છે, અથવા એક કુટુંબ પોતપોતાના કુટુંબીઓની સાલગીરેહ ઉગાડે છે. ધણા ખાસ દાખલાઓમાં આમ લોકો પોતાના કોઇ જાહેર શખ્સની સાલગીરેહ ઉગાડે છે. એમ બને છે ત્યારે દિસે છે કે તે ધણીએ આમ લોકોના ઉપકાર ઉપર પોતાની અસાધારણ સેવાઓથી પોતાનો હક સ્થાપ્યો છે. દાખલા તરીકે થોડાક દિવસ થયાંજ આપણે આપણા પેલા બખ્તાવર હમીદ અને હમશેહરી શેઠ દાદાભાઈ નવરોજીના સંબંધમાં જોયું કે તેવણની સાલગીરેહ જાહેર રીતે પાળવાને એક બલા શેહેરીની મેદરખાનીથી મુંબાઈવાસીઓને તક મળી હતી.

હવે જીવતા જાહેર પુરૂષોની સાલગીરેહ તેઓની હૈયાતીમાં આમ લોકો પાળે, એ એક વાત છે, પણ તેઓના મરણ બાદ, તેઓના મરણ દિવસ સાથે વળી તેઓના જન્મ દિવસ પણ પાળવામાં આવે, એ અસાધારણ હોય છે. આપણા મરહુમ રાણીજી વીક્ટોરીઆનો જન્મ દિવસ તા. ૨૪ મી મેહેને દીને “વીક્ટોરીયા ડે” તરીકે આપણે હાલ પળાતો જોઈએ છીએ.

એ મુજબ આપણા પેગમ્બરના જન્મ દિવસ તરીકે પાછળથી પળાતો કે ગણાતો આવતો મુબારક દિવસ પાળવાને ગાથા સોસાયટીએ આજે શરૂઆત કરી છે. એ એક મુબારક આવકારદાયક પગલું છે. એઓના આમંત્રણને માન આપીને આજે આપણે અતરે પેગમ્બર જરથોસ્ત સાહેબની સાલગીરેહ ઉગાડવાને, તેવણની સાલગીરેહનો દિવસ પાળવાને બેગા મળ્યા છીએ.

હવે સાલગીરેહ અથવા વરખાંડ પાળવી અથવા વરસ ઉગાડવું એટલે શું, તે બાબે હું આગળ બે વર્ષ ઉપર “મારી સાલગીરેહ” એ વિષયમાં જરા વિગતે બોલ્યો છું. માટે તે બાબે વધુ અતરે બોલીશ નહીં. પણ ટુકમાં કહીશ, કે સાલગીરેહ અથવા વર્ષાંડ શબ્દમાં ‘ગીરેહ’ અથવા ગાંઠ શબ્દજ આપણને સાલગીરેહ અથવા વર્ષાંડ અથવા જન્મ દિવસ કેમ પાળવો, તે માટે કેટલાક બલા વિચારો સૂચવે છે. કાંઈ નહીં તો એ શબ્દો એ દિવસે આપણાં બલાં માટેના અને બલી જીંદગી ગુજરવા માટેના કોઈક ગાંઠો આપણા મનમાં પાળવાને વિચારો સૂચવે છે.

કોઈ ચોક્કસ મહાન પુરૂષોની સાલગીરેહ આમ લોકો ઉગાડે ત્યારે આમ લોકો તે જાહેર પુરૂષોના સદગુણો ને યાદ કરે, તે સદગુણોની સ્તુતિ કરે, તેના કોઈ ચોક્કસ પ્રજા ઉપયોગી કામોને યાદ કરે અને તે ઉપરથી તે સાલગીરેહ પાળનારાઓ પોતે ધડો લીએ અને બીજાઓને આપે.

એજ મુજબ આપણા ખરહક પેગમ્બરની સાલગીરેહ ઉગાડવા માટે આજે બેગા મળતાં આપણે તે મહાન પેગમ્બરના કોઈક સદગુણો યા કામો યાદ કરી તે ઉપર ચીંતન કરવાનું છે અને તેની નકલ કરવાની છે. એવા મહાન પુરૂષના કોઈ સદગુણને અથવા બલાં કામને યાદ કરવું અને તે બાબે બે ધડી ધીરજથી વિચાર કરવો અને ચીંતન કરવું, એ એક બહુ કામ છે. એવા પ્રકારનું શાંત ચીંતણું, એક જાતની બલી બંદગી છે.

બલા વિચાર એ બંદગી.—એ બાબે જર્મન શીક્ષક હેગેલના શબ્દો જાણવા-જોગ છે. કહે છે કે એક દિવસ એ જર્મન શીક્ષકને તેની ધરવાણીએ ઠપકો આપ્યો, કે “તમે આતવારે દેવલમાં કેમ નથી આવતા.” ? ત્યારે હેગેલે જવાબ આપ્યો કે Meine

liebe frau, das denken ist auch Gottes dienst એટલે “મારાં મેહેરબાન બાઇ, વિચાર કરવો (ચીંતન કરવું) એ પણ ખોદાતાબાની બંદગી છે.”

ત્યારે આજે આપણને પેગમ્બર જરથોસ્તની અને તેવણનાં કામોની યાદ કરવાની છે, તે બાબે થોડાક વિચાર કરવાનો છે. પણ ફક્ત યાદથી શું ફાયદો થાય ? આપણે કહ્યું કે શાંત વિચાર અથવા ચીંતન એક જાતની બંદગી છે, પણ બંદગી પણ તેની સાથે સાથે કામ વગર પુરતી અસરકારક નિવડતી નથી. તેની સાથે પણ કામ જોઇએ.

આપણે ત્યારે આજના શુભ દિવસે જે કામ કરવાનો વિચાર કરવાનો છે તે આ, કે જે બધાં કામો તેવણ સાહેબે કર્યા હોય, તેની નકલ કરી તે કામો કરવાનો વિચાર કરવો. પેલા વારંધદીએ બોલાતા શબ્દો કે “ યાવરનો અસ જરથુસ્ત્રોતા વરેનાયા ત્કએપાયા ” એટલે, “ જે રીતનો જરથોસ્ત હતો તે રીત અને તરીકાનો (હું થાઉં) ”, તે આપણે આપણાં કામથી ખરા પાડવાનો વિચાર કરવો.

આજે આપણે આપણા પેગામ્બરના જન્મ દિવસ તરીકે ગણાતા આ શુભ દિવસે તેવણ બાબે જે થોડાક વિચાર કરીશું તે આપણા વિષયની શરૂઆતમાં યાદ કરેલા ફકરા બાબે છે, કે જેમાં કહે છે કે તેવણના જન્મથી કુલ કુદરત હસી. આપણે એ બાબતનો આજે જરા વિચાર કરીએ અને જોઇએ, કે આપણે એ બાબતમાં એ સાહેબની કાંઈ નકલ કરી શકીશું અને કુદરતને હસતી કરી શકીશું કે.

પેગમ્બરનાં જન્મથી કુદરતની ખુશાળી.—એ બતાવ ફર્વર્દીન યસ્તાના શરૂઆતમાં મેલેલા ફકરામાં જણાવવા પ્રમાણે આ છે, કે પેગમ્બરનાં જન્મ વખતે ઝાડપાનો અને પાણી અને કુલ કુદરત ખુશાલ થઇ અને શુકરાના કરવા લાગી કે “ બહે પેગમ્બર જરથોસ્ત પેદા પડ્યો કે, હવે અમારી વૃદ્ધિ થશે. ” અવસ્તાના એ વર્ણનનો આપણને પહેલવી દીનકર્દ (દફતર VII આ. પ ફ. ૨ S. B. E. XLVII p. 74) માં પણ ઇસારો મળે છે.

હવે અવસ્તાના લખાણ અને પેહેલવી દીનકર્દના લખાણ વચ્ચે એક ફરક છે, જેને ફરક નહીં કહીશું પણ વધારો કહીશું. જ્યારે અવસ્તાના ઉપલા ફકરામાં પેગમ્બર જરથોસ્તના જન્મ વેળા સ્પેનામીનોની પેદા કીધેલી તમામ પેદાયશને ખુશાલીના પોકારો કરતી જણાવી છે, અને તેમાં પાણી અને ઝાડોને ખાશ રીતે ખુશાલ થતાં જણાવ્યાં છે. ત્યારે દીનકર્દ (૧) માં પશુઓ અને ગોસ્પંદોને અને આતશના મીનોને ખુશાલ થતાં જણાવ્યાં છે. ત્યાં કહે છે કે જ્યારે જરથોસ્તે જાહેર કરેલા શબ્દો સંભળ્યા ત્યારે એ સર્વ ખુશ ખુશ થયાં.

ઝાડપાન અને પાણીનું, કુલ કુદરતનું, ખુશી થવું અને હસવું, એ અલંકારિક રીતે આપણે લેતા આવીએ છીએ અને લઇએ છીએ. પણ હવે જાણે વખત આવી લાગ્યો છે કે આપણે ખરેખર પણ તેઓને હસતાં અને ખુશી થતાં સમજીએ. આપણે માનતા આવ્યા છીએ કે ફક્ત માણસ અને જાનવરોમાં જીવન શક્તિ છે અને ચોક્કસ હદે ઝાડપાનોમાં પણ તે છે. પણ આપણાજ દેશના એક કાબેલ ઉશ્વતાદ પ્રેફિસર બોઝની સાંબખોલો હવે આપણને એવું માનવાને તૈયાર કરે છે કે પથ્થર જેવી નિર્જીવ ગણાતી ચીજોમાં

પણ કાંઈ જીવન યા લાગણી શકિત છે. કુદરતની શકિતનો કાંઈ છેડો નથી. પ્રગટીકરણનું ઉચું પગતીલું છેક નીચાણથી શરૂ થાય છે.

હવે પેગમ્બર જરથોસ્તના જન્મથી કુદરત કેમ હસી, તે બાબત ઉપર આવવા આગમ્ય એક બીજી બાબતનો ટુક વિચાર કરીએ, કે જે બાબત પણ જરથોસ્તના વખતે બનેલી જણાવવામાં આવે છે.

જન્મ વખતે પેગમ્બરનું હસવું.—જેમ પેગમ્બર જરથોસ્તના જન્મથી કુદરતનું ખુશાલ થવું, એ એક અજબ બનાવ ગણાય છે, તેમ પેગમ્બર જરથોસ્તના ખુદ જન્મ વેળાનો પણ એક અજબ બનાવ જણાવવામાં આવે છે. કહે છે, કે પેગમ્બર જરથોસ્ત જન્મ વખતે હસ્યા હતા. દીનકર્દ (દફતર VII બાબ III ફ. ૨.) (૧) માં એ બાબે કહે છે કે,

“પવન જરહુનસ્ને બરા ખન્દીદ વ મુન વલમન બરા તર્સીદ હુમન્દ હકત દય જકશ પએરામુન છતીયુનરત હુમન્દ વ અવશાન ગોશ્ત બરા તર્સસ્ને આઘગ મેમન દેનમન ચેહુવુન્ત મસીઅ આયુપ તરમીનશનીઅ રાએ ? એગુન ગધાએ અર્જોનમન્દ મુન મિન ખેશકારીઅ રામસ્ને અએતુન મયા અર્જોનીક અવશ પવન જરહુનસ્ને બરા ખન્દેત.”

અર્થ—જન્મ વખતે તે હસ્યો અને તેથી જે સાત દાઢઓ તેની આસપાસ બેઠી હતી તેઓ બીધી અને તેઓ ધાસ્તીથી બોલી કે “આએ શાથી થયું છે, પોતાની મોટાઇને લીધે યા બૂરા વિચારને લીધે (એટલે આ હસ્યાની આગાહી સારી છે કે બૂરી) ? જેમ એક લાયક આદમી પોતાના ઉદ્યોગને લીધે ખુશ હોય છે, તેમ આ લાયક છોકરો તેના જન્મ વખતે હસે છે.”

હવે પેગમ્બર જરથોસ્ત જન્મ વખતે હસ્યો હતો, તે બાબત આપણાં દીનકર્દે જેવાં પેહેલવી પુસ્તકમાં જણાવી છે, એટલુંજ નહીં, પણ ૧૬ીની નામનો પુરાણો રોમન વિદ્વાન, જે ઇસ્વી સન પૂર્વે ૨૩ માં જન્મ પામી ૬૦ સં ૫૬ી ૭૯ માં હક થયો હતો, તેણે પોતાની “કુદરતી તવારીખ” માં પણ એ બાબતનો ઇસારો કર્યો છે. તે કહે છે કે (૨)

“We find it stated that Zoroaster was the only human being who ever laughed on the same day on which he was born. We hear too, that his brain pulsated so strongly that it repelled the hand when laid upon it, presage of his future wisdom.”

સકેન્ડીનેવીઅનોનાં ‘એડા’ નામના ગિતોમાં પણ એ બાબતનો ઇસારો કર્યો છે. ત્યાં બેબલનો મીનારો બાંધનારાઓમાં જરથોસ્તને ગણી, તેને માટે કહે છે કે

“He who was the foremost (builder of the tower) was called Zoroaster ; he laughed before he cried when he came into the world. (૩)

(૧) S. B. E. XLVII p. 35. મારી હસ્ત લેખ દીનકર્દ II પા. ૧૭૩ લીટી ૧૬.

(૨) દફતર ૧૫. The Natural History of Pliny, translated by Bostock & Riley, (1855). vol II p. 155.

“(૩) Prof. Jackson’s, “Zoroaster, the Prophet of Ancient Iran” p. 286.

કુદરત અને ગચ્છોતમ યુદ્ધ :—કુદરત યા કુદરતના ઝાડપાને મોટાં કીર્તિવાંત અશો માણસના જન્મથી ખુશી થાય અને તેઓ તરફ જાણે પોતાની નેમાજ જાહેર કરે, તેનો એક બીજો દાખલો ગચ્છોતમ યુદ્ધના સંબંધમાં મળે છે. એડીન આર્નલ્ડે પોતાની Light-of Asia (૧) માં એ બાબે જે શબ્દો કહ્યા છે, તે શબ્દોમાં હું આ દાખલો રજૂ કરું છું.—

“ Queen Maya stood at noon, her days fulfilled,
Under a Palsa in the Palace-grounds,
A stately trunk, straight as a temple-shaft,
With crown of glossy leaves and fragrant blooms;
And, knowing the time come—for all things knew—
The conscious tree bent down its bows to make
A bowler about Queen Maya's majesty;
And Earth put forth a thousand sudden flowers
To spread a couch ; while, ready for the bath,
The rock hard by gave out a limpid stream
of Crystal flow. So brought she forth her child.

એજ પુસ્તકમાં કુદરતની ભલાં પરદજગાર માણસો તરફની નેમાજના અને તેઓ મારેની ખુશીના આપણને બીજા દાખલાઓ મળે છે. (૨)

હવે એ મુજબ આપણે જોઈએ છીએ કે બોદાતાણાની મેહેર પામેલા મોટા પીર પેગમબરો પોતાનાં કામોથી કુદરતને હસ્તી કરે છે. આપણુ પણ સાહીએ તો તેમ આપણી નાની હદમાં કરી શકીએ. કુલ કુદરતને નહીં તો તેના કેાંઈ નાના ભાગને આપણે હસ્તી કરી શકીએ. પેગમબર સાહેબે જેમ મોટા પાયા ઉપર કુલ કુદરતને હસ્તી કીધી, તેમ તેના ખ્યાલ ઉપરથી તેવણની નકલ કરી આપણે આપણી નાની હદમાં કુદરતને હસ્તી કરી શકીએ. તેવણે જેમ કહ્યું તેમ આપણે કરવાની કોશિશ કરીએ. તેવણે જે કહ્યું તે કાંઈ નહીં તો નાને ભાગે, કાંઈ નહીં તો, પેલી કહેવત છે કે, “ ટુલ નહીં તો ટુલની પાંખડી,” તે મુજબ, આપણે પણ કરી શકીએ.

ધર્મર ચોક્કત શાસ્ત્ર :—હવે આપણે વારે ઘડીએ ધર્મના સંબંધમાં ધર્મર ચોક્કત શાસ્ત્ર અથવા ધર્મર પ્રગટ કરેલાં સત્ય (revelation) બાબે બોલીએ છીએ. સત્યમાં સત્ય તે સાહેબ છે. તે સત્યનું મૂળ છે. તે પોતે સત્ય અને સત્ય છે. તેનું સત્ય જગતમાં વ્યાપી રહ્યું છે. તે પોતે સત્ય છે અને તેણે સત્ય કુલ જગતમાં ફેલાવ્યું છે. હવે એ સત્યનું જ્ઞાન આપણુ માણસ જાતને કેમ મળે છે. તે મુખ્યકરી બે રીતે મળે છે. ૧ એક, કુદરત મારફતે અને ૨, બીજી, તેની મેહેર પામેલા પીર પેગમબરો મારફતે. આપણને તે બરહક પેગમબર જરયોસ્ત મારફતે મળ્યું છે.

પેહેલે, કુદરત બાબે આપણે વિચાર કરીએ, તો મારાં આગલાં બાપણોમાં મેં કહ્યું છે, તેમ કુદરતનું પુસ્તક (The Book of Nature) એક મોટું, ધર્મ પુસ્તક છે.

(૧) ઇ. સ. ૧૮૬૨નું ફ્રેડીશન પા. ૨૩.

(૨) Ibid p. 162, p. 176.

વિદ્યાનો કહે છે તેમ ખોદા પોતાને કુદરતમાં જાહેર પાડે છે (God reveals himself in Nature). ખોદાની હસ્તી બાબે જે જૂદી જૂદી દલીલો રજુ થઈ શકે છે, તેમાં એક ખુદ કુદરતમાં નજરે પડતી વ્યવસ્થા ઉપરથી રજુ થતી દલીલ છે, જે “વ્યવસ્થા ઉપરથી મંદતી દલીલ” (Argument by design) ને નામે જણાયલી છે.

પેગમ્બર જરથોસ્તે કુદરતને હસ્તી કીધી તેનો સખખ શું?—પેગમ્બર જરથોસ્તે કુદરતને હસ્તી કીધી, તેનો એક સખખ આ, કે કુદરતે તેણુની શિખવણીમાં એક રીતે ગોયા પોતાની શિખવણી જોઈ. જ્યારે તમે ખીજ કાઢને તમારા આચાર વિચારો બહાર પાડતા જુઓ, તમારી શિખવણીને ટેકા આપતા જુઓ, જે ઘડેાં તમે આપવાની કોશિશ કરતા હોવ તે ઘડેાં આપતા જુઓ, ત્યારે અલખને તમે તે ઘણીને તમારા હમકાર એટલે ‘સાથે કામ કરનાર’ ગણી ખુશી થાઓ.

કુદરત બાબે બાએરનના વિચારો એજ સુચવે છે. તે કહે છે, કે કુદરતના ખુદાંદ પદાર્થો બાબે આપણા યજ્ઞકુંડ (altars) છે.

“My altars are the mountains and the ocean,
Earth, air, stars,—all that springs from the great whole,
Who hath produced and will receive the soul.”

હવે મદાન પેગમ્બરો પણ ખોદાની હસ્તી, તેની સાથના જાતિ ચીંતનનાં અનુભવથી જાહેર પાડે છે. એમ પોતાના ચીંતનમાં પણ તેઓ કુદરત અને કુદરતનેજ ઘણુંકરીને નીહાળે છે અને તેનેજ ઘણીક વાર પોતાના સાંભળનારાઓ હજુર રજુ કરે છે. દાખલા તરીકે ઇબ્રાહીમના ૪૪ માં હામાં, “તત થવા પેરેસા એરેશ મોછ વઓયા અહુરા” એટલે “તુંને હું જે પુંહું તે અહુર મને બરાબર કહે,” એ શબ્દોથી શરૂ થતા સવાલોમાં એજ દલીલથી ખોદાની હસ્તી માણસોને જણાવવામાં આવે છે.

ત્યારે કેટલીક રીતે કુદરતનું અને પેગમ્બરનું કામ એકજ છે. પેગમ્બર કુદરતનું કામ વધારે સહેલ કરે છે. કુદરતમાં પોતાનામાં જે ઘણું સમજવાનું છે, તે પેગમ્બર સમજાવે છે.

કુદરત અને પેગમ્બરની શિખવણી એક :—કુદરત આપણને શું શિખવે છે? તે નીચલા સદગુણો નજર હજુર ધડા માટે ધરે છે.—

૧ સંબંધપણું (Consistency). ૨ વ્યવસ્થા (Orderliness). ૩ કાયદાની ક્રમમાન બરદારી (Strict conformity to Law). ૪ પ્રમાણિક અને સીધા માર્ગના કામની પિઝાન (Appreciation of the value of exact and conscientious work), કે કામ કરતા પદાર્થો ટકે છે, ખીજ બટકતાં નાશ પામે છે. ૫, કમીનાપણું (Humility). ૬ વડાઓ તરફનું માન (Reverence). હવે પેગમ્બરો પણ એ સદગુણો શિખવે છે.

ગુચવણું (Chaos)માંથી વ્યવસ્થા (Cosmos).—કુદરતમાં આપણે શું જોઈએ છીએ? શરૂઆતમાં સઘળી ગુચવણું અને ભેળમ ભેલા (Chaos) હતું, તે આસ્તે આસ્તે સઘળું વ્યવસ્થા (Cosmos) માં આવ્યું. પેગમ્બર પણ મનની ગુચવણુંમાંથી મનની જ્ઞાતિ શિખવે છે.

કુદરતનું અને પેગમ્બરનું કામ એક—ત્યારે પેગમ્બર જરથોસ્તના જન્મથી કુદરત હસી, કારણ બેઠનું કામ લગભગ એક હતું. કુદરત જરથોસ્તને જોઇને હસી અને જરથોસ્ત જન્મતાંને વાર કુદરતને જોઇને હસ્યો. બેઠનું કામ આપણે કહીએ કે એક હતું. પેગમ્બરનું કામ શું ? ઇશ્વરે પ્રગટ કરેલું સત્ય (revelation) માણસ હજુર રજુ કરવું. હવે કુદરતનું કામ શું ? કુદરત પણ ઈશ્વરનું પ્રગટ થયેલું સત્ય છે. ખોદા પોતે કુદરતમાં પ્રગટ થાય છે. ત્યારે જે કામ કુદરતનું છે, તેજ કામ એક રીતે પેગમ્બરનું છે.

હવે પેગમ્બરે જે કુદરતનું કામ તે પોતાના ચિંતણીથી જાહેર પાડ્યું. તેણે કુદરતની સાથે કામ કર્યું એટલુંજ નહીં, પણ કુદરતનાં તત્ત્વોને વધારે સ્વચ્છ રાખવાને ફરમાવ્યું. એક ક્રિયા કરનારે, જે આલાતોથી તે ક્રિયા કરવા માંડતો હોય, તે આલાતો સ્વચ્છ અને સાફ રાખવાં જોઈએ. કુદરતના તત્ત્વો એક પ્રકારે કુદરતની ક્રિયાના આલાતો છે. તે તત્ત્વોને સાફ રાખવાને પેગમ્બર જરથોસ્તે ફરમાવ્યું. દાખલા તરીકે હવા, આતશ, પાણી, જમીન એ આ દુનિયાના અસલથી ગણાતાં ચાર અનાસરો છે. તે અનાસરોને સ્વચ્છ રાખવાને તે બરહક પેગમ્બરે શિખવ્યું.

એ ચારમાંનું છેલ્લું ગણાતાં અનાસર, જમીનનો દાખલો લેઓ. તેણે જમીનની ખેતી માટે કેવાં બરહક ફરમાનો આપ્યાં. પેલી કહેવત છે કે “જ્યાં અનાજનું એક કણસણ ઉગતું હોય ત્યાં બે ઉગતાં કરવાં,” એ એક પરમાર્થી કામ છે. તે ખેતીનાં જાળવણ કરનારો આપી તેણે ગોયા જમીનને હસ્તી અને ખુશાલ કીધી.

ખેતીનાંજ નહીં પણ જમીનને સ્વચ્છ રાખી તેમાંથી નસો દૂર રાખવાનાં ફરમાનો આપી તેને જમીનને ખુશાલ કીધી. વંદીદાદમાં એ બાબે ખુલ્લા શબ્દો છે કે કેવી રીતીઓથી જમીન ખુશાલ થાય છે.

પાણીને સ્વચ્છ રાખવાનાં તેનાં ફરમાનો જુઓ. તેથી સેંકડો અને હજારો માણસો ખુશાલ રહી શકે છે. ત્યારે તેને સ્વચ્છ રાખવાનાં ફરમાનો અલખતે પાણીને ખુશાલ કરે. એજ મુજબ આતશ અને હવાના સંબંધમાં વિચાર કરો.

કુહા કુદરત સાથે આપણે માણસે પણ હસવાનું છે—હવે પેગમ્બર જરથોસ્તના જન્મથી ઉપજેલી ખુશાલીમાં જેમ ઝાડપાન, પાણી વિગેરે પેદાયશનો, કુલ કુદરતનો અવાજ છે, તેમ માણસ જાત, જે પણ કુદરતનો એક ભાગ છે, તેનો પણ અવાજ છે. તે બખ્તાવર બરહક પેગમ્બરના જન્મથી અસલી ધરાન વતન કાંઈ થોડું હસતું થયું હતું નહીં. આજે આપણે તે ધરાનના બેટાઓ પારકી જમીન ઉપર કાંઈ થોડા હસ્તા નથી.

અલખતે આપણું તે ધરાનવેજ, બરહક પેગમ્બરનો ધર્મ પાળવા છતાં, ઘણીકવાર રડ્યું. અલખતે આપણે પણ, તેનો ધર્મ પાળવા છતાં, ઘણીક વાર રડીએ છીએ. પણ તે રડણમાં ધરાનનો પોતાનો વાંક હતો, તે રડણમાં આપણો પોતાનો વાંક છે. પેગમ્બર જરથોસ્ત ગયો છે, પણ તે છતાં તે હયાત છે. તેનું અશો ફરોહર આપણી ઉપર નેગેહબાની રાખે છે. આપણે જે તેનાં બરહક ફરમાનો પ્રમાણે ચાલીએ, હસ્તી કુદરત, જે ધડો દે છે, તે ધડા મુજબ અમલ કરીએ, તો આપણુ આજે પણ હસ્તા રહીએ. તે મહાત્મા પેગમ્બરને જવાને આજે હજારો વર્ષો થઇ ગયાં છે, તે છતાં હજુર કુદરત તો હસ્તી અને હસ્તી છે. આપણુ પણ તેને જોઇને ચાલીએ તો હસ્તા અને હસ્તા રહીએ. પણ જે કાંઈ વખત રડવાનો સંજોગ આવે, તો આપણે આપણુ પોતાનેજ સવાલ પુછવાનો છે, કે

“કાંય રડો છો?” આપણે આપણા બીતરમાંજ જોવાનું છે. આપણા બીતરમાં જોઈ આગુબાળુ પણ જોવાનું છે. ત્યાં કોઈ રડતું હોય તો તેને માટે પણ આપણા બીતરનેજ સવાલ પુછવાનો છે. પડોશમાં કોઈ રડતું હોય, તો તેને પુછીપરછી તેનાં આંસુ સુકાવવાં, એ પણ કુદરતને હસ્તી રાખવાનો માર્ગ છે. એમ કુદરતને હસ્તી રાખવી, એ ખરો ધર્મ છે, એ ખરી અશોષ છે.

પેગમ્બરની શિખવાણી અશોષ—પેગમ્બરની મુખ્ય શિખવાણી અશોષ છે. તે બાળે દીનકર્દમાં નીચે મુજબ બહમન સાથે વાતચીત છે :—

દીનકર્દ^(૧) માં દાદાર હોરમજદ સાથેની પેગમ્બરની મુલાકાતનું વર્ણન છે. ત્યાં કહે છે, કે જ્યારે પેગમ્બર જરથોસ્ત દાદતી નદીની એક શાખામાંથી હોમતું પાણી લઈ આવતા હતા, ત્યારે તેવણની સામે બહમન અમેશાસ્પદ, બાણે એક મરદ હોય તેમ, આવ્યો હતો. તેના હાથમાં એક ઝાડની ડાંખડી હતી, જે ત્યાં જણાવે છે કે દીનની આત્મીક ડાંખડી હતી.

પછી જ્યારે જરથોસ્ત અઓશાન રદ નદીમાંથી હોમ લાવતા હતા ત્યારે બહમન પાછો આવ્યો અને પુછ્યું કે “તું કોણ છે?” ત્યારે જરથોસ્તે જવાબ દીધો કે “હું જરથોસ્ત સ્પીતમાન છું.”

બહમને પુછ્યું કે “તારી ચિંતા શું છે? તારી કોશિશ શું છે? તારી ઇચ્છા શું છે?”

જરથોસ્તે જવાબ દીધો કે “અહાલાયશ” એટલે “અશોષ.”

બહમને કહ્યું કે “તે તો હેયાત છે, જે માગે તેને મલે.”

મેરીઅન કોર્ડનાં વિચારો—મેરીઅન કોર્ડ, પોતાની જોરોસ્ટર (Zoroaster) નામની વાર્તામાં, પેગમ્બર જરથોસ્તના ધર્મ બાબેના વિચાર, એ તેમથી, અરાબર રીતે, નીચલા શબ્દોમાં સંગ્રે છે :—

“The only possible scheme upon which a religion for the world could be based must be one where the broad principle of common good living stood foremost and where the good of all humanity should be the good of each man's soul.”

આતશકદેહોમાં દેવાતી બોએના ઘંટનો અવાજ (૧).

ઉસ મોષ ઉઝરેખા અંદુરા,
આમંછતી તેવીષીમ દર્યા,
સ્પેનિસ્તા મધન્ય મજદા,
વંધહુયા જવો- આદા,
અપાહળો એમવત વોદ
મનંધહા ફેસેરતૂમ.

(અહુનવદ ગાથા, હા. ૩૩ ફ. ૧૨ આતશ નીઆયેશ.)

અર્થ—ઓ અંદુર ! તું મને સ્વચ્છ કર (અથવા ચપળ કર) (૧) આમંછતી (એટલે નમ્રતા, તાબેદારી યા સબ્યતા) મારફતે (મને) શક્તિ આપ. ઓ બલાહમાં માગેલો બદલો આપનાર ઘણી વાદ કરનાર મીનો મળદ ! અશોષની મારફતે હિમ્મત સાથતું કૌવત બખશ, અને સારા વિચારો મારફતે તવંગરી (૨) (આપ.)

આતશ નીઆયેશમાં, શરૂઆતની રાખેતા મુજબની “અજ હમા ગુનાહ પતેત પશેમાતુમ,” ની પસ્તાવાની બંદગી કરી, બહુનાર પેહેલવેહેલે ઉપલી દુઆ ગુજરે છે. તે દાદાર હજુર દુઆ ગુજરે છે, કે તે સાહેબ, તેને સ્વચ્છ, નિષકલંક અને દોષરહીત રાખે; તે સાહેબ તેને શક્તિ આપે, પણ તે તાબેદારી, કંમીનાપણું, નમનતાઇ (Humility) સાથે આપે; તેને કૌવત આપે, પણ તે અશોષ સાથે આપે, એટલે કે તે તે કૌવત વાજબી અને સાચા માર્ગ ઉપર વાપરે; તેને તવંગરી આપે, પણ તે સારા વિચારો સાથે આપે, કે તેથી તે પોતાની તવંગરી, એટલે પોતાની ધન દોલત, પોતાના તનતું બળ, પોતાના મનતું બળ સમાર્થે વાપરે.

આતશકદેહોમાં પવિત્ર આતશને બોએ દેતાં, એટલે તેની ઉપર નવી ખુશખો મુકતાં એક આયોરનાન ઉપલી દુઆના શબ્દો બોલવા આગમય, “અજ હમા ગુનાહ પતેત પશેમાતુમ” ની પસ્તાવાની નાની બંદગી બહુતાં, તેમાંના “દુસ્મત, દુબુખ્ત, દુજવર્શત” શબ્દો બહુતાં, તેમાંના દરેક શબ્દ બોલતાં, ત્રણ ત્રણ મરતબે ઘંટ ઠોકે છે, એટલે ખૂરા વિચારો, ખૂરા શબ્દો, અને ખૂરા કામોથી દૂર રહેવાના ખ્યાલથી ઘંટ વગાડે છે.

એ બોએ દેવાના ઘંટનો અવાજ સારે આજના મારા વિષયની ખાખત છે. મરદુમ શેક જીજ્ઞાસ દાદાભાઈના કોલાખાના જે આતશકદેહ સાથે મારા મરદુમ પિતાજી જોડાયલા હતા, અને તેવાજુ પછી હું જોડાયેલો છું, તે આતશકદેહની સ્થાપનાતું આજે ૬૯ મું વર્ષ બેઠું છે. માટે છેલ્લાં થોડાંક વર્ષના મારા રાખેતા મુજબ અમારી એ દરમેહેરની સાલ-ગીરેહ જોગાડવાને આજે હું તમે સનમુખ ઉભો છું.

(૧) આ વિષય ઉપર રોજ ૧૭ મે માહા ૬ હો શહેનશાહી સને ૧૨૭૩ યજ્ઞદજ્ઞરી, ના. ૨૮મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૦૪ ને વાર સ્વીને દિને, મરદુમ શેક જીજ્ઞાસ દાદાભાઈની કોલાખાની દરમેહેરની ૬૯ મી સાલગીરેહને દિને સાંજે, ૫ કલાકે, જરથોસ્તી અંજુમનના આતશબેહેરામમાં શેક દાદાભાઈ નશરવાનજી કંટરાકટરવાળા હોલમાં બજમે જશને રોજે ઓહરમજ્ઞ મંડળી તરફથી એક બહેર લાપણ આપ્યું હતું.

(૨) “ઉસ” બંધેથી, સારી પખે; અને “અરેજ” અર્જ કામ કરવું.

(૩) છુટો અર્થ “પશુઓ પર સરદારી.”

તમારામાંથી આજે ઘણા થોડા સાહેબો એવા હશે, કે જેઓના કાન ઉપર આત્મ-
શકદેહની બોએના ઘંટના અવાજો; નેટલા મારા કાન ઉપર પડ્યા છે તેટલા પડ્યા હોય.
દિવસમાં ઘણીક વાર એ ઘંટનો ગંભીર અને પવિત્ર અવાજ સાંભળતો હું ઉધરો છું
અને મોટા થયો છું. એ આત્મશકદેહમાં દેવાતી પાંચે ગેહો વા વખતોની બોએમાંથી અવારનવાર
કેટલીક ગેહોમાં ઘંટનો અવાજ હું સુકચો હોઈશ. પણ ખરી આમદાદના તેના અવાજે મારા
કાન ઉપર સર્વથી ઘણી વાર પડ્યા છે અને તેઓએ મને ઘણો ખીદાર અને ચોકેલો
રાખ્યો છે. હાલન ગેહની તેની બોએના ઘંટના અવાજ પછી હોશન ગેહની તેની બોએના
ઘંટના શાંત અવાજોએ જગૃત હાલતમાં કેટલીક વાર મને ઘણી હિમ્મત આપી છે, ચારી
દીધી છે અને બહુ ભાન આપ્યું છે. વારે ઘડીએ કહેવાયલું છે; અને તે ઘણીક રીતે
વાજબી રીતે કહેવાયલું છે, કે એક માણસ પોતાની આજીવનના સંજોગોનું બચ્ચું
છે. હું ધારું છું કે હું ઘણીક હદે તેમ છું. મારા મેહેરબાન શ્રોતાઓના ! મારામાં કોઈ
ખામીઓ તમો જોતા હોવો—અને ખામી વિનાનું આ જગતમાં કાણ છે ?—તો
તે ખામીઓ દરગુજર કરજો. મારામાં કોઈક ખુશીઓ તમો જુઓ—પછી તે ગમે
તેથી નજીવી હોય—તો તેનો થોડોક જસ, ખીજ સત્યો સાથે, કેટલીક હદે ઉપલા
બોએ દેતી વેળા વગડાતા ઘંટના અવાજને આપજો, કે જે ગંભીર અવાજ મને ઘણીક
વાર હિમ્મત આપી છે, ચારી દીધી છે, મારા વિચારોને સાફ કીધા છે, મનને દિલાસો દીધો
છે, તનને તકવો આપ્યો છે, અને ખુદિધને તેજસ્વિ કીધી છે. જે કાંઈ થયું છે તે માટે
તે દાદારનો આભાર માનું છું, અને ભવિષ્ય માટે તે દાદાર હજુર દુઆ ગુજરું છું, કે
તે સાહેબ, તે ઘંટના એવા અવાજોથી મને હમેશાં ચોકેલો, ખીદાર અને ચપળ રાખે.

જ્યારે એક માણસની ચોકસ રીતીઓ અને સંજોગો વચ્ચે ઉધરવાની બાજતને મેં
માદ કીધી છે, ત્યારે કહેવાની રજા લેઈ છું, કે ફક્ત એક જરથોસ્તી આતશકદેહના
ઘંટનાજ અવાજો સાંભળી હું ઉધરો નથી. પણ પડોશમાં આવેલું એક ખ્રિસ્તિ ધર્માલય,
જે મુંબાઈના દેવલોમાંનું એક મોટું દેવલ ગણાય છે, જે દેવલને આપણા પુર્વજોની
સલતનતવાળાં આફગાનીસ્તાનના મુલક સાથે એક પ્રકારનો સંબંધ છે, અને જેના મીના-
રાનાં બાંધકામ માટે એક જરથોસ્તીનું જર ખરચાયું છે, તેના ઘંટના અવાજો પણ મારા
કાન ઉપર અસર કર્યા વિના પડ્યા નથી. એક માણસ ચાહે ત્યાંથી ચતુરી મેળવે છે. તેમ
ધર્મ ધર્મોના મતફેરો ગમે તેવા હોય, પણ જો તમો ધર્મ દેલ ધરાવતા હો, અને ધાર્મિક
વિચારોને મનમાં જગ્યા આપવા માગતા હો, તો એક જરથોસ્તી આતશકદેહના બોએના
ઘંટના અવાજો જેમ તમારી ઉપર અસર કરે, તેમ એક ખ્રિસ્તિ દેવલના કે એક હિંદુ
મંદિરના ઘંટના અવાજો પણ, જો તેટલીજ નહીં તો થોડી ઘણી અસર કરે. પેલી કહેવત
સમાન ગણાતા આ શબ્દો છે કે Stones preach sermons, એટલે “પથરો પણ
વાએજ કરે છે.” જો હીલચાલ વિના એક જગ્યાએ પડી રહેતા પથરો આદમી સનમુખ
બોધ ધરે, તો હીલચાલ કરતો અને હીલચાલ કરી આજીવનના મોટા વિસ્તારે ફવાને ગતિ
આપી હીલચાલ ઉત્પન્ન કરતો ઘંટ, વાએજ કરવા બગર અને બોધ દેવા બગર કેમ રહે ?

ઘંટનો અવાજ શું વાએજ કરે છે ?—ત્યારે ઘંટ શું વાએજ કરે છે ? શું
બોધ દે છે ? એ આપણા આજના વિષયની મુખ્ય અગત્યની બાજત છે. આપણી બાજતનો
આપણે નીચલા વિભાગોમાં વિચાર કરીશું. I પેહેલાં, આપણે ઘંટ એટલે શું, અને ઘંટને
કીએ અર્થે આપણે લેઈએ, તેનો વિચાર કરીએ. II પછી ઘંટનો સંસારવેહેવારમાં શું ઉપયોગ
થાય છે, તેનો વિચાર કરીશું. III ત્યારપછી ધર્મક્રિયાના એક આલાત વા પદાર્થ તરીકે

તેનો શું ઉપયોગ છે તે તપાસીશું. IV એ તપાસ આપણો માર્ગ સેહેલ કરશે અને પછી અપણે જોઈશું, કે ઘંટનો અવાજ અને ખાસ કરી આપણુ આતશકંદેહાના ઘંટનો અવાજ આપણને શું કહે છે, શું વાચેજ કરે છે, શું બોધ દે છે.

I

ઘંટ એટલે શું?—પહેલે આપણે ઘંટ શબ્દને શું અર્થે બરાબર ધ્યાનમાં લેવો જોઈએ? ઘંટ એટલે અવાજ કરનાર એક યંત્ર. એ અર્થમાં પોઠાર અથવા અવાજ કરી ખખર આપનાર કોઈ પણ આલાત અથવા યંત્ર સમાઈ જાય છે. ઇજરને કરતી વેળા હોમ કુતતાં એક અધોરનાત જે દાવનીમ વગડે છે, તે પણ એક અવાજ કરનાર યંત્ર છે. તે પણ અર્થ પ્રમાણે એક ઘંટ છે, જેકે ઘંટ શબ્દને આપણુ જે અર્થે લેઈએ છીએ તે અર્થે તે ઘંટ નથી. ત્યારે ધાતુ પ્રમાણે, ઘંટ, એટલે “અવાજ કરી, ખખરદાર કરનાર યંત્ર અથવા આલાત.” એ અર્થે મુળ્ય એક લોહોડીયા ‘બ્યુગલ’ યા પોઠાર કરી ખખર આપનાર કોઈ પણ યંત્ર યા વાજીય તે ઘંટ. ‘ઘંટ’ અથવા ‘ઘાંટ’ એક સંસ્કૃત શબ્દ છે. એ શબ્દને મળતો આપણો અવસ્તાનો ‘કાંસ’ શબ્દ, અંગ્રેજી Bell શબ્દ, અને ફ્રેંચ Sonnette શબ્દ છે. એ સમજાવતો અર્થ ‘કોઈ અવાજ કરનાર યંત્ર’ થાય છે. પહેલે આપણે ઘંટ માટેના અવસ્તાનો શબ્દ તપાસીએ.

ઘંટ માટેના અવસ્તાનો શબ્દ—ઘંટ માટે આપણને અવસ્તામાં ફક્ત એક ટેકાણું શબ્દ મળે છે અને તે વંદીદાદ (પરગરદ ૧૪ ૫. ૧૨) માં છે. ત્યાં ઉદ્ધ અર્થવા આખે સગી નામનાં એક ઉપયોગી જનવરને કોઈએ માર્યું હોય, તો તેની તોજેશ તરીકે તે ધણીએ શું શું કરયું, તે જાણે બોલવામાં આવે છે, અને ત્યાં જૂદા જૂદા પ્રકારની તોજેશોમાં એક આ છે કે

“કાંસિમ પદતિશ-હરેજેમ વરેજયન્તેમ હકેરેત એરેજતેમ હકેરેત જરનેમ.”

અર્થ—કામદારોને પાછો બોલાવવાનો ઘંટ, વખતે રૂખાંતો વા વખતે સુનાંતો (આપવો).

આ ફકરામાં ઘંટ માટે “કાંસિ” શબ્દ છે. તેનો અર્થ જૂદો જૂદો તરણુમેા કરનારામાંએ જૂદો જૂદો કાષો છે. પણ એરવદ કાવસજી એદલજી કાંગા, મો. આંકુએટીલ અને પ્રો. યુરડી, એઓએ બરાબર અર્થ કરેલો દિસે છે. એરવદ કા. કાંગા “કાંસિમ પદતિશ—હરેજેમ વરેજયન્તેમ”નો અર્થ “કામ કરાવનારને માટે (દયાને કારખાનાના ધણીને માટે) (તેનાં કારખાનામાં કામ કરનારા માણસોને) પાછો બોલાવવાનો ઘંટ” એમ અર્થ કરે છે.

યુરડી અર્થ કરે છે કે “Eine Glocke welche ertönt am arbeitenden” (૧) એટલે “એક ઘંટ જે કામ કરનારાઓને પોઠાર કરે છે.” આંકુએટીલ (૨) પણ, જેકે આખા વાકયનો જૂદા પ્રકારનો અર્થ કરે છે, તોપણ, “કાંસિ” શબ્દનો અર્થ Sonnette એટલે ઘંટ કરે છે.

ત્યારે અવસ્તા પ્રમાણે ઘંટ એક ઉપયોગી ચીજ ગણાઈ છે, જેથી ઉદ્યોગ કરનારા આદમીઓને કામની એતવણી આપવામાં આવે છે; અને તેથી તે ઉપયોગી ચીજની ભેટ એક ખોટાં કામના યુનાહનો બોલે સખાવતી કામથી ઓછો કરવા માટે અગત્યની ગણાઈ છે.

ઘંટ માટેના અવસ્તાના કાંસિ શબ્દનો ધાતુ—એ શબ્દ સંસ્કૃત કાંસ

(૧) Handbuch der Zend sprache p. ૬૫

(૨) Le Zend Avesta Tome I Partie 2 p. ૩૯૦.

(bell-metal) એટલે ‘ ઘંટની ધાતુ ’ને મળતો છે. તેનો ધાતુ કસ અથવા કાંસ એટલે ‘ અવાજ કરવો, ’ છે. એટલે ત્યારે તેનો અર્થ “ અવાજ કરનાર, પોકાર કરનાર ” થાય છે. એ માટેનો અંગ્રેજી શબ્દ bell પણ bellan (જેને મળતોજ peal શબ્દ છે) એટલે “ અવાજ કરવો, ” એ ધાતુ ઉપરથી નીકળેલો છે. ઘંટ અથવા ઘાંટ શબ્દ પણ સંસ્કૃત ઘંટ to speak એટલે ‘ બોલવું, ’ એ ધાતુ ઉપરથી નીકળેલો છે. એ માટેજ ફ્રેંચ શબ્દ Sonnette પણ son (sound) એટલે ‘ અવાજ કરવો ’ એ ઉપરથીજ છે.

ત્યારે અવસ્તા કાંસ, સંસ્કૃત ઘાંટ, અંગ્રેજી bell, ફ્રેંચ Sonnette, એ સઘળાનો અર્થ ‘ અવાજ કરનાર ’ થાય છે. પણ ત્યારપછી ‘ એક ગુંબજ જેવા આકારનું અવાજ કરનાર ધંત્ર ’ તેજ ઘાંટ ગણવા લાગ્યો.

ઘંટના રૂપનો ધાર્મિક સંબંધ :—ઘંટના રૂપને ધર્મ સંબંધી વિચાર સાથે કાંઈ સંબંધ દિસે છે. એક લોહોલી પણ ઘંટ જેવો અવાજ આપી આગુઆગુનાઓને હુશિયાર અને વાકેફ કરે. તેજ પ્રમાણે એક ખુગલ (Bugle) અથવા એવું કોઈ બીજું વાજીત્ર પણ તે ગરજ સારે. પણ ધર્મીલયોમાં લોહોલીને નહીં, પણ ઘંટને પવિત્ર જગ્યા આપવામાં આવી છે, તે તેના આકારને લીધે દિસે છે. તેનો આકાર ગુંબજ રોકો છે. તે ગુંબજ રોકો આકાર આકાશના ગુંબજનો ખ્યાલ આપે છે, કે જે આકાશ દાદારનું સાધારણ રીતે મયક ગણાય છે. એક ગુંબજ, જેમ જરયોસ્તી ધર્મીલયોમાં તેમ ખ્રિસ્તિ, મોહામેદન અને હિંદુ ધર્મીલયોમાં એકસ જગ્યા રોકે છે. ત્યારે ઘંટનો આકાર એ સખએ એમ ગુંબજ રોકો રાખેલો હોય છે.

ઘંટને ધર્મીલયની સેવામાં લેવા આગમ્ય તેનો ઉપયોગ :— હવે ઘંટ એક ગુંબજ જેવા આકારનું રૂપલક્ષ ધર્મીલયોમાં એક ઉપયોગી આજ્ઞાત તરીકે જગ્યા લીધી, તેની આગમ્ય, તેણે તરેહવાર સંસારી, વેહેવારી સેવા બજાવી છે. સંસારી વેહેવારી ક્રમોમાં તેણે બજાવેલી તે સેવાઓ ઉપરથીજ તે આસ્તે આસ્તે એક ધાર્મિક પવિત્ર આજ્ઞાત બુ ગણવા લાગ્યો.

ઘંટનો ઉપયોગ અવસ્તામાં કેવા પ્રકારનો ?—ઘંટનો સંસારમાં શું ઉપયોગ થાય છે, તે બાબતની તપાસ કરતાં આપણે અહીં વિચાર કરીએ, કે અવસ્તામાં ઘંટનો ઉપયોગ કેવા પ્રકારનો જણાયો છે. એ બાબે તપાસ કરતાં દિસે છે, કે ઘંટ ધર્મ સંબંધી ક્રિયામાં વાપરવાનો યા આતશકહેલોમાં વાપરવાનો ઇસારો અવસ્તામાંથી મળતો નથી. અવસ્તામાં ફક્ત એકજ જગ્યાએ ઘંટ બાબે ઇસારો મળે છે, અને તે ઉપર આપેલા ફકરામાં જણાવવા મુજબ, સંસારી કામના ઉપયોગનો છે. એ ઇસારો દેખાડે છે, કે વ દીદાદના જમાનામાં તે કામદાર આદમીઓને કામ ઉપર બોલાવવાને માટે વપરાતો હતો.

ઘંટના સંસારી ઉપયોગના દાખલા—હાલની “ તપાલની રીતી ” (postal system) ની આગમ્ય, કહે છે કે, તપાલનો સીપાઈ (પોસ્ટમેન) તે ઘંટ લેઈ વગાડતો વગાડતો કાગળ એકઠાં કરતો. કચરાપટીઓ ઘંટ વગાડતાં કચરો એકઠાં કરતા. કામકાજ માટે પાણીમાં ડુબકી મારનાર, એક ઘંટ (Diving-bell) થી ઉપર ખબર આપે છે. હાલમાં આપણે સાઈકલો ઉપર ઘંટો બેઠએ છીએ અને હવે ગાડીઓ ઉપર બેઠએ છીએ. કહે છે કે એ આગલો રિવાજ પાછો શરૂ થાય છે, કારણ કે આગળ ગાડીવાળાઓ ઘંટ રાખતા હતા. આપણે ઘોડાવાળાઓને રસ્તામાંથી ગાડી હાંકતાં માણસોને દૂર રાખવા “ ઓયે ” કરી બોલતા સાંભળીએ છીએ, તે oyez એટલે hear ye એટલે ‘ તમે સાંભળો ’નું બિગ-

ડેલું રૂપ છે. પોતાનો ઘંટ વગાડતાં તેઓ એ પોકાર કરતા હતા. આગગાડીના મથકે ઉપર અને કારખાનાઓમાં ઘંટનો ઉપયોગ જાણીતો છે. તમારો ખબરચી તમોને ઘંટ વગાડી ખાના ઉપર તેડે છે. એ ઉપરાંત આખા દિવસના તરેહવાર કામોમાં હાલના સુધરેલા વખતમાં ઘંટને આપણે ઘણું કામ કરતો જોઈએ છીએ. તમારા ઘરના દરવાજા ઉપરનો ઘંટ (call-bell) વગાડી એક મુલાકાત લેનાર તમોને ખબરદાર કરશે કે તે તમારી આગળ કોઈ કામ માટે આવ્યો છે. કોઈક ઠેકાણે—દાખલા તરીકે કારખાનાઓમાં યા કોઈક ગામોમાં દેવલોમાં—ઘંટ તમોને આગ જેવી આકૃતથી ખબરદાર કરશે; તમારી ઓશીસમાં તમારી મેજ ઉપર મેલેલો ઘંટ વગાડી તમો તમારા નોકરને ખબરદાર કરશો, કે તેની સેવાતું તમોને કામ પડ્યું છે. એવા સેંકડો ઘંટના સંસારી ઉપયોગો છે, અને તેમાંના ઘણાકેના રેવરંડ હોલ્ડસ (Hawells) સાઇકલોપીડીયા ક્રીટેનીકાના પોતાના વિષયમાં ઇસારો કરે છે.

અવસ્તા પ્રમાણે ઘંટ ભેટ આપવા લાયક ચીજ:—ત્યારે તેના એ ઉપયોગને સખએ અવસ્તા પ્રમાણે ઘંટ ધાર્મિક વિચારથી ભેટ આપવા લાયક એક ચીજ ગણાઈ છે. એવું દિસે છે કે અસલના જમાનામાં ખીજ પ્રજાઓમાં પણ ઘંટ એમ ઉપયોગી પદાર્થ ગણાઈ ભેટ યા ઇનામ લાયક ચીજ ગણાતી.

ઘંટ ઇનામ તરીકે:—કહે છે કે અસલમાં ઘંટ ઇનામ તરીકે પણ આપવામાં આવતો. એ ઉપરથી અંગ્રેજીમાં કહેવત નીકળી છે કે, “to bear away the bell” એટલે “ઇનામ જીતી જવું”, અથવા “કોઈ કામમાં સરસ થવું.” એક ઘંટ સરસાઈની અથવા વડપણની નિશાણી ગણાતી હતી, તેથી ભરવાડો પોતાના ગોવાળાંની હરોલમાં ચાલનાર ગોસપંદને હંમેશાં ઘંટ બાંધતા. એવા ગોસપંદને bell-wether કહેતા. એ ઉપરથી કહેવત છે કે To bear the bell એટલે “રહેબરી કરવી”. એજ સખએ કોઈ ખરાબ હાલતમાં આવી જાય અથવા નરસ નિવડે, તો તેને માટે To lose the bell એટલે “નરસ નિવડવું”, કરી કહેવત તરીકે વપરાતા શબ્દો છે.

ઘાંટ (bell,) સંરસાઈની નિશાણી ગણાતી, તે ઉપરથીજ દિસે છે, કે ફ્રેંચમાં તે શબ્દ ઉપરથી એક સુંદર સ્ત્રીને બેલ (belle) કહે છે. એ ઉપરથીજ bella donna, જેનો અસલ ઇટાલીયન ભાષામાં અર્થ એક “ખુબસુરત સ્ત્રી” થાય છે, તે શબ્દો વપરાય છે. તે એક જાતના સુગંધી પદાર્થ (Cosmatic) અને પાલાતું (બેલાડોના) પણ નામ છે. કદાચ લડાઈના સંબંધનાં કેટલાક શબ્દો, જેવાકે bellicose, belligerent પણ એ “બેલ” શબ્દ ઉપરથીજ અસલમાં હોય. કારણ, જેમ ખીજે ઠેકાણે તેમ, લડાઈમાં ઇનામમાં ઘંટ આપાતા હોય.

III

સંસાર વહેવારના ઉપયોગ ઉપરથી ધર્મમાં અને ધાર્મિક ક્રિયામાં ઘંટ:—ત્યારે અવસ્તામાં તો આપણે ઘંટનો ઉપયોગ પેહેલે સંસાર વહેવારમાં જોઈએ છીએ. ઘણીક ચીજો ધર્મમાં વપરાવા પહેલાં સંસાર વહેવારમાં વપરાય છે. સંસાર વહેવારમાં તે ઉપયોગી નિવડવા પછી તે ધર્મને લગતી ક્રિયાઓમાં વપરાય છે, અને તેમ વપરાવા માડ્યા પછી તેના ઉપયોગ ગંભીર થાય છે અને તે ચીજ પવિત્ર બને છે.

ખીજ ધર્મોમાં ઘંટ. યાહુદી ધર્મ પુસ્તક પ્રમાણે ઘંટનો ઉપયોગ:—આપણે ઉપર જોયું, કે વંદીદાદમાં ઘંટ તેનાં સંસારી ઉપયોગ ઉપરથી એક અર્ધ-પવિત્ર આલાત અથવા ચીજ તરીકે ગણાયો છે. હીબ્રુઓના ઓદ્ડ ટેસ્ટમેન્ટ (Exodus XXVIII 33-35)

માં એક ધર્મગુરના પોષાક (ephod) ના એક ભાગમાં ઘંટ એક અગત્યનો ભાગ ગણાયો. દાઝમ, જે પણ જરૂર પડતી ક્રિયાઓમાં એક લગભગ પવિત્ર ફળ ગણાયું છે, તેનાં ચિત્ર સાથે ઘંટ યાહુદી ધર્મગુરના પોષાક ઉપર ટાંગવા જણાવે છે. ત્યાં વંદીદાદના ઉપલા ફકરાની માફક, સુનાના ઘંટ માટે ખોલવામાં આવે છે. ધર્મગુરનાં શરીર ઉપર તેના પોષાક સાથે ટાંગેલા એ ઘંટને અવાજ કરતો અને આજુબાજુનાઓનું ધ્યાન ખેંચતો જણાવ્યો છે. ત્યાં આપણે નીચલા શબ્દો વાંચીએ છીએ:—

33. And beneath upon the hem of it thou shalt make pomegranates of blue, and of purple, and of scarlet, round about the hem thereof; and bells of gold between them round about:

34. A golden bell and a pomegranate, a golden bell and a pomegranate, upon the hem of the robe round about.

35. And it shall be upon Aaron to minister: and his sound shall be heard when he goeth in unto the holy place before the Lord; and when he cometh out, that he die not.

એ ફકરાઓ ઉપરથી દિસે છે કે એક યાહુદી ધર્મગુર પોતાના ધર્માલયમાં જતાં એક નાનો ઘંટ પોતાના પોષાક ઉપર રાખતો, જે તેના ચાલવાથી અવાજ કરતો.

આપણે જોઈએ છીએ કે ખ્રિસ્તિ દેવલોમાં જેમ મોટો ઘંટ અવાજ કરી પડોશનાં પંથક (Parish) નાં લોકોને બંદગીના વખતથી ચા લગન ચા મરણ ક્રિયાના વખતથી વાકેફ કરે છે, તેમ નાના ઘંટો અથવા ઘાંટરડીઓ દેવલ માંહેલી ક્રિયાઓમાં પણ ભાગ લે છે. ઓલડ ટેસ્ટેમેન્ટની જેકેરીઆ (Zechariah XIV 20) નામની યોપીમાં પણ ઘંટને પવિત્ર ગણ્યો છે.

ખ્રિસ્તિ દેવલોમાં આપણી ગેહોની માફકના વખતોએ વગાડવામાં આવતા ઘંટો:—આપણામાં જૂદી જૂદી ગેહોને માટે જૂદી જૂદી બંદગીઓ છે. તે જૂદી જૂદી ગેહોની બંદગીના વખતે એએ દરેક ઘંટ વગાડવામાં આવે છે, કે જેથી ઘણીક વાર પડોશના રહીસો બાજુ કે ગેહો બદલાઈ ગઈ. હવે ખ્રિસ્તિ દેવલોમાં પણ તેમ છે. દાખલા તરીકે સવારે ૬ અને બપોરે ૧૨ વાગે વાગતો ઘંટ, The Ave Mary bell એટલે “Hail Mary (મેરીને નમસ્કાર)ના ઘંટ” તરીકે ગણાય છે. Ave Maria એટલે “મેરીને નમસ્કાર” એવી એઓની કાષ્ટરટની માતાની યાદ કરનારી બંદગી છે. તે ઘણી ખરી સવારે બડી બામદાદે બજાવામાં આવે છે. જેમ “યથા અહુ વષ્યો” શબ્દથી આપણી અહુ-નવરની બંદગી શરૂ થાય છે, તેથી તે “યથા અહુ વષ્યો” ને નામે જણાયેલી છે, તેમ એ ખ્રિસ્તિ બંદગી “Ave Maria” શબ્દથી શરૂ થાય છે તેથી તે “આવ મેરીઆ” ને નામે જણાયેલી છે. જેમ આપણી “યથા અહુ વષ્યો” ની બંદગી, કેટલાકો હારડીના દાણા ગણી કેટલીક વાર બજે છે, તેમ એઓને ફરમાવવામાં આવે છે, કે ફલાણી તકસીરના બદલામાં તેઓએ “આવ મેરીઆ” ની બંદગી આટલી વાર બજાવી. એ બંદગીના વખતે ત્યારે “આવ મેરીઆ બેલ” ના ઘંટ વગાડવામાં આવે છે.

સાંજની બંદગીનો ઘંટ Vesper bell ને નામે જણાયેલો છે. કારણકે સાંજને માટેનો લૅટીન શબ્દ ‘વેસ્પર’ છે. તે વખતની બંદગી પણ ‘વેસ્પર’ ગણાય છે.

રાતની સેવટની બંદગી માટેનો ઘંટ Complaine bell કહેવાય છે, કારણકે એ સેવટની રાતની બંદગીને 'કામપલ્લીન' કહે છે, જેનો અર્થ આ, કે આખા દિવસની બંદગીએને તે તમામ (complete) કરે છે.

સેન્ટસ "Sanctus" શબ્દથી શરૂ થતી એઝોની એક બંદગી છે. તે વખતે વાગતો ઘંટ Sanctus bell નામે જણાયલો છે.

ક્રાઇનાં મરણુ વેળા વાગતો ઘંટ the passing bell એટલે 'ગુજર પામતો ઘંટ' એવા નામથી જણાયલો છે. એવો ઘંટ એ વખત વાગે છે. એક જ્યારે કોઇ માણસ મરવા પડ્યું હોય ત્યારે તેનું રહ શાંતી સાથે તેના તનથી જુદું પડે તે માટે બંદગી કરતી વખતે વાગે છે, અને બીજી મરણુ થવા બાદ જ્યારે તેને દફન કરવાની ક્રિયા ચાલતી હોય ત્યારે વાગે છે.

ઘંટને પવિત્ર કરવાની ક્રિયા :—ઘંટો ધર્મ ક્રિયામાં ત્યારે એવો અગત્યનો ભાગ લે છે. તે માટે દેવલમાં તેને મેલતાં પેહેલે તેને પવિત્ર કરવાની ક્રિયા (Christen) કરવામાં આવે છે. મારી પરાશનું ક્રાયાનું સેન્ટ બેન્સ ચર્ચ નામનું ગ્રેટર ટેમ્પલ, કે "અફગાન મેમોરીઅલ ચર્ચ" ને નામે પણ ઓત્રણાય છે, તેને એક પુરાણો ઘંટ ખરાબ ચવાથી હાલ ઘોડુંકર થયું એક નવો ઘંટ મેલવામાં આવ્યો છે. તેને પવિત્ર કરવાની ક્રિયા કેટલીક ધાર્મિક લાગણી અને હાટમાડ સાથે કરવામાં આવી હતી.

પવિત્ર ગણાતા મોટા ઘંટો :—ઘંટો માટે ધરાવવામાં આવતી આવી ગંભીર અને પવિત્ર લાગણીને લીધે, કેટલાક ઘંટો, બજે તે લાગણીને વધારે મોટું રૂપ આપવા, વધારે મોટા અને ગંભીર બનાવવામાં આવે છે. મોસ્કોના એવા એક ઘંટ માટે કહે છે કે તે ૨૦૦ ટન મોટો છે. તેનો વિસ્તાર એવો મોટો છે કે તેમાં ૧૫ થી ૨૦ માણસની ટાળકી જમવાને બેસી શકે. તે "મોસ્કોના મોટા ઘંટ" (The Great Bell of Moscow) ને નામે જણાયલો (૧) છે. તેની તાલેલી ધાતુમાં રશીયન બાનુએએ ધાર્મિક લાગણીથી પોતાનાં જવાહેરો નાખ્યાં હતાં. રશીયનો ધણા જુના વિચારના ધર્મી લોકો ગણાય છે, અને તેઓનાં દેવલો-અને તેમાં ખાસ કરી મોસ્કોના દેવલો-વખણાયલાં છે, અને તેમાંના ઘંટો પોતાની સખ્યા માટે તેમજ મોટા કદ માટે જણાયલા છે.

મો. વીન્ડટ કહે છે, કે દુનિયાના કોઈ પણ ભાગના ઘંટો રશીયન ઘંટો સાથે સરખાવી શકાય નહીં. એ ઘંટો બનાવવાનો હુન્નર તેઓ અસલી સીધીચનો, જેઓ હાલના રશીયાના મોટા ભાગના અસલ રહીસ હતા, તેઓ પાસેથી શિખ્યા હતા.

ઘંટના નામથી શ્રાપ :—ઘંટ ધાર્મિક વિચારો સાથે જે કાંઈ અગત્યનો ભાગ અસલના વખતમાં બજાવતો હતો, તે હવેથી જ્યારે કોઈને ન્યાત બહાર મેલવામાં આવતા, ત્યારે ખ્રિસ્તિઓ ઘંટનો તે કામ માટે ઉપયોગ કરતા. To curse by bell, book and candle એટલે "ઘંટ, પુસ્તક અને મીણુબતીથી શ્રાપ દેવા"ના શબ્દો રોમન કેથલીકોમાં ન્યાત બહાર (excommunicate) કરવાને અર્થે વપરાય છે, કારણ કે એવી વખતે ઘંટ વગાડવામાં આવે છે, ખ્રિસ્તિ ક્રિયાની ચોપડી એ કામ માટે વાપરવામાં આવે છે અને ત્રણ મીણુબતીઓ કોષક ક્રિયા સાથે જુગ્મવવામાં આવે છે.

દીલમાં કોઈ ખુરી શક્તિ (evil spirit) ભરાયલી ધારવામાં આવતી, તો તે કાઢવા માટે પણ ઘંટ વગાડવામાં આવતો. આપણે હાલમાં પણ કોષક તાલકાઓના સંબંધમાં

એ જોઈએ છીએ, કે જ્યારે કોઈના હાથમાં ભૂત ઝાકણુ વિગેરે ભરાયલું તેઓ માને છે અને તે કોઇ કહેવાતા ગુરુઓ પાસે કહાડવે છે ત્યારે તેઓ નાના ધટો વગાડે છે.

બીજા તાયફાઓમાં ધંટ:—અસલી રોમનો પોતાના સરઘસોમાં અને ગંભીર મેળાવડાઓમાં ધંટો વાપરતા હતા. ચીનાઓ અને હીંદુઓ પણ ગંભીર ધર્મ ક્રિયામાં ધંટ વાપરે છે. અસલી સીધીઓનાં ખંડીયરો ખોદી કાઢતાં તેમાંથી ધંટ એક ધર્મ સંબંધી ક્રિયાની ચીજ તરીકે હાથ લાગ્યા છે. નીલગીરીના પહાડોમાં વસ્તા તોડા લોકોના કોઇ પુરાણ મકાનો ખોદી કાઢતાં તેમાંથી ધંટો કોઇ ધાર્મિક અથવા પવિત્ર પદાર્થ તરીકે મળ્યા છે. ડાન્ શોર્ટ (૧) પ્રમાણે એ તોડાઓના એક દેવતાનું નામ ‘હીરીયા દેવ’ અથવા ‘ધંટનો દેવ’ (Hiria deva or bell-good) કરી છે. તેઓ એક ધંટને પવિત્ર કરી ગોવાળાંમાંની સર્વથી સરસ ભેંસના ગળામાં તે બાંધે છે અને તે ધંટ પુનવા લાયક પવિત્ર ગણાય છે.

ધંટ ધર્માલયના બાંધકામમાં લીધેલી જગ્યા:—ધણીક વાર ધર્મ સંબંધી ચીજો અને ક્રિયાઓ તે ધર્મના ધર્માલયોના બાંધકામ ઉપર અસર કરે છે. કહે છે કે ખ્રિસ્તિ દેવલોને હમેશાં ઉપરથી એક મિનારો રાખવામાં આવે છે, તે ધંટને જગ્યા આપવા માટે છે. અસલના દેવલોના મિનારો ધણુ ઉંચા રાખવામાં આવતા હતા નહીં. તે ફક્ત ઉપરથી રોશણી દાખલ કરવા માટે નાના રાખવામાં આવતા. પણ જેમ મોટા ધંટો દેવલની ક્રિયાઓમાં અગત્યનો ભાગ લેતા ગયા, તેમ તે ધંટોનો અવાજ બરાબર દૂર ફેલાય, તે માટે દેવલોના મિનારો ઉંચા વધતા ગયા.

ધંટની ફતેહ તે દેશની ફતેહ :—એક દેશનાં દેવલનો યા જાહેર મકાનોના ધંટ જે ગંભીર અને અગત્યની સેવા બજાવતો હતો અને લોકોના મન અને લાગણી ઉપર જે કાબુ ધરાવતો હતો, તે ઉપરથી એક શહેર જીતતાં એક ફતેહમંદ સરદાર તે દેશનો મોટો જાહેર ધંટ હાથ કરવા કાળજી રાખતો હતો. એમ માનવામાં આવતું કે “જે ધંટ ઉપર હુકમ ચલાવે, તે જાણે આખા શહેર ઉપર હુકમ ચલાવે.” શહેરના લોકો સારા યા માઠા અવસરો ઉપર તે શહેરના જાહેર ધંટનો અવાજ સાંભળી ઉધરતા હતા. ખુશી અને ગમી, લડાઇ માટે ઉલટ કે શાંતી, બંદગીના વખત માટે વાકેશી કે આગાહી, એ સઘળું તેઓ પોતાનાં શહેરના ધંટથી જાણતા હતા. તે શહેરનો ધંટ જાણે તેઓના સુખ દુઃખમાં મિત્ર હતો, તેઓનો સરદાર હતો. તેથી તે ધંટ, જેના હાથમાં જાણે, તે જાણે સરદારનો સરદાર થાય. માટે ફતેહમંદ સરદારો એક શહેર જીતતાંવાર, જેમ તે શહેર ઉપર પોતાનો વાવડો ઉડાડવાને ઉલટમંદ રહેતા, તેમ તે શહેરનો ધંટ પોતાને હાથ લેવાને કાળજી રાખતા. એમ ધંટ પોતાને હાથ કરી, પોતાની સત્તાનું જેર દેખાડવા તેઓ તે ધંટની ધાતુને તાવી નાખતા અને કોઇ વાર તે તાવેલી ધાતુમાંથી પોતા માટે તોપ બનાવતા. એથી ઉલટું, કોઇ વાર દુશ્મનો પાસેથી જીતેલી તોપોને ભાંજીને તાવી નાંખી, તેમાંથી જીતેલા શહેર માટે ધંટ બનાવતા, એવું દેખાડવાને, કે નવા ધંટ સાથે તેઓએ નવી સત્તા અખત્યાર ફાળી છે.

IV

ધંટનો સંસાર વહેવારમાં અને ધર્મમાં ઉપયોગ. તે ઉપરથી ઉપજતાં વિચારો:—ત્યારે આપણે જોયું, કે સુધરેલી દુનિયામાં, પુરાણ વખતથી તે હાલના વખત સુધી, ધંટને તરેહવાર ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે. વખતના વેહવા સાથે માણસજાત

¹ An Account of the Tribes of the Neilgherries by J. Shortt. (1868) P. 16.

તેને તરેહવાર ઉપયોગમાં મેલતો આવ્યો છે. ધર્મીલયોમાં તેમ ધર્મીલયોની બહાર પણ તેનો ઉપયોગ બોલજો છે.

એક બધા માણસે પોતાનો આખો દિવસ ચાર કામ માટે વહેંચવાનો છે. તે કામોમાં તે પોતાનો દિવસ બરાબર, પોતાના મનની પ્રકૃતિ પ્રમાણે, વેહેંચે તો તે પોતાની માણસ તરીકેની ફરજો બરાબર બળ લાવવાને શક્તિવાન થાય. તે કામો નીચલાં છે :—

૧, બંદગી, ૨ ઉદ્યોગ, ૩ વિસામો ખોરાક, અને ૪ ઉધ. એ આખા દિવસના કામકાજના ધર્મ સંબંધી નજરે પણ વિભાજો છે. ક્રીમેસનરીમાં પણ પૂન્યયુર, પોતાના નવા દાખલ થયેલા એવાને, એક દિવસના વખતને, એ કામો (Prayer, Labour, Refreshment and Sleep) માટે વહેંચી નાખી, તેમી રાખવા ફરમાવે છે.

જરૂરથી ધર્મનું પણ ફરમાન છે, કે એક માણસે બંદગી કરવી, ઉદ્યોગ કરવો, ચાલુ કામથી તન મનને વિસામો અને ખોરાક આપવો, અને સુવું. એ પાછલાં કામ માટે આખા દિવસનો ત્રીજો ભાગ એટલે આઠ કલાક ફરમાવેલા છે. હવે નિયમિત રીતે બંદગી ગુબારનાર એક મરદ માટે, કુદરતના ખાવિદે નેમેલા એ ચારે કામો તરફ માણસગતનું ધ્યાન જોડવા કાળે, ઘંટ, આ સુધરેલા જમાનામાં પણ અગત્યનો ભાગ બળવે છે. જેમ પારસી ટેરેમેહેરમાં, તેમ એક ખ્રિસ્ત દેવલમાં, એક હિંદી મંદિરમાં તેમ ચાહુદી સીનેગોમાં, ઘંટનો અવાજ, તેના ગુબારીઓને બંદગી માટે સાવચેત અને ખીદાર કરે છે. બંદગી પછી ઉદ્યોગ ઉપર આવતાં ઘંટનો અવાજ ઘણાક કામદારોને કામ ઉપર તેડે છે. કારખાનાઓ ઘંટ વગાડી માણસોને કામ ઉપર બોલાવે છે અને કામે વળગવા કહે છે. મક્તબોમાં અને નિશાળોમાં ઘંટ વગાડી એક શિક્ષક પોતાના શિષ્યોને પોતાના અભ્યાસ માટે હાજર થવા કહે છે. ઉદ્યોગ પછી વિસામો અને ખોરાક ઉપર આવતાં, એક માલેક ઘંટ વગાડી બપોરની વખતે પોતાના કામદારોને ઉદ્યોગથી ફારેગ કરી ખાણ અને વિસામો માટે છોડે છે અને ખાણ અને વિસામો પછી પાછા ઉદ્યોગ માટે—મેસેનિક બાઇબલુઓના શબ્દોમાં બોલવાની છુટ લેજો—તે From Labour to Refreshment and Refreshment to Labour એટલે “કામ ઉપરથી વિસામો માટે અને વિસામો ઉપરથી કામ માટે”—બોલાવે છે. એક શિક્ષક પણ પોતાની નિશાળમાં એક ઘંટથીજ પોતાના શિષ્યોને અભ્યાસથી વિસામો માટે ફારેગ કરે છે અને પછી પાછા બોલાવે છે.

બંદગી, ઉદ્યોગ અને વિસામો પછી ઉધ ઉપર આવતાં પણ ઘંટ, જોકે ઉપલાં ત્રણનાં જેટલો નહીં તોપણ અગત્યનો ભાગ બળવે છે. હાલના સુધરેલા વખતમાં રાત્રે ૯ થા ૯-૩૦ ને અમલે પડતી તોપ, મોટા પાયા ઉપર, ઘંટની ગરજ સારે છે, અને તમોને સાદ આપે છે, કે હવે બિછાને જવાનો વખત થયો. પાછલી રાતની તોપ તમોને એવીજ રીતે ખીદાર કરે છે. પુરાણા ઇંગ્લેન્ડમાં ઘંટ એ કામ કરતો હતો, જેમ આપણને તે વખતના કર્ફ્યુ બેલ (Curfew-bell) નામના ઘંટની હકીકત ઉપરથી દિસે છે. કર્ફ્યુ (Curfew) એટલે “આતશ બુળવી નાખો,” એવી ચેતવણી આપનાર ઘંટ, રાત પડતાં વાગી, તે દેશના માણસોને ચેતાવતો હતો, કે હવે કામથી ફારેગ થઇ બિછાને જવાનો વખત થયો છે.

ઘંટથી ત્યારે એ પ્રકારના બોધ—દિવસ માટે કુદરતે નેમી આપેલાં એ કામો ઉપરાંત આખા દિવસના બીજા કામોમાં ઘંટનો આ સુધરેલા જમાનામાં ઉપયોગ તપસી ન્યાં જોશો ત્યાં તે તમોને એ પ્રકારની સાદ આપે છે. ૧ એક આ કે, ખબરદાર થાઓ.

૨ જુ આ કે, વખત થયો છે. નેકે કદાચ એ બેઉ પ્રકાર એક ગણાય, પણ બરાબર સમજવાને એ જૂદા ગણી શકાય.

હવે આપણને તો આજે ઘંટ વિષે ધર્મ સંબંધી બાબતમાં વિચાર કરવાનો છે. ત્યાં રે આપણે જોઈએ, કે આપણને તેનો અવાજ નીચલી બાબતોમાં કેવી રીતે બીદાર કરે છે અને બોધ દે છે.

(ક) આપણે શરૂઆતમાં જ કહ્યું, કે આતશની નીચાએશ બહુતાં શરૂઆતમાં જ એક જરૂરોસ્તી ઝાહરમજદ હજુર દુઆ ગુજરે છે, કે “ઓ દાદાર! તું મને સ્વચ્છ કર અથવા ચપળ કર. મને કૌવત આપ, જોર આપ, શક્તિ આપ.” આદરીયાતમાં બોલે દેતાં એક આયોરનાન એ શબ્દો બહુવા આગમચ “દુસ્મત દુબુખત અને દુજ વસ્ત” શબ્દો બોલી ઘંટ ઠોકે છે. ત્યારે આતશકદેહમાં બોલે દેતી વેળાના ઘંટનો અવાજ સાંભળી આપણે જે પેહેલો વિચાર કરવાનો છે તે બીદાર થવાનો છે. તે બીદારી આપણા વિચાર, વચન અને કામોને સાફ રાખવાની છે. આપણે યાદ રાખવું જોઈએ, કે આપણે તે દાદાર પાસે શક્તિ, જોર અને તવંગરી માગીએ, તો તે મેળવવા માટે આપણે આપણા વિચાર, વચન અને કામોને હંમેશાં સ્વચ્છ અને સાફ રાખવાં. ઉપલા શબ્દો બોલી ઘંટ ઠોકતાં બહુતાર કહેછે, કે “અજ હર્વસ્તીન દુસ્મત દુબુખત. દુજવસ્ત મેમ પ ગેતી મનીદ ઝોએમ જોક્ત ઝોએમ કદે ઝોએમ જસ્ત ઝોએમ યુન યુદ ઝેસ્તેદ અજ આન ગુનાહ મનશની ગવશની કુનશની તની રવાની ગેતી મીનોઆની ઝોખે અવાખ્શ પશેમાન પાસે ગવશની પંપતેત હોમ.”

અર્થ:—તમામ બૂરા વિચાર વચન અને કામો, કે જે મેં આ દુનીયામાં વિચાર્યા હોય, હું બોશ્યો હોજી, મેં કર્યાં હોય અને સોધ્યાં હોય, જેની મારીથી શરૂઆત થઈ હોય, તે ગુનાહથી, મારા વિચાર, વચન અને કામોથી, મારા તન અને રવાનથી, જેથી અને મીનોમાં હું પરતાઉં છું. ત્રણ મર્તબે હું પશેમાન થાઉં તે ગુનાહથી પરતાઉં છું.

ત્યારે બોએના ઘંટનો અવાજ સાંભળતાં પેહેલો વિચાર આપણા મનમાં પશેમાનીનો આવવો જોઈએ કે રખેને આપણાથી કાંઈ બૂર થયું હોય. બૂર થયું હોય, તો તે માટે દાદાર પાસે માફ માગવી. માફ માગવી એટલું જ નહીં, પણ ફરીથી બૂર ન થાય તે માટે વિચાર કરવો, કે “મારે બૂરા વિચારો, વચનો યા કામો અખત્યાર કરવાં નહીં.” એ રીતે ઘંટ આપણને આપણાં કામો માટે બીદાર અને ચપળ રાખવાં જોઈએ.

(ખ) ઘંટના અવાજ સાથે મોએદ આતશકદેહના આતશને ફક્ત રોશન કરેછે, એટલું જ નહીં, પણ બોલે દે છે. તે બની શકેલી ખુશખો દે છે. તે ખુશખોને આતશ આજુબાજુ પાંચરે છે. આતશને દેવાની બોલે ઉપરથી આપણે શું બોધ લેવાનો છે, તે બાબે આપણે આમળ એક જૂદા વિષયમાં વિચાર કીધો છે. ત્યારે ઘંટના અવાજ સાથે તે સઘળા વિચારો આપણે મનમાં તાજ કરવાના છે. આતશ ખુશખો પાંચરે છે. આતશ ઝળે છે, બળે છે, તપે છે, અને તેમ ઝળી, બળી, તપી આજુબાજુ રોશણી અને ખુશખો પાંચરે છે. આપણે પણ આપણાથી બનતી હદે, આપણો થોડોક ભોગ આપી, થોડોક રંજ બેચી, મેહેનત કરી, ઉદયોગ કરી, આજુબાજુ રોશણી નાખવાની, આજુબાજુ સુગંધ ફેલાવવાની કોશિશ કરવી જોઈએ.

(ગ) આપણને બીજો વિચાર જે ઘંટના અવાજ સાથે આવવો જોઈએ તે વખતનો છે. આગળ કહ્યું તેમ, આ સુધરેલા સંસારમાં બધાં પણ ઘંટ વાજે છે, ત્યાં તે તમેને વખત, વખત અને વખતની યાદ આપે છે. તે તમેને કહે છે કે “ખબરદાર! વખત થયો છે,

ફલ જી કામનો વખત થયો છે.” ત્યારે તમારાં આતશકદેહમાં બોએ દેતી વખતે વગાડવ માં આવતા ધટે પણ તમોને વખત, વખત અને વખતનો ખ્યાલ આપવો જોઈએ કે “ખખરદાર ! વખત થયો છે.”

વખત શાનો થયો છે ?—વખત ધર્મશુદ્ધ માટે આતશકદેહના આતશને બોએ દેવાનો થયો છે, તેના આતશને રોશન કરવાનો, ચપળ કરવાનો વખત થયો છે.

તમો કહેશો કે “આતશકદેહના આતશને બોએ દેવાનો વખત થયો છે તો ધર્મશુદ્ધને બોએ દેવા દેઓ. તેને આતશને રોશન કરવા દેઓ. તેને આતશને ચપળ કરવા દેઓ. પણ તે માટે તેણે પોકાર શા માટે કરવો જોઈએ ? તે માટે તેને ધંટ શા માટે વગાડવો જોઈએ ?”

તે ધંટ વગાડે છે, પોકાર કરે છે, તે એટલા માટે, કે તે તમોને પણ ચેતાવે, કે તમારે માટે પણ વખત થયો છે. તમારે માટે તમારા આતશને, તમારા જીગરના આતશને બોએ દેવાનો, તમારા જીગરના આતશને રોશન કરવાનો, તમારા જીગરના આતશને ચપળ કરવાનો વખત થયો છે. તે આવાજ પોકાર કરી કહે છે કે “ઓ આદમ ! વખત થયો, વખત થયો, વખત થયો. ખખરદાર ! વખત થયો. એક ગેહ ગાઇ, વખતની એક મુદત પસાર થઇ ગઇ. ખીજ ગેહ આવી પહોંચી. વખતની ખીજ મુદત આવી પહોંચી. માટે ખખરદાર રહે. તે પણ ચાલી જશે. માટે ખીદાર યા હુશિયાર થા. વખતને આગળથી પકડ. તેને ચાલી જવા ના દે. તેને એકલો અમથો જવા ના દે. પણ તેની સાથે તું પણ જ, તું પણ આગળ વધ. આગળની પસાર થયેલી ગેહમાં તારા કામકાજમાં આગળ અને આગળ ગયો હોય, તે કરતાં વધારે આગળ જ. યાદ રાખ, કે કેહવત છે કે Time is money એટલે ‘વખત’ પૈસા સમાન છે.’ તું દાદાર પાસે તવંગરી માગે છે, તો વખત પોતે તવંગરી આપનાર પૈસો છે. માટે તેને પકડી રાખ. તે પકડાયેલો પકડાવાનો નથી, અટકાવાયેલો અટકાવાનો નથી. એટલે ત્યારે તેને પકડવાનો, તેને અટકાવવાનો માર્ગ આજ, કે તું તેની સાથે વધ, અને તેની હરોળમાં ને હરોળમાં રહી, જે કરવાનું રહી ગયું હોય તે કરી નાખ.”

વખતનું એક જુદા પુરૂષનાં રૂપમાં ચિત્ર—આગલા કવિઓ અને દાનાવો વખતને એક જુદા પુરૂષના રૂપમાં હાથમાં દાટરડાં સાથે ચિતારે છે, કે વખત હાથમાં દાટરડું લઇ પોતાના માર્ગમાં સઘળું કાપી નાંખે છે. તે કાપી નાંખી આગળ વધે છે. ત્યારે તે ઉપરથી આપણે ચેતવાનું છે અને તેની હરોળમાં રહી તેની સાથે આગળ વધવાનું છે.

હવે જ્યારે ધંટનો અવાજ એ મુજબ આપણને વખત અને વખતની યાદ આપે છે, ત્યારે તે આપણને જાણે પોકાર કરી કહે છે, કે “વખતસર તૈયાર થાઓ. તૈયાર થાઓ તમારી બંદગી માટે, તૈયાર થાઓ ઉદ્યોગ માટે, તૈયાર થાઓ તમારા ધંધા ધાપા માટે. વખતસર તૈયાર થઇ તમારી બંદગી બરાબર કરશો, વખતસર તૈયાર થઇ તમારો ઉદ્યોગ, તમારો ધંધો ધાપો બરાબર કરશો, તો તમારા વિસામા માટેનાં, તમારા ખોરાક માટેનાં સાંધનો તમો તમારી બાજીનાં બળથી તૈયાર કરશો. તે માટે તમો કાઢના ઓશીયાળા થશો નહીં. વખતસર તૈયાર થઇ તમારી બંદગી કરશો, વખતસર તૈયાર થઇ તમારો ઉદ્યોગ કરશો, વખતસર તૈયાર થઇ તમારી બંદગી અને ઉદ્યોગ કરી તમારા બાજીના બળથી, તમારાં જાતિ તન અને મનના બળથી ખોરાક પેદા કરી તમારાં તન મનને પોષણ અને સહત આપશો, તો પછી વખતસર તમો ખુશ ઉધ, શાંત નિદ્રા મેળવવાને સક્તિવાન થશો.”

આ મુજબના તરેહવાર પોકારો, તમારા વિચાર મારફતે તરેહવાર પોકારો, તમારા કાને, તમારા મનના કાને, ઘંટના અવાજ સાથે પડશે. ટુકમાં, આપણે આખા દિવસનાં કામના જે પ્રકારો જણાવ્યા,—કે એક દિવસમાં આપણુ માટે ૧ બંદગી, ૨ ઉદયોગ, ૩ ખોરાક અને ૪ નિંદ્રા, એમ ચાર કામો કુદરતના ખાવિંદે સરજ્યાં છે,—તે સઘળા પ્રકારનાં કામો માટે બોએના ઘંટનો અવાજ તમોને ભાન આપશે. વધુ ટુકમાં કહીએ તો, તે તમોને જે શબ્દોમાં કહેશે કે “વખતસર તૈયાર રહો.”

(ધ) ઘંટના અવાજ સાથે નમનનો વિચાર—આપણે ધણાકો બોએ દેવાના ઘંટના અવાજ સાથે વાંકા વળીને નમીએ છીએ, જે હાથ જોડી પગે લાગીએ છીએ, આતશકંદેહમાં પવિત્ર આતશથી દૂર હોઈએ છીએ ત્યારે, અને આતશકંદેહમાંથી બહાર હોઈએ છીએ ત્યારે પણ એમ પગે લાગીએ છીએ. ત્યારે તે પગે લાગવું, તે નમવું, ઉપલા વિચારો સાથેનું હોવું જોઈએ. કાઠને નમવું, કાઠને પગે લાગવું, તે તાબેદારીની નિશાણી છે, કર્માન-ખરદારીની નિશાણી છે, માન અકરામતી નિશાણી છે. ત્યારે ઘંટના અવાજ સાથે તમો નમોહો, તમો જે હાથ ઉચકી નમન કરો છો, તે કાણને નમો છો ? કાણને પગે લાગો છો ? તે દાદાર, જેને તમો જોઈ શકતા નથી, તેને નમો છો; તેનો પવિત્ર આતશ, જેનાં આતશકંદેહમાંથી એ અવાજ આવે છે, તેને, જે તમો તે વખતે તેની સનમુખ હોવ તો સનમુખથી, અથવા દૂર હોવ તો દૂર અથવા બહારથી નમો છો; તે વખતે તે પવિત્ર આતશ ઉપર જે બોએ દેવામાં આવે છે, તે બોએ ઉપરથી ઉપજતા ખ્યાલો અને વિચારોને નમો છો; તે બોએ સાથે વગાડવામાં આવતા ઘંટના ખીદાર કરનારા અને ચપળ કરનારા અવાજને નમો છો; એટલે કે ત્યારે એ સર્વ સાથે, એ સર્વની યાદ સાથે મનમાં ઉપજતા અથવા ઉપજવા જોઈતા વિચારોને નમો છો. તે વિચારોએ ત્યારે તમોને સર્વ રીતે ખીદાર અને ચપળ કરવા જોઈએ.

(ઙ) ઘંટના અવાજ સાથે સેવટની કુચની યાદ—એ ઘંટના અવાજથી વખતનો ખ્યાલ આપણને ખીજી રીતે આવેલો જોઈએ. એક ગેહ પસાર થઈ, ખીજી ગેહ શરૂ થઈ. વખતની એક નાની મુદત પુરી થઈ, ખીજી શરૂ થઈ. થોડા વખતમાં તે પણ પસાર થશે અને વળી ખીજી શરૂ થશે. એમ ચાલતું રહેશે. આપણી આ દુનિયાની જીંદગી થોડા વખતની છે. થોડીક નેમી આપેલી મુદતની છે. તે પચીસ, પચાસ કે સો વર્ષની હશે. દરેક પસાર થતી ગેહ ત્યારે આપણને કહે છે, કે “તુંને આપેલી મુદતમાંથી એક નાની મુદત, એક નાનો ભાગ પસાર થયો છે. તુંએ જે સેવટ તરફ કુચ કરવા માડી છે, તે કુચની એક વધુ મંજલ તુંએ કાપી છે. તું દર પગે તેની વધારે અને વધારે નજદીક પહોંચતો જાય છે. એમ વખત પસાર થતાં તું તે સેવટની આગલ જલદીથી એક વખત આવશે. ત્યારે ખખરદાર રહે. તે સેવટ માટે, તે અંત માટે, તે મોત માટે તૈયાર રહે, કારણ કે તે તૈયારી ઉપર તારાં ભવિષ્યનો ધણીક આધાર છે. મોતનો વિચાર કરતો રહે. ક્યાં જવાનો છે તેનો વિચાર કરતો રહે, અને તારો ‘આ દુનિયાનો ફેરો ફાકટ ગયો’ એમ બોલાય નહીં, એમ ઠરે નહીં, તે માટે રૂડી કોશિશ કરતો રહે.”

ખ્રિસ્તિ દેવલોમાં કોઈકના મરણુ વેળાએ મરણુની ખખર આપનારો યા મરણુની ક્રિયાની યાદ આપનારો ઘંટ (death-bell, death-knell) પડોશનાં દેવલમાં વાગે છે. આપણામાં સીધી રીતે તેમ નથી, જોકે કોઈક વેળા આપણે જોઈએ છીએ, કે કુટુંબમાં મરણુ થતાં કોઈક પડોશની દરેમેહેરમાં યા આતશખેહરામમાં સુખડ ચઢાવવા મોકલવામાં

આવે છે અને તે વેળા કદાચ ધંટ વાગે છે. ત્યારે કોઈકના મરણ માટેનો આ ‘ડેથ-બેલ,’ આ મરણના ધંટનો અવાજ, આપણુ સર્વ માટે, ફક્ત ખબર માટેજ નથી, પણ સાથે સાથે ધડા માટે છે, ધડા સમાન છે. આપણે આપણાં મરણ વેળાનો ધંટનો અવાજ સાંભળશું નહીં, પણ બીજાનાં મરણ વખતનો ધંટનો આ અવાજ, જે આપણુ ચેતીને બરાબર સમજાવે તો, તે આપણુ સર્વનાં પોત પોતાનાં મરણને, પોત પોતાનાં મરણની ખબર આપવાના ધંટનો અવાજ છે, જે આપણુ દરેકે ધણા ધવાનથી સાંભળી તે ઉપર ગોર કરવાનો છે, વિચાર કરવાનો છે. તે ગોર કરી, તે વિચાર કરી આપણને ખબરદાર રહેવાનું અને તૈયાર રહેવાનું છે. દર ગેઠે ગેઠે દેવાતી બોએના ધંટનો અવાજ પણ, એક રીતે, જોકે કોઈ ચોક્કસ માણસના મરણુ યા અંતનો અવાજ નથી, તોપણ, તે વખતના કોઈ વિભાગના અંતનો, કોઈ ચોક્કસ સુદતનાં અંતનો અવાજ છે, જે આવાજે આપણને મરણનાં ધંટના અવાજ માફક ચેતેલા અને ચોકેલા રાખવા જોઈએ.

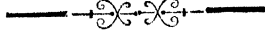
(ચ) ધંટના અવાજ સાથે ઉમેદ ને આશા :—વળી એ બોયના ધંટના અવાજે આપણને આશાવંતા, હિમ્મતવાન, ખુશ (Cheer up) કરવા જોઈએ. આપણે કોઈ મોરાદમાં, કોઈ ઉમેદમાં હારેલા થયા હોઈએ, કોઈ કામમાં નિષ્ફળ થયા હોઈએ, ત્યારે એ ધંટના અવાજે આપણને દુશ્વિઆર કરી જરા ઉલટમંદ કરવા જોઈએ, જરા ખુશ કરવા જોઈએ. નવી ગેઠે બદલાવા સાથે, નવી ઉમેદ, નવી કોશેશ, નવી ઉલટ થવી જોઈએ, કે “શીકર નહીં, ચાલો ફરીથી કોશેશ કરીએ.” એ પવિત્ર આતશની બોએ વેળાનો ધંટનો અવાજ જાણે તે દાદારનો પોતાનો અવાજ છે. તે આપણને કહે છે કે “તે દાદારે સંઘળું આપણુ માટે સારું સરજેલું છે. શીકર નહીં. તમો જે કોશેશમાં નિષ્ફળ થયા તો શીકર નહીં. જે એક વખત નામોરાદ થયા તો કાંઈ નહીં, તે સાહેબની મરણ. ફરીથી કોશેશ કરો, કદાચ હવે પછી ફતેહ તમારી સરજતમાં હશે.”

ધંટના અવાજની વાએજનું તાતપર્ય :—ત્યારે ધંટ શું વાએજ કરે છે ? શું બોલે છે ? ખાસ કરી આપણાં આતશ કદેહોમાં આતશોને બોએ દેવાતી વેળા વગાડવામાં આવતો ધંટ શું વાએજ કરે છે ? એ ધંટનો અવાજ, શરૂઆતના ફકરામાં જે દુઆ ગુજરવામાં આવે છે, તે દુઆ ગુજરવાને આપણને બીદાર થવા કહે છે. તે કહે છે કે “ઓ આદમી ! તું મારા અવાજ સાથે તે દાદાર હજુર પોકાર કર કે ‘ઓ બોદા ! મને સ્વચ્છ કર’” તે ધંટનો અવાજ ગોયા કહે છે કે “ઓ આદમી ! મારા અવાજ સાથે મારી આજુબાજુની ચંબ હવા ચપળ થાય છે, હીસે છે, તે દાદાર હજુર ઉપર ચઢે છે, આજુબાજુ સર્વ જગ્યાએ ફેલાય છે. તે હવાની ચપળતા સાથે તારી ખુદીને, તારા વિચારને ચપળ કરે, કુદરતમાં બધે ફેરવે. ઉપર ચઢતી હવાના પ્રવાહ સાથે તારી દુઆને ઉપર ચઢાવે. નીચે આવતી હવાના પ્રવાહ સાથે તે દાદારના આશીર્વાદ ખેંચે.”

નવાં શેહરોની સ્થાપના

અને

એક શેહર (મર્જ)ની ખરેખરી આબાદી શામાં સમાયલી છે. (૧)

“નિવશ્યધેમિ હંકારયેમિ આઝોંધ્લાંમ અસંધ્લાંમ્ય પોધથનાંમ્ય.” ઇજશને
હા ૧ ક. ૧૬.

અર્થ—હું આ જગ્યાએ અને શેહરોને નમું છું અને તેઓ તરફ માન જાહેર કરું છું.

વિષય માટેનો અવસર.—ઇજશનેના આ શબ્દો, “ચાર દિશાની નમસ્કાર,” એવે નામે જણાયેલી બંદગીમાં પણ “નેમો આઝોંધ્લાંમ અસંધ્લાંમ્ય પોધથનાંમ્ય” એટલે “આ જગ્યાએ અને શેહરોને નેમાજ હોત્તે,” એવા શબ્દોથી થોડાક ફેરફાર સાથે આપણે બણીએ છીએ. આ શબ્દો, જે બણી, આપણે આપણી જગ્યાએ અને શેહરોને યાદ કર્યે છીએ, તેઓને મારાં આજનાં ભાષણનાં મૂળ વચન (text) તરીકે હું લેઉં છું, કારણ કે આજે આપણે ખાસકરી એક નવાં શેહર તરફ આપણી તરીકે હું લેઉં છું, કારણ કે આજે આપણે ખાસકરી એક નવાં શેહર તરફ આપણી નેમાજ જાહેર કરવાને ભેગા મળ્યા છીએ. આ મરજખાનાયાદ ગામની સ્થાપનાને ૬ વરસ હાલ તમામ થયાં છે. તે ખનાવની ખુશાલીમાં તે દાદારનો આભાર માનવાને, એ ગામ ઉપર તે દાદારની વધુ મહેર માંગવાને, અને તે ખનાવની ખુશાલીમરી યાદ માંહોમાંહેનાં અરસપરસના મેળાપથી કરવાને આપણે આજના મુખ્યારક રોજે ભેગાં મળ્યાં છીએ.

આજના ખનાવ અને મેળાવડા તરફ હું કેટલીક રીતે ખુશાલીમરી રીતે જોઉં છું. આ કર્યાને નામ આપવાની ક્રિયા, થાણાના તે વખતના કસેક્ટર મીં બેરોજને હાથે, જે શુભ દિવસે આજ જગ્યાએ થઇ હતી, તે દિવસે હું હાજર હતો. ત્યાર પછી એ કર્યાને હું વધતો અને વસ્તીથી આબાદ થતો જોતો આવ્યો છું. વળી ત્યાર પછી મેં પણ પડોશનાં એક ગામમાં એક ગરીબ ઝુપડું ઉભું કર્યું છે, જેમાં છેલ્લાં ત્રણ વર્ષમાં, અવારનવાર કેટલાક દાહડાઓ અને કોષ્ટક વાર મહિનાઓ, મારાં પ્રિય કુટુંબ સાથે, આસાયશમાં, અને આસાયશ ભેગા શાંત અબ્યાસમાં પસાર કર્યા છે, અને જેમાં મારાં કેટલાંક છેલ્લાં પુસ્તકોને મારી કમીની કલમનો છેલ્લો છાપ આવ્યો છે. તેથી આ કર્યા તરફ અને તેની સ્થાપનાની યાદના આજના શુભ દિવસ તરફ કેટલાક ભાવથી હું જોઉં છું. વળી આ કર્યાનું નામ અને આ કર્યો સ્થાપનારે સદે અદસ્થતું નામ મારા જેવા અબ્યાસીઓ માટે કેટલુંક ખેંચાણ કરનાર છે. કારણ કે મારા અબ્યાસમાં મેં જોયું છે, કે નવી જગ્યાઓ વસવા લાયક કરવી, અને નવાં શેહરો અને કર્યાઓ સ્થાપવાં અને આબાદ કરવાં, એ, આપણા અસલી ઈરાની વડીલોના વખતથી કાર્તિવંતું અને બહુ કામ ગણાતું આવ્યું છે.

(૧) આ વિષય ઉપર અંદેરી ખાતે મર્જખાનાબાદમાં ખાન બાહાદુર મનચેરજી કાવસજી મરજખાન સી. આઈ. ઈ., ના બંગલામાં મર્જખાનાબાદની સ્થાપનાનાં ૬ હાં વર્ષની ખુશાલીમાં રોજ ૨૨ મો માહા ૭ મો સને ૧૨૭૩ ચન્દનરદી, તાં ૩ જ એપ્રિલ ૧૯૦૪ ને વાર આદી-તને દિને થયેલાં જશન વેળાએ, કલાક ૫-૧૫ ને અમલે એક ભાષણ આપ્યું હતું.

હું મારો આજનો વિષય એ ભાગમાં હાથ ધરીશ. I એક નવાં શેહરોની સ્થાપનાની પુરાણી ધરાની હકીકત. II એક શેહર, મુલક યા ધરની ખરી આખાદી શામાં સમાયલી છે.

I

નવાં શેહરોની સ્થાપનાની પુરાણી હકીકત.

શાહ જમશેદની નવી જગ્યાએ વસાવવાની કાળજી.—તવારીખનવેશો, જેને અત્યંત પુરાણી કાળ (hoary antiquity) કહે છે, તે કાળ તરફ નજર ફેંકતાં આપણે વંદીદાદની ખીજ પરગરદમાં પાદશાહ જમશેદને નવી જગ્યાએ વસાવતો, ફક્ત વસાવતોજ નહીં, પણ તે ઉપર સુખશાંતીને અનુસરતાં હવા અને કુળશનાં રેલવા લાયક મકાનો બાંધતો જોઈએ છીએ.

હાલ આપણે મુંબઈ શેહરમાં મર્કીના યુરા હીંગામમાંથી પસાર થઈએ છીએ અને તે યુરા હીંગામને લીધે આપણામાંથી ઘણાકે કામકાજની કેટલીક સુસ્કેલી અને હેરાનગતી ખમી અતરે દૂરવેર આવી રહેલા છઈએ. તેવા બખતમાં આ ખાસ વિચારવાખોગ છે, કે મારા વિચાર પ્રમાણે—અને કોઈક અભ્યારી ભાઈએતે એ એક અટકળ લાગે—શાહ જમશેદે વંદીદાદની ખીજ પરગરદ પ્રમાણે ત્રણ ત્રણ વાર નવી જગ્યાએ વધારી, અને વસવાં લાયક કીધી, અને ત્યાં પાણી પોંહાયતું કીધું, અને બખરો વસાવ્યાં અને કુદરતી રોશની દાખલ થાય અને હવા આવ બવ થાય તેવાં ખારી ખારણાં સાધનાં મકાનો બાંધ્યાં, તે સર્વ ધરાનમાં ફેલાયલી એકાદ ત્રાસદાયક મર્કીના હીંગામ અને તેથી મળેલા અનુભવ પછી હતું.

કયોમર્સથી વેરાન મુલકમાં શેહરો અને કરખાઓની સ્થાપના :—જમશેદનો નવાં શેહરો અને કરખાઓ વસાવવાનો આ દાખલો તો આપણાં ધર્મ પુસ્તકોનો છે. પણ તેનીથી આગમય પણ પાદશાહ કયોમર્સ (ગયોમર્દ)નો દાખલો તવારીખ પુરો પાડે છે, કે એ પાદશાહે કેટલાંક શેહરો પોતાના મનુષ્ય ભાઈઓની વસ્તી અને આખાદી માટે સ્થાપ્યાં હતાં. દાખલા તરીકે, બલખ શેહર, જેમાં આપણા પેગમ્બરે પોતાની જરયોસ્તી દીન શાહ સુસ્તારપને સમજાવીને તેની દરખારમાં જાહેર કીધી હતી, તે શેહરની સ્થાપના આહમેદ રજી, કાજવીની અને મીરખોન્દ જેવા તવારીખનવેશો પાદશાહ કયોમર્સને લાગુ પાડે છે. તેઓ કહે છે, કે એક દિવસ કયોમર્સ પોતાના દેમાવંદ કુહ નામના પાહાડના મથકથી બલખ બણી એ શેહર સ્થાપવાને ગયો હતો. તેવામાં તેનો એક ભાઈ તેને દૂર દેશથી દેમાવંદ કુહ તરફ મળવા આવ્યો. તેને જ્યારે ખચર પડી, કે કયોમર્સ તો ખીજે મુલક નવું શેહર સ્થાપવા ગયો છે, ત્યારે તે, તે મુલક પોતાના ભાઈને મળવા જવા નિકળ્યો. કયોમર્સે દૂરથી એક પહાડ ઉપરથી કોઈને આવતો જોઈ ધાધું કે કદાચ કોઈ ખૂરો દુસ્મન યા દેવ આવતો હશે. એવું ધારીને તે બચાવ માટે તૈયાર થઈ ઉભો રહ્યો. પણ તે ઘણી આગળ આવ્યો તો જોયું કે તે તો તેનો ભાઈ હતો. તેથી બોલી ઉઠ્યો કે “બલ અખ” એટલે “ખરેખર ભાઈ !” એટલે “અરે ! એ તો ખરેખર મારો ભાઈ છે.” તે ઉપરથી તેણે પોતે સ્થાપવા ધારેલાં નવાં શેહરને આ બનાવની યાદમાં “બલખ” નામ આપ્યું. હવે બલખ શેહરના આ નામનો અર્થ, તવારીખનવેશો જણાવે છે તેમ, ખરો હોય કે નહીં, તે બાખતમાં દાખલ થવા વિના, આપણે આટલું જોઈએ છીએ, કે નવાં શેહરો અને કરખા-

ઓને સ્થાપવા અને આબાદ કરવાનું કામ અસલના વખતમાં બહુ, ભાગ્યવંતું અને કાર્તિવંત ગણાતું હતું, અને તે માટે પાદશાહો અને તેઓના સરદારો દર દેશવેર જવાની મેહેનત લેતા હતા.

અસલમાં શહેરોને કોઈ બનાવ ઉપરથી નામો મળતાં—શહેરોને અસલમાં જે નામો મળતાં, તે યાતો કોઈ બનાવ ઉપરથી મળતાં, યાતો તેને સ્થાપનારાઓનાં નામ ઉપરથી મળતાં. જ્યારે પાદશાહ કયોમર્સનું નામ મેં આ બાબતના સંબંધમાં યાદ કર્યું છે, ત્યારે તવારીખ તેણે જે એક બીજું શેહર સ્થાપેલું જણાવે છે તેનો દાખલો આપું છું; કારણ કે તે શેહર અને તે શેહરની આજુબાજુના મુલકનું નામ આપણે આ છેલ્લા ત્રણ ચાર મહિના થયા આપણા નામદાર વાઇસરોય લોર્ડ કરજનને મોકિડો એ એ વાર સાંભળ્યું છે. તે મકરાનનું શેહર અને મકરાનનો મુલક છે. તવારીખનવેશ મારખોન્દની “રોઝ તુસ સફા” મુજબ, એ પાદશાહ કયોમર્સે સ્થાપ્યાં હતાં. એ મુલકની આગલી પાછલી તવારીખ બાબે અને અસલી ધરાની અને યુનાની હકીકત બાબે, પરમ દાહાડે, જ્ઞાન પ્રસારક મંડળી સનમુખતાં મારાં ભાષણમાં હું વીગતે બોલનાર છું. માટે તે બાબે આજે લખાણ કરીશ નહીં. પણ એટલું જ કહીશ કે આપણા વાઇસરોય પોતાનાં આ અકવાડિયાનાંજ “બજેટ” નાં ભાષણ (Budget-speech) માં એ મુલકનો ઇસારો કરી થોડીક મગફરી અને ખુશાલી સાથે કહ્યું છે, કે તેવણ ત્યાં બ્રીટીશ સત્તા મજબુત સ્થાપવાને શક્તિવાન થયા છે. એજ સમયે તેવણે ધરાની અખાતની પોતાની ગયા ડીસેમ્બર માસની બાજીતી સફર વેળાએ, એ મુલકના કિનારા ઉપર ઉતરીને પછી ત્યાંના સરદારોની પોતાની સ્ટીમર ઉપર એક દરબાર ભરી હતી. એ મુલક મોટે ભાગે વેરાન છે. ત્યાં ત્યારે મેહેનત લઈ, તવારીખ પ્રમાણે, પાદશાહ કયોમર્સે એક શેહર સ્થાપ્યું હતું.

ધરાની શહેરોની સ્થાપના બાબેનું પેહલવા પુસ્તક—“શત્રોપહા એ અધરાન” એટલે “ધરાનાં શેહરો” એવે નામનાં પેહલવી પુસ્તકનો ગયાં પાંચ વર્ષપર મેં અંગ્રેજી અને ગુજરાતીમાં તરજુમો બાહાર પાડ્યો છે. તે મારાં પુસ્તક ઉપર આ બાબતનાં જ્ઞાનનાં શોખીનોનું હું ધ્યાન ખેંચીશ, કારણ કે તેમાં ધરાનના જૂના જૂના પાદશાહોએ અને નામાંકીત પુરોષોએ દુનિયાના જૂદા જૂદા ભાગોમાં માણસમત માટે નવી નવી જગ્યાઓ વસાવી નવાં નવાં શેહરો અને દર્યાઓ વસાવ્યાં, તેનું વર્ણન આપ્યું છે. એ પુસ્તક પ્રમાણે એવાં ઘણાંક શેહરો અંદેશર બાબેગાને અને શાપુર પાદશાહે સ્થાપ્યાં હતાં. એજ પુસ્તક પ્રમાણે અને એરીયન જેવા બીજા યુનાની લખનારાઓનાં પુસ્તક પ્રમાણે, યુનાની પાદશાહ સિકંદર એવાં ઘણાંક શેહરો સ્થાપવામાં કાર્તિ લેતો હતો. કહે છે કે એણે ૫૦ થી ઉપર એવાં શેહરો, અને તેમાંનાં કેટલાંક હિંદુસ્તાનમાં અને વળી બુચીસ્તાન અને અફઘાનીસ્તાન તરફના મુલકમાં, પોતાનાં નામ ઉપરથી, “સીકંદ્રીઆ” ને નામે, સ્થાપ્યાં હતાં. એ સર્વમાં આ દુનિયાના અજબ દોર અને તોરની યાદ અને ભાણ આપતું, આજે એકજ સીકંદ્રીઆ બાકી રહ્યું છે, અને તે ઇજિપ્ટ દેશનું સીકંદ્રીઆનું શેહર છે.

શેહરોનાં નામો, સ્થાપનારાઓનાં નામો ઉપરથી—આપણા ધરાન દેશની તવારીખ ઉપરની આ ઉડતી નજર ત્યારે આપણને દેખાડે છે કે નવાં શેહરો અને દર્યાઓ આબાદ કર્યાં એ એક બહુ અને કાર્તિવંત કામ છે. આપણા હિંદુસ્તાન દેશ ઉપર આવતાં પણ આપણે એવું જોઈએ છીએ કે એ એક કાર્તિવંત કામ ગણાયું છે. મોગલ વંશના ઘણાક પાદશાહોનાં અને બીજા ઘણાક મુસલમાન રાજકર્તાઓનાં નામો ઉપરથી

આપણે ધણીક શેઠશૈલે પોતાનાં નામો શેતાં જોઈએ છીએ, જેમ કે અમદાવાદ, હેઢાવાદ, સીકંદ્રાવાદ, ઔરંગાવાદ. એટલુંજ નહીં પણ આપણી રાજકરતી કોમના કોષક અમલદારોએ પણ કર્યાઓ સ્થાપી તેઓને પોતાનાં નામો આપ્યાં છે. દાખલા તરીકે “એમટાવાદ”. હિંદુસ્તાનનાં આપણા પારસી હમદીનો ઉપર આવતાં આપણુ એ કેશેશ ધણી જોતા નથી, કારણુ રાજપાતાની કુમક વિના તેમ બનવું કેટલીક રીતે મુશ્કેલ છે. તોપણ અત્રેની આપણી તવારીખ એવા દાખલાથી કાંઈ તત્ત્વ ખાલી નથી. દાખલા તરીકે સુરતમાં રસ્તમપરા નામનો કર્મો યા પર, રસ્તમ માનેક નામના એક જાણીતા પુરૂષ ઉપરથી પોતાનું નામ લે છે, કારણુ તેવણે તે વસાવ્યું હતું.

હવે આજે આપણે જે કર્યામાં ઉમા છઈએ, અને જે કર્યાની સ્થાપનાના શુભ અવસરનાં છતાં વર્ષની યાદમાં આપણે ભેગા મળ્યા છીએ, તે કર્યાનું નામ આપણને દેખાડે છે, કે આપણુ વચ્ચે પણ એક બલા ગ્રહસ્થ છે, કે જેવણનાં જીવતાં અને જાગતાં નામ ઉપરથી એ કર્યાએ પોતાનું નામ લીધું છે. શેઠ મનચેરજ કાવસજી મરજખાને આ ગામની, આ કર્યાની સ્થાપનામાં અગતનો અને કારસાજ ભાગ લઈ આપણને દેખાડ્યું છે, કે નવી જગ્યાએને વસ્તી સાથની અને આખા કરવાની કારસાજ આપણામાંથી, ખોદાની મેહેરથી, જતી રહી નથી. એવણને હાથે વસેલું આ કાંઈ એકલું પર નથી. પણ આપણે જાણીએ છીએ તેમ મુંબઈમાં પણ એક અતરેનાં કરતાં વધુ વસ્તીવાળું પર, એક ખાસ પારસી “મરજખાનાવાદ” એવણે બનાવ્યું છે. આ “મરજખાનાવાદ” જ્યારે સઘળી પચરંગી વસ્તી માટે ખોદલું છે, ત્યારે મુંબઈનું પર, એક ખાસ પારસી પર, ખાસ પારસી કર્મો છે. આપણા ટોળાનાં વડા અકાબરે થોડુંક ઉપર પોતાનાં એક બાપાણમાં તે પરને “મુંબઈનું મરજખાનાવાદ” નામ આપ્યું હતું. તે તદ્દન બરહક છે, અને હું ધારું છું, કે તેના લાગતા વલગતા સાહેબો તે લત્તાને એ નામ જાણ્યું આપે તો ધણું સારું. તે ધણું સારું એટલુંજ નહીં. પણ તે જોલવા કાખવામાં વધુ સગવડભર્યું થઈ પડે.

મર્જખાન શબ્દનો અર્થ—આ એક સંજોગ છે, પણ તે અજળ સંજોગ છે, અને વળી બંધખેસતો અને નામને છાજતો સંજોગ છે, કે એક “મર્જખાન” એવું પર, એક કર્મો, એક મર્જ સ્થાપે. હું આ નામને છાજતો એક સંજોગ ગણું છું, કારણુકે “મર્જખાન” નામનેજ શેઠશૈલે અને કર્યા સાથે સંબંધ છે. “મર્જખાન” નામ ફારસી “મર્જખાન” છે, જે ‘મર્જ’ અને ‘ખાન’, એમ બે શબ્દોનું બનેલું છે. મર્જ શબ્દનો અર્થ ‘સરહદ, સરહદનો મુલક અથવા શેઠર,’ થાય છે. અવસ્તા ધાતુ મરજ ‘મર્જ’ એટલે ‘હદ બાંધવી (to limit)’, એ ઉપરથી એ શબ્દ નિકળેલો છે. ત્યારે મર્જ એટલે ‘હદ બાંધીને છુટી કરેલી જગ્યા અથવા શેઠર.’ ખાસકરીને એક દેશની સરહદને માટે અસલમાં એ મર્જ શબ્દ વપરાતો. અંગ્રેજ March અથવા Marches અથવા Mark, જેનો અર્થ હદ થાય છે, તે આ ફારસી ‘મર્જ’ શબ્દ છે. એ સર્વનો અર્થ પેહેલે ‘સરહદ’ (Frontier) થાય છે. અંગ્રેજ શબ્દ Mark એટલે નીશાણી પણ એક રીતે એજ શબ્દ છે. માર્ક (નીશાણી) એટલે ‘હદ બાંધી ચોકસ કરેલું તે’. અંગ્રેજ Market (બજાર) શબ્દ પણ એજ ધાતુ ઉપરથી છે. તેનો અર્થ આ, કે “શેઠરમાંની એક હદ બાંધી મુકરર કરેલી જગ્યા, જ્યાં લોકો વેચ લે કરે.” અંગ્રેજ શબ્દ ‘માર્ચ’ (March) કુચ કરવી પણ એજ ધાતુ ઉપરથી છે, એટલે કે ‘કાયદાસર હદમાં રહીને ચાલવું.’

“પાન” શબ્દ પેહેલવી ‘પાન’ છે. અવસ્તા ધાતુ પા=પા (to protect) એટલે ‘બચાવ કરવો,’ તે ઉપરથી ‘પાન’ નો અર્થ ‘બચાવ કરનાર’ થાય છે. એ ‘પાન’ નો ફારસીમાં ‘પાન’ થયો અને તે જૂદા જૂદા શબ્દોને લાગવા લાગો. જેમકે ‘દર પાન’ ‘બાગ પાન’. ત્યારે મર્જપાન શબ્દ અસલમાં ‘મર્જપાન’ છે, અને તેનો અર્થ “સરહદનો બચાવ કરનાર” થાય છે. આપણે કહ્યું કે એ ‘મર્જ’ શબ્દ અંગ્રેજી March અથવા Marches એટલે ‘સરહદ’ છે. એ માર્ચ (March) શબ્દ ઉપરથી માર્ચર (Marcher) નિકળ્યો છે, જે ઉપરથી Lord Marcher શબ્દ નિકળ્યો છે. અંગ્રેજી શબ્દ માર્ક્વીસ (Marquis), જે એક ખેતાય છે, અને જે અસલમાં Lord Marcher નો એટલે ‘સરહદ તપાસનાર અમલદાર’નો અર્થ ધરાવે છે, તે પણ એ March અથવા મર્જ શબ્દ ઉપરથી નિકળ્યો છે. ત્યારે ફારસી શબ્દ મર્જપાન, ધાતુમાં અને અર્થમાં બરાબર અંગ્રેજી ખેતાય Marquis અથવા અંગ્રેજી એલ્ફો Lord Marcher ને મળતો છે. મર્જપાન શબ્દનો અસલ અર્થ “સરહદની તપાસ રાખનાર અમલદાર,” અથવા ઉમરાવ. ત્યાર પછી જેમ ‘મર્જ’નો અર્થ ‘શેહર અથવા કસ્બો’ થયો તેમ “મર્જપાન”નો અર્થ “શેહરનો હાકેમ” થયો. ત્યારે એક “મર્જપાન” જેવળુનાં નામનો અર્થ “એક શેહરની નેગાહ રાખનાર” થાય છે તેવળુ એક શેહર યા કસ્બાની નેગાહ રાખે અને તેની હાજતો પુરી પાડે, એ સંજોગો વચ્ચે બંધબેસતું છે.

II

એક શેહરની ખરી આબાદી શામાં સમાયલી છે?—હવે જ્યારે નવી જગ્યા-ઓને આબાદ કરવાનાં કીર્તિવંત ગણુતાં કામને અનુસરી એક મર્જપાને સ્થાપેલાં આ મર્જપાનાબાદને આબાદી ઇચ્છવા અને તે માટે તે દાદાર હજુર દુઆ ગુજરવા આપણે ભેગા મળ્યા છીએ, ત્યારે આપણે થોડોક વિચાર કર્યે, કે આપણે આ કસ્બાને કેમ આબાદ કર્યે. આ વિચાર ફક્ત આ કસ્બામાં રહેનારાઓ માટેજ જરૂરનો નથી, પણ અતરે ભેગા મળેલા સર્વ માટે જરૂરનો છે, કે તેઓએ પોતપોતાના કસ્બાને યા ચેહલીને યા ધરને કેમ આબાદ કરવાં.

એક કસ્બાને આબાદ કરવાનો આધાર બે મૂળ સખબો ઉપર છે.

૧ ખોદા ઉપર, કારણ તેણે આપેલી નેઆમતોથી એક કસ્બો આબાદ થાય છે.

૨ માણસની તે નેઆમતો ભોગવવાની કોશિશ ઉપર.

૧ શેહરો અને જગ્યાઓને નેમાજ તે તે દાદારને નેમાજ—આપણે શરૂઆતમાં જગ્યા યા શેહરને નેમાજ જાહેર કરીને, નેમાજના શબ્દો બહુયા. ત્યારે ખરી નેમાજ શેહરને આબાદ કરવાના ડહાપણુબધા વિચારો વિચારવામાં અને તે ઉપર અમલ કરવામાં છે.

તે દાદાર તો પોતાનાં તરેહવાર તત્વોથી આ કસ્બાને આબાદ કરે છે. અહીં તેનો સુર્ય ખુદ્શો પ્રકાશે છે. તેની હવા ખુદલી ફરે છે. તેનાં પાણી જમીનનાં પતાકમાં વહે છે. તેની જમીન તમો ચાહો તો તમોને ફળફળાદી આપે. ખોદાતાળા તો એ સધળું તમોને આપશે. અસલી લોકોમાં જે મુળ તત્વો (Elements) ગણુતાં,—આતશ, (ગરમી) હવા, પાણી, જમીન,—તે સધળાં તે દાદારે અહીં પુરતા જથ્થામાં આપ્યાં છે. પણ તેનો ખરો ઉપયોગ કરી તમારાં ધરને, વાડીને, કસ્બાને આબાદ કરવાં, એ તમારું અને તમારું જ કામ છે.

“નેમે આઝોંધલાંમ”ની ઉપલી બંદગીમાં જગ્યા અને શેહર પછી તે દાદારની ખીણ ચલડ ઉતર પેદાયશીને યાદ કરી છે. તેથી આજે જ્યારે આપણે આ, ‘પોષ્ટ્ર’ને, આ શેહરને, આ કર્યાને નેમાજ કરવાને ભેગા મળ્યા છીએ, ત્યારે એ કર્યાની નેમાજ સાથે તે સઘળી પેદાયશીને પણ આપણા ભલા વિચારો સાથે નેમાજ હોવી જોઈએ.

નેમાજ હમેશાં જેમ ગુજર પામેલાં યા પસાર થયેલાં કોઈ પરિણામો માટે હોય, તેમ પસાર થવાની ભવિષ્યની કોઈ આશાઓ માટે હોય. આપણે તે દાદારને નમીએ, તે એવીજ બે રીતે. તે દાદાર જે નેઆમતો આપી હોય, તે માટે; અને તે દાદાર તેવી નેઆમતો વધુ આપેલો રહે, તેની દુઆ ગુજરી માટે.

હવે પેહલો નજરે અજબ જેવું દિસે, કે આપણે તે દાદારને નમીએ, તેમ તેની પેદાયશીને કેમ નમીએ? ‘નેમે આઝોંધલાંમ’ની બંદગીમાં ચારે દિશાએ ફરી આપણે ભણીએ છીએ કે “આએ જાણુ જે જગ્યાઓ, શેહેરો, ખેતરો, મકાનો, પાણીના ચરમાઓ, નદીઓ, નાળાંઓ, જમીનના ભાગો, ઝાડપાનો હોય, તે સર્વને નેમાજ હોજો. આ પૃથ્વીને, આકાશને, સ્વચ્છ પવનને, તારાઓને, ચંદ્રને, ખેરશેદને, અનંત કુદરતની રોશનીઓ, રહેનારીનાની તમામ પેદાયશી, અશો નર અને નારીને નેમાજ હોજો.”

શેહરોની શારિરીક નેમાજમાં આત્મીક અંશ—પણ શારિરીક પેદાયશીની આ નેમાજમાં આપણે આ યાદ રાખવાનું છે, કે આપણા ધર્મની શિખવણી મુજબ, દરેક પેદાયશીમાં તેઓના શારિરીક નબરે પડતા ભાગ સાથે કોઈ ભેદી, કોઈ ગુપ્ત, કોઈ આત્મીક તત્વ જોડાયેલું છે. એ સર્વ શારિરીક ચીજોમાં તે ખોદાનો હાથ છે, તે ખોદાનો અંશ છે. એ સઘળી ચીજો માથ્યા છે. તેને જે દાયમી અને ચપળતા આપે છે, તે, તે દાદારનો હાથ છે, તે, તે દાદારનો અંશ છે. ત્યારે આપણી નેમાજ તે શારિરીક ચીજોને નથી, પણ તેમાં સમાયેલાં આત્મીક તત્વને, દૃશ્વરી અંશને છે. આપણે આતશને નમીએ છીએ, તે, તે શારિરીક આતશ, જે તમો એક ઘડીમાં ઉત્પન્ન કરો અને એક ઘડીમાં જુગલ થી નાંખો, તેને નથી, પણ તે સાથે જોડાયેલા આત્મીક વિચારોને, તેનાં આત્મીક તત્વને છે.

ત્યારે આપણે જ્યારે ભણીએ કે “નેમે આઝોંધલાંમ અસંધલાંમ, પોષ્ટ્રનાંમ” એટલે “આ જગ્યાને નેમાજ હોજો, આ શેહરને નેમાજ હોજો,” ત્યારે આપણી નેમાજ તે સાથે જોડાયેલા ભલા આત્મીક વિચારોને હોવી જોઈએ.

ત્યારે આજને રોજે આ કર્યાની નેમાજ, તે, તે, કર્યાને સઘળી નેઆમતો પોહિયા-નાર ખોદાની નેમાજ છે. તે દાદારે આ કર્યામાં આપણને ફરાગાત બક્ષી, આપણ, જેઓ અહીં હાજર છઈએ, તેઓ સર્વને પોતપોતાને નહીં, તો તેઓના મીત્રો અને ખેશીઓને, તેઓના મતુષ ખાદમોને જે ફરાગાત બક્ષી, તે માટે તે દાદારની અહેસાનશનાસીની નેમાજ હોવી જોઈએ. તે દાદાર તે ફરાગાત ચાલુ રાખે અને એ કર્યામાં વસ્તા કોકોને વધુ રાહત બખશે, તે માટે આશા સાથની, દુઆ સાથની તે નેમાજ હોવી જોઈએ.

હવે જેમ એહેસાનશનાસી, તેમ આશાઓ અને દુઆઓ, તે ગુજરનારનાં તરફની કોશેશ વિના ફાકટ છે. જે જીભથી તે બોલાય તે જીભની હીલચાલ સાથે તે બાંધ પડે અને માથ્યા નિવડે. પણ જો તે ખરેખર પાર પડે તો તે આપણી કોશેશોથી પાર પડે.

૨ એ આત્મીક નેમાજ આપણી જાતી કોશેશતું ભાન આપે.—આ કર્મો તે દાદારની મેહેરથી વરસે છે, અને તે દાદારે રોશની, હવા, પાણી અને જમીનની

આપણને મુંઝા જેવાં ગીચ શેઢર કરતાં અહીં વધારે ફરાગાત બખશી છે. દાદારે તે નેઆમતો તો ખાલ્લે હાથે આપી છે. પણ તે નેઆમતોનો ઘટતો ઉપયોગ કરવો આપણા હાથમાં છે. કોઈ ચાહે તો અહીં પણ એવી છાંદગી ચુગરે, કે ગીચ વસ્તીવાળાં શેઢર કરતાં પણ તે બદતર રીતે રહે. હવાની નેઆમત મળવા છતાં તે ખારી બારણાં બંધ રાખી પવન જેનો અર્થજ, 'પુ' એટલે 'પવિત્ર કરવું' ધાતુ ઉપરથી 'પવિત્ર કરનાર' થાય છે, તેના ફાયદાને દૂર રાખે. તેમજ તે આદ્રતામની રોશણીને દૂર રાખે. પાણીની નેઆમતનો તે બેરો ઉપયોગ કરી ભીનાશ અને સરદી ઉત્પન્ન કરે. આગુઆગુ પુષ્કળ જગ્યાની ફરાગતી હોવા છતાં તે જગ્યાને ખરાબ અને ગંધીલી બનાવે. ત્યારે માણસ ચાહે તો તે દાદારની નેઆમતોની, રેલ છેવ વચ્ચે, જાણે બેહેસ્તની વચ્ચે, દોજખ ઉત્પન્ન કરે. બેહેસ્તની વચ્ચે માણસ જાત દોજખ કેમ ઉત્પન્ન કરે તેનો દાખલો અને કાશમીરમાં મળ્યો હતો. તે સુંદર ખીનમાં, તેનાં રળિયામણા સરોવરો અને સુંદર ઝાડો વચ્ચે, તેના બરફથી ઢંકાયલા પહાડો અને સાંપ પેઠે વેહેલી સુંદર નદી વચ્ચે, તેની મનમોહન હવા અને ફલદુપ જમીન વચ્ચે રહેવા છતાં, ત્યાંના લોકોએ પોતાનાં શ્રીનગર શેઢરને દોજખ સમાન બનાવ્યું હતું. ત્યાં વારેઘડીએ રોગો ફાટી નિકળતા અને તેના મોહકલાઓ પાં કરવું આણુગમો ઉપગ્રવનારું હતું.

ત્યારે આ કર્યાને ખરેખર આખાદ રાખવાનું કામ તેના વસનારાઓનું પોતાનું છે. તે દાદારે વધારે ફરાગત સાથે બખશેલી તેની કુદરતી નેઆમતો વધારે સારી રીતે ભોગવવાનું આપણું પોતાનું કામ છે.

આત્મીક આખાદી— પણ એ તો શારિરીક નેઆમતો, શારિરીક આખાદીની વાત છે. એક શેઢર શારિરીક રાતે ગમે તેટલું દેખાવમાં આખાદ દેખાય, પણ તેની ખરી આખાદી માટે તેની આત્મીક બાબુએ, તેની નીતિમાન બાબુએ, તેની માનસીક બાબુએ જોવાનું છે. તેની શારિરીક આખાદી સાથે તેની આત્મીક આખાદી ભેળાયલી હોય ત્યારેજ તે ખરેખરી આખાદી છે.

આ કર્યામાં વસી તે દાદારની શારિરીક નેઆમતો—હવા, પાણી, આતશ, જમીન—ની વધારે રાહત મેળવી આપણે આપણા મનની આખાદી, મનની રાહત, મનની ચપળતા, મનની સ્વચ્છતાનો વિચાર કરવાનો છે. ખરું સુખ તે તનનાં સુખ સાથે ભેળાયલું મનનું સુખ છે.

ખરી દરસ્તી તે તનની દરસ્તી સાથે ભેળાવી જોઇતી મનની દરસ્તી છે. મોજ તે શું? તે બાબેના તરેહવાર વ્યાખ્યાનમાં એપીક્યુરીઅન પંથવાળાઓનું આ વ્યાખ્યાન આપણું ધ્યાન ખેંચે છે કે “Pleasure is nothing more than health of body and mind” એટલે “મોજ એ તન અને મનની દરસ્તી કરતાં કંઈ પણ વધારે નથી.”

ત્યારે આ કર્યા માટે જો ખરી આખાદી આપણે માંગીએ, તો તે આખાજ પ્રકારની મોજની આખાદી છે, કે જે પ્રકારની આખાદી આપણુ સર્વએ આપણાં પોતપોતાનાં ઘર માટે માંગવાનું ઇજ્જતેનાં ૬૦ માં હા. (ક. ૨-૭) માં આપણને ફરમાન છે.

આત્મીક આખાદી માટેનો દુઆ—હાલમાં જે જશન કંવામાં આવ્યું છે તે જશનમાં તેવી આખાદી માટે દુઆ ચુગરવામાં આવી છે. તે દુઆ આ પ્રકારની છે કે

“ધરમાંથી ફરમાનખરદારી, નાફરમાનીને મારી હહાડે; સુલેહ સંપન્ન, કજ્યા ટંટાને મારી હહાડે; સખાવત, કંજુસમને મારી હહાડે; નમનતાઇ, મગરૂરીને મારી હહાડે; સત્યતા, જુઠાર્થને મારી હહાડે.”

આ કસબામાં વધારે તનની રાહત સાથે રહી ફક્ત તનને મગ્ન આપી આપણે આપણાં બન્યુકનાં રહેણાણવાળાં સુબઇ શહેરમાં જઇએ, તો આપણે આ કસબામાં મળતી રાહત અને નેઆમતોને સાચ્યા નિવડેલા નહીં કહેવાઇએ. અહીં તનની રાહત ભોગવી આપણે આપણાં મનને વધારે આશાક બનાવવાં જોઇએ, અને ભલાં કામો કરવાં જોઇએ. બેહુક્ત ક્યાં છે? આ દુનિયામાં કે પેલી દુનિયામાં? બેહેશ્ત ધણીક રીતે આપણે આ જોહાનમાંપણ જોઇ શકીએ. બાપી ધર્મનો ગુરૂ, યહીયા, જે બાપનો એક ચુસ્ત સેવક હતો, તેના આ શબ્દો યાદ રાખવાજોગ છે (૧) કે “યક અમલે પાક આલેમે ખાકરા જીતે આલીઆ નુમાયદ” એટલે એક “બહુ” કામ આ ખાશી આલમને ઉંચ્યાંમાં ઉંચ્યાં બેહેસ્ત તરીકે રજુ કરે છે.”

શારિરીક મોજની સાથે હંમેશ મનનું સુખ જોડાયલું રહેતું નથી. તે ધણીક વાર નીરાણું રહે છે. દુઃખો આપણને ઘટે છે. પેલી કહેવત છે કે “It is blows that bring out fire” એટલે “ફટકાઓ આતશ ઉત્પન્ન કરે છે.” ઘસાડા, (friction)થી આતશ રોશન થાય છે. એક જુવાર ફટકા મારી મારીને લોખંડને રૂપ આપે છે. તેમ આ દુનિયામાં ધણીક વાર દુઃખના ફટકાઓ આપણને ઘટે છે અને ડાહ્યા બનાવે છે. એક લખનસરના આ શબ્દો છે કે “We gather the honey of wisdom, from thorns, not from flowers,” એટલે “ડાહપણનું મધ કાંટામાંથી મળે છે, નહીં ફે ફુલમાંથી.”

કસબાની આખાદી માટે દુઆ.—ત્યારે આજે આપણે આકસબાના હકમાં જે દુઆ ગુન્નરવા ભેગા મળ્યા છીએ, તે, એક પ્રકારે, આપણુ સર્વને પોતપોતા માટે છે. આ કસબાની આખાદી માટે દુઆ ચાહતાં, આપણે, આપણુ દરેકે ખરા જીગરથી પોતપોતાનાં ધર યા મોહલ્લા યા શહેરને આખાદ કરવા માટેના ગોયા માનતા લેવાની છે. આપણુ દરેકની, ભલી કેશિશો માટેની ખરા જીગરની બંદગી, ધણીક ધરોને, ધણીક મોહલ્લાઓને, ધણીક કસબાઓને આખાદ બનાવશે. મક્કમ હરાવ સાથની આવી બંદગી અજબ કરામત ધરાવે છે. તેનીસનના આ શબ્દો છે કે,

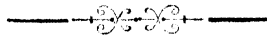
“More things are wrought by prayer

Than this world dreams of.”

એટલે “આ દુનિયાના સ્વપનામાં હોય તેના કરતાં ઘણી વધારે બીજો બંદગીથી બખ્ત-વવામાં આવે છે.”

આજે થયલાં જશનમાં “તાઓ અલ્લિ ન્માને” નામનાં બહુતરમાં જે બંદગી કરવામાં આવી છે, તે બંદગીના શબ્દોમાં આકસબાની આખાદી માટે દુઆ ગુન્નરી આપણે છુટા પડીશું.

બખશેસ, ઝો ખાવોદ ! ઝેવી તું કર,
 કે આ કર્યામાં વસ્તાં નારી ને નર,
 અશોધનાં પામે આશીરવાદ
 પાકીથી કરે, દાદારને યાદ.
 અશોધ ને સત્તા, કીર્તિ ને નુર,
 ભોગવે તે સાથ સુખ તેઓ પુર.
 જરથેસ્તી દીનના પાળે ફરમાન,
 હોરમજ્જનાં હોકમને દીએ તે માન.
 કુટંબો બાણાં થાએ જરદાર,
 રાસ્તીની રાખે નેક કેરદાર.
 બલાઇનું રાખે કૌવત ને જોર,
 હોરમજ્જની માને દીન અને દોર.
 અશોના ફરોહરા, ગાલેખ ને નેક,
 મદદ અહીં પોંહ્યાયે એક ને અનેક,
 જમીન જેમ ફરાખ, નદી દરાજ,
 આસમાન જેમ ખુલ્લું તેમ કારસાજ.
 કરખો આ રહે ફરમાન જરદાર,
 સુલેહ સખાવતમાં જર કરાર.
 સખ્યતા ફેલાય સઘળે મકાન,
 સમ્યાઇનું પ્રયત્ન સઘળે તમામ.
 નાફરમાન કંકાસનાં દૂર રહે કદમ,
 બખીલી, મગરૂરી, જુઠકાઇ દૂર દમ.
 ખુશાલ અહીં પોંહ્યજો સદા પનાહ,
 આસાન ખોરેહ ને સુખી બહ રાહ.
 બની અક્કલનાં ફરજદ અનેક,
 જણજો આ કર્યામાં માતાઓ નેક.
 રાહત ને સુખ અહીં થજો પેદા,
 દોલત ને દોસ્તી રેહજો સદા.

“મરહુમ શેઠ જીજીભાઈ દાદાભાઈ. એક શેઠીઆની
ખરી શેઠાઈ શામાં સમાયલી છે.” (૧)

“એહેદીન જીજીભાઈ એહેદીન મેહરવાનજી એદર યાદ બાદ અતુશે રવાન રવાની.”
અર્થ—એહેદીન જીજીભાઈ એહેદીન મેહરવાનજીનાં અતુશે રવાનની અહીં યાદ હોજો.

ઉપવા શબ્દોથી આજે સહવારે મરહુમ શેઠ જીજીભાઈ દાદાભાઈનાં રવાનની યાદ તેવણુની કોલાખાની દરેમહેરમાં મેં કરી હતી. તેજ શબ્દોથી તેવણુનાં રવાનની યાદ અહીં કરી આજનો મારો વિષય હું શરૂ કરીશ.

આજનો અવસર—આજે, મરહુમ શેઠ જીજીભાઈ દાદાભાઈ, જેવણુને નામની એક મકુલ આ ખેતવાડીના કલ્તા ઉપર આવે છે, તેવણુની ૫૫) માં વર્ષની બાજીનો દિવસ છે. માટે તે દિવસની યાદમાં, તે દિવસ પાળવાને, ગોયા એક રીતે તેવણુની બાજ કરવાને હું આજે ઉભો છું. મરહુમ શેઠ જીજીભાઈ દાદાભાઈનાં ધર્મખાતાંના એક ટુચી. શેઠ જીજીભાઈ મનચેરજીએ થોડુંક ઉપર મને એલતેમાસ કરી હતી. કે તેવણુનાં ધર્મખાતાંમાંથી ચાલતી નિશાળોના વિદ્યાર્થીઓની મારે કોઈ વખતે મુલાકાત લેવી અને ધર્મ સંબંધી કોઈ બાબત ઉપર તેઓ હજુર બે શબ્દો કહેવા. તે એલતેમાસ ઉપર અમલ કરવાને મેં આજનો દહાડો પસંદ કર્યો છે. આજના મારા વિષયની બાબત મેં આજનાં તેવણુનાં નામ સાથે જોડાયલા દિવસને લાયકની પસંદ કરી છે. એ વિષય માટે મેં ખેતવાડીના કલ્તા પસંદ કર્યો છે, કારણ અહીં એવણુના પોતાના વખતથી, ૬૦) વર્ષ ઉપર સ્થપાયલી એવણુની સ્કુલ છે. હું આજે જે બોલવા માંગું છું, તે ફક્ત છોકરાઓ માટેજ નહીં, પણ ઘણાક મોટાઓ માટે પણ બોલવાનુંગ હોવાથી મેં મારો વિષય, થોડાંક મોટાં મંડળ આગળ, અને ખાસ કરી અતરેના ખેતવાડીના જરથોસ્તીઓ આગળ, બહુર રીતે રજુ કરવાનો વિચાર કર્યો છે.

વિષયના ભાગો—હું મારો વિષયને ત્રણ ભાગમાં વહેંચી નાંખીશ.

I

I પહેલે, એક મોટા માણસની જીંદગી, તેના દેશની તવારીખ બનાવવામાં જે ભાગ લે છે, તે બાબે હું બોલીશ.

II પછી, મરહુમ શેઠ જીજીભાઈ દાદાભાઈની જીંદગીના અગત્યના બનાવોને યાદ કરી, તેવણુનું ટુક વૃતાંત આપી જઈશ, કે જે વૃતાંત, આ જમાનાના આપણુ ઘણાકોને, મયા જમાનાના એક શેઠીઆની શેઠાઈને ખ્યાલ આપશે અને કેટલીક રીતે ધડો આપશે.

(૧) આ વિષય ઉપર મરહુમ શેઠ જીજીભાઈ દાદાભાઈની ૫૫ મી બાજને દિને, રોજ ૧૮ મો માહા ૮ મો રોહેનસાહી સને ૧૨૭૩ ચળદેજરી, તા. ૨૬ મી એપ્રિલ ૧૯૦૪ ને વાર શુકરને દિને, સાંજે ૫-૪૫ ને અમલે ખેતવાડી ખાતે, મરહુમ શેઠ કાવરાજ માણિકજી આશબરનરની ફરેમેહેરમાં, એક બહુર ભાષણ, ખાસ કરી શેઠ જીજીભાઈની ખેતવાડીની અને ભીંડીબલરની સ્કુલોના વિદ્યાર્થીઓ સનમુખ અને ખેતવાડીના ખીબ રહીસે સનમુખ આપ્યું હતું. એ પ્રસંગે આનબાહાદુર બહમનજી મેહરાંમજી પહેલ પ્રેમીઆસાને બીશબ્યા હતા.

એ મરદુમ શેઠના વૃતાંતની તપાસ માટે, હું મોટે ભાગે, આપણા ભણીતા અંધ-કર્તા ખાનપાહાદુર બહમનજી બેહરામજી પટેલનાં “પારસી પ્રકાશ”ને આભારી છું.

III પછી ત્રીજા ભાગમાં હું એક શેઠીઆની શેઠાઈ કેવા પ્રકારની હોવી જોઈએ તે ઉપર હુંક વીવેચન કરીશ.

I

એક મોટા માણસની જીંદગીની તવારીખમાં જગ્યા.

આપણાં ધર્મપુસ્તક પ્રમાણે જે પ્રકારની અંકલ.—આપણાં, ધર્મ પુસ્તકો પ્રમાણે આપણુ માણસજાતને જે જાતની અંકલ છે. ૧ ‘આસ્તીદે ખેરદ’ એટલે જાતી અંકલ, અથવા જન્મ સાથેજ પ્રાપ્ત થયેલી જાતી કુદરતી અંકલ (innate wisdom), અને ૨ ‘ગઝોશો સ્તુત ખેરદ’ એટલે કાનથી સાંભળી પ્રાપ્ત કરેલી અંકલ (acquired wisdom). એ જેમાં પહેલા પ્રકારની અંકલને વધારે સરસ ગણી છે. જન્મથીજ પ્રાપ્ત કરેલી જાતી દુશિયારી અને આજ્ઞાકા સાચતું બચ્ચું, મોટું થતાં ઘણું નામીયું નીવડે છે. એ માટે આતશની નીઆએશમાં અને બીજાં ભણતરોમાં દુઆ ગુમરતાં એક જર-થોસ્તી દુઆ ગુમરે છે કે તેને ત્યાં જાતીઅંકલનું ફરજદ અવતરે. આપણે હાલમાં પણ ફેટલાક ચહડતા ગુણ ધરાવનાર દુનરમંદો માટે કહીએ છીએ કે તેઓ પોતપોતાના દુનરની કામેલીયત સાથેજ જાણે જનમ્યા હતા. દાખલા તરીકે આપણે એક જન્મેલા સાએર (born poet) અથવા જન્મેલા દુનરમંદ (born artist) માટે બોલીએ છીએ. એવા જન્મથી ચંચળ અને પોતપોતાના દુનરમાં દુશિયાર શખ્સ માટે આપણે અલૌકિક બુદ્ધીવાળા માણસ (genius) તરીકે બોલીએ છીએ.

જાતીઅંકલ. તે ધરાવનાર ફરજદ માટે દુઆ.—આતશની નીઆએશમાં એક ભણનાર આતશ સનમુખ ઉભો રહી તે દાદાર પાસે જે ફેટલીક બખશોશો માંગે છે, તેમાં એક ફરજદ આવા પ્રકારનું એટલે જાતી અંકલવાળું માંગે છે (હા. ૧૨, આતશની નીઆએશ ફ. ૫). ફર્વેદન યસ્તમાં પણ એક ભલાં ફરજદના સદગુણો તરીકે તેની જાતી અંકલ ગણી છે (ફ. ૧૩૪).

હવે એવી જાતી અંકલ થોડી કે ઘણી દરેક બચ્ચાંમાં હોય છે, પણ તે ઘણા નાના પ્રકારે હોય છે. એક બચ્ચાંની, અને તે ઉમરે આવવા પછી એક મરદ યા સ્ત્રી તરીકેની, તેની ફતેહમંદ જીંદગીનો આધાર, તે પોતે આગુબાબુના સંજોગો વિગેરેથી જે જ્ઞાન અને અંકલ સંપાદન કરે છે, તે ઉપર ફેટલીક હદે રહે છે. તે અંકલને આપણામાં “ગઝોશો સ્તુત ખેરદ” એટલે “કાનથી સાંભળેલી અંકલ” તરીકે ઓળખી છે. એક બચ્ચું બચપણમાં પોતાના માતપીતાથી જે સાંભળે છે અને ત્યાર પછી પોતાની મક્તબમાં પોતાના ઉસ્તાદ વિગેરેથી જે સાંભળે છે, અને મોટપણમાં, અવલોકનથી યા વાતચીતથી યા વાંચનથી યા બીજાઓ સાથના સંબંધથી જે જ્ઞાન અને અંકલ પ્રાપ્ત કરે છે, તે સઘળું “ગઝોશો સ્તુત ખેરદ” નાં મથાળાં તજે આવે છે.

સાંભળીને એટલે અવલોકન યા અનુભવથી મેળવેલી અંકલ.—હવે જેઓ જન્મથીજ જાતી ખાસ ચંચળાઈ યા હડાપણ સાથ નહીં જનમ્યા હોય, તેઓને માટે “ગઝોશો સ્તુત”નાં એટલે કાનથી સાંભળી હડાપણ મેળવવાનાં દરવાજા તે દાદારે ખુલ્લા રાખ્યા છે. એક બચ્ચું એમ જન્મ પછી જન્મથીજ હડાપણ મેળવતું ઉધરે છે. તે પહેલે તો પોતાનાં માબાપના સખુનો સાંભળી હડાપણ અખત્યાર કરતું ઉધરે છે. પછી પોતાના ઉસ્તાદથી સખુનો સાંભળી હડાપણ શીખતું ઉધરે છે. નાનપણ યા બચપ-

જુમાંથી મોટપણુ યા મોટી ઉમરમાં આવતાં પણ તેને માટે કાનથી સાંભળી અખત્યાર કરવાનાં હાપણુના દરવાજા ખુલ્લા હોય છે. મોટપણુમાં પણ માણસ હાપણુ મેળવતુંજ ઉધરે છે અને વધે છે અને તેવાં હાપણુથી તે જાણે પોતાનીજ રાહનુમાઇ કરે છે.

એવી મેળવેલી (ગઓશા સ્મૃત) અક્લ મેળવવાનાં સાંધનો—વચપણુમાં એક માણસની રાહનુમાઇ ખાસકરી તેનાં માખાપો અને ઉસ્તાદો કરે છે. ત્યાર પછી માખાપ અને ઉસ્તાદથી મેળવેલા હાપણુ ઉપર અમલ કરી તેણે મોટપણુમાં પોતે પોતાની રાહનુમાઇ કરવાની છે. પોતાની તે રાહનુમાઇ એક માણસ મુખ્યકરી એ રીતે શોધે છે.

૧. આગુખાગુનાં કુદરતનાં અવલોકન ઉપરથી. એટલે આગુ ખાગુ કુદરતમાં તે પોતે જે જોય છે તે ઉપરથી કેટલોક ઘડો લઈ તે પોતાનો માર્ગ કાપે છે.

૨. પોતાથી ચલડતો દરજ્જે ભાગવનારા માણસોથી. એ માણસો (ક) ગુજર પામેલા જમાનાના હોય, કે (ખ) હાલના જમાનાનાં હોયત માણસો હોય.

તવારીખ એવી અક્લ આપનાર એક સાંધન—તવારીખનું જ્ઞાન-અને તેમાં મોટા માણસોનાં જન્મચરિત્રોનું જ્ઞાન સમાઇ જાય છે—એ બીજા વર્ગમાં આવે છે. ખોદા-તાળાનો ખ્યાલ આપણે કેવી રીતે બાંધી શકીએ? એ રીતે. ૧ આપણા પોતા મારફતે, એટલે આપણાં પોતાનાં અંતરજ્ઞાન મારફતે, અને ૨ બીજા, આપણુ પોતા સીવાય બહારની જગત ઉપરથી. બીજા શબ્દોમાં બોધીએ તો ૧) આપણાં અંતરજ્ઞાનની જાતી લાગણીથી, જાતીજ્ઞાનથી, અને ૨, બાહરની કુદરતનાં અવલોકન ઉપરથી, તેમાંથી મળતાં જ્ઞાન ઉપરથી.

એ બીજી રીતીના પણ ત્યારે એ પ્રકાર થાય. એટલે કે આપણે ખોદાનો ખ્યાલ, ૧) તેની બોહોળી કુદરત ઉપરથી, તેની બોહોળી અને ખુલ્લું પેદાયશ ઉપરથી બાંધીએ; અને ૨) માણસજાત, જે પણ એક રીતે તે દાદારની એ કુદરતનો ભાગ ગણાય, તેનાં વિચાર, વચન અને કામ ઉપરથી બાંધીએ. જેને આપણે તવારીખ (History) કહીએ છીએ, તે ખોદાતાળાનો ખ્યાલ બાંધવાની એ રીતીઓમાંની બીજી રીતીના બીજા પ્રકારના વર્ગમાં આવે છે. કુદરત ઉપરથી મળતાં તે દાદારની કરામતનાં જ્ઞાનને આપણે કુદરતી તવારીખ (Natural History) કહીએ છીએ. માણસજાતનાં વિચાર, વચન અને કામ (મનસ્સની, ગવસની અને કુનસની) ઉપરથી મળતાં જ્ઞાનને આપણે સાધારણ રીતે તવારીખ કહીએ છીએ.

ઇતિહાસ (તવારીખ) શબ્દનો ધાતુ પ્રમાણુ અર્થ—ઇતિહાસ શબ્દનો અર્થજ એવાં જ્ઞાનનો આપણને બાપ આપે છે. ઇતિહાસ શબ્દ ધાતુ પ્રમાણુ ઇતિ-હ-આસ છે. એ શબ્દમાં ફીત એટલે કે ‘એ મુજબ’ (So), હ એટલે કે ખચ્ચીત (Indeed, Certain), અને આસ (અસ to be નો third person singular perfect) એટલે જે “થયું હતું.” ત્યારે ઇતિહાસ એટલે કે ‘એ મુજબ ખચ્ચીત થયું હતું’ (So it has been.) જે બની ગયું હતું તેનું જ્ઞાન, તે ઇતિહાસ. ઇતિહાસ માટેનો અંગ્રેજી શબ્દ History પણ અવસ્તા ‘વિદ’ સંસ્કૃત વિદ Latin, Videre, to wit, એ ધાતુ ઉપરથી નીકળેલો છે. ત્યારે તેનો અર્થ પણ “બની ગયલા બતાવોતું જ્ઞાન” થાય છે. ત્યારે તવારીખ ખોદાનો ખ્યાલ બાંધવા માટેનું એક સાધન છે. પેગમ્બરોનાં લખેલાં ધર્મ-પુસ્તકોથી મળતી ખીસારત અને જ્ઞાનને તવારીખ ટેકા આપે છે. એક લખનાર કહે છે તેમ “તવારીખ તે દાદારનું દીવાની ધર્મશાસ્ત્ર છે. (૧)”

હવે એક દેશ યા પ્રજાની તવારીખ તે દેશના લોકોના વિચાર, વચન અને કામથી અને છે. તેમાં ખાસકરીને તે દેશના જાણીતા મોટા પુરોના વિચાર, વચન અને કામથી, ટુકમાં કહીએ તો, તેઓનાં જન્મચરિત્રોથી બને છે. એક દેશ યા પ્રજાના વિચાર, વચનો અને કામોને તે દેશ યા પ્રજાના જાણીતા પુરો, અને આગેવાન સરદારો રૂપ આપે છે. ત્યારે જાણીતા પુરોનાં જન્મચરિત્ર તવારીખના અગતનો ભાગ છે, એટલું જ નહીં, પણ તે જન્મચરિત્ર પોતે જાણે તવારીખ બનાવે છે. ત્યારે એક દેશ, શહેર યા ટોળાના જાણીતા પુરોનાં જન્મચરિત્રો જાણવાં, તે પણ તે દાદારનું દીવાની ધર્મશાસ્ત્ર જાણવા પરાખર છે.

બાજનો દિવસ એક રીતે આગલી તવારીખ યાદ કરવાનો દિવસ—એ તપાસ ત્યારે આપણને દેખાડે છે, કે એક માણસના મરણ દિવસે, આપણા શબ્દોમાં બોલીએ તો, તેની બાજને દિવસે, તેનાં જન્મ ચરિત્રનો વિચાર કરવો, તેની જીંદગીના મુખ્ય બનાવોને યાદ કરવા અને તે ઉપરથી ધડો લેવો, એ પણ એક ધાર્મિક કામ છે. આપણા રવાજો મુજબ, મરનારની બાજને દાદાડે ધર્મની ક્રિયા અને જાણતર કરવું, એ એક ધાર્મિક કામ છે. જ્યારે સાધારણ માણસોના સંબંધમાં એમ છે, ત્યારે એક ટોળાના જાણીતા મોટા માણસો, જેઓનું જન્મચરિત્ર, આપણે કહ્યું તેમ, તવારીખ બનાવે છે, તેઓની બાજને દિને તેઓના વિચાર, વચન અને કામોને યાદ કરવાં એ અચ્ચીત ધાર્મિક કામ ગણાય. ૩૦ નોવેમ્બર કહે છે તેમ, “કેટલાક અવસરો એવા હોય છે કે જ્યારે મરનારોની યાદ આપણને ખાસ ચપળતા અને જોડન સાથે આવે છે. સઘળા ધર્મો તે અવસરોને યાદ કરે છે.” (૧). એવા અવસરોમાંનો એક અવસર આપણા રવાજ મુજબ મરનારની બાજના દિવસનો અવસર છે.

મોટા માણસોની જીંદગી તવારીખનો અગતનો ભાગ—જાણીતા યુનાની શીલસુદ્ધ પ્લેટોની કેળવણીની રૂઢીમાં મોટા માણસોની જીંદગી ઉપરથી વિચાર કરવાની ટેવ અગતની જગ્યા રોકતી. આપણા આત્માએ મોટા માણસો માટે વિચાર કરવાની ટેવ પાડવાની અગત્યતા (the importance of accustoming the soul to think about great man), એ મી. એડમી મુજબ, પ્લેટોના કેળવણી સંબંધી નિયમોમાંનો એક નિયમ હતો.

ટોળાનાં મોટાં માણસોની જીંદગીનો વિચાર કરવો અને તે ઉપરથી ધડો લેવો એ આપણી અસલી ઈરાની કેળવણીની એક રીત હતી, એમ સ્ટ્રેબો ઉપરથી આપણે જાણીએ છીએ. તે કહે છે કે

“They (the Persians) have the most virtuous preceptors who.....rehearse.....the actions of illustrious men” એટલે કે “તેઓનાં ઘણા નેક શિક્ષકો હોય છે, જેઓ પોતાના સંબંધમાં મહાન પુરોનાં કામો વર્ણવે છે.”

મોટા માણસોની જીંદગી વાંચેજ સમાન—મારા એક આગલા આજના જવા વિષયમાં મેં જે કહ્યું હતું, તે આજે ફરીથી કહું છું કે “ક્રીમેશનરીનો પુરાણો પંથ પોતાના ગુજર પામેલા ભલા બીરાદરોની યાદમાં, જે મેળાવડો કરે છે અને તે વખતે

(૧) “There are times, at which the memory of the departed returns upon us with peculiar force and vividness. All churches commemorate them.”

તેઓ જે બંદગી કરે છે, તે વખતે બોધ દેનારા જે શબ્દો કહેવામાં આવે છે તે ધણા વાજબી છે, કે “ગુજરાતમાં મોટેની હેલ્થી ક્રિયા ફક્ત જીવતાંઓને વાઝેજ સમાન ઉપોગી છે. તેમાંથી આપણને બોધ મેળવવાનો છે અને આવા પ્રકારની દરેક ગંભીર બાબતને, આપણે આપણાં આવી પોંદાયતાં સેવક માટે તૈયાર થવાનાં એક તેજ સમાન ગણવાની છે.” (૧)” એક મોટાં માણસની જીંદગીનું જીવંત એક જાતની વાઝેજ સમાન છે. ૩૦ જેવેત વાજબી રીતે કહે છે કે “જે પથ્થરમાં વાઝેજે હોય છે તે માણસોની જીંદગીનાં જીવંતમાં તે ખુશીયત વધારે વાઝેજે હોય જોઈએ (૨)” એજ વિદ્વાન કહે છે તેમ “મોટાં અને ભલાં માણસોની જીંદગીનાં જીવંત, આપણે જેથી કાંઈ વાંચીએ અથવા સાંભળીએ તેમાં, સર્વથી સરસ વાઝેજ સમાન છે. (૩)”

આપણાં પારસી ટોળાંની તવારીખ એવા ધણાક મોટા જાણીતા માણસોની તવારીખથી બનેલી છે. ગઘ સદીની આપણી તવારીખમાં, અને તેમાં ખાસકરીને ગઘ સદીના પેહેલા અર્ધા ભાગની, આપણાં મુખ્ય શહેરની પારસી તવારીખમાં, તે તવારીખને બનાવનારાં અથવા તે તવારીખને રૂપ આપનારાં કેટલાંક જાણીતાં નામો આપણને મળે છે. એ નામોમાં શેઠ જીજીભાઈ દાદાભાઈનું નામ એક જાણીતું નામ છે અને તે જમાનાના પારસી ઉદ્યોગ, સખાવત, કેળવણી, પ્રગ્ન ઉપોગી કામેની હકીકતમાં તે એક અગતની જગ્યા રોકે છે.

II

શેઠ જીજીભાઈ દાદાભાઈની જીંદગીનું હક જીવંત.

શેઠ જીજીભાઈ દાદાભાઈ ૧૯ મી સદીના પેહેલા અર્ધા ભાગના વખતના એક પારસી શેઠીઆ હતા. તેવણનો જન્મ ૬૦ સં ૧૭૮૫માં થયો હતો અને તેવણ તા. ૧૨ મી મે ૧૮૪૯ ને દિને ૬૪ વર્ષની ઉમરે મરણ પામ્યા હતા.

આપણાં ધણાંક શ્રીમંત પારસી કુટુંબો પોતાના વતન તરીકે ગુજરાતનાં શહેરો તરફ જોએ છે, કારણ કે મુખાઈની આબાદી અને પારસીઓના મુખ્ય મથક તરીકે મુખાઈની નામના પાછલા વખતની છે. એવાં ધણાંક કુટુંબોના વડીલો સુરત શહેર અને તેની આજુબાજુના ગામડાંઓનાં વતની હતા. તેજ મુજબ શેઠ જીજીભાઈના બાવાના બપાવા, શેઠ જીજીભાઈ માનેજી, સુરતની પડોસના એલાવ ગામના વતની હતા. તેવણ ૬૦ સં ૧૭૩૦ માં એલાવથી અતરે આવ્યા હતા. એ પેહેલા જીજીભાઈને એક બેટા મેરવાનજી નામના હતા. જેવણ યજ્ઞજરદી ૧૧૦૩ (૬૦ સં ૧૭૩૪) માં જન્મ્યા હતા. તેવણ મુગા હતા, તેથી આ કુટુંબને મુગાની ઓળખ મળી હતી. તેવણ હરે વરસની પાકી ઉમરે રોજ ૧૭ મે માહા ૬ઠો સને ૧૧૯૫ યજ્ઞજરદી (૬૦ સં ૧૮૨૬) ને દિને ગુજરાં હતા. એવણ જન્મથીજ મુગા હતા, તે છતાં એવણે જાતી ઉદ્યોગથી સીવવાનો હુન્નર સારી

(1) The last offices paid to the dead are only useful as lectures to the living. From them we are to derive instruction and consider every solemnity of this kind as a summons to prepare for our approaching dissolution.

(2) “If there are sermons in stones, much more are there sermons in the lives of men” (Dr Jewett’s sermons, p. 20).

(3) “The lives of great and good men are the best sermons which we may read or hear” (Ibid p. 65)

રીતે અખત્યાર કર્યો હતો, અને પોતાના એક-બેસી શેઠ સંતોકજી બરબોરજી, કે જેવણે અતરેનાં લશ્કર ખાતાંને સીપાહીઓનો પોશાક પુરો પાડવાનું કંટાળ લીધું હતું, તેમને સધલો પોશાક સીવી સીવાડી આપતા હતા. એમાં તેવણે સારી પુંજ એકઠી કરી હતી. જીજીભાઈ દાદાભાઈ મુગાનાં ખાનદાનનો ખરેખરો પાયો નાંખનાર તેવણ હતા. તેથી શેઠ જીજીભાઈએ જ્યારે રોજ ૧૭ મે માહા ૬ ઠે સને ૧૨૦૫, તા. ૧૫ મી માર્ચ ૧૮૩૬ ને દીને કાલાખાની દરેમેહેર સ્થાપી, ત્યારે પોતાનાં મુગા કુટુંબનો એ પાયો નાંખનાર, પોતાના એ મરનાર બપાવા મેરવાનજીને નામે સ્થાપી હતી. (૧)

એ વખતે એવણુના બાવા દાદાભાઈ હૈયાત હતા. તેવણે એ દરેમેહેરની સ્થાપના વખતે તેની સ્થાપનાની યાદમાં પારસી પંચાયતના ફંડમાં રૂ. ૧૦૦)ની રકમ ભરી હતી. દાલમાં આપણા શેહરમાં ૩ કાંતવા અને તેનું સુતર વણવાનો મીલોનો ઉદ્યોગ મુખ્ય ઉદ્યોગ થઈ પડ્યો છે. તેની આગમય ૩ દાખવાનાં સ્કુઓનો ઉદ્યોગ અગતનો હતો. તે વેળાએ એવણે એક ઇસ્કોરમાં વડા કારભારી તરીકે હતા. તે ઇસ્કોર સરકારે લીધા પછી પણ તેવણે તેના વડા કારભારી હતા. એવણે તા. ૨૯ મી મે ૧૮૩૬ ને દિને હક થયા, ત્યારે “મુંબઈ સમાચાર” તેવણે માટે જણાવ્યું હતું કે “એ મરનાર દરવાજાં અને બુધીવાન સર્વ પાંતીએ સુખી એક ભોળા મનનો અને સાદો ધણી હતો.”

હવે ખુદ જીજીભાઈ દાદાભાઈની જીંદગીની કારકીર્દી ઉપર આપણે આવીએ, જેની સઘળી હકીકત માટે આપણે આપણા અજના સરનશીન ખાનબાદાદુર બમનજી બેરામજી પટેલને આભારી છીએ. એવણે ઇ. સ. ૧૮૦૬ માં મેશર્સ લીકી એન્ડ માલકમની કુંપનીમાં પહેલવહેલા ‘ગોડાઉન કોપર’ તરીકે રહ્યા હતા. તે પછી ૧૮૨૦ માં મેશર્સ શાટન માલકમની કુંપનીમાં ‘ગોડાઉન કોપર’ તરીકે રહી એ ત્રણ વર્ષે તેજ પેહડીના દલાલ થયા હતા. એ પછી રફતે રફતે મેશર્સ ડાએરમ હંટર મારડીન મેર, ઈંગલીટન મેકલીન, જી. એસ. કીંગ, રીચમંડ પોપ અને લાનકેસ્ટર એન્ડ મોલીનોની કુંપનીઓના દલાલ થયા હતા. વળી તેવણે પોતાને નામે મોટા વેપાર ચલાવવા માંડ્યો હતો. એ બાદ તા. ૨ જી આગસ્ટ ૧૮૪૧ થી પોતાના દીકરા-ઓને શામેલ કરી “જીજીભાઈ દાદાભાઈના ઊકરાઓની કુંપની” ને નામે વેપાર ચાલુ રાખ્યો હતો. અતરેની ચેમબર ઓફ કોમર્સ, કમરશીયલ બેંક, ઓરીએન્ટલ બેંક, તથા બોમ્બે સ્ટીમ નેવીગેશન કંપની સ્થાપવામાં એવણની આગેવાની હતી, તથા તે ખાતાંઓના એવણે ડાએરકટર હતા. ઈ. સ. ૧૮૪૪ માં “પારસી ઇનશુરન્સ સોસાયટી” નામે એક વીમાની કંપની એવણે આગેવાની લઈ સ્થાપી હતી. અતરે પહેલવહેલી ઉભી થયેલા ‘ગ્રેટ ઈન્ડિયન પેનીનસુલા રેલવે’ કુંપનીની થાપણના એવણે ઇ. સ. ૧૮૪૫ થી એક ટ્રસ્ટી હતા. મુંબઈ મધે મોટે કોલાએ એવણે આદરાંનની એક દરેમેહેર (૧) બંધાવીને તે તા. ૧૫ મી માર્ચ ૧૮૩૬ ને દિને પરહાવી હતી. સર જમશેદજી જીજીભાઈ નાઇટ અને શેઠ

(૧) એ દરેમેહેર ઉપર એ બાબેની તખ્તી નીચે મુજબ છે :—

“કુલે જેહાનને પેદાનો કરનાર પાક પરવરદેગારની મદદ અને ઇચ્છારીથી અને તેહનો મોકલેલો પેગંમબર શત જરતોશતની પાક દીનની બરકતથી હું કમતરીન જરતોશતી દીનનો તાબેદાર શ્રી મુમબાઇનો રેહેવાશી પારશી જીજીભાઈ દાદાભાઈએ શ્રી કોલાબા મધે દીનદાર જરતોશતીઓને વાપરવાને કીજે એક દરેમેહેર બંધાવી અને માહારા જેહશતી બપાવા મેહવાનજીની નઇએતે દીનના હોકમ મુજબ ખરીદ્યા કરાવી ઈબવી, અને તે સાથે આદરીઆંન શાહેમને તેહનાં ફરમાંન મુજબ બનાવી તખ્તનસીન કરી અનબુમન મેળવી જરાંન કરીજી. તે દીને રોજ ૧૭ મે શરેશ ઈઅજ્દ અને માહા ૬ ઠે શેહરેવર અમરાશાપંદ રાને ૧૨૦૫ ઇઅજ્દજરદી. તા. ૧૫ મી માર્ચ રાને ૧૮૩૬ ઈશવી. શવંત ૧૮૬૨ નાં ફાગન વદ ૧૩ ને વાર ભોમ હતો.”

ફરામજીકાવસજી બનાજીની સાથે મળી એવણે તા. ૧૧ મી જુલાઈ ૧૮૩૬ થી મુજબ મધે ગરીબ જરથોસ્તીઓનાં બાળકોને જન્મ અવસ્તા તથા ગુજરાતી શિખવવાની એક નિશાળ ઉઘાડી હતી, તથા તા. ૨૦ મી જુલાઈ ૧૮૩૭ થી સુરત મધે, તા. ૨૯ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૪૧ થી બરૂચ મધે, અને તા. ૧૧ મી જુલાઈ ૧૮૪૪ થી તવરી ગાંમ તેમજ ખેતવાડીના લાત ઉપર, પોતાને ખરચે જન્મ અવસ્તા શિખવવાની એકેડી નિશાળો ઉઘાડી હતી. અતરેની પારસી પંચાયતના એવણે એક મુખ્ય અકાબર હતા તથા તે વેળાએ દરેક બહાર કામોમાં આગેવાની લેતા હતા. પોતાનાં મરણ આગમન એવણે એક વશીહત નામું કરી રૂ. ૨,૦૦,૦૦૦) ની રકમ એક ધર્મખાતું સ્થાપવાને માટે એલાહેદી રાખી હતી. એવણે તા. ૧૨ મી મેએ ૧૮૪૯ ને દિને મરણ પામ્યા હતા. એવણનાં મરણ પછી તેમની એક તસવીર તથા થોડાક અહેવાલ ઈંગ્લાંડ મધે છપાતાં જર્નલોમાં “મલસ્ટ્રેટ લંડન ન્યુસ” ના તા. ૪ થી આગસ્ટ ૧૮૪૯ નાં અંકમાં છપાયો છે, તે નીચે મુજબ છે :—

“Jeejeebhoy Dadabhoy, aged 63 years and 10 months, born in 1785, died, at his residence in Rampart Row, Bombay, on Saturday, the 12th May, 1849, after an illness of about a month.

He was a Parsee banker, merchant, agent, and broker, and had been in business upwards of forty years, during which period he was banker and broker to many European mercantile houses. His transactions at one time were extensive, and his name is well known in all the commercial towns of England, Scotland, France, Germany, Austria, Egypt, India, China, Mauritius &c. A few years ago, he retired from the firm of Messrs. Jeejeebhoy Dadabhoy, Sons, & Co., but left his name by associating his sons, who have since carried on the business, under the advice and experience of their father. Although Jeejeebhoy Dadabhoy was no longer a partner, he nevertheless attended daily at the counting house, and superintended the management. The firm ranks among the first Parsee commercial houses in India.

Jeejeebhoy Dadabhoy was one of the most active among the native capitalists in the establishment of the three banks in Bombay; and he served his time as director respectively in the Oriental and Commercial Banks. To him and to Sir Jamsetjee Jeejeebhoy, the Inhabitants of Western India are indebted for the introduction of steam navigation for commercial and passenger traffic—the steamer Sir James Rivett Carnac, the first, and by far the best-paying, of the Bombay steamers having been built by them. Jeejeebhoy Dadabhoy, the manager of this company, so judiciously conducted the business, that in the course of six years he divided profits amounting to nearly the outlay.

He shared, indeed, in every enterprise which promised to promote public advantage, however little his personal interests might be concerned. Among the commercial joint stock companies, he was a large shareholder in the following :—The Railway Companies, Cotton Screw Companies, Steam Navigation Company, Colaba Land and Cotton Companies, most of the Bombay Marine and Life Insurance Companies, the Bengal India General Steam Navigation Company, several Calcutta Insurance Companies, &c. His capital was likewise engaged in advances on coffee, sugar, cocoa-nuts and other plantation estates on the Malabar coasts and Ceylon, and also in the Island of Bencoolen.

Jeejeebhoy Dadabhoy was for nearly twenty years a member of the Parsee Panchayet. This position frequently imposed important duties on him for the general benefit of the Parsee community. He was also constantly called upon to arbitrate and settle matters in dispute between members of his caste, frequently on subjects of family quarrels. His straightforward judgment invariably gained him the esteem and respect of all those who had to submit to his decisions; indeed, he made use of his position to heal dissensions, soothe animosity, and put an end to misunderstanding and strife.

In matters of charity his purse was always open to the poor of his community. His name is likewise to be found in almost all the lists of public subscriptions and private charities, both European and Native. He responded to every call in support of native education, and subscribed largely to the several public and private institutions.

A temple costing 50,000 rupees, or £5,000 was a few years ago, built entirely at his expense ; and wherever, in the Island of Bombay a well could be dug to supply water to the poor, Jeejeebhoy Dadabhoy assisted in the means for the same.

He has left a widow, four sons, three daughters, twenty one grand-children, and six great grand-children, to whom he has bequeathed a large amount of wealth."

જાહેર પુરૂષોની સેવાઓનું માપ—હાલમાં એક જાણીતા શહેરી યા જાહેર પુરૂષની સેવાઓનું માપ તેની કેવા પ્રકારની જાહેર સેવાઓ ઉપરથી કરવામાં આવે છે? તે નીચલા પ્રકારની સેવાઓમાંની કોઈક, થોડીયા ઘણી, સેવાઓથી કરવામાં આવે છે.

૧. પોતાનાં શહેરના ગરીબોને મદદ કરવી. તેઓનાં દુઃખ ટાળવાં. દુકાળ, રેલ યા આગ જેવી આફતો વેળા તેઓને મદદ કરવામાં આગ લેવો.

૨. કેશવજીનાં કામમાં મદદ કરવી. ગરીબોનાં બાળકો માટે કેશવજીનાં સાધનો પુરાં પાડવાં.
૩. પોતાનાં શેઠર યા દેશનાં આમ લોકો અને નામદાર સરકાર વચ્ચે એક પ્રકારનાં દુભાષીઆ તરીકે કામ કરવું એટલે કે પ્રજાની સામાન્ય હાજતો યા ઇચ્છાઓ નામદાર સરકારનાં કાન ઉપર લાવવી, અને સરકારનાં ફરમાનો અને કામો પ્રજાને સમજાવવાં.
૪. દેશનાં વેપાર, ઉદ્યોગ, હુસ્તરમાં ભાગ લેવો. પોતે એક ઉદ્યોગી પુરૂષ તરીકે વેપાર વણુજ યા ઉદ્યોગ કરવો, એટલુંજ નહીં, પણ તેના ફેલાવા માટે આગેવાન ભાગ લેવો.
૫. પોતાનાં શેઠરની અને પોતાનાં ટોળાની સંસારી અને ધાર્મિક જીંદગીના સુધારા વધારામાં ભાગ લેવો.
૬. એ સઘળાં ભલાં કામો પોતે કરવાં, એટલુંજ નહીં, પણ એવાં સઘળાં ભલાં કામો કરનારાઓને ઉત્તેજન આપવું, તેઓની કદર ખુજવી, અને તેઓ તરફ માન બતાવવું.

સુધારા અને વધારામાં આગળ વધેલી આ વાસણી સદીમાં, એક જાહેર પુરૂષ તરીકે પ્રસીદ્ધતા મેળવવા માટે, આ કામો સરકાર અને પ્રજાએ, સંસાર અને મંડળીએ, દિન અને દેશના કાયદા યા રેવાજે કચુલ રાખેલાં છે. એક જાહેર પ્રસીદ્ધ પુરૂષ કદાચ એ સઘળાંમાં ભાગ લે નહીં, પણ જો તે એમાંથી થોડાંકમાં પણ ચપળ, પ્રમાણીક અને પરીશી ભાગ લે, તો તે જાહેર પુરૂષની નેકનામીને લાયક ગણાય. પણ જ્યારે ગઈ સદીનાં પેહેલા અર્ધા ભાગમાં આપણે એક ચદરથતો, એવા પ્રકારનાં સઘળાં ભલાં કામોમાં, થોડો કે ઘણો, પોતાની શક્તિ સુજાવતો ભાગ લેતા જોઈએ. ત્યારે અજાણતે તે ચદરથ આપણાં માનને અને આપણી બલી યાદને લાયક નીવડેલા ગણાય.

એ માપથી શેઠ જીજીભાઈની જીંદગીનાં કામોની તપાસ—શેઠ જીજીભાઈ દાદાભાઈની કારકાર્દી ઉપર ઉડતી નજર ફેંકતાં આપણે જોઈએ છીએ કે તેણે એવા પ્રકારનાં સઘળાં કામોમાં ભાગ લેધ, પોતાનાં ટોળાની અને પોતાનાં શેઠરની સેવા બજાવી હતી.

આપણાં શેઠરનાં અને આપણા ટોળાનાં સારાં નસીબે તે વખતે મુંબાઈમાં એવાં ઘણાંક જાણીતાં કુટુંબો હતાં, કે જે કુટુંબોના ભલા આસામીએ એવા પ્રકારનાં કામોમાં—એવાં સર્વ કામોમાં યા એવાં એક કે વધુ કામોમાં—ભાગ લેધ ગરીબોની સેવા બજાવતા હતા. મરહુમ શેઠ જીજીભાઈએ એવાં કામોમાં કેવો ભાગ લીધો હતો તે આપણે જોઈએ.

૧. ગરીબોને મદદ—એક જાહેર પુરૂષનાં ઉપલા પ્રકારનાં પ્રજા ઉપયોગી કામોમાંનાં પેહેલા પ્રકારનાં કામોનો વિચાર કરતાં, આપણે મરહુમ શેઠ જીજીભાઈનાં નીચલાં કામો જોઈએ છીએ, કે જે એ પ્રકારનાં કામોમાં આવે.

દાખલા તરીકે તા. ૨૪ મી એપ્રિલ ૧૮૩૭ ને દિન સુરતમાં એક મોટી આગ લાગી હતી તે વેળાએ ત્યાંનાં ગરીબોને મદદ કરવા મરહુમ સર જમશેદજી જીજીભાઈ પેહેલા બારોનેટે આગેવાની કરી એક મોટું ફંડ ઉભું કર્યું હતું તેમાં રૂ. ૧૬૪૩૮૮ ભરાયા હતા. તેમાં રૂ. ૬૨૧૫૨ પારસીઓનાં હતા. એ ફંડમાં રૂ. ૧૦૦૦) ની રકમ ભરી શેઠ જીજીભાઈએ પોતાની દીલસોજ દેખાડી હતી. આ આગની યાદ હજુર સુધી જળવાઈ રહી છે. ઉપલી રકમ તથા ઈલાંડ, ચીન વીગેરેથી આવેલી રકમોમાંથી આગનું સંકટ નીવારણ કરવા માટેનો ખરચ કર્યા પછી મોટી બાકી રહી હતી. જે બાબે નામદાર સર જમશેદજી પેહેલા બારોનેટની સુચના ઉપરથી એવી ગોઠવણ થઈ કે જૂદી

જૂદી કોમે ભરેલી રકમનાં પ્રમાણમાં બાકી રહેલી રકમનાં ભાગ કરવા અને તે તેઓની પંચનાં સમાસદોને હવાલે કરી, તેનાં જૂદાં ફંડો કરવાં, કે તેમાંથી સુરત શેઠરમાં તે કોમના લાભોનાં કોમેનો અરચ થાય. એ મુજબ પારસીઓનાં ફંડને ફાળે રૂ. ૯૬૦૭૯ આવ્યા હતા. જેનું “ધી પારસી સુરત ચેરીટી ફંડ” નામનું ફંડ સ્થાપવામાં આવ્યું હતું તેનો સ્વરૂપાતનો કારોબાર કરવામાં શેઠ હજીભાઈનો પણ હાથ હતો અને તેના સાત ટ્રસ્ટીઓમાં શેઠ હજીભાઈ પણ એક હતા. હાલમાં ગઈ દીવાળીએ, એ ફંડ વધી રૂ. ૩૧૯૩૯૮ નું થયું છે, અને તેનાં સાત ટ્રસ્ટીઓ તરીકે મુંબઈનો પારસી પંચાયતનાં પાંચ ટ્રસ્ટીઓ અને શેઠ રસ્તમજી જમશેદજી હજીભાઈ અને શેઠ રસ્તમજી નાનાભાઈ મેરામજી હજીભાઈ છે. હિંદુ ભાઈઓનાં ફાળાની રકમ રૂ. ૫૧૩૦૦)ની થઈ હતી. તેનું “ધી સુરત હિંદુ ચેરીટી ફંડ” એવું નામનું ફંડ સ્થાપવામાં આવ્યું. તેનું ફંડ હાલ રૂ. ૨૬૩૨૦૨) નું છે. તેના હાલનાં ટ્રસ્ટીઓ શેઠ વીજલુખણદાસ આતમારામ, નારણદાસ પરશોતમદાસ, ડાહ્યાભાઈ તાપીદાસ, સુનીભાઈ ડાહ્યાભાઈ, અને મગનલાલ દાદારદાસ છે.

આવા પ્રકારનાં બીજાં કોમેના દાખલામાં આપણે શેઠ હજીભાઈને અવારનવાર દુકાણનાં ફંડમાં, યા કાયુતની લગ્નમાં માર્યા ગયલાઓને મદદ આપવાનાં ફંડમાં, યા ફાઈ એસાઇલમ નામની ગરીબોની હોસ્પિટલનાં ફંડમાં મદદ આપતા બેંકએ છીએ. આ પાછલી હોસ્પિટલ તે વખતના ગાળીતા ડા. દારગતીએ સ્થાપી હતી અને તેના કારોબારીઓની કમિટીમાં શેઠ હજીભાઈ એક સભાસદ હતા.

૨. કેળવણીને મદદ—બીજા પ્રકારનાં બહાર કોમેમાં, એટલે કે કેળવણી સંબંધી કોમેમાં એવણે દીધેલા હિસ્સા તરીકે આપણે બેંકએ છીએ, કે એવણે ૧૮૩૬ માં મરદુમ સર જમશેદજી અને મરદુમ શેઠ દરામજી કાવસજી સાથે મુંબઈની પારસી ધર્મખાતાંની નિશાળ, એવે નામની એક નિશાળ ઊઘાડી હતી. વળી સુરતમાં અને ભરૂચમાં નિશાળો ઊઘાડી હતી. સર જમશેદજી ટ્રાન્સફેશન ફંડમાં એવણે રૂ. ૫૦૦) ની રકમ ભરી હતી. એવણનાં ધર્મખાતાંમાંથી હાલ પણ નીચલી રકુલો ચાલે છે :—

ખેતવાડી એંગ્લો વરનાક્યુલર સ્કુલ.

ભીંડીઅનર એંગ્લો વરનાક્યુલર સ્કુલ.

એલાવની જંદ અસ્તાની નિશાળ.

ભરૂચની ગુજરાતી નિશાળ.

હાંસોટની જંદ અવસ્તાની નિશાળ.

સુમાલીની “

ખજેતની “

અમરોલીની “

સીગનપોરની “

૩. સરકાર અને પ્રજા વચ્ચે દુભારીઆ તરીકે—ત્રીજા પ્રકારની એવણની સેવાઓમાં આપણે બેંકએ છીએ કે પ્રજા તરફથી નામદાર સરકારને કોઈ બાબતોમાં અરજીઓ કરવામાં એવણે આગેવાન ભાગ લીધો હતો. તે વખતે કાંઈ તમારી જાણુકની સ્થાપાયલી ‘એસોસીએશનો’ નહીં હતી. તેથી અવારનવાર જ્યારે જરૂર પડતી ભારે જાણુતા શેઠરીઓ ભેગા મળી નામદાર સરકારને પ્રજાની ઇચ્છાઓ જણાવતા. એવી સેવાના આપણે કેટલાકે દાખલાઓ બેંકએ છીએ. આજળાં શ્રાંક જુરીમાં દેશીઓને બેસવાનો

હક નહીં હતો. તે માટે ૧૮૨૮ માં “હાઉસ ઓફ કોમન્સ” ને અરજી કરવામાં આવી હતી. તેમાં એવણે ભાગ લીધો હતો.

સને ૧૮૩૫ માં જ્યારે રાજા વીલીયમને નામના નવા સીકા બાહેર પાડવામાં આવ્યા, ત્યારે લોકોમાં ગભરાટ ઉઠ્યો, કે હવે જુના સીકાઓનું શું થશે? લોકો ચીંતા કરવાં લાગ્યાં કે તે રદ થશે વીગેરે. તે બાબે નામદાર સરકારને અરજી કરવામાં એવણે ભાગ લીધો કે સરકારે લોકોને સંધ્યારો મળે તેવું અરાખર સમજ પડે તેવું બહેરનામું બાહાર પાડવું.

સને ૧૮૪૦ માં, આપઘાત, યા એવાં કોઈ મરણ વેળા પેટ ચીરવા બાબેનો સવાલ ઉઠ્યો હતો. તે વેળા સરકારને અરજી કરવામાં એવણે આગેવાન ભાગ લેતા આપણ જોઈએ છીએ.

૪. વેપાર, ઉદ્યોગ હુન્નરને ઉત્તેજન—એવણે એક ઉદ્યોગી વેપારી હતા. વરસ ૨૧ ની ઉમ્મરે એવણે એક વેપારી પહેડી નામે મેશર્સ લીમીટેડ એન્ડ માલકમની કંપનીમાં ચાકરી રહ્યા હતા. નાની નોકરી ઉપરથી તે કંપનીના દલાલ થયા હતા. ત્યાર પછી બીજી ઈંગ્રેજ વેપારી પહેડીઓનાં દલાલ થયા હતા. પછી પોતે વેપાર વણજમાં પડ્યા હતા. તે વખતની “એમબર ઓફ કોમર્સ” ની કમિટીમાં ૧૮૩૭ થી ૧૮૪૩ સુધી એવણે સભાસદ હતા. વળી એવણે મુંબઈ અને સુરત વચ્ચે એક સ્ટીમર નામે કતાર કરતી કાંધી હતી.

૫. ટોળાનાં સુધારા વધારાઓમાં ભાગ—ટોળાની ધર્મ સંબંધી અને સંસારી બાબત ઉપર આવતાં આપણે જોઈએ છીએ કે તેમાં તેવણે આગેવાન ભાગ લેતા હતા.

પારસીઓના વારસા હિસ્સાનો જે કાયદો સને ૧૮૬૫ માં પસાર થયો હતો. તે કાયદો માંગવા માટે, સને ૧૮૫૫ માં એક મંડળી સ્થપાઈ હતી. પણ તેની હીલચાલ છેક ૧૮૩૬ થી થવા માંડી હતી. સર હર્બર્ટ કેપટને પારસીઓને પોતાનો કાયદો માંગવા બાબે એ સાલમાં સુચના કાઢી હતી. તે વખતે નામદાર સરકારને અરજી કરનારા આગેવાનોમાં એવણે પણ એક હતા.

૧૮૩૮ માં એક નવું દોખમું અતરે બાંધવાની હીલચાલ થઈ હતી. તેમાં એવણે આગેવાન ભાગ લેઈ તે બાબેનાં ફંડમાં રૂ ૨૦૦૦ ભરી હતા. પણ ત્યાર પછી તે દોખમું શેઠ કાયસજી એદલજી બીસનીએ પોતે પોતાને ખરચે બાંધ્યું. તે બાબેની ખાહેશ શેઠ કાયસજી એદલજી બીસનીએ એવણે મારફતે પારસી પંચાયત હજુર રજુ કીધી હતી. આ દોખમીની સ્થાપનાની પેહેલી હીલચાલની બાબતમાં એક બીના આપણું ધ્યાન ખેંચે છે, અને તે આ, કે તે વખતે કોઈ મોટા માણસની ઉદમણની મીજલસ ભેગી મળતી, ત્યાં અંગ્રહમનને લગતાં કોઈ કામ માટે વિચાર કરવામાં આવતો. આ દોખમાં બાબે પણ એવી એક મીજલસમાં વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો.

૬. લાયક માણસોની કદરશનાસી—પેલી કહેવત છે, કે “એક ઝવેરી ઝવેરીની સારી પીછાણુ કરે છે.” તેમ પ્રજાની સેવા બજાવનારાઓ, પોતા જેવા બીજા સેવા બજાવનારાઓની કદર જુએ છે. મરહુમ શેઠ જીજીભાઈના કામેમાં આપણે એક કામ આવી કદરશનાસીનું જોઈએ છીએ. તેવણેના જમાનામાં જે બજાણીતા પુરખોએ હિંદી પ્રજાની સેવા બજાવી હતી, તેઓની સેવાની કદર પીછાણુનારા માનપત્રોની, યા તેઓને પસં આપવાની, યા તેઓને બીજા કોઈ પ્રકારે માનઅકરામ આપવાની હીલચાલમાં તેવણે ભાગ લેતા

હતા. સર જોન પીટર ઑટ, માઉન્ટ સ્ટુઅર્ટ એલ્ડરીનસ્ટન, ચીફ જસ્ટીસ કેમ્પટન, સર ચાર્લસ ફોર્બસ, જનરલ મેથેસન જેવા તે વખતના જાણીતા ઈંગ્લેન્ડે માન આપવાની હિલચાલમાં તેવજુ ભાગ લીધો હતો.

વંદીદાદના ફર્માન મુજબ એવજુની ત્રણ પ્રકારની સખાવત—હવે શેઠ જીજીભાઈએ કરેલી અને ફરમાવેલી સખાવત ઉપર નજર ફેંકીએ છીએ, તો તે આપણાં ધર્મ પુસ્તકે ફરમાવવા મુજબની છે. વંદીદાદમાં કહે છે કે,

યત્ય ઇધ નરો હામો—દએન જસાન આથવા હખંય વા પએતો ચિનંધહો વા નાધરિ ચીનંધહો વા પ્રતુ—ચીનંધહો વા; જેજુ પએતો—ચીનંધહો જસાન હામ ઇધ પએતેમ હામ—આરથેન. જેજુ નાધરિ—ચિનંધહો જસાન ઉપ વા નાધરિકામ વાધયએત. જેજુ પ્રતુ—ચીનંધહો જસાન ઉપવા માથેમ રપેન્તેમ મરએત.

અર્થ—અગર જો કોઈ મરદો હમદીન તરીકે અથવા ભાઈ તરીકે અથવા મિત્ર તરીકે, પૈસા માંગવા, યા ખાચડી માંગવા (એટલે પરણવા માંગવા) યા એલમ શોધવા અહીં આવે તો, (તેઓને મદદ કરવી). અગર જો પૈસા માંગવા આવે, તો તેઓને અહીં પૈસાની મદદ કરવી. જો ખાચડી શોધવા આવે તો તેઓને ખાચડી સાથે પરણાવી આપવા. જો અક્કલ યાને એલમ શીખવા આવે તો વૃદ્ધી કરનાર માથે તેઓને શીખાડવા.

વંદીદાદના આ ફરમામાં સખાવતના ત્રણ મુખ્ય પ્રકારે જણાવ્યા છે. ૧, એક આ, કે ગરીબોને મદદ કરવી. ૨, ખીજું આ, કે લગન, જેને જરથોસ્તી દીનમાં એક બહુ કામ ગણ્યું છે, તે કામમાં મદદ કરવી અને ગરીબોને પરણેલી જીંદગી ગુજારવાને ચારી દેવી. ૩, અને ત્રીજું આ કે કુળવણી આપવામાં મદદ કરવી.

આપણે જોઈએ છીએ કે વંદીદાદમાં જણાવેલી એ ત્રણ પ્રકારની સખાવતોમાંથી નીચલી એ પ્રકારની સખાવતોને આરંભ મરહુમ શેઠ પોતાની જીંદગીમાં જાહેર રીતે કર્યો હતો. ૧ ગરીબોને પૈસાની યા ધંધારોજગારની મદદ કરવી, અને ૨, ગરીબોને કુળવણીની મદદ કરવી. ત્રીજા પ્રકારની સખાવત, એટલે કે લગનના બહા કામમાં મદદ કરવી, જે તેવજુ છુપી રીતે કરતા હતા, તે તેવજુનાં મરણ બાદ, ઉપલી એ સખાવતો સાથે, તેવજુને નામનાં ધર્મખાતામાંથી હાલ જાહેર રીતે પણ થાય છે.

III

શેઠાઈ કેવા પ્રકારની હોવી જોઈએ.

શેઠ શબ્દનો અર્થ—હવે આપણે આપણા વિષયનાં ત્રીજા ભાગ ઉપર આવીએ. શેઠ અને શેઠાઈ શબ્દોના અર્થ જો આપણે બરાબર સમજીએ, તો ટોળાનાં શેઠ ગણાતા એક સભા-સદનું કામ રું, અને તેની શેઠાઈ શામાં સમાયલી છે, તેનો ખેચાલ આપણને પુરતો આવે. શેઠ શબ્દ એ અસલમાં અવસ્તામાં સ્વએશ્ત છે, જે સંસ્કૃતમાં શ્રેષ્ઠ છે. તેનો અસલ અર્થ “સૌથી ઘણું સુંદર અથવા શેઠામણું અથવા, ખુબસુરત થાય છે.” એ શબ્દનો ધાતુ ‘સી’ એટલે ‘ખુબસુરત થાવું’ છે. એ ધાતુને મળતો સંસ્કૃત શ્રી છે, જેનો એક અર્થ “ખુબસુરતી” છે, અને પછી બીજા અર્થો હોય, નેકી, દરજ્જો, મનની ચંચળાઈ વીગેરે થાય છે.

હવે એ શ્રેષ્ઠ શબ્દ શ્રી નું સર્વોત્કૃષ્ટ (Superlative degree) રૂપ છે. ત્યારે

‘ધાતુ’ મુજબ એનો અર્થ ‘સર્વથી ધણો ખુબસુરત’ અને પછી, ‘સર્વથી સરસ’ થાવ છે.

પણ, અહીં ‘ખુબસુરતી’ તે ફક્ત શારીરીક ખુબસુરતી સમજવી નહીં. ધર્મનાં મુળ તત્વ તરીકે જૂદા જૂદા ધર્મો જૂદા જૂદા સદ્ગુણો ધારે છે. દાખલા તરીકે આપણામાં ‘અશ’ અથવા ‘અશોષ’ એ ધર્મનું મુળ તત્વ ગણાયું છે. એ મુળ તત્વનો અસલી યુનાનીઓ ‘ખુબસુરતી’ (Beauty) શબ્દથી ખ્યાલ બાંધતા હતા. આપણામાં પણ અશો સરોશને ‘હુરમોશ’ એટલે ‘સારા ચેહરાવાળો’ યાને ‘ખુબસુરત’ કહ્યો છે. તે એવાજ આત્મીક ખુબસુરતીના વિચારથી છે.

જરી શેઠાઈ ખોદાએ આપેલી નેઆમતો અને સદ્ગુણો બીજાઓનાં ભલાં માટે વાપરવામાં—ત્રી શબ્દના વણાક અર્થો થાય છે. તેમાં નીચલા મુખ્ય છે. ૧, દોલત; ૨, દયદળો, દરબજો; ૩, ખુબસુરતી; ૪, નેકી; ૫, મનની ચતુરતા (intellect). ત્યારે એક ‘શેઠ’ અથવા ‘શ્રેષ્ઠ માણસ’ એ સર્વમાં ચતુરનો હોઈ શકે. આપણે હાલમાં જે પૈસે સરસ હોય તેનેજ સાંકડી હદમાં શેઠ ગણીએ છીએ. પણ તેના અસલ અર્થ મુજબ, જે બી કોઈ ધન દોલતમાં, યા દરબજામાં, યા ફળવણીમાં, યા નેકીમાં ચહડતી દોલત બોગવે, તે શેઠ ગણાય.

ત્યારે શેઠ, જે શ્રેષ્ઠ શબ્દનું બીજું રૂપ છે તેનો અર્થ આ કે સર્વ પ્રકારે ચહડતો અથવા સરસ. એ અર્થ મુજબ ત્યારે એક શેઠની શેઠાઈ, ફક્ત ધન, દોલત યા પૈસામાંજ સમાઈ રહેતી નથી, પણ તેનાં મનની મોટાઈમાં પણ સમાયેલી છે.

હવે એક આદમી ગમે તેટલો ધનવાન અથવા દોલતવાળો હોય, ગમે તેટલો ભણેલો અથવા ફળવાયેલો હોય, ગમે તેટલો ઓદધવાળો યા દરબજાવાળો હોય, પણ તે પોતાની એ દોલતનો આગુખાજુનાઓનાં ભલાં માટે સદ ઉપયોગ નહીં કરે, તો તેણે તેની દોલત, દરબજા અને ફળવણીનો ખરો ઉપયોગ કીધેલો કહેવાય નહીં. તે ખરેખરો શેઠ ત્યારેજ કહેવાય, કે જ્યારે તે પોતાની શેઠાઈ આગુખાજુનાઓનાં ભલાં માટે વાપરે.

એક આદમી બીજાઓ કરતાં મનનાં બળમાં, ચંચળાઈ યા ચતુરાઈમાં સરસ હોય, પણ જો તે પોતાની ચંચળાઈ પોતા પાસેજ રહેવા દે, તેનો આગુખાજુનાઓનાં ભલાં માટે ઉપયોગ કરે નહીં, અને પોતાની ચંચળાઈ ચતુરાઈથી બીજાઓના લાભનાં જાહેર કામેલી રહેતુમાઈ અથવા આગેવાની કરે નહીં, તો તેની ચતુરાઈ ફાકટની ગણાય.

સર્વથી મોટો શેઠ તે દાદાર—આપણે જ્ઞેયું, કે શેઠ શબ્દ કાંઈ નહીં પણ આપણો અવસ્તાનો સ્ત્રોષ્ટ શબ્દ છે. હવે એ સ્ત્રોષ્ટ શબ્દ અવસ્તામાં ધણાક અમેશ્વરપદો અને યજ્ઞદોને લગાડવામાં આવ્યો છે. પણ સર્વથી સ્ત્રોષ્ટ, એટલે સર્વથી મોટો શેઠ તે દાદાર ગણાયો છે. ઇજ્ઞાનેની શરૂઆતમાંજ આપણે તે દાદારને યાદ કર્યે છીએ, ત્યારે તેને મજસ્ત, વહીર. અને સ્ત્રોષ્ટ, એટલે મોટો, ઉત્તમ અને સર્વથી સરસ, એટલે શ્રેષ્ઠ અથવા શેઠ તરીકે યાદ કર્યે છીએ.

શેઠાઈ શોધવાનો મુખ્ય માર્ગ. શેઠાઈ કરવા આગમય શેઠ (શ્રેષ્ઠ) થાવું—આપણે જો ખરેખરી શેઠાઈ કરવા માંગતા હોઈએ, રેહખરી કરવા માંગતા હોઈએ, બીજાઓની રાહતુમાઈ કરવા માંગતા હોઈએ તો પહેલે આપણે ખરેખર શેઠ એટલે શ્રેષ્ઠ થાવું

જોઈએ. ચઢડતા પ્રકારના સદ્યુણો, જેવા કે જાહેર હિંમત, સખાવત, પર્નાઈ, વીગેરે, તે આપણે ચઢડતી પ્રકારે અખત્યાર કરવાં જોઈએ.

આપને અકબરીમાં અણુ ફજલ એ બાબે વાજખી રીતે કહે છે કે, “મારા ચેયુને રસદ પીશ અજ રસીદગી દમે રેહનુમાઇ જદન.” એટલે “બીજાઓની રાહનુમાઇ યાને શેઠાઇ કરવાનો દમ, હું પોતે જોદાને પોંદચવાની હદે આવું નહીં તેની આગમચ, મારામાં કેમ આવે?” એટલે “મારે પોતે પોતાની હાલત શ્રેષ્ઠ અથવા ચઢડતી કરવાની છે. તેની આગમજ હું બીજાની રેહનુમાઇ કેમ કરું? હું બીજાઓની શેઠાઇ કેમ કરું?”

શેઠાઇ પૈસામાં સમાઈ નથી—ત્યારે ખરી શેઠાઈ ફક્ત પૈસામાં સમાયલી નથી, પણ મનના સદ્યુણોમાં સમાયલી છે. પૈસાવાળા ગ્રહસ્થો પણ શેઠ ત્યાર ગણાય, કે જ્યારે તેઓ પોતાના પૈસાનો સારો ઉપયોગ કરે. એક ડાહ્યા આદમીને એક શખ્સે પુછ્યું કે “તમે જાણો છો કે પેલો તવંગર છે?” તેણે જવાબ આપ્યો કે “તેની પાસે પૈસા છે તે હું જાણું છું, પણ તે તવંગર છે કે નહીં તે હું જાણતો નથી.” એની મતલબ આ કે “એક માણસ પાસે ગમે તેટલા પૈસા હોય પણ તે પૈસાનો ખરો ઉપયોગ નહીં કરે, તો તે પૈસા, આમના ફાયદાની નજરે જોતાં, કાંકરા માફક છે.” તવંગર શબ્દનો અર્થ ધાતુ પ્રમાણે ‘શક્તિવાન’ થાય છે. ત્યારે એક પૈસાવાળો આદમી, જે પોતાના પૈસાનો સદ ઉપયોગ કરે, અને તે પૈસાને આગુઆગુનાઓનાં બલાં માટે, શક્તિ (તવાનગીરી) તરીકે વાપરે, તોજ તે તવંગર યાને શક્તિવાન ગણાય. ત્યારે ખરી તવંગરી પૈસાના જથ્થા (quantity)માં સમાયલી નથી, પણ પૈસાના ઉપયોગના ગુણ (quality)માં, તેના સદ્યુણી ઉપયોગમાં સમાયલી છે. એક ધણી લક્ષાપતી હોય અને તે પોતાના લાખ રૂપીઆનો બલો ઉપયોગ કરે, અને બીજો કરોડપતી હોય, પણ તે પોતાના કરોડ રૂપીયાનો બલો ઉપયોગ નહીં કરે, તો ખરેખરી રીતે જોતાં, પેલો લક્ષાપતી પેલા કરોડપતી કરતાં વધારે તવંગર યાને શક્તિવાન ગણાય, કારણ તે પોતાનાં પૈસાનો, બળ તરીકે, તવાનગીરી અથવા શક્તિ (Power) તરીકે ઉપયોગ કરેછે, જ્યારે પેલો કરોડપતી પોતાના પૈસાનાં બળને વ્યર્થ જવા દેછે. ત્યારે પૈસાવાળાઓ પણ ખરી શેઠાઇ પોતાના પૈસાના સદ ઉપયોગથીજ કરી શકે.

મનની શેઠાઈ—હવે જેમ પૈસાની શેઠાઇના સંબંધમાં તેમ મનની શેઠાઈના સંબંધમાં સમજવું. એક માણસ બીજાનાં કરતાં મને વધારે મજામુત, ચંચળ અને ચઢડતો હોય, પણ તે પોતાનાં મનનું બુદ્ધીબળ આગુઆગુનાઓનાં બલાં માટે વાપરે નહીં, તો તે ખરેખરો મનનો શેઠીઓ ગણાય નહીં. તેણે પ્રમદીતકારી કામોમાં પોતાનાં મનનું બળ વાપરવું જોઈએ. ત્યારેજ તેનાં મનનું બળ ખરેખરી શક્તિ અથવા તવંગરી ગણાય, અને ત્યારેજ તે ખરેખરો મનનો તવંગર ગણાય. પૈસાનો જથ્થો કાંઈ એક માણસને ખરો ભાગ્યશાળી બનાવતો નથી, પણ તેનો સદઉપયોગ તેને તેમ બનાવે છે. તેજ મુજબ મનનું બુદ્ધી બળ નહીં, પણ તે બુદ્ધી બળનો સદ ઉપયોગ એક માણસને ભાગ્યશાળી બનાવેછે.

વિષયનો ઘડો—ત્યારે આજના વિષય ઉપરથી, મરહુમ શેઠ જીજીભાઈની કારકીર્દી ઉપરથી આપણે સર્વએ જે ઘડો લેવાનો છે, તે આ છે, કે ખરેખરી શેઠાઇ, આપણે જે ચાહીએ તો, આપણે સર્વ માટે થોડી કે ઘણી હદે સરજેલી છે. આપણે સર્વ કાંઈ જીજીભાઈ

દાદાબાઈ થઈ શકનાર નથી. પણ તેવણની જીંદગીને, થોડી કે ઘણી હદે, આપણા ખ્યાલ (ideal) તરીકે રાખી, આપણુ તેવણુ જેવા થઈ શકીએ, અને આપણાથી બનતી હદે આપણી આયુઆયુનાઓની સેવા બજાવી શકીએ.

તમે શેઠ જીજીભાઈની રકુલોના છોકરાઓએ, જે નરની સખાવતથી તમે કેળવણીનાં ફળ આપો છો, તે નર તરફ એક જાતની ફરજ બળવવાની છે, અને તે આ, કે તમે તેવણનાં નામને, તેવણની કીર્તિને સાચ્યા નિવડો. તમે મોટા થઈ ભણા નિવડો, તો કેાઈ આંગણી દેખાડી કહેશે, કે ફલાણા ઘણીએ શેઠ જીજીભાઈ દાદાભાઈની રકુલમાં કેળવણી લીધી હતી અને તે સારો, ભણે અને નેક નીવડે છે.

“પએગામ્મર જરથોશ્તની કમરપરનો કમરબંદ.”

જરથુશ્ત્રે સ્પિતામહે ઈધ અષઓનો અપીમ્ય ક્રવષીમ્ય યજ્ઞમધદેથો પઓધર્થો આશ્રવ, થો પઓધર્થો રથએસ્તાઓ” (કર્વર્દીન યસ્ત ક્ર. ૮૮-૮૯).

અર્થ—અશો સ્પીતમાન જરથોશ્તની અશોધને અને (તેનાં) ક્રૌહરને અમો અહીં આરાધીએ છીએ.....ક જે (જરથોશ્ત) પેહેલવેહેથો આયોરનાન, જે પેહેલવેહેથો રથેસ્તાર (યાને પેહેલવાન હતો).

વિષયની બાબત—કર્વર્દીન યસ્તનો આ ક્રકરો આજના મારા ભાષણના વિષયનો આધાર છે. પએગામ્મર જરથોશ્તના દીસાના સંબંધમાં આજે હું ચોથીવાર બોલવાને ઉભો છું. એવણુ સાહેબના એક દીસાને દીને હું “પએગામ્મર જરથોશ્ત અને તેવણુની જીંદગી ઉપરથી ઉપજતા વિચારો” એ વિષય ઉપર બોલ્યો હતો^(૧). સાર પછી એક દિવસે “ખોરેહ” વિષે હું બોલ્યો હતો કે જેવું ખોરેહ પએગામ્મર જરથોશ્ત ધરાવતા હતા^૨. ત્યાર પછી ગયે સાત આજ મકાનમાં આજના જેવા જશન બાદ, હું “પએગામ્મર જરથોશ્તના ચિત્રોમાં તેવણુનાં હાથમાં દેખાડેલી લાકડી”^૩ એ વિષય ઉપર બોલ્યો હતો. આજે મારો વિષય “પએગામ્મર જરથોશ્તની કમર ઉપરનો કમરબંદ” છે.

કમરબંદ એક પેહેલવાનનું હથિયાર—કમરબંદ એક પેહેલવાનનું જરૂરનું હથિયાર, અથવા વધારે બરાબર બોલીએ તો જરૂરનો પોષાક છે. તે જેમ હજારો જમાના ઉપર એક લડવૈયા માટે જરૂરનો પોષાક હતો તેમ આજે પણ છે. દરેક પ્રજામાં અને જમાનામાં લડવૈયાઓ માટે તે જરૂરનો પોષાક ગણાયો છે. હાલમાં પણ લડાઈનું રણશિંગડું યુદ્ધમાં એક સીપાહ બન્ને પોતાનો પોષાક પેહેરી હથિયારો પેહેરવા આગમ્ય પેહેલે કમરે કમરબંદ બાંધશે. તે કમરબંદની ઉપર તે પોતાની તલવાર લટકાવશે કે બેયોતેટ યા ખંજર લટકાવશે.

આપણા અવસ્થામાં પણ કમરબંદને એક રથેસ્તાર એટલે લડવૈયા અથવા પેહેલવાનનું હથિયાર ગણ્યું છે. વદીદાદની ૧૪ મી પરગરદમાં એક અયોરનાનના, એક રથેસ્તાર યાને લડવૈયાના અને એક ખેડુતના હથિયારોની ટીપ આપી છે. ત્યાં સગે આખી નામના તે જમાનામાં ઘણા ઉપયોગી ગણાતાં એક પ્રાણીને મારવાના ગુનાહમાં શું તોજેશ કરવી તેની વિગત છે. તે વિગત મુજબ, કોઈ ગરીબ ધંધાદારીઓને તેઓના ધંધાના હથિયાર અપાવવાં, એમી એક જાતનું બહું કામ, એક જાતની સંભાવન ગણાઈ છે. ત્યાં કહે છે, કે

૧ આ વિષય ઉપર રોજ ૧૧ માહા ૧૦ સને ૧૨૭૭ યજ્ઞજરદી, તા. ૨૧ મી જુન ૧૯૦૪, વાર મંગલે, પએગામ્મર જરથોશ્તના દીસાને દીને, સાંજે ૬ કલાકે આલબ્લેસ બાગમાં, ધી થીઓસોફીકલ સોસાએટીની મુખ્યની શાખાના કેટલાક આગેવાન સાહેબોની આગેવાની હેઠળ થયલાં જશન બાદ એક ભાષણ આપ્યું હતું.

૨ એ ભાષણ માટે જુઓ મારું પુસ્તક “જરથોશ્તી ધર્મ સંબંધી ભાષણો અને વાંચો” પાના ૧૩૧-૧૫૦.

૩ એ ભાષણ માટે જુઓ મારું પુસ્તક “જરથોશ્તી ધર્મ સંબંધી ભાષણો અને વાંચો,” ભાગ બીજો, પાના ૧૬૧ થી ૧૭૭.

૪ જુઓ ઉપહૂજ પુસ્તક પાના ૨૫૭ થી ૨૬૫.

ઉપલાં ઉપોગી જનવરને મારવાની તકસીરની તોજશ તરીકે તે તોજશ કરનાર ગમે તો એક આયોજનાનને તેને જોષ્ટી ચીજો યા આલાતો અપાવે, અથવા ગમે તો એક લડવૈયાને તેને જોષ્ટતાં હથિઆરો અપાવે. હવે એ બાબતના સંબંધમાં એક લડવૈયાના શું શું હથિ-યારો છે તે ત્યાં જણાવે છે. તે ટીપમાં ‘કમર’ એટલે કમરબંદને, કમર ઉપરના બંદ અથવા પટાને લડવૈયાને માટેના જરૂરના ૧૨ હથિઆરોમાં અગીઆરમાં હથિયાર તરીકે ગણ્યું છે.

હવે જોકે અવસ્તામાં કમરબંદને એક લડવૈયાનું હથિયાર ગણ્યું છે, પણ તેના ધાતુ પ્રમાણના અર્થ મુજબ, એ શબ્દ કાંઈ આશ લડાઈનો યા લડાઈના હથિયારનો અર્થ સમાવતો નથી.

કમરબંદ શબ્દનો ધાતુ પ્રમાણે અર્થ—‘કમરબંદ’ શબ્દ આપણા અવસ્તાના ‘કમર’ અને ‘બંદ’ એવા બે શબ્દોનો બનેલો છે. ‘કમર’ શબ્દ અવસ્તામાં કમર તરીકે ક્રૂત એકજ જગ્યાએ, ઉપર કહ્યું તેમ, વંદીદાદની ૧૪ મી પરગરદ (ક. ૯) માં આવે છે. પેહેલવીમાં એ શબ્દ, ‘કમર’ છે અને ફારસીમાં પણ ‘કમર’ છે.

યુસ્તી એ ‘કમર’ શબ્દને કમર ‘વાંકુ થવું’ એ ધાતુ ઉપરથી લે છે. અવસ્તામાં એ ‘કમર’ શબ્દ આપણને કમર (waist)ને અર્થે કેયે વપરાતો મળતો નથી. પણ ઉપર કહ્યું તેમ, એ કમર ઉપર બાંધવાના બંદ તરીકે, એટલે ‘કમર બંદ’ તરીકે વપરાયેલો મળે છે. પણ તેથી એમ નથી દિસતું, કે અવસ્તામાં એ શબ્દનો શરીરના એક ભાગ તરીકે અર્થ થતો ન હતો. ‘કમર’ શબ્દનો ધાતુ પ્રમાણે અસલ અર્થ આ, કે “શરીરનો તે ભાગ જ્યાંથી માણસ વાંકો વળે તે.” ત્યાર પછી તે ભાગ ઉપર બાંધવામાં આવતા બંદને પણ ‘કમર’ કહેતા. ફારસીમાં પણ ‘કમર’ શબ્દ જેમ શરીરના એક ભાગ તરીકે તેમ શરીરના તે ભાગ ઉપર બાંધવાના બંધ તરીકે પણ વપરાય છે.

વંદીદાદની ૧૪ મી પરગરદમાં એ ‘કમર’ શબ્દ શરીરના એક ભાગ તરીકે નહીં પણ શરીરના તે ભાગ ઉપર બાંધવામાં આવતા પટા તરીકે, એક હથિયાર તરીકે વપરાય છે.

કમરબંદ શબ્દમાં બંદ શબ્દ પણ આપણો અવસ્તાનો બંદ શબ્દ છે, જે સંકૃતમાં બન્ધ, પેહેલવીમાં બન્દ, ફારસીમાં બન્દ, જર્મનમાં Bond અને અંગ્રેજીમાં Bond છે. એ શબ્દ ‘બન્દ’ ધાતુ ઉપરથી નીકળેલો છે, કે જે ધાતુને મળતો સંસ્કૃત બન્ધ પેહેલવી બસ્તન, ફારસી બસ્તન, જર્મન Binden, ફ્રેંચ Bander, અંગ્રેજી Bind છે. ત્યારે બંદ એટલે “બાંધવાનું સાધન યા ચીજ.”

એ બંદ શબ્દ તેને મળતા અંગ્રેજી band ને મળતી રીતે તરેહવાર અર્થ લે છે. એ બંદ અથવા બંધાવું સાંઝે યા માકું રૂપ લે છે. તમે ખોદાતાલા તરફ રાજી ખુશીથી ‘બંદ’માં પડો ત્યારે તે તમારી બંદગી ગણાય અને તે સ્તુતિ પાત્ર છે. તમારા વડાઓ તરફની તમારી એકસ બંધાયેલી હાલત પણ ‘બંદગી’નું રૂપ લે છે. જબરદસ્તીથી તમોને બંદમાં નાખવામાં આવે ત્યારે તે ગુલામગીરીનું (bondage)નું રૂપ લે છે. એજ સબબે તમે લખત રહે કોઈ સાથે બંધાવો તે પણ એક જાતનો બંદ (bond) ગણાય છે. એ સબબે તમે કોઈને પૈસા સંબંધી યા બીજા કોઈ વેહેવાર કામ સંબંધી લખાણ આપો તે અંગ્રેજીમાં બોન્ડ (bond) ગણાય છે, જે પણ એક રીતે એ બંદ શબ્દજ છે.

ત્યારે ‘કમર’ અને ‘બંદ’ એ બે શબ્દો મળીને બનેલા ‘કમરબંદ’ શબ્દનો અર્થ “કમર ઉપર બાંધવાનો બંદ” થાય છે. તેને તેના ધાતુ મુજબના અર્થ પ્રમાણે, લડાઈ

સાથે યા લડવૈયાઓ સાથે કાંઈ ખાસ કરીને સંબંધ નથી. તે છતાં ભાષાઓની ઇસ્તલાહે તેને લડવૈયા વર્ગના એક હથિયાર યા પોશાક તરીકે ખાસ ગણ્યો છે.

કમરબંદ એક પેહેલવાનનું તેમ ધર્મગુરુનું હથિયાર—હવે વંદીદાદ મુજબ કમર અથવા કમરબંદ તો એક પેહેલવાનનું હથિયાર છે. કમર ઉપર કમરબંદ બાંધવો એ એક પેહેલવાનનું કામ છે. તે છતાં આપણો પએગામ્બર, જેનું કામ એક ધર્મગુરુનું, એક વડા ધર્મગુરુનું, એક દસ્તુરાન દસ્તુરનું, મોમેદાન મોમેદનું, એરવદાન એરવદનું છે, તેને તેના ચિત્રોમાં કમરબંદ બાંધેલો ચિત્રાયો છે. તેનો સમજ શું? તેનો સમજ આપણે શરૂઆતમાં યાદ કરેલા ફર્વદીન યસ્તના ફકરામાંથી મળે છે કે જ્યાં કહે છે કે પએગામ્બર જરથોસ્ત પેહેલવેહેલો યાને સર્વથી સરસ રથેસ્તાર એટલેકે લડવૈયો યા પેહેલવાન હતો.

ઘણીક પ્રજાઓમાં એક પેહેલવાનના હથિયારો તે એક ધર્મગુરુના પણ હથિયારો, એક ધર્મગુરુના પણ આલાતો એકસ હદે થઈ પડે છે. પણ ધર્મગુરુના આલાતો યા હથિયારો પેહેલવાનના હથિયારો થઈ પડતાં નથી. તે મુજબ કમરબંદ જે પેહેલવાનનું હથિયાર છે તે ચીન્હ રૂપે એક ધર્મગુરુનું પણ હથિયાર છે. એવાં એક બીજાં હથિયાર ગુરજ માટે હું ઘણીક વાર મારાં બીજાં ભાષણોમાં બોલ્યો છું, કે તે જોડે લડવૈયાઓનું હથિયાર છે, તોપણ તે ચીન્હ રૂપે (Symbolically) આયોરનાનોનું પણ અગત્યનું હથિયાર ગણાયું છે. તેથીજ એક નાવર યાને નવો દાખલ થતો આયોરનાન, નાવર થવા જતાં, ખાંધ ઉપર ગુરજ લઇને ચાલે છે. તે ગુરજ લઇને ચાલે છે એટલુંજ નહીં, પણ તે તેને દરેમેદરમાં પોતાની પાસે ક્રિયાની જગ્યાએ પણ રાખે છે.

પએગામ્બરની કમર ઉપરનો કમરબંદ ચીન્હરૂપે શું દેખાડે છે—ત્યારે આપણે પએગામ્બરની કમર ઉપર જે કમરબંદ જોઈએ છીએ તે શું દેખાડે છે? તે બે બાબતોનું જ્ઞાન આપે છે. ૧ મજબુતી અને ૨ તૈયારી.

૧. પેહેલુ; તે એક મજબુતીની નિશાણ—આપણે જોયું કે કમર શબ્દનો ધાતુ પ્રમાણે અર્થ આ થાય છે કે “શરીરનો વાંકો વળી જતો ભાગ.” આપણુ માણસ જાતના શરીરની બનાવટમાં ‘કમર’ ઘણો અગત્યનો ભાગ છે. શરીરના એ મધ્ય ભાગથી, એ કમરથી આપણું શરીર વાંક લે છે અને તેથી આપણે શરીરને ઝાંક આપી ઘણાંક કામો કરી શકીએ છીએ. જો એ ભાગમાંથી વાંક નહીં અપાતે અને પગથી તે માથા સુધી શરીર સીધું રહેતે તો શરીરનો ઉપયોગ આપણાથી બરાબર થતે નહીં.

હવે ત્યારે કમર જેમ શરીરનો ઉપયોગી અગત્યનો ભાગ છે, તેમ તે જરા નખજો ભાગ છે. તે નખજો ભાગને જોર આપવાને કોઈ પટાની જરૂર છે. કમરબંદ એક પેહેલવાનનું અગત્યનું હથિયાર ગણાયું છે, તે એ અર્થે નહીં કે તે હથિયારથી તે પેહેલવાન દુસ્મનોને મારે છે, પણ તે એટલા માટે, કે તે કમર ઉપર બાંધી કમરને મજબુત કરે છે. તે કમરને મજબુત કરે છે, એટલુંજ નહીં પણ તે મજબુત કીધેલા ભાગ ઉપર તે પાછી તકવાર લટકાવે છે. હવે કમરબંદ ઉપર તકવાર લટકાવો કે નહીં લટકાવો, તોપણ તે વગર પણ કમરબંદ એક મજબુતી આપનારું સાધન છે. તમો ઘોડેસ્વાર થાઓ છો, યા ધરબહાર ફરવા યા કામે જાઓ છો ત્યારે કમરે પટો (Belt) બાંધો છો, તે એવા વિચારથી કે તેથી તમોને આક્રવાનું કોવત આવે અને વળી તમારા પોશાકને તમો બરાબર કોવતમંદ રીતે રાખી શકો. એક માણસના બુદ્ધિમાની નિશાણીમાંની એક નિશાણી આ છે કે તે કોઈ વાર

કમરમાંથી વાંકા વળે છે અને તેની કમરનું જોર ઓછું થાય છે. ત્યારે કમરબંદ મજબુતી અખત્યાર કરવાની નિશાણી છે.

એ મજબુતી શાની સામે?—ત્યારે કમરબંદ શાની સામે મજબુતી આપે છે? તે નખખાઇ સામે મજબુતી આપે છે. જેમ પએગામ્બર જરથોસ્તને, તેમ આપણે સર્વને, તે મનની નખખાઇ સામે મજબુતી આપનાર એક સાધન, એક નીશાની છે. કમર શરીરનો નખખો ભાગ છે. તે કોઇ વાર વાંકો વળી જાય છે. તેને મજબુત રાખવા કમરબંદની અગત્ય છે. ત્યારે એ કમરબંદ આત્મિક રીતે, ચીન્હ રૂપે, બાન આપે છે, કે “ખબરદાર! વાંકા ના વળી જતા. આ દુનિયામાં ધણીક લોક લાલચો, ધણાં ખેંચાણો તમોને વાંકા વાળી નાંખવા તૈયાર છે. માટે દુશિઆરી રાખી કમરબંદ બાંધી રાખો કે તેથી તેવી લોક લાલચો આગળ, તેવાં ખેંચાણો આગળ તમો વાંકા વળી નહીં જાઓ, ઢળી નહીં જાઓ, શરણુ નહીં થઇ જાઓ.”

૨. કમરબંદ બાંધવો અથવા કમર બાંધવી એ તૈયાર થવાની નિશાણી— એક પેહેલવાન હમેશાં શરીર ઉપર કમરબંદ રાખતો નથી. તમોમાંથી જેઓ કમર ઉપર સાધારણ કમરબંદ યા પટો (Belt) પેહેરતા હો તેઓ તે હમેશાં પેહેરેલો રાખતા નથી. કાંઈ નહીં તો આસાએશની વખતે તે ઉતારે છે. જ્યારે આસાએશ ભોગવી રહી પાછા ચપળ થાઓ છે ત્યારે તે પેહેરે છે. ‘ત્યારે કમર બાંધવી’ એ એક પ્રકારની તૈયારીની નિશાણી છે. ફારસીમાં એ સમયે “કમર બસ્તન” અને તેને મળતા આપણા શબ્દો કે “કમર બાંધવી” અથવા તેને મળતા અંગ્રજી શબ્દો, to tie the girdle, એ ધસ્તે-લાહોનો અર્થ “તૈયારી કરવી” થાય છે.

ત્યારે પએગામ્બર જરથોસ્તની કમર ઉપરનો કમરબંદ અને તેની નકલ કરી આપણે બાંધવો જોઇતો કમરબંદ ચીન્હ રૂપે આપણને કહે છે કે “તૈયાર થાઓ.”

કમરબંદ બાંધી દેખાડવામાં આવતી તૈયારી શાની?—હવે એક સેપાહ યા એક લડવૈયો કમરબંદ બાંધી બે ચીજ માટે તૈયાર થાય. ૧ કોઇ ચીજ પોતે કરવા માટે તૈયાર થાય. ૨ અથવા કોઇ ચીજ કોઇ બીજું કરતું હોય તે અટકાવવા માટે. લશ્કરી ભાષામાં બોલીએ તો, ૧ દુસ્મન ઉપર હુમલો લઇ જવાની (offensive) હાલતમાં આવવા માટે; ૨ દુસ્મન સામે બચાવની (defensive) હાલતમાં આવવા માટે.

ત્યારે પએગામ્બર સાહેબની કમર ઉપરનો કમરબંદ આપણને એ બે પ્રકારની તૈયારીઓનો ચીન્હ રૂપે શું ખ્યાલ આપે છે? અને કેવી તૈયારી કરવા માટે તે આપણને કહે છે?

જરથોસ્તી ધર્મનું ખાસ મત : દ્વિ મત—હવે આપણે જાણીએ છીએ, કે જરથોસ્તી ધર્મ શું છે, તેનું મત શું છે, તેની શીખવણી શું છે, તે બાબે ખુલાસો કરતાં યા બોલતાં, શું આગલા કે હાલના વિદ્વાનો કે સાધારણ લખનારાઓ બોલી ગયા છે અને બોલે છે, કે એ ધર્મનું એક જાતિ ખાસ લક્ષણસૂચક મત (characteristic tenet) હું મત છે. હવે કોઇ દીનદુસ્મનો યા અજ્ઞાનો એ દ્વિ મતને જેવી રીતે સમજે છે તેવી રીતે નહીં સમજતાં આપણે જરથોસ્તીઓ પણ એમજ કહીએ છીએ. આપણે કહીએ છીએ કે “અમે એક ખોદાને માનીએ છીએ. અમારું પેહેલું મત આ છે કે આ દુનિયાને સરજનાર, સરજીને તેની સરજતનો દડો ચાકુ રાખનાર, તે ઉપર જ્ઞાની અને નીતિ-માન હકુમત કરનાર, એક ખોદા છે, જે હતો, છે, અને રહેશે. ત્યારપછી હમારું બીજું

મત દ્વિ મત (dualism) છે, અને તે એમ, કે આ જગતની રચનામાં, આ સૃષ્ટિમાં, બે શક્તિઓ તે દાદારનાં હાથ તળે કામ કરે છે. એક સ્પેનામીનોની અને બીજી અંત્રમીનોની; એક દુષ્ટિની અને બીજી નાશની; એક બધી અને બીજી ભૂંડી. એ બે વચ્ચે ચાલુ ઝગડો છે.” આપણે એક દાદારની હસ્તીના પેહેલાં મત પછી તુરતજ આપણું બીજું મત આ દ્વિ મત જણાવીએ છીએ. આ પ્રકારનું દ્વિ મત એક યા બીજી રીતે સર્વ પ્રગ્ન અને ધર્મોમાં છે, જોકે તે અગત્યના નિયમ તરીકે શરૂઆતમાં કબૂલેલું નથી. બલાં અને ભૂડાં (Good and Evil) વચ્ચેનો ઝગડો આ જગતમાં, આ દુનિયામાં ચાલુ છે, તે સઘળાઓ કબૂલ રાખે છે.

હવે બદારની જગતનો વિચાર બાળુ રાખી, આપણી માંહેલી જગત તરફ યાને આપણુ માણસમત તરફ જોતાં આપણે જોઈએ છીએ, કે માણસ જાતની જીંદગીમાં એ બે વચ્ચેનો ઝગડો દર પગલે અને દર કદમે, દર ઘડીએ અને દર પળે નગરે પડે છે. આપણે નીતિમાન જીંદગી ગુન્નરીએ કે અનીતિમાન જીંદગી ગુન્નરીએ, તેના આધારનો દરવાજો તોણે બલાં ભૂડાં વચ્ચેના આ ચાલુ ઝગડાના મીઝગરાં ઉપર ફરતો રહે છે. મો. હાલે જરથોસ્તી ધર્મના આ નીતિ શાસ્ત્રના સંબંધમાં કહે છે કે “ La religion Mazdéene se distingue de toutes les autres religions en ce qu'elle a une morale systematisée et fondée sur des principes philosophiques.”

એટલે “ માઝદયસ્ત્રની ધર્મ બીજા પુરાણા ધર્મોથી આ બાબતમાં જૂદો પડે છે, કે તેનું નીતિનું ધોરણ શીલસુશી ભર્યા નિયમો ઉપર રચેલું અને ગોઠવેલું છે. ”

આ શીલસુશી ભર્યા નિયમ તે ઉપસો છે, કે તે દાદારે જેમ જગતને તેમ જગતનાં એક ભાગ તરીકે આપણને સરજ્યા છે અને આ જગતની રચનામાં સ્પેનામીનો અને અંત્રમીનોની જેમ ચાલુ લડાઈ છે તેમ આપણુ માણસ જાતના મન અને દીલમાં પણ છે. બલાં અને ભૂડાં વચ્ચેની લડાઈમાં આપણે એક લડવૈયા તરીકે લડવાનું છે. આપણને ખરજીનું છુટાપાણું છે, કે આ બેની લડાઈમાં ગમે તે બાજુ લેવી. સ્પેનામીનોની બાજુ ધરવામાં આપણો છુટકારો છે, આપણું ભલું છે; બીજી બાજુ પકડવામાં આપણો નાશ છે, આપણું ભુડું છે.

કમરબંદ બાંધી દેખાડવામાં આવતી તૈયારી બલાં ભૂડાં વચ્ચેની લડાઈમાં ઉતરવાની તૈયારી—હવે ત્યારે આ બાબતનો વિચાર આપણને ઉપર કરેલા સવાલનો જવાબ આપે છે કે પએગામ્બર જરથોસ્તે પોતાની કમર ઉપર તૈયારીનો જે કમરબંદ બાંધ્યો છે તે આવા પ્રકારની બલાં ભૂડાં વચ્ચેની જંગ માટેની તૈયારીનો છે.

બલાં ભૂડાં વચ્ચેની આ લડાઈમાં કમરબંદ બાંધી કરવી જોઈતી તૈયારી ઉપર કહયું તેમ બે પ્રકારની છે. એક હુમલો કરનારી (offensive), અને બીજી બચાવ કરનારી (defensive). પએગામ્બરના કમરબંદ ઉપરથી આપણે પણ કમરબંદનો વિચાર કરવાનો છે. આપણે પણ તૈયાર રહેવાનું છે, કે રખેને દુશ્મન—શારીરિક દુશ્મનજ નહીં પણ આત્મિક દુશ્મન પણ—આપણી ઉપર હુમલો લાવી આપણને નેર કરે. આપણા હવશો, આપણી હદ બદાર મોજો, એ આપણા દુશ્મનો છે. રખેને તેઓ આપણા ઉપર હુમલો લાવી આપણને બંદ કરે, આપણને બંદીવાન કરી આપણને શુભામ બનાવે. તે માટે વિચાર કરી આપણે બચાવ માટે તૈયાર રહેવું જોઈએ.

પણી બચાવ માટે બેસી રહી સતોષ મેળવવાનો નથી પણ દુસ્મન ઉપર હુમલો લઈ જઈ તેઓને મારી હટાડી આગળ વધવું જોઈએ, ચપલ થવું જોઈએ. કમરબંદ બાંધી તૈયાર થઈ, બંદીઓ સામે દરવાજા બંદ કરી નેડીઓ સામે તે ઉઘાડવાના છે. બંદી બલાઈઓ અખત્યાર કરવાની છે, જે અખત્યાર કરવાથી સરહદ ઉપર જાણે દુસ્મન સામે કિલ્લા છૂતી રાખવા બરાબર છે. આપણે નીતિમાન નેમમાં ચપળ થવાનું છે. ત્યારે કમરબંદ બાંધી આપણે કરવી જોઈતી તૈયારી એ બલાઈ બૂંડાઈનાં મેદાનમાં લડવાની છે અને બંદીને દાખલ થતી અટકાવીને બલાઈને આગળ વધારવાની છે.

૩૦ જેકસનની હિંદુ અને પારસીઓ વચ્ચે સરખામણી—ગ્રેફિસર જેકસન આ બાબતના સંબંધમાં આપણુ અને આપણા હિંદુ ભાઈઓ વચ્ચે એક સરખામણી કરે છે. આપણા એ હિંદુ ભાઈઓ ખરેખર ઇશ્વર ભક્ત (devotional) અને બલા છે. પણ તેઓ એ ભક્તિભાવ સાથે કેટલીક વાર ચપળતા કમી કરે છે. તેઓ ભક્તિભાવ સાથે અત્યંત ચિંતન (meditation) ઉપર શીદા થઈ કેટલક વાર શાંત અને અન્યપલ થાય છે, અને ત્યાગ અને એકાંતવાસ ઉપર વધારે રળે છે. આપણા ધર્મની રીઠીએ આપણને એ શીખવ્યું નથી. તે આપણને કહે છે કે “ઉડો ને કામ કરો” (Up and be doing). બેસીને ચિંતન અને ચિંતનજ ના કંઈ કરો. કેઈ પણ જાતના ત્યાગનો યા સાધુપણનો વિચાર ના કરો. દુનિયામાં રહો, દુનિયાની ટક્કર ખમો, દુનિયાની લડાઈ લડો, અને તે લડાઈ વચ્ચે, તે ઝગડા વચ્ચે શાંતપણું જાળવી બલા નિવડો.

જરથોસ્તી દીન એક લડાઈ કરતી દીન—પએગામ્બરની કમર ઉપરનો આ કમરબંદ, અને તે માટે તેવણને ફર્વદીન યસ્તમાં એક પેહેલવેહેલા લડાઈયા કહ્યા છે તે બાબત, ત્યારે દેખાડે છે કે આપણી જરથોસ્તી દીન આ રીતે જોતાં એક જંગ કરતી દીન (a church militant) છે. તે બૂંડાઈ અને બંદી સામે જંગ મચાવે છે, અને પોતાના દરેક દીનદારને કહે છે કે તેની એ જંગમાં એક હિમ્મતવાન સીપાહ તરીકે દાખલ થઈ, તેના ઝુંડા હેઠળ, બંદી સામે લડી, તેજીની ફતેહ મેળવી, તે દીનને ફતેહબંદ દીન (a church triumphant) બનાવે.

કમરબંદ સાથે જોડાયેલો બંદનો વિચાર—આપણે પેગમ્બર જરથોસ્તની કમર ઉપરના કમરબંદનો સામટો વિચાર કર્યો કે કમરબંદ બાંધવો તે ચિન્હરૂપે એક પ્રકારની મજબુતી અખત્યાર કરવાનો, એક પ્રકારની તૈયારી કરવાનો ખ્યાલ ધરાવે છે, અને તે મુજબ તે આપણને બાન આપે છે. નીતિજનક રીતે તે આપણને શું બાન આપે છે તે આપણે જોયું. પણ કમરબંદ બાંધવામાં “બંદ બાંધવા”નો ખ્યાલ નવીજ રીતે આપણા વિચારને એજ પ્રકારનાં નીતિમાન ખેતરમાં રમતા મેલે છે. કમરબંદમાં બંદ અગત્યની જગ્યા રોકે છે. ત્યારે આપણે હવે કમરબંદના સામટા વિચાર ઉપરથી બંદના ખાસ વિચાર ઉપર આવીએ. કમર ઉપર બંદ બાંધવો તે એક જાતના બંધાણમાં જોડાવા બરાબર છે. બંદ શબ્દનો ધાતુ પ્રમાણેનો ખુદ અર્થ, આપણે ઉપર જોયું તેમ, એક જાતનું બાંધવું અથવા બંધન દેખાડે છે. એ બંદ શબ્દને પોતાના એક અર્થમાં મળતો શબ્દ, આપણે ઉપર કહ્યું તેમ, અંગ્રેજી શબ્દ ‘બોન્ડ’ (Bond) એટલે લખત છે. તમે બંદ બાંધો છો તે એક જાતનું લખત તમો પોતા સાથે કરો છો. તમે મને એક લખત લખી આપો, તે કેવા પ્રકારનું હોય, તેનો તમારી ઉપર આધાર

છે. તમેા ચાહો તો મને એક ગુલામગીરીનું લખત (bond of slavery) લખી આપો, તમેા ચાહો તો એક બહું કામ કરવાને કબુલ થવાનું લખત લખી આપો.

એ બંદ તે પ્રથમમાં તે દાદારની બંદગીનો બંદ—ત્યારે પએગમ્બર જરથોસ્તે પોતાની કમર ઉપર બંદ બાંધ્યો છે તે શાનો છે? તે ચીન્હરૂપે શું દેખાડે છે? તે પણ એક જાતની બંદગી અથવા બંદા તરીકેની હાલતનો બંદ છે. તે એવી ‘બંદગી’ છે કે જે બંદગી પાદશાહી લાવે છે. તે બંદગી કોણની? તે બંદગી તે દાદારની. ફારસી શબ્દ—‘બન્દે’ આપણામાં એજ બન્દ (bond) શબ્દ ઉપરથી એ અર્થે વપરાય છે. પએગમ્બર જરથોસ્તની કમર ઉપરનો કમરબંદ ત્યારે “બંદગી”નો બંદ છે. આપણો બંદગી શબ્દ એ ‘બંદ’ શબ્દ ઉપરથીજ નીકળેલો છે. બંદગી એટલે તે દાદાર તરફની, આપણા વડા તરફની તાબેદારી. ત્યારે પએગમ્બરની કમર ઉપરનો બંદ દાદાર તરફ બંદગી દેખાડે છે. તેનો એ બંદ તે આપણને પણ બંદગીનો વિચાર આપે છે. આપણે દાદારના બન્દા છઇએ. આપણી જરથોસ્તી દીન મારફતે, તે બરહક પએગમ્બર, જેના મરણ દિવસની યાદમાં આજે આપણુ ભોગા મળ્યા છીએ, તે પએગમ્બરની દીન મારફતે, તે દાદારના આપણુ બંદા છઇએ. આપણુ એ દીન મારફતે તે દાદારના બંદા થઇ આપણી દીનના બંદા થઇએ છીએ. આપણા પુરાણા હસ્ત લેખ પુસ્તકોના લખનારાઓ એ અર્થે પોતાના પુસ્તકોના કોલોફોનોમાં પોતાને ‘દીન બન્દે’ જાહેર કરે છે.

બંદ ઉપરથી એ પ્રકારના એકમેકથી ઉલટા દેખાતા વિચારો—હવે બંદ શબ્દ આપણને એ પ્રકારના ખ્યાલ આપે છે. તમેા તમારા ધરની ઉપર ‘બંદ’ મુકશો એટલે તમારા ધરને બંદ કરવાનો દરવાજો મુકશો, તો તે દરવાજો એ કામ કરશે. જે તમેા ચાહશો તો બહારનાઓને ધરમાં આવતા અટકાવશો. જે તમેા ચાહશો તો અંદરનાઓને એટલે જેઓ ધરમાં હશે તેઓને બહાર જતા અટકાવશો. તમારા ધરના બંદ દરવાજાનો તમેા ચાહો તેમ ઉપયોગ કરી શકશો. તમારા પએગમ્બરની કમર ઉપરનો બંદ જોઇ, તેના જેવા તમારી કમર ઉપરના બંદ ઉપરથી તમેા એ મુજબના એ પ્રકારના ખ્યાલ બાંધી શકશો.

તમેા કમર ઉપર બંદ બાંધી મજબુત ઠરાવ કરો કે “અમેાએ બહારના બુરા વિચારો અને ખ્યાલોને અમારા દીલમાં દાખલ કરવા નહીં.” તેમજ તમેા ઠરાવ કરો કે “અમારા દીલમાંના બધા વિચારોને અમેાએ છોડવા નહીં, અમેાએ તેઓને અમારા દીલમાંથી બહાર જવા દેવા નહીં.”

આપણી ઘણીક બંદગીઓમાં આવા પ્રકારના “બંદ”ના જાણે સામા સામા વિચારો આવે છે. દાખલા તરીકે “ફરસ્તુયે હુમતોઇખ્સ્તયા”ની બંદગીમાં આપણે બણીએ છીએ કે, “અષ્ટબિગધયા દધયે વીરપા હુમતાયા હુખ્તાયા હવસ્તોયા” એટલે, “તમામ બધા વિચારો, બધાં વચનો અને બધાં કામોને હું અખત્યાર કરું છું.” પણ એની સાથે સાથેજ એકરાર કરવામાં આવે છે કે “પદતિ રિચ્યા દધયે વીરપા ફસ્મતાયા હુખ્તાયા હુખ્વસ્તોયા” એટલે “તમામ જૂઝા વિચાર, જૂઝાં વચન અને જૂઝાં કામોને હું ત્યાગ કરું છું.” વીરપ હુમતની બંદગીમાં પણ એમજ સામા સામા વિચારો જણાવવામાં આવે છે.

ડેન્ડીની કમર પર કમરબંદ—ડેન્ડીની દીવાઇન કોમેડી નામની કવિતા, જે આપણા વીરાફનામાને તેની હકીકતમાં કેટલીક મળતી આવે છે, તેના ‘પરગેટરી’ નામના ભાગમાં ડેન્ડીને પરગેટરીમાં લઇ જવા આગમચ થું કરવું, તે બાબે ડેન્ડીના ભોમીઆ વર્ણવેને કેટલો કેટલીક હકીકત કહે છે. તેમાં એમ કહે છે, કે તેણે પેહેલે તેનું

મોહોડું ધોવડાવવું કે તે ઉપરથી ખરાબ ગંધો નીકળી જાય; અને પછી તેની કમર ઉપર કમરબંદ વીટાળવો. તે કહે છે કે :—

“Go therefore now; and with a slender reed
See that thou duly gird him, and his face
Lave, till all sordid stain thou wipe from thence.
For not with eye, by any cloud obscured,
Would it be seemly before him to come,
Who stands the foremost minister in heaven.”*

ડેન્ડીના કમરબંદ પરથી કુસ્તીની યાદ—આ ફકરો આપણા કમરબંદની, આપણી કુસ્તીની યાદ આપે છે કે જે આપણે પવિત્ર જગ્યાએ જવા આગમ્ય મોહોડું ધોષને બાંધીએ છીએ. આપણુ મોહોડું ધોષએ છીએ કે તે ઉપર કાંઈ ગંધ રહે નહીં. તે ચીન્હ રૂપે ભાન દે છે કે તે દાદાર હજુર બંદગી કરતાં, તેની સનમુખ હાજર થતાં, દીલ ઉપરના સંધક્ષા યુનાહના ગંધો સાફ કરી નાખવા અને સાફ દીલે જવું. વળી મોહોડું ધોતાં આંખ પલુ ધોવાએ તે ચીન્હ રૂપે ભાન આપે છે કે “તમારી મનની નજર સનમુખ કાંઈપણુ ગુમરાહીનો પડદો ફરી વળ્યો હોય તો તે કાઢી નાખવો કે તેથી તે દાદાર તમેને ખરાબર દેખાય.”

કોટાનાં ફરમાવવા પ્રમાણે વર્ણવ ડેન્ડીને લખ જાય છે. તે તેનું મોહોડું દવના પાણીથી ધોવડાવે છે. ઘાસ ઉપર જે દવ પડ્યો હતો તે પાણી ખોલવામાં એકડું કરી તેથી તેનું મોહોડું પવિત્ર કરેછે. વર્ણવ દવનું પાણી લે છે, કારણ તે આકાશ ઉપરથી પડેલું વધારે સ્વચ્છ ખાર વિનાનું નિર્મળ પાણી છે.

કમર શબ્દ કુસ્તીને અર્થે—કમર જેનો અર્થ અવલમાં કમરબંદ થાય છે, તે કમર અથવા કમરા શબ્દ તરીકે પાછળથી કુસ્તીને અર્થે પણ કોષક ફારસી પુસ્તકોમાં વપરાવવા લાગ્યો છે. એ ઉપરથીજ સ્ટાઇનગાસ પોતાના શબ્દકોશમાં ‘કમરા’ શબ્દનો એ અર્થ આપે છે કે The string worn by the followers of Zoroaster.

શીરદોસી બ્યારે એક ઠેકાણે કહે છે કે “કમર બસ્તન આધને ઉસ્ત” એટલે “કમર બાંધતી એ તેઓનો રિવાજ છે” ત્યારે તેની મતલબ કુસ્તી બાંધવાના રિવાજની છે.

કુસ્તી એક જાતનો પવિત્ર કમરબંદ—ત્યારે આપણી કમર ઉપરની કુસ્તી પએગામ્બર જરથોસ્તે આપણને આપેલો કમરબંદ છે. આજ રોજ આપણા બરહક પએગામ-બરના શરીર ઉપરના કમરબંદ ઉપરથી આ દુનિયામાં હમેશાં તૈયાર રહેવાના અને બંદ બાંધવાના જે બહા વિચારો આપણે કર્યા તે સંધળા આપણે દરરોજ કુસ્તી બાંધતા કરવાના છે.

આપણી કુસ્તી પણ એક કમરબંદ છે. વળી જે ભાવાર્થરૂપી ક્રિયા સાથે તે વર્ણ-વામાં આવે છે, જે નિરદોષ મેઢાના ઉનમાંથી તે વણવામાં આવે છે, જે ક્રિયા અને બહુતર સાથે તે બાંધવામાં આવે છે, તે સંધળું તેને એક પવિત્ર કમરબંદ બનાવે છે, અને સાધારણ રીતે કમર બાંધવા કરતાં યા કમરબંદ બાંધવા કરતાં તેની સાથે ઘણા અગત્યના અને પવિત્ર ખ્યાલો જોડે છે. આજે હું ખાસ કરી કુસ્તી ઉપર બોલવા ઉભો નથી, માટે તે બાબે હું લંબાણથી બોલીશ નહીં. પણ એટલું કહીશ કે કુસ્તી જેવો એક

બંદ ચીનહરે કમર ઉપર બાંધવો, એ કેટલાક ધર્મોમાં અને કેટલાક ધર્મી ટોળાંઓમાં અગત્યનું ગણાય છે. હિંદુઓમાં એવી એક પવિત્ર દોરી યા જનોષ્ઠ પેહેરવાનો આદ્ય છે.

ક્રેન્સીસ્કન સાધુઓમાં પવિત્ર દોરી—ખ્રિસ્તીઓમાં ક્રેન્સીસ્કન સાધુઓ નામનો ધર્મશુરનો એક પંથ છે. તેઓની કમર ઉપર આપણે એવો કમરબંદ, જે કુસ્તીનાં કરતાં વધુ જાડી પવિત્ર દોરીનો હોય છે, તે જોઈએ છીએ. તે બંદ તે લોકો હવસો ઉપરની ફતેહ (Victory over sensuality) ની નિશાણી ગણે છે. તમે કમર ઉપર એવો કમરબંદ બાંધો છો ત્યારે હવશોને બાંધવાને, તેઓને તાબે કરવાને તૈયારી દેખાડો છો. એ તો દુર્ગુણો દુર કરવાના ચીન્હ તરીકે તેને ગણવાની વાત થઈ. પણ કેટલાકો તેને સદગુણોને પકડી રાખવાની વાતના ચીન્હ તરીકે ગણે છે, અને તેમ ગણી એ કમરબંદને પ્રમાણિકપણું, સમ્યક્, ખબરદારી અને જાતિ અશોષ (Integrity, Truth, Vigilance, and self righteousness)ની નિશાણી ગણે છે.

આજે સેવરનો વિચાર—પવિત્ર કમરબંદ બથવા કુસ્તી બાંધનારા સવળા બંને કુસ્તીઆનો ! આજે આપણે પએગામ્બર જરથોસ્તના દીસાના પવિત્ર દિવસે એક મિજલસમાં સાથે ભેગા મળ્યા છીએ. આપણુ જશનમાં અને વાએજમાં સાથે ભેગા મળ્યા છીએ અને ખાણાપર સાથે ભેગા મળીશું. આપણુ સર્વ તે પેગમ્બરે આપેલો કમરબંદ, તેની આપેલી કુસ્તી બાંધનારા છીએ. આપણુ સર્વ “બંને કુસ્તીઆન” છઈએ. ત્યારે આપણુ સર્વએ સામટી રીતે એ કમરબંદ ઉપરથી જે વિચાર આજે કર્યા છે, તે વિચારો અમલમાં લાવવાને આપણે દરેકે છુટી અને ભેગી કાશેશ કરવી જોઈએ. આવા મેળાવડાઓ ખાશ કરી ભેગી કાશેશો સૂચવે છે.

આજે આપણે કમર (waist) માટે ખાસ કરી બોલીએ છીએ. તે ઉપરથી મને મેસન બાઇબલોની એક ક્રિયાની ખાસ યાદ આવે છે કે જેમાં તેઓ એક એકના હાથ સાથે હાથ (Hand to hand), પગ સાથે પગ (foot to foot), ઘુંટણ સાથે ઘુંટણ (knee to knee), છાતી સાથે છાતી (breast to breast) અને પીઠ ઉપર હાથ (hand upon back) વીગેરે શરીરનાં ભાગો મેલવે છે. એ સર્વ, અરસપરસને મદદ અને બલાં કામોમાં હમશરીકી દેખાડે છે. ચાલો, આપણે પણ આજે જ્યારે પએગમ્બરનાં કમરબંદનો વિચાર કર્યો છે, ત્યારે તે વિચારને મલતી ઉપલી ક્રિયા કરીએ, અને તે આ, કે આ મંડળીના આજના સરનશીનની કમર સાથે અને તેવણુ મારફતે તમારી કમર સાથે મારી કમર મેળવી હમશરીક થાઉં કે “ખોદાતાલા આપણુ સર્વને બલા કામો માટે તૈયાર રાખે અને બદી તોડવાને અને નેકીને વધારવાને આપણા મનમાં બંદ યાને ગાંઠ મળ્યુત કરાવે.”

મહાઈં બેહેસ્ત.(૧)

નિજબયેમિ વહિસ્તેમ અહૂમ અપઓનામ રઓયંદ્રહેમ વીરપો ખાથેમ. નિજબયેમિ ગરો--માનેમ મઓથનેમ અહુરહે મજદાઓ, મઓથનેમ અમેષનામ સ્પેન્તનામ, મઓથનેમ અન્યઓષામ અપઓનામ.

(વંદીદાદ, પરગરદ ૧૯ ક. ૩૬)

અર્થ--અશો લોકોની રોશન તમામ સુખવાળી સર્વથી સરસ જીંદગી (અથવા દુનિયા)નેહું વખાણું છું.

ગરો-માન (ગરોથમાન બેહેસ્ત), જે ઓહરમજદનું મકાન, જે અમેષાસપંદોનું મકાન, જે ખીજ અશો લોકોનું મકાન, તેને હું વખાણું છું.

બેહેસ્તની સ્તુતીના શબ્દો—વંદીદાદનો આ ફકરો આપણા આજના વિષયનો આધાર છે. આજે આપણે સર્વથી સરસ જીંદગી, જે બેહેસ્તની, તેને વખાણવાને બેગા મળ્યા છીએ. બેહેસ્ત, જે દાદાર ઓહરમજદનું, અમેષાસપંદોનું અને અશો લોકોનું મકાન, તેને વખાણવાને બેગા મળ્યા છીએ.

આપણે અવસ્તાનો ઉપલો ફકરો બધા ક બેહેસ્તની વખાણુ થઇ ચુકી એમ નથી. એક પુરુષની વખાણુ ખરા જીગરની ત્યારે કહેવાય, કે જ્યારે આપણે તેના માટેનાં મોંઢોથી બોલાવતા શબ્દોને જીગરથી ખરા માની તે ઉપર અમલ કરવાની કોશિશ કરીએ અને તેનાં જે જે કામો આપણને વખાણુને લાયક દિસે, તે તે કામો કરવાની કોશિશ કરીએ. તેજ મુજબ બેહેસ્તની વખાણુના ઉપલા શબ્દો ખરા જીગરનાં ત્યારે ગણાય, કે જ્યારે આપણે તે બાબે થોડાક ગંભીર ઘોર કરી તે પ્રાપ્ત કરવા માટેના થોડાક વિચારો કરીએ.

બેહેસ્ત બાબે વિચાર કરવાનો અવસર—હાલ આપણા પવિત્ર ફર્વેદગાનના દિવસો ચાલે છે, જ્યારે આપણને આપણાં ગુજર પામેલાં વાહલાંઓની ખાસ યાદ આવે છે. તેઓની યાદ સાથે આપણને થોડી ઘણી વધુ યાદ આ આવે છે કે આજે જે ગુજર પામેલી હાલત તેઓની છે તે કોઈ કાલે આપણી થવાની. તેઓની હાલત માટે વિચાર કરતાં જેને આપણે સાધારણ રીતે બેહેસ્ત અને દોજખ કહીએ છીએ, તેની હાલતનો આપણને વિચાર આવે છે. એવી કોઈ હાલત માણસજાત માટે તે કુદરતના ખાવીદે સરજી છે અને મરણ પછી આપણુ માટે કોઈ ચોક્કસ જીંદગી છે, તે આપણુ માણસ જાતનું—અલખતે કોષ્ટક અપવાદ સાથે—સામાન્ય આક્રીન છે. તે ખીજી જીંદગી અથવા હાલત ક્યાં છે, શું છે, કેવા પ્રકારની છે, તે બાબે અલખતે મતફેર છે. પણ આ બધુંખરું એક મત છે કે મરણ બાદ એવી કોઈ હાલત છે કે જ્યાં આપણુ આ દુનિયાના થોડાક સાલની જીંદગીનો બલો ભુડો બદલો પામીશું. એ વિચારો આપણે હમેશાં કરવાના છે. પણ આ આપણુ પવિત્ર તેહેવારોના દિવસોએ તેવા વિચારોની આપણને ખાસ યાદ આવે છે.

(૧) આ વિષય ઉપર રોજ ૨૭ મો માહા ૧૨ મો સને ૧૨૭૩ યજ્ઞજરદી, તા. ૫ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૪ ને વાર સોમને દીને, કલાક ૫-૪૫ ને અમલે, બજમે જરોને રોજે હોરમજદ મંડળી તરફથી જરથોશ્ટી અન્તુમનનાં આતશબેહરામમાં શેઠ દાદાભાઈ કંઠરાકરવાળાં દિવાલખાનામાં એક બહેર લાખણુ આપ્યું હતું.

રવાનની અમર્ગી બાબે સોક્રેટીસ—કોઈએ સોક્રેટીસને પુછ્યું કે “જે વાસણમાં તું ઢંકાયેલો છે, તે વાસણ ભાંગી જ્ય તો તું શું કરે?” તેણે જવાબ આપ્યો કે “વાસણ ભાંગી જ્ય તોપણ તે જગ્યાએ જે વાસણ છે તે ભાંગી ન જશે.” એ જવાબની મતલબ કે “મારું શરીર નાશ પામશે, પણ મારું શરીર જે જગ્યા (Space) માં છે, તે જગ્યા નાશ નહીં પામશે. તેથી મારું રવાન, જે મારાં શરીરમાં છે, તે મારું શરીર ભાંગી જતાંને વાર તે અથવા બીજી કોઈપણ જગ્યામાં રહેશે.” અહીં આપણાં શરીરને વાસણ સાથે સરખાવ્યામાં આવ્યું છે. જેમ વાસણમાં કોઈ ચીજ ભરેલી હોય તેમ રવાનને શરીરમાં ભરેલું ધારવામાં આવ્યું છે. કોઈ વાસણ ભાંગી જતાં, તેમાંની ચીજ—દાખલા તરીકે તેમાં ભરેલાં અનાજ યા પાણી—બહાર નીકળી જમીન ઉપર આગુઆગુ પથરાઈ જાય છે, તેમ શરીર નાશ પામતાં તેમાંનું રવાન આગુઆગુ જગતની કોઈ પણ જગ્યામાં વાસો પામે છે.

વિષયનું નામ—મારા વિષયનું નામ મેં “મ્હારું બેહેસ્ત” આપ્યું છે, તે કદાચ તમોને ગુચવણમાં નાંખશે, કે “મ્હારું બેહેસ્ત” તે “તમારા બેહેસ્ત”થી કોઈ જુદા પ્રકારનું હશે કે? આજે જે હું કહેવા માંગું છું તે આ, કે “હા, તે જુદા પ્રકારનું છે.” ગયે સાલ “રવાન બોખ્તગી” અથવા “આત્માનો છુટકારો” એ વિષય ઉપર મેં બે ભાષણ આપ્યાં હતાં. એક, સામાન્ય રીતે “રવાન બોખ્તગી” એ મથાળાં હેઠળ, અને બીજું “રવાન બોખ્તગીના ચાલુ વધારો,” એ મથાળાં હેઠળ આપ્યું હતું. હવે આજનાં મારાં ભાષણોના વિષય “મ્હારું બેહેસ્ત” એજ બાબતનો જાણે બીજી રીતે વિચાર કરે છે. જેમ દરેક આદમી માટે તેની “રવાન બોખ્તગી” અથવા “આત્માનો છુટકારો” ચાલુ છે, તેમ કુદરતી રીતે તેનાં બેહેસ્તની હાલતમાં ફેરફાર છે. તેજા મુજબ, ત્યારે, કુદરતી રીતે, જ્યારે દરેકની રવાનની હાલત જુદા પ્રકારની છે, ત્યારે તેનું બેહેસ્ત, જે તેની કરણીની હાલતનું પરિણામ છે, તે જુદું હોયું જોઈએ.

બેહેસ્તનાં અનિયમીત દરજ્જા. દરેકનું જૂદું બેહેસ્ત—આપણે કહ્યું કે દરેકનું પોતાપોતાનું, તેની પોતાની જ્ઞાની અને નીતીમાન હાલતના પ્રમાણે યા દરજ્જા મુજબ, બેહેસ્ત હોય છે. એ બાબે બેલી નામનો લખનાર કહે છે કે,

“Through the ten thousand times ten thousandth grade
Of blessedness, above this world's and man's
Ability to feel or to conceive,
The soul may pass, and yet know nought of heaven,
More than a dim and miniature reflection
Of its most bright infinity;—for God
Makes to each spirit its peculiar heaven.
And yet is heaven a bright reality
As this or any of yon worlds ; a state
Where all is loveliness, and power, and love.”

એટલે આ લખનાર કહે છે કે “એક રવાન ૧૦૦૦૦ × ૧૦૦૦૦ એટલે ૧૦૦૦૦૦૦૦૦ યાને ૧૦ કરોડમાં બેહેસ્તના દરજ્જામાંથી પસાર થાય તોપણ તેને બેહેસ્તી યાને વધુ અને વધુ

ચહડતી હાલતનો ખ્યાલ નહીં આવે, કારણ દરેક માણસ માટે ખોદાતાલાએ તેની હાલત મુજબ જૂદાં જૂદાં બેહેસ્તો સરખ્યાં છે.”

આપણાં પુસ્તકોમાં પણ બેહેસ્તને એકથી વધુ ગણ્યાં છે. સર્વથી ચહડતા પ્રકારનું બેહેસ્ત જ્યાં દાદાર હોરમજદ રહે છે, તે ગરોથમાન છે. આ બાબે આ દુનિયાનાં સુખ ઉપરથી વિચાર કરો. બેહેસ્ત તે એક જાતનું પેલી દુનિયાનું સુખ છે. હવે આ દુનિયામાં શું સર્વનું સુખ એક સરખું છે? માફ સુખ તે તમારું સુખ નથી. તમારું સુખ તે મારું નથી. આપણું બેનું, તે ત્રીજાનું નથી. તે ચહડ ઉતર છે. સેંકડો અને હજારોનાં સુખ સેંકડો અને હજારો જાતનાં હોય છે. ત્યારે એજ મુજબ બેહેસ્તનાં સુખના સંબંધમાં સમજવું.

હવે બહો બદલો પામવો, તેને માટે આપણે સાધારણ રીતે બેહેસ્તમાં જવું એમ બોલીયે છીએ. પણ દરેક ધણી માટે જાણે જૂદું બેહેસ્ત છે યા જૂદી બેહેસ્તી હાલત છે, તેનો ખ્યાલ આપણને બેહેસ્ત શબ્દના અર્થ ઉપરથી આવશે. ત્યારે આપણે વિચાર કરીયે કે બેહેસ્ત એટલે શું? એ વિચાર કરવા માટે આપણે બેહેસ્ત શબ્દનો અર્થ સમજીએ.

બેહેસ્ત માટેનો અવસ્તાનો શબ્દ:—બેહેસ્ત, મથાળે મેલેલા અવસ્તાના ફકરામાં જે ‘વહિસ્ત’ શબ્દ આવે છે તેનું કારસી રૂપ છે. અવસ્તામાં બેહેસ્ત માટે “વહિસ્ત આદ” એટલે “સર્વથી સરસ જીંદગી અથવા દુનિયા,” એવા શબ્દો આવે છે. તેમાંના “વહિસ્ત” શબ્દ ઉપરથી “બેહેસ્ત” શબ્દ બન્યો છે. અવસ્તાનો એ “વહિસ્ત” તે સંસ્કૃત વસિષ્ઠ શ્રી ‘બેહેસ્ત,’ અંગ્રેજી ‘બેસ્ટ’ (Best) છે. ‘વહિસ્ત’ શબ્દ અવસ્તાના ‘વંધુ’ એટલે ‘સાર’ શબ્દનો ઉત્કર્ષવાચક (Superlative degreeનો) શબ્દ છે. એ ‘વંધુ’ શબ્દને મલતો સંસ્કૃત વસુ છે અને એ પેહેલવીમાં ‘વહે’ અને કારસી ‘બેહ’ છે. જેમ વહિસ્ત, “વંધુ” નો ઉત્કર્ષવાચક શબ્દ છે તેમ બેહેસ્ત શબ્દ કા. બેહ નો ઉત્કર્ષવાચક શબ્દ છે.

બેહેસ્ત શબ્દનો અર્થ—ત્યારે બેહેસ્ત શબ્દનો અર્થ “જે સર્વથી સરસ અથવા બહુ તે.” બેહેસ્ત ત્યારે માણસ માટે તે હાલત કે જે સર્વથી સરસ ગણાય. આપણે કોઇ માટે બોલીયે કે તે બેહેસ્તમાં ગયો, એટલે કે—જે બેહેસ્તને કોઇ જગ્યા ધારીએ તો—સર્વથી સરસ જગ્યામાં ગયો; અથવા—બેહેસ્તને કોઇ હાલત ધારીએ તો—સર્વથી સરસ હાલતમાં ગયો. ત્યારે મારી જે સર્વથી સરસ હાલત તે મારું બેહેસ્ત. સામાન્ય રીતે અંગ્રેજી શબ્દ ‘બેસ્ટ’ (Best) જે અર્થે વપરાય છે, તે અર્થે પણ વિચાર કરતાં આપણે કહીયે, કે જે આપણું ‘બેસ્ટ’ (Best) એટલે ‘સર્વથી સાર,’ તે આપણું બેહેસ્ત. પણ એમ કહેતાં એક ચીજ યાદ રાખવી જોઇએ. એમ વિચાર કરતાં આપણે ફક્ત શારીરિક ભલાં તરફ, શારીરિક રીતે આપણું જે સારું થતું હોય, તે તરફ જ જોવાનું નથી, પણ નીતિમાન આખત તરફ પણ જોવાનું છે. જ્ઞાન સંબંધી, નીતિમાન સદગુણો સંબંધી આપણું જે પણ સારું, તે આપણું બેહેસ્ત. આપણે વધુ અને વધુ જ્ઞાન મેળવતા જઇએ, આપણે આપણા નીતિમાન સદગુણો વધુ અને વધુ ખીલવતા જઇએ, તો આપણે બેહેસ્ત તરફ, આપણી સર્વથી સરસ (Best) હાલત તરફ જતા ગણાઇએ. એ વિચાર જ દેખાડે છે કે બેહેસ્ત “પએ દર પએ” એટલે પગથીએ પગથીએ (step dy step) એક પછી એક ચહડવાની હાલત છે. એના જૂદા જૂદા દરજ્જા છે. આજે જ્ઞાન અથવા નીતિમાન સદગુણોના સંબંધમાં જે હોઇયે તેનાં કરતાં કાલે બેહેતર થઇએ. પરમ દાહડે વધુ બેહેતર થઇએ. ચોથે દિવસે વધુ બેહેતર થઇએ. તે મુજબ વધારો ચાલુજ છે. તે ફક્ત

આ જીંદગીમાં જ ચાલુ છે, એમ નથી, પણ બીજી જીંદગીમાં પણ ચાલુ રહેશે. બેહેસ્ત મેળવતું અથવા સરસથી સરસ હાલતમાં આવતું, એ કાંઈ ફક્ત આવતી જીંદગીનું જ કામ નથી, પણ આ જીંદગીનું પણ કામ છે. તેમ વળી તે ફક્ત આ જીંદગીનું જ કામ નથી પણ આવતી જીંદગીનું પણ ચાલુ અને ચાલુ કામ છે. એ મુજબ જ્યારે દરેક આદમીએ, દરેક રવાને, દરેક આત્માએ વધવાનું છે, ત્યારે તે આદમીનું યા રવાનનું યા આત્માનું કાંઈ એક ચોક્કસ બેહેસ્ત હંમેશ માટે નથી. પણ તે દરમુજબ મુજબ એક પછી એક વધતું છે. ત્યારે જો તે એક માણસ માટે એક સરખું નથી, તો અલખતે જૂદા જૂદા આદમીઓ માટે પણ એક સરખું નહીં પણ જૂદું જૂદું ચહડ ઉતર હોતું જોઈએ.

બેહેસ્ત માટેનો અંગ્રેજી શબ્દ—બેહેસ્ત માટેનો એક અંગ્રેજી શબ્દ ‘પેરેડાઇઝ’ (paradise) છે જે લાટીન પેરેડાઇસસ (paradisus) છે. હીબ્રુ ધર્મ પુસ્તકોમાં જે કેટલાક ધરાની શબ્દો દાખલ થયલા માનવામાં આવે છે, તેમાંનો એક આ ‘પેરેડાઇઝ’ શબ્દ છે. તે અસલ અવસ્થાનો “પહરિ દએજ” શબ્દ છે, જેનો અર્થ “આગુનાગુ (પહરિ) થી ઘેરી લીધેલું મકાન (દએજ)” થાય છે. તે હીબ્રુમાં પેરડીસ (pardes) અને યુનાનીમાં પેરેડાઇસોસ (paradeisos) છે. બેહેસ્ત માટેનો ફારસી ‘શીરદાશ’ શબ્દ એજ ‘પહરિ દએજ’ (paradise)નું રૂપ છે. એ શબ્દ ત્યારે કાંઈ નહીં તો, તેનાં અર્થ પ્રમાણે, બેહેસ્તના સંબંધમાં જગ્યાનો ખ્યાલ આપે છે, કે બેહેસ્ત એક મકાન છે, જેમાં ચોક્કસ પસંદ કરેલાં રવાનો યા આત્માઓ સિવાય બીજાને જવાની બંદી છે.

બેહેસ્તની જગ્યા—જો મરણબાદ આત્માને માટે કોઈ ચપળતાની હાલત હોય, તો અલખતે તે હાલતમાં ચપળતા દેખાડવા કાજે આ જગતની બોહોળી જગ્યા (space)માં કયે કોઈ જગ્યા હોવી જોઈએ. આપણે જાણીએ છીએ કે તે દાદાર સર્વવ્યાપક (Omnipresent) છે. તે છતાં તેનાં મકાન (મએથનેમ અહુરહે મજદાઓ) માટે બોલવામાં આવે છે. તેમજ અમેશાસ્પદોનાં મકાન માટે બોલવામાં આવે છે. જ્યારે તે સર્વોત્તમ દાદાર માટે અને તેનાં અમેશાસ્પદો માટે એક મકાન ધારવામાં આવે છે, ત્યારે માણસ જાતના આત્મીક ભાગ માટે મરણ બાદ કોઈ બીજું મકાન ધારવામાં આવે તે કુદરતી છે. બેહેસ્ત માટેનો ઉપસો જે અસલ હીબ્રુ પેરેડાઇઝ શબ્દ છે અને તે ઉપરથી ઉત્પન્ન થયલા અંગ્રેજી અને બીજી યુરોપીયન ભાષાના જે શબ્દો છે તેજ દેખાડે છે કે એમ બધાં રવાનો માટે કોઈ જગ્યા ધારવામાં આવી છે.

બેહેસ્તનાં મકાનનો પહાડો સાથે સંબંધ—દરેક પ્રજા અને દરેક જમાનામાં માણસના સામાન્ય વિચારો બેહેસ્તને માટે આકાશમાં આંગળી દેખાડે છે કે તે ત્યાં છે. તે ઉપરથીજ કેટલીક પ્રજાઓમાં બેહેસ્તને પહાડો સાથે જોડવામાં આવે છે. તેઓનાં પોતપોતાના દેશના ઉંચા ભાગોમાંથી બેહેસ્તમાં જવાનો માર્ગ ગણવામાં આવે છે. આપણાં પુસ્તકોમાં એજ સમયે અલખુર્જ પહાડ ઉપરથી બેહેસ્તમાં જવાનો માર્ગ દેખાડ્યો છે.

બેહેસ્તનું મકાન કયાં છે?—હવે ત્યારે એ બેહેસ્તની જગ્યા અથવા બેહેસ્તનું મકાન કયાં છે? આપણુ સાધારણ રીતે જેમ બોદાતાલાનાં મકાન માટે અથવા બોદાતાલાની જગ્યા માટે બોલતાં આકાશ તરફ ઉપર હાથ કર્યે છીએ કે “બોદાતાલા ઉપર છે,” તેમ બેહેસ્ત માટે પણ આપણે સાધારણ રીતે બોલીએ છીએ કે તે આકાશ ઉપર છે. આપણે આ

શેહેર યા દેશમાંથી આપણી ઉપર આકાશમાં તે માટે હાથ દેખાડીએ છીએ, તેમ આપણી ગોળ પૃથ્વીની આપણા પગ નીચેની જમીનની પેલી બાજુ (Antipodes) ના લોકો પણ પોતાની ઉપર આકાશમાં હાથ દેખાડે. એ બેઉ તરફનાં લોકોનાં હાથની નિશાણી અથવા એ બેઉ તરફનાં લોકોના ખ્યાલો બેહેસ્તને પોતાને માથે મેલેછે. હવે આપણે જાણીએ છીએ કે એ બેઉએ બતલાવેલી જગ્યા ગોળાકાર પૃથ્વીનાં સંબંધમાં વિચાર કરતાં એક એકની સામે છે. એટલે ત્યારે દરેક બંન્ને માટે અથવા દરેક દેશ માટે જાણે સામાન્ય રીતે બોલતાં બેહેસ્ત એક જગ્યાએ નથી, પણ તરેહવાર જગ્યાએ છે. હવે ગમે તેમ હોય, પણ માણસ જાત સામાન્ય રીતે બેહેસ્તને આ દુનિયાથી પેલે પાર ધારે છે.

બેહેસ્ત સર્વ જગ્યાએ છે—માણસ જાત—પછી શું બહેલાં કે નહીં બહેલાં,— બેહેસ્તનાં મકાન માટે જે સાધારણ ખ્યાલ ધરાવે છે, તે ખ્યાલજ ત્યારે આપણને દેખાડે છે કે બેહેસ્ત માટે કાંઈ એકજ ચોક્કસ જગ્યા નથી. આ પૃથ્વીના ગોળા ઉપરનાં જૂદાં જૂદાં શહેરોનાં માણસો પોતાનાં માથાં ઉપરનાં આકાશ તરફ આંગળી કરી જો બેહેસ્ત દેખાડે તો તે હકીકતજ દેખાડે છે કે બેહેસ્ત આકાશના આખા ચક્રાવામાં કંથે છે. તે તેના કાંઈ ચોક્કસ ભાગમાં નથી.

બેહેસ્ત ક્યાં છે?—ત્યારે મને કોઈ પુછે, કે “સર્વથી સરસ બેહેસ્ત ક્યાં છે?” તો તેને હું મારો જવાબ એક સવાલનાં રૂપમાંજ દેઉં, કે “ખોદા ક્યાં છે?” જ્યાં ખોદા હોય ત્યાં બેહેસ્ત પણ હોય. કોઈ કહેશે કે “ખોદા તો સર્વવ્યાપક છે. તે તો સર્વ જગ્યાએ હાજર છે.” તો હું જવાબ દઈશ કે “બેહેસ્ત પણ સર્વવ્યાપક છે. તે પણ સર્વ જગ્યાએ છે. જ્યાં પણ ખોદાનું મકાન છે ત્યાં બેહેસ્ત છે. જો ખોદાતાલાનો ખ્યાલ બાંધવા તમોને એક ચોક્કસ જગ્યાની જરૂર નહીં હોય તો બેહેસ્તનો ખ્યાલ બાંધવા પણ ચોક્કસ જગ્યાની જરૂર નથી.” હવે ખોદાતાલા આ પૃથ્વી ઉપર પણ છે અને પૃથ્વીની બાહાર આકાશમાં પણ છે. તેમ એક રીતે જોતાં બેહેસ્ત આ પૃથ્વી ઉપર પણ છે અને પૃથ્વીની બાહાર આકાશમાં પણ છે.

પૃથ્વી ઉપર શારીરીક બેહેસ્તનું મકાન—આ પૃથ્વી ઉપર ઘણી જગ્યાઓને જૂદા જૂદા ઘણીઓએ શારીરીક બેહેસ્ત ગણી છે. દીલ્લીની પેલી નામીયી દીવાને ખાસના એક ભાગ ઉપર લખેલું છે કે,

અગર શીરદુસ બર રૂએ જમીન અસ્ત
હમીન અસ્ત, હમીન અસ્ત, હમીન અસ્ત.

એટલે “અગરજો આ જમીન ઉપર બેહેસ્ત હોય તો તે આ છે, આ છે, આ છે.”

યોમસ મુર પોતાની લાલાશખ નામની કવિતા, જેમાં તેણે પોતાની “આતશની સેતાયશ કરનારાઓ” નામની કવિતા પણ સમાવી છે, તેમાં કાશ્મીરનાં સુંદર દાલનાં સરોવર ઉપર આવેલા સાલેમાર નામના સુંદર બાગને બેહેસ્ત ગણી તે કહે છે કે “And Ah; If there be an Elysium on earth, it is this, this.” એક વખતએ દાલનો સરોવર છોડી જ્યારે હું સુંદર જેલમ નદી ઉપર આગળ ગયો અને છોક તેનાં મુળ આગળ મથો, ત્યારે ત્યાંના મુસાફરોની મુલાકાતની ચોપડીમાં મેં વાંચ્યું કે એક મુસાફરે બેહેસ્તના બાગ (The garden of Eden) તરીકે તે જગ્યાની સ્તુતી કરી હતી. વળી અકબરના બેટા જેહાંગીરે કાશ્મીરમાં વેરનાગ નામની સુંદર જગ્યા, જ્યાંથી ‘બનીહાલ

પાસ'નાં બરફથી ઘોઝાક ઢંકાયલા પહાડ ઉપર અમો ચઢડ્યા હતા, તે જગ્યાને બેહેસ્ત ઘણી હતી અને ત્યાંજ પોતે મરવાની ખાલેશ દેખાડી હતી. તે કહેતો કે “મારા બીજા મુલકો જતા રહે તો શીકર નહીં, પણ કાસ્મીર ખેલવાનું હું પસંદ નહીં કરું.” એક વખત નોવે અને સ્વીડનનાં સુંદર સરોવરો જોઈ મેં તે મુલકમાં બેહેસ્ત ધારું હતું. હવે એ સધળું શારીરીક બેહેસ્ત માટે છે. જૂદા જૂદા ધણીઓએ આ પૃથ્વી ઉપરની ધણીક જગ્યાઓને એમ બેહેસ્ત સમાન ધારી છે.

આ પૃથ્વી ઉપર આત્મીક બેહેસ્તનું મકાન—પણ જો આત્મીક રીતે કાંઈ આપણને પુછે કે “આ પૃથ્વી ઉપર અરે બેહેસ્ત ક્યાં છે?” તો આપણ તે ધણીને કહીએ કે “ભાઈ! અમોને આ પૃથ્વી ઉપર તું એક એવું ઘર દેખાડ કે જ્યાં સંપુર્ણ નેકી વ્યાપી રહી હોય, જ્યાં હમેશાં સંપુર્ણ સુલેહ સંપન્ન અને મિત્રાચારીજ પથરાઈ રહી હોય, અને જ્યાં પરહેજગારી અને ખોદાતાવાની સંપુર્ણ યાદ પ્રસાર પામી રહી હોય. એવું કાંઈ ઘર અમોને દેખાડ અને પછી જાણ કે તે ઘર તે આ પૃથ્વીનું આત્મીક બેહેસ્ત છે.”

બેહેસ્ત આ દુનિયાથીજ શરૂ થાય છે—આજના વિપયની તપાસ ત્યારે આપણને દેખાડે છે કે તમારું બેહેસ્ત મેળવવા માંગતા હો, બેહેસ્તી થવા માંગતા હો, તો ખાતરી રાખજો કે બેહેસ્ત અહીંથીજ શરૂ થાય છે. તમારી હાલત આજે ભલી (બેહ) હોય તો તેને વધારે ભલી (બેહતર) કરો. તે બેહેતર થાય તો તેને વધુ બેહેતર કરો અને તેથી વધુ બેહેતર કરો. તે તેને બેહેસ્ત (best) બનાવવાનો એક માર્ગ છે. એ કોશેશ તમોને તમારાં મીનોઈ બેહેસ્તમાં પોંડેઆડશે. ત્યારે બેહેસ્તમાં જવા માટે અહીંથીજ બેહેસ્તી થવું જોઈએ. ક્રેનશીસ કાળ નામના નીતિમાન બાપ્તો ઉપર લખનાર એક બહુતા પુરુષના આ શબ્દો છે કે “તે દાદાર, કે જેને મનથી બવિષ્ય તે વર્તમાન મીસાલ છે, તેની નજરમાં આપણે હાલમાં પણ, હવે પછી જે થઈશું—આપણી ચઢડતામાં ચઢડતી આશાઓથી વધુ ચઢડતા, પાક, ભક્ત અને મજબુત મનનાં—તેવાજ આશીરવાદ પામેલા આદમીઓ હોઈએ.” તે કહે છે કે—

“In the eye of Him to whom the future is as the present, we are even now the blessed creatures we shall be hereafter: pure and good and strong beyond our highest aspirations. Love of God and of the myriads of our brothers will swell with rapture, the vast expanse of our hearts, while our minds will grow in knowledge, God-like and unlimitable, as we rove from world to world throughout the clusters of the suns, doing indeed at last ‘the will of our Father, even as it is done in heaven,’ and growing even more ‘perfect, even as he is perfect.’”

બેહેસ્ત એક ચોક્કસ જગ્યાએ નથી તેનો ખીજી રીતે વિચાર—હવે જેમ ઉપલી રીતે વિચાર કરતાં આપણને દિસે છે કે બેહેસ્તની કાંઈ ચોક્કસ એક જ જગ્યા નથી તેમખીજી રીતે વિચાર કરતાં પણ દિસે છે કે બેહેસ્તની કાંઈ જગ્યા દરેક માટે સામાન્ય નથી. દરેકને માટે પોત પોતાનું જૂડું બેહેસ્ત છે. માટે બેહેસ્ત તે તમારું બેહેસ્ત નથી. તમારું

બેહેસ્ત તે માફ બેહેસ્ત નથી. આપણુ બેનું બેહેસ્ત તે ત્રીજા ભાષાં યા બાઇનું બેહેસ્ત નથી. અથવા તે ભાષાં યા બાઇનું બેહેસ્ત તે માફ કે તમારું બેહેસ્ત આખસુસ નથી. કદાચ હોય, કદાચ નહીં હોય.

જેમ દિનની તેમ દુનિયાની શીખવણી આ દેખાડે છે. આપણે કહીએ છીએ અને માનીએ છીએ કે કરણી તેવી પાર ઉતરણી. કરશે તેનું પામશે. વાપશે તેનું કાપશે. આ આકાશનજ દેખાડે છે કે દરેક માટે પોત પોતાનું બેહેસ્ત હોય છે. બેહેસ્ત—જે તેને માટે જગ્યા (space) થી ખ્યાલ આપે તે—જે એક જગ્યાએ હોય તે ઉપલાં આકાશની ઉપલી કહેલીઓ ખરી કેમ પડે? એક માણસનાં ભલાં કામો—જે તેઓને સંખ્યાથી એક સરખાં માપનાં ગણીને માપીએ તે—સાં હોય અને બીજાનાં હજાર હોય. માટે જે બેહેસ્તની જગ્યા એક હોય તે ઉપલાં આકાશની ખરી કહેલીઓ ખરી કેમ ગણાય! જે તે જગ્યા એકજ હોય તે ૧૦૦ ભલાં કામો કરનાર શખસ ૧૦૦૦ ભલાં કામો કરનારની બરાબરની જગ્યા પામે. સંખ્યા મુદ્દી જે તેમો દુનિયાઇ દાલતના માપથી વિચાર કરે, તેપણુ એવ અનુમાન ઉપર આવે. એક માણસનાં કામ સંખ્યાથી નહીં પણ દુનિયાઇ દાલતથી માપે. એક માણસ એક હજારની કીમતનાં ભલાં કામો—કહે: કે સંખ્યાવતનાં કામો—કામો અને બીજાએ એક લાખની કીમતનાં કામો. તે એક માટે બેહેસ્ત—જે આપણે તેને કાઈ જગ્યાથી મુકરર (localise) કયે તે—એકજ કેમ હોય! સંખ્યા યા દુનિયાઇ દાલત મેલી વખતથી ભલાં કામો માપે. એક માણસ પોતાની જીવનની ૫ વર્ષ ભલાં કામોમાં વાપરી હોય. બીજાએ ૫૦ વાપરી હોય. તે એક માટે બેહેસ્તની એકજ જગ્યા કેમ હોય! વળી સંખ્યા યા દુનિયાઇ દાલત યા વખતનો માપ મેલી, માણસોની જોગવાઈ યા દાલતનો માપ લેઓ. એક ગરીબ માણસ પોતાની ગરીબી છતાં અને મુશ્કેલી છતાં એક ભલું કામ કરે અને બીજાને માણસ તવગર હોઇ અને સઘળાં સાધનો ભોગવીને નેટલીજર કિમ્મતનું ભલું કામ કરે, તે તે એક માટે બેહેસ્તની એકજ જગ્યા કેમ હોય!

આ સઘળા વિચારો આપણને દેખાડે છે કે આપણુ બેહેસ્તનાં એક એકસ જગ્યાએ આપણાં માથાં ઉપરનાં આકાશમાં યા આપણી પૃથ્વીના ઝોળાની આપણી સાગી બાબુના મુલક (antipodes) નાં લોકોનાં માથાં ઉપરનાં આકાશમાં મેલવાનું નથી.

કદાચ એક જગ્યા હોવા છતાં તે સર્વ માટે બેહેસ્તી નહીં હોય—હવે આ દુનિયાથી ગુજર પામેલા માણસો બીજી જગ્યાનાં કયે—આપણુ જાણતા નથી કે કયાં—એક જગ્યાએ મળી શકતાં હોય, એમ ધારી શકાય છે અને માની શકાય છે. એમાં અસંભવીક જેવું કાંઈ નથી. પણ તે છતાં તે મેળાપની જગ્યા કાંઈ તે સર્વનું સામાન્ય એક બેહેસ્ત નથી. આ દુનિયાની આપણી દાલત ઉપરથી એ બાબદનો વિચાર કરો.

આ દુનિયામાં ઘણીકવાર જેમ એક પરહેજગાર અને એક વ્યભીચારી, એક ડાહ્યા અને એક અજ્ઞાન, એક નેક અને એક બદ, એક દયાળુ અને એક ધાતકી, એક મહાનમાં યા એક તખ્તા ઉપર સાથે એકઠાં મળે છે. તેપણુ નીતિમાન રીતે યા આત્મિક રીતે તેઓ પોત પોતાની દાલત ભોગવે છે, પોત પોતાની સપાટી શોધે છે (Seek their own level). એક જગ્યાએ સાથે મળવા છતાં ભલાઓને તેઓની ભલાઈ માટેનો અંતઃકરણનો સતોષ અથવા ભુગાઓને તેઓની ભુગાઈ માટેનો અંતઃકરણનો ફાજ, જેકે એક જગ્યાએ તેપણુ જાણે જાણે રાખે છે. એક દેકાણુ મળવા છતાં પણ—જીવતાં

છવત બેહેસ્ત અને દોજખ અહીં છે, એ કહેવત આપણે ખરી માનીએ અને તે કટલીક હદે ખરી છે, તેથી—કોઇ ત્યાંને ત્યાંજ પોતાનાં અંતઃકરણના સંતોષનાં સુખનું બેહેસ્ત ભોગવે છે તો કોઇ અંતઃકરણના કંપનાં દુઃખનું દોજખ ભોગવે છે.

બેહેસ્તના વિચારનો છાપ મારવા જગ્યા સાથે સંબંધ—હવે અલખતે સાધારણ રીતે આપણને સમજવા માટે, અને ખાસ કરી આમ લોકોને સમજવા માટે બેહેસ્તને લગતા વિચારો એક ચોક્કસ જગ્યા સાથે જોડવા જોઈએ. નહીં તો તે વિચારોનો છાપ મન ઉપર મજબુત રહે નહીં. તેથી આપણે જોઈએ છીએ કે ધર્મીક પ્રશ્નઓમાં બેહેસ્તના વિચારને જગ્યા સાથે, થોડી કે ઘણી હદે, તેનાં વર્ણનનાં સંબંધમાં જોડવામાં આવે છે. આપણાં વંદીદાદમાં પણ એમ અલંકારીક રીતે બેહેસ્ત તરફની કુચને એક જગ્યા સાથે જોડવામાં આવી છે.

બેહેસ્તનું સાધારણ અર્પાતું વર્ણન—સાચેસે અને ખીજા લખનારાઓ બેહેસ્તની ખુબસુરતી અને શણગારનું તરેહવાર વર્ણન આપે છે. તેઓ કહે છે કે બેહેસ્તમાં જથુક બાદા-રતી મોસમ હોય છે. જથુક દુધફળાદી અને લીલોતરી હોય છે. સર્વજે ખુશબો અને પમરાત પથરાઈ રહેલો હોય છે. શુલાખ અને ચંપેલી જેવાં ખુશબોદાર દ્રવો ત્યાં પમરાત પાંચરે છે. ત્યાંનાં મેદાનો હમેશાં લીલોતરી ભરી હોય છે અને ત્યાંનાં ખેતરો જથુકનો સારો પાક આપે છે. ત્યાં નદીઓ હમેશાં સુંદર નિર્મળ પાણીથી ખરપુર હોય છે અથવા તેઓમાં પાણીને ખદલે મીઠું મધ હોય છે. ત્યાંનાં ફળોનાં ઝાડો ઉપર એટલાં બધાં ફળો થાય છે કે ડાંખલી ઝોખી ફળોના ભારેથી નમી જાય છે. અગર અને લોખાનની સુગંધી ત્યાં પુરતી ફેલાઈ રહેલી હોય છે. ત્યાં સદાનો ચળકતો દિવસ હોય છે અને રાતના અંધકાર જેવું કાંઈ હોતું નથી. ત્યાં સદાનું સુંદર ગાયન સંભળાય છે વીગેરે.

સાચેસે અને ધર્મશાસ્ત્રીઓનાં ફલદુષ્પ ભેંજાની એ દ્રવ્યના છે. એ બાબે આપણે કાંઈ ચોક્કસ કહી શકાયે નહીં. પણ એકબારગી આપણે ધારીએ કે એ સખળું ત્યાં છે. તો શું આત્મી શારીરીક ખુબસુરતી તેજ શું બેહેસ્તની ખુબી છે? એવું ધરો કે તમેને એવી એક જગ્યા આ પૃથિવ ઉપર ખત્રાવી ત્યાં રાખે, તો ધિરજથી વિચાર કરો, કે શું તે તમેને લાંબો વખત સુધી રાહત આપશે? થોડોક વખત તેનું શારીરીક સુખ ભોગવી તમે તેથી થાકી જશો, કંટાળી જશો અને કાંઈ ફેરફાર માંગશો. ખરું સુખ અને રાહત એવાં શારીરીક સુખમાં નથી પણ મોટે ભાગે મનનાં સુખમાં, આત્મીક સુખમાં છે. જો એવું સંપૂર્ણ નહીં, તોપણ એને ધણેક દરજ્જે મળતું શારીરીક બેહેસ્ત યા સુખ તવંગરો ચાહે તો મેળવે. પણ શું તેથીજ તેઓ સુખી ગણાય છે? એવા સુંદર બેહેસ્ત સમાન બાગોના મેહેલ વચ્ચે પણ, જો ત્યાં મનનું યા આત્મીક સુખ હોતું નથી તો, દુઃખ વ્યાપી રહેલું હોય છે. ત્યારે બેહેસ્તને ફક્ત જગ્યા સાથેજ શારીરીક રીતે સંબંધ નથી પણ હાલત સાથે આત્મીક રીતે મુખ્ય સંબંધ છે.

બેહેસ્ત તરફ કુચ કરતાં રવાનનું અવસ્તા મુજબનું વર્ણન—વંદીદાદની ૧૯ મી પરગરદ (ફ. ૨૬ થી ૩૩) માં આપણને બેહેસ્ત તરફ કુચ કરતાં એક અશો રવાનનું અલંકારીક વર્ણન મળે છે. તે નીચે મુજબ છે:—

“જરથોસ્તે હોરમજ્દને પુછ્યું કે હાડમંદ મુલકોના અગ્ને અશો પેદા કરનાર! (આગે) હાડમંદ દુનિયામાં કોઈ માણસ પોતાનાં રવાન માટે (જે બલેશો)

પારકાને આપે, તે બહેસોનો બદલો ક્યાં આપવામાં આવે છે? તેનો અંબેજ ક્યાં પાર પ્રડે છે? તેનો બદલો ક્યાં મળે છે? તે કાંધેલાં કામો ક્યાં એકઠાં થાય છે?

“ત્યારે હોરમજદે કહ્યું કે (તે) માણસનાં સુવા પછી, (તે) માણસનાં ગુજરવા પછી, (તથા) દેવો, દરવદો અને ખરાબ જાણનારા (તેની) સામે હુમલો કરે છે ત્યારપછી, જ્યારે ત્રીજી રાતની જામદાદ પ્રકાશે છે, (તથા) પુલંદ રોશન રાખે છે (ત્યારે), પુરતી રીતે આસાનીવાળા પાદારોની ઉમર સારાં હથિયારવાળો મિથ્ર આવે છે, (અને ત્યાર પછી) આશ્તામ તણુ થાય છે

પુરાતન વખતમાં પેદા કાંધેલા રસ્તાઓમાંનો (તે રસ્તો), (જે) હોરમજદનો પેદા કાંધેલો અશો ચિન્વત પુલ જે દરવદ (ઈઆને પાપી માણસ) ને માટે તેમજ અશો (માણસ) ને માટે (છે), (તે તરફ) (તે રવાન) જાય છે; (ત્યાં એટલેકે તે ચિન્વત પુલ ઉપર) (આએ) હાડમદ દુનિયામાં કાંધેલાં કરતુકને માટે (તે સુવેલાંનો) અંતઃકરણને તથા (તેનાં) રવાનને (મેહર ઇજદ, રસ્તે ઇજદ તથા સરોશ ઇજદ) પુછે છે.

“પેલી સોહામણી બનાવેલી, જેરાવર, સારા દેખાવની ડહાપણવાળી, માનને લાયક, માથે તાજ રાખનારી, યુક્તિવાળી, સારો માર્ગ બતાવનારી (અથવા સદગુણી) આવે છે. તે (ઇઆને ઇનસાફ) દરવદોનાં ગુનાહ બરેલાં રવાનને (દોષબનાં) અંધારામાં ગમગીન કરે છે. તે (ઇઆને ઇનસાફ) અશો (માણસો)નાં રવાનોને અલખુરજ (પહાડ)ની પેલી પાર લઈ જાય છે, તથા ચિન્વત પુલની પેલીપાર હાથ પકડીને લઈ જાય છે (કે જે) મીનો ઇજદોનો પુલ (છે).

“જ્યારે તે સારા માણસનું રવાન ચિન્વત પુલ પસાર કરીને મીનો ઇજદોના પુલ આગળ જાય છે ત્યારે), બહમન (અમશાર્પદ) (પોતાના) સોનાનાં બનાવેલાં તખ્ત ઉપરથી ઉભા થાય છે, અને ત્યારપછી બહમન (અમશાર્પદ) (તે રવાનને) નીચે પ્રમાણે કહે છે:—

“અએ અશો (રવાન)! શાની દુનિયામાંથી હંમેશની દુનિયા “તરફ હિયાં હમારી આગળ તું ક્યાં આવ્યું?

“અશો (માણસો)નાં રવાનો હોરમજદની નજદીક, અમશાર્પદોની નજદીક, સોનાનાં બનાવેલાં તખ્તની નજદીક, ગરોથમાન (બેહેસ્ત) (કે જે) હોરમજદનું રેહેઠાણુ, અમેશાર્પદોનું રેહેઠાણુ, (તથા) ખીજ અશો (માણસો)નું રેહેઠાણુ (છે) તે તરફ ખુશીથી પસાર થાય છે.

“પાકી જગી આપનારો શખ્સ અશો (હોય છે). જેમ વરથી ઘેરાયલું મેદું વરથી ખીહ છે તે પ્રમાણે દેવો દરવદો (તથા) ખરાબ જાણનારા (તે અશો માણસનાં) સુવા પછી (તેના રવાનની) સુગંધીથી ખીહ છે”(૧)

એજ સુજળનું થોડાક ફેરફાર સાથનું વર્ણન આપણને હાદોખત નુસ્ક (બા. ૨) વિસ્તારતપ નુસ્ક (બા. ૮), વીરાદનામાં (બા. ૪), અને મીનોખેરદ (બા. ૨) માં મળે છે. અદાદરોશની આક્રીનમાં પણ એને મળતું થોડુંક વર્ણન મળે છે.

આ વર્ણન મુજબ એક રવાનને બેહેસ્તમાં બદમન અમેશાસ્પદ આવકાર દે છે. આપણે જોઈશું કે બીજી જગ્યાએ અદિબેહેસ્તના હાથમાં બેહેસ્તની કુંચી જણાવી છે. હવે બદમન બલાં જ્ઞાન (Intellect) ઉપર, અને અદિબેહેસ્ત અશોષ (Morality) ઉપર, મવક્કલ છે. સારે દિસે છે કે બેહેસ્તને માટે જેમ જ્ઞાન તેમ નીતિ બેહમાં આપણે વધારે કરવાનો છે.

બેહેસ્ત માટેનું એક માપ (Standard)—હવે જ્યારે બેહેસ્ત તરફનાં આપણા રવાનના વધારાને એમ જગ્યા સાથે જોડવામાં આવ્યું, ત્યારે અલખતે કુદરતી રીતે તે જગ્યામાં દાખલ થવા માટે લાયકાતનું એક માપ, એક શારીરિક પણ અલંકારિક માપ, મુકરર કરવામાં આવ્યું.

આપણાં પુસ્તકોમાં અલખતે બેહેસ્તનો એક માપ રાખ્યો છે. તે પુસ્તકોમાં જણાવ્યું છે, કે જો તમારાં બલાં કામો તમારાં ખુરાં કામોથી એક તલ બાર પણ વધારે હોય, તો તમે બેહેસ્ત (a state of bliss) પામો. જો તેઓ એક તલ બાર પણ જોડાઈ હોય, તો તમે દોષ (a state of misery) પામો. હવે એ માપ અલખતે ઘણાં દરેક છે. એ માપ, જે આપણાં ધર્મ પુસ્તકોમાં છે, તે ધરાવના રાજદારી વીગેરે સામાન્ય ધનસાક્ષનાં કામોમાં પણ જળવવામાં આવતાં. હીરોડોટસનું વર્ણન એજ બાબતની યાદ આપે છે:—

‘Not even the king is allowed to put any one to death for a single crime, nor any private Persian exercise extreme severity against any of his domestics for one fault, but if on examination he should find that his misdeeds are more numerous and greater than his services, he may in that case give vent to his anger.’ (1)

હવે આ ફક્ત એવું માપ છે કે જે સાધારણ સમજ પ્રમાણે દેખાડે છે કે એક માણસનાં બલાં કામો તેનાં ખુરાં કામોથી જરાક પણ વધારે હોય છે તો તે માણસ તેના બલો બદલો મેળવે છે. તે તેનાં રવાનનો વધારો દેખાડે છે. પણ એ ઉપરથી એમ નથી દિસ્તું, કે સઘળાઓ માટે એક પ્રકારનું બેહેસ્ત યા બેહેસ્તી હાલત છે. એક ચોક્કસ પ્રમાણથી પસાર થવાનું એ માપ છે. પણ તે પ્રમાણ યા માપથી પસાર થવા પછી દરેક માટે જૂદા જૂદા દરજ્જાનું બેહેસ્ત યા બેહેસ્તી હાલત છે.

બેહેસ્ત એક હાલત—ત્યારે બેહેસ્તનો વિચાર ખાંધતાં જો જગ્યાનો ખ્યાલ તમે દૂર કરો, તો બેહેસ્ત એક હાલત છે, કે જે તમારી બલાંમાં બધી બલાઈની હાલત છે, જેમાં તમે તમારા દાદારને સરસ રીતે પિછાણી શકો છો, જે હાલતમાં તમેને લાગે કે તમે ઘણા સુખી છો, જે હાલતમાં તમેને લાગે કે તમે ઘણા શક્તિવાન છો, જે હાલતમાં તમેને લાગે કે તમે ઘણા જ્ઞાની છો. દરેક માણસ માટે પોતપોતાનું બેહેસ્ત છે. કોઈ એ યા વધુ માણસની નેરી અને બલાઈની હાલત એક સરખી હોય તો તેઓનું જાણે એકજ બેહેસ્ત છે. એકનું બેહેસ્ત તે બીજાનું બેહેસ્ત, એટલે કે બેહ એક સરખી બેહેસ્તી યા ચહીયાતી હાલત બોગવે છે.

બેહેસ્ત આપણાં દીલમાં છે—આ સઘળી તપાસ ત્યારે આપણને દેખાડે છે કે પેલાં લીજુ ધર્મ પુસ્તકના શબ્દો કે “બેહેસ્તનું રાજ્ય તમારા પોતામાં છે” (The

Kingdom of Heaven is within you) તે ખરા છે. તમારાં વિચાર, વચન અને કામો સાફ રાખી સર્વથી સરસ હાલતે પોહોંચવાની તમે કાશેશ કરો. તો તમે બેહેસ્ત યાને સર્વથી સરસ હાલતે પોહોંચશો.

આપણે ઉપર કહ્યું કે જ્યાં હોરમજદ હોય ત્યાં બેહેસ્ત હોય. એક રીલસુફ કહે છે, કે દાદાર હોરમજદનું મકાન બે. જગ્યાએ છે. એક આકાશમાં, અને બીજું બલાં આભારી છગરમાં. ત્યારે બેહેસ્ત પણ એ બે જગ્યાએ છે. એક આકાશમાં અને બીજું એક બલાં આભારી આદમીનાં છગરમાં.

બેહેસ્તમાં જવા માટે શું જરૂરનું છે ?—હવે ત્યારે બેહેસ્તમાં-પછી તેને કોઇ ચોક્કસ જગ્યામાં ધારો કે ચોક્કસ હાલતમાં ધારો, તેમાં-જવા માટે શાની અગત છે ? આ દુનિયાના દુનિયાઈ કારોબારથી તેનો ખ્યાલ કરો. તે ખ્યાલ તમેને ઉપલાં સવાલનો જવાબ દેશે. એક આબરુદાર મંડળીમાં તમે દાખલ થવા માંગશો, તો તે માટે તમેને તમારી લાયકાત દેખાડવી પડશે. તે લાયકાત તમે ત્યારેજ દેખાડો, કે જ્યારે તમે પેહેલે જાણો કે તે મંડળીની લાયકાત માટે કેવો માપ (standard) છે. તે મંડળીમાં કેવો અમલ ચાલે છે, તે મંડળીમાં શું રહી છે, તે મંડળીના સમાસદો કેવા પ્રકારના છે, તેઓ કેવી રીતે માંહોમાંહે અને બીજાઓ સાથે વર્તે છે વગેરે. એ સઘળું તમેએ પેહેલે જાણવું જોઈએ. જાણીને પછી તે ઉપર અમલ કરવો જોઈએ. તે જાણી તે પ્રમાણે ચાલવાની કાશેશ કરવી જોઈએ. તેવી તમે લાયકાત બતાવો, અને તે મંડળીનો કોઇ સમાસદ તમેને તે લાયકાત ધરાવતો જોય, તોજ તે તમારે માટે દરખાસ્ત કરે. વળી કદાચ તે મિત્ર જાણી જોઈને નહીં તો ફક્ત મિત્રાચારીથી ઘસઘાસ અંજાણપણે તમારી લાયકાતની ખામી નહીં પીછાણી તે ઉપર ધ્યાન નહીં આપે, તો તે મંડળીના બીજા સમાસદો, તમેને દાખલ કરવા માટેની તપાસ વેળા તમેને દાખલ કરવા સામે મત જાહેર કરે, અથવા કોઈ મંડળીના એ બાબત માટેના શબ્દોમાં બોલીયે તો તમેને “બ્લેક બોલ” (black ball) કરે યાને તમારે માટે પુરતો સારો વિચાર નહીં ધરાવી તમેને દાખલ કરવા સામે મત આપે. આ સઘળું દેખાડે છે કે આ દુનિયાના કોઇ મંડળમાં દાખલ થવા માટે પણ તમેને તમારી લાયકાત દેખાડવાની છે. જ્યારે એમ આ દુનિયાઈ મંડળ માટે છે તો બેહેસ્તનાં એક મીનોઈ મંડળ માટે તો તે ઘણું અગતનું હોવું જોઈએ.

હવે જ્યારે એમ અગતનું છે કે તમેએ બેહેસ્તને માટે લાયક થવું, તો તમેએ પેહેલાં જાણવું જોઈએ, કે બેહેસ્ત માટે લાયકાતનું શું માપ છે. બેહેસ્તમાં શું શું ચીજો યા હાલતો જોવાની તમે આશા રાખો છો તે જાણવાની તમેએ કાળજી રાખવી જોઈએ કે તે અખત્યાર કરવા માટે તમે તૈયાર થાઓ.

આ દુનિયાનાં બેહેસ્ત ઉપરથી પેલી દુનિયાનાં બેહેસ્તનો વિચાર-તકરારને
આતર એવું ધારો કે બેહેસ્તની બક્ષેશ તે દાદારના હાથમાં છે અને તે બેહેસ્ત કાંઈ શારીરીક ચીજ છે. એવું ધારો અને માનો-અને તે માનવું કેટલીક હદે ખરદક છે—કે બેહેસ્ત આ દુનિયામાં પણ છે. સામાન્ય રીતે બેહેસ્તની જાંદગી તે એક જાતનાં સુખની જાંદગી માનવામાં આવે છે. એવું ધારો કે તમેએ તે દાદાર પાસે આ જોહાનમાં બેહેસ્ત માગ્યું અને તેણે તે આપ્યું, એટલે કે શારીરીક રીતે જે સુખનાં સાધનો ગણાય તે તેણે તમેને આપ્યાં. દોહત આપી, માલ મીલકત આપી, દરજ્જો આપ્યો, જન દરજ્જા આપ્યાં. પણ તેથી શું તમેને બેહેસ્ત મળ્યું. એમ જો બેહેસ્ત મળતું હોય તો એક દેશનો

પાદશાહ હંમેશાં બેહેસ્તનો માલેક ગણાય. તેની પાસે ધન હોય છે, માલ મીલકત છે, દરજ્જો છે, જન દરજ્જો છે, સર્વ શારીરીક નેઆમતો છે. પણ તે છતાં તમે, જે બને તો, તે શાહને, તેનાં જીવનમાં પેવસ થઈ, તપાસો અને પુછો કે “તું શું હંમેશાં એ શારીરીક નેઆમતોથી સુખી છે?” એ શારીરીક નેઆમતો કરતાં તેનાં મનની પ્રકૃતિ ઉપર તેનાં બેહેસ્તનો, તેની બેહેસ્તી હાલતનો આધાર છે.

હવે આ દુનિયાના ખ્યાલ ઉપરથી પૈંક્ષી દુનિયાનાં બેહેસ્તનો ખ્યાલ આંધો. શારીરીક નેઆમતો કાંઈ બેહેસ્ત યા સર્વથી સરસ જીંદગી યા હાલત ઉત્પન્ન કરતી નથી. એ બેહેસ્ત તો માનસીક યા આત્મીક હાલત છે. એ ઉત્પન્ન કરનાર ત્યારે માણસ પોતે છે. એ તપાસ દેખાડે છે કે અલબત્તે તે દાદાર બેહેસ્તની બક્ષેશ આપનાર છે. પણ તે બેહેસ્તના કારીગર (architect) આપણ પોતે છીએ.

બેહેસ્ત એક નેઆમત—હોમ યસ્તમા ભણુનાર હોમ પાસે હં બક્ષેશો માંગે છે. તેમાં પેલેલો પેલેલી બક્ષેશ જે તે માંગે છે તે બેહેસ્તની છે. તે દુઆ ગુબરે છે કે,

ઇમેમ શ્યામ પઓઝરીમ યાતેમ હઓમ જઇઝમેમ દૂરઓપ, વહિસ્તેમ અહમ અપઓનામ રઓયઝદેમ વીસ્પો-ખાઝેમ (ઇજશને હા. ૯ ક. ૧૯).

અર્થ—ઓ મોતને દૂર રાખનાર હોમ! તારી પાસે પેલેલી બક્ષેશ હું આં માંગું છું; અંશે લોકોની રોશન તમામ સુખવાળી, સર્વથી સરસ જીંદગી અથવા દુનિયા એટલે બેહેસ્ત.

બેહેસ્ત તે દાદારની બક્ષેશ, પણ માણસની બનાવટ.—બેહેસ્ત અલબત્તે તે દાદારની બક્ષેશ છે. તે પાક પરવરદેગારની બક્ષેશ છે. ખીજી શારીરીક નેઆમતો વિગેરે માટે જેમ આપણે દુઆ ગુબરીએ છીએ તેમ તેને માટે આપણે તે દાદાર પાસે દુઆ ગુબરીએ છીએ. હોમ યસ્તમાં ૬ બક્ષેશો માગતાં બેહેસ્તને પણ એક બક્ષેશ તરીકે જ માંગવામાં આવે છે. “અદમાઇ રઓસ્ક”ની દુઆ ભણુતાં “વહિસ્તેમ અહમ અપઓનામ રઓયઝદેમ વીસ્પો ખાઝેમ” એટલે “અશોનું રોશન તમામ સુખવાળું બેહેસ્ત” તમે બક્ષેશ તરીકે એજ સખખથી દાદાર પાસે માંગો છો.

હવે એ બધું ખરું છે, કે બેહેસ્ત તે દાદારની બક્ષેશ છે, પણ તે બક્ષેશ મેળવવી આપણા હાથમાં છે. બેહેસ્ત, આપણે ઉપર લાંબી તપાસ લીધી તેમ, કોઈ ચોક્કસ જગ્યા નથી કે તે, બોદાતાળા તમોને આપી દે, કે “લેઓ આટલા વાર લાંબી અને પોહોળી તમારી બેહેસ્તની જગ્યા;” અથવા નથી તે કાંઈ શારીરીક ચીજ કે જે દાદાર અદુરમજદ તમોને આપી દે કે “લેઓ આ હોલત, દરજ્જો કે માલમીલકત.” તે તો એક હાલત છે અને તે વળી તમારી પોતાની અને પોતાનીજ હાલત છે. ત્યારે તે બેહેસ્ત પામવાનું—અથવા વધારે વાસ્તવીક રીતે બોલીએ તો—તે બેહેસ્તી હાલત ઉત્પન્ન કરવાનું તમારું કામ છે. એજ સખખે આતશ નીઆયેશમાં ભણુનાર એક બક્ષેશ તરીકે બેહેસ્તની મોરાદ જણાવે છે. તે પોતાની બલાઇના બદલામાં પોતાની બલી બંદગીના બદલામાં અને પોતાની રવાન કાજેની લાંબી અશોઇ યા બલાઇના બદલામાં (વંદાહાઉય મીજદે, વંદાહાઉય સવહિ, ઉઝનએય દરેધે હવંધહે) તે બેહેસ્ત માંગે છે.

બેહેસ્ત તરફ જવાનાં પગલાં—આપણાં પુસ્તકોમાં કહે છે કે હુસ્ત, હુખ્ત અને હવસ્તનાં ત્રણ પગલાંથી એક બેહેસ્તી રવાન બેહેસ્ત તરફ માર્ગ લે છે. હુસ્ત,

દુનુભવ અને દુઃખપત્તનાં ઘણાં પગલાંથી એક દોઝખી રવાન દોઝખ તરફ પગલાં ભરે છે. આ અલંકારીક લખાણ ત્યારે આપણને શીખાડે છે કે બેહેસ્તમાં જવા માટે, બેહેસ્તી હાલત પામવા માટે, આપણી હાલતને ચલડતી અને વધુ ચલડતી કરવા માટે, આપણને બહોં એક લગાઇ લડવાની છે. તે લગાઇ ગુરા વિચાર, ગુરા વચન, અને ગુરા કામને મારી દટાવવાની છે. ગુરા વિચારને લગાવેલો એક ફટકો આપણને સારા વિચારનું પગલું ભરવાને મારી દે છે. જેથી કાંઈ ખાટું હોય તે સાચતી લગાઇ, જેથી કાંઈ સાચું હોય તેના માર્ગમાં આપણને મેલે છે.

આ મુક્તાદના દિવસોમાં આપણામાં નાદાન નાદવાનો અથવા એક બતતું પવિત્ર રવાન કરવાનો રેવાજ છે. એ એક બતતી સ્વચ્છ થવાની ક્રિયા છે. તે નજર પડતી રીતે તનને સ્વચ્છ કરવાની ક્રિયા છે, પણ તે મનને, જીગરને, અંતઃકરણને સ્વચ્છ કરવાની (self purification)ની નિશાળી સમાન છે. તે ક્રિયા કરનાર જરથોસ્તી એજ સંખે પોતે બહેર કરે છે કે “યોજદાય એ રવાનરા” એટલે “મારા રવાનની પવિત્રાઈને માટે” હું એ ક્રીયા કરું છું. ત્યારે સામાન્ય રીતે બોલીએ તો પવિત્રાઇ અથવા અશોષ વિચાર, વચન અને કામની પવિત્રાઇ અથવા અશોષ-બેહેસ્ત માટે અગતતું પગલું છે, અથવા, બીજી રીતે બોલીએ તો, બેહેસ્તના દરવાજાની કુંચી છે.

અર્દીબેહેસ્ત અમેશાસ્પંદના હાથમાં બેહેસ્તની કુંચી—સદ્દર કેતાય (ખાખ ૧૦) મુજબ અર્દીબેહેસ્ત અમેશાસ્પંદના હાથમાં તમામ બેહેસ્તોની કુંચી છે. આની મતલબ આ છે, કે અર્દીબેહેસ્ત અમેશાસ્પંદ સર્વથી સરસ અશોષના સદ્ગુણ ઉપર મવક્કલ છે. માટે માણસે બેહેસ્તમાં જવા માટે સર્વથી સરસ અશોષ અખત્યાર કરવી જોઈએ. જો તે પોતે અશોષ અખત્યાર કરે તો તેની તે અશોષ બેહેસ્તની ચાવી થઇ પડે. તે પાતાની અશોષથીજ બેહેસ્તનો દરવાજો ઉઘાડી શકે.

તે દાદારનો આભાર આ અને બીજી બેહેસ્તી જીંદગી માટે—આપણે તે દાદારના ઘણા આભારી છઇએ કે આપણને તેણે પોતાની આ જગતની મોળે ભોગસ્તા પેદા કર્યા છે. તે સાંઈબની આ પૃથ્વી કેવી ખુશનુમા છે! તેના સૂર્ય અને ચંદ્ર અને સેતારાઓ આપણને કેવી ખુશીઓ અને કેવા ફાયદાઓ આપે છે! તેના દર્વાઓ આપણને કેવા શાંત અને ખુશાલ કરે છે! તમે દર્વાના કીનારા ઉપર રહેનારાઓ રાત દાહડો દર્વા જુઓ છો, તે છતાં કોઇ સુંદર સંધ્યાકાળે અને સાંજે તેના કીનારા ઉપર જઈ ઉભા રહો છો તો તેના વિશાળ દેખાવ તમોને કેવા શાંત અને ખુશ કરે છે! પણ જો માંદેલા ભાગના રહેવાસીઓ, કે જેઓએ દર્વા કોઇ દાહડે જોયો તહીં હોય, તેઓને દર્વાના કીનારા ઉપર લાવી ઉભા રાખો તો, તેઓ તમારા કરતાં ઘણા અનજબ અને ખુશ ખુશ થશે અને તે દાદારનાં હજારો હજાર શુકરાનાં કરશે. તેમ તમારામાંથી ઘણાકો તમારી થશે અને તે દાદારનાં હજારો હજાર શુકરાનાં કરશે. તેમ તમારામાંથી ઘણાકો તમારી નજીક ખુશંદ પહોંચે જોઇ ખુશ થાઓ છો અને તે દાદારને યાદ કરી શુકરાના કરો છો. પણ તમે જો હીમાલય પર્વતના પહોંચો તરફ જાઓ અને ત્યાંના પહોંચો ઉપર પહોંચો, એકથી એક વધુ ખુશંદ જુઓ, અને તેઓ ઉપર સદા બાધાઈ રહેતું સુંદર સફેદ બરફ જુઓ તો તેથી પણ વધુ તે દાદારના શુકરાનાં કરો.

હવે ત્યારે તે દાદારના આપણે ઘણા આભારી છઇએ કે તેણે આવી સુંદર પૃથ્વી, આવી સુંદર કુદરત આપણાં મનને શાંતી આપવા, આપણી નજરને ખુશનુમાઈ આપવા,

આપણું દીલને ખુશ કરવા પેદા કરી છે. વળી એ પૃથ્વી ઉપર તે સાહેબે આવા દેખાવો ઉપરાંત બીજી સેંકડો નેઆમતો આપણા ભોગવટાને માટે આપી છે. તેણે સુંદર ફુલ, ફળો, બાજી, તરકારી, અનાજ વીગેરે પેદાકર્તા આપણા ખોરાક વીગેરેના ભોગવટા માટે પેદા કર્યો છે.

વળી એ બાહારની પેદાયશ ઉપરથી આપણુ પોતા તરફ આપણુ માણસ જાત તરફ નજર ફેંકતાં આપણુને તે સાહેબના આભારી થવાનો કેટલોખધો સમજ્ય છે! તેણે આપણુને એકલાં અને અતુલાં નથી રાખ્યાં. નર અને નારીનાં જોડકાંઓ પેદા કરી, જર્ન ફરજાંદની દિલાસાભરી, સુખ આપનારી સંગત આપણુને બક્ષી છે, કે જે રૂઢી સંગત આપણુને આપણી જીંદગીનાં કામમાં ઉલટ અને ચારી આપે છે. આપણુને તે સાહેબે બહા મિત્રો આપ્યા છે કે જેઓ આપણુને ધણી ચારી અને પોતાની સંગતની મોજ દે છે.

આ જીંદગીની આવી પચાસ, પોણાસો યા સો વર્ષની જીંદગી માટે, તે દાદારે આ મુજબ પોતાની પૃથ્વી, પોતાની જગત પેદા કરી હતી અને તેની નેઆમતો આપી હતી તો ફક્ત તેટલીજ બક્ષેશ માટે આપણે તે દાદારના આભારી થવાનો પુરતો સમજ્ય છે. પણ એટલુંજ નથી, તે દાદારે આપણુને માટે બીજી જીંદગી, આ દુનિયાની કુંઠી જીંદગી ઉપરાંત મરણ બાદ જીંદગી સરજી છે, જેમાં આપણુ, આ દુનિયામાં આપણુ જે જોઈએ છીએ, તે ઉપરથી, તેનાં અવલોકનના અનુભવ ઉપરથી, વધુ નેઆમતોની, વધુ મોજની આશા રાખીએ છીએ. આપણે હાલ એક સુંદર રાત્રે આકાશ ઉપર નજર કર્યે છીએ, ત્યારે તે સુંદર આકાશના સુંદર અગણીત સેતારાઓ જોઈ ખુશી થઈએ છીએ અને શુકરાનાં કર્યે છીએ. પણ આપણુને ખગોળ શાસ્ત્રીઓ કહે છે કે “બાઈઓ! એથી પણ વધુ સંખ્યામાં, એથી પણ વધુ દૂર અગણીત સેતારાઓ, જેઓ પોતે ખુલ્લું સૂર્યો છે, તે પડેલા છે. દાદારે, આપણુ માટે, કોઈ બીજી જીંદગીમાં, આજે નહીં તો કાલે, કાલે નહીં તો પરમ, પરમ નહીં તો કોઈ કાળે, હાલમાં નહીં નજરે પડતી જગત નીહાળવાનું સરજેલું છે. તેવી આપણુને આશા છે. ત્યારે આ આકાશ યશમ બંધ થશે, ત્યારે સરખામણીમાં કોઈ મીનોઈ યશમોથી, આપણુ હાલમાં નજરે પડતી જગત કરતાં કોઈ વધુ વીરતારની, વધુ ખુબસુરતીની જગત જોવાને શક્તિવાન થઈશું. આ આશા કેવું ચળકતું કીરણ ભવિષ્ય માટે રજુ કરે છે! ફક્ત એ શારીરીક જગત વધુ અને વધુ જોઈશું એટલુંજ નહીં, પણ બીજાં ચહડતાં આત્મીક હસ્તી-તત્વોની, મીનોઈ આત્માઓની સંગત, જે આપણુ લાયક થઈશું તો ભોગવશું. એ આશા અને ઉમેદ પણ માણસ માટે કુદરતી છે. ત્યારે એ માટે, પણ તે દાદારનો આપણે આભાર માનવાનો છે, કે તે સાહેબે કુદરતી છે. ત્યારે એ માટે, પણ તે દાદારનો આપણે આભાર માનવાનો છે, કે તે સાહેબે આપણુ માણસ જાતની સરજત એવી ચાલુ અને ચાલુ વધારાની સરજી છે. એ વધારામાં આપણુ તે દાદારની શારીરીક જગતની ખુબસુરતી વધુ અને વધુ નિહાળીશું. એટલુંજ નહીં પણ તેની આત્મીક જગત વધુ અને વધુ નિહાળીશું અને તેથી અને મોહોઅતમાં આગળ અને આગળ વધારો કરીશું. એવો ખ્યાલ આપણુને આશાવંતા રાખે છે.

એ સર્વ માટે તે દાદારના આભારી રહેવા માટે ફ્રેનસીસ કોખ નીચલા શબ્દો કહે છે :—

There is nothing happier to be conceived of by the heart of man than that which is actually true; that which the intuition of God

has given us, and the whole analogy of his government bid us to expect: an immortality of progress and everlasting growth in virtue and love. If then we are grateful to the Good One for the life "that now is" should we not also bless him for "that which is to come."

મરણ પછીનું બેહેસ્ત કાંઈ સેવટનું બેહેસ્ત નથી— એવું ધારીએ કે મરણ બાદ આપણને એક જગ્યા મળી, કે જેને આપણે આપણું બેહેસ્ત કહીએ. પણ શું તે સેવટની જગ્યા છે? ના. તેની આગળ પણ, તેનીથી ચઢતું પણ, એક બેહેસ્ત છે, જે માટે આપણે કોશિશ કરવાની છે. ગરોથમાન (ગરોન્માન) બેહેસ્ત, ખોદાતાલાનું મકાન છે. તેનું જે ગરોન્માન નામ છે, તેનો અર્થ "ખોદાતાલાની સ્તુતીનાં ભજનો ગાવાનું મકાન" થાય છે. પણ જે તે બેહેસ્ત સેવટનું મકાન યા સેવટની હાલત હોય તો ત્યાં ભજન અને બંદગી અને સ્તુતી શા માટે હોય? તે દાદારની બંદગી અને સ્તુતી, તે દાદારની દરગાહમાં હજુર ચાલુ વધારો દરસાવે છે. આપણુ દાદારની મરજીને શરણ થવાની તબેહ (Conformity to His Will) શીખ્યા હોઈશું તો મરણ બાદ બેહેસ્તનાં કાંઈ મકાનમાં યા હાલતમાં હજુર તે તબેહમાં ચાલુ વધારો (more perfect Conformity) અખત્યાર કરવાનું આપણને માટે સરજેલું છે.

બેહેસ્તને લાયક થવા માટેની લાયકાતનો ખ્યાલ કુદરત ઉપરથી—આપણે ઉપર જોયું કે "બેહેસ્ત ક્યાં છે?" એમ સવાલ કરતાં માણસ જાત થણાક મુલકામાં આસ્માન ઉપર હાથ કરે છે. થણાક જમાનાઓમાં એમ થતું આવ્યું છે. ત્યારે આપણે પણ આસ્માન તરફ નજર કરીએ અને જોઈએ કે આપણને કાંઈ તેમાં એવું દેખાય છે કે જે આપણને બેહેસ્તમાં શું શું પ્રકારની લાયકાતની જરૂર છે, તેનો ખ્યાલ આપે. ચાલો, આપણે તે ઉપર નજર કરીએ. જે આપણી સાદી આંખ તે ઉપર પુરતી નજર નહીં કરે તો ચાલો આપણે એક દુબિનની મદદ લઈએ.

આસ્માન માટેનો શબ્દ તેજ બેહેસ્ત માટેનો શબ્દ—બેહેસ્તની લાયકાત માટે આસ્માન માટે નજર કરવાની બાબતના સંબંધમાં આપણે યાદ રાખવાનું છે કે કાંઈક ભાષામાં જે આસ્માન માટેનો શબ્દ છે, તેજ બેહેસ્ત માટેનો છે. દાખલા તરીકે અંગ્રેજીમાં 'હેવન' (Heaven) શબ્દ જેમ બેહેસ્ત માટે વપરાય છે, તેમ આસ્માન માટે પણ વપરાય છે. 'હેવન' શબ્દ 'હીવ' (heave) એટલે 'ઉંચું કરવું' એ શબ્દ ઉપરથી છે. 'હેવન' એટલે કે "તે કે જે ઉંચું કરેલું." એ મુજબ આસ્માન માટે એ "હેવન" શબ્દ વપરાય છે અને બેહેસ્તને આસ્માનમાં ધારવામાં આવે છે તેથી બેહેસ્તને પણ 'હેવન' કહે છે.

આસ્માનપર નજર, તે કુદરત ઉપર નજર—બેહેસ્ત માટે આસ્માન ઉપર નજર કરવી તે ગોયા કુલ કુદરત ઉપર નજર કરવા બરાબર છે. એવી નજર મીનાઈ દુનિયા ઉપર આપણી નજરને લઈ જાય છે, જે શારીરીક આંખની નજરને નહીં તો આત્મીક મનની નજરને લઈ જાય છે. તે બાબે કવિ કોલરીજ નીચે મુજબ કહે છે:—

"કુદરતનું મોટું પુસ્તક સઘળા જમાનાઓમાં ખજાં અને પવિત્ર માણસોનું ગાયન

થઇ પડ્યું છે. તે માણસના ખવાસની કવિતા છે, જેમાં તે અલંકારીક અર્થ વાંચે છે અને તેમાં મીનાઈ દુનિયાની સરખામણીઓ અને નિશાણીઓ જોય છે.”(૧)

એહેસ્ત (Heaven) માટે આસ્માન (Heaven) તરફ નજર—હવે એહેસ્ત (Heaven) માટે આસ્માન (Heaven) ઉપર જોતાં આપણે શું જોઈએ છીએ ? આપણે એક પછી એક નીચલું જોઈએ છીએ :—

૧. એહેસ્ત માટે આકાશમાં જોતાં પહેલે આપણે વ્યવસ્થા જોઈએ છીએ. આ ધણી સરસ રીતે કહેવાયલા શબ્દો છે કે “Order is Heaven’s first law,” એટલે “વ્યવસ્થા, એ આસ્માનનો પહેલો કાયદો છે.” જેમ આપણાં ધર્મ પુસ્તકો પ્રમાણે, તેમ ખ્રીસ્તી ધર્મ પુસ્તકો પ્રમાણે, આ જગતમાં તે દાદારની પેહેલી પેદાયશ આસ્માન છે. આસ્માન સાથે રોશનીનો સંબંધ છે. ત્યારે તે દાદારે બહેલી રોશની માટે વિચાર કરો. તે કેવી નિયમીત મળે છે અને કેવી ચોક્કસ મળે છે. દિવસ પછી ધીમી ધીમી રાત શરૂ થાય છે અને રાત પછી ધીમી ધીમી દિવસ શરૂ થાય છે.

આકાશ ઉપરથી તમે તે દાદારની બીજી પેદાયશ જે હવા છે તેમાં ઉતરો. ત્યાં પણ તમે વ્યવસ્થા જોશો. આપણુ વરસાદ રતુની અધવચમાં છઈએ. આપણા દેશમાં તે રતુ બેસવાના કાયદા કેવા નિયમીત છે. તેનો વખત કેવો નિયમીત છે. એ સધળાનો આધાર હવાનાં પ્રવાહો ઉપર છે. તે પ્રવાહો ઘણુંકરી ચોક્કસ રીતે ટુકે છે અને ટુકાને તેઓ એક ચોક્કસ દિશાએ વળાણુ લે છે.* પછી તેઓનાં વાદળાં બને છે. તે ચોક્કસ સંજોગો વચ્ચે પોતાનું પાણી પૃથ્વી ઉપર રેડે છે.

હવામાંથી તમે ત્રીજી પેદાયશ પાણી ઉપર અને ચોથી પેદાયશ જમીન ઉપર ઉતરો, અને ત્યાં તમે એક નિયમ અને વ્યવસ્થા જોશો. તેજ મુજબ પાણી અને જમીન ઉપર વસનારાં પ્રાણી અને માણસો, જે તે દાદારની પાંચમી અને છઠી પેદાયશો છે, તેઓની બનાવટમાં તમે સુંદર, નિયમીત, વ્યવસ્થા મુજબની કારીગીરી જોશો.

ત્યારે તમે એ મુજબ આસ્માનમાં અને તેની નીચેની બુલંદ પેદાયશોમાં, કુલ કુદરતમાં, જે વ્યવસ્થા જુઓ છો તેજ તમોને ખ્યાલ આપશે કે એહેસ્તમાં પણ તમોએ તે વ્યવસ્થા (order) જોવાની આશા રાખવી.

હવે મરણુ બાદ આપણે ક્યાં હોઈશું તે આપણે ચોક્કસ કહી શકતા નથી. આપણાં ધર્મ પુસ્તકો અને બીજાઓનાં ધર્મ પુસ્તકો ફક્ત એટલું કહે છે, કે મરણુ બાદ આપણે આ દુનિયામાંથી બીજી દુનિયામાં જઈશું. પણ તે ક્યાં તે એ ધર્મ પુસ્તકો ચોક્કસ કહેતા નથી. એટલું તો આપણી સાધારણુ અકક્ક કહે છે કે તે દાદારની આ બોહોળી સૃષ્ટીના કોઈ ભાગ યા જગ્યા (space) માં આપણુ હોઈશું. વળી તે ભાગ આપણાં સૂર્ય મંડળનો કોઈ ભાગ યા એક હોય. જેવો કે બુદ્ધ યા બ્રહ્મરૂપી યા બીજું કોઈ મંડળ હોય. વધારે સંભવીક છે કે તે આ સૂર્ય મંડળજ હોય.

હવે આપણે આ બોહોળી જગતના ક્યા ભાગમાં જઈશું તે ચોક્કસ કહી શકતા

(૧) The great book of nature has been the music of gentle and pious minds in all ages; it is the poetry of all human nature to read in it a figurative sense, and to find therein correspondences and symbols of the spiritual world.

નથી, તોપણ આટલું તો કહી શકાય કે જ્યાં આપણું બેહેસ્ત હોય ત્યાં, ત્યાંનાં કાળ, સ્થળ અને સંજોગને પાત્ર થવા માટે વ્યવસ્થાની જરૂર છે. ત્યારે તે બેહેસ્તને લાયકના બેહેસ્તી થવા માટે આપણે વ્યવસ્થાને, એક નિયમને, આપણી જીંદગીનો, આપણી વર્તણૂકનો આધાર બનાવવો જોઈએ. ખીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, એક સારી વ્યવસ્થામાં રાખેલું મગજ (a well-ordered mind), બેહેસ્તી જીંદગી માટે જરૂરનું છે. દુઃખ આવે કે સુખ આવે, સંકટ આવે કે આસાની આવે, મુશ્કેલી આવે કે સહેલ આવે, તે વચ્ચે કંઈ પેટે, ધીરાં મને, શાંત રહેવા, તે દાદાર ઉપર વિશ્વાસ રાખી જીંદગી ગુજારવી, એ બેહેસ્તી જીંદગી માટે જાણે પેહલો તબક્કો છે.

૨. કુદરતમાં નજરે પડતો ખીજો ખાસ ગુણ, જે બેહેસ્તમાં જોવાની આપણે આશા રાખીએ તે જાન્યુક અને જાન્યુક વધારો (Progress) છે. તમારા બાગમાં નજર કરો. એક ઝાડ ઉપર કળી કેવી પગલે પગલે બંધાય છે, ખીલે છે, ફુલનું રૂપ લે છે, અને ખુશબો પાથરે છે. એક નાનો છોડવો કેવો આસ્તે આસ્તે આગળ વધે છે અને મોટું દરખત બને છે. ખજોળ વિદ્યા શાસ્ત્રીઓ કહે છે કે આપણું આખું સૂર્ય મંડળ અનંત જગ્યામાં દર વર્ષે આગળ અને આગળ વધતું જાય છે. એ ઉપરથી ત્યારે આપણું માણસ જાતે બેહેસ્તી થવા માટે આગળ અને આગળ વધવાનો વિચાર કરવાનો છે. આજે આપણે ભલાં હોઈએ—પછી તે જ્ઞાનનાં સંબંધમાં યા નિતીમાન સદગુણોના સંબંધમાં—તો કાલે આગળ વધી વધારે ભલાં થાવું, બેહેતર (better) થવું. પરમ દિને તેથી પણ બેહેતર થવાની કોશિશ કરવી. સર્વથી સરસ (વહીસ્ત) હાલતને, બેહેસ્તી (best) હાલતને આપણું મનની નજર સનમુખ એક ઉમદા ખ્યાલ (ideal) તરીકે રાખી આગળ વધવું. એ ત્યારે બેહેસ્ત તરફનો માર્ગ છે.

૩. કુદરત બેહેસ્તી જીંદગી માટે જે ત્રીજો ઉપાય સૂચવે છે, તે અથાગ બેહેનત (ceaseless activity) નો છે. તમારી જીંદગીમાં ચપળ રહો. જે તમારા વ્યવહાર ધંધા રોજગારનું, વેપારનું યા નોકરીનું કામ તમામ થાય અને ફરસુદ હોય તો વખત આગસાઇમાં ના ગુજરો. અલબત્તે પુરતી આસાયશ અને સહેલ અને આરામ લો, પણ તે પછી, વખતને તમારી ઉપર ફાકટમાં લટકતો ના રાખો. તમારું રાખેતાનું કામ તમામ થાય અને તે કામથી ચહેડેલી થાક ઉતરી પુરતી આશાયશ અને સહેલ મળે તો પછી ફાલતુ પડતો વખત વધુ જ્ઞાન સંપાદન કરવામાં વાપરો. તે તમારા નિતીમાન સદગુણોને વધારે ખીલવવામાં વાપરો. બેહેસ્તની હાલત તે આ દુનિયાની હાલતથી ચહેડતી હાલત છે. તે સર્વ પ્રકારે ચહેડતી છે, જ્ઞાનની બાબતમાં તેમ નિતીમાન સદગુણોની બાબતમાં. માટે તમારાં જ્ઞાનને ખીલવતા રહો. તમારા સદગુણોને ખીલવતા રહો.

આ દુનિયાની હાલત ઉપરથીજ એ બાબતેનો વિચાર કરો. તમે મંડળીના દરજ્જાની એક ચોકસ હાલતમાં ઉધર્યા છો. હવે તમે ચહેડતી પંક્તીનાં માણસો સાથે બેળાવા માંગો છો. ચહેડતા વર્ગમાં જવા માંગો છો. ત્યારે કુદરતી છે કે તમે જે ચહેડતા વર્ગનાં, ચહેડતા દરજ્જાનાં માણસોની પંક્તીમાં જવા માંગો છો, તે વર્ગનાં, તે દરજ્જાનાં માણસોની મોહિબત, મિત્રાચારી, માન જાળવવા માટે તમે એ ચહેડતી પંક્તીના સદગુણો પ્રાપ્ત કરવા જોઈએ. તમે તેમ નહીં કરશો તો તેઓ તમોને માન અને મોહિબત સાથે પોતાની સંજ્ઞામાં કેમ દાખલ કરશે? એ મુજબ બેહેસ્તની હાલત છે. બેહેસ્તી ચહેડતા દરજ્જાના આત્માઓની સંગતમાં જવા માટે તમે ચહેડતું જ્ઞાન, ચહેડતા સદગુણો અખત્યાર કરો.

૪. કુદરતમાં આપણે જે ચોથી ચીજ જોઈએ છીએ તે ખુબ સુરતી (Beauty) છે. તે દાદારની મોટામાં મોટી પેદાશથી નાનામાં નાની પેદાશમાં એક પ્રકારની ખુબસુરતી છે. એક ખજોળશાસ્ત્રી પોતાની દુર્બીનથી આસ્માનને નેહાળતાં શુકરાનાં કરી પોકારશે કે “આહ! કેવી સુંદર દેખાવ.” તેમ એક બારીક ચીજોનું અવલોકન કરનાર પોતાનું સૂક્ષ્મદર્શકયંત્ર લેઈ અવલોકન કરતાં પોકારશે કે “આહ! કેવી સુંદર બનાવટ.” ત્યારે બેહેસ્તની ચહાતી હાલતમાં તે દાદારની કરામતની એ સુંદરતા વધારે મોટા પ્રમાણમાં નજરે પડશે. તે નેહાળવા, તે પીછાનવા, તેની કદરશનાસી કરવા આપણે આપણી શક્તિઓને વધારે ખીલવવી જોઈએ.

૫. કુદરત જે પાંચમાં પ્રકારનો બોધ આપે છે તે સઘળે બ્યાપી રહેલી ખાસ બેહેરબાની (Kindness) નો છે. કુદરતમાં સઘળે એકમેકનું બહુ ઇચ્છું (Benevolence) અને એકમેકનું બહુ કરવું (Beneficence) બ્યાપી રહેલું છે. બેહેસ્તી હાલત માટે એ સદયુક્તો સંપાદન કરવાની જરૂર છે.

બેહેસ્ત ભલાં કામનો બદલો નથી પણ ભલી જીંદગીનું પરીણામ છે:—
વિદ્યાન એડીસન પોતાના એક વિષયમાં બેહેસ્ત માટે ભલાં ને કહે છે તે વાજબી છે, કે બેહેસ્તી થવા માટે આપણે બેહેસ્ત તરફ ભલાં કામોના બદલા તરીકેન ફક્ત નહીં જોવું જોઈએ પણ ચાલુ ભલી જીંદગીનાં પરીણામ તરીકેન જોવું. તે કહે છે કે—

Heaven is not to be looked upon only as the Reward, but as the natural effect of a religious life.

એડીસનની એ શીખામણ આપણે એક દુનિયાઈ દાખલાથી સમજવાની કોશિશ કરીએ. એવું ધારો કે એક કાસબી કારીગર છે. તે એક સુંદર ચીજ બનાવે છે. તેણે આજે એક સુંદર ચીજ બનાવી. એવું ધારો કે તે એક કુશલ ચીતારો છે અને તેણે એક સુંદર ચિત્ર બનાવ્યું. તે બનાવી તેથી સંતોષ પામી તેણે થોડોક વખત સુધી પોતાની પીછી હાથમાં નહીં લીધી. તે બે વર્ષ પછી પાછી પોતાની પીછી ધરે છે. તે એક બીજું સુંદર ચિત્ર બનાવે છે. વળી બે વર્ષ કાંઇ કરતો નથી. વળી એક સુંદર ચિત્ર બનાવે છે. હવે એક બીજો ચીતારો લેઓ, જે એક સુંદર ચીતાર ચીતારે છે. પણ તે, ચિત્ર ચીતારવા પછી સંતોષ લઇ પડી રહેતો નથી અને પોતાની પીછીને આજુ સુકતો નથી, પણ તે પીછી તે વાપરતો રહે છે. ત્યારે તે ચીતારો પોતાનાં પેહેલાં સુંદર ચિત્ર પછી, બે વર્ષ રહી, જે ચિત્ર ચીતારશે, તે પેહેલા ચીતારાનાં સુંદર ચિત્ર કરતાં વધારે સારું ચીતારશે. તે બીજા ચિત્ર પછી પણ તે પોતાની પીછીને વાપરતો રહે છે અને ચિત્રો ચીતારતો રહે છે. તે બીજા બે વર્ષ બાદ વળી જો કાંઇ ત્રીજું ચિત્ર બનાવશે તો તે વધારે સરસ બનાવશે.

આ મુજબ બેહેસ્તી જીંદગી માટે સમજવું. જેમ તે ચીતારાનું પોતાની પીછી સાથનું ચાલુ અને ચાલુ કામ તેને વધારે અને વધારે કુશળ બનાવે છે તેમ આ જીંદગીમાં આપણે માટે સમજવું. નેત્રીનાં ખેતરમાં આપણે દરેકે ભલાં કામો કાઢક અવસરે યા કાંઇ ચોક્કસ વખતે કરવાનાં નથી, પણ ચાલુ અને ચાલુ કરવાનાં છે. આપણે ચાલુ અને ચાલુ ભલી જીંદગી ચુગ્ગરવી જોઈએ, કે જે ચાલુ અને ચાલુ સુધરતી રહે અને ભલી (બેહ) જીંદગી ઉપરથી વધારે અને વધારે ભલી (બેહેતર) થતી જાય અને સર્વથી સરસ ભલી જીંદગી (બેહેસ્ત) તરફ આગળ વધતી જાય. કાંઈક વખત માર્ગમાં આવ્યાં તો

બધાં કામો કેવીં, એ ઠીક છે. પણ તે પેલા પહેલા ચીતારાનાં કામ સમાન છે, જેનાં ચિત્રો સુંદર બનવા છતાં પેલા બીજા ચીતારાનાં સુંદર ચિત્રોનાં જેવાં સુંદર નથી નિવડતાં.

ટેવ એક બીજો ખવાશ છે (Habit is Second Nature). એ નિયમ ઉપર આપણને બેહેશ્તી થવા એડીસન શીખામણુ દે છે. બધી જીંદગી ગુજરવામાં શરૂઆતમાં આપણને અલખતે મુશ્કેલી લાગશે. પણ આપણે ટેવ પાડીએ તો તે સાધારણ થઈ પડે. હાથેશાં મેહેનતુ રહેવું, સીદ્ધે માર્ગેન કામ કરવું, પ્રમાણીકપણેન રોટી પેદા કરવી, વડાઓને માન આપતા રહેવું, આબુઆબુનાઓ તરફ મેહેરબાની રાખતા રહેવું, નિશ્ચીત જીંદગી ગુજરવી; એ બાબતોમાં ટેવ પાડવાથી તે સદયુક્તો આપણા ખવાશમાં બેખાઈ બન્ય છે, અને ત્યારે મેહેશ્ત એક પરીણામ તરીકે પોતાની મેળે આવે. તેને શોધવા જવું નહીં પડે. તે આ જોહાનથીજ શરૂ થાય.

સેવરની બેહેશ્ત માટેની દુઆ—આપણે ઉપર કહ્યું કે આપણાં પુસ્તકોમાં બેહેશ્ત માટે કહેવામાં આવે છે કે ત્યાં એક પછી એક પગલાં—હુમત, હુખ્ત અને હવર્તના પગલાં—ભરીને જવાય છે. આપણી આફીને હકત અમેશાસ્પદમાં દુઆ ગુજરવામાં આવે છે કે એક પગલાંએ ૧૨૦૦ પગલાં જેટલું મેહેશ્ત તમારી નજદીક આવજો. તે દુઆ તમે સર્વનાં હકમાં હું ગુનજું છું. તે આફીનના શખ્દોમાં હું નીચલી દુઆ ગુનજું છું:—

દહમાન કે પછન મ્યજદ ફરાજ રસીદ હેન્દ.

અજ ધન મ્યજદ બહેર આમદન બહેર ગીરફતન.

હર ગામીરા હજરો દવિસ્ત ગામ વહિસ્ત રોશન ગરોથમાની બેહ પદીરાદ.

પ ફરાજ આમદન ફરે એઅવૂજયાદ. પ અવાજ શુદન ગોનાહ ઓએ બુન બેશવાદ.

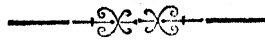
ગએથા નેક બાદ મીનો વેહબાદ.

સર ફજામ અશહી એઅવજયાદ.

રવાન ગરોસમાનીબાદ. અશો બેદ દેરજ અથ જમ્યાત યથ આફીનામી.

અર્થ :—મીજલસમા મળ્યા છો બલાઓ આજ,
ફાયદો ને સવાબ મેળવવા કાજ.
ગુજરજો જીંદગી બા નેકી તમામ,
બલ્લ હોજો તમનાં કાર અને કામ.
નજદ હોજો તમ માટે મેહેશ્તી મકાન,
એક કદમે સો કદમ નજદીક તે થામ.
કદમે કદમ વધજો સવાબ,
કદમે કદમ ઘટજો તમ પાપ.
જગમાં અહીં જો જો બહુ ખુશીને સુખ,
જોહાનમાં તે થજો હસતું તમ મુખ.
અશોષમાં થજો વધારો બહુ,
મેહેશ્તતું તમ પામજો બહુ સુખ સહ.
અશો તમને કરે તે પર્વદેગાર,
હોબા કરે આયુશ પાક કેદેગાર.
દુઆ જે કરું છું તમને આ પળ,
ખોદા કરે આમીન ! આમીન ! સફળ !

ગંજે દાદાર ઓહરમજદ.(૧)

ગોર્જ ખોરેહ અવળયાદ. ધન ક્તુમને અદાકર્વશ ખેરસાદ. નીરંગ પીરોજગર બાદ. ખોરેહે બેહ દીને માજદયસ્તાન રવા બાદ અંદર હકત કેસ્વર. નામચેસ્તીહાતર અંદર કામ બાદ. હસ્ત શહેરસ્તાન અંદર મુ'બઈ શહેરસ્તાન, પોરી, પીરોજ, શાદી ઓ રામસ્તી. રવાન ખોરેહ ખોજસ્તે અવળુન બાદ, અવળુનતર બાદ. ખોરેહ ખોજસ્તે બાદ. ધન ક્તુમન અદાકર્વશ ખેરસાદ. કેરા ગાહ રોજ શહેરચારી, ખેશ યજશને કદે હોમ, દરન ચસ્તે હોમ, મ્યજદ હમારાધનમ. યો કદેહા પગંજે દાદાર અહુરમજદ રયોમંદ ખોરેહમંદ અમેશારપદાન ખેરસાદ. અઓજ જોર નીર તગી અમાવંદી પીરોજગરી ધન ક્તુમને અદાકર્વશ ખેરસાદ.

અજ હમા પદીરકતાર બાદ. ઓમારા પનાહી કેદાર, નીકી અંદાખ્તાર, અનાખ પખત્યાર દૂર અવાજ-દાસ્તાર, અયાકત-ખાહ બાદ. કેરુ દિગર મ્યજદ હજાર મદ મ્યજદ સાએમ સાખ્તમ. ઓમારા કમ-રંજતર આસાનતર. અધની કદે યક અજ મા હજાર પદીરકતાર બાદ. નાય ચેસ્તી અનુશેહ રવાન રવાની. એવંદ તેહમુરસ એવંદ દીનશા અએદર યાદ બાદ અનુશે રવાન રવાની.

અર્થ—રોશન ખોરેહની વૃદ્ધિ થયે. આ ખુશનુદી અશો ફરોહરોને પહોંચ્યો. આ ક્રિયા કૃતેહમંદ થયે. બલી માજદયસ્તી દીનનું ખોરેહ હકત કેસ્વર જમીનમાં ફેલાયે. સઘળાઓ નામ બનામ મોરાદે પહોંચે. શહેરોમાં જે મુ'બઈ શહેર છે તેમાં આખાદી શીરોજ, શાદી અને રામશની હોયે. રવાનોનું મુખારક ખોરેહ જીઆદે થયે, વધારે જીઆદે થયે. ખોરેહ મુખારક થયે. આ ખુશનુદી અશો ફરોહરોને પહોંચ્યો. જેઓનો (આજે) વખત, રોજ અને હકુમત છે તેઓની મેં આરાધના કાઢી છે, દરન ઇજ્યા છે અને મ્યજદ કરું છું. જે સઘળું કાધેલું રયોમંદ અને ખોરેહમંદ દાદાર ઓહરમજદના ખજનામાં અને અમશાસપદોને પહોંચ્યો. આ (ક્રિયા)નું કૌવત, જોર, મજબુતી, શક્તિ, હિમ્મત અને કૃતેહ, અશો ફરોહરોની ખુશનુદી માટે પહોંચ્યો.

હમો સઘળાઓ તરફથી (દાદાર ઓહરમજદને) એ કબૂલ થયે. (તે સાહેબ) અમારું રક્ષણુનો કરનાર, નેકાનો આપનાર, હલાકી અને મુસ્કેલી દૂર અને દહે કરનાર અને મોરાદો અખક્ષનાર થાયો. ખીજ કોઇ મ્યજદ કરે, હજાર મરદો મ્યજદ કરે તેમ મેં બની શકે તેમ કાઢી છે. અમારી રંજ કમી થાયો અને આસાન થાયો. અમારી એક મ્યજદ હજારો મ્યજદની માફક કબૂલ થાયો. નામ બનામ અનોશરવાનવાળા રવાનોની અહીં યાદ હોયો. અનોશરવાનવાળા એરવંદ તેહમુરસ એરવંદ દીનશાનાં રવાનની અહીં યાદ હોયો.

(૧) રોજ ૫ મો માહા ૨ જે શહેનશાહી સને ૧૨૭૪ યઝદરજદરી, તા. ૧૮ મી અક્ટોબર ૧૯૦૪ ને વાર મંગળને દીને, મરહુમ એરવંદ તેહમુરસ દીનશા અંકલેસરીયાની પેહેલાં વર્ષની બાજનું જશન તેવણના મીત્રોએ જરથોસ્તી અંજુમનનાં આતશબેહરામમાં મરહુમ શેઠ દાદાભાઈ નશરવાનજી કંઠરાકંઠરવાળા દિવાનખાનામાં સાંજે કલાક ૫ ને અમલે કર્યું હતું. તે જશન થવા બાદ આવિષય ઉપર એક વાચન કરવામાં આવી હતી.

મરહુમ મીત્રની વરસી ઉપરથી મળતો ધરો—આજે આપણે આપણા એક બહા અને બહેલા મીત્રના અમર રવાનની યાદ કરવાને અને તે યાદ સાથે આપણું સર્વ કરેલું, ઉપર યાદ કરેલા ફકરામાં જણાવવા પ્રમાણે, તે દાદાર ઓહરમજદના ખજાનામાં (૫ ગાંઠે દાદાર ઓહરમજદ) પોહોચાડવાને બેગા મળ્યા છીએ. આ જહાનમાં તેવણ માટે તે દાદારે નિમેલું કામ પોતાની શક્તિ મુજબ ખજાની તે બાંધ ગયા છે. આપણુ સર્વને પણ કોઈ વખતે એમ આપણી જીંદગીનું કામ ખજાની જવાનું છે. તેવણનાં મરણ ઉપર એક વર્ષનો ચકરાવો તમામ થયો છે, જે ચકરાવો આપણુ દરેકને આડકતરી રીતે કહે છે કે “ખજરદાર! યાદ રાખો કે તમે સર્વની તે દાદારે નિમેલી જીંદગીમાંથી એક વર્ષનો ચકરાવો તમામ થયો છે. માટે સેતાબ કરો. જે કરવું હોય તે કરી લેઓ.”

ચાર ચશ્મેનો મેળાપ—વળી વર્ષના એ ચકરાવાની સેવટે, જ્યારે આપણે તેવણનાં અનુશે રવાનની યાદ કરવાને બેગા મળ્યા છીએ, ત્યારે આપણે તેવણની તરફ, તેવણનાં કામોની તરફ, તેવણની જીંદગી તરફ એક ઉડતી નજર ફેંક્યે છીએ. આપણા માંથી કોઈકો એ નજર મીત્રાચારીની મોહોબતથી ફેંકતા હોઈશું. કોઈક તે મોહોબત સાથે આભાર અને ઉપકારની લાગણી ઉમેરતા હશે. ધણકો, જેઓ નજદીકની મીત્રાચારીનાં કુઠાણાંમાં નહીં આવ્યા હશે, તેઓ તેવણનાં કોઈ કામો તરફ વખાણની નજર ફેંકતા હશે. જેમ આપણી તરફથી, તેવણ તરફ, આજના દિવસે તરેહવાર જૂદા જૂદા લાગણીઓ અને વિચારોથી, આપણા મનની, આપણા વિચારની નજર ફેંકાય છે, તેમ તેવણ તરફથી પણ, આપણુ સર્વ તરફ, જૂદા જૂદા પ્રકારની લાગણી સાથની, વધુ ઓછી મોહોબત સાથની, અને વળી વધુ ઓછી આશા સાથની નજર ફેંકાતી હશે. પેલી સાધારણ કેહેતી પ્રમાણે, તેવણની અને આપણી શારીરીક ચાર ચશ્મ મેળવાની બંધ થઈ છે, પણ આપણા મનની ચાર ચશ્મ મળતી બંધ થઈ નથી. આપણુ ચાહીએ તો, જ્યારે પણ ઇચ્છા કર્યે ત્યારે, તે ચાર ચશ્મો મળે. તે મેળવવાની તેવણ તરફથી ખોટી હોય નહીં. તે મેળવવાની આપણા તરફની ખોટી હોય. આજે ત્યારે તેવી રીતે, આપણાં અને તેવણનાં મનની ચાર ચશ્મેને મેળવવાનો ખાસ અવસર છે અને તે અવસરનો લાભ લઈ આપણે આજે બેગા મળ્યા છીએ.

ચાર ચશ્મ મેળવી આપણુ શું ચાહવું છે?—ખાજ જેવા આવા અવસરે બેગા મળી ત્યારે આપણે કાંઈ તે દાદાર પાસે ચાહવાનું છે. તે ચાહવાનું, તે દુઆ ગુન-રવાનું જેમ તે મરનાર માટે છે, તેમ આપણુ પોતા માટે પણ છે. તે મરનાર માટે આપણે દુઆ ગુનરવાની છે તે આ, કે તે દાદાર તેવણના રહને શાંતી બખશી તેવણના રહને ચારી દે, કે તે પોતે ગરોથમાનને વધુ અને વધુ લાયક થાય. આપણે આપણુ પોતા માટે જે ચાહવાનું છે તે આ, કે આપણી પોતાની વર્તણૂક એવી નીવડે, આપણા પોતાના વિચારો વચનો અને કામો એવાં નિવડે, કે જેથી તે મરનારનું રહ ખુશી થાય. આપણે આજે બેગા મળ્યા છીએ અને મરનારની નહઅતે તે દાદારને યાદ કીધો છે, તેના અમેશાર્પને યાદ કીધો છે, તેનાં અશો ફરોહરોને યાદ કર્યા છે, તે અશો ફરોહરો સાથે તેવણનાં પોતાનાં રવાનને અને ફરોહરને યાદ કર્યું છે; એ સંધણું આપણે એક બધાં કામ તરીકે કર્યું છે અને તેથી તેવણનું રહ ખુશનુદ થયું હશે. આપણુમાંથી કેટલાકોએ ઘણી મજબુતીથી આજની ક્રિયાનો છાપ, આજનાં બહુતરનો છાપ, આજના અવસરનો છાપ મન ઉપર માર્યો હશે. કેટલાકોએ થોડીક

મજાપુત્રી સાથે માર્યો હશે. કેટલાકોએ કદાચ આજના મેળાવડાની ઘડો લેવા જોમ આજી તરફ પુરતી દરકાર સાથે નહીં જોયું હશે. આપણે ઘણી ભથી રીતે કે જોઈ ભથી રીતે કે વળી જરાક મેદરકાર રીતે આજના અવસરનો વિચાર કર્યો હશે, તોપણ આપણામાંથી કોઈ એવું નહીં હશે કે જેણે આ અવસરની આજની ક્રિયાને, આજનાં મજાપુત્રને, આજના મેળાવડાને, એ સઘળાંને યા એ સઘળાંમાંનાં કોઈને પોતાનાં મન ઉપર કોઈ પણ છાપ મારવા વીના પસાર થવા દીધું હશે. મગજ આજી આજી મમે તેવું ભમવા છતાં, આજનો અવસર યા મેળાવડો યા તે ઉપરથી ઉપજતા વિચારો અથવા અહીં બોલાયલા શબ્દો આપણુ સર્વનાં મગજ ઉપર થોડો કે ઘણો ભલો છાપ મારશે. ત્યારે આ મેળાવડો એક ભલું કામ છે અને તે આપણા મરહુમ મીત્રનાં રહને ખુશી કરશે.

આજના વિષયની સુચના—આજે મરનારની યાદમાં આપણુ જે વિચારીશું, બોલીશું, યા કરીશું તે સેવટે શાને માટે ? તે સર્વ ક્યાં પહોંચશે ? આપણી ઈજ્જતનેની આરાધના, દરનવું ધજવું, મ્યજદ કરવી, એ સઘળું ક્યાં પહોંચશે ? તે સઘળું, શરૂઆતમાં ગુજારેલી દુઆ મુજબ, તે દાદારના ખજનામાં પોહોચશે. એ બાબતે આજનો વિષય મને સુચવ્યો છે.

વળી આજના આવા હીંગામે મારે કાંઈ થોડાક શબ્દો બોલવા એમ મને જણાવવામાં આવ્યું. ત્યારે શું બોલવું તે ઉપર વિચાર કરતાં મરનાર માટે કુદરતી રીતે મને વિચાર આવ્યો. મેં વિચાર કર્યો કે મરનાર આપણુ અતરે ભેગા મળેલા સર્વ કરતાં, અથવા કાંઈ નહીં તો મોટા ભાગ કરતાં, કેમ બાબતમાં સરસ હતા ? મારા મને તુરત જવાબ દીધો કે એવણુ ‘ગંજ અથવા ખજનો’ એકઠો કરવામાં આપણુ સર્વ કરતાં સરસ હતા. એવણુ ગંજની બાબતમાં આપણુ સર્વ કરતાં તવંગર યાને શક્તિવાન હતા. તન કશીને મેળવેલા પૈસાનો કેટલોક ભાગ, જે, તોવણુ કદાચ આહતે તો, પોતાનાં તનનાં વધુ સુખ પાછળ ખરચી શકતે, તે તેવણુ પુસ્તકોનો પુરાણો ગંજ એકઠો કરવામાં વાપર્યો. ત્યારે તેવણુના ગંજ અથવા ખજનો ઉપરથી, તે દાદાર ઓહરમજદનો ગંજ-ગંજે દાદાર ઓહરમજદ-વિચાર માટે એક પગલું હતું. તે સમયે આજનો વિષય મેં પસંદ કર્યો છે.

આપણી ભલામી સેવટે દાદારના ખજનામાં.—આપણે વિચારેલું, બોલેલું યા કરેલું ભલું, સેવટે, દાદાર ઓહરમજદનાં ખજનામાં પોહોચે. મરનારનાં રહને યાદ કરાવ માટે શરૂઆતમાં આપણે જે ફકરો બણ્યા તે ફકરા મુજબ, આપણે એ જોયું. આપણી ગાહમખારની આફ્રીનમાં પણ એવીજ રીતે કહેવામાં આવે છે કે એ સર્વ તે દાદારના ખજનામાં પોહોચે. ત્યાં કહે છે કે :—

હમાજોર બાદ અદાફર્વશ પીરોજગર, કે રાય યજ્જને કદં હોમ, દરન યક્ન હોમ મ્યજદ હમારાધનમ. યો કદંહા પ ગંજે દાદાર અહુરમજદ રયોમંદ ખુરેહમંદ અમેશાસ્પંદાન ખેરસાદ.

અર્થ—ફતેહમંદ અશો ફરોહરો સાથે હમાજોર હોમ, કે જોઓ માટે મેં યજ્જને કીધી, દરન ઈજ્યા, (અને) મ્યજદ કર્યું છું. એ સઘળું કરેલું રયોમંદ અને ખેહમંદ દાદાર ઓહરમજદના ખજનામાં અને અમશાસ્પંદોને પહોંચ્યો.

અયાફત ખાસ્તારહોમ, કુ કારે કેફે યજ્જને, દરન, મ્યજદ, દેહજને એ અશુદાદ, રાદી, ઓ જોર-ખરજની, ઓ અશુઆન શનાયજની દાદ, અવરે હમા કાર કેફે, અંદર દામ હમી

કુનમ નામચેસ્તી હાતર રવાન, અએમા અએદર બ હમ કેરેં ગુહાન કર્દ એ રાષ્ટનીત. બ ખીશી પદીરસ્તી એ સ્નાયસ્તે ફરવષ અશોઆન. પ ગંજે દાદાર એહરમજદ રયોમંદ ખુરેહમંદ અમેશારપંદાન બેરેસાદ (ગાહાખ્ખારની આક્રીન).

અર્થ—હું મોરાદ ચાહું છું, કે સવાબનાં કામો, (જેવાં કે) યજ્ઞસ્તે, દરૂન, મ્યજ્ઞદ, આશોદાદનું આપવું, સખાવત, અને જોરનું લઇ જવું, અને અશોને ખુશાલીનું આપવું અને ખીજાં સવાબનાં કામો, જે હું આ પેદાયશમાં નામ બનામ રવાનોની નમયતે કરું, તે તે ભલાંઓ(૧)ના સધળાં સવાબને માટે અહીં કાઢેલાં અને ચાલુ થાય. તે અશોનાં ફરોહરોની ખેશીમાં, તેઓને કમુલ થવામાં, અને તેઓની ખુશ્તુદી (સ્નાયસ્તે) માં (પોંહચો). તે રયોમંદ ખોરેહમંદ દાદાર એહરમજ્જદના ખજનામાં અને અમેશારપંદોને પહોંચો.

ગંજે દાદાર એહરમજ્જદ એટલે શું?—ત્યારે આપણે વિચાર કર્યે કે દાદાર એહરમજ્જદનો ગંજ અથવા ખજનો તે શું? આક્રીનગાન માડતાં તેના દિબાચામાં, ઉપર ઉતારેલા ફકરા મુજબ, આપણ બહુએ છીએ કે “યો કર્દે હા પ ગંજે દાદાર એહરમજ્જદ રયોમંદ ખુરેહમંદ બેરેસાદ.” એટલે “એ સધળું કાઢેલું રયોમંદ અને ખુરેહમંદ દાદાર હોરમજ્જદનાં ખજનામાં અને અમેશારપંદોને પોંહાયજો.” ત્યારે દાદાર હોરમજ્જદનો ખજનો તે શું? તે ક્યાં છે, કે જ્યાં આપણે આપણું સધળું કરેલું (યો કર્દેહા), આપણી યજ્ઞસ્તે અને દરૂન અને મ્યજ્ઞદ પોંહોચાડીએ?

દાદાર એહરમજ્જદનો ખજનો બે પ્રકારનો—આપણે એ બાબત ઉપર વિચાર કર્યે છીએ તો દિસે છે કે દાદાર એહરમજ્જદનો ખજનો બે પ્રકારનો છે. I શારીરીક (material), અને II મીનોઇ (intellectual and moral). એજ સમયે દાદાર એહરમજ્જદ માટે આપણાં પુસ્તકોમાં બે રીતે બોલવામાં આવે છે. તે હાડમંદ દુનિયાને પેદા કરનારો છે, તેમ મીનોઇ દુનિયાને પેદા કરનારો છે. ત્યારે તે દાદારનો એ બે પ્રકારના ખજના તે શું છે? અને તે ક્યાં છે કે જ્યાં જઇને આપણે આપણું સધળું કાઢેલું—આપણા વિચાર, વચન અને કામ—તે ખજનામાં પોંહોચાડીએ.

I. દાદાર એહરમજ્જદનો શારીરીક ખજનો. તે શું છે?—હવે દાદાર એહરમજ્જદનો શારીરીક ખજનો તે શું, તે બાબે વિચાર કર્યે છીએ તો તુરત આપણી નજર આપણી આગુઆગુ જાય છે. સૂર્ય અને ચંદ્ર, સેતારાઓ અને ગ્રહો, પહાડો અને ખીણો, નદીઓ અને નાળાંઓ, ઝાડપાને અને જનવરો, અને સેવટે આપણ માણસ જાત, એ સર્વ તે દાદારનો શારીરીક ખજનો છે. આ હસ્તી રમતી અને ખેલતી કુદરત તે દાદારનો ખજનો છે. કુળ જગત તે દાદારનો ખજનો છે.

આજે આપણે “મ્યજ્ઞદ કરી,” તે માટે જે મ્યજ્ઞદ એટલે કુલ, ફળ, ફુલ, દારૂ, પાણી, આતશ હાજર કર્યો છે તે, તે દાદારનો ખજનો છે. તે દાદારનો ખજનો, તે સાહેબની સ્તુતી અને યાદ કરતી વખતે, આપણે હાજર કર્યે છીએ, અને ગોયા તે દાદારને કહીએ છીએ કે “આ સધળું તારું છે. આ સધળો તારો ખજનો છે. આ સધળી તારી નેઆમત છે.” એ સધળું અમારા ભોગવટા માટે તેં અમેને બક્ષ્યું છે. અમેએ તારી નેઆમતોની વૃદ્ધી કરી છે, અમેએ ખેતી કરી છે, બાગો બનાવ્યા છે, મેહેનત કરી કુલ ફળો ઉઘાડ્યાં છે. એ સધળું તારું, તારું અને તારું જ છે. તે તારી આગળ રજુ

કરી, એ દાદાર ! અમે તારો આભાર માનીએ છીએ અને વધુ નેઆમતો માટે દુઆ શુભર્થે છીએ.”

દાદારનો એ શારીરીક ખજનો ક્યાં છે ?—જ્યાં પણ દાદાર હોરમજદ છે ત્યાં એ ખજનો છે. દાદાર હોરમજદ સર્વવ્યાપક છે. ત્યારે તેની સાથે સર્વ જગ્યાએ તેનો પેદા કરેલો એ ખજનો છે. તે દાદાર મારાં શરીરમાં છે અને મારા શરીરની બાહાર છે. તેની સાથે ત્યારે તે દાદારનો ખજનો મારાં શરીરમાં છે અને શરીરની બાહાર છે. તે દાદારનું મકાન ખુલ્લું આકાશમાં ગણાય છે. ત્યારે તે આકાશ અને તેમાં ચળકતા હજારો હજાર અને લાખો સેતારાઓ તે દાદારનો ખજનો છે.

તે દાદારના ખજનામાં આપણું કીધેલું પોહોંચે એટલે શું ?—હવે ત્યારે આપણે વિચાર કર્યે, કે આક્રીનગાન ભણતાં આપણે જે કહીએ છીએ, કે આપણું સમજી કરેલું તે દાદાર હોરમજદના ખજના (ગન્જ) માં પહોંચે, તેની મતલબ શું ? તેની મતલબ આ કે તે દાદારની પેદાયશની આપણુ સર્વએ વૃદ્ધી કરવી. તે પેદાયશની નેઆમત આપણાં સર્વ બાઇબધોને આસાનીથી મળે તેવાં કામમાં ભાગ લેવો.

ઝડપાન તે દાદારની પેદાયશ છે, તેના ખજનાનો એક ભાગ છે. ત્યારે આપણે તે ઝડપાનની વૃદ્ધી કરવી. પેલી કહેતી તરીકે મશહૂર થયેલાં શબ્દોમાં “જે ઘણી જ્યાં એક ઘાસનું તણખું ઉગતું હોય ત્યાં બે ઉગતાં કરે” તે માણસ જાતનો ખેર ખાદ ગણાય. તેણે પોતાનું કીધેલું તે દાદારના ખજનામાં પહોંચાડેલું કહેવાય. તેણે દાદાર હોરમજદના ખજનાની વૃદ્ધી કીધેલી કહેવાય. ખેતીવાડી, એ સમયે, જરયોસ્તી ધમમાં એક સ્તુતી-પાત્ર કામ ગણાયું છે.

પાણી તે દાદારનો ખજનો છે. તે ઘણીક જગ્યાએ થોડુંક ઘણું હાજર છે. જ્યાં તે સપાટી ઉપર હાજર નહીં હોય, અને તેથી તમારા માણસ બાઇબધોને અથવા પશુ દોરોની જાનવર પેદાયશોને તે સેહેલાઈથી મળી શકતું નહીં હોય, તો ત્યાં કુવા અને તળાવો ખોદાવો, પાણીનાં બાંધકામો કરો અને પાણી સપાટી ઉપર મેળવી આપો. એ ત્યારે તે દાદારના ખજનામાં તમારું કીધેલું પહોંચાડવા બરાબર છે.

હવા તે દાદારનો ખજનો છે. જેમ તે સ્વચ્છ હોય તેમ તે વધારે કીમતી ખજનો કહેવાય. ગીચ શેહરો યા પરાંઓ યા મોહકાઓમાં તમારા મનુષ્ય બાઇબધોને હવા સ્વચ્છ નહીં મળતી હોય તો તે તેઓને સ્વચ્છ મળે તેવી કોશિશ કરો. સ્વચ્છ હવાની નેઆમતો તેઓ ભોગવે, એવાં તેઓ માટે મકાનો બાંધો. હવા ફેરફાર કરવાનાં સ્થળો ઉમાં કરો. એવાં કામો ત્યારે તે દાદારના ખજનામાં તમારું કીધેલું પહોંચાડવા બરાબર છે.

II. તે દાદારનો મીનાઇ ખજનો—હવે તે દાદારના શારીરીક (material) ખજનાની બાબત ઉપરથી આપણે નહીં—શારીરીક (immaterial) એટલે મીનાઇ ખજનાની બાબત ઉપર આવીએ. આપણુ માણસ જાતને આપણી પાંચ ઈંદ્રીઓથી જે પણ કાંઈ સ્પર્શ્ય (tangible) થાય તે, તે દાદારનો શારીરીક અથવા હાડમંદ ખજનો છે. જેથી કાંઈ પાંચ ઈંદ્રીઓથી સ્પર્શ્ય નહીં થાય તેવો (untangible) ખજનો તે, તે દાદારનો મીનાઇ ખજનો છે.

મીનાઇ ખજનાના બે પ્રકાર—તે દાદારનો એવો મીનાઇ ખજનો બે પ્રકારનો છે. ૧, જ્ઞાનનો (intellectual) અને ૨, નીતિનો (moral). શારીરીક ખજનાની સાથે એ

ખજનો ભોળાયે છે. શારીરીક પદાર્થની નજરે પડતી બાજુની પેલે પાર, જેથી કાંઈ અણુદીક છે, તેનું જ્ઞાન અને જ્ઞાન એ પ્રકારનો ખજનો છે.

શારીરીક ખજનાની માફક જ્યાં પણ દાદાર છે, જ્યાં પણ તે દાદારનું મથક છે, ત્યાં એ જ્ઞાનનો, એ નીતિમાન સદ્યુજ્જોનો ખજનો છે. એ જ્ઞાનને લીધે, તે દાદાર “હરવેસ્પ આગાહ” ગણાયો છે. નીતિમાન સદ્યુજ્જોની સંપુર્ણતાને લીધે, તે દાદાર, ઓહરમજ્જદ યસ્તમાં વર્ણુવેલાં નામો અને એલકાઓ, પામ્યો છે.

૧ જ્ઞાનનો ખજનો—તે દાદારની શારીરીક પેદાયશોના સંબંધનું માણસ જાતનું જ્ઞાન વધારવું, તે, તે દાદારનો જ્ઞાની ખજનો વધારવા બરાબર છે. એક અજ્ઞાન માણસ ખુલ્લું બોર્ડેને અને ચળકતા માહાતાબને જોઈને અજ્ઞાન થાય અને તે ઉપર પ્રસન્ન થાય. પણ જો તે સૂર્ય અને ચંદ્રની ચાલ બરાબર સમજે, કે કેવી નિયમિત રીતે તેઓ ફરે છે, શું સખમે તેઓ ફરે છે, તેઓની એવી ચાલ ઉપર જગતનો કેવો નિયમિત રીતનો આધાર છે, તો તેથી તે દાદારના એ ખુલ્લું પદાર્થો ઉપર વધારે સહમજ્જદાર રીતે શીદા થાય. ત્યારે એ બાબતોનું ખજોળવિધાનું જે જ્ઞાન એક જ્ઞાની આદમી પોતાના બીજા અજ્ઞાન આદમીને આપે તે, તે દાદારનાં જ્ઞાનના ખજનામાં પોતાનાં કાધેલાંને પહોંચાડે છે.

૨ નીતિમાન ખજનો—તે દાદારે પોતાનો શારીરીક ખજનો કુળ માણસ જાત માટે પેદા કર્યો છે. જેઓ ચાહે તેઓ તેનો ભોગવટો કરી શકે. જેઓ ચાહે તેઓ તેનું જ્ઞાન મેળવી શકે. પણ ઘણાક સંજોગોને લીધે—કાળ, સ્થળ અને સ્થિતિના સંજોગોને લીધે—સર્વ માણસો એક સરખી હાલતના હોતા નથી. માટે તે દાદારની નેઆમતોના ભોગવટામાં ફેરફાર પડી જાય છે. તેનો ભોગવટો કેટલાકોને આસાનીથી મળે છે તો કેટલાકોને મુશ્કેલીથી મળે છે. એવી મુશ્કેલી માણસ જાત ઉપર કેટલાંક દુઃખો લાવી મેલે છે. તે દાદાર ડહાપણનો ભંડાર છે, માયાનો માલેક છે, પ્રિતીનો પીતા છે, ખુશીનો ખાવીંદ છે, દયાનો સાહેબ છે. તેના એ સદ્યુજ્જો તે, તે દાદારનો નીતિમાન ખજનો છે. ત્યારે જે માણસ એ સદ્યુજ્જો અખત્યાર કરી પોતાના મનુષ્ય ભાષળધોનાં ભલાં કાળે તેઓને અમલમાં મેલે અને તેઓને સદાય થાય તે માણસે તે દાદારના ખજનામાં પોતાનું કાધેલું પોહોંચાડેલું કહેવાય.

તે દાદારના ખજનામાં વધારો કરનાર ભાગ્યશાળીઓ—તે દાદારના ખજનામાં એમ વધારો કરનારાઓ ખરા ભાગ્યશાળી ગણાય છે, ખરા પનોતા ગણાય છે. એવા ભલા આદમીઓ પોતાની એક હાજરીથી હજારોની ગરજ સારે છે, હજારોની આફત ટાલે છે, હજારોનું રક્ષણ કરે છે, હજારોના પાલનહાર થાય છે, અને હજારોનો છુટકારો કરે છે. આફ્રીનગાન માંડતાં ભણુનાર એજ અર્થે કહે છે કે “કેરા દિગર મયજ્જદ હજાર મદ મયજ્જદ શાયમ સાખતમ. એમારા કમ-રંજતર આસાન્તર. અછની કદેં યક અજ્જ મા હજાર પદીરફતાર ખાદ” એટલે “બીજા કોઈ મયજ્જદ કરે હજાર મરદો મયજ્જદ કરે તેમ મેં બની શકે તેમ કીધું છે. અમારી રંજ કમી થાઓ અને આસાન થાઓ. યાને અમારી એક મયજ્જદ હજારો મયજ્જદની માફક કબુલ થાઓ.” એ શખ્તો ભાવાર્થથી ભરપુર છે. તે કહે છે કે ખરાં જીગરની બંદગી અને ક્રિયા કરીને તે દાદારથી પસંદગી પામેલો શખ્સ તે દાદારના ખજનામાં કીમતી વધારો કરી હજારોનું સંકટ ટાળે છે. પેદી કહેવત છે કે “એકના પાપથી વહાણુ દુભે.” એટલે એક માણસ ઘણો ખુરો હોય કે જેની સામગી ખુરાઈને તેની સાથનાં વહાણુમાં એટલાં ઘણાકોનું પુન પહોંચી વળે નહીં યાને જેની ખુરાઈ

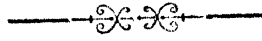
તેઓની સામટી બલાઈ કરતાં વધુ હોય, તે કુદરતી કાયદા પ્રમાણે, સજા તરીકે પોતે દુખે અને સાથે પોતાના સંગતવાળાઓને પણ દુખાડે. તેમજ બીજા હાથ ઉપર એક બલો પરેહનગાર પોતાની ભલી કરણીની બરકતથી બીજા ઘણાકોને સંકટમાંથી બચાવી શકે.

જેનેસીસમાં ‘સોદોમ’નો દાખલો—ખ્રિસ્તી ધર્મ પુસ્તક જેનેસીસ (બાબ ૧૮) માં કહે છે કે ખોદાતાલાએ “સોદોમ,” જે ઘણું યુનેહગાર અને બુરું શહેર નીકળ્યું હતું, તેને સજા કરવાનો ઠરાવ કીધો અને તેનો નાશ કરવા ફરેસ્તાઓને મોકલ્યા. ત્યારે એશ્વાહામે ખોદાતાલાને અરજ કીધી કે “શું તું યુનેહગારોની સાથે નેક આદમીઓનો પણ નાશ કરશે? કદાચ તે આખાં બુરું શહેરમાં ૫૦) આદમીઓ નેક હશે. ત્યારે તો નેક અને બુરા સર્વને એક સરખીજ સજા થયલી ગણાશે.” ત્યારે ખોદાતાલાએ જવાબ આપ્યો કે “જો તે શહેરમાં ૫૦) ભલા હશે તો તેઓને ખાતર હું સઘળાઓને બચાવીશ.” ત્યારે એશ્વાહામે કહ્યું કે “એવું ધાર કે ૫ જણ કમી હોય એટલે કે ૪૫ જણજ ભલા હોય તો શું તે બુરાઓ સાથે ૪૫) ભલાઓનો પણ નાશ કરશે?” ત્યારે ખોદાતાલાએ કહ્યું કે “જો ૪૫ ભલા નીકળશે તો તેઓને ખાતર પણ હું સઘળાઓને બચાવીશ.” એ મુજબ વધુ વાતચીત થતાં સેવટે ખોદાએ ૧૦)ને ખાતર પણ સઘળાઓને બચાવ્યાં મરજી જણાવી.

તે દાદારના ખમનાની બાબતની તપાસનું તાત્પર્ય—ત્યારે “ગંજે દાદાર હોરમજદ” એટલે દાદાર ઓહરમજદના ખમનામાં આપણું કીધેલું કેવી રીતે પોહોંચાડવું, તે બાબતની આ તપાસનું તાત્પર્ય આ છે, કે આપણુ સર્વએ તે દાદારની શારીરીક પેદાયશની વૃદ્ધી કરવી. એક પેદાયશની એકવીસ કરવી. જ્યાં એક ઘાસનું તણખું ઉગતું હોય ત્યાં પાણી વગેરેની આબાદી કરી વધુ ઉગતાં કરવાં. વિદ્યા, એલમ, હુન્નરો ખીલવી, દેશના એલમ હુન્નરો અને ઉદ્યોગોને આગળ વધારવા. સઘળાઓને રજક રોજ મેળવતા કરવા. જ્યાં એક આદમી હોય ત્યાં એકના એકવીસ કરવાં.

પણ એ તો ફક્ત શારીરીક બાબત થઇ. એ ઉપરાંત તે દાદારના ખમનામાં આપણાં કીધેલાંને પોહોંચાડવા માટે તેની પેદાયશ બાબેનાં જ્ઞાનનો વધારો કરવો. તેના નીતિમાન સદગુણો અખત્યાર કરી તે આજીવનુ ફેલાવવા. એ સઘળું ભલી ભલાઇને ખાતર કરવું. એમ કરવું તે, તે દાદારના ખમનામાં આપણાં કીધેલાંને પોહોંચાડવા બરાબર છે. તે દાદારના ખમનાની વૃદ્ધી કીધા બરાબર છે. તે દાદાર જે આપણામાં રયોમંદ અને ખોરેહમંદ ગણાયો છે તેનું નુર અને ખોરેહ વધારવા બરાબર છે. ખ્રીસ્તી ધર્મ પુસ્તક આપણને જે કહે છે કે “આપણે આપણાં કામો તે દાદારની કીર્તિ અને માન ખાતર (To the Glory and honour of God) કરવાં,” તે આપણાં આ શબ્દો, કે “દાદાર ઓહરમજદના ખમનાને આપણું કીધેલું પોહોંચવું કરવું” તેનું બીજું ૩૫ છે.

મરનારો આપણાં ઉસ્તાદ. (૧)

એવંદ કાવસ એ. એદલ અએદર યાદબાદ અનુશે રવાંન રવાની.

અર્થ—અનુશેરવાંનવાળા એવંદ કાવસ એ. એદલની અહીં યાદ હોજો.

આજનો અવસર—આજે આપણે એક બલા પુરૂષની બાજ કરવાને ભેગા મળ્યા છીએ. મરહુમ કાવશજ એદલજ કાંગા, જેવણના આ દુનિયાથી ગુજર પાંમવાને આજે બરાબર એક વર્ષ થયું છે. તેવણના આપણુ મીત્રો અને શાગેદો આજે તેવણની યાદ કરવાને ભેગા મળ્યા છીએ. મરહુમનાં મરણથી જરથોસ્તી તોલાએ એક બલા અને બહેલા અને નકલ કરવાજોગ ધર્મગુરુ ખોલા છે. ધરાંની સાહીત્યએ અને તેમાં તેની અવસ્તા બાપાની શાખાએ એક ચહડતી પંકતીનાં પુનરી અબ્યાસી ખોલા છે. તેવણનાં શાગેદોએ એક રેહબર ઉસ્તાદ ખોલો છે, અને તેવણનાં મીત્રોએ એક બસો દીવસોજ યારબાજ મીત્ર ખોલો છે. અલખતે આ આપણુ સર્વને મનથી એક ખોત છે. આ દુનિયાના આપણાં ઉપર તપકેનાં વીચારથી તે એક ખોત છે. પણ તે ખોતમાં પણ એક દીલાસો છે, અને તે આ છે કે જેવી રીતે મરનાર પોતાની બંદગી ગુમરી ગયા છે તેવી રીત આપણને માટે ઘણું વીચારવાનું, ઘણું શીખવાનું, ઘણું ધડો લેવાનું, ઘણું યાદ કરવાનું રમુ કરે છે. આજે આપણે તેવણની યાદ કરવાને ભેગા મળ્યા છીએ ત્યારે તેવણની પોતાની યાદ સાથે, તેવણ પોતા માટેની યાદ સાથે. ઉપર જણાવવા પ્રમાણે, તેવણ પોતાની બંદગી જે રીતે ગુમરી ગયા છે તે રીત ઉપરથી આપણુ પોતા માટે પણ આપણે ઘણું યાદ કરવાનું છે. મરહુમ એવંદ કાવશજ આપણુ સર્વને માટે ભાગે એક બલા અને બહેલા ઉસ્તાદ તરીકે જણાયલા હતા. તેવણ પોતાની ઉસ્તાદીથી આપણને જીવતાં જીવત જણાયલા હતા. પણ તેવણનાં કેટલાક સદગુણો એવા હતા કે જે મરણુ બાદ પણ આપણની ઉસ્તાદી કરે, જે આપણુ તે હમેશાં આપણાં મનમાં રાખ્યે અને તે પ્રમાણે ચાલવાની કૌશલ્ય કયે તો.

મરનાર માટેની બંદગી અને મરનારનાં નામથી આપણુ માટે બંદગી.—

આપણુ સાધારણુ શબ્દમાં ખોલ્યે તો મરનાર માટે આપણુ આજે બંદગી કરવા ભેગા મળ્યા છીએ. મરનાર માટે તે દાદાર હજુર આપણી બંદગી—અથવા બરાબર ખોલ્યે તો તે દાદાર હજુર આપણુ નાકેસ બંદગીની બંદગી જાહેર કરી ગુમરેલી આપણી દુઆ—આ છે કે “ઓ બક્ષીસનાં કરનાર રહેમવંત મેહેરખાંન ખોદા ! અમારા મરહુમ મીત્ર, અમારા મરહુમ ઉસ્તાદ, જેવણું દાદારની દરગાહમાં આવ્યા છે, તારી પોસ્તપનાહી હેઠે આવ્યા છે, તેવણુ માટેની અમારી આ મોરાદ બક્ષ કે તેવણું રહ ખુશાગી અને શાંતી જોય, તેવણું અનુશે રવાન અશોઈનાં માર્ગે ઉપર આગલ ને આગલ વધે.”

(૧) આ વિષય ઉપર રોજ ૨૮ માહ ૬ શેહનશાહી સને ૧૨૭૪ ચન્દનરદી, વાઠ ૧૦ માર્ચ ૧૯૦૫ ને વાર સુકરને દીને, મરહુમ એવંદ કાવશજ એદલજ કાંગાની પેહેલાં વર્ષની બાજ એવણનાં મીત્રોએ કીધી હતી તેનાં જથ્થન બાદ, સાંજે કલાક ૫ ને અમલે, એક વાએજ જરથોસ્તી અનજી-મનનાં આતશબેહરાંમમાં કીધી હતી.

આપણુ ફક્ત મરનાર માટેજ બંદગી કરવા યાને બંદગી જાહેર કરી દુઆ ગુજરવા બેગા મળ્યા છીએ એટલુંજ નહિ, પણ મરનારની નૈયતે મરનારનાં નામની યાદ સાથે આપણુ પોતા માટે પણ બંદગી કરવા અને બંદગી જાહેર કરી દુઆ ગુજરવાને બેગા મળ્યા છિયે. માટે તે દાદાર હજુર આપણુ તેવણુના મીત્રાની તેવણુનાં નામની યાદ સાથે દુઆ ગુજરી આ છે કે “ઓ દાદાર ! તું એવી બક્ષેશ અમારા ઉપર કર, કે મરહુમનું નામ અને મરહુમનાં કામો અમારી ઉસ્તાદી કરી અમેા ઉપર વધુ ને વધુ અસર કરતાં રહે. મરનારની યાદ, મરનારની જીંદગી, વર્તણુંક અને કામોની યાદ અમારા મનમાં તાજી રહે કે તેની બરકતથી અમેા પણ અમારાં જીંદગવાનમાં અશોષનાં માર્ગમાં આગળ અને આગળ વધતા રહીએ.”

આપણી યાદથી મરનારને ખુશી—આજે આપણે બેગા મળ્યા છીએ તેથી અલખતે મરનારનું રહ ખુશી થશે. આપણુ તે દાદાર હજુર તેવણુ માટે જે દુઆ ગુજરીશું, અશોષનાં માર્ગમાં તેવણુનો હજુર આગલ અને આગલ વધારો થાય તે માટે આપણુ જે દુઆ ગુજરીશું, તેથી અલખતે તેવણુનું રહ ખુશી થશે. પણ તે કરતાં મરનારનું રહ વધારે ખુશી આપણી ખીજ પ્રકારની દુઆગુજરીથી, આપણી ખીજ પ્રકારની તે દાદાર હજુરની દુઆ-ગુજરીથી થશે કે જે દુઆગુજરી અર્જગુજરીમાં આપણે માંગીએ છીએ કે મરનારનાં નામની યાદ સાથે, મરનારનાં કોષ્ટ સદગુણોને સ્મરણ કરવા સાથે આપણે પોતે અશોષનાં ભલા માર્ગ ઉપર આગળ વધીએ. આપણા ધર્મપુસ્તકના આ વારે ધડીએ બોલાતા શબ્દો છે કે ગુજર પામેલાંઓનાં રવાન અશોષના ભલાં કામોથી ખુશાળ થાએ છે. ત્યારે જો આજે આપણે મરનારનાં નામની ભલી યાદ સાથે મરનારનો દાખલો લઈ ભલા નીવડવાનો શુભ વીચાર કરીએ અને તે ઉપર અમલ કરતા થઈએ તો તેથી મરનારનું રહ ખુશી થાય.

મનસ્ની અને ગવસ્ની કરતાં કુનસ્ની એક રીતે સર્વોત્તમ—મનસ્ની, ગવસ્ની અને કુનસ્નીમાં, વિચાર, વચન અને કામમાં એક રીતે મનસ્ની સર્વથી ઉત્તમ છે, સર્વોપરી છે, સર્વથી સરસ છે, કારણકે ભલા વિચાર વચન અને કામનો આધાર ભલી મનસ્ની અથવા દુમત ઉપર રહે છે. ભલો વિચાર પણ એક બંદગી સમાન છે. કહે છે કે પેત્રા જર્મન શીલસુક હેગેલ (Hegel) ને એક દિવસે, જે ઘરમાં ને રહેતો હતો તે ઘરની ધરધણીઆની (Land lady) એ કપડો આપ્યો કે “આતવારે તમેા દેવલમાં કેમ નથી આવતા ?” ત્યારે હેગેલે જવાબ આપ્યો કે Meine liebe frau das dinken ist auch Gottes dienst (My dear Madam ! To think is also a Divine service), એટલે “ઓ મેહરબાન આનુ ! (ભલો) વીચાર કરવો, એ પણ ખુદાતાવાની સેવા કરવા બરાબર છે.” પણ ખીજી રીતે મનસ્ની કરતાં ગવસ્ની, એટલે વીચાર કરતાં વચન, અને ગવસ્ની કરતાં કુનસ્ની, એટલે વચન કરતાં કામ, વધારે ચઢીઆતાં વધારે અસરકારક છે. કુનસ્ની અને કામમાં, મનસ્ની અને ગવસ્ની, અને વિચાર અને વચન નજરે પડતું સ્વરૂપ છે. એ રીતે જોતાં, મરનારોની બાજને દીને, આપણે મરનારોને પોતા માટે જે દુઆ દાદાર હજુર ગુજરીએ તેથી તે મરનારો ખુશી થાય, તેનાં કરતાં તે મરનારોની નષ્ટ અને, તે મરનારોનાં નામ અને કામની ભલી યાદ સાથે, તે મરનારોનાં ભલા અને રૂડા દાખલાથી આપણુ પોતા માટે જે દુઆ ગુજરીએ અને તે દુઆ ગુજરી અશોષનાં ભલા અને રાસ્ત માર્ગ ઉપર ચાલવુ કયે, તેથી તે મરનારો વધારે ખુશી થાય, કારણુ જ્યારે પેહેલી દુઆ, મરનારો માટેની આપણા વીચાર અને વચનની દુઆ, મનસ્ની અને ગવસ્નીનાં તત્ત્વકક

ઉપરજ અટકી રહે છે, ત્યારે મરનારોના નામ અને કાંમની યાદથી મરનારોનો દાખલો લેખ બધાં કામો કરવાની આપણી કોશિશ, કુનશનીનાં યાને કામનાં ત બકકા ઉપર આગળ વધે છે.

મરનારો આપણા ઉસ્તાદ—વારે ધડીએ કહેવાયું છે કે “મરણ એક વાએજ સમાન છે,” એટલે એક માણસનાં મરણ ઉપરથી એક ચતુર આદમી ચાહે તો, અને પોતાના વીચારોને રમતા મેલે તો એક સરસમાં સરસ વાએજ સમાન બોધ લે. મરણ ધણાક પ્રકારે એમ ઉસ્તાદ સમાન સેવા બ જાવે.

(ક) દર રોજ વર્તમાન પત્રોમાં આપણે મરણની ટીપ વાંચીએ છીએ. તે ટીપ આપણુ ચાહીએ તો, આપણુ માટે એક વાએજ સમાન છે. ફળાંનો ફળાંનો ધણી ગુજરી ગયો એટલી વાકેરીજ ફક્ત આપણે તે ટીપ ઉપરથી લેવાની નથી પણ ચોંકા, ચપલ રહી, તે ઉપર ધણુ વિચારવાનું છે કે આપણુ પોતા માટે પણ એવો કોઇ વખત આવશે, અને તે ટીપમાં કોઇ વખત આપણુ નામ પણ કોઇ ખીજાઓ વાંચશે. તે વિષેનો સામાન્ય વિચાર બાબત મેલી, આપણે તેની ટીપ ઉપરથી આપણુ માટે વાએજ સમાન ખીજા ધણા વિચારો કરવાના છે. કેટલીક ધડીઓ ફાકત ગઇ, કેટલીક ટકા ચુક્યા, કેટલીક બાજુ હાથમાંથી ગઇ. હવે પછી તેમ ફાકત ન જાય, તે ન ચુકાય, તે હાથથી ન જાય, તે માટેનાં વિચારો મરણની આવી ટીપેથી આપણે કરવાનાં છે.

(ખ) આપણે ધણીક વાર કોઇ મરનાર મૃત્યુ યા ખેશી યા ઝોળખાંણવાળાની યા તેનાં ખેશીનાં મરણની મીજલસોમાં જઇએ છીએ તે આપણે મરનાર તરફની આપણી ફરજ સમજીને અથવા મરનારનાં જીવતાં વાહલાંઓ તરફ તેનાં દુઃખમાં આપણી દીવસોજ દેખાડવાની ફરજ સમજીને જઇએ છીએ. પણ એ ફરજ બજાવવા સાથે આપણે પોતા માટે ત્યાં વાએજ સમાન ધણો ધડો લેવાનું છે.

(ગ) આપણે ફર્વદીઆનનાં દીવસોએ આપણી અવલ મજલ પોંહ્યાડવાની જગ્યાની મુલાકાત લેઇએ છીએ તે એવા વિચારથી કે આપણે તેમ કરી આપણાં ગુજરેલાં વાહલાંઓ તરફની ફરજ બજાવીએ છીએ. એ ખરું છે. પણ તે સાથે એ મુલાકાતો આપણે પોતા માટે ધડો લેવા કાળે વાએજ સમાન થવી જોઇએ.

આ મુજબ ત્યારે મરણ આપણુ માટે એક ઉસ્તાદ સમાન છે. હાંદુઓનાં ઉપાનીષદમાં એક જગ્યાએ એમ મરણને મોટામાં મોટો ઉસ્તાદ ગણ્યો છે. હવે બધાં મરણ પામેલાંઓ પણ એવાજ વીચારથી આપણુ સર્વ માટે ઉસ્તાદ સમાન છે. એક લખનાર અસરકારક રીતે એ બાબે કહે છે કે:

Through history, it was always the dead who were upheld as monitors to the living, with a view of inspiring heroism, subjective devotion and other traits of nobleness essential to cultivate.”*
એટલે—“કુલે તવારીખમાં હમેશાં ગુજરેલાંઓને જીવતાંઓના ઉસ્તાદ તરીકે ગણેલા છે. તે એવા વીચારથી કે તેઓ દેલાવરી, બકિતભાવ અને ખીજા ઉમદા ખાશીએતો, જે ખીલવવાની જરૂર છે, તેની જીવતાંઓને ખુદથી આપે.”

આ શબ્દો આપણને આજે આપણા મરહુમ મીત્ર, જેવણની યાદ માટે આજે આપણે ભેગા મલીઆ છીએ, તેવણના સંબંધમાં વધારે અગતનાં લાગે છે. આપણાંમાંથી ધણીકાનાં તેવણ પોતાની જીંદગીમાંજ ઉસ્તાદ હતા. તેવણ તરફથી આપણુ દીનનાં પુસ્તકોની ભાષાતું જ્ઞાન મેલવતા હતા. તે સાધારણ જ્ઞાન મેલવતી વેદા આપણુ તેવણનાં સંબંધમાં આવી તેવણનાં કેટલાક સદગુણોનાં પણ સંબંધમાં આવતા.

એ મરહુમ ઉસ્તાદનાં સદગુણો. (ક) મર્યાદશીલતા—મર્યાદશીલતા (modesty) એ એવણનો પેહેલો અને ઉમદા સદગુણ હતો. તે તેવણનાં લખાણોમાં, તેમ તેવણનાં વચનોમાં, તેવણની શીખવણીમાં તેમ તેવણનાં કામોમાં પણ જોવામાં આવતો. ધણે જાણી થોડું જણાવતો તેવણ એકરાર કરતા. પોતાનાં તરજુમાઓમાં જે કોઈ બાબત પોતાને ન સમજ પડતી તો તે ખુદથી કમુચ્છ કરતા. વાતચીતમાં પણ તેવણ મર્યાદનશીલ હતા. જાહેર કામકાજોમાં પણ તેમજ હતું. જે નહીં ખચર હોય તેમાં જ્ઞાની હોવાના વિચારથી ખોટો ખુલાસો કરી બીજાઓને ખોટો માર્ગ મેલવાને બદલે ખોદણું ના કહેતા.

મર્યાદશીલતાની યાદ. યુજોર્ગચેમેહરનાં સંખુનો—મર્યાદશીલપણનો એવણનો આ સદગુણ નોશીરવાન અદલનાં વજર યુજોર્ગચેમેહરની એક વાર્તાની આપણને યાદ આપે છે. કહે છે કે તે ઘણો જાણકાર, હુશીઆર અને બહુલો હતો. તેની બાપડી કોઈ વખત તેને કાંઈ પુછતી અને તે બાબત તેને નહીં ખચર હોતી તો તે કહેતો કે “હું એ નથી જાણતો.” એક વખત તેની બાપડીએ કહ્યું કે “તું પાદશાહનો મોહટો વજર થયો છે અને એમ શું ધડી ધડી કહે છે કે ‘હું ફલાનું નથી જાણતો અને ફલાનું નથી જાણતો’. શું પાદશાહ તુંને આવો મોતો દરમાયો આપે છે તે આવી ધણીક બાબતો નહીં જાણવા માટે કે?” ત્યારે યુજોર્ગચેમેહરે થડે પેતે જવાબ આપ્યો કે “જે હું જાણુ છું તેટલા માટે પાદશાહ મને પગાર આપે છે. જે હું નથી જાણતો તેટલા માટે મને પગાર આપતો હોતો તો પાદશાહનો આખો ખર્ચનો તે માટે પુરતો થતે નહિ.”

આ મર્યાદશીલ જવાબથી યુજોર્ગચેમેહરની કેહવાની બતલબ આ કે “દુનિયામાં જાણવાનું તો એટલું બધું છે કે આપણુ જે જાણીએ છીએ તે, આપણુ જે નથી જાણતા તેની સાથે સરખાવતાં કાંઈ બીજામાં નથી”.

(ખ) નમનતાઈ—મરનાર ઉસ્તાદનો બીજો નામીયો સદગુણ નમનતાઈ હતી. મર્યાદશીલતા અને કમીનાંપણું યા નમનતાઈ સાથે સાથે જાય છે. એવણની વર્તણૂકે આપણને દેખાડયું છે કે નમનતાઈ તે શું તેનો જાણે એવણ સંપૂર્ણ નમુનો હતા. આપણી પેલી કેહવત પ્રમાણે “મરતાને મર નહીં કહે” એવી એવણની બહી વર્તણૂક હતી.

(ગ) ફર્માન બરદારી—મર્યાદશીલપણુ, નમનતાઈ એ બેઉની સાથે સાથે ફર્માન-બરદારી જાય છે. એક મર્યાદશીલ માણુશ ધણુખર નમનતાઈવાળું હોય છે. તેમ મરનાર હતા. નમનતાઈ જાણે એવણનાં ખમીરમાં મલી ગયલો સદગુણ હતો. એ બેઉ સદગુણોની સાથે સાથે ફર્માનબરદારી આવે છે. માતપીતા તરફની ફર્માનબરદારીનો સરસમાં સરસ નમુનો એવણ રજુ કરતા. પોતાની ૬૦ વર્ષની ઉંમર છતાં એવણ પોતાના જઈ પીતા તરફ હમેશાં ફર્માનબરદાર હતા. એ ફર્માનબરદારી એવણ પોતાનાં કામ-કાજમાં પણ દેખાડતા હતા.

(ધ) કવાયદ. કાયદા કાનુનોની કારસાજી—ક્રમાનુસારી એક માણસને હમેશ કવાયદ (discipline) માં રાખે છે. મરનારનાં સંબંધમાં તેમ હતું. જેઓ—પછી તે મુલ્કાં શ્રીરોજ મંદિરાની કમીટીના સરનશીન કે સેક્રેટરી, મદદનીસ શીક્ષક કે વીધાર્થીઓ હોય—એવણુ સાથ મંદિરાનાં સંબંધમાં આવ્યા હશે તેઓ કહેશે કે એવણુ પોતાનાં વડીલો તરફ કેવી કવાયદ જાળવતા અને કાયદા કાનુનોને માન આપતા. એવણુ પોતે કવાયદ જાળવતા અને કાયદા કાનુનોને માન આપતા, તેથી તેવણુ પોતાનાં હાથ નીચેનાઓ તરફથી પોતાનાં ચેલાઓ તરફથી તેવી કવાયદની આજ્ઞા રાખતા. એવણુનાં દાખલાથી તેઓ કવાયદ જાળવવાને શીખતા.

કવાયદ પોતા સાથે કામકાજની નીયમીત રીત, (method) લેતી આવે છે. એવણુના દાખલામાં આપણે તે જોઈએ છીએ. એવણુ એક મોટી મંદિરાને ફતેહમંદીથી ચલાવતા અને તે સાથે ધણાંક કીમતી પુસ્તકો બાહાર પાડવાને શક્તીવાન થયા હતા. એ સર્વ એવણુની એક ચોકસ નીયમીત રીતથી કામકાજ કરવાની તમને લીધે હતું. આજે ગમે તેમ ઉઠ્યા, કાલે ગમે તેમ ઉઠ્યા અને ગમે તેમ સુતા, ગમે ત્યારે જમ્યા અને ગમે ત્યારે કામ ઉપર બેઠા, એ, જેઓ ફતેહમંદ અબ્યાસીઓ થયા માગતા હોય તેઓ માટે નુકસાનકારક છે. નીયમીત રીતે કામકાજ કરવાની તમે પાડવાથીજ ફતેહમંદીથી કામ થઈ શકે છે.

મરનાર તરફ બંદગી યાને તેવણુનાં સદગુણો તરફ કર્મના અરદારી—ત્યારે આજે આપણુ જ્યારે મરનાર માટે બંદગી કરવા બેગા મલ્યા છીએ ત્યારે આપણે આપણી બંદગી મરનારનાં તે સદગુણો તરફ પણ દેખાડવાની છે. હું બંદી બંદગી શબ્દ તેનાં બોલવા અર્થે વાપરું છું.

ધર્મની શરૂઆત આ દુનિયામાં માણસ જાત વચ્ચે કેમ થઈ તે બાબે તરેહવાર અનુમાનો રજુ થાય છે. એ બાબે આપણે કોઈને સૂર્ય તરફનાં બકતીભાવનાં અનુમાન (Solar Theory) બાબે, તે કોઈને હવાનાં મોટા કુદરતી બનાવોનાં અનુમાન (Meteorological theory) બાબે બોલતા સમજીએ છીએ. વળી કેટલાકે ધર્મ નામેની શરૂઆત ગુજરેલાંઓની સેતાયજ્ઞ અથવા બંદગી (Worship of the dead) થી થતી માને છે. એવા કેટલાક સૂત્રોએ ધર્મના વિચારો માણસ જાતના મનમાં દાખલ કરેલા દિસે છે. પણ જો આપણે એ પાછલાં અનુમાન બાબે, એટલે ગુજરેલાંઓની બંદગી બાબે વિચાર કર્યે, તે આપણે ઉપર જે વિચાર કર્યો તે મુજબ, ધર્મનીતીનાં બાબમાં તે બંદગી આશીશ રહીત નથી.

ગુજરેલાંઓની બંદગી એટલે કે ગુજરી ગયલાંઓનાં સદગુણોની બંદગી, તે સદગુણો તરફ બકતિભાવ, તે સદગુણોની નકલ કરવાની ખાહેશ. એમ જો તમે એ શબ્દોનો બાવાર્ય લેઓ તે તે ખરહક છે.

બંદગી શબ્દનો અર્થ—કદાચ બંદગી શબ્દ કેટલાકોને ચોંકાવે કે બંદગી તે ફક્ત બોદાતાવાની થાય. અલબત્તે એ ખરું છે, કે બંદગીને લાયક સર્વોત્તમ તે સાહેબજ છે. પણ બંદગીને તેને બોદાલે અર્થે લઈએ તે બંદગી આપણે સલામત રીતે તે દાદર પછી બીજાઓને પણ દેખાડી શક્યે. આપણુ સર્વ તે દાદરનાં બંદા છીએ. પણ તે દાદરનાં બંદા થવા સાથ આપણુ આપણાં માતપીતાના પણ બંદા થઈ શકીએ. તેમજ આપણે

કોઇ મીત્ર યા કોઇ માહન નર, જેનાં બલા ગુણો આપણી ઉપર છાપ મારે, તેનાં પણ બંદા થાઇ શકિયે, યાને તેના સુદગુણોનાં ફર્માન બરદાર એટલે નકલ કરનાર થઈ શકિયે.

ગુરૂ નાનક પ્રમાણે મનશની પણ એક બંદગી—ગુરૂ નાનક બંદગીનાં નીચલા પ્રકાર જણાવે છે. ૧ સમ્યક, ૨ હકદાર કાંમ, ૩ સખાવત, ૪ બલો હેતુ અને ૫ ખોદાતાલાની સેતાયશ.

ખુદ ખોદાતાલાની સેતાયશ ગુરૂ નાનકની ટીપમાં ૫)મી જગ્યા રોકે છે. તેની મતલબ આ કે તે સેતાયશ ખરી ગણાવા માટે પેહેલા ૪) ગુણોની જરૂર છે. એઓમાં નેક મનશની અવશ્ય છે. નેક મનશનીથી અને નેક રીતીથી નહીં મેલવેલા પૈસા માટે તે કહે છે કે તેવા પૈસાથી થયલી સખાવત નેક મનશનીની નહીં કહેવાય. જે ખોરાક હરામ હોય તે, તેમાં મસાલો નાખવાથી હલાલ ન થાય. તેમ જે પૈસો હરામ રીતે મેલવ્યો હોય, તે સખાવતમાં આપવાથી હલાલ થતો નથી.

હું, તું, અને તે

અથવા

કુદરતઊપરથી કુદરતનાં ખાવીંદ પર. (૧)

નિવઝેધયેમિ હંકારયેમિ, આઝોંધહામ અસંધહામ્ય, ષોષથનામ્ય. ગઝોયઝોતિ નામ્ય, મઝેધનનામ્ય, અવોખરેનનામ્ય, અપાંમ્ય, જેમામ્ય ઉર્વરનામ્ય, અંધહા-ઝોસ્ય જેમો, અવંધહેય અળ્લો, વાતહેય અપઝોનો, સ્ત્રાંમ, માઝોંધહો, હુરો, અન ધનામ રઝોયંધહામ ખધાતનાંમ વીરપનાંમ્ય સ્પેન્તહે મધન્યેઉશ દામનામ અપઝો-નામ અપઝોનિનામ્ય અપહે રધવાંમ.

યજ્ઞસ્તે હા. ૧ ક. ૧૬.

રતવો વીરપે મજ્ઞસ્ત અપાઉમ અપહે રતવો યેજ્ઞ વો દિઢઝેપ, યેજ્ઞ મનંહહ, યેજ્ઞ વયંહહ, યેજ્ઞ રકયઝોથન, યેજ્ઞ જઝોપ, યેજ્ઞ અજઝોપ, આ વો અંહહે રક્ય સ્તુયે ની વો વઝેધયેમિ, યેજ્ઞ વો અંહહે અવા ઉરરઝોધ યત યસ્નહેય વહમહેય.”

યજ્ઞસ્તે હા. ૧ ક. ૨૨.

અર્થ—આરાધના કરે' ને કરે' છું' યાદ,
આ જગા ને શહેર ને ખેતરો શાદ,
આ મકાનો સઘળાં ને પાણી—ભંડાર,
આ પાણી ને જમીન ને ઝાડોની હાર,
આ પૃથ્વી, આ આકાશ, ખાલેશ પવન,
સેતારા ને ચંદ્ર ને સૂર્ય રોશન,
આ કુદરતી રોશની જેનો નહોં અંત,
સ્પેનામીનોની પેદાશ અનંત,
અશોષના હોય જે અશો સરદાર,
બલાં કુત્ર માણસ શું નર હોય કે નાર.

... ..

અશો તમ સરદારો ખુલંદ તમામ,
અશોષનાં બલાં છે જેઓનાં કામ !
જો રંજીદા થયા હો સરદારો તમ,
મુજ વિચાર વચન ને કામોથી તમ,

(૧) આ વિષય ઉપર સનીવાર તા. ૨૦ મી મે ૧૯૦૫, રોજ ૯ મો માહ ૯ મો સને ૧૨૭૪ યજ્ઞદેજ્ઞદ્વી આદર યજ્ઞદનાં જશનને દીને, સાંજે ૪—૪૫ ને અમલે, માહાબલેશ્વર ખાતે શેઠ શાપુરજ એદલજી ચીનાઇએ પોતાના શાપુર હોલ બંગલામાં જે જશન કર્યું હતું, તે ખલાસ થવા બાદ એક બાષણ કર્યું હતું.

જે જાણ કે તું અંજાણ કર્યા મેં હોય,
આરાધના સ્તુતિમાં ખામી કંઈ હોય,
તો દરગુજર ચાહી કરૂં નેમાજ,
આરાધના કરૂં તમારી આજ.

મહાપ્રભેશ્વરના નરથોસતી બાધઓ હજુર હું આજે ખીજવાર ઉભો છું. સાત વરસ ઉપર શેઠ રસતમજ મેરવાનજ પટેલના “લોકસતી હોલ” માં મેં શાહનામાનાં દાસ્તાનનું એક વાંચન આપ્યું હતું. આજે હું દસ્તુરજ હોશંગજીની અને અને આજના આપણા મેહેમાન શેઠ શાપુરજ એલજી ચીનાઇની એસ્ટેમાસથી તમે સાહેબો હજુર ઉભો છું. હું આ મકાનમાં થોડાક દિવસ ઉપર દસ્તુરજ હોશંગજીની મુલાકાતે આવ્યો ત્યારે એ સાહેબોએ આ સાલ આ મેળાવડામાં એક વાએજ આપવા મને જણાવ્યું હતું. એ સાહેબોની ખાહેશનાં જવાબમાં હું આજે ઉભો છું પણ દલગીર છું કે દસ્તુરની સાહેબને ખીમારીને લીધે અત્રેથી જવું પડ્યું છે અને તેવજુ આજે મારી ખાશુએ નથી. પણ દલગીરી વચે ખુશીનો અંશ આ છે કે અત્રેથી જવા પછી તેવજુની તખીયત સુધરી છે અને હું ધારું છું કે આ ભેગી મજેલી મીજલસ મારી સાથે એ ખુજોર્ગ બલા અને બજેલા દસ્તુરજ માટે દુઆ ગુજરવામાં સામેલ થશે કે ખોદ તેવજુને તનદરોસતી બક્ષે અને પોતાના યજમાનોને અને પોતાના પારસી ટોળાને પોતાની કીમતી સેવાઓ ચખાડવાને લાંબો વખત કામ રાખે.

વિષયની ખાખત.—આજે મારી વાએજ માટે મેં જે વીષય હાથ ધર્યો છે તે “હું તું અને તે”નો છે. આ સુંદર શીતલ ટેકડી ઉપર મારી સહવારની લાંબી સેહેલગાહો મારી મોટી મોજ છે. એ સેહેલગાહોમાં મેં કેટલીક ટોચો ઉપર અને કેટલાંક એકાંત ખુણાઓમાં ધણીક પળો કુદરતના શાંત વીચારોમાં પસાર કરી છે. ત્યારે આજનો વીષય મને આ સુંદર ટેકરીની ટોચો અને ખુણાઓમાંથી નજરે પડતા દેખાવો ઉપરથી સુજ્યો છે. કુદરત ઉપરથી આવતા વીચારો અને મલતા ધડાઓ ઉપર હું આગળ બોલ્યો છું. પણ તે સઘળા વીચારો આના જેવી ખુલ્લું ટેકરી ઉપર વધારે જોશ સાથે આપણા મન સનમુખ આવી ઉભા રહે છે. આ ટેકરીના કાછ શીખર ઉપર ઉભું રહેતાં આપણુ દરેકને વિચાર આવે છે કે “આપણુ આશરે પાંચ છ શીટની જગ્યા રોકનાર આદમીની ખાહેર બોહોળી કુદરત પડી છે”. દરેક આદમી પોતાને ‘હું’ થી અને પોતાની બહારની કુદરતને, બહારની જગતને ‘તું’ થી બોલાવી શકે. તેના એ ‘તું’ માં તેના પોતા સીવાય તે દાદારની સઘળી કુદરત, સઘળી જગત સમાઈ જાય છે. એ ‘તું’ ઉપરથી દરેક આદમીને ‘તે’ નો વીચાર આવે છે. એ ‘તે’ તે ‘હું’ અને ‘તું’ ને પેદા કરનાર જેમી સાહેબ ખુદ છે. વ્યાકરણુ રચનારાઓ “હું તું અને તે” ને પહેલો, ખીજો અને ત્રીજો પુરૂષ સર્વનામ ગણે છે. એ વ્યાકરણુને અર્થજ તમે આજના વિષયના શબ્દો ચોક્કસ હદે સમજો. એમ સમજતાં તમે જોશો કે દરેક ‘હું’ ને એટલે દરેક આદમીને ‘તે’ નો એટલે તે ગેરહાજર દિસનાર પણ સઘળો હાજર જેમી ખુદનો વીચાર, ‘તું’ ઉપરથી, એટલે પોતા સીવાય પોતાની બહાર તે જે બોહોળી પોહોળી અને ચોહોળી કુદરત જોય છે તે ઉપરથી આવે છે. મારા આજના વિષય, “હું તું અને તે” ને, જે હું ખીજું નામ આપું, તો તે “કુદરત ઉપરથી કુદરતના ખાવીંદ ઉપર” (From Nature to Nature's God) છે.

આફ્રીનામાં મલતો બોધ કે “કુદરત પરથી કુદરતનાં આવીંદઉપર”— હવે જો ખુદાતાલાને એવી રીતે, એટલે તેની પેદાયશ (દામ) ઉપરથી, તેની કુદરત ઉપરથી પીછાનવાને કોઈ ધર્મે ખાસ રીતે ફરમાવ્યું હોય તો તે જરયોસ્તી ધર્મ છે. આફ્રીનગાન તમામ થતાં બહુતી આફ્રીનમાં અને લગ્નનાં આશીર્વાદમાં દુઆ દેવામાં આવે છે કે “કામ અન્તમ બેદ યુન અહુરમજ્દ ખુદાએ પ દામાને ખેશ” એટલે “જેમ દાદાર અહુરમજ્દ પોતાની પેદાયશ (કુદરત) માં મોરાદ પામેલો થયો તેમ તમે મોરાદ પામેલા થજો.”

પોતાની જીંદગીમાં એક આદમી એમ મોરાદ પામેલો અને મોરાદ પામી પોતાની જીંદગીનો ફેરો ફતેહમંદ કરેલો કેમ થઈ શકે? તેનો જવાબ આપણને એજ આફ્રીનમાં મળે છે. ત્યાં કહે છે કે “હુ કેદાર બેદ યુન અહુરમજ્દ ખુદાએ પ દામાને ખેશ” એટલે “દાદાર અહુરમજ્દ જેમ પોતાની પેદાયશમાં બધી રીતે કામ કરનારો છે તેમ તમે બધી રીતે કામ કરનારા થાજો.” એજ મતલબે પેગામ્બર જરયોસ્તની આફ્રીનમાં દુઆ દેવામાં આવે છે કે “સોશયન્તો ખવાહી યથ અહુરોમજ્દાઓ” એટલે “અહુરમજ્દના જેવો ફાયદો પહોંચાડનારા થજો.” આ દુઆઓ અને દુઆ રૂપી શીખામણની મતલબ આ છે, કે દરેક આદમીએ જો પોતાની આ દુનિયાની સફરનો ફેરો સફળ કરવો હોય અને મોરાદ પામેલા અને સુખી થવું હોય, તો ખુદાતાલાની નકલ કરવી.

આ બોધની યાદ આપનાર રોમન વાર્તા—આ શીખામણની યાદ આપનારી પેલા રોમન શાહાનશાહ જુલીયનની એક વાર્તા છે કે જે જુલીયને આપણા ઇરાની પાદશાહ ખીન્ત શાપુર સાથે કેટલીક લડાઈઓ કરી હતી. કહે છે કે તેણે પોતાનાં એક લખાણમાં સીકંદર, ત્રેજન, જુલીયસ સીજર, ઓગસ્ટસ સીજર અને માર્કસ ઓરેલીયસ નામના ગુજર પામેલા મોટા પાદશાહોના રવાનોને એક પછી એક પોતાના દેવતા આગ ભથી—અથવા આપણા શબ્દોમાં બોલયે તો પોતાના મેહુર દાવર આગભથી—ઇનસાફ માટે પસાર થતાં ખતાવ્યાં છે. તે દેવતા તેઓના રવાનોને એક પછી એક સવાલ કરે છે કે “જ્યારે તમે આ દુનીયામાં જીવતાં હતાં ત્યારે તમારી જીંદગીની ઉમદા નેમ શી હતી?” સીકંદરનાં રવાને જવાબ દીધો કે “મારી નેમ કુલ દુનિયા જીતવાની હતી.” ત્રેજનનાં રવાને પણ એવોજ જવાબ દીધો. જુલીયસ સીજરનાં રવાને જવાબ દીધો કે “રાજ્યમાં મોટામાં મોટા ઝોધ્યો મેળવવો એ મારી નેમ હતી.” ઓગસ્ટસ સીજરનાં રવાને જવાબ દીધો કે “સારી રીતે રાજ્ય કરવું એ મારી નેમ હતી.” સેવટે માર્કસ ઓરેલીયસનાં રવાને જવાબ દીધો કે “બોદાની નકલ કરવી, એ મારી નેમ હતી.” કહે છે કે સર્વ જવાબોમાં આ છેલ્લો જવાબ દેવતાઓને પસંદ પડ્યો. આ જવાબ ત્યારે આફ્રીનની આપણી ઉપથી દુઆ અને શીખામણને મળતો છે. આ શીખામણને અનુસરીનેજ ત્યારે એક જરયોસ્તી પોને એક જરયોસ્તી તરીકે કબુલ થાય છે કે “યા પરનો અહુરોમજ્દાઓ.....તા પરનાયા ત્હએવાઆ” એટલે “જે તરીકાનો દાદાર અહુરમજ્દ છે તે તરીકાનો હું થાઉં”

‘હુ’ ઉપરથી તે’ના વિચાર—આ સમજી દુઆ અને શીખામણ મુજબ ત્યારે આપણાં ધર્મ પુસ્તકો, ‘હુ’ ને યાને દરેક આદમીને ફરમાવે છે કે તેણે ‘તે’ની યાને દાદારની નકલ કરવી. હવે તે દાદાર તો દિસતો નથી, ત્યારે તેની નકલ કેમ કરવી? તેને ક્યાં જોવો? તો તેનો જવાબ એ ફકરાઓમાંજ મળે છે કે “પ દામાને ખેશ”

એટલે “ તેની પોતાની પેદાયશમાં,” તેની કુદરતમાં તેને જોવો. તે દાદાર દેખાતો નથી, પણ તેની કુદરત, તેની પેદાયશ તેનું નજરે પડતું રૂપ (manifestation) છે. તે તેની કુદરતમાં દિસે છે. તેની કુદરતમાં તે દાદાર કેમ કામ કરે છે, કેમ વ્યવસ્થા ચલાવે છે, કેમ કારોબાર ચલાવે છે, તે નીહાળો અને તેની નકલ કરો. એમ કરવું તે દાદારની નકલ કરવા બરાબર થશે. આપણા વિષયની શબ્દ રચનામાં બોલ્યે તો “ હું ” એ, યાને દરેક આદમીએ, “ તે ” ને, યાને તે સાહેબને “ તું ” માં, યાને પોતાની આગળની કુલ કુદરતમાં જોવો. આ પહાડ ઉપર તમે કેથે પણ બિભા રહો અને નીચે અને ઉંચે નજર કરો. એમ કરશો તો તમે આ બોહોળી જગતમાં તમારા ગમે તેટલા દોર દમામ, જર-જવાહેર, માલ મતા છતાં પોતાને એક નાકેશ ચીજ જોશો. તમારા સીવાય આશુઆશુના સઘળાઓને આશુઆશુની સઘળી પેદાયશને “ તું ” નામથી બોલાવી શકશો અને તે “ તું ” માં તમે તે “ તે ” નો, તે દાદારનો હાથ જોશો. ત્યારે “ હું તું અને તે ” થી આ જગત વચાપી રહી છે. “ હું ” ને એટલે દરેક આદમીને “ તે ” “ તું ” માં દિસે છે.

‘ હું ’ અને ‘ તું ’ નો બીજી રીતે વિચાર—એ “ હું અને તું ” નો બીજી રીતે વીચાર કરો. હું યાને દરેક આદમી પોતાને આ જગતમાં એક નાની દુનિયા (microcosm) તરીકે જોશે અને ‘ તું ’ ને યાને પોતા સિવાય કુલ કુદરતને, કુલ જગતને મોટી દુનિયા (macrocosm) તરીકે જોશે. પોતાને એક રીતે તે એક માહેલી દુનિયા (inner world) તરીકે જોશે, અને પોતાની બાહારની સઘળી કુદરતને, બાહારની દુનિયા (outer world) તરીકે જોશે. ‘ હું ’ પોતાને, પોતાની નાની જગતને, પોતાની માહેલી દુનિયાને, ‘ તું ’ ઉપરથી, બાહારની મોટી દુનિયા ઉપરથી તે ધણો ધડો આપી શકશે.

કુદરતમાં નજરે પડતા ધડા—કુદરત ઉપરથી મળતા ધડાઓમાં આપણે નીચલા જોઈએ છીએ.

(ક) આ જગતનો બોહોળો વીસતાર આપણ પોતાને તેની હબ્બર ધણા કમીના દેખાડે છે અને અહંકાર તોડવાનો ધડો દે છે.

(ખ) તે દાદર આપણુ સર્વનો નેજેહ્યાન છે અને પાળનાર છે. માટે એવો ખ્યાલ આપણી ગરીબાઇ વચે આપણને ટેકવે છે. ૩૦ લીવીંગસ્ટન માટે કહે છે કે આફ્રીકાનાં ખીઆબાન જંગલમાં એક વખત રાહ ભુલી તે નીરાશ થઇ બેઠો હતો. તેવામાં તેની નજર જમીનપરનાં સુકાઇ ગયલાં ઘાસના એક લીલાં તણખાં ઉપર પડી. કહે છે કે તે ઉપરથી તેને હીમત આવી કે “ ખુદા આ ખીયાબાન જંગલમાં આ ઘાસનાં તણખાંને જીવાડે છે તો તે મને બચાવવા વગર રહેશે નહીં. ” એમ હીમત ધરી તે ઉક્યો અને પાંચે આગળ ચાલ્યો તો સલામત જગ્યાએ પુગો.

(ગ) આ જગતમાં પદાર્થ (matter), જગ્યા (space) અને વખત (time), એ સઘળાં હદ વીનાનાં (infinite) છે. એ હદ વીનાનાં ત્રણ સાધનો હદ વીનાના તે બોદાનો ખ્યાલ આપે છે અને સુચવે છે કે જ્યારે એ ત્રણે પોતે હદ વીનાના હોવા છતાં સંપૂર્ણતાનો ખેઆલ આપતાં નથી ત્યારે તે સર્વોપરી સાહેબ પોતેજ ખરેખર સંપૂર્ણ હસ્ટી ભોગવનાર છે.

(ધ) કુદરતમાં આપણે સઘળે કામ, કામ અને કામ, એક પ્રકારની ચાલુ ચપળતા જોઈએ છીએ. તે આપણુ સર્વને ચપળ થવા શીખવે છે, કે પેલી કહેવત મુજબ “ કીતાવા કરતાં ધસાવું એ બેહેતર છે ” અને “ કામ એ બોદાતાવાની બંદગી છે. ”

(૬) કુદરતમાં આપણે સઘળે કરકસર જોઈએ છીએ. કાંઈ પણ ચીજ વ્યર્થ જતી નથી; સઘળું કામનું છે. કુદરતની એ કરકસર આપણને કરકસર શિખાડે છે.

(ચ) કુદરતની સઘળી પેદાયશો એકમેક ઉપર આધાર રાખે છે. આફતાબ જેવા બુલંદ ગોળાને પણ પોતાની હસતી અને ગરમી અને ચળકાટ માટે ખીજ ગોળાઓ ઉપર અને ખીજ સાંધો ઉપર એક રીતે આધાર રાખવો પડે છે. દાદારે સઘળી પેદાયશ કાંઈ એક માણસ, યા વર્ગ માટે પેદા કરી નથી પણ સર્વના સામાન્ય ભોગવતા માટે પેદા કરી છે. એ આપણને બાસ આપે છે કે તે દાદારે આપણને પણ જે નેઆમતો આપી હોય તે એ નેઆમતોથી બેનસીય રહેલાઓને નેઆમતો પહોંચાડતા રહેવાની કાશેશ ચપળતા, કરકસર અને એકમેકને મદદ, એ ત્રણનાં કુદરતમાં દીસતા નિયમો આપણુ કરવી. માણસ જાતને જાણે આ સોનેરી શીખામણની યાદ આપે છે કે

Get all you can.

Save all you can.

Give all you can.

એટલે બનતી ચપળતા દેખાડી નેઆમતો અને પદસા પેદા કરો; બનતી કસર-ભરી રીતે તે પોતા ઉપર ખરચી તેમાંથી બચાવો; અને બનતી રીતે તે બચાવેલાંમાંથી આજુબાજુનાં લાયક હાજતમંદોને આપો.

(છ) કુદરતની કેટલીક બોહોળી પેદાયશો પોતે જે સદ્યુણો દર્શાવે છે તે ઉપરથી આપણને કેટલાક સદ્યુણોનું બાન આવે છે. દાખલા તરીકે આજે આદર યગદનું જશન છે જે આતશ સાથે તાલુકા રાખે છે. પોતે બળી આજુબાજુ રોશની અને ગરમી પાંચર-નારો આતશ આપણને આપણું ઇગરના આતશને તેજ રાખી આજુબાજુ બલાઈની ગરમી અને રોશની તરેહવાર રીતે ફેંકવાને શીખવે છે. આપણુ અતરેનાં જરયોસ્તીઓ આજે આ મકાનમાં આજની કીચાથી પરીત્ર થતા આતશની આજુબાજુ ભેગા મળ્યા છીએ. આપણુ વચે ધણીક બાબતોમાં મતફેર હશે પણ તે મતફેર વચે ગરમી અને રોશની આપનાર આ આતશની આજુબાજુ એક પ્રકારના એકચતાના વિચારથી આપણુ ભેગા મદ્યા છીએ. કાંઈ નહીં તો આપણી મતફેરીમાંથી કડવાશ દુર કરી આપણે એક દીન પાળનારા તરીકેની અધકચના જાળવવી જોઈએ. કુદરતની બીજી પેદાયશ, બીજી ઉત્તમ નેઆમત, પાણીનો દાખલો લેવો. પાણી નમ્રતા (Gentleness) ની ઉપમા છે. આ પહાડોમાંથી વહેતા ઝરાઓ અને નદી નાળાંઓ કેવી નર્મ નમ્રતા સાથે સુંદર અવાજ કરતાં વહે છે, પણ તે નમ્રતા છતાં તેઓ મજબુત અસર કરે છે. તેઓ પહાડોના પાતાળ આસ્તે આસ્તે ફેડી નાખે છે. તમે સાલેસાઈ અને નમ્રતાથી કામ કરશો તો તમારા પોતાના હકમાં, કુટુંબના હકમાં, સર્વના હકમાં ઘણું સાફ કરી શકશો. તુંડાઈ અને તકોબરીએ મોટાઓને નાના બનાવ્યા છે. નરમાસ અને મીઠાશે નાનાઓને મોટા કર્યા છે.

(જ) કુદરતમાં નજરે પડતી વ્યવસ્થા (order) આપણને શીખાડે છે કે આપણે આપણું કામ એક કાનું મુજબ, નીચમ મુજબ, વ્યવસ્થા મુજબ કરવું. કુદરતની એ વ્યવસ્થા એક પ્રકારની અરોષ છે.

(ઝ) કુદરતમાં નજરે પડતી એકચતા અને ખુબસુરતી (Harmony and Beauty) આપણને ઘડો આપી એક રીતે સજુરીવાળાં ભવીશ માટે સારી આશા રાખ-

નારા (optimist) બનાવે છે અને નિરાશી (pessimism) થી દુર રાખે છે. આ ટેકરી ઉપરથી તમે કંઈ ખુલ્લું પહાડો તો કંઈ હડી ખીણો, કંઈ લીલાલેહર તો કંઈ વેરાન, એમ ઉલટું જોશો. પણ સામાન્ય રીતે કુદરત પોતાની એક્યતા અને ખુબસુરતી દેખાડે છે. એ ધડો આપે છે કે જોકે ખુદાતાલાએ સુખ અને દુઃખ બેઉ સરખાં છે તોપણ સેવટે ભે સાહેબ આપણું બલું ચાહે છે. આ દુનિયામાં અલખતે આપણે દુઃખ પણ જોઈએ છીએ. પણ સામગ્રી રીતે દુઃખ કરતાં સુખ તે દાદારે વધારે સરજેલું છે.

(૮) ધર્મનાં મુળતાવો ત્રણ ગણાય છે. (a) ધર્મશ્રવણ દસ્તીનું આક્રાન. (b) આ દુનિયાની જીવંતી પછી કોઈ બીજી જીવંતીની આશા અને (c) તે માટે આપણાં કામોની જવાબદારી. એ ત્રણ મુળ નિયમોની કુદરત દલીલ રજૂ કરે છે.

(a) વ્યવસ્થા ઉપરથી મળતી દલીલ (Argument from Design) એ ધર્મશ્રવણ દસ્તી બાબેની દલીલોમાંની એક દલીલ ગણાય છે. તે દલીલ તેની કુદરત પુરી પાડે છે. તર્કશાસ્ત્ર જેને અવયવ ધરીત વાક્ય (syllogism) કહે છે તે એ દલીલ નીચે મુજબ રજૂ કરે છે.

૧—વ્યવસ્થા (order) હંમેશાં કોઈ ચતુર મગજની હાજરી દેખાડે છે.

૨—કુદરતનાં કામો વ્યવસ્થા દેખાડે છે.

૩—ત્યારે કુદરતનાં કામો કોઈ ચતુર મગજની હાજરી દેખાડે છે, પછી તે ચતુર મગજને તમે ખુબ કહો, અહુરમઝદ કહો, બ્રહ્મ કહો, કે સપેન્સર જેવા શીલસુદ્ધાથી વપરાતા શબ્દોમાં “ નહીં પીછાની શકાય ” એવો (The unknowable) કહો.

(b) બિવિખ્ખના જીવંતી માટે પણ કુદરત દલીલ કરે છે. કુદરતમાં સધળે નાશ (destruction) છે પણ કંઈ સમુજગી નીસ્તી (annihilation) નથી. સધળે ચાલુ ફેરફાર છે પણ કંઈ સમુજો નાશ નથી. જ્યારે કુદરતમાં પેદાયશનો સમુજો નાશ નથી તો આત્માનો સમુજો નાશ કેમ હોય? આત્માના તાજમેહેલ જેવું એક મકાન ત્રણ સોથી ચાર સો વર્ષ બાદ આજે પણ “ વાહવાહ ”ના પોકાર આપણી પાસે કરાવતું હમયાત રહે, પણ શું તે મકાનને બરપા કરનાર પાદશાહ કંઈ હમયાત નહિ હોય ?

(c) ધર્મનું ત્રીજું મુળતાવ જવાબદારી છે. તેનો પણ કુદરત બેચાલ આપે છે. કારણ અને તેનું પરિણામ, એ આપણું કુલ કુદરતમાં જોઈએ છીએ.

તે નહીં પીછાણી શકાય એવા સાહેબની થોડી પણ પીછાણ તેની કુદરત-માંજ—હાલના કોષ્ટક વિહાનો, કુદરતની પછવાડે તેના ખાવાંદ તરીકે દસ્તી ભોગવનારને, જુના ધર્મોથી સામાન્ય રીતે વેગળા પડી, નહિ પીછાની શકાય એવો (The Unknowable) ગણે છે. પણ એ બેઉ વચ્ચે ફરક નથી. સધળા ધર્મવાળાઓ કુદરતનાં સ્વરૂપ પાછળ જે ધર્મશ્રવણ હાથ જોય છે તે હાથને બરાબર પીછાણી શકવાની પોતાની શક્તિ ના પાડે છે. એક યુનાની શીલસુદ્ધ સીમોનીડીસ (Symonides) માટે કહે છે કે કોષ્ટકે તેને કહ્યું કે ખોદા શું છે? તેણે કહ્યું કે “ હું ” કાલે જવાબ દઈશ.” બીજે દહાડે તેજ સવાલ થતાં જવાબ આપ્યો કે “ બે દહાડા રહી જવાબ દઈશ.” બે દહાડા રહીને સવાલ થતાં ચાર દહાડાનો અને પછી આઠ દહાડાનો અને એમ બેવડા થતા દહાડાનો વાયદો દીધો. તેની કહેવાની મતલબ આ કે તે દાદાર આપણી હાસરની સમજ

શક્તિથી નહોં પીછાણી શકાય તેવો છે. તે કંઈ પણ પીછાણી શકાય તો એક માણસનાં પોતાનાં બીતરમાં છે અને બીજું કુદરતમાં છે. જૂદા જૂદા ધર્મોના પુસ્તકો ખુદાતાલા માટે કાંઈ ને કાંઈ બોલે છે. પણ તેઓના બોલોમાં મતફેર પડે છે અને તેથી વાદ-વીવાદ ઉઠે છે. પણ કુદરતનું પુસ્તક (Book of Nature) એક એવું પુસ્તક છે કે જેનો બોલ જેથી કોઈ ચાહે તેને સમજ પડે છે. કુદરતમાં મળતો એક પત્થર પણ, પેલી કહેવત મુજબ, એક વાએજ સમાન બોલે છે. વળી જૂદા જૂદા ધર્મોનાં જૂદાં જૂદાં ધર્માદ્યો હોય છે કે જેમાંથી તે દાદાર હજુર ગતા અવાજોમાં, તેઓની ગમે એવી સુંદરતા છતાં, કદાચ મતફેરની કઠોરતા હોય. પણ કુદરતનું ધર્માદ્ય, કુદરતનું મંદીર (Temple of Nature) એક એવું મંદીર છે કે જ્યાં ઉદારેલા તે દાદરની યાદોના શબ્દો, કદાચ કઠોર હોય તોપણ, મીઠાશ ધરાવે છે. કુદરતને નિહાળવી તે, એક લખનારના શબ્દોમાં, તે દાદારની દરબારમાં હાજર થવા બરાબર છે. તે દાદાર સાથની એ ધડીની ગોશ્તગો તે દાદાર સાથની ખાસ દરબાર છે. તે દાદાર સાથની એવી ગોશ્તગો, એવી બંદગી, મારા જેવા એકસો ધણીની એકસો વાએજ કરતાં સરસ વાએજ છે. તે પોતે પોતાને કરેલી વાએજ (a self-preached sermon) મીસાલે છે.

રિસ્તાખેજ. (૧)

“અત્યા તોષ વએમ ખ્યામા યોષ
ધમ ક્રમેમ કેરેનઓન અહુમ.”

(ઇબ્નસ્ને અહુનવધતી ગાથા હા. ૩૦ ક. ૯ વેસ્ટરગાર્ડ પા. ૫૮).

અર્થ—અને એ મુજબ અમે તારા (તોષ) થઈએ; તેઓ, કે જેઓ આ દુનિયાને તાજ બનાવે છે, તેઓનાં જેવા થઈએ (અથવા તારા તેઓ, કે જેઓ દુનિયાને તાજ કરે છે તેઓના જેવા થઈએ).

ગાથાનો આ ફકરો આપણા આજના વિષયનો આધાર છે. એ ફકરાના શબ્દોમાં આપણે આ પવીત્ર દિવસો ઉપર પેગમ્બર નરથોસ્તના શબ્દોમાં હુઆ ગુન્ગરીશું કે તે દાદાર આપણને, આપણી કમીની શક્તિ પ્રમાણે, તેઓ, કે જેઓએ આ દુનિયાને તાજ બનાવી છે અને બનાવે છે, તેઓના જેવા થવાને શક્તિવાન કરે.

રિસ્તાખેજ એક અગતનો સવાલ—મરણ બાદની જીવંતીનાં જ્ઞાન (Eschatology i. e. discourse of last (eschatos) things) ની બાબતમાં રિસ્તાખેજનો સવાલ એક અગતની જગ્યા લે છે. મરણ બાદની જીવંતીની બાબત હંમેશાં વિચાર માટે મુશ્કેલ છે. તે તરેહવાર મતફેરો અને મુશ્કેલીઓ ઊત્પન્ન કરે છે. પણ એ સઘળી મુશ્કેલીઓ વચ્ચે આપણે જે એક માર્ગ અખત્યાર કરવાની કોશિશ કર્યે, તે તે મુશ્કેલીઓ ધણીક હદે ટળે છે. તે માર્ગ આ, કે મરણ પછીની જીવંતી વડીકનો ખ્યાલ, પેલી દુનિયા વડીકનો ખ્યાલ, તેને બરાબર સમજવા માટે, કેટલીક હદે, આ દુન્યાના બનાવ ઊપરથી, આ દુનિયાની જીવંતી ઊપરથી બાંધવાની કોશિશ કરવી. આ દુનિયામાં સઘળું કુદરતના કાયદા પ્રમાણે બને છે. જે આપણને સપાટી ઊપર કુદરતની બાહર (supernatural) દિસે તે કદાચ આપણી સમજશક્તિ ટુંકી હોવાને લીધે હોય છે. આપણે કુદરતના કાયદા અને બેદો બરાબર સમજતા નહીં હોઈએ તો તે આપણને કુદરતની બાહર દિસે. એમ તો આપણુ થોડુંક ભણેલાઓ ધણાક બનાવે, કુદરતી અબ્યાસના સાધારણ કાયદાઓ પ્રમાણે બનતા સમજીએ છીએ. પણ ધણાક અજ્ઞાનો તે બનાવે બનતા જોઈ અજબબીથી દંગ થઈ જાય અને તેઓને કુદરતની બાહર (supernatural) ગણે. ત્યારે જે કાંઈ કેટલાકોની નજરે યા સમજમાં એમ અલૌકિક અથવા કુદરતની બાહર દિસે, તે વધારે ચંચળ, ચતુર અને સમજદારને મનથી કુદરતના કાયદા પ્રમાણે દિસે. સઘળું તે દાદારે સરજેલા કાયદા પ્રમાણે બને છે.

વિષયની મતલબ—ત્યારે કુદરતના કાયદા મુજબ રિસ્તાખેજ એટલે શું અને રિસ્તાખેજનાં યાકીનમાં કુલ સેવટની મતલબ શું સમાયલી છે તે સમજવું, એ આપણા

(૧) આ વિષય ઉપર બજમે જશને રૂબે એહરમજદની મંડળી તરફથી રોજ ૩૦ મો માહા ૧૨ મો શહેનશાહી સને ૧૨૭૪ યહદેજરદી, તા. ૮ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૫ ને દીને નરથોસ્તી અનબુમનનાં આતશખેહેરામનાં શેક દાદાલાહ કનત્રાકટરવાળાં દીવાનખાનાંમાં એક બહેર લાખણુ આપ્યું હતું.

આજના વિષયની મતલબ છે. ધર્મનાં મતો યા યાકીનોને તળીયે જે નીતિમાન ભાવાર્થ હોય તે આપણે બરાબર નહીં સમજીએ તો તે યાકીનો અને મતો માનવાની નેમ બર આવતી નથી. ધણાંક મતો યા યાકીનો સપાટી ઉપરથી વ્યવહાર રીતે તપાસતાં અમથાં ખાલી દિસે છે. પણ આપણે જે જોવાનું છે તે તેની સપાટી હેઠે સમાયતો કોઇ અંશ છે.

ગાથાના ધણાક ફકરાઓના તરજુમામાં કેટલાક તરજુમો કર્તાઓ જૂદા પડે છે. પણ આ ઉપર ટાંકેલા ફકરાના સંબંધમાં જોકે તેઓ કેટલે જૂદા પડતા દેખાય છે તોપણ મતલબ એકજ દિસે છે. આપણે એ જૂદા જૂદા તરજુમો કરનારાઓના તરજુમાઓ તપાસીએ.

મથાળે મેલેલા ફકરાનો જૂદા જૂદા વીદ્વાનોનો અર્થ—એ ફકરાનો ૩૦ સ્પીગલ નીચે મુજબ અર્થ કરે છે (૧):—

May we belong to Thee, we who seek to further this world.

એ ફકરાનો ૩૦ હાજીગ અર્થ કરે છે કે,

“Thus let us be such as help the life of the future.” (૨)

૩૦ મીદસ તરજુમો કરે છે કે,

“And may we be such as those who bring on this great renovation, and make this world progressive.” (૩)

પોતાના ગાથાનાં પુસ્તકમાં તરજુમામાં ૩. મીદસ અર્થ કરે છે કે,

Thus may we be like those who bring on this world's completion. (૪)

૩૦ ડામેસ્ટેટર તરજુમો કરે છે કે,

“Et nous, puissions-nous être à toi ! Être de ceux qui travailleront au renouveau du monde.” (૫)

(૧) બ્લીકનો તરજુમો વા. II પા. ૮૫.

(૨) “In this passage we have the germs of the doctrine of the resurrection of the dead” Haug's Essays, 2nd edition p. 150.

(૩) S. B. E. Vol. XXXI. pp. 33-34

(૪) The Gathas p. 49. The Gathas of Zarathushtra in metre and rhyme (1900) p. 45.

(૫) The Zend Avesta I p. 223. નોટમાં ૩૦ ડામેસ્ટેટર કહે છે કે “*Frashem kerendun ahim* “qui feront le *Frashkart*.” L'objet de la lutte soutenue par le bon principe est d'amener la *Frashô kereti*, le renouveau du monde, l'avènement d'un monde d'où le mal et la mort seront bannis. Ceux qui y travaillent sont des *Saoshyant* et sont dits *frashô-caretar*; Cf. Y. XXIV, 5 et Yt XIX, 94 sq.

અર્થ :—“ફ્રેશ કરેનાઓન અહુમ” એટલે “જેઓ ફ્રાશકર્ટ બનાવે છે.” બલો મીનો જે જગડો ટકવી રાખે છે તેની મતલબ આ કે ફ્રોશકર્ટ, એટલે કે દુનિયાની તાજગી ઉત્પન્ન કરવી, દુનિયાને એવી બનાવવી કે જેમાં બદી અને મોત નાબુદ થાય. જેઓ એ કામ માટે એહેનત કરે છે, તેઓ સોશ્યન્ટો છે અને તેઓ ‘ફ્રેશો કરેતર’ કહેવાય છે.

અર્થ—અને અમો તારે લગતા થવાને શક્તિવાન થઇએ, તેઓ, કે જેઓ દુનિયાને પાછી નવી બનાવવાની મેહેનત કરે છે, તેઓનાં જેવા થવાને શક્તિવાન થઇએ.

હાલે અર્થ કરે છે કે,

Puissions-nous être ceux qui opèrent la reconstitution du monde.

અર્થ—તેઓ કે જેઓ દુનિયાને નવી બનાવવાનું કામ કરશે તેઓ (માંના એક) થવાને અમો શક્તિવાન થઇએ.

પ્રો. હાલે^(૧) એ કામ બાબે નોટ આપે છે કે,

“La résurrection générale, dit la glose pehlevic, mais le texte ne parle pas que d'un progrès ou de la perpétuité du monde.”

અર્થ—પહેલવી સરેહ પ્રમાણે સામાન્ય રસ્તાએજ, પણ અસવ લખાણુ તો ફક્ત વધારે અથવા દુનિયાનું જારી રહેવું કહે છે.

ડૉ. ગાઈગર અર્થ કરે છે કે We “may be included among those who will help to renovate the world.”^(૨)

એરવદ કાવસજ એદલજ કાંગા અર્થ કરે છે કે “જેઓએ આએ દુનિયાને આબાદ કીધી તેઓના જેવા અમો ખચીત થઇએ.”

પ્રો. બાર્થોલોમી^(૩) અર્થ કરે છે કે,

Und die möchten wir sein, die die Menschheit tauglich machen.
i. e. And may we be (like) those who make the world (lit. mankind or humanity) fit.

પહેલવી તરજુમો કરનારાઓ એનો તરજુમો નીચે મુજબ કરે છે.

“અએતુનય લેનુમન મુન લક હુમનમ આઇગ લક નર્શમન હુમનમ અમાન દેનુમન ફર્શકર્દ કુનરન દયન જેહાન.

અર્થ—એ મુજબ અમો પણ કે જેઓ તારા છઇએ, એટલે જેઓ તારા પોતાના છઇએ, તેઓનું, અમારું દુનિયામાં આ ફર્શકર્દનું કામ છે.

મારી પાસેની એક અવસ્તા પહેલવી ઇન્શનેમાં^(૪) ઉપલી ઇબ્રાહીમની સેવટે “યહુમન ચેહ્યુનીત” એટલે “સતા આપ” શબ્દો ભિરેયા છે. અને ફારસીમાં તેનો “ગાલેખી મેદેહીદ” એટલે “ગાલેખી આપો” અર્થ કયો છે.

નવસારીવાળા મરહુમ દસ્તુર ફસ્તમજીની નકલમાં^(૫) એ ઇબ્રાહીમ “ચેહ્યુનચેઇત” છે.

(૧) Zend Avesta 321.

(૨) Civilization of the Eastern Iranians in ancient times. દસ્તુર ફારાખજનો તરજુમો I p. ૧૦૯.

(૩) “Die Gathás des Avesta” (1905) von Christian Bartholomae p. 15.

(૪) શેઠ મી. રૂ. આરાબરનરવાળી નકલ પા. ૩૬૨.

(૫) ફાલીઓ ૧૪૪ ક.

નેચોસંગ એનો સંસ્કૃત તરજુમો નીચે મુજબ કરેછે:—

“ધવામ્યા તે વયમ ર્વા દીનાહ ર્મહ યે ધદમ અક્ષયતવામ કર્મહે બ્રુવહાની.”

એ સંસ્કૃતનો અર્થ ડાઁ મીલ્સે કયોછે તે મુજબ નીચે પ્રમાણે થાયછે:—

“અને એ મુજબ અમો તારા પોતાના છઠ્ઠાએ, (અમો) કે જેઓ દુનિયામાં નાશ નહીં થાય તેવી હાલત ઉત્પન્ન કયેં છીએ”.

એ વાક્યનો ફારસી તરજુમો નીચે પ્રમાણે છે:—

અએદુન હમ મા કે આને તો હસ્તીમ, કે આને તો ખેશ હસ્તીમ, ઇન રસ્તાખેજ કદંન અન્દર જેહાન.

અર્થ—એ મુજબ હમો પણ કે જેઓ તારા છઠ્ઠાએ, કે જેઓ તારા પોતાના છઠ્ઠાએ, તેઓ જેહાનમાં આ રિસ્તાખેજ કયેં છીએ.

મારી પાસેની અવસ્તા પેહેલવી શરસી ઇન્શનેમાં એ ફારસી નીચે મુજબ છે:—

“બદીન રવેશ મા અજ આને શુમા હસ્તીમ યાની ખીશે તો હસ્તીમ. માયા-નરા દર હંગામે રિસ્તાખેજ દર દુનિયા ગાલેખી બેદેહદ.

અર્થ:—આ રવેશે અમો તારા છઠ્ઠાએ એટલે તારા ખેશ છઠ્ઠાએ. અમોને રિસ્તાખેજને વખતે દુનિયામાં ગાલેખી આપે.

એ ફકરાનો ભાવાર્થ:—એ સઘળા તરજુમો કરનારાઓ જે તરજુમાઓ કરે છે તે તરજુમાઓ ઉપરથી ઘણી મતલબો આપણે જોઈએ છીએ.

૧. પેહેલવી મતલબ તાજગી યા વધારા યા સંપૂર્ણતાની દિસે છે. દાખલા તરીકે સ્પીગલ રિસ્તાખેજના વિચારમાં “દુનિયાનો વધારો” (to further the world) જોય છે. હાજિગ ભવિષ્યની જીંદગીને મદદ (help the life of the future) જોય છે. ડાઁ મીલ્સ નવી તાજગી અને વધારો અને સંપૂર્ણતા (renovation and progress and completion) નો ખ્યાલ જોય છે. ડામેસ્ટેટર પણ દુનિયાની તાજગી (renouveau) જોય છે. હાલેં નવી બનાવત (reconstitution) નો અર્થ જુએ છે અને તેમાં વધારો અને કાયમી (progress et perpétuité) નો ખ્યાલ જોય છે. ગાઇગર પણ નવી હાલત (renovation) નો વિચાર બાંધે છે.

પેહેલવી તરજુમો કરનારાઓ આપણને ખુદ ક્રશો કરેડીના અર્થ બાબે જરા નિરાશ કરે છે. તેઓ તરજુમામાં ક્રશોગર્દ શબ્દજ વાપરે છે, તેથી તેઓ એ શબ્દથી શું સમજ્યા છે તે બરાબર માલમ પડતું નથી. પણ ખીજ બાબતમાં તેઓનો તરજુમો વધારે ઉપયોગી છે. ડામેસ્ટેટર તેઓના તરજુમા તરફ વધારે ઢગેલો છે.

૨. સઘળા તરજુમો કરનારાઓ મુજબ ગાથાના આ ફકરામાં ખીજું જે આપણે જોઈએ છીએ તે આ છે કે આ ક્રશોકર્દ યા રિસ્તાખેજ—પછી તમો તેને (ક) નવી તાજગીની હાલત લેઓ, (ખ) કે વધારાની હાલત લેઓ, (ગ) કે સંપૂર્ણતાની હાલત લેઓ,—ઊપજવવામાં આપણુ સર્વનો થોડો કે ઘણો ભાગ છે, થોડો કે ઘણો હાથ છે. તે માટે પેગામ્બર જરથોસ્ત અને તેનાં લખાણુ મારફતે દરેક જરથોસ્તી દુઆ માંગે છે કે તેમાં તેનો હાથ (યદ્દમન) ઘણો રહે. ભાગ્યશાળી તે ઘણી, કે જે એ હાલત ઉપજવવામાં

ધણી ભાગ લેવાને શક્તિવાન થાય. પાછલા પહેલેલી તરણુમો કરનારા મુજબ તે એ માટે દુઆ ગુજારે છે કે “યદમન યેહ્યુનીત” — “મને સત્તા આપ.” તે ધણી કે જેની આ દુઆ ખર આવે તે ખરે ભાગ્યશાળી.

૩. આ નાના પણ મતલબથી ભરપુર ફકરા ઉપરથી ત્રીજે સાર ને નીકળે છે તે આ છે, કે એ ક્રશોકેરેતી, ક્રશોકર્દ, રિસ્તાખેજ, અથવા આ તાજગી, વધારા યા સુધારાનું કામ કાંઈ ફક્ત ભવિષ્યનું નથી, પણ ચાલુ જમાનાનું પણ છે, દરેકની જાંઘગીનું છે. તે તેમ છે તેથીજ દરેક જરથોસ્તી એ હા ભણતાં જાણે દુઆ ગુજારે છે અને કહે છે કે “જેઓ ક્રશોકેરેતી ઉપન કરે છે તેના જેવા અમે થઈએ.” તે માટે તેઓ સત્તા માંગે છે. એ દેખાડે છે કે ક્રશોકર્દ દરેક ચાલુ જમાનાનું પણ કામ છે. એ કામમાં મોટો અને આગેવાન ભાગ લેનારાઓ ‘સઓખ્યન્ત’ એટલે “દુનિયાને ફાયદો કરનારાઓ” ગણાયા છે. હવે એ ફાયદો કરનારાઓ સંવળા હવે પછીજ આવશે એમ નથી. એવા કોષક સઓખ્યન્તો આવી પણ ગયાછે અને કોષ માયના પુત્રો હાલમાં પણ હશે અને પોતાનું કામ ગુપચુપ કરતા પણ હશે. આપણે એવા માએના પુત્રોમાંના કોઈ નહીં હોઈશું. પણ તે છતાં આપણે તેઓના જેવા થઈ, આપણી પોતાની નાની શક્તિ મુજબ અને નાની હદમાં, એ તાજગી, એ વધારો, એ સંપૂર્ણતા આણવાનાં કામમાં આપણો નાનો હીસ્સો આપી શકીશું અને એમ હીરસો આપવાની આપણી ફરજ છે. એમ આપીએ તોજ આ દુનિયાનો આપણો ફેરો સફળ થયલો ગણાય, નહીં તો ફેાકટ.

૪. આ નાના ફકરામાં એક ચોથો અર્થ પણ સમાયલો છે, જે બધા તરણુમો કરનારાઓથી બાહાર પડ્યો નથી પણ જે પહેલવી તરણુમો કરનારાઓમાં આપણે જોઈએ છીએ. તેઓ કહે છે કે “અએતુનય લેનમન મુન લક હુમનમ આઈગ લક નજશમન હુમનમ” એટલે “અમે પણ કે જેઓ તારા છંદ્રએ એટલે જેઓ તારા પોતાના છંદ્રએ તેઓનું આ દુનિયામાં ફશોકર્દનું કામ છે.” તેથીસંગ અને ફારસી તરણુમો કરનારાઓ પણ એજ અર્થ (આને શુભા હસ્તીમ) લે છે. જેઓ માફક ડાઈરેક્ટર પણ એ અર્થ લે છે. તે અર્થ આ કે “અમે તારા પોતાના છંદ્રએ.”

એ ભાવાર્થનો સાર—ત્યારે આ ટુંકા ફકરા મુજબ, (૧) ખોદાતાલાએ આ દુનિયાની તાજગી, યા વધારો, યા સંપૂર્ણતા સરજેલી છે. (૨) તે માટે તેણે વધુ સર્જેલું છે કે તેનાં માણસો તે તાજગી, વધારો યા સંપૂર્ણતા લાવવામાં ભાગ લે. (૩) પસાર થઈ ગયલા જમાનાનાં માણસોએ, અને તેમાં ખાસ કરી સઓખ્યન્તો તરીકે જણાયલા મહાત્માઓએ તેમાં ભાગ લીધો છે, હાલનાઓ પણ લેછે અને તેઓએ લેવો જોઈએ અને હવે પછીનાઓ પણ લેશે. (૪) માણસ જાત એમ તે દાદારે સરજેલાં કામમાં ભાગ લીધેથી તેનાં પોતાનાં (ખીશ) થાય છે.

આ ફકરો ત્યારે એક આક્રીન દેખાડે છે કે જે આક્રીન પ્રમાણે દુનિયાના જૂદા જૂદા તબક્કાઓમાં કોષ મહાન પુરો થઈ ગયા છે કે જેઓ દુનિયાને તાજ કરતા મયા છે અને તેના વધારો આગળ ચલાવતા આવ્યા છે. એવા દુનિયાને તાજ કરનારાઓ, તેને આગળ વધારનારાઓ, તેના “સઓખ્યન્તો” ગણાયા છે. એવા સઓખ્યન્તો આગળ ચાલે ગયા છે અને હવે પછી ચશે. આગળ થઈ ગયા છે તેઓમાંનાં કેટલાકોનાં નમો ચોક્સ છે. દાખલા તરીકે હોશંગ, જમશેદ, હોમ વીગેરે. હવે પછી

યનારાઓનાં નામો આગલા લખનારાઓએ પૃથ્કવિચારોનો અર્થ ધરાવનારા શબ્દો ઉપરથી આપ્યાં છે, જેમકે હોશેદરમાદ (હુક્ષથ-માઓ) એટલે “ભલી પાદશાહી ચલાવનાર ચંદ્ર;” હોશેદરખામી (હુક્ષથ આખ્ય) એટલે “ભલી પાદશાહી ચલાવનાર આમદાદ;” અને સઓષ્યેસ, એટલે ભલો કાયદો કરનાર. હોશેદરમાદ અને હોશેદરખામી નામો સુચવે છે કે ચંદ્ર સાથે સંબંધ રાખનાર દર માદ યા મહીના સાથે, અને સુર્ય સાથે સંબંધ રાખનાર દર આમદાદ યા દર દિવસ સાથે આ દુનિયામાં જાણે નવી રિસ્તાખેજ દરરોજ અને દર મહીને ચાલુ છે.

આ ફકરાવાળો હા અને તેની રચના—ઈજરનેનો આ અત તા વક્ષ્યાનો હા ધણો અગતનો છે. ૩૦ મીલ્સ એ બાબે કહે છે કે “It is one of the most important pieces in the Avesta, and indeed one of the most important of its kind in ancient literature; for it has formed the centre of one of the greatest theologies which the world had ever seen”^(૧).

એ ફકરાનો તેના દા સાથે શું સંબંધ છે તે તે હાની રચના સમજવાથી માલુમ પડે છે.

શરૂઆતમાં (ફ. ૧) લખનાર એ શક્તિઓ ઉપર ધ્યાન ખેંચે છે અને (૧. ૨) તે એમાંથી એકની તરફદારી માટે દરેકને પોતપોતાના વિચારો મક્કમ કરવાને આગ્રહ કરે છે. (ફ. ૩) પછી તે બેઉ મીનોઇ શક્તિનું ટુંક વર્ણન કરે છે. (ફ. ૪) એ બેઉ શક્તિઓથી આ દુનિયામાં જીંદગી અને નાશ ચાલુ છે. (ફ. ૫) એ એ મીનોમાંથી બૂરા મીનોએ ખુરાઇ પસંદ કરી અને ભલાએ રાસ્તી પસંદ કરીધી. નેક દીનદારો પણ ભલા મીનોની સંક્રમાં રહી રાસ્તી પસંદ કરે છે. (ફ. ૬) દેવના તરીકાવાળાઓએ બૂરા મીનોનો માર્ગ પસંદ કરીધો. (ફ. ૭) આર્મંઇતીએ ઉપલા ભલા આત્માઓના શરીરને જોર આપ્યું કે તેઓ ભલાઇ પર ઉસ્તવાર રહે. (ફ. ૮) સેવટે ખુરાઓને સજા થશે. (૧. ૯) પછી ફકરો નવ, જેમાં આપણી તપાસવાળો ફકરો છે, તેમાં જરથોસ્ત પોતાના મળતા વિષકો સાથે દુઆ ગુજારે છે કે ભલા મીનોની તરફેણ કરનારાઓ, જેઓ આ દુનિયાને આપ્યાદ કરે છે, તેઓના જેવા અમો થઇએ. આ ફકરાને ૩૦ મીલ્સ ફતેહ (Victory) નું નામ આપે છે, કે જાણે તેના બોલવાથી ઘણાકે તેનાં બોલવા ઉપર ધ્યાન આપી આ દુનિયાનાં વધારાનાં કામમાં તેને તાજ યા આપ્યાદ કરવાના કામમાં સામેલ થયા. પછી અગળ ચાલતાં કહે છે કે (ફ. ૧૦) ભલાઇના વધારાથી બૂરાઇ તુટે છે અને (ફ. ૧૧) સેવટે કરણી તેવી પાર ઉતરણી છે.

ફ્રશો કેરેટી શબ્દનો અર્થ—આ ફકરામાં “ફ્રશોમ કેરેનઓન અહુમ” શબ્દ ઉપરથી આપણો ફ્રશો કેરેટી અથવા ફ્રશો ગર્દ શબ્દ નીકળ્યો છે. એ શબ્દ ‘ફ્રશ’ અને ‘કેરેટી’ એટલે ‘કામ’ શબ્દો ઉપરથી નીકળ્યો છે. એમાં ‘ફ્રશ’ શબ્દનો અર્થ તાજું થાય છે અને તે અંગ્રેજી fresh (જર્મન frisch ફ્રેચ frais) ને મળતો છે. ત્યારે ફ્રશો કેરેટી એટલે “દુનિયાને તાજુ કરવાનું કામ.” એ ‘ફ્રશ’ શબ્દ, જે અસલમાં ફ્રાંશ છે, તેનો અર્થ (ફ. ૧ એટલે આગળ અને અન્ય અન્વ એટલે ચાલવું ઉપરથી) આગળ વધવું પણ થાય છે. ત્યારે ફ્રશો કેરેટી એટલે “આગળ અને આગળ વધારાનું કામ.”

ત્યારે આપણે અવસ્તામાં એક પ્રકારની રિસ્તાખેજ માટેનો વિચાર પેહેલવહેલાં ગાથાના આ ક્રકરામાં મળે છે. એ ક્રકરાને રિસ્તાખેજ માટેનો વિચાર જણાવતો આપણા આગલા દસ્તુરે ગણુતા આવ્યા છે. તેની સામેતી મને આ ઉપરથી માલુમ પડે છે કે મારી પાસે નૌસારીવાળા દસ્તુર ફસતમજ મેહેરજીરાણા, જેવળુ આશરે ૭૫ વરસ ઉપર થઇ ગયા છે, તેવળુને હાથની લખેલી એક અવસ્તા પેહેલવી ઇજ્જતને છે, તેમાં એ ક્રકરાની આગમચના ક્રકરાના એક શબ્દના સંબંધમાં એક હાંસીયાની નોંધ તરીકે ફારસી હરફે લખ્યું છે કે “દર રિસ્તાખીજ” એટલે “રિસ્તાખેજમાં એમ બનશે.”

હવે મથાળે મુકેલા ગાથાના ક્રકરામાં ક્રશો કરેતી એટલે દુનિયા તાજ અથવા નવી થતી જવાનો સાદો સુતરો સુંદર સાએરી ખ્યાલ સમાયલો છે. એ ક્રકરા ઉપરથી નીકળતો આપણો ક્રશો કરેતી અથવા ક્રશોગર્દ શબ્દ વધારે દરસ્ત, અસલ મતલબને વધારે બંદખેસતો છે. રિસ્તાખેજ શબ્દ, જે પાછળથી દાખલ થયો છે, તેમાં એટલી સાદાઇ, એટલી અસલ મતલબ નથી. તેમાં આપણે જેને શારીરીક તત્વ (Material element), શારીરીક વિચારોનો ખ્યાલ કહીયે તે દાખલ થયો છે. ક્રશો કરેતીનો બરાબર અર્થ દેખાડનાર શબ્દ તરીકે રિસ્તાખેજ શબ્દ આપણને અવસ્તામાં મળતો નથી.

રિસ્તાખેજ શબ્દનો અર્થ :—રિસ્તાખેજ શબ્દમાં પેહેલો ભાગ રિસ્ત તે અવસ્તા “ધરિસ્ત” એટલે “ગુજરી ગયલું” ઉપરથી છે અને ‘ખીજ’ એ કોઇ અવસ્તાનો ધાતુ, જેને મળતો પહેલવીમાં આપણને ‘ખાસ્તન’ એટલે ઉઠવું મળે છે, તે ઉપરથી છે. એ ધાતુને હીશ (દાખલા તરીકે જે હીશ, ઉસા હીસ્તાતમાં આવે છે તે) સાથે સંબંધ છે. ત્યારે “રિસ્તાખીજ” એટલે “ગુજરેલાંઓતું ઉઠવું.” એ અર્થ ઉપરથી જો આપણે “રિસ્તાખેજ” શબ્દને “ક્રશો કરેતી” શબ્દ સાથે સરખાવીએ તો તુરત દિસે છે કે એ બેઉ શબ્દો, જોકે તેઓ આપણામાં પાછળથી એકમેક માટેના શબ્દો (Synonyms) તરીકે વપરાય છે, તોપણ અર્થમાં બરાબર સરખા નથી. રિસ્તાખેજમાં “ગુજર પામવા અથવા મરણ પામવાનો” અર્થ, જે સીધી રીતે જોડાયેલો છે તે ક્રશો કરેતીમાં સીધી રીતે જોડાયેલો નથી.

એ મુજબ ત્યારે આપણે જોઇએ છીએ કે ગાથામાં “ક્રશો કરેતી”ની જે મતલબ છે તે આસ્તે આસ્તે ફેરવાતી યા ફગદુપ થતી યા વધતી ગઇ છે અને પાછળથી દાખલ થયેલા ખુદ રિસ્તાખેજ શબ્દમાં પણ આપણે તે જોઇએ છીએ. તે મતલબ આ કે ‘તાજું થતાં’ યા ‘વધારો થતાં’ કોઈ એક ચીજે “ગુજરેલી યા પસાર થયેલી હાલતમાંથી પાછું ઉઠવું.” ગાથા પછી યસ્ત ઉપર આવતાં આપણે એ ખ્યાલ જોઇએ છીએ. જમ્યાદ યસ્તમાં આપણે એ ખ્યાલ જોઇએ છીએ અને ત્યાં જાણે આપણે “રિસ્તાખેજ” શબ્દની ઉત્પત્તિ પણ જોઇએ છીએ.

જમ્યાદ યસ્તમાં રિસ્તાખેજનો વિચાર—જમ્યાદ યસ્તમાં એ બાબતનો ક્રકરો નીચે મુજબ છે :—

“યત કરેનવાંન ક્રષેમ અહમ અજરેષન્તેમ અમરેષન્તેમ અક્રિથ્યન્તેમ અપુયન્તેમ યવએજિમ યવએસુમ વસો-ક્ષત્રેમ. યત ધરિસ્ત પછતિ ઉસેહિસ્તાંન જસાત જવયો અમેરેખિતશ દ્યધતે ક્રષેમ વસ્ન અંબુદુશ. યુન ગએથાઓ અમર્ષન્તીશ યાઓ અપહે

સંબંધિતીશ. નિશ્ચય પછતિ દુક્ષ નાપાછતે વધાત અષ્ટવિચિત નધમત્ અપવનેમ મહર્ક-
આષ અઓમ ચિદ્રેમ્ય સ્તીમ્ય આથત્ય મરે નાપાતએય વધ્યો અથ રતુશ.

(જમ્યાત યસ્ત ક. ૧૧-૧૨)

અર્થ—“ જે (ખોરેહ) દુનિયાને તરોતાજગીવાળી, જુની નહીં થતી, નાશ નહીં
પામતી, ખરાબ નહીં થતી, કોહી નહીં જતી, હમેશાં હૈયાતી ભોગવનારી, હમેશાં ફાયદો
કરનારી તથા પોતાની મરજી મુજબ હકુમત ચલાવનાર કરશે. ગુજરેલાંઓ પાછાં સજીવન
થશે. જીંદગી (અને) અમરપાણું આવશે, (તથા તમામ) દુનિયા પોતાની મરજી મુજબ
તરોતાજગીવાળી થશે.

(વલી) અશોષ (ના તોખમ) ની ફાએદાકારક (તમામ) હયાતી ભોગવનારી
પેદાએશો અમર થશે. અશો (માણસ)ને, (તે અશો માણસનાં) આએ તોખમને
તથા (તેને લગતી) પેદાએશને હાની પોહોંચાડવાને માટે, જેકે દરજ આસપાસ (અથવા
અહીં તહીં) દોડધામ કરશે, તોપણ (આખરે) (તે) બીધો પડીને નાશ પામશે ” (૧).

અવસ્તાના એક છુટક ફ્રેગ્મેન્ટ (fragment) માં રિસ્તાખેજનો વિચાર—
અવસ્તાના છુટક ફ્રેગ્મેન્ટો (Fragments) નામે જણાયલા ફ્રેગ્મેન્ટોમાં પણ આપણે
જમ્યાદ યસ્તને મળતો નીચલો ફ્રેગ્મેન્ટ જોઈએ છીએ :—

“ જસ ધરિસ્ત પછતિ અરાઓન્તિ. વીજવાઓંધુ પછતિ તનુપુ અસ્તવાઓં મયેઃ
દારયેષ્તે ” (વેસ્તરગાંડ છુટા ફ્રેગ્મેન્ટ ના. ૪).

અર્થ—ગુજરેલાંએ ૧ પાછાં ઉભાં થશે. મજબુત શરીરમાં હાડમંદ જીંદગી રાખવામાં
આવશે.

પેહેલવી લખનારાઓ મુજબ ક્રષેમ શબ્દમાં રિસ્તાખેજનો વિચાર—
મોંઠ હાલે કહે છે તેમ પેહેલવી લખનારાઓએ અવસ્તામાં ઘણીક જગ્યાએ રિસ્તા-
ખેજના ઇસારા જોયા છે, જેકે તે ખરેખર રિસ્તાખેજના ઇસારાઓ નહીં હોય. દાખલા
તરીકે, અવસ્તામાં ઉપર જણાવેલા ફ્રેગ્મેન્ટોમાં (ક્રષેમ ફેરેનઝોન અહુમ) ખરેખરો રિસ્તા-
ખેજનો ઇસારો છે. તે ઉપરથી તે વાક્યમાં આવેલો ક્રષેમ શબ્દ જ્યાં ઘણેક બીજે ઠેકાણે અવ-
સ્તામાં આવ્યો છે, ત્યાં તેઓ રિસ્તાખેજનો ઇસારો સમજ્યા છે.(૧) એ સખખે આંકુ-
એટીલ દુ પેરોંએ પણ પોતાના ઉસ્તાદ દસ્તુર દારાબ, જેણે આગલા દસ્તુરો માફક પેહેલવી
તરજુમાને આધારે ચાલતાં, તેણેની શીખવણી મુજબ, ઘણેક ઠેકાણે એમ “ ક્રષેમ ”
શબ્દનો રિસ્તાખેજ અર્થ લીધો છે. દાખલા તરીકે ઇજ્ઞને હા. ૫૫ ક. ૬. (આંકુએટીલ
મુજબ હા. ૫૨ Zend Avesta Tome I Partie II p. 221). ત્યાં સ્ત્રોત યસ્નની
સીકતમાં કહે છે કે “ સ્ત્રોત યસ્નય યજમધદે યા.....ક્રષેમ વસ્ન અહુમ દધાન.” અહીં
આંકુએટીલ “ક્રષેમ અહુમ ” નો અર્થ રસ્તાખેજ કરે છે.

હીરોડોટસનાં એક લખાણ ઉપરથી રિસ્તાખેજ બાબે હુખામીનીયન

(૧) એરવદ કા. એ. કોંગા.

(૨) એ બાબે મોંઠ હાલે કહે છે કે “ Les Parses, qui voient la résurrection
des corps partout où ils rencontrent le mot *frasho* ” (Le Zend Avesta
p. 310. n. 3).

જમાનામાં ધારવામાં આવતું આકીન :—ગાથા અને યસ્તના જમાના પછી હખા-
મનીઅન જમાનામાં રિસ્તાખેજ ખાખે કાઈ વિચાર હતો એમ હીરોડોટસનાં એક લખાણ
ઉપરથી કહેવામાં આવે છે. હીરોડોટસ સાધરસના બેટા કેમ્બાઇસીસ ખાખે જે એક
લખાણ કરે છે તે ઉપરથી કોષક ધારે છે કે તેમાં રિસ્તાખેજના આકીનનો ખ્યાલ છે.
તે લખાણમાંની હકીકત નીચે મુજબ છે :—

કેમ્બાઇસીસે ઇજીપ્ટ ઉપર હુમલો કર્યો હતો. એ દેશ જીતી તેમાંથી તે ઇથીઓ-
પીઆના મુલક ઉપર હુમલો લઈ ગયો. પણ ત્યાંના રેતાળ મુલકમાં તેનું લસ્કર પાયગાલ
થયું. તે મેમ્ફીસ તરફ પાછો ફર્યો. તે વખતે ઇજીપ્શીઅનોના એપીસ નામના દેવતાની
સેતાયશનો ખાસ તેહેવાર પડ્યો હતો.

એ એપીસ દેવતાની સેતાયશની કીયામાં તેઓ એક કાળો ગોધો, જેને પણ તેઓ એપીસ
કહેતા તેને પવિત્ર ગણતા. એ તેહેવાર ઉપર ઇજીપ્શીઅનો નવો પોષાક પેહેરી ખાણીપીણી
અને મોજ મનહ કરતા. ઇજીપ્શીઅનોએ આ વખતે તેમ કરવાથી, કેમ્બાઇસીસનાં
મનમાં વેહમ આવ્યો કે “હું ઇથીઓપીઆ ઉપરની ચહડાઇ ઉપરથી નિષ્ફળ થઈ પાછો
આવ્યો છું” તેથી તેઓ એમ ખુશી ખુશાલી કરે છે. તેથી તેણે મેમ્ફીસના ન્યાયાધીસોને
પોતાની પાસે બોલાવી મંગાવ્યા અને આ ખુશીખુશાલીનું કારણ પૂછ્યું. તેઓએ ખરું
કારણ સમજાવ્યું. પણ તે તેણે માન્યું નહીં અને તેઓ જુદું બોલે છે એમ કહી તેઓને
મારી નાંખ્યા. પછી તેણે ઇજીપ્ટના ધર્મગુરુઓને તેડાવી મંગાવી તેઓને એ ખુશી
ખુશાલીનો સમજાવ્યો. તેઓએ પણ ન્યાયાધીસો માફક ખુલાસો કર્યો. ત્યારે કેમ્બાઇ-
સીસે કહ્યું કે “જેહ, તમારા એપીસ દેવતાને મારી આગળ લાવો.” એમ કહી તેઓના
પવિત્ર ગોધાને પોતા આગળ મંગાવ્યો. પછી તેણે તે પવિત્ર ગણાતાં પ્રાણીનાં શરીરમાં
ખંજર ભોંકી તેને મારી નાંખ્યું અને પેલા ધર્મગુરુઓને પણ મારી નાંખ્યા અને જે
ઇજીપ્શીયનો ખુશીખુશાલી અને ઉમ્મણી કરતા હતા, તેઓમાંનાં ઘણાકોને મારી નાંખ્યા.
ઇજીપ્શીયનો કહેવા લાગ્યા કે આ ધર્મ વીરહ, ઘાતકી કામ કરવાને લીધે કેમ્બાઇસીસ
દીવાનો થઈ ગયો.

હવે હીરોડોટસ મુજબ કેમ્બાઇસીસ એક ભલો પાદશાહ તો નહીં હતો. હીરોડોટસ
તેને અવારનવાર બેવકુફ યા ગાંડો કહે છે. ઇજીપ્શીયનો માનવા લાગ્યા કે એ અર્થો
માંડો તો હતોજ, તે આ પાપી કામથી પુરો ગાંડો બની ગયો. એવાં દીવાનાપણાનાં
એક કામ તરીકે તેઓ તેણે પોતાના ભાઇ સ્મર્ડીસને મારી નાંખવાનું કામ ગણે છે. કહે
છે કે ઇજીપ્ટના એક ભાગના “ઇફ્થીઓ ફેગાઇ” નામના લોકો તેની આગળ ઇથી-
ઓ પીઆના મુલકમાંથી એક તીર મારવાની કમાન લાવ્યા. તે એવી મજબુત હતી કે
કોઇ પણ ધરાની તે ખેંચી શક્યે નહીં. પણ ફક્ત એક જણે તે ખેંચી અને તે તેનો
સગો ભાઇ સ્મર્ડીસજ હતો. તેથી ખુશી થવાને બદલે તે હવે તેની અદેખાઇ કરવા
લાગો. તે ઉપરથી તેણે તે ભાઈને ઇજીપ્ટમાંથી ધરાન ભણી પાછો મોકલી દીધો.

કહે છે કે એ બનાવ પછી તેણે એક વખત સ્વપનું જોયું કે ધરાનથી એક
કાસદ આવ્યો છે અને કહે છે કે સ્મર્ડીસ પાદશાહી માદી ઉપર બેઠો છે અને તેણે
આસ્માન સાથે પોતાનું સર લગાડ્યું છે. પોતે પોતાના ભાઈને અદેખાઇને લીધે મોકલી
દીધો હતો, તેથી તેનાં મનમાં આવ્યું કે આ સ્વપના મુજબ કદાચ એ ભાઈ સ્મર્ડીસ

ધરાનની ગાદી લઇ લેશે અને તેને મારી નાંખશે. માટે તે ચીંતા ટાળવા તેણે પોતાના પ્રીક્ષાર્થીસ નામના સરદારને ધરાન બણી હોકમ આપીને મોકલ્યો કે તેણે ત્યાં જઇને સ્મર્ડીસને મારી નાંખવો. પ્રીક્ષાર્થીસ ગયો અને ગુપચુપ સ્મર્ડીસને મારી નાંખ્યો.

હવે કેમ્પાઇસીસે ઇજીપ્ટમાં હુમલો લઇ જતી વખતે એક પેટીજીથીસ (Patizithes) નામના માણને પોતાના મહેલમાં તેના નેગેલ્યાન તરીકે રાખ્યો હતો. એ માણને ખચર પડી હતી કે કેમ્પાઇસીસે છુપી રીતે પોતાના ભાઈ સ્મર્ડીસને મારી નાંખાવ્યો હતો, અને ધરાની પ્રજા એ બાબત બાજુથી હતી નહીં, તેથી તેઓ તો સ્મર્ડીસને જીવતો ધારતા હતા. હવે આ માણને એક સ્મર્ડીસ નામનો ભાઇ હતો, જે દેખાવમાં પણ કેમ્પાઇસીસનાં મરનાર ભાઈ સ્મર્ડીસને મળતો આવતો હતો. પોતાને કેમ્પાઇસીસના ભાઈ સ્મર્ડીસનાં પુનની મળેલી છુપી ખચર ઉપરથી અને પોતાનો ભાઇ સ્મર્ડીસ તે મરનાર સ્મર્ડીસના જેવા ચહેરાનો હોવાથી, તેનાં મનમાં આવ્યું કે હાલ કેમ્પાઇસીસ ઇજીપ્ટમાં છે તેટલાં કેમ્પાઇસીસના ભાઈ સ્મર્ડીસને નામે બળવો ઉડાવવો અને પોતાનો ભાઇ સ્મર્ડીસ, જેનો ચહેરો મરનાર સ્મર્ડીસને મળતો આવતો હતો, તેને ગાદીના દાવાદાર, કેમ્પાઇસીસના ભાઇ સ્મર્ડીસ તરીકે ઉભો કરવો. એમ વિચાર કરી તેણે બળવો ઉડાવ્યો અને પોતાના ભાઇ સ્મર્ડીસને સમજાવીને ગાદીએ બેસાડ્યો અને લોકોને જાહેર કાંઈ કે “પાદશાહ કેમ્પાઇસીસનો ભાઇ સ્મર્ડીસ હવે ગાદી ઉપર બેઠો છે માટે સર્વએ તેને માન આપવું.” પાદશાહના ભાઇ સ્મર્ડીસને તો કેમ્પાઇસીસે મારી નાંખાવ્યો હતો તે વાતની લોકોને ખચર ન હતી. તેથી લોકો આ દાવાદાર સ્મર્ડીસને તો ખરેખર કેમ્પાઇસીસનો ભાઇ સ્મર્ડીસ સમજવા લાગ્યા કારણકે તેના ચહેરો પણ મરનાર સ્મર્ડીસને મળતો આવતો હતો. પેટીજીથીસે એ બાબે ગામે ગામ દંડેરો ફેરવ્યો અને એક કાસદને ખાસ ફરમાવ્યું કે જ્યાં કેમ્પાઇસીસની છાવણી હોય ત્યાં તેનાં લશ્કરમાં જઇ એ દંડેરો પોકારે કે સર્વએ હવે કેમ્પાઇસીસને નહીં પણ તેના ભાઇ સ્મર્ડીસને માન આપવું. તે કાસદને માલુમ પડ્યું કે કેમ્પાઇસીસની છાવણી સીરીઆમાં એકમેટાના ખાતે હતી. તેથી તેણે ત્યાં જઇ તેનાં લશ્કર વચ્ચે દંડેરો ફેરવ્યો. તેનો પોકાર કેમ્પાઇસીસને કાતે પડ્યો. તેણે ધાર્યું કે “મેં પ્રીક્ષાર્થીસને ફરમાવ્યું હતું કે સ્મર્ડીસને મારી નાંખે. પણ તેણે તેમ કીધું નહીં અને તેના પરીણામમાં સ્વપનામાં જે જોયલું તે આખરે ખરું પડ્યું.” તે ઉપરથી તેણે પ્રીક્ષાર્થીસને પુછ્યું કે “મેં જે કામ તુંને સોંપ્યું હતું તે કામ તેં કીધું હતું કે ?” પ્રીક્ષાર્થીસે જવાબ આપ્યો કે “તારા ભાઇ સ્મર્ડીસે બળવો ઉડાવ્યો છે એ ખરું નથી.....મેં પોતે તારો હોકમ અમલમાં મેલ્યો છે અને મારે પોતાને હાથે તેને ડાટ્યો છે. પણ જો ગુજરેલાંઓ પાછાં ઉઠતાં હોય તો (If however the dead rise again) આશા રાખ કે મીડીઅન એસ્ટાઇજસ તારી સામે ઉઠી ઉભો થાય.” હવે આ વાતનો છંદો લાવીયે તો કેટલીક ખરી હકીકત ખચર પડતાં કેમ્પાઇસીસ પેલા માણ સામે સુસા ખાતે જવા નીકળ્યો. પણ ઘોડાપર ચઢતાં તેની તલવાર મેઝાનમાંથી નીકળી પડતાં તેને પોતાને લાગી અને તેના જખમથી તે મરી ગયો અને પેલો ઠગારો સ્મર્ડીસ ધરાનની ગાદી ઉપર થોડો વખત કાયમ થયો. પણ સેવટે તેને દારાયસે મારી નાંખ્યો અને દારાયસ ગાદી ઉપર આવ્યો.

હવે આ વાર્તામાં પ્રીક્ષાર્થીસે જે ઉપર કહેલા શબ્દો વાપર્યા છે કે “ગુજરેલાંઓ પાછાં ઉભાં થાય તો,” તે ઉપરથી હખામીનીયન વંશના વખતમાં રિસ્તાએજનો ખ્યાલ

હતો એમ ગણવામાં આવે છે. પણ મોં. (૧) હાલે કહે છે તેમ હીરોડોટસ ઉપલાં વર્ણન ઉપરથી એવો સાર કાઢાડી શકતો નથી.

પેહલવી લખાણો :—પેહલવી લખાણો ઉપર આવતાં આપણે જોઈએ છીએ કે તેમાં રિસ્તાખેજના વિચારે વધારે જડ (Material) રૂપ લીધું છે. અવસ્તામાં અને ખાસ કરી ગાથામાં જે દ્રક્ત આત્મીક (Spiritual) રૂપ હતું, તે હવે વધારે જડ થતું ગયું છે. બુનદેદશનો આખો ૩૦ મો બાબ એ રિસ્તાખેજની બાબતમાં છે અને તેમાં જે અવસ્તામાં નથી તે કેટલુંક વધુ જણાવ્યું છે, તે એટલે સુધી કે રિસ્તાખેજનો વખત આવશે ત્યારે માણસ કેવા પ્રકારનો ખોરાક લેવા માંડશે વીગેરે તે પણ જણાવ્યું છે.

રિસ્તાખેજનો વિચાર અસલ જરથોશ્તી છે કે ?—હવે રિસ્તાખેજ, જે ધર્મ સંજ્ઞા બાબતોમાંની કેટલીક મુશ્કેલ બાબતોમાંની એક છે, તેનો વિચાર અસલ જરથોશ્તી છે કે પાછલા વખતોનો છે, તે વીદાનોમાં એક સત્તાલ થઈ પડ્યો છે અથવા વધારે વાસ્તવિક રીતે બોલીએ તો સત્તાલ થઈ પડ્યો હતો, કારણ હવે ઘણાઓ આ સેવટ ઉપર આવ્યા છે કે તે અસલ જરથોશ્તી વિચાર છે. રિસ્તાખેજ બાબે, યાહુદીઓમાં, ખ્રીસ્તીઓમાં, મહોમેદનોમાં સામાન્ય રીતે, અથવા વધારે બરાબર બોલીએ તો, સપાટી ઉપરથી જેમ રિસ્તાખેજ સમજવામાં આવે છે તેવી રીતે, કેટલીક હદે સામાન્ય વિચાર છે. હવે એ ધર્મોમાંથી ખ્રીસ્તી અને મુસલમાન ધર્મો બાબુએ મેલવા જોઈએ, કારણ તેઓ પાછલા જમાનાના છે. પણ તેઓને બાબુએ મેલી યાહુદીઓના સંજ્ઞામાં વિચાર કરતાં કોઈક વીદાનો કહેતા કે જરથોશ્તી ધર્મમાં તે બાબતેનું યાદીન પાછળથી યાહુદીઓ ઉપરથી દાખલ થયું હતું.

પણ આપણે ઉપર ટાંકેલા ફકરાઓ ઉપરથી જોયું છે કે રિસ્તાખેજનો અથવા વધારે બરાબર બોલીએ તો ફ્રોશોકેરેતીનો ખ્યાલ અસલ જરથોશ્તી છે. તે બુદ્ધ ગાથામાં છે.

અવસ્તામાં ‘યવએય યવ તાતએય’ શબ્દો જે કેટલીક વાર આવે છે, તેઓનો અર્થ “હંમેશ ને હંમેશ” થાય છે. એ ઇસ્તેલાહનો આંકુએટીલ દુ પેરોંએ તરગુમો કરતાં તેનો અર્થ “રિસ્તાખેજ સુધી” (à la Résurrection) કયો છે. (૧)

હવે બુર્નુફે આંકુએટીલનો એ અર્થ તપાસીને ખોટો કીધો અને જણાવ્યું કે તેનો અર્થ તો દ્રક્ત “હંમેશ ને હંમેશ સુધી,” થાય છે. તે ઉપરથી ત્યારે કેટલાકોએ

(૧) મોં હાલે કહે છે કે “on a cru trouver dans Hérodote la preuve de l'existence de cette croyance en Perse, aux temps de Darius, mais l'historien grec ne dit rien qui permette de conclure cela de son récit Il n'y a évidemment dans ces paroles de Prexaspès rien d'autre qu'une fine ironie destinée à rassurer Cambyse” (Le Zend Avesta, Introduction CXL VII)

(૨) દાખલા તરીકે (ક) વંદીદાદની ત્રીજી પરગરદ ફ. ૧૪માં (Zend Avesta Tome I Partie II p. 282), જ્યાં કહે છે કે, ગુજરેલાંને એકલા લઈ જનાર હંમેશ ને હંમેશ સુધી અપવિત્ર થાય છે.

(ખ) વંદીદાદ પરગરદ ૩ ફ. ૨૧.

(ગ) વંદીદાદ પરગરદ ૩ ફ. ૩૯.

(ઘ) વંદીદાદ પરગરદ ૫ ફ. ૨૬ (Zend Avesta Tome II Partie II p. 302).

(ડ.) વંદીદાદ પરગરદ ૭ ફ. ૩૭ અને ૩૯ વીગેરે.

અનુમાન કરવા માંડ્યું કે આંકુએદીએ, એ શબ્દોને આધારે, અવસ્તામાં જે રિસ્તાએજનો ખ્યાલ હાજર થાયો હતો, તેનો વિચાર ખોટો પડે છે. તેથી પાછલી પેઢેલવી કુતાબો, જેવી કે યુનહેદશ (ખાખ ૩૦)માં રિસ્તાએજનું જે વર્ણન આવે છે તે યાહુદીઓનાં પુસ્તકને આધારે હોતું જોઇએ.

પણ પાછળથી હાઉગ અને બીનઓએ દેખાડ્યું છે અને કયુલ કાધું છે કે રિસ્તાએજનો અસલ ખ્યાલ અસલ અવસ્તામાં પણ છે. (૧)

હવે એ મત યાહુદીઓએ ઇરાનીઓ ઉપરથી લીધું છે કે ઇરાનીઓએ યાહુદીઓ ઉપરથી લીધું છે તે બાબે ૩૦ હાઉગ પોતાના રેસાલામાં એક જગ્યાએ પેહેલે શક દેખાડે છે કે એ નક્કી કહેવું મુશ્કેલ છે. (૨) પણ બીજી જગ્યાએ (૩) ઉપર મથાળે ટાંકેલા ફકરાને આધારે તે એ મતને “ખરેખર જરથોસ્તી મત” ગણે છે. વળી આગળ ચાલતાં તે એ બાબે વધારે મજબુત રીતે નીચે પ્રમાણે બોલે છે :—(૪)

“In consequence of Burnouf's inquiries into the phrase *Yavaêcha Yavatâtaêcha* (which had been translated by Anquetil “till the resurrection”, but which means nothing but “for ever and ever”), the existence of such a doctrine in the Zend-Avesta was lately doubted. But there is not the slightest reason for doubting it, as any one may convince himself from the passage quoted in p. 217, where it is clearly stated that the dead shall rise again. That the resurrection of the dead was a common belief of the Magi, long before the commencement of our era, may be learned, from the statement of Theopompus. Now the question arises, had Spitama Zarathushtra already pronounced this doctrine, which is one of the chief dogmas of Christianity, and of the Jewish and Mahommedan religions, or is it of later, perhaps foreign origin ?

Though in the Gâthâs there is no particular statement made of the resurrection of the dead, yet we find a phrase used which was afterwards always applied to signify the time of resurrection, and the restoration of all life that has been lost during the duration of creation. This is the expression *frashem kere-naon ahûm* (Yas XXX 9), ‘they make the life lasting’, i.e., they perpetuate the life. Out of this phrase the substantive *frashô-kereti*, ‘perpetuation’ of life, was formed, by which, in all the later Avesta books, the whole period of resurrection and palingenesis at the end of the time is to

(૧) એ બાબે જુઓ શેઠ ખ. ૩. ૬૩માં “જરથોસ્તી અભ્યાસ” અંક પા. ૨૮૮-૩૦૨.

(૨) Haug's Essays on Parsis 2nd Edition પા. ૫.

(૩) એજ પુસ્તક પા. ૨૧૬.

(૪) એજ પુસ્તક પા. ૩૧૨.

be understood. The resurrection forms only a part of it. That this event was really included in the term of *frashô-kereti* one may distinctly infer from Vend. XVIII. 51, where Spenta-Armaiti (the earth) is invoked to restore 'at the triumphant renovation' of creation, the lost progeny, in the form of one 'knowing the Gâthas, knowing the Yasna, and attending to the discourses'. According to these statements, there can be no doubt that this important doctrine is a genuine Zoroastrian dogma, which developed itself naturally from Spitama Zarathushtra's sayings. There is not the slightest trace of its being borrowed from a foreign source."

પ્રે. જેકસન પણ એજ અતુમાન ઉપર આવે છે. તે કહે (૧) છે કે—

"A question may arise as to whether the Saviour-idea in Mazdaism was a tenet that was taught by Zoroaster himself, or whether it may not possibly be due to some influence of the Messianic idea in Judaism..... A metrical fragment of the Avesta (Frag. IV 1-4), an extract from Yasht XIII. 89 seq. and the well-known passage in the Bundahishn..... (Bd. XXX, 1. seq.), all lend their weight in ascribing this particular teaching to Zoroaster himself. The whole system of the faith appears to be built upon this tenet".

પોતાનાં એક બીજાં લખાણમાં પણ તે કહે છે કે તે અસત્રી જરથોસ્ત્રી મત હતું. તે કહે છે કે It "was a tenet undoubtedly inculcated by Zoroaster some centuries before the Christian era.(૨)"

ડૉ. શેન (Dr. Cheyne) પણ એજ તીયાર ધરાવે છે. (૩)

પ્રે. ગ્રેટજ પોતાની યાહુદીઓની તવારીખમાં એ બાબે નીચે પ્રમાણે કહે છે. (૪).

"One belief emanating from the Iranian religion became part of the spiritual life of the Jews, until it grew at last to be a binding dogma; it was that of the resurrection of the dead from their graves."

(૧) The Biblical World o August 1896 p. 157.

(૨) American Oriental Society's Proceedings, April 1893 pp. XXXVIII-XXXIX.

(૩) The Origin and Religious contents of the Psalter by Dr. Cheyne (1891) pp. 400-01.

(૪) "History of the Jews", by Prof. Graetz I pp. 417-18.

મીં આવજેર નામના વીદ્વાને “ભવિષ્યની જીંદગીનાં મતની તવારીખ” એવે નામનું એક ઉપોગી પુસ્તક લખ્યું છે તેમાં પણ એવાજ વિચાર જણાવ્યા છે^(૧).

ત્યારે રિસ્તાખેજનો અસલ ખ્યાલ શું છે :—હવે ત્યારે ગાથા, યસ્તો, પેદલવી લખાણો વીગેરેની લંગાણ તપાસ ઉપરથી આપણે શું સેવટ ઉપર આવીયે ? રિસ્તાખેજનો અસલ મુળ વિચાર, અસલ મુળ ખ્યાલ શું છે ? પેદલવી પુસ્તકોમાં તો, સપાટી ઉપરથી તપાસતાં, તે એક હવે પછીના બનાવ તરીકે મુખ્ય ગણવામાં આવ્યો છે. શું તે એમજ છે ? ના. અગત્યતે, પેદલવી પુસ્તકોમાં એક ભવિષ્યનાં સેવટનાં રિસ્તાખેજ માટે કહે છે તે ખરૂં છે. કોઈ અનીયમિત સેવટના વખત માટે કહેવામાં અને માનવામાં આવે છે કે ત્યારે સર્વ સાફ થશે. પણ અસલમાં એનો ખ્યાલ શું છે ? શું અસલ ખ્યાલ તે સેવટના ખ્યાલ સાથે કોઈ ચાલુ બનાવને નથી બેડતો ?

ગાથામાં, જ્યાં આપણે રિસ્તાખેજની બાબતનું અસલ ખીજ જોઈએ છીએ, ત્યાં હાડકામાંથી ઉત્તું થવાની બાબત યા સવળાં ગુજરેલાંઓ એક ચોકસ વખતે ઉત્તું થવાની બાબત નથી. તેમાં જે બાવાઈ છે તે આ છે કે એક બતની તાજગી યા વધારા, યા સંપૂર્ણતા તરફ સર્વની કુચ ચાલુ છે. તેમાં પણ બકાઓ (સંજોખ્યનેતા) એ ભાગ લીધો છે અને લશે. તે તાજગી, વધારા અને સંપૂર્ણતા તરફની કુચમાં પેગમ્બર જરથોસ્ત પોતે, તેના મળતા વીશેકો અને ત્યાર પછી તેનાં પવિત્ર કદામો ઝોચરનાર એ ભાગ લેવાનો મરજી દેખાડે છે.

ગાથા મુકી જમ્યાદ યસ્ત ઉપર આવતાં આપણે એ અસલના વિચારને જરા આગળ વધેલો જોઈએ છીએ અને તે એમ કે એવા ચાલુ વધારાને માટે જાણે કેમ એક સેવટનો વખત ધાર્યો છે અને તે વખત સાથે સવળાં ગુજરેલાંઓને પાછા તાજાં થઈ ઉભા થવાનો વિચાર જોડેલો છે. એ યસ્તમાં પણ અસલ કશી ફેરેતી યા તાજગીનો ખ્યાલ રાખ્યો છે પણ તે સાથે એક ચોકસ વખતે ગુજરેલાંઓને ઉઠવાનો વિચાર જોડેલો છે. પણ તે છતાં હજુર તે બનાવ સાથે હાડકાંઓનો સંબંધ જોડેલો નથી. તે બનાવમાં અગત્યનો ભાગ લેનાર એક ભવિષ્યનાં સંજોખ્યનત અથવા સોસ્યોશ માટે ફરવરદીન યસ્ત (ફ. ૧૨૯) માં જોલવામાં આવે છે. ત્યાં તે સોસ્યોશનાં “અસ્તવત એરેત” નામમાં આપણે પહેલે હાડકાંનો જરાક ખ્યાલ જોઈએ છીએ. પણ તે ઉપરથી પણ હાડકાંમાંથી ઉભાં થવાનો ચોકસ ખુદલો ખ્યાલ મળતો નથી. એમ ત્યાં ખુદલો ખ્યાલ મળતો નથી, તે છતાં વંદીદાદમાં જ્યાં મરણ પામેલી લાસને અવલમનજ પોહોંચાડવા માટે જોલવામાં આવે છે ત્યાં હાડકાંને જુદાં રાખવા કહે છે. તે ઉપરથી દીસે છે કે રિસ્તાખેજનો ખ્યાલ હવે હાડકાં સાથે વધારે જોડવા માંડ્યો.

અવસ્તા મુકી પેદલવી સાહીત્ય ઉપર આવીયે છીએ ત્યારે આપણે એ રિસ્તાખેજની બાબતને તરેહવાર રીતે, અને જરાક ગુચવાડો પણ ઉતપન્ન કરે તેવી રીતે, આગળ વધેલી જોઈએ છીએ. દાદેસ્તાને દીની, બુનદેહશ, બહમન યસ્ત, શાયસ્ત લા શાયસ્ત, મીનોખેરદ અને વીરાફનામું, એ સવળાંમાં આપણે રિસ્તાખેજનો વિચાર આગળ વધેલો જોઈએ છીએ. તે બનાવ સાથે હાડકાંઓને જોડવાની બાબત પણ આપણે દાદેસ્તાને દીની અને બુનદેહશમાં આગળ વધેલી જોઈએ છીએ.

(૧) History of the Doctrine of Future Life by W. R. Alger, pp.140-141; જુઓ દસ્તુર ડા. પે. સંજાની Civilization of the Eastern Iranians I p. 108.

રિસ્તાખેજ એક ચાલુ બનાવ—હવે હું જે કહેતા માંચું છું તે આ છે કે રિસ્તાખેજ કાષ્ટ સેવકનો, કાષ્ટ એક ચોક્કસ વખતનોજ બનાવ નથી, પણ ચાલુ બનાવ છે. એમ પહેલેથી લખનારાઓ પણ માનતા હતા, તે વીરાફનામા ઉપરથી માલૂમ પડે છે. તે પુસ્તક પ્રમાણે સરોશ યજ્ઞ અને આદર યજ્ઞ વીરાફને ખેડુસ્તમાં લઈ જાય છે. તે માટે કહે છે કે (ખાખ પ ૬. ૧૦-૧૧):

“અવત નુમાયમ...યેહલુ-તને રિસ્તાખેજ.” એટલે “અમે તુને રિસ્તાખેજનું બનવું દેખાડીએ.” હવે જો રિસ્તાખેજ ફક્ત હવે પછી બનવાનો એક ચોક્કસ વખતનો બનાવ હોય, તો વીરાફ-એનાં એ વર્ણનની હકીકત તમો ગમે તેવી રીતે સમજો-આજથી ૧૫૦૦ વરસ ઉપર તે કેમ જોવા પામ્યો હોય? એ દેખાડે છે કે એ એક ચાલુ બનાવ છે.

રિસ્તાખેજ એક ચોક્કસ વખતનો બનાવ નથી—રિસ્તાખેજ ત્યારે એક ચોક્કસ વખતનો બનાવ નથી. તે એક ચાલુ બનાવ છે. આ દુનિયામાં, આ જગતમાં શારીરીક ફેરફાર ચાલુ છે. કાષ્ટ ગુન્નર્યું કે નાશ પામ્યું. તે હંમેશનું નાશ પામ્યું યા નીસ્ટીમાં ગયું, એમ નથી. તે ફેરફારમાંથી પસાર થાય છે. તે કાષ્ટ નવા રૂપે જીવતુંજ છે. એક લીલાં ઝાડ ઉપરથી એક ફળ યા બીજ પડ્યું, તે સુકાયું, તેના લુકા થઈ ગયા, તે મરી સાથે મટી મળી ગયું, તે મટીમાંથી પાછું બીજાં ઝાડ તરીકે ઉગશે, મોટું થશે, ફળ આપશે. એ મુજબ ગુન્નરેલાં (રિસ્ત) ઝાડ યા ફલમાંથી નવું ઉભું (બીજ) થયું. એ એક જાતની શારીરીક રિસ્તાખેજ યથા. એમ શારીરીક રિસ્તાખેજ રાત દાહડા ચલુ છે. જેમ ધર્મ પુસ્તકો, તેમ કુદરત, જે પોતે બોદાનું એક મોટું ધર્મ પુસ્તક છે, તેની વીધા રિસ્તાખેજ માટે એ પાઠ આપણને શીખવે છે.

કુદરતમાં રિસ્તાખેજ ચાલુ—કુદરતમાં રિસ્તાખેજ ચાલુ છે. એક રીતની રિસ્તાખેજ આપણ દરોજ જોઈએ છીએ. બીજી રીતની રિસ્તાખેજ આપણ દર મોસમે જોઈએ છીએ. ત્રીજી રીતની રિસ્તાખેજ આપણ દર સાલ જોઈએ છીએ. ચોથી રીતની રિસ્તાખેજ આપણ ચોક્કસ વર્ષોને ગણે જોઈએ છીએ. તેમ પાંચમી રીતની રિસ્તાખેજ જીંદગીની સેવટે જોઈએ છીએ. એવી છઠ્ઠી અને બીજી વધુ રિસ્તાખેજોની આશા આપણે બાપ્તિસ્મની જીંદગીના તબક્કામાં રાખીએ.

ત્યારે આપણે ઉપર કહ્યું તેમ રિસ્તાખેજ દરોજ ચાલુ છે. દીવસ તમામ થતાં, સુર્ય અસ્ત પામતાં કુદરત જાણે નીંદ્રાને વસ થાય છે અને સવાર પડતાં જાણે તાજ થઈ ઉઠે છે. એ જાણે કુદરતની દરોજની રિસ્તાખેજ (daily resurrection) છે. ઉનાળો તમામ થાય છે કે શીયાળો એસે છે. મોટે ભાગે ઝાડપાતે પોતાની લીલાંતરી જાણે ખોડે છે. ઝાડોમાંનો રસ જાણે નીચે ઉતરે છે. ઉનાળો ખેરતાં જાણે સઘળું પાછું સજીવન થાય છે. એ જાણે વાર્ષિક રિસ્તાખેજ (annual resurrection) છે.

એક ખેડુત બનાવના સુંદર ભરેલા દાણો લે છે. તેને જમીનમાં નાંખે છે. તે દાણો ફાલી જાય છે, જાણે મરણ પામે છે. થોડા વખતમાં તેમાંથી એક સુંદર શેષો ઉગી નીકળે છે. તે મોટો થતો જાય છે અને એકના એકનીસ દાણા આપે છે. એ ત્યારે મોસમની રિસ્તાખેજ (seasonal resurrection) છે.

આત્મીક રિસ્તાખેજ—જેમ શારીરીક રિસ્તાખેજ તેમ આત્મીક રિસ્તાખેજમાં પણ એમજ છે. તે એક ચાલુ બનાવ છે. એવી રિસ્તાખેજ થતી આવી છે, ચાલુ છે અને

ચાલુ રહેશે. કોઇ કહેશે કે ધર્મ પુરતકોમાં તો એ વીધે ભવિષ્યના બનાવ તરીકે બોલાયું છે. અક્ષયને તેમ છે. પણ જીવ, વર્તમાન અને ભવિષ્ય કાળ ક્રમ સરખામણીના શબ્દો છે. જે ગઇ કાલે ભવિષ્ય ગણાતું હતું, તે આજે વર્તમાન ગણાયું છે અને આવતી કાલે જીવ ગણાશે. આવતી કાલે તે અજ્ઞને મનથી ભવિષ્ય છે. તે કાલે વર્તમાન થશે અને પરમ દાહારે જીવ થશે.

રિસ્તાખેજ કરતાં ક્રશો કેરેતી બેહેતર શબ્દ—આ બાબતના સંબંધમાં રિસ્તાખેજ કરતાં આપણાં અવસ્તાનો “ક્રશો કેરેતી” શબ્દ વધારે સહી અને ગુંચવાડો તાબે એવો શબ્દ દિમે છે. ક્રશો કેરેતી એટલે “દુન્યાને તાજી રાખવાનું કામ.” ત્યારે ક્રશો કેરેતીમાં કામ કરવાનાં નવાં ખેતર (a fresh field of action) નો ખ્યાલ સમાયેલો છે. આ શબ્દ મુજબ ત્યારે જે પણ ગુજરે યા પસાર થાય તે જાણે નવી હાલતમાં પસાર થાય. એ મુજબ રિસ્તાખેજ યા ક્રશો કેરેતી કાંઇ એકસ વખતનો બનાવ નથી પણ એક ચાલુ દોડનો બનાવ છે.

મરણુ તેજ જન્મ—આ વિચાર મુજબ મરણુ તેજ જન્મ. આપણે કોઇ પુરૂષ માટે કહીએ કે તે મરણુ પામ્યો. તેજ પુરૂષ માટે કહી શકીએ કે તે જન્મ પામ્યો. તે શબ્દ મરણુ પામ્યો યા ગુજર પામ્યો તે આ જીંદગીથી. પણ તેમ મરણુ પામતાં યા ગુજર પામતાં તે બીજી જીંદગીમાં જન્મ પામ્યો. આ વિચારમાં મરણુ ત્યારે પાતાનો ઘણો કંપ બોલે છે. મરણુ અને જન્મ, કાળ યા હાલતનાં સંબંધમાં, જાણે સરખામણીના શબ્દો થઇ પડે છે. તે રીતે વિચાર કરતાં આપણે ત્રીજી બામદાદે પુલ ગુજર થયા બાબે યા બીજી દુનિયામાં જવા બાબે બોલીએ છીએ તે જાણે આપણી પોતાની એક જાતની જૂદી રિસ્તાખેજ છે. આપણુ આ જ્ઞાનમાંથી ગુજરી જઇ તે બીજી જ્ઞાનનાં પાછા ઉડીયું. ખ્રીસ્તીએ કાદસ્તને મરણુ પછી ત્રીજે દિવસે ખરેખર પાછો ઉડેલો માને છે. તે માટે તમે ગમે તેમ ધારો, પણ, આપણે જીવર વિચાર કર્યો તેમ, તેઓ તે બનાવ માટે resurrection (રિસ્તાખેજ) શબ્દ વાપરે છે તે એક રીતે દરસ્ત છે.

વર્ષી તેજ વર્ષ—આપણે એક માણસનાં ગુજરવા પછીનાં એક વર્ષના અરસા માટે વર્ષી તરીકે બોલીએ છીએ. તેના જન્મ પછીના એક અરસા માટે વર્ષ તરીકે બોલીએ છે. વર્ષી અને વર્ષ એક એકજ શબ્દ છે. પણ જ્યારે એક મરણુ સાથ જોડાયેલો છે ત્યારે બીજો જન્મ સાથ જોડાયો છે. પણ જ્યારે જીંદગીનો ઉપર મુજબનો ક્રશો કેરેતીના ખ્યાલ સાથનો ચાલુ દોર જોઇએ છીએ ત્યારે ઉપલા વિચાર મુજબ વર્ષી તેજ વર્ષ છે. એક માણસની આ જીંદગીનાં સંબંધની વર્ષી તે તેની બીજી જીંદગીનાં સંબંધનું વર્ષ છે. એક દલગીરીનો બનાવ ગણાય છે. બીજો ખુશાલીનો બનાવ ગણાય છે. પણ તે આપણુ જીવતાંઓના સંબંધમાં છે. તે એક જાતના આપણુ સ્વાર્થને લીધે છે. મરનારની સગતથી આપણે જે લાભ ભોગવતા હોઇએ—પછી તે લાભો ધનના હોય કે તન અને મનના હોય—તે લાભો દુર થવાથી આપણે મનથી તે દલગીરીનો બનાવ છે. પણ મરનારને મનથી તે તેમ નથી.

એક અસલી તાલકાવાળાઓને માટે કહે છે કે કોઇની સાલગીરેહનો દિવસ પણ તેઓમાં ખુશલીનો દિવસ નહીં ગણાતા, પણ દલગીરીનો ગણાતો. તેઓ કહેતા કે “એક માણસનું વર્ષ ઉગે એટલે તેની જીંદગીનું એક સાલ એકું થયું. તે એક વર્ષ તેનાં સેવટની, તેના મરણુના વખતની નજદીક પોંદ્યાઓ. માટે તે બનાવ ખુશીના બનાવ કરતાં

દલગીરીના બનાવ સમાન હોય.” આ વિચાર વીધે તમે ગમે તે ધારો, પણ તે દેખાડે છે, કે વર્ષા કે વર્ષ, એ પણ એક રીતે સરખામણીના શબ્દો છે અને તેઓ સાથે દલગીરી અને ખુશી આપણે ચોક્કસ વિચારોથી જોડીએ છીએ.

એક લખનાર કહે છે તેમ—

“All life is a mere progression, a pressing on and on, and death itself but a higher development into a more perfect life.” એટલે “કુલે જીવંતી એક વધારો છે, આગળ અને આગળ વધવું છે, અને મોત પોતે ફક્ત વધારે સંપૂર્ણ જીવંતીમાં પસાર થતો એક ચઢતો પ્રવૃત્તિ થતો વધારો છે.” ત્યારે વર્ષા અને વર્ષ જાણે સરખામણીના શબ્દો થઈ પડે છે.

રિસ્તાખેજનો ખ્યાલ આશાવંતો છે:—ત્યારે આત્મીક રિસ્તાખેજનો ખ્યાલ આશાથી ભરપૂર છે. તે ગુજરેલાઓ માટે પણ આપણને આશાવંતા બનાવે છે, કે તેઓ માટે કોઈ ભવિષ્ય સરજેલું છે. જો આપણું કોઈ ગુજરેલું બહું વાહલું હક થયું હોય તો તેને માટે પણ આપણને ખુશીવંતી આશા છે કે તેના વધારા માટે કોઈ આગળ વધારા અને વધારાના તબક્કા છે, જે સર્વ તબક્કા જાણે તેને માટે નવી રિસ્તાખેજ છે. જો તે જીવેલે માર્ગે જીવંતી ગુજરી હક થયું હોય તો તેને માટે પણ આપણને આશા છે કે તે પરમકૃપાળુ બાપની મેહર અને માયા હેઠળ તેને માટે કોઈ રિસ્તાખેજ, કોઈ ક્રશો કેરેટી છે, જેમાં તે આગળ સુધારો અને વધારો કરશે. જેમ આપણે કહ્યું કે આપણા “રિસ્તાખેજ” શબ્દ કરતાં આપણો ક્રશો કેરેટી અથવા ક્રશોકન્ટ શબ્દ મેહર છે, તેમ કહે છે કે ખ્રીસ્તી ધર્મ પુસ્તકોમાં રિસ્તાખેજ માટે વપરાતા Resurrection શબ્દ કરતાં તે માટેનો અસલ યુનાની શબ્દ ‘Anastasis’ મેહર શબ્દ છે અને તે ખરો ભાવ્ય દેખાડે છે. એ પાછલા શબ્દમાં “Ana” નો અર્થ “આગળ” “ઉપર” (forward, upward) થાય છે. તેથી એ શબ્દ વધારા (advance or ascent) નો ખ્યાલ દરસાવે છે.

ખ્રીસ્તી ‘એનાસ્ટેસીસ’ (Anastasis) ને ઇરાની ક્રશો કેરેટી:—ક્રશો કેરેટી માટેના આપણા ઉપલા વિચારોનાં સંબંધમાં અસલી ખ્રીસ્તીઓના “એનાસ્ટેસીસ” શબ્દનો વિચાર અહીં કરવો દરેક દીસે છે. આ બાબે રેવરંડ ચેમ્બર્સ પોતાના “આત્મીક દુનિયાના વિચારો,” નામની ચોપડીમાં નીચે મુજબ કહે છે:—

“There is an *anastasis*, or advancement, that comes at physical death, when the “inner-man”—the spirit encased in its spirit-body leaves the earthly tabernacle, and rises into a higher phase of existence. We do not think that this is the only *anastasis*. There may be many goings-forward in the Spiritual World, and we believe there will be one great consummating *anastasis* when the perfected man-spirit shall be made in spiritual bodily presence” (“Thoughts of the Spiritual”, by Rev. Arthur Chambers, p. 62).

એટલે “શારીરિક મરણ વેળાએ એક ‘વધારો’ અને છે કે જ્યારે તે માણસનું ખરું સ્વરૂપ, તેના મીનાઈ તનમાં રહેલું રહે, આ ખાકી શરીર છોડે છે અને હૈયાતીના ચઢતા તબક્કામાં પસાર થાય છે. અમો ધારતા નથી કે ફક્ત આજ એક વધારો છે.

આત્મીક દુનિયામાં એવા ઘણા આગળ વધારાઓ હોય અને અમો માનીએ છીએ કે સેવટનો એક સંપૂર્ણ વધારો થશે જ્યારે સંપૂર્ણ થયેલું માણસાદિ ૩૬ મીનોષ શારીરીક રૂપમાં ઉત્પન્ન થશે.”

હવે આપણે આગળ ક્રેશો કેરેલી શબ્દનો અર્થ તપાસ્યો. ત્યારે જોયું કે તેનો ધાતુ (ક્ર-અન્ય) પ્રમાણે અર્થ “આગળ વધારો” થાય છે. ત્યારે એ શબ્દ ખ્રીસ્તીઓના anastasis ને મળતો છે.

આ લખનાર કહે છે કે ખ્રીસ્તી શબ્દ resurrection (રિસ્તાખેજ) ને લાટીન રૂપ છે તે અસત્ય યુનાની લખાણમાં anastasis (વધારો) છે. એ અસત્ય એનાસ્તેસીસ શબ્દ ‘રીસરેક્શન’ કરતાં વધારે દરસ્ત છે. તે એ માટે નાચે પ્રમાણે કહે છે^(૧) :—

“The adoption of the Latin word “resurrection” as a translation of the Greek word *anastasis* is most unfortunate, and has caused mankind to lose sight of a great truth. The two words are not of like significance. The preposition “Ana”, in the word “anastasis”, denotes *upward* or *forward*, while “re”, in the word “resurrection”, signifies *backward*. “Anastasis” suggests the idea of an advance or an ascent, and as the Fathers of the early Eastern Church described it—the passage of a being from a lower to a higher plane of life and experience. From the Latin word “Resurrection” has come the materialistic notion of the soul’s return to the physical body—a resuscitated dead body rising up out of its grave: an idea not contained in the Greek word “anastasis”.

આજ વિચાર આપણે આપણા ક્રેશોકેરેલી અને રિસ્તાખેજ શબ્દને લગાડીએ કે ક્રેશોકેરેલી, જેમાં (ક્ર-અન્ય) આગળ વધારાનો અર્થ છે, તે રિસ્તાખેજ કરતાં વધારે બેહેતર શબ્દ છે. તેમાં શારીરીક કરતાં આત્મીક ખ્યાલ વધારે છે.

ખુદ રિસ્તાખેજ શબ્દનો ભાવાર્થ :—આપણે ક્રેશોકેરેલી શબ્દ મેં ઉપર કહ્યું તેમ anastasis (વધારો) ને મળતો છે. તેથી ઉતરના શબ્દ તરીકે રિસ્તાખેજ શબ્દ આપણે લેઈએ તો પાછલાં ઘણાંક બીગડેલાં રૂપ કરતાં તેને અગ્રેજી પેલીન્જેનેસીસ (Palingenesis) ને અર્થ લેવાતું હું પસંદ કરું, કે જેમાં યુજરેલાંઓએ પોતાના મોઢા હાડખીંજરમાં ઉભા થવાનો ખ્યાલ નથી, પણ કોઈ નવી હાલતમાં પસાર થવાનો ખ્યાલ છે.

ત્યારે અસલ અવસ્થાની રૂઠી (Spirit) મુજબ રિસ્તાખેજનો બોધ આપવા માટે આ ઘડો લેવા માટે આપણે જે ખ્યાલ આધરો જોઈએ, તે મારા વિચાર પ્રમાણે અગ્રેજી Palingenesis શબ્દ પ્રમાણેનો હોવો જોઈએ અને તહીં કે સાધારણ રીતે Resurrection પ્રમાણેનો સમજવામાં આવે છે તે મુજબનો. અગ્રેજીમાં પણ એ એક શબ્દો એકમેકને અર્થે વપરાય છે. પણ ધાતુ પ્રમાણે Palingenesis નો અર્થ (palin again and genesis birth) “ફરીથીનો જન્મ” એ મુજબ લેવો. હું “ફરીથીનો જન્મ” શબ્દો વાપરું છું તેથી ખાખસુસ કોઈએ “અબાર” શબ્દ, જેમ તેને સાધારણ અર્થે સમજવામાં આવે છે તેમ, લેવાની જરૂર નથી.

મોં. બાલાંશનું પાલીનજેનેસીસ નામનું પુસ્તક :—મોં. પીએર સીમોં બાલાંચ (M. Pierre Simon Ballanche) નામનો એક ફ્રેંચ શીલસુદ્ધ ૪૦ સં ૧૭૭૬ થી ૧૮૪૭ માં થઇ ગયો છે. તે “થીઓક્રેટીક સ્કૂલ” (Theocratic School) ના વર્ગનો એક શીલસુદ્ધ ગણુનો હતો. થીઓક્રસી (Theocracy) નો અર્થ ધાતુ મુજબ “ખોદા (Theos, Deus) સાથે સંબંધ” એમ થાય છે. એ પંથવાળા શીલસુદ્ધ પુરાણી શીલસુદ્ધી પ્રમાણે પોતાના ચીંતનથી ખોદા સાથ અતલગના સંબંધ (an intimate union of the soul with God in contemplation) માં આવવા માટે, આપણા શબ્દોમાં બોલીએ તો “ખેશી એ દાદાર હોરમજદ” માટે વિચાર કરતા હતા.

હવે આ ફ્રેંચ શીલસુદ્ધ માટે કહે છે કે તેણે “Paligénésie Sociale” નામનું એક પુસ્તક લખવા માડ્યું હતું. એ તે વર્ગનું એક પુસ્તક ગણાતું કે જે પુસ્તક “થીઓક્રેટીસીઆ” (Theodœa) વર્ગનું એટલેકે “ખોદાતાવાનાં ઇનસાફને બરહક દેખાડનાર” પુસ્તક ગણાય. આપણે જાણીએ છીએ કે શીલસુદ્ધમાં આ એક તકરારી સવાલ છે કે ખોદાતાવાની શક્તિ અને ઇનસાફને આ જાનતું કેમ હોય કે આ દુનિયામાં બદી (Evil) આમેજ હોય ? ત્યારે કુદરતી બનાવોના સંબંધી યા નીતિ સંબંધી બદી (natural or moral evil) તે દાદારે દુનિયામાં જામેજ રાખી છે યાને ચાલુ રહેવા દીધી છે, તે તેના ઇનસાફને કોઇ રીતે આડે આવતી નથી એમ તે દેખાડવા માંગે છે. આ દુનિયાની મુજસ્તે વખતની તવારીખમાં એક પછી એક જે બનાવો બન્યા છે, તે તે દાદારના ઇનસાફને અનુસરતા બનેલા છે અને તેથી માણસોએ જાણવું અને ધડો લેવો, કે હવે પછી પણ તેમજ બનશે. તેના શીલસુદ્ધીભર્યાં લખાણની આ મતલબ કહેવાય છે. એ પુસ્તકના ત્રીજા ભાગમાં સેવટે તેણે જે દેખાડવાની મતલબ રાખી છે તે આ કહેવાય છે કે સામટી રીતે માણસ જાત (Humanity) સેવટે પોતાનાં સંપૂર્ણ વધારા અને સુધારાની સેવટની નેમ (final aim) પામશે અને તે દાદારની પેદાયશમાં ટોચે પોહોંચતી કીર્તિ (Crowning glory) મેલવશે કે જે ટોચે માણસ પોહોંચે એમ તે દાદારની પોતાની મરજ છે. પોતાના શીલસુદ્ધીભર્યાં લખાણના તેણે ત્રણ ભાગ કીધા હતા. ૧ L'Orphée (Orpheus). ૨ La Formale, અને ૩ La Ville des Expiations. એમાં L' Orphée નું “ઓર્ફીઅસ” નામ એ નામના યુનાની દેવતા સાથે જોડાયેલી તરેહવાર વર્તાઓ અને ક્રિયાઓ અને વિચારો મુજબ છે. પણ કહે છે કે એનાં નામ સાથે જોડાયેલી ક્રિયાની અસલ મુજ નેમ અને શુભ મતલબ જીંદગીની પવિત્રતા (purity of life) હતી.

La Formale (i.e. formula or Prescription) નું નામજ દેખાડે છે કે તેમાં એક ચોક્કસ નેમી આપેલા મુકરર (prescribed) કરેલા નિયમ પ્રમાણે ચાલવાનો બોધ હતો.

L' Expiation નું નામ દેખાડે છે કે નેમી આપેલા નિયમ યા કાનુન ઉપર નહીં ચાલવામાં કોઇ ભુલ થઇ હોય તો તેથી પસ્તાવો કરી ખરા નિયમ, ખરા માર્ગ ઉપર આવવું, એ આગળ વધવાનો એક માર્ગ છે.

એ શીલસુદ્ધનાં લખાણની સેવટની મતલબ આ કહેવાય છે કે માણસ જાતની પેદાયશના સંબંધમાં તે દાદારની નેમ, સેવટનો સંબંધ (ખેશીએ દાદાર હોરમજદ), અસલ પવિત્ર હાલત ઉપર આવવું (rehabilitation) છે. દાદારે નેમેલા નેકીના સંપૂર્ણ કાયદા બિપરથી માણસ હરેલો છે તો તેણે સેવટે તે કાયદા બિપર ચાલીને તે દાદારની

મેહેરમાં પાછું ફરતા (rehabilitate) થવું. એ માણસ જાતની, જેમ દરેક માણસની તેમ સર્વ માણસોની સેવટની નેમ હોવી જોઈએ.

રિસ્તાબેજ એક સ્થિતી (plane) પરથી બીજી પર જવું છે—ત્યારે રિસ્તાબેજ—દરેક માણસની રિસ્તાબેજ—તેની એક સ્થિતી (plane)માંથી બીજી સ્થિતીમાં જવાની હાલત છે કે જ્યાં તે વધારે ચપલ હાલત ભોમવે છે. આ દુનિયામાંથી મરણને શરણ થઈ પસાર થઈ બીજી જીવંતીમાં જવું એ પણ એક જાતની રિસ્તાબેજ છે. આ દુનિયામાં મારું રવાન, જે કેટલાક શારીરિક અટકાવો (Physical restrictions) પામવું હતું તે અટકાવોથી મરણ આદિ છુટકું થશે. મારું રવાન પોતાને માટે હવે વધારે ચપલ ખેતર જોશે. ત્રીજી બામદાદે મારું રવાન ચીનવડ પુલ પસાર કરી બીજી જીવંતીમાં જો ભડી હાલતમાં ચઢતી હાલતમાં પસાર થાય તો તે મારી એક પ્રકારની રિસ્તાબેજ છે. મારે માટે જો એવી બીજી ચઢતી હાલતના તબક્કાઓ, ચઢતી વધારાઓ સરળતા હોય તો તે સધળા મારી બીજી રિસ્તાબેજો છે. મારી સેવટની રિસ્તાબેજ તે છે કે જ્યારે હું વધારામાં આગળ વધતો વધતો અને સુધરતો સુધરતો ચઢતી હાલત પામી સંપૂર્ણતાની હદે પોહોંચતાં તે દાદારની સંપૂર્ણ ખેશી (ખેશીએ દાદાર હોરમજદ)માં આવું. આ વિચાર મુજબ ત્યારે રિસ્તાબેજ કાંઈ એક ચોક્કસ વખતનો, સર્વ માટે એક વખતનો જ બનાવ નહીં ગણાય. કદાચ એમ ધાર્યું કે જે સેવટની રિસ્તાબેજ માટે હું બોલ્યો તે સેવટની રિસ્તાબેજ આપણે સર્વ માટે એકી વેળાએ હોય. પણ તે માટે આપણે કહીએ કે તે આપણે ચોક્કસ જાણી શકતા નથી. ત્યારે રિસ્તાબેજ દરેક માટે એક ચાલુ બનાવ છે. તે એક જ બનાવ યા એક જ ચોક્કસ વખતનો બનાવ નથી.

રિસ્તાબેજના અથવા વધારે બરાબર બોલીએ તો પ્રશોકર્ષના ચાલુ અને ચાલુ વધારાના આવા વીચારો ઉપરથી, ઉપર નામ દીધેલો રેવરંડ એમખસ, આ દુનિયાની આપણી જીવંતીને એક જાતની કીન્ડર ગાર્ડન (kindergarten) ની જીવંતી સાથે સરખાવે છે, જેમાં પુર્વોત્તર થઈ આપણે બીજી દુનિયામાં ચઢતી નિશાળ (Higher School) માં જઈશું. તે કહે છે કે મરણથી તે ચઢતી નિશાળમાં જતાં આપણે આપણું આ શારીરિક હાડપીંજર છોડીશું. પણ આપણે કાંઈ તદ્દન તન વીનાની હાલત (bodiless entities)માં પસાર થઈશું નહીં પણ આપણું રવાન એક પ્રકારનાં મીનોઇ તન (Spirit-body) માં પસાર થશે કે જે મીનોઇ તનમાં પણ, જેમ આપણે આ શારીરિક તનની હાલતમાં એકમેકથી પરખાઈ શકાયે છીએ તેમ પરખાઈ શકાઈશું.

આ દુનિયાથી જુનર પામતી વખતની આપણી આત્મિક હાલત—પછી તે વખતે આપણે એક પીર પેગામ્બર હોઈએ કે એક યુનેહગાર હોઈએ—ત્રીજી બામદાદે, ધનસાદે જતાં કોઈ નહીં ફેરફાર થાએ તેવી (stereotyped) નહીં થશે. પણ ખોદાની જગતનો કમ્પોઝ છે કે “આગળ વધો (onward),” તેમ આપણે વધારે અને વધારે ચઢતી હાલતે આગળ વધતા રહીશું. આપણે યુનેહગાર હોઈશું તો તેની સજા પામીશું. પણ તે સજા સાથે સ્વચ્છ થઈ તે દાદારની મેહેર અને ચારીમાંથી એક વખત પસાર થઈશું અને આગળ અને આગળ વધી સેવટે તે દાદારની દરગાહમાં તેની ખેશીમાં પોહોંચવાના માર્ગે ઉપર ચઢીશું.

આ દુનિયામાંથીજ આપણે મેહેસ્તી જીવંતી શરૂ કરી હશે તો આપણો માર્ગ, આપણો વધારાનો માર્ગ આસાન અને ખુશાલ રહેશે. જો આપણે તેમ નહીં કર્યું હશે અને લુબેલા

માર્ગે ચાલ્યા હોઈશું' તો, સરઆતમાં આપણે માર્ગ દુઃખી, આપણે અનુભવ કરવો થઈ પડશે. તે કડચ અનુભવમાંથી, તે દુઃખ સાથના માર્ગમાંથી પસાર થતાં, પણ આપણે ચાહીશું તો, આપણે માટે તે દાદારે સારું સેવટ સરજેલું છે. એક પછી એક રિસ્તાખે-જોમાંથી પસાર થઈ આપણે આગળ વધીશું. ભવિષ્યમાં તે દાદારે સર્વ સાદું સરજેલું છે. પોતાની કુદરતને સંપૂર્ણ સુદ્ધ થતી જોવી, તેને પોતાના ખેશીપણામાં આવતી જોવી એ તે દાદારની નેમ છે. તે નેમ પ્રમાણે સંપૂર્ણ જનશે. જે તે દાદારની નેમ પાર ન પડે તો પછી કોણની નેમ પાર પડે ?

રિસ્તાખેજનો આવો વિચાર મરણ બાદની જીંદગીને લાયાનક બનાવતો નથી—રિસ્તાખેજ માટેનો આવો ઊમદા આશાવંત વિચાર (a) મરણનાં દરનો ડંખ થશે કમી કરે છે અને (b) આ જીંદગીનાં કામને મોજલું બનાવે છે.

(a) એ વિચાર મરણનાં દરનો ડંખ કમી કરે છે.—એ વિચાર મરણના દરનો ડંખ કમી કરે છે—તે ફક્ત આપણે પોતા માટે નહીં, પણ આપણાં ગુજર પામેલાં વહાંતોઓ માટે પણ. આ વિચાર, આપણે પોતા માટે, જે આપણે ઊપર મુજબ ધીરજથી ખ્યાલ કરીએ તો તે ડંખ કમી કરે છે. એ વિચાર આપણને દરશાવે છે કે મરણ કાંઈ નીસતીનો ચા સદાના દુઃખનો દરવાજો નથી. પણ કોઈ ચાતુ ચપળ હાલતનો, ભલાં ભવિષ્યનો દરવાજો છે, કે જે ભલાં માટે આપણે આ જીંદગીના તૈયાર રહેવું જોઈએ.

(b) એ વિચાર, ગુજરેલાંની જીવંતીનો ડંખ કમી કરી, સંબંધ દેખાડે છે—વળી એ વિચાર આપણાં ગુજરેલાં ખેશીઓની જીવંતીનો ડંખ પણ કમી કરે છે. આપણી ફર્વદીન યસ્તનો ૧૩ મો “યાઓ વીસાત”નો કલ્લો આપણને કહે છે કે ગુજરેલાંઓ અને આપણે વચ્ચે એક પ્રકારનો સંબંધ (Communion), જે આપણે તે ચાલુ રાખવા માંગતા હોઈએ તો અને તે માટે લાયક થઈએ તો ચાલુ છે. એ યસ્ત કહે છે કે આપણે જીવતાંઓનાં શરીરમાં સમાયલું રવાન (incarnate Spirit) આ હાલમંદ શરીરથી છુટા પડેલાં રવાન (disincarnate spirit) સાથે સંબંધ ધરાવી શકે છે.

ગુજરેલાંઓ સાથના સંબંધનો એક માર્ગ, તેઓ માટે બંદગી :—ગુજરેલાં સાથનો સંબંધ યા વેહેવાર જાળવવાનો એક માર્ગ તેઓ માટેની બંદગી છે. કેટલાક સાહેબો એમ કહે છે કે “એવી બંદગીની અસર કબુલ રાખતાં કુદરતનો કાયદો તુટે છે, ઇનસાફનો કાયદો—કે કરણી તેવી પાર ઉતરણી—તુટે છે, તેથી આપણે માનવું જોઈએ કે એક માણસને તેની ચાહારમની બામદાદે જે સજા થઈ હોય યા બદલો મળ્યો હોય તે જાન્યુકનો છે. હામેશનો જાન્યુકનો નહીં તો આ દોર અથવા જમાનાના આ ચક્રના સેવટ સુધીને, તે ચક્રાવાની સેવટના રિસ્તાખેજના વખત સુધીનો તે જાન્યુકનો છે.” આપણને વધુ એમ કહેવામાં આવે છે કે “આપણે ઇનસાફના કાનુનને ખાતર એમ માનવું જોઈએ.” પણ આપણે કહીશું કે “માનવું જોઈએ એ એક વાત છે અને ખરેખર માનવું એ બીજી વાત છે. માણસો શું એમ ખરેખર માને છે કે ?”

રેવરંડ ચેમ્પર્સ આ બાબે વાજખી રીને કહે છે કે “કોઈ પણ મોહામતવંતો મરદ યા સ્ત્રી, જેની બાપડી અથવા છોકરું અથવા વાહલું ગુજરી ગયું હોય, અને તે એવી હાલતમાં ગુજરી ગયું હોય કે તેની જીંદગી ઉપરથી આપણે એવું કહી નહીં શકીએ

કે ‘તે મુકતી પામ્યું છે,’ તે મરદ યા સ્ત્રી, જે તેઓ એમ માને કે તેના તે વાહવાનું રવાન મરણ બાદ એવી (દોષજી) હાલને પોહોમ્યુ છે કે ખોદાની માફ કરતી મેહેર-બાની વગીક તેને પોહોમ્યી શકે નહીં, તો તેનું મગજ સલામત રાખી શકે નહીં. શુકરાના ખોદાના કે માણસ જાતનાં બંધાંને અર્થે, માણસ જાને ઉત્પન્ન કરેલા ધર્મો કરતાં પ્રેરણા બુદ્ધી (intuitive instincts) વધારે ચઢતી છે.”(૧)

રિસ્તાખેજ આવશે—અને કોણ જાણે કે તે ક્યારે આવશે—ત્યાંસુધી ગુજરેલાંઓ તેઓની ચાહારમની આમદદે તેઓની જે હાલત થઇ હશે તે ભોગવ્યા કરશે, એવો ખ્યાલ, આપણી વિચારશક્તિ માનવાને ના પાડે છે. રિસ્તાખેજ આવશે ત્યાં સુધી તે બીચારાઓ એકજ હાલતમાં રવડ્યા કરશે એવો ખ્યાલ કબુલ રખાતો નથી. ત્યારે માણસની કુદરતી લાગણી રિસ્તાખેજ માટેનો એ ખ્યાલ કબુલ રાખતી નથી.

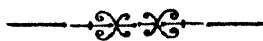
આ દુનિયામાં આપણે જેમએ છીએ કે જેઓ સુખી હોય છે તેઓ પણ—પોતાનાં મને તેવાં સુખ છતાં—દુખીઓનાં દુઃખથી દુઃખી થાય છે. પણ જે રિસ્તાખેજનો ઉપલો કદંગો ખ્યાલ મનમાં રાખીયે તો આપણને એમ માનવું પડે કે પેલી દુનિયામાં કેટલાક દોષજી આત્માઓ પડેલા છે કે જેઓ સદાનું દુઃખ દેખે છે, અને કેટલાક સુખી આત્માઓ સદાનું સુખ દેખે છે, અને પાછલાંઓ પોતાના સુખ વચ્ચે આગલાઓનાં દુઃખથી જરાક પણ દુઃખી થતા નથી. એ વિચાર બીજી દુનિયા માટે આપણા મનમાં સારો વિચાર ઉત્પન્ન કરવાને બદલે આ દુનિયા કરતાં સામેા મોટો વિચાર ઉત્પન્ન કરે છે.

રિસ્તાખેજ ચાલુ છે તે બાબે એક લખનારના વિચાર—“The day of Judgment was a synonym for the present moment. It was eternally going on. We are a living part, however small, of things as they are. If we believe that things, as they are, can be made better than they are, and in that faith set to work, to help the betterment to the best of our ability, however limited, we are, and cannot help being children of the Kingdom. If we disbelieve in the possibility of betterment or do not try to keep it forward, we are and cannot help being damned.”^૨

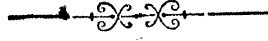
(૧) No loving man or woman, whose wife, or child, or dear one has passed hence in a condition which could not be called “saved”, could possibly retain his or her reason, if it were really believed that death places a human soul beyond the reach of God’s redeeming Love.

Thank God!—for the happiness of humanity—Man’s intuitive instincts are better than his formulated creeds.” (Thoughts of the spiritual by Rev. Chambers p. 75.)

(૨) ‘The Review of Reviews April 1905.

અસલી ધરાની જશનો.

“ હમા જોર બાદ અદીકવશ પીરોજગર કે રાદ યજસ્ને કર્દ-હોમ, દરન યસ્ત-હોમ, મ્યજદ હમા રાઇનીમ. અયોકર્દીહા પ ગન્જે દાદાર અહુરમજદ રયોમંદ ખોરહેમંદ અમેશા-સ્પંદાન ખેરેસાદ (આક્રીને અદાકરોશ, આક્રીને ગાહમખાર. એરવદ તે. દી. અંકલેશ્વરિયાની આદૃતિ પા. ૧૯૬ ફ. ૪).

અર્થ—ફતેહમંદ અશો ફરોહરો સાથે હમાજોર હોજો, કે જેઓને માટે આરાધના કીધી, દરન ઇજ્ઞા, મ્યજદ કીધી. એ સઘળું ઇધેલું રયોમંદ અને ખોરહેમંદ દાદાર હોરમજદના અને અમેશાસ્પંદોના ખળનામાં પોંહયો.”

“ અયાકૃત ખાસ્તાર-હોમ કુ કારે કેરે, યજસ્ને, દરન, મ્યજદ, દહીસ્ને એ અશોદાદ, રાદી ઓ જોર-બરસ્ને, ઓ અશોઆન-સ્નાઇસ્તેદાર, અવરે હમા કારે કેરે અન્દર દામ હમા કુનમ નામ ચીસ્તીહાતર રવાન એ એમાં અએધર પ હમ-કેરે ગુહાન કર્દ ઓ રાઇનીદ પ ખીશી-પદીરસ્ને વ સ્નાયસ્ને એ ફવશે અશોઆન પ ગન્જે દાદાર અહુરમજદ રયોમંદ ખોરહેમંદ અમેશાસ્પંદાન ખેરેસાદ.”

(આક્રીને ગાહમખાર. એ. તેહમુરસની આદૃતિ પા. ૧૯૬-૧૭૭ ફ. ૫).

અર્થ—હું દુવા માગું છું, કે સવાખનાં કામો, ઇજ્ઞસ્ને, દરન, મ્યજદ, અશોદાદનું આપવું, સખાવત, જોર (ક્રિયાની ચીજો)નું લાઇ જવું અને અશોને ખુશી કરવું અને બીજાં સઘળાં સવાખનાં કામો, કે જે હું દુનિયામાં કરું, જે નામ બ નામ મેં (એમાં) અંદી, સઘળા સવાખ કારો (કેરે ગુહાન) સાથે ચાલુ કર્યાં (રવાન કર્દ) હોય અને બળબ્યાં હોય, તે અશો ફરોહરોનાં ખેશીપણામાં કમુત્ર થઇને અને તેઓની ખુશનુદી સાથે દાદાર અહુરમજદ, જે રયોમંદ અને ખોરહેમંદ છે, તેનાં અને અમેશાસ્પંદોના ખળનામાં પોંહાયો.

વિષયની ખાખત—આજે આપણે આપણા જમશેદી નઓરોજનાં જશનની યાદ કરવાને ભેગા મળ્યા છીએ. વળી આજે આપણે આપણામાં ઉભી થયલી એક નવી મંડળી “ શેહેનશાહી જશન મંડળી ”ના આમંત્રણથી ભેગા મળ્યા છીએ. આજે મેં મારો વિષય પણ જશનનો લીધો છે. જશન વિષે અને જશનની ચાક્ષી વીધે હું આગળ બે જુદે જુદે પ્રસંગે બોલ્યો છું. આજે હું આપણાં પુરાણાં જરથોસ્તી જશનો માટે સામાન્ય રીતે બોલવા માંગું છું.

જે મંડળી મારફતે આજે આપણે ભેગા મળ્યા છીએ, તે એક નવી મંડળી છે. આપણામાં એવી અચારનવાર કોઇક મંડળીઓ ઉભી થાય છે, પણ તે થોડા વખતમાં બંધ પડે છે. તેનો સખખ મને આ દિસે છે કે એ મંડળીઓ એક ચોકસ હેતુ રાખવા વીના

૧ આ વિષય ઉપર શેહેનશાહી જશન મંડળી સનમુખ રોજ ૯ મે માહા ૧૩૦૧ શેહેન-શાહી સને ૧૨૭૫ ચન્દ્રજન્મદી, તા. ૨૧ મી માર્ચ ૧૯૦૬ ને વાર બુધને “ જમશેદી નઓરોજ ”ને દિને, સાંજે ૬ (સ્વેનડડં દાઇમ)ને અમલે જરથોસ્તી અંજુમનનાં આતશબેહેરામના મરહુમ શેઠ દાદાભાઇ નશરવાનજી કંત્રાકટરવાળા હોલમાં એક જઠેર ભાષણ આપ્યું હતું.

ભીની થાય છે, અથવા રાખે છે તો તે હેતુને વળગી રહેવા વીના પોતાનું કામ કરે છે. અલખને આ સવળી ધર્મ સંબંધી મંડળીઓ છે. તેઓએ ધાર્મિક વિચારોને વધારવાની પેહેલી નેમ રાખવી જોઈએ. પણ તે નેમ પછી બીજી કોઈ ચોક્કસ નેમ જાળવવી જોઈએ, કે જેથી તે, એક હાથ ઉપર, જે બીજી મંડળીઓનું કામ તે પોતે પણ કરવાથી બીનજરૂર પોતાની ચપળતા બંધ જવા દે નહીં, અને બીજા હાથ ઉપર, જે ચોક્કસ નેમ પોતા માટે ધારી રાખેલી હોય તે ઉપર પોતાની સવળી ચપળતા વાપરે. ત્યારે આ મંડળી માટે હું જે ખાસ કામ જોડું છું, તે આપણું જશનોનું છે. તે કાંઈ ફક્ત જશનો કરાવવાનું નથી. તે તો ધણાંક થયાં છે, થાશે છે અને થશે. પણ તે જશનોની સાથે ખાસ બાંધણો અને વાંચેજો મારફતે તે જશનોની ઉત્પત્તિ, નેમ વિગેરે બાબતોનું જ્ઞાન ફેલાવવાનું અને તેથી રીતે જ્ઞાન ફેલાવી તે દાદાર તરફ બકતીમાવ વધારવાનું છે. એ કામ માટે તેણે ફક્ત આ લતાને, કે એક અતશમેહેરામને, યા આતશકદેહને વળગી રહેવાનું નથી, પણ જૂઠા જૂઠા લતાઓ તરફ પણ જવાનું છે. જો મુંબઈ માટે એ બાબતમાં પોતાની ચપળતા ફાગલ પાડવા પછી તેની પાસે વધુ ચપળતા હોય તો તેણે મુંબઈ બહાર જરથોસ્ત્રી ગામો તરફ નજર ફેંકવાની છે.

વિષયના લાગો—મારા વિષયને હું તમો હજુર ત્રણ ભાગમાં રજુ કરીશ :—

- I. જશન શબ્દમાં તેના ધાતુ પ્રમાણે શું અર્થ સમાયેલો છે.
- II. આપણા અસલી ધરાની જશનોની થોડીક હકીકત.
- III. જશનોની નેમ અને તે ઉપરથી લેવા જોઈતા ધડા.

I.

જશન શબ્દનો ધાતુ પ્રમાણે અર્થ.

જશન શબ્દનો અર્થ—જશન શબ્દ “યજ્જશન” શબ્દનું હુંકુ રૂપ છે. યજ્જશન શબ્દનો અર્થ ‘યજ્ઞ’ એટલે ‘ઇજવું, આરાધવું,’ ઉપરથી “આરાધના,” થાય છે. ત્યારે જશન અથવા યજ્જશન એટલે “આરાધના, સ્તુતી,” ખોદાતાળાની આરાધના અથવા સ્તુતી.

કોઈક સાહેબો જશન શબ્દને અસલ ‘યજ્જશન’ લે છે અને તેનો અર્થ ‘યજ્ઞ’ એટલે “આખું અથવા ચાશની કરવી” ઉપરથી “સાથે ભેગા મળી ચાશની કરવાનો અવસર” એમ લે છે. એવો અર્થ કરનારાઓને માસુદી, આલખીરની જેવા ઇસલામી લખનારાઓનો ટેકો છે, જેઓ ‘જશન’ માટે ‘યજ્જશન’ શબ્દ વાપરે છે.

ત્યારે પેહલા ધાતુ પ્રમાણે જશનમાં ખોદાતાળાની આરાધના, સ્તુતીની નેમ સમાયેલી છે. બીજા ધાતુમાં બાંધ્યારો જાળવી ચાશની કરવાની નેમ સમાયેલી છે.

જશનને માટેના અંગ્રેજી શબ્દમાં પણ ખોદાતાળાની પવિત્ર યાદનો અને તે સાથે એશઆરામનો વિચાર સમાયેલો છે.

જશનને મળતા અંગ્રેજી ફીસ્ટ (Feast) શબ્દનો અર્થ—અંગ્રેજી ‘ફીસ્ટ’ શબ્દનો ધાતુ કોઈ લાટીન ફીરીઆરી એટલે “તેહેવાર પાળવો” (feriari, to keep holiday) લે છે. કોઈ ગ્રીક “હેસ્ટીઓ” એટલે “હું ઉભણી આપું” (hestio I entertain) લે છે. એ ધાતુ પોતે hesta a hearth or fire ઉપરથી નીકળેલો છે.

હવે ત્યારે કોઈ પણ ધાતુ લેવો તો જશન શબ્દમાં એક પવિત્ર દિવસનો અને તે સાથે એક જાતની ઉભણીનો ખુશીખુરમીનો ખ્યાલ સમાયેલો છે. વળી તે સાથે ધરના

આતશનો ખ્યાલ જોડાયેલો છે, એટલેકે જાણે ધરના આતશની આજુબાજુ, કુટુંબનો, યા મોહલ્લાના આતશની આજુબાજુ, મોહલ્લાના લોકોનો, યા શહેરના પવિત્ર આતશની આજુબાજુ, શહેરનાં લોકોનો મેળાવડો ભેગો મળતો. લોકો મેળાવડામાં એમ ભેગાં મળી એક દિવસ પવિત્ર લેહેવાર તરીકે પાળતા અને એમ પવિત્ર દિવસ તરીકે ખોદાતાળાની યાદમાં તે પાળી, તે દિને તેઓ ખુશીખુશાલી કરતા હતા, અને વળી સાથે ભેગા મળી ભાઈબંધી અને મિત્રાચારી જળવવાતા.

જશનોની મતલબ—ત્યારે એ શબ્દ દેખાડે છે કે એક જશન (‘શીર’ અથવા ‘ફેસ્ટીવલ’) નો દાહડો તેની અમલ નેમ પ્રમાણે નીચલી ત્રણ મતલબો માટે હતો :—

૧. એક પવિત્ર દિવસ તરીકે ખોદાતાળાની બંદગી અને યાદનો હતો.
૨. તે આગલા દિવસોના ચાલુ કામકાજ પછી એશચારામ, આસાયશ, રાહત અને ખુશીખુશાલીનો હતો.
૩. તે ખાણીપીણી સાથે ભાઈબંધી વધારવાનો, મિત્રાચારી જળવવાનો, અને સંસારી મેળાવડાનો દાહડો હતો.

સઘળી પ્રજાઓમાં જશનો—સઘળી પ્રજાઓ, શું પૂર્વ બણીની કે પશ્ચિમ બણીની, શું અસલી કે હાલની, શું બણેલી કે નહીં બણેલીમાં, વર્ષનાં ચોક્કસ દિવસો તેહેવાર અથવા જશનોના હતા અને છે. અસલી યુનાનીઓ, રોમનો, હીબ્રુઓ ઇજીપ્શીયનો, હિંદુઓ અને ખ્રીસ્તીઓ પોતપોતાનાં જશનો એમ પાળતા. તેમજ હાલમાં પણ સર્વ પ્રજાઓ તે પાળે છે. જેમ કોઈ પ્રકારના ધર્મ યા ધાર્મિક વિચારો વગરની કોઈ પ્રજા હોતી નથી, તેમ કોઈ પ્રકારના ધાર્મિક તેહેવારો વગરની કોઈ પ્રજા હોતી નથી. સઘળી પ્રજાઓનાં અસલી પુરાણાં જશનોને ખોદાતાળાની યાદ સાથે સંબંધ છે. તેઓ ખોદાએ આ જગત પેદા કીધી તેના સંબંધની યાદનાં યા તે પેદાયશ સાથ તાલુકો રાખનારી રતુઓ યા મોસમોનાં જશનો છે.

ત્યારે એવાં જશનોની કીર્તિ જળવી રાખવી, તેઓને તેઓની અસલ નેમ પ્રમાણે ધાર્મિક રીતે ચાલુ રાખી ધાર્મિક ભક્તીભાવ વધારવાને ચાલુ રાખવાં, એ એક બહુ કામ છે. એવાં જશનો બંધ થાય તો એક ટોળાના ધાર્મિક વિચારોને નુકસાન થાય એટલું જ નહીં, પણ તે ધાર્મિક વિચારો, જે સંસારી બંધારણ ઉપર બધી અસર કરતા હોય તે સંસારી બંધારણને પણ નુકસાન થાય. તેથી એવાં જશનો બંધ પડે તો તે એક પ્રજા યા ટોળા માટે એક ખરાબીની ઇલાણી ગણાય. એ બાબે સાઉથીના આ શબ્દો છે કે “જશનો જ્યારે ખરાબર રીતે પાળવામાં આવે છે ત્યારે માણસોને પોતાના દેશનાં સસારી અને ધર્મ સંબંધી ખાતાંઓ સાથે વળગેલા રાખે છે. તેથી જ્યારે તેઓ બંધ પડે ત્યારે તે બનાવ એક ખરાબી ગણાય.”

II.

અસલી ઈશનો જશનો.

હવે આપણે આપણાં અસલી જરથોસ્તી જશનો તપાસીયે કે તેઓ ક્યાં ક્યાં છે.

૧. “Festivals when duly observed, attach men to the civil and religious institutions of their country; it is an evil, therefore, when they fall into disuse” Southey.

કમભાગ્યે આપણાં પોતાનાં કોઇ પુરાણાં પુસ્તકોમાં, આપણાં પુરાણાં જશનોની સંપૂર્ણ ટીપ બચી રહી નથી. જે કોઇ પુરાણાં પુસ્તકોમાં એવાં જશનોની ટીપ બચી રહી હોય, તે તે ઇસલામી ગ્રંથકારોનાં પુસ્તકો છે.

ફીરદોસી પ્રમાણે આપણાં જાણીતાં જશનો—એ ઇસલામી લખનારાઓમાં મુખ્ય અને આપણને વધારે જાણીતો અને માનીતો લખનાર ફીરદોસી છે. તે અસલી ઇરાનીઓનાં ત્રણ મુખ્ય જશનો માટે ઘણીક જગ્યાએ બોલે છે. તે જશનો નીચલાં છે :—

૧. જમશેદી નઝોરોજ, જે તે ફર્વદીન મહીનો ને હોરમજદ રોજ પોતાના વખતમાં પડતું જણાવે છે.

૨. મેહેરગાન, જે તે મેહેર મહીનો ને હોરમજદ રોજ (સરે માહે મેહેર) પડતું જણાવે છે. આપણે તે મેહેર મહીનો ને મેહેર રોજ પાળીએ છીએ. એમ આપણે સગવડને ખાતર ક્યેં છીએ, કે તે મેહેર મહીનામાં પડે છે તેથી તે મેહેર મહીનાનાં મેહેર રોજ પાળીએ તેા સાચું.

૩. જશને સદેદ, જે દેહ મહીનો ને આવાં રોજ પડતું. દખ્ખેસ્તાનનો તરબુમે કરનાર મોં. ટ્રોયેર^૧ એ જશનનો દિવસ હેરબેલો (Herbelot) ને આધારે બહમન મહીનો ને મેહેર રોજ આપે છે. કહે છે કે એ દિવસે શહેરમાં અને ખેતરોમાં મોટા આતશ સળગાવવામાં આવતો.

તખરી ફક્ત એક જશન—જમશેદી નઝોરોજ—નો, એક જગ્યાએ ઇસારો કરે છે^૨.

માસુદી પ્રમાણે ઇરાની જશનો—માસુદી નીચલાં ઇરાની જશનો માટે બોલે છે :—

૧. નઝોરોજ, ફર્વદીન મહીનો ને હોરમજદ રોજ.

૨. મેહેરગાન (મેહેરગાન), મેહેર મહીનો ને મેહેર રોજ.

૩. આગાનગાહ, આવાં મહીનો ને આવાં રોજ.

૪. કોસજ^૩, આદર મહીનો ને હોરમજદ રોજ.

૫. આજરખુશ (આદરગાન), આદર મહીનો ને આદર રોજ.

ઉપલાંમાંથી ૪ થાં જશન વિષે આપણે હાલ આપણાં પુસ્તકો પ્રમાણે કંઈ જાણતા નથી. માસુદી પોતે કહે છે કે “તે ફક્ત ઇરાક, અને ફારસમાં પાળવામાં આવતું હતું.” સીરીઆ, જર્જીરેહ (યુફ્રેટીસ અને ટાઇગ્રીસ વચ્ચેનો મુલક), ઇજીપ્ટ અને યમન, એ મુલકનાં ઇરાનીઓ આ જશન વિષે કંઈ જાણતાં નહીં હતાં. એ તેહેવાર ઉપર લોકો અખરોટ, લસણ, ફળે ગોસ્ત અથવા એવો ગરમ ખોરાક સાધારણ રીતે ખાતા. તેજ પ્રમાણે ગરમી આપનાર પીણું પીતા, કે જેથી ઠંડી દૂર થાય. તેઓ એક જનને “ઠંડીના દુશ્મન” તરીકેનું રૂપ આપતા અને તેની ઉપર ઠંડું પાણી રેડતા. તે ઘણી ત્યારે “ગર્મા, ગર્મા,” એટલે

૧. Debistan by Shea and Troyer I p. 112 n. ૨.

૨. Tabari per Zotenberg I p. 103.

૩. શાઇનગાસ પ્રમાણે એ શબ્દ અરબી છે. ફારસીમાં એ શબ્દ ‘કુસે’ છે, જેનો અર્થ “પાટલો શબ્દ” થાય છે. એ લખનારાઓ પ્રમાણે ફારસીમાં એ જશનને “કુસે બર-નશીન” કહેતા. માસુદી પ્રમાણે તેના વર્ણનને વખતે ફર્વદગાનનાં પાંચ વધારાના (ગાથાના) દાહડા આવાં મહીનાની સેવટે આવતા હતા. ત્યારે દીસે છે કે શીયાળો ખલાસ થવા પછી ઉનાળાને આવકાર દેવાનું એ કોઈ જશન હોય.

“ગર્ભી, ગર્ભી,” એમ પોકારતો. એ ૩૫ લેનાર ધણીને ખચ્ચર ઉપર બેસાડીને તેનું સરધસ કાઢાડવામાં આવતું. એ તેહેવારપર સધળા ધરાનીઓ ખુશીખુરમી કરતા.

મેહેરગાનનાં જશનનાં નામ બાબે માસુદી—માસુદી^૧ મેહેરગાનનાં નામની ઉત્પત્તી નીચે મુજબ જણાવે છે :—

અસન્નના વખતમાં ધરાનીઓને એક પાદશાહ હતો, કે જે સર્વ નાના મોટા ઉપર જીલમ કરતો હતો. તેનું નામ મેહર હતું. તે વખતે પાદશાહનાં નામ ઉપરથી મહીનાના નામ આપવામાં આવતાં. તેથી એ મેહેર પાદશાહના નામ ઉપરથી એક મહીનાને “મેહેર-માહ” એટલે “મેહેર પાદશાહનો મહીનો” એમ નામ આપવામાં આવ્યું. એ પાદશાહ ધણું સુધી જીવ્યો હતો, અને ઘણો મોટો અને શક્તિશાળી હતો. તે એ મેહેર મહીનાની અવધિમાં મરણ પામ્યો, તેથી તેના મરણના દિવસને લોકો “મેહેરજન” એટલે “મેહેર (પાદશાહ)નો જન (જવાનો દીવસ)” કહેવા લાગ્યા. આ એક પાછગથી ઉભું કાષ્ટેનું વર્ણન છે. તોપણ દિવસ છે કે તેમાં જે લાંબી જીંદગી ગુજરનાર, મજબુત અને જીવનમાર પાદશાહનો ઇશારો છે, તે ઝોહાક પાદશાહનો છે.

ગુર (શીરોઝમાહ) નાં આતશબેહેરામનું જશન—માસુદી^૨ નામ દીધા વગર એક બીજા ઈરાની જશનનો ઇશારો કરે છે. તે જશન, તે કહે છે, કે ગુર, જેનું બીજું નામ શીરોઝ બાબાદ હતું, ત્યાં દર વર્ષે પાળવામાં આવતું. ત્યાં અદેશર બાબેગાને એક આતશબેહ સ્થાપ્યું હતું, અને ત્યાં દર વર્ષે એક જશન કરવામાં આવતું હતું. તે જશન ઇરાનમાં મોટી ખુશીખુશાની સાથે પાળવામાં આવતું. એ જશન ત્યારે ત્યાંનાં આતશબેહેરામની સાલગીરેનું જશન હોય. માસુદી પોતાના વખત માટે કહે છે કે તેના વખત સુધી તેમ જનતું અને તે પોને ત્યાં ગયો હતો.

માસુદી ગુર ગામમાં થતાં વાર્ષિક જશન માટે બોલતાં, તે કયું જશન છે, તે કહેતો નથી. પણ બીજા લખનારાએને આધારે દીસે છે કે તે એ શેહેરનાં આતશબેહેરામની સાલગીરેનું વાર્ષિક જશન હોય. એ શેહેરની અદેશર બાબેગાનના હાથની સ્થાપનાનો ઇશારો આપણને શત્રોઇદા એ અઈરાનમાં પણ મળે છે. શીરોઝી^૩ પણ કહે છે કે ત્યાં અદેશરે એક આતશબેહ સ્થાપ્યું હતું, અને ત્યાં તેણે મેહેરગાન અને સદેહના જશન તાઝાં કાઢ્યાં હતાં (બર જ તાઝે શુદ મેહેરો જશને સદેહ). એ શેહેરને અદેશર નામ ઉપરથી ખોરરેહ અદેશર પણ કહેતા. શત્રોઇદા એ અઈરાનમાં એને “અર્તશરી ગદમન” કહેયું છે. પેહેલવી “કારનામે એ અદેશીર બાબેગાન”માં પણ એ શેહેરમાં આતશબેહેરામ સ્થાપનાનો ઇશારો મળે છે.^૪ એખન અલ ફકીય અને ઇસ્તખરી નામના લખનારાઓ પણ એ બાબે બોલે છે.^૫ ત્યારે માસુદી એ શેહેરનાં જે વાર્ષિક જશન માટે બોલે છે, તે કદાચ એ આતશબેહેરામની સાલગીરેનું વાર્ષિક જશન હોય, યા શીરોઝી કહે છે તેમ, અદેશર બાબેગાનને હાથ તાઝાં થયતાં મેહેરગાન યા સદેહના જશનમાંનું એક હોય.

૧. Maçoudi par B. De Meynard I.I. p. 404.

૨. Maçoudi par B. De Meynard IV p. 78.

૩. મો. મોહલ્લ વોલમ પાંચમું, પા. ૩૦૨, લીટી ૪૩૮-૪૪.

૪. દસ્તુર કેકાબાદ આદરઆદની નકલ પા. ૧૫.

૫. Nöldeke, Geschichte des Artachsir Papakan p 47.

૬. Dictionnaire Géographique &c. de la Perse par. B. de. Menyard p. 157.

આલખીરની પ્રમાણે નઝોરોજના દીવસની સોલોમાન અને તેની વીંટીની વાર્તા—આલખીરની નઝોરોજનાં જશનની નીચલી હકીકત આપે છે :—સોલોમાન જેને કોઈક લખનારાઓ કોઈક ઈસની પાદશાહ સાથે જોડે છે, તેને માટે દંતકથા કહે છે કે તેની એક એજમતી વીંટીને લીધે તેનું રાજ્ય ટકી રહ્યું હતું, અને તે વીંટી જતી રહેવાથી તેનું રાજ્ય જતું રહ્યું હતું. હવે જ્યારે સોલોમાનની વીંટી તેને હાથ પાછી આવી, અને તે સાથે તેનું રાજ્ય તેને હાથ પાછું આવ્યું, ત્યારે ઇરાનીઓ ખુશી થઈ બોલ્યા કે “નઝોરોજ આમદ,” એટલે આપણે માટે “નવો દાહડો આવ્યો.” મતલબ કે તેનું રાજ પાછું સ્થપાયું તેથી ખુશી થઈ તેઓ બોલ્યા કે હવે આપણો નવો દાહડો શરૂ થયો. આ રોશન થયો.

એ વાર્તાની મતલબ અને તેપરથી ધડો—આ શબ્દો શું દેખાડે છે ? તેઓ દેખાડે છે, કે એ દંતકથાએ એ નઝોરોજ સાથે માણસનતની એક શુભ અવસર માટે બોદાવી શુકરશુભરી અને તે સાથે ખુશાલી જોડી છે.

સોલોમાનની વીંટી ૪૦ દાહડે પાછી આવી અને તે સાથે તેનું રાજ્ય પાછું આવ્યું, અને તેથી ઇરાનીઓ ખુશખુશાલ થયા. એ તો દંતકથાની વાત છે. તે ખરી હોય કે ખોટી હોય. પણ મોસમના ફેરફારો દેખાડે છે કે શીયાળા સાથે કુદરતનો મોટો ભાગ જશે પોતાની એજમતી ઝમક બોલે છે, અને તે થોડોક વખત બાદ પાછી હાથ આવે છે. ત્યારે એ નઝોરોજનો અવસર જ્યારે શીયાળાની મોસમ ખત્ત સ થામ બાહારની મોસમ બેસે છે તે ખરેખર “નઝોરોજ આમદ” એટલે “નવોરોજ આવ્યો,” એવા શબ્દો તે દાહારના ઉપકાર સાથે અને ખુશાલી સાથે બોલવાનો અવસર છે.

નઝોરોજને દીવસની સોલોમાન અને ચલ્લીની વાર્તા—વળી આલખીરની એ સોલોમાન સાથે બીજી દંતકથા અને નઝોરોજનો એક રેવાજ જોડે છે.

સોલોમાને એક વખતે પપ્પોને ફર્માવ્યું કે તેઓ તેને ઉંચકી લઈ જાય. તેઓએ તેમ કહ્યું. માર્ગમાં તેને એક ચલ્લી મળી. તેણે સોલોમાનને કહ્યું, કે “જો પાદશાહ ! તારા માર્ગમાં મારો એક મળો છે, અને તેમાં એક છડું છે; માટે મેહરબાની કરી તું બામુથી જ કે મારું છડું ભાગી નહીં જાય.” સોલોમાને તેમ કહ્યું, અને તેથી જ્યારે તે પાછો આસ્માન ઉપરથી જમીન ઉપર ઉતર્યો, ત્યારે તે ચલ્લી તેની આગળ પોતાની આંધમાં થોડુંક પાણી લાવી અને તે, તે પાદશાહ ઉપર છાંટ્યું અને એક તીરનો પગ પોને ઉંચકી લાવી હતી, તે પગ તેની આગળ આગતી મેહરબાની માટેની એહેસાનશનાસીની એક ભેટ તરીકે રચ્યું કાઢ્યો. કહે છે કે નઝોરોજને દાહડે એકમેક ઉપર ગુલાબનું પાણી છાંટવાનો અને ભેટ મોકલવાનો જે રેવાજ પડ્યો છે, તે ચલ્લીની ઉપલી વાર્તાએ આ દુનિયામાં જાણ કરાવે છે.

એ વાર્તાનો બોધ—હવે નઝોરોજનાં જશનનાં સંબંધની આ ટુંકી વાર્તા ગમે તેવી રીતે તમો સમજો, પણ તે આપણુ આગળ આ બોધ ધરે છે, કે આપણે ગમે તેવા હોમએ તે છતાં ઉપકારની લાગણી આપણાં મનમાંથી દૂર કરવી નહીં જોઈએ. ગમે તેટલી નાની હદે બની શકે તો બદલો વાળવો જોઈએ. મેં એક વખત આગળ કહ્યું હતું તેમ, “દાહારનું મકાન કયાં છે?” એવો સવાલ થતાં જવાબ દેવામાં આવ્યો, કે “તે દાહારનું મકાન બે જગ્યાએ છે. એક ઉંચા આકાશમાં, અને નીચું આપણાં જીવરમાં.” માટે જીવરમાં હંમેશાં કોઈના આભારની લાગણી ધરાવતા રહેવું જોઈએ. જેમ પેલી બીયારી ચલ્લીએ પોતાની નાની

શક્તિ પ્રમાણે ચાંચમાં પાણી લાવીને, અને એક નાનો તીરનો ષગ રજુ કરીને, પોતાનો આભાર જણાવ્યો, તેમ આપણે પણ આપણી ગમે તેવી નાની શક્તિ પ્રમાણે કરવું જોઈએ.

જમશેદી નઓરોજને દિને પળાતા રેવાળે બાબે આલખીરૂની—આલખીરૂની કહેછે, કે એ દિવસે જેઓ સહવારના પોહોરમાં કાંઈપણ બોલવા આગમ્ય ત્રણ વખત જરા મધ ખાએ, અને પોતાના ઓરડામાં ત્રણ સુગંધી મીનખતી બાબે તે ઘણી પોતાને દુઃખ દહોથી નીરાળો બનાવે.

એ દિવસે એકમેકને શાકર બેટ આપવાનો રવાજ હતો. તે બાબે આલખીરૂની કહેછે, કે એ દાહડે જમશેદે શેરદી અને ખાંડની શોષ કાઢી હતી. એક સાંઠામાંથી રસ ટીપાતાં તેને તે ચાખ્યો તો મીઠો લાગ્યો. તે ઉપરથી તેણે તે રસ દાખી કાઢાડીને એકઠો કરવાને ફર્માવ્યું. તેમાંથી તેણે શાકર બનાવી. એ ઉપરથી એ દિવસે શાકર બેટ આપવાનો રવાજ શરૂ થયો.

આલખીરૂની પ્રમાણે જશનો—આલખીરૂની નીચલાં જશનો જણાવે છે :—

ફર્વદીન મહીનાનાં જશનો :—

૧. નઓરોજ—ફર્વદીન મહીનો ને હોરમખદ રોજ.

૨. મોટો નઓરોજ—ફર્વદીન મહીનો ને ખોરદાદ રોજ. એ બે નઓરોજને (હોરમખદ અને ખોરદાદ રોજ) વચ્ચેના દહાડાઓને પણ હોરમખદ ખીન શાપુરે જશનના દહાડા બનાવ્યા. પહેલો દહાડો પાદશાહ જશન તરીકે પાળતા તે દિને લોકોને બેટસોગાદ આપતો. બીજો દહાડો અમીર ઉમરાવો જશન તરીકે પાળતા. ત્રીજો દહાડો લડવૈયાઓ અને મોખેદો પાળતા. ચોથો દહાડો એક કુટુંબ પોતે ખેશીઓ સાથે પાળતું. પાંચમો દહાડો બચ્ચાંઓ પાળતાં, અને છઠ્ઠો દહાડો પાદશાહ પોતાના ખાસ અગત મિત્રો સાથે પાળતા.

૩. ફર્વદીન મહીનો ને સરોશ રોજ. સરોશ યજ્ઞે એ દહાડે પહેલો ખાણું બાજ ધરી મુઝે મોહાડે બાવા ફરમાવ્યું. પછી દર મહીનાનો સરોશ રોજ જશનનો દહાડો ગણાયો.

૪. ફર્વદીન મહીનો ને ફર્વદીન રોજ. તે ફર્વદગાનનાં જશનનો દહાડો ગણાયો હતો.

અર્દીબેહસ્ત મહીનાનાં જશનો :—

૫. અર્દીબેહસ્તગાન. અર્દીબેહસ્ત મહીનો ને અર્દીબેહસ્ત રોજ.

૬. અર્દીબેહસ્ત મહીનો ને આરતાદ રોજથી પાંચ ગાહમખારના દિવસો. એ ગાહમખારને આલખીરૂની “ પેતેશહીમ ગાહ ” કહેછે.

ખોરદાદ મહીનાનાં જશનો :—

૭. ખોરદાદગાન. ખોરદાદ મહીનો ને ખોરદાદ રોજ.

૮. ખોરદાદ મહીનો ને આરતાદ રોજથી પાંચ દિવસ ગાહમખારનાં જશનો. એ ગાહમખારને આલખીરૂની “ અયઝ્રેમ ગાહ ” કહેછે.

તીર મહીનાનાં જશનો :—

૯. ચશને (જશને) નીશેફાર (water lily). તીર મહીનો ને ખોરશેદ રોજ. સ્ટાઇનગાસ પોતાના શબ્દકોષમાં એ જશન ખોરદાદ મહીનો ને અમરદાદ રોજ જણાવે છે.

આલખીની કહે છે કે એ પાછલા વખતનું જશન છે. તે તેની કાંઈ વધુ હકીકત આપતો નથી.

૧૦. તીરંગાન, તીર મહીનો ને તીર રોજ. એ દિવસે મીનોચેહર અને અફાસીયાળ વચ્ચે થયેલી શરત પ્રમાણે એરેશ નામના શખ્સે જોરથી તીર મારી મીનોચેહર માટે મોટો મુલક મેળવ્યો હતો. કોઈ એ દિવસને નાનું તીરંગાન કહે છે, અને તે પછીના બીજા દહાડા—ગોશ રોજ—ને મોટું તીરંગાન કહે છે, કારણકે એ દિવસે ઉપરો તીર ક્યાં પડ્યો, તેની ખબર પોહોંચી.

અમરદાદ મહીનાનાં જશનો :—

૧૧. અમરદાદગાન, અમરદાદ મહીનો ને અમરદાદ રોજ.

શેહરેવર મહીનાનાં જશનો :—

૧૨. શેહરેવરગાન, શેહરેવર મહીનો ને શેહરેવર રોજ.

૧૩. શેહરેવર મહીનો ને મેહુર રોજથી ગાહમખારનાં જશન. એ જશનને આલખીની “મદદારેમ ગાહ” કહે છે.

મેહુર મહીનાનાં જશનો :—

૧૪. મેહર મહનો ને હોરમજદ રોજ.

૧૫. મેહુર મહીનો ને મેહુર રોજ.

૧૬. મેહુર મહીનો ને રામ રોજ, મોટું મેહુરગાન.

આવાં મહીનાનાં જશનો :—

૧૭. આવાનગાહ, રોજ આવાં માફ આવાં. એ દિવસે જાઓ બીન તેહમારપ તખ્તે આવ્યો. તેણે પાણીનાં બાંધકામો કરાવ્યાં.

એ દિવસે ફરેદુને જોહાકને હાથે બેઠી નાખી. ફરેદુને એ દિવસે ‘કદખુદાઈ’ નો નિધમ જાહેર કાધો, એટલે કે દરેક ધણી પોતાનાં ઘરનો સ્વતંત્ર કારોબાર કરે તેમ જાહેર કાધું.

૧૮. એ મહીનાનાં આસ્તાદ રોજથી છેલ્લા પાંચ દહાડા ફરવેંગાનનાં જશનના છે. એ દિવસોપર લોકો પોતાનાં ઘરોમાં મરનારોની નૈયતે તેઓની યાદમાં ખુશખોશ અને ખાણીપીણીની ચીજો રજુ કરે છે. એ દિવસોપર મરનારોનાં રૂહો આ જગાનમાં પોતાનાં ખેશીઓને ત્યાં આવે છે.

૧૯. એ મહીનાની સેવટે પાંચ દહાડા બીજા ફરવેંગાનના ગણાય છે. એ “હમરપથ મએદેમ ગાહ”ના ગાહમખારના દિવસો છે. એ ફરવેંગાનના દશ દિવસની સ્થાપના આલખીની ઓહડ તેરેમેન્ટના પુરૂષો સાથે જોડે છે. તે કહે છે કે કેને (Cain) એબેલ (Abel) ને મારી નાંખ્યો તેથી તેનાં માખાપ નિરાશ થયાં, અને ખોદાતાળાને અન્જ કાધી, કે તેને પાકો જવનો કરે. ખોદાતાળાએ આવાં મહીનો ને આસ્તાદ રોજે તેને પાકો જવનો કાધો, અને ૧૦ દહાડા એમ રાખ્યો. એબેલ એમ ૧૦ દિવસ પોતાનાં માખાપ તરફ જોતો જવનો બેઠો, પણ તેને કોઈ પણ બોલ બોલવાનું ફર્માન નહીં હતું.

આદર મહીનાનાં જશનો :—

૨૦. બાહારનું જશન, આદર મહીનો ને હોરમજદ રોજ. ખુસ્તો (Kisras) ના વખતમાં એ બાહારની મોસમની શરૂઆત હતી. એને કઓસનની સત્તારીનું જશન કહેતા. એક પટલી દાહાડીનો માણસ (ફા. કુસજ અથવા કુસે) એ દિવસે એક ઘોડા ઉપર બેસી

ફરનો, અને હાથમાં પંખો લઈ પવન ખાનો, એવું દેખાડવાને કે હવે ઠંડી તમામ થઈ અને ચરમી પડવા માંડી. એ દિવસે સહવારના પોહોરમાં કાંઈપણ બોલવા આગમ્ય એક સપરચંદની જાતનો મેવો (Quince) ખાવું, અને નારંગી સુંગરી, એ સારા સગન ગણાતા.

તાહીર બીન તાહીર પ્રમાણે ધરાનીઓ અસહના વખતમાં એ દહાડે જો ચાંદ ગર્મ રાસીમાં હોય તો મધ ખાતા, પણ જો પાણીની રાસીમાં હોય તો પાણી પીતા.

૨૧. આદર જશન, રોજ આદર માહ આદર. એ દિવસે લોકો આતસ આગળ બેસી પોતાને ગર્મી આપતા, કારણકે હવે ઠંડીની મોસમ ખલાસ થવા આવી હતી. લોકો આતશદેહોમાં જઈ પોતા તરફની બેટો આપતા.

દેહ મહીનાનાં જશનો—એને ખુર માહ પણ કહેતા :—

૨૨. ખુરરમ રોજ, દેહ મહીનો ને હોરમજદ રોજ. એ દહાડે પાદશાહ તખ્ત ઉપરથી ઉતરી મેદાનમાં સફેદ પોષાકમાં, સફેદ ગાત્રીયા ઉપર બેસે, અને પદશાહી દોન્દમાન દૂર કરી દરબાને તેઓનાં કામથી કારેગ કરી, જેઓ ચાહે તેઓને પોતા હથુર આવવા દેતા, અને ખેડુનો અને બીજાઓ સાથે હુટથી બેળાતો, અને તેઓને કહેતો કે “આજે હું તમારા જેવો છું. હું તમારો બાઈ છું. આપણે (ગરીબ ખેડુનો અને પાદશાહ) જેડીયા બાઈઓ મીસાલે હઈએ. આપણે ખેડુનો આધાર એકમેક ઉપર છે.”

એ દાહાડાને નોવાદ ૩૪ એટલે ૯૦ દાહાડાનો દિવસ કહેતા હતા. કારણ એ દિવસથી નવોરે જન્મ ૯૦) દહાડા રહેતા.

૨૩, ૨૪ અને ૨૫. એ દેહ મહીનાના દેપાદર, દેપમેદર અને દેપદીનના દહાડા જશનના દહાડા ગણાતા.

૨૬. દેહ મહીનો ને ખોરશેદ રોજથી મેદયોજરેમ ગાહમખારના પાંચ દહાડા.

૨૭. દેહ મહીનો ને ગોસ રોજ, “સીર સવાનું જશન.” સીર એટલે લસણ અને સવા એટલે માફક. એ નામ આપવાનો સમય આ કે એ દિને લોકો લસન ખાતાં. કહે છે કે જમશેદને જોહાકે માયો, તેના ગમમાં લોકોએ ઠરાવ ઘાધો કે ચરમી ખાતી નહીં. તેથી એ દિવસે ચરખીનો ઉપયોગ કરે નહીં.

૨૮. દેહ મહીનો ને દેપમેહર રોજ “સકાનનું જશન.” એ દિવસે એક માત્રીનું પુતળું બનાવી તે ઘરનાં બારણાં આગળ મેલતા હતા.

૨૯. દેહ મહીનો ને મેહર રોજના જશનને, દરામજીનાન ઓ કાશકત કહે છે. તુકો ધરાનીઓનાં ગાયગોરપદો પોતાના મુલકમાં હાંકી લઈ ગયા હતા, તેનો એ દિવસે છુટકારો થયો, તેની યાદમાં એ જશન કરે છે.

બહમન મહીનાનાં જશનો :—

૩૦. બહમન મહીનો ને બહમન રોજ.

૩૧. બહમન મહીનો ને અરપંદાદ રોજ.

૩૨. બહમન મહીનો ને આવાં રોજ.

૩૩. બહમન મહીનો ને અનેરાન રોજ, આકીરગાનનું જશન. કહાય “આજ રીજાન”નું અપખંશ. નોશ્વરવાનના બાપ શીરોજના વખતમાં વર્ષાદ નહીં પડવાથી દેહ

વિપત્તિમાં આવ્યો. ત્યારે એ પાદશાહ આદરપુરહેના આતશબેહેગમમાં ખંદગી કરવા મથ્યો. ત્યાં તેણે દુઆ ગુઝારી. પછી વર્ષાદ આવ્યો. એ બનાવ આ દિવસે બન્યો હતો, તેની ખુશાલીમાં લોકો એકમેક ઉપર પાણી છાટતાં. એ વખતે જ્યારે પાદશાહ આતશબેહેરામમાં મથ્યો ત્યારે દરતુર મોખેદો જોયો બાણુતા હતા, તેઓએ તેને માન નહીં આપ્યું. તેનો સખ્ય પુછતાં તેઓએ કહ્યું કે “અમે બીજા પાદશાહ (યાને આતશ) આગળ ઉભા હતા, તેથી તેની હજુરમાં બીજાને માન અપાય નહીં.”

અસ્પંદાદ મહીનાનાં જશનો :—

૩૪. અસ્પંદાદ મહીનો ને અસ્પંદાદ રોજ. એ બધરાંઓનાં ખાસ જશનનો દહાડો ગણાતો. મરદો બધરાંઓને એ દિવસે ભેટ આપતા હતા. એ વીચ્છુ વિગેરેના ડાંખ સામેના તાવીજતું જશન ગણાતું. આજે પણ ફેટલાકો નૌસારી વીગેરે ગામોમાં, એ દિવસે એ બાબેની તીરંગ લખાવી ઘરનાં બારણાંને ચોટાડે છે.

૩૫. અસ્પંદાદ મહીનો ને ખોરશેદ રોજ. મેદયોશીમ ગાદમચાર એસે છે.

૩૬. અસ્પંદાદ મહીનો ને મેહેર રોજ. મુસ્કેતાજ (તાજ મસ્ક એટલે કરતુરી)નું જશન.

૩૭. અસ્પંદાદ મહીનો ને ફર્વદીન રોજ. એ દિવસે લોકો એકમેક ઉપર ગોલાખ છાંટતાં.

મીરખોન્દ પ્રમાણે જશનો—મીરખોન્દ પોતાની રોજ-તુસ સફામાં નઓરોજનાં જશનના સખંધમાં કહે છે કે એ દિવસે સૂર્ય મેસ રાસીમાં દાખલ થયો, અને તે વખતે જમશેદ પાદશાહી તખ્ત ઉપર બેઠો, અને પોતાના અમીર ઉમરાવોને તખ્ત આગળ બોલાવી ખુશીખુશાલી કાઢી, અને લોકોને માયા, મેહેરયાની, સખાવત અને ઇનસાફતી આશા આપી, અને ફરમાવ્યું કે સીપાહોએ તેમ બેઠુનોએ એ વખતની ખુશીખુશાલીમાં ભાગ લેવો. લોકોએ તેમ કહ્યું, અને નાયરંગમાં ભાગ લીધો.

મેહેરંગાનનાં જશન માટે મીરખોન્દ મુરજ ઉજ્જ જાહ્ય નામના લખનારને આધારે કહે છે કે ફરીદુને, જે દિવસે તેણે જોહાકને બંધ કાઢ્યો, તે દિવસને ‘મીહરંગન’ એમ નામ આપ્યું અને સધળાં જશનો (અયાદ) કરતાં તેણે એ જશન ઉપર બહુ ધ્યાન આપ્યું.

દખેસ્તાનમાં જશનો—દખેસ્તાનમાં નીચલાં જશનોનો ઇસારો છે :—

૧. નઓરોજ અને ફર્વદેગાન. ત્યાં બહમન યક્ત મુજબની હકીકત જણાવી કહે છે કે પચ્ચેગમ્બર જરથોસ્તે સાત ડાંખળીવાળું એક ઝાડ બેસ્યું. તેની સાત ડાંખળીઓ રૂપાં વીગેરે ધાતુની હતી. એ ડાંખળીઓ ધરાન ઉપરથી પસાર થનારા જૂદા જૂદા જમાનાની ઉપમાં હતી. તેમાં છેલ્લી લોહડાંની ડાંખળી, તે છેલ્લો જમાનો હતો, જે ધરાનની હાલત બર્ગસ્તે લાવશે. તે બર્ગસ્તાના દાખલામાં કહે છે કે તે વખતે લોકો નઓરોજનાં અને ફર્વદેગાનનાં જશનો પાળશે નહીં.

આઘને અકબરી પ્રમાણે જશનો—આઘને અકબરી પ્રમાણે જે ધરાની જશનો અકબરે અખત્યાર કર્યાં હતાં, તે, હાલના બોલોમાં બોલીયે તો નીચે મુજબ છે :—

૧. રોજ ૧, માહા ૧. નઓરોજ.

૨. „ ૧૯, „ ૧. ફર્વદેગાનનું જશન.

૩. „ ૩, „ ૨. અર્ધમેહસ્ત મહીનાનું જશન.

૧. ફરીદુન રજરા કે જાહાક બ કુહે દમાવન્દ મહબસ મહાનીદ મેહરમન નામ નેહાદે અજ બુમ્બે એ અયાદ એઅત્તેબાર કહે.

૪. રોજ ૬, માહ ૩. ખોરદાદ મહીનાનું જશન.
 ૫. „ ૧૩, „ ૪. તીરંગાનનું જશન.
 ૬. „ ૭, „ ૫. અમરદાદ મહીનાનું જશન.
 ૭. „ ૪, „ ૬. શહરેવર મહીનાનું જશન.
 ૮. „ ૧૬, „ ૭. મેહેરંગાનનું જશન.
 ૯. „ ૧૦, „ ૮. આવાં આદસૂરનું જશન.
 ૧૦. „ ૯, „ ૯. આદર મહીનાનું જશન.

૧૧, ૧૨ અને ૧૩. રોજ ૮, ૧૫ અને ૨૩. દેહે મહીનાના હોરમજ્જનાં નામના હમકારાનાં જશન.

૧૪. રોજ ૫, માહ ૧૨, અસ્પંદાદમદનું જશન.

માલકમ પ્રમાણે ધરાની જશનો—સર જ્ઞેન માલકમ, પોતાનું ધરાનની તવા-રીખનું પુસ્તક, જે તેણે કેટલાક ઇસલામી લખનારાઓને આધારે રચ્યું છે, તેમાં કહે છે, કે જમશેદે સૂર્યની ચાલ પ્રમાણેનાં વર્ષની ગણતરી દાખલ કરીને, સૂર્ય મેષ રાશીમાં દાખલ થવાના દિવસને વર્ષનો પહેલો દહાડો ગણ્યો, અને તે દિવસને જશન તરીકે પાળ્યો. માલકમ કહેછે, કે પર્સીપોલીસનાં કોતરકામોમાં જે કેટલીક ભેટો લઈ જનારાં માણસોનાં સરવસોનાં ચિત્રા છે, તે એ જમશેદી નયોરોજને દહાડે કાઢવામાં આવતાં પાદશાહી સરવસો છે.^૧

ધરાનના ઇસલામી પાદશાહો વટીકનો એવો રવાજ હતો, કે એ દિવસ મોટાં જશન તરીકે પાળ્યો. તે દિવસે સધળા દીવાની અને લસ્કરી મોટા અમલદારો પાદશાહને દરબારમાં કુર્સે બેસવવા હાજર થતા. દરબારનાં ઘોષ અગતનાં મોટા ધર્માનો હોય તે એ દિવસે બાહાર પાડવામાં આવતાં. એ દિવસે તાબા હેઠળના શાહમદાઓ અને સરદારો ચોદાઈ રજુ કરતા, અને મોટા અમલદારો ભેટો નજર કરતા. પાદશાહી ખજાનાની આવકનો ફે ભાગ એ નયોરોજને દહાડે ચોદાઈ, ભેટ વિગેરેમાં આવતો.^૨

ધરાનના ઇસલામી પાદશાહોએ પોતાના ધર્મના ઝતુનથી ખીન્ન થણાક અસલી ધરાની રવાજે કાઢાડી નાખ્યા, પણ આ પુરાણાં જશનને તઓ ચીવતપણે વળગી રહેલા છે. તે માટે માલકમ નીચે મુજબ કહેછે^૩—

“ The Fed e-Nouroze, or the feast of the Vernal equinox ” is to this day observed with as much joy and festivity as it was by the ancient inhabitants of Persia. This single institution of former days has triumphed over that intolerant bigotry which destroyed the religion on which it was grounded; and the Mahomedans of Persia have chosen rather to be upbraided with the impious observance of what their enemies term an usage of infidels,^૪ than abolish a feast which was so cherished by their ancestors.”

૧. Malcolm's History of Persia Vol. I p. 11 n.

૨. Ibid II pp. 15 342.

૩. Malcolm's History of Persia Vol II p. 560.

૪. The Turks continually upbraided the Persians with their observance of a feast instituted by the worshippers of Fire.

કેટલાક ઇસ્લામીઓએ, એ જશનનો દહાડો પાળવાનું હાથ નવું કાઢ્યું શોધી કાઢાયું છે, અને તે આ કે એ દિવસે તેઓનો ખલીફ અલી ખલીફત ઉપર આવ્યો હતો^૧.

માલકમ મુજબ, કેટલાક અંધકારો પ્રમાણે, એ દિવસે ખોદાતાળાએ. પેદાપશ પેદા કરવાની શરૂઆત કરી હતી. કેટલાકો કહે છે, કે શાહ જમશેદ પાર્સીપોલીસ અથવા તખ્તે જમશેદનો મેહુલ બાંધી એ દિવસે તેમાં દાખલ થયો હતો. પણ એ સઘળા તરેહવાર ખ્યાલો વચ્ચે ખરો સખા આ દિસે છે, કે આ બાહારની મોસમનો દિવસ છે, અને તેથી શીયાળો ખલાસ થઈ, ખુશીખુશીની મોસમ એ દિવસ થી શરૂ થાય છે. એ દિવસે પાદશાહ પોતાના દરબારીઓ સાથે અને ની શકે તેટલાં લસ્કર સાથે શેહેરમાંથી બાહર કુચ કરે છે. શરૂઆતમાં લસ્કરની ક્વાયદ (Review) થાય છે, અને પછી પ્રગણાંઓ અને શેહેરાના હાકોમો તખ્ત હજુર પોતાની નજરો (tribute) રજુ કરે છે. ખુદ્વાં મેદાનમાં મારેલા એક મોટા સુંદર તાંબુમાં પાદશાહી તખ્ત મેલવામાં આવે છે, અને તખ્તના પગ આગળ એ બેઠો રજુ કરવામાં આવે છે. પાદશાહ કે લોક દિવસો એ હીંગામપર છાતળીમાંજ એશ-આરામ અને મજાહમાં ગુજરે છે. એ વખતની રમુજોમાં ઘોડાના શરત ઘણો ભાગ લે છે. પાદશાહ, દરબારીઓ વીગેરેને એ દિવસે ખેલાત બક્ષે છે.

એ તેહેવાર નજદીક એક અઠવાડિયું સુધી પાળવામાં આવે છે. પણ તેઓમાં મુખ્ય દિવસ પેહેલો છે. મિત્રો એકમેક ઉપર બેઠો મોકલે છે અને એકમેકને ખોસા લે છે.

આપણાં એક ફારસી પુસ્તક પ્રમાણે જશનો—આપણાં કોઈક ફારસી પેહેલવી પુસ્તક, જેમાં કે રીવાયતનાં પુસ્તકોનાં, આપણાં કેટલાંક જશનોની ક્ષતુમનો એટલે કેવી ખાસ યાદથી તે કરવાં, તેની હકીકત આપી છે. પણ તે જશનો કયાં હતાં, અને શું બાબતો હતાં, અને તે દિવસે શું કરવામાં આવતું, તેની વીગતે હકીકત નથી. પણ મારા હાથમાં એરવંદ મનોકજી રસ્તમજી ઉનવાલાએ એક ફારસીમાં લખેલું પુસ્તક મેલ્યું છે, કે જેમાં આપણે લગતી કેટલીક હકીકતોનો જમાવ કર્યો છે. તેમાં આપણાં અસલી જશનોની કેટલીક હકીકત છે. એ પુસ્તકમાં કેટલીક બાબત ખરી નથી. દાખલા તરીકે તેમાં આપેલા આપણાં મહીન.ઓનાં નામના અર્થો ખરા નથી. પણ તે છતાં તેમાં કેટલીક બાબતો નવી મળે છે જે જાણવાને છે. તે નીચલી છે.

૧. નએરજ. એ જશન કેપ્તુઓના વખતથી તે યજ્ઞદર્જ સુધી ફર્વદીન મહીનો તે હોરમજદ રોજે ચાલુ હતું. એ દિવસ મોખેદાન મોખેદ પાદશાહ આગળ સોનેરી જામ શરાબથી પુર કરી લાવતો હતો, અને તેમાં સોનાની વોટી યા દીરમ નાંખતો. પછી તે પાદશાહને કેટલક દુઆના અને નસીયતના સખુન કહેતો, અનં કહેતો, કે “આ જમશેદી જામમાં તું શરૂ થયો.” પછી પાદશાહ તે જામમાંથી શરાબની ચાશની કરતો. એને “નએરજ સાલ નમો” પણ કહે છે.

૨. ફર્વદગાન પંચવેક, તે ગાથાના પાંચ દહાડા. એ દહાડા કામથી ફારેગ રહેતું, બંદગી કરી, અને ખેરાત કરતી. ખરીબોને ખાણું અને શરાબ આપવા.

૩. નએરોજે કુચ અથવા “નએરોજે આમ.” એ “આખેરે પન્જે વહે” એટલે ગાથાનાં પાંચ દહાડાની આખેરનાં હોરમજદ રોજનો દિવસ ગણાયો. એ ગુચવણુમયું

દીસે છે. પણ એવું દિસે છે કે ગાથાના પાંચ દહાડા પછી કાષ્ઠ વર્ષે (ચાર વર્ષની સેવટે) એક દહાડો વધારવામાં આવતો, તેને હોરમજદ રોજ કહેતા. એ હોરમજદ રોજ નઓરોજ કુચક ગણતો. તે પછીનો ખરો હોરમજદ રોજ “ નઓરોજ સાલ નઓ,” ગણતો. આપણામાં પાંચમાં ગાથાને જે “ નઓરોજ ” ગણે છે તેનો ખુલાસો એ ઉપરથી અટકળી શકાય છે, કે દર ચાર વર્ષે વધારાના એક દિવસને પણ હોરમજદ રોજ કહેતા અને તેને “ નઓરોજ કુચક ” કહેતા. તે વર્ષનો ખરેખરો છેલ્લો દહાડો હતો. ત્યાર-પછી તેમ કબીસાનો દર ચાર વર્ષનો છેલ્લો દહાડો વધારવામાં આવતો બંધ થયો ત્યારે લોકો ગાથાના છેલ્લા દહાડાને નઓરોજ કહેવા લાગા.

આપણામાં કેટલાક સાહેબો એમ ગાથાના છેલ્લા દિવસને નઓરોજ કહેવાના રવાજને અને નવાં વર્ષને પણ તેમ કહેવાના રવાજને ભુલ ગયતા આવ્યા છે. પણ તેમ ભુલ દિસતી નથી. વર્ષનો છેલ્લો દહાડો ખરાબર પતેલી ન ગણાય, કારણ વર્ષની સામગ્રી તકતીરોનો પસ્તાવો કરવાનો ખરો દહાડો તે વર્ષ પુરું થતાં બીજાં વર્ષનો નવો દહાડો છે. તેથી તે નવાં વર્ષનો દહાડો ‘ નઓરોજ ’ તેમજ પતેલી ગણાય. વળી વર્ષનો છેલ્લો દહાડો નઓરોજ ગણાયો હોય. જેમ ખ્રીસ્તીઓમાં ક્રીસ્ટમસની આગમ્યનો દિવસ “ ક્રીસ્ટમસ ઇવ ” અને નવાં વર્ષની આગમ્યનો દહાડો ન્યુ ઇયર્સ ઇવ (New year's Eve) ગણાયો તેમ એ દીન ગણાયો હોય. પણ હવે આ પુસ્તક આ સવાલ ઉપર, ઉપર મુજબ નવી રોશની નાંખે છે.

૪. નઓરોજ ખારસે, ફર્વર્દીન મહીનો ને ખોરદાદ રોજ.

૫. અસપદાદ મહીનો ને અસપદાદ રોજનું જશન, જ્યારે કામળે લખી ધરમાં વળગાવવામાં આવે.

૬. જશને આખાનગાહ, આવાં મહીનો ને આવાં રોજ. જો એ દહાડે વરસાદ પડે તો તે “ આખાનગાહે મદીન ” એટલે “ મરદોનો આખાનગાહ ” ગણાતો હતો, અને તે દિવસે માણસો પાણીમાં ઉતરી નહાતાં. જો તે દિવસે વર્ષાદ નહીં આવે, તો તે “ આખાનગાહે જનન ” એટલે “ બેરાંઓનો આખાનગાહ ” ગણાતો અને બેરાંઓ પાણીમાં ઉતરી નહાતાં.

૭. જશને આખરીજન. એને નઓરોજ તખરી પણ કહેતા. તે તીર રોજ ને તીર મહીને પડતું (તીરંગાન). એક વખત સાત વર્ષ સુધી વર્ષાદ નહીં પડ્યો ત્યારે આએ રોજ માણસોએ ખોદાતાળા પાસે દુઆ ગુજરી, અને વર્ષાદ આવ્યો. એ દિવસે એ બનાવની યાદમાં લોકો એકમેક ઉપર પાણી છાંટે છે. એ એરાક અને પારસના મુલકનો રવાજ હતો, અને એ જશન પણ તે મુલકનું હતું.

૮. તીરંગાન, તીર મહીનો ને તીર રોજ. એ રોજે અફ્રીસીયાબના કહેવાથી મીનો-એહેરે આરશ પાસે સહવારે તખીસ્તાનના પહાડ ઉપરથી એક તીર ફેંકાવ્યો, જે સાંજે ખોરાસાનમાં પડ્યો.

અબ્બાન ખાનન્દ આરેશરા કમાનગીર,

કે અજ્ર આમુલ બ મર્વ અન્દાખ્ત ઉ તીર.

અર્થ :—એ (એટલે ઉપલી વાન) ઉપરથી આરેશને “ કમાનગીર ” (કમાન પક-કનાર) કહે છે, કારણકે તેણે આમુલનાં મુલકથી મર્વ સુધી તીર ફેંક્યો.

૯. મેહેરગાન, મેહેર મહીનો ને મેહેર રોજ. એને “જશને ફરેદુન” પણ કહે છે. એ દિવસે ફરેદુને જોહાકને બંધ કરીધો. એ દિવસે લોકો ખાણું ખાતાં જમ જમે (એટલે બાજ) માં બોલે. ખાણું ખાતાં બોલે નહીં તેનો સખખ એ પુરાકમાં ચોકસ જણાયો નથી. પણ તે આ છે અને તેને બીજા લખનારથી—આબ્બીરનીથી—ટકા મળે છે, કે તે દાદારે જોહાનને જોહાકના જીવમથી છોડવી. તેના ઉપકારમાં એમ મુયું મુયું ખાવાનો રવાબ પડ્યો. એને “મેહેરગાને ખાસ” કહેતા.

૧૦. મેહેરગાન આમે, મેહેર મહીનો ને રામ રોજ. એ રોજ, એટલે જોહાકને બંધ કરવાનાં મેહેર મહીનાને મેહેર રોજ પછી પાંચ દહાડે, ફરેદુન ગાદી પર બેઠો. એ દિવસે ખામદાદમાં નાન (રોટી) ખાવું અને મોદ (myrtle) તું ફુલ સુંગવું એ સારા સમન છે.

૧૧. જશને ખજાન. એ શહરેવર મહીનાના રશને રોજ પડે છે. એ જશનને “ખજાને નખુસ્તીન” એટલે ‘પેહેલું ખજાન’ કહે છે. બીજું ખજાનનું જશન, મેહેર મહીનો ને હોરમજદ રોજ છે. એ જશને ખેતીખાનોની કાપણી તમામ થતી હતી. ફારસીમાં ‘ખજાન’ નો અર્થ પાનખર રતુ (autumn) થાય છે.

૧૨. જશને બર્જમ, દેહ મહીનો ને સરેશ રોજ. એ બર્જમ શબ્દનો અર્થ શું છે, તે સમજ પડતી નથી. એ જશનની કાંઈ હકીકત આપી નથી. ફક્ત કહે છે કે લીલોત્રી (નખત) ઉગતી નથી.

૧૩. જશને રકુક અલ કુસમ, આદર મહીનો ને હોરમજદ રોજ. માસુદી પણ એ જશન માટે બોલે છે. એ દહાડે પાદશાહ દર દુકાનવાળા પાસે એક રૂપાનો દીરમ લેતો હતો. એક પાટલી દાહાડીવાળો માણસ (ફા. કુસે a thin bearded man), જે એક આંખે કાંજો હોય, તે ગધેડા (ખર) પર નાગો બેસે, અને એક હાથ ઉપર એક કાગડા (કલાગ) ને બેસાડે, અને બીજા હાથમાં પૈસાનો એક સીકો (ફા. વાજન money of just weight) મુકે અને પાદશાહના રૈસાલા (હશમ) માંથી ચોગ્રાક નફરોને લેઈ બજારમાં જાય અને પોતાને પેલા ‘વાજન’થી પવન નાખે અને દરેક દુકાનમાંથી એક રૂપાનો દીરમ લે અને એમ કરી તે જમેરતાનને વેદા કરતો. જો કોઈ દીરમ આપવામાં એક લેહેજો પણ લીધ કરે તો તેની દુકાન છુટી લેવામાં આવે. સહવારના પોહોરથી તે પેહેલી નેમાજ (નેમાજે પીશીન) સુધી જે પૈસા એકઠા થાય તે પાદશાહ લે. ત્યાર પછી બીજી નેમાજ સુધી જે એકઠા થાય તે પેશો દુકા દાહાડીવાળો મરદ અને તેની સાથવાળાઓ વેંદગી લે. બીજી નેમાજ પછી જો તે બજારવાળાઓની નજરે આવે, તો તેઓ તેને ગમે તેમ ચાચુકે મારે અને તે સામે કાંઈ તેની દાડ લે નહીં.

જો એ રોજ ચાંદ આતશની	મંજળમાં હોય તો	લોકો ખામદાદે	મધ ખાએ,
”	હવાની	”	”
”	અઈ (જમીન)ની	”	”
”	પાણીની	”	”

એમ કરવું એ સારા સમન ગણાય.

૧૪. બહમનએ. બહમન મહીનો ને બહમન રોજ. એ દહાડે સરકો સેવન્દ (wild rube) નામના પાલા સાથે ખાય અથવા તો તાજાં દુધ સાથે ખાએ. તેથી અક્કર જીવાદે થાય.

૧૫. જશને ‘સદ સદેહ,’ બહમન મહીનો ને આવાં રોજ. એના ‘સદેહ’ નામ માટે નીચલા ખુલાસા કરવામાં આવે છે. (ક) ‘સદ’ એટલે ‘સો’ તે ઉપરથી કહે છે કે એ જશન નવેરોજથી ૫૦ દહાડા અને ૫૦ રાત મળી ૧૦૦ રાત દહાડા આગળથી પડે છે તેથી તેને એ નામ મળ્યું છે. (ખ) વળી બીજી રીતે પણ સમજાવે છે, કે જમસ્તાનની શરૂઆતથી ૧૦૦ દહાડા (ફર્વદગાનનાં પાંચ દહાડા ગણવા વગર) પસાર થાય છે, તે ઉપરથી એ નામ છે. (ગ) વળી ત્રીજી રીતે કહે છે કે એ દિવસે આદમ અને હેવાનોના ફરજદોની નર માદાની સંખ્યા ૧૦૦ ની થઇ અને તેઓએ પોતાનીથી એકને વડો (મહેતર) પસંદ કર્યો, તે ઉપરથી એ દિવસને સદેહ નામ મળ્યું. (ઘ) એથી આ કે ફરદુને આ દિવસે સાંપને મારતાં આનંદ ઉત્પન્ન કર્યો અને તેને સદેહ નામ આપ્યું. ફારસીમાં સદેહનો અર્થ આતશ (a flaming fire) થાય છે.

૧૬. બાદઅરે, બહમન મહીનો ને ગુઆદ રોજ. કહેછે કે એક વખત સાત વર્ષ સુધી (વર્ષાદતો) પવન નહીં ફુકતો હતો. આ દિવસે એક બરવાડે આવી પાદશાહને કહ્યું કે “ ગઈ રાતે પવન એટલો ફુક્યો કે ગોસ્પદોની પીઠપર વાજો હીલવા લાગ્યા.” તે ઉપરથી એ દિવસને “ બાદે બરેહ ” એટલે “ ગોસ્પદ (lamb) નો પવન ” કહેવા લાગ્યા.

જશનના ત્રણ પ્રકારો—આપણે ઉપર જુદા જુદા પ્રકારોને આધારે અસલી ધરાની જશનોની હકીકત, જેમાની કેટલીક કદખીત છે, અજ્યાસ માટે એકઠી કરી અને તપાસી. તે જશનોની ટીપ ઉપર ઉડતી નજર ફેકતાં દીસે છે કે જશનો ધણાંખરાં ત્રણ પ્રકારનાં હોય છે.

I. મોસમના (Season or nature festivals).

II. ગુજરેલાંઓની યાદના (Funeral or ancestor-worship festivals).

III. કોઇ ખનાવની યાદના (Historial festivals).

અસત્રના વખતમાં એ ત્રણ પ્રકારના જશનોમાં સર્વથી અગતનાં અને પુરાણાં મોસમનાં જશનો હતાં. તે સામાન્ય પ્રજાનાં જશનો હતાં. અન્બુમન સામટી એવાં જશનોમાં બાગ લેતી હતી. પ્રો. મેક્સમુલર કહે છે કે અસલી પ્રજાઓનાં જશનો સુરજની ચાલ ઉપર આધાર રાખતાં. સારે નેતી કહેવાની મતલબ આજ છે કે સઘળી પ્રજાઓમાં પુરાણાં જશનો એક પ્રકારે મોસમનાં જશનો હતાં. તેવાં જશનો હાલમાં પણ કેટલીક હદે પાળવામાં આવે છે. એ બાબે એ વીદવાન કહે છે, કે “ The great festivals of the ancient world were regulated by the Sun and that some of these festive seasons—the winter solstice about the Yule-tide or Christmas, the vernal equinox about Easter, the summer solstice or Midsummer-eve, about St. John Baptist's day and the autumnal equinox about Michaelmas—are still kept under changed names and with new objects, in our own time.”

હવે જશનો શરૂઆતમાં રૂતુનાં જશનો હતાં, તેની સામેતી કેટલાંક જશનોના દિવસોના નામ ઉપરથી માલુમ પડે છે. દાખલા તરીકે ગાહમખારનાં નામોમાં રૂતુ સાથે સંબંધ ધરાવતા અર્થો સમાયજા છે. આપણા મહીનાઓ એક પછી એક ફર્વદીન, અરદીએહરત

એમ નામ ધરાવે છે. તે મહીનાઓ એમ એક પછી એક એમ કેવી રીતે રચાયા છે, તે સમજાવવા બાબે હાલમાં આપણા એક બહુલા મહરથ મીં મેરજીમાઇ નોશરવાનજી કુકા એમ. એ. એ થોડુંક થયું કોશેશ કીધી છે. એવું દિસે છે કે આગળ પણ એવી કોશેશ થઇ છે. એ આગલી કોશેશ જોકે આપણે કેટલીક હદે કદપીત ધાવે તોપણ એટલું તો દિસે છે કે આપણા બે ત્રણ સદી પરના વડીલો પણ આપણા મહીનાઓને રૂઝા સાથ જોડતા. એવી એક કોશેશ માટે હું અહીં ટુકમાં બોલીશ. એરવદ માણેકજી રસ્તમજી ઉનવાડાએ મેહેરબાની કરી માતા હાથમાં ઉપર જણાવવા મુજબ જે ફારસી ચોપડી મેલી છે, જેમાં એમ મહીનાઓને રૂઝ સાથે જોડ્યા છે. તેમાં મહીનાઓનાં નામ બાબે નીચે પ્રમાણે વર્ણન છે :—

૧. ફર્વદીન. એ મહીનાને એમ નામ મળ્યું છે, કારણકે એ મહીનામાં ધાસપાત્રો ઉમવાની શરૂઆત થાય છે (આગાજે રસ્તની અન્દર વચ્ચે બાશર). એ લખનાર ‘ફર્વદીન’ શબ્દને ‘પરવદન’ એટલે ઉધારવું, ઉગારવું સાથ જોડી એ અર્થ કરે છે.

૨. અર્દીમેહસ્ત. એ મહીનામાં ઝાડપાત્રોને નવાં પાત્રાં ઉગી તેઓ ‘એહસ્ત’ના જેવો દેખાવ દે છે, તે ઉપરથી એ માસને ‘અર્દીમેહસ્ત’ કહે છે.

૩. ખોદાદ. એ મહીનામાં માણસોને ‘ખુર, ખુરેશ’ એટલે ખોરાક મળે છે.

૪. તીર. એ મહીનામાં ધઉ, અનાજ વિગેરેની વાવણી કરવામાં આવે છે. ફારસીમાં ‘તીર’ શબ્દનો અર્થ ‘ભાગ’ (lot) થાય છે. તે ઉપરથી આ અર્થ અટકળવામાં આવ્યો છે.

૫. અમરદાદ (મદાદ). એ મહીનામાં તમામ ફળફલાદી પાકી પુખ્ત થાય છે. ૬. ‘મદ’ એટલે ઉમરે પુગેલો માણસ. તે ઉપરથી એ અર્થ ધાર્યો કે જેમ એક બાળક પુર ઉમરે મદાનગીમાં આવે તેમ ફળફલાદી મદાનગીમાં યાને પુરી પાકની હાલતમાં આવે.

૬. શેહરેવર. પાદશાહેને કર (દખલ) અને અનાજની ઉત્પત્તિ ઉપર દસમો ભાગ (દેવ ચક) એ મહીનામાં આપવામાં આવે છે. ‘શેહરીવર’ શબ્દને ‘શેહરયાર’ એટલે પાદશાહેને મળતો ગણી એ અર્થ કરવામાં આવ્યો છે. આપણે જાણીએ છીએ કે ‘શેહરીવર’ શબ્દ અસત્રમાં “ક્ષત્ર વધર્ચ” એટલે ‘આપઅખત્યાર પાદશાહ’ છે. તે જોતાં તેનાં અર્થનો પાદશાહ સાથે સંબંધ બરહક છે.

૭. મેહેર. એ મહીનામાં માણસો એકમેક ઉપર ‘મેહેરબાની’ કરે છે. તેઓ મેવો, અનાજ વીગેરે વેહેંચી લે છે અને સાથે મળી ખાએ છે.

૮. આવાં. એ મહીનામાં ‘આખ’ એટલે પાણી વસાદ રૂપે ધણું પડે છે.

૯. આદર. આગલા મહીનામાં વર્ષાદ ધણો પડવાથી હવા સરદ થયલી તેથી એ મહીનામાં આતથ (આદર) સળગાવવાની ગરજ પડે તેથી તેને એ નામ આપ્યું.

૧૦. દેહ. પેહેલવીમાં ‘દેહ’ નો અર્થ ‘દુર’ થાય છે. એટલે એ મહીનામાં જમીન ખુર્રમી એટલે ખુશાલીથી (શીયાળાને લીધે) દુર યા ખાલી થાય છે. આ તદ્દન પાચ વીનાની અટકળ છે, કારણ પેહેલવીમાં એવો કોઇ શબ્દ નથી.

૧૧. બહમન. એ મહીનામાં સર્દી અને ખુશ્કી અને બલગમમાં માણસોને રહેવું પડે છે. ફારસીમાં “બ-હમ” એટલે સાથે તે ઉપરથી એ અર્થ લીધેલો દીસે છે કે એ મહીનામાં જેમ સરદી તેમ ખુશ્કી સાથે બેળાવલી હોય છે.

૧૨. અસ્ફુન્દારમદ. પેહેલવીમ 'અસ્ફુન્દ'નો અર્થ મેવો થાયછે, અને એ મહીનામાં મેવો ખીલવા માંડે છે, અને ઘાસ ઉગવા માંડે છે તેથી તેને એ નામ મળ્યું છે.

આ લખનારે આપણા મહીનાઓનાં નામો સ્મરમળ્યાં છે, તેની શબ્દ ઉત્પત્તી અને અર્થ આપણે જાણીએ છીએ કે બરાબર નથી. પણ તે છતાં આપણે આ ઉપરથી આટલું જોઈએ છીએ કે એ લખનાર મહીનાઓ વટીકને રૂતુઓ સાથે જોડે છે.

ઉપર પ્રમાણે જૂદા જૂદા અંશકર્તાઓ પ્રમાણે કેટલાંક જશનો તપાસ્યાં. તેમાંનાં કેટલાંક આપણને જાણીતાં છે, અને તેનું વર્ણન લગભગ ધણાખરા લખનારાઓ કરે છે. કેટલાંકો હાલ આપણને જાણીતાં નથી. તેઓનાં નામોનાં અર્થ વટીક આપણને સમજ પડતા નથી. તે કોઈ મુલકોનાં ખાસ જશનો હોય. હવે હાલમાં આપણને જાણીતાં થયલાં જશનોનાં જો આપણે ઉપર મુજબ ત્રણ ભાગ કર્યે તો તે નીચે મુજબ થાય છે:—

I. રૂતુનાં જશનો—(ક) ગાહામખારનાં જશનો, (ખ) જમશેદી નઓરાજ, (ગ) મેહરંગાન, (ઘ) રપીયવન, (ડ) તીરંગાન, (ચ) ખોરદાદસાલ.

II. ગુજરેલાંઓની યાદનાં જશનો—(ક) ફર્વદગાનના ૧૦ દિવસો. (ખ) ફર્વદીન મહીનો તે ફર્વદીન રોજ, અને તે મુજબ દર મહીનામાં ફર્વદીન રોજ, જે ફર્વદગાનને નામે આપણામાં જણાયલા છે. એ હમા અશો ફરોહરોની યાદના દિવસો છે.

III. તવારીખના બનાવોનાં સંબંધના જશનો—(ક) જમશેદી નઓરાજ, (ખ) તીરંગાન, (ગ) મેહરંગાન.

એ જશનોને આપણે ઉપર જણાવવા મુજબ પેહેલા વર્ગમાં મુક્યાં છે, તે બરાબર છે. પણ તે ઉપરાંત પાછલાં પુરતકોમાં તેઓનો તવારીખનાં કોઈ બનાવ સાથે સંબંધ દેખાડ્યો છે. કદાચ તવારીખના કોઈ બનાવ જે સાથે એઓનું નામ જોડાયલું છે, તે એ દિવસે બન્યા હોય. પણ વધારે સંભવીક આ છે, કે પાછલા વખતમાં તવારીખી બનાવ બન્યા હોય તેની યાદનાં જશનો ખાખસુસ સગવડને ખાતર, યા તેઓને વધારે અગત આપવાને ખાતર, અને તેઓનો મહીમાં વધારે મોટા કરવાને ખાતર, મોસમના તેહેવારોને દિવસે પાળવામાં આવ્યાં હોય, અથવા તે બનાવો સાથે સંબંધ ધરાવનાર પાદશાહોએ રૂતુના જશનોના દિવસો પોતા સાથે સંબંધ રાખનાર તવારીખના બનાવોને અમલમાં મેલવા માટે પસંદ કર્યા હોય.

હાલમાં આપણે આતશમેહરામો યા આતશઆદરાનોની સાલગીરેહનાં જશનો કર્યે છીએ, તે અથવા કોઈ મંડળી યા ખાતું પોતાની સ્થાપનાના દિવસો પાળવા જશનો કરે તે, અથવા કોઈ શેહેર યા ગામડું પોતાની સ્થાપનાનું-દાખલા તરીકે આપણે આપણી નજરો નજર 'મર્જબાન આબાદ'નો દાખલો જોઈએ છીએ તેનું-જશન કરે તે સર્વ આ ત્રીજા વર્ગમાં આવે છે.

III.

જશનની મતલબ.

(ક) અહેસાનશનાસી—હવે આપણે આપણા વિષયના ત્રીજા ભાગ ઉપર આવીએ અને જોઈએ કે જશનની મતલબ શું છે, અને તે ઉપરથી આપણે શું ધડો લેવું શકીએ ?

પેહેલે તો જશનમાં આપણે તે દાદારની નીઆમતો, મોસમની ચીજો, ધુવ્ દહ,

પાણી, આતશ, ગારપંદની પેદાયશ તરીકે દુધ વિગેરે રજુ કર્યે છીએ. એથી આપણને તે દાદાર તરફ આભારની લાગણી દોડાવવાનું બાન આવે છે.

મોસમનાં જશનો, અહુસાનશનાસીના અવસરો—અસલમાં જશનોની શરૂઆત મોસમનાં જશનોથી થઈ છે. માણસ જાત પોતાની અસલી હાલતમાં કુદ્રત સાથે સર્વથી વધારે સંબંધમાં આવતો. તે ચોક્કસ વખતે સૂર્ય, ચંદ્ર, સેતારાઓ વિગેરેને ઠગતા, આથમતા અને આકાશમાં પોતાની જગ્યા બદલતા જોતો હતો. ચોક્કસ વખતે તે અન્ન અને ફળફળાદી તૈયાર થતાં જોતો હતો. ત્યારે કુદ્રત સાથે અને કુદ્રતી મોસમો સાથે તે વધારે સંબંધમાં આવતો હતો. જ્યારે વખતસર તેનો પાક થતો, ત્યારે તે ખોદાનો ઉપકાર માનતો હતો. એ મુજબ ત્યારે સર્વથી પહેલાં જશનો મોસમનાં હતાં, અને તે મોસમના પાક યા પરિણામ માટે તે દાદારનો ઉપકાર માનવાનાં જશનો હતાં. એ જજનોમાં તે પોતા તરફની બેટ યા બળીદાન (offerings) તરીકે મોસમના પાકની પહેલી પેદાયશ (first fruits) રજુ કરતો હતો.

ત્યારે જશનો કોઈ પણ રીતે વિચાર કરતાં અહુસાનશનાસીના અવસરો છે. જે તે મોસમનાં જશનો હોય, તે ખોદાતાળાએ આપેલી નેઆમતો માટે, પસાર થયેલી મોસમમાં તે દાદારે આપણા ઉપર દેખાડેલી મહેરબાની માટે, ઉપકાર માનવાના તે અવસરો છે. કદાચ તે મોસમોમાં આપણને કાંઈ નામોરાદીઓ, નાસીપાસીઓ, નિરાશીઓ મળી હશે, પણ તે સઘળાં વચ્ચે આપણે યાદ રાખવાનું છે કે તે નામોરાદીઓ, તે નિરાશીઓ આપણાં પોતાનાં બલાં માટે હશે. આપણે એવી વખતે “ તેની મરજી તે આપણી મરજી ” (to make His will our will) કરવાની કોશિશ કરવી જોઈએ.

એ અહુસાનના માપના પ્રકારો—ત્યારે એ અહુસાનનું માપ આપણે કેવા પ્રકારે કર્યે છીએ. એ અહુસાનનું ખરું માપ આપણાં જીગરની લાગણીજ છે, જે લાગણી એ રીતે રૂપ લે છે. ૧. શબ્દો મારફતે, જે શબ્દો ખોલાય, કે નહીં પણ ખોલાય. નહીં ખોલાય, એટલે અપાજ કર્યા વગર ફક્ત મન પણ વિચારથી કામ કરે, તે પણ શબ્દોજ છે. અને ૨. કોઈ જાહેર પડતી રીતે.

એ અહુસાનશનાસી શબ્દો મારફતે—આપણે આપણાં જશનોમાં જે બહુતર ભણીયે છીએ, તે બહુતર ભણી યા બહુતર ભણ્યા વગર આભારના આપણા વિચારો તે દાદારને જે રીતે જાહેર કર્યે છીએ, તે રીતે તે દાદારનો શબ્દોથી ઉપકાર માનીયે છીએ. આપણા જશનોમાં થતી તે દાદારની સ્તુતી તેની એક જાતની અહુસાનશનાસી છે, એક જાતની બંદગી છે.

શુર નાનક કહી ગયો છે, કે બંદગીના પ વખતો યા ગેહો છે, અને બંદગીનાં ૧ નામો છે. તે નામો, તે નીચે પ્રમાણે જણાવે છે :—

૧. સચ્ચાર્થ (Truth).
૨. શુદ્ધપણું (what is right).
૩. ખોદાનાં નામથી સખાવત.
૪. બધી મનસ્વી.
૫. ખોદાની સ્તુતી, અને કીર્તિ ગાવી.

જશનમાં મેળેલી કુદતની નેઆમતો આપણું મન ખોદાપર પોહ્યાંચાડે છે—
પેલો જણીતો લખનાર સંમ્યુઅલ લેગ કહે છે કે :—

To the Zoroastrian, prayer assumes the form of a recognition of all that is pure, sublime, and beautiful in the surrounding universe. He can never want opportunities of paying homage to the Good Spirit and of looking into the abyss of the unknown with reverence and wonder. The light of setting sun, the dome of loving blue, the clouds in the might of the tempest or resting still as brooding doves, the mountains, the ocean lashed by storm these are a Zoroastrian's prayers."

ત્યારે જશનમાં હાજર કરેલી ચીજો, પુત્ર ફલ, પાણી, આતશ એ સર્વ તે દાદારપર નજર ફેરવે છે.

મોસમનાં જશન તરીકે જમશેદી નઓરોજના નવા રોજે પાળવાનો રેવાજ—જશનનો દિવસ યુગ્મરવાના જે કેટલીક પ્રજાઓમાં જૂદા જૂદા રેવાજો છે, તે રેવાજો તેઓનો મોસમો સાથે સંબંધ દેખાડે છે. દાખલા તરીકે આજના જમશેદી નઓરોજના દિવસ માટે કહે છે કે ધરાનમાં ધરના એક સારા ભાગમાં સૂરેશ ખીછાવીને, ત્યાં મોસમનાં સુંદર પુળફળાદી હાજર કરી, એક ચેરાગ બાળવામાં આવે છે. એક વાસણમાં પાણી હાજર કરવામાં આવે છે, આતશ ઉપર લેવાન બાળવામાં આવે છે, અને મુખ્ય આ કે પાણીના કુળઓ ઉપર કેટલાક દિવસ આમમયથી લીલોતરી ઉમારી તૈયાર કરવામાં આવે છે. એ લીલોતરી ત્યારે બાદરની મોસમ સાથે ફળફળાદી અને લીલોતરીને આવકાર દેવાની ધવાની છે. યુગેપના ઘણાક ભાગોમાં મે-ડે પાળવાનાં રેવાજો (May-day celebrations) એની યાદ આપે છે. ત્યારે મોસમનાં જશનોમાં હાજર કરેલી ચીજો તે દાદાર તરફ આપણું આભારી જીગરને ઉમરાતું કરે છે.

એ જશનોની મુળ મતલબ—ત્યારે એ જશનો—પછી તે મોસમનાં હોય, મરનારોની યાદના હોય, યા તવારીખી બનાવેના હોય, તેઓ—ની મુળ મતલબ શું? તેઓની મુળ મતલબ એક પ્રદારની આપ અને લે છે. એ આપ અને લે જશનોના બાજમાં શું છે? એ 'આપ લે'ની મુળ નેમમાં પેહેલી જગ્યા 'આપ' લે છે. એ જશનો કરી આપણે આપણું 'હેસાન' આપણો આભાર, આપણો ઉપકાર આપ્યે છીએ. ટૂંકમાં એ સવળાં જશનો તેઓનાં અસલ મૂળ નિયમમાં તે દાદારે આપેલી નેઆમતો માટેનાં, આપણી ઉપર ચયલા ઉપકારોના, બનેલા બનાવે માટેનાં ઉપકારનાં અહેસાનશનાસી (Thanks giving) નાં જશનો છે.

જશનની બીજી મતલબ લાઈબ'ધી—આપણે ઉપર જોયું, કે જશનની પેહેલી મતલબ તે દાદારની અહેસાનશનાસી છે. હવે જશનની બીજી મતલબ લાઈબ'ધી ફેલાવવાની છે. હીરોટસ કહે છે કે અસલી ધરાનીઓ પોતાની બંદગીમાં દુઆ ફકત પોતાને માટે નહીં માંગતા, પણ પોતાના પાદશાહ માટે, અને આખી અંજુમન માટે, માંગતા હતા. તેની દલીલ આફ્રીનના ઉપલા મથાળે મેસેલા શબ્દોમાં મળે છે.

આજના મારા વિષય માટે મેં મદાર તરીકે, આપણાં ધર્મપુસ્તકોના જે ફકરો લીધો છે, તે આપણી અદાદરોશની અને ગાહમજારની આફ્રીનનો શરૂઆતમાં યાદ

કરેલો ફકરો છે, કે જે જેમ જમશેદી નચોરોજના જશનમાં તેમજ દરરોજ ધરેધર ભણતાં જશનમાં ભણવામાં આવે છે.

એ ફકરામાં ભણનાર કહે છે કે મેં જે ઇજ્જતને કાઢી, યાને આરાધના કાઢી, અને દરન ઈજ્યા અને મ્યજ્દ કાઢી, એટલે મ્યજ્દ ઈજ્જતને સર્વ રયોમંદ અને ખોરેહમંદ દાદાર હોરમજ્દનાં અને તેના અમેશાસ્પદોના ખજનામાં પોહોંચ્યો.

આ ઘણો મોટાં મનનો, મોટાં દીલનો, પર્માર્થનો વિચાર છે. ભણનાર મોટાં મનથી કહે છે કે આ સઘળી ક્રિયાની ચીજો મેં અહીં અર્પણ કરીછે, અને તે અર્પણ કરી આ સઘળી ક્રિયાઓ મેં કાઢી છે, તે કોઈ સ્વાર્થનાં વિચારથી મેં કાઢી નથી, પણ પર્માર્થના વિચારથી કાઢી છે. આ સઘળાનો બદલો મને મળે એવા કોઈ સ્વાર્થો ખ્યાલથી હું એ સઘળું કરતો નથી, પણ એવા ખ્યાલથી કહું છું, કે એ સઘળાનું પરિણામ, બદલો, સવાખ યા જેથી કાંઈ હોય તે, તે દાદારના ખજનામાં પોહોંચે.

હવે તે દાદારનો ખજનો તેનાં સર્વ બચ્ચાંઓ માટે છે, તેની સર્વ પેદાયશો માટે છે. ત્યારે મતલબ આ કે “એ સઘળાનો બદલો તે દાદાર કુલે જેહાંનને આપે. કુલ જેહાંનનો હું પણ એક કમતરીન ભાગ છું, ત્યારે તે ભાગ તરીકે, મને જે મળે તે, પ્રાપ્ત કરવાને હું ખુશી છું.” આ ત્યારે ઘણો મોટાં મનનો વિચાર છે અને તે વિચારને અનુસરીને આ દુનિયામાં આપણુ સર્વ જે આપણાં સર્વ કામો કયેં, સર્વ નહીં તો થોડાં પણ કામો કયેં તો દુનિયામાંથી ઘણીક દલદેશરી અને દુઃખ ઓછું થાય.

દુઆઓ અને ક્રિયામાં આત્મીક સોશયેલીજમ—હાલમાં આપણે સોશયેલીસ્ટો (Socialists) માટે ઘણું સાંભળીએ છીએ. હાલની આપણી નવી પાર્ટીમેન્ટમાં કેટલાક મજૂરો તરફના પ્રતિનિધીઓ (Labourites) દાખલ થયા છે કે જેઓમાંના કેટલાકો સોશયેલીસ્ટો છે. એ વર્ગનું કેલવું કેટલીક હદે આ છે કે શારીરીક દોષત એક હાથે જમા થવી નહીં જોઈએ, પણ સઘળાંઓનો તે ઉપર હક રહે. હવે મેં મારા એક અંગ્રેજી વિષયમાં કહ્યું છે તેમ, જરથોસ્તી ધર્મની શીખવણી મુજબ ચાલનારાઓ માટે, એવા હાલમાં ઉભા થતા કોઈ ખાસ વર્ગની જરૂર નથી, કારણુ તે જગેજગ શીખવે છે કે તવંગરોએ પોતાની દોષત ઉપર પોતાના ગરીબ ભાઈબધોનો હક સમજવો. હવે આફ્રીનનો ઉપસો ફકરો, શારીરીક બાબત બાગુ મેલી, એક જ્ઞાનું આત્મીક સોશયેલીજમ (Spiritual Socialism) જાહેર કરે છે, કે “મારાં ભલાં કામોનો બદલો તે દાદાર જેને ગમે તેને આપે.”

હવે ઉપસા ફકરામાં કેટલીક ક્રિયાઓ માટે બોલે છે કે “મેં (ક) મજ્જને કાઢી (ખ) દરન ઈજ્યા (ગ) મ્યજ્દ કાઢી (ઘ) જોર (ની ચીજો) લઈ ગયો.” એ ક્રિયાઓ ઉપરાંત ભલાં કામો તરીકે સખાવત (રાદી), અશોદાદ એટલે લાયક ભલા આદમીઓને મદદ વીગેરે માટે બોલે છે. એ સઘળાં ભલાં સખાવતાં કામો (કારે કેફે) મણ્યાં છે. તે સઘળાં ભણનાર દાદાર હોરમજ્દનાં ખજનામાં આપવા માંગે છે.

હવે એ સઘળાં કામો ‘જશન’ માટેનાં આપણા કામોમાં સમાય છે. જશન કરવું એટલે શું? તે એ ફકરા ઉપરથી સમજ પડે છે. તે આ કે ઇજ્જતને કરવી, દરન ઇજ્યા, મ્યજ્દ કરવી, જોર લઈ જવી. એ સઘળું ત્યારે આપણે જશન વખતે કયેં છીએ તે ઉપરાંત ફરમાવે છે કે તે વખતે સખાવતાં કામો કરવાં, ખીજાં સખાવતાં કામો કરવાં, ગરીબ ભલા આદમીઓને આશોદાદ આપવી.

હવે એ સઘળાંઓનો બલો બદલો જ્યારે આપણુ સર્વના સામાન્ય ભોગવતા માટે છે, ત્યારે જશન એક પ્રકારની નાની યા મોટી સામાન્ય મીજલસ—પછી તે કુટુંબની હોય, મોદલ્લાની હોય, ગામની હોય કે દેશની હોય તે—નો ખ્યાલ આપે છે.

ઉપલા ફકરામાં જે પેહેલું કામ બહુનાર જણાવે છે તે “યજ્ઞસ્તે કર્ત્વ હોમ” એટલે “યજ્ઞસ્તે કાધી છે,” તેને લગતું છે. હવે આપણે જશન ક્યેં છીએ તે એક પ્રકારે યજ્ઞસ્તેજ છે. જશન શબ્દ યજ્ઞસ્તેનુંજ રૂપ છે.

ત્યારે આપણે મથાળે મેહેલા ફકરામાં જશન કરવાનાં સંબંધનાં જે કામો જણાવ્યાં છે, તે સામગ્રી રીતે સવામનાં કામો જણાવ્યાં છે. સવામનાં તે કામો નીચલા પ્રકારનાં ત્યાં ખાસ કરી જણાવ્યાં છે :—

૧. યજ્ઞસ્તે, દર્શન, ચ્યજ્ઞદ, જ્વેર. એટલે સાધારણુ રીતે ઓશીયે તો ધર્મપુસ્તકો અને રેવાજોએ ફરમાવેલી ક્રિયા.

૨. અશોદાદ એટલે લાયક બલાં માણસો, જેઓ અશોધ અને રાસ્ત માર્ગે ચાલતાં હોય, તેઓને બક્ષેસ આપવી.

૩. સખાવત કરવી.

૪. અશો લોકોને ખુશી કરતાં.

એ સઘળાં કામો કરી તેનો સવામનો બદલો તે દાદારના ખખનામાં આપનો કરવા માટે ભોતવામાં આવે છે.

ગંજે દાદાર એહુરઅજદ :—ત્યારે આ વિષયને મથાળે મેહેલા શબ્દોમાં જે કહે છે કે આપણું કામો દાદારના ખખનામાં પોંદચે, તેમાં પણ ભાગ્યધીનોજ વિચાર છે. દાદારનો ખખનો તે આપણુ તેની ખત્રકતોજ ખખનો છે. તે દાદારનો ખખનો તે આપણુ તેનાં માણસ ભાગ્યધીનોજ ખખનો છે. ત્યારે તો આપણુ સર્વએ જે આપણું હોય તેમાંથી બનતું તે દાદારના ખખનામાં આપવું એટલે કે તે દાદારનાં ખીજાં બચ્ચાંઓની આપણી ગરીબ સ્થાની મુજબ જરૂરીઆતો ટાળવામાં વાપરવું.

આવી મીજલસોમાં આપણે આપણાથી ચડતાઓને તેમજ ઉતરતાઓને જોઇએ છીએ. ત્યાં તે દાદારના ગંજનો વિચાર બાંધી આપણે વધુ ચપળ થવું જોઇએ. આપણે જે પેદા કરતા હોઇએ તે આપણે માટે પુરતું છે. આપણે જે બલાં કામો ક્યેં છીએ તે આપણાં પોતા માટે પુરતાં છે એમ સંતોષ સાથે રહેવાનું નથી, પણ વધારે ચપળતા દેખાડવી જોઇએ, એવા વિચારથી કે વધારે મહેનત કરી વધારે પેદા કરી, વધારે સવામનાં કામો કરી, આપણને જોઇએ તે કરતાં જે કાંઈ વધુ હોય તે, દાદારના ખખનામાં આપવું કે ત્યાંથી તે ગરીબોના ઉપયોગ માટે જાએ. બની શકે તેમ તવંગર થવાની કોશિશ કરવી. પણ બની શકે તેમ ગરીબ રહેવાની કોશિશ કરવી. એમ એક હાથ ઉપર તવંગર થવાની કોશિશ ક્યેં અને ખીજા હાથ ઉપર ગરીબ તરીકે સાદી જીંદગી ગુમરી રહેવાની કોશિશ ક્યેં તો આપણે તે દાદારનાં ખખના માટે ઘણું મેળવી અને ફાજલ પાડી શકીએ. એવી ગરીબીમાં રહેવાની આપણી બની શકતી કોશિશ તે આ દુનિયાની વૃદ્ધી આણવાની એક કોશિશ છે. એક લખનાર કહે છે તેમ “The spirit of poverty must regenerate the world.”

એક ટોળા યા પ્રજાએ જે સામટી અને સામાન્ય રીતે સુખી થવું હોય તો તેને એ ઓળની જરૂર છે. ૧ એક શાંતી યા સુવેદસંપન્ન, અને ૨ ખીજ, ઉપલા પ્રકારની ભાગ્ય-બધી (peace and socialism)

જગતમાં વ્યાપી રહેલી ભ્રાંત્યો:—એક લખનાર કહે છે તેમ “એક કમીના માળાથી તે ચઢતા માણસ સુધીનાં દરજ્જાનાં પ્રાણીઓ વચ્ચે જે સંબંધ છે તે સંબંધનો અપલ ગંભીર દેખાવ આ જગત રચુ કરે છે. કુદરત જે હાલતમાં હસ્તી ભોગવે છે તે હાલત મનુષ્યોનો સંબંધ ઉત્તમ કરે છે.”

The Universe is a living majesty of society from the humble herb upto man.”

“Society is the condition on which nature subsists.”

આજે આપણે જશન કરવાને ભોગ મળ્યા છીએ ત્યાં આ દિવાનખાનામાં નજર કરો તો આ લખનારના બોલોનો આપણે દાખલો જોઈએ છીએ. તે દાદારની કુદરતમાંના નજીવા ગણતા પાલા યા પાનમાંથી ચઢતી પેદાયશો ફલ ફુલ, પાણી, દુધ, આલુ, ઝોરપંદ એ સર્વ ચીજો યા તેઓ ના પ્રતીનિધીઓ આપણે જોઈએ છીએ અને તે સર્વની સેવટની ચઢતી પેદાયશ માણસ તે અહીં હાજર છે.

તે દાદારની એ સમગ્રી પેદાયશો—એક નજીવા ગણતા પાલાથી જ્ઞાતી માણસ—દેખાડે છે કે આ જગતમાં સત્તજો ભ્રાંત્યોની યોજના છે. એ સર્વને પોતાની વૃદ્ધી માટે એકમેક તરફ જોવાનું છે. એ પેદાયશોમાંની દરેકની વૃદ્ધીમાં બીજાની વૃદ્ધી સમાવશી છે. હવે જ્યારે એમ કુલે પેદાયશ માટે છે, ત્યારે માણસ માણસો વચ્ચે એવા સંબંધની કેટલીયની અગત છે !

જશનોનાં ખાણું સાથે જોડાયેલા ધાર્મિક વિચારો:—એ જશનો ખુશી-ખુશાલીના અવસરો છે. પણ તે છતાં, સર્વ ખુશીખુશાલી છતાં, તેઓ ધાર્મિક વિચારો ઉત્પન્ન કરવા માટેના અવસરો છે. એમ જશનોનાં ખાણું વેળા પળાતા કેટલાક રેવાજો ઉપરથી મહત્ત્વ પડે છે. એવા રેવાજો કેટલીક પ્રજાઓનાં જશનોમાં સામાન્ય હોય છે. એવા ધાર્મિક રેવાજો યા વિચારોમાં આપણે નીચલા જોઈએ છીએ:—

૧. બની શકે તેમ ગરીબોને તેમાં શરીક કરી તેઓને ખાણું આપવું.
૨. તે ખાણુંમાં ગંભીરતા આમેજ રાખવી. હાથ મોઢોડું ધોઈ ખાણું ખાવું.
૩. તે ખાણું બનતાં સુધી મુજો મોહડે ખાવું.

જશનોનાં ખાણુંમાં હાથ ધોવા:—જેમ આપણામાં તેમ અસરી લીધુઓમાં ખાણું ખાવા આગમ્ય હાથ ધોવાનો રેવાજ હોય. ન્યુ તેસ્ટમેન્ટ (Mark VII 1-5)

૧ 1. “Then came to-gether unto him the Pharisees, and certain of the scribes, which came from Jerusalem.

2 “And when they saw some of his disciples eat bread with defiled, that is to say, with unwashen, hands. they found fault.

3 “For the Pharisees, and all the Jews, except they wash their hands oft, eat not, holding the tradition of the elders.

4 “And when they come from the market, except they wash, they eat not. And many other things there be, which they have received to hold as the washing of cups and pots, brassen vessels and of tables.

5 “Then the Pharisees and scribes asked him, Why walk not thy disciples according to the traditions of the elders, but eat bread with unwashen hands?”

મુજબ કાષ્ટરટના ચેલાઓએ, એ રેવાજનો ભંગ કર્યો ત્યારે ચાહુદીઓ અને ફરીસીઓએ તેઓને કપકો આપ્યો, કે હાથ ધોવા વગર તેઓ કેમ ખાણું ખાએ છે.

જશનના એ હાથ ધોવા વીગેરેના રેવાજ સાથે ખરી પરહેજગારી— એ રેવાજોનાં સંબંધમાં કાષ્ટરે તેઓને કહેલા શબ્દો આપણને યાદ રાખવા જોઈએ કે “ખાતા આગમય હાથ ધોવા, વાસણો ધોવાં વીગેરે.” પણ ફક્ત એમાં કાંઈ ખરી પરહેજગારી સમાયતી નથી. ખરી પરહેજગારી પોતાનાં દાંતની, અંતઃકરણની, જીગરની પરહેજગારી છે.

ખાણુંમાં પુલપાન, અને પુશખોદાર છંટકાવ—આપણને અસલી હિબ્રુઓમાં ખાણુંના દાખલા મળે છે, કે જેમાં પુલપાન આપવામાં આવતાં અને પુશખોદાર છંટકાવ કરવામાં આવતો હતો. ખાણુંપર પુશખોદાર તેલ છંટકાવતો દાખલો સામ્સ (Psalms)^૧ માં મળે છે. પુશખોદાર તેલ યા અતરતો છંટકાવ પુશાકીનું ચીન્હ ગણાતું. પણ એ પુશાકી ખરેખર તેઓને પ્રાપ્ત થતી કે જેઓ ખોદાને પુશી કરતા હતા.

ગરીબોને ખાણું—આ વિષયને મથાળે મેસેલા ફકરામાં ગરીબોને સખાવત અને લાયકેને આશોદાદ આપવાના જે ઈસારા છે, તે સાથે જશનોનાં ખાણું ગરીબોને આપવતો વિચાર જોડાયેલો છે. એવા પુશાકીના અવસરોપર મોહકતા યા શેહેરનાં ગરીબોને જશનોની જીઆફતોમાં શરીક કરવા એ બહું કામ ગણાયું છે.

જશનોનાં ખાણુંમાં મીતાહારપણું—હવે આપણે યાદ રાખવું જોઈએ કે જ્યારે જશનો એક જાના ધર્મીક મેળાવડાઓ છે, ત્યારે તેવાં ખાણું જેમ ગંભીર તેમ મીતાહાર હોવાં જોઈએ. દરબીરીની વાત છે કે આપણુંમાં એમ બનતું નથી. જશનનાં ખાણું મોટાં અને ઘણીક વારીનાં હોવાં જોઈએ એવા ખ્યાલથી તે ખરચાણ થતાં જાય છે. એક લખનાર કહે છે તેમ યાદ રાખવાતું છે કે “ખાણું કેવી રીતનાં થાય છે તે ઉપર જશનોનાં ખાણાની ઝેણાઈનો આધાર રહેતો નથી. પણ ખાણું અને મહેમનો કેવી રીતે પુશ થાય છે તે ઉપર રહે છે.”^(૨)

જશનોનાં ખાણા માટે લાઝેઈઅસના શબ્દો—આપણા જશનોનાં ખાણુંઓ આપણને દાયોજનીસ લાઝેઈઅસ (Diogenes Laertius) જે ઇ. સ.ની બીજી સદીમાં થઈ ગયો છે, તેની વર્તાની યાદ આપે છે. કહે છે કે “એક જવાન એક મોટાં ખાણુંની મીજલસમાં જતો હતો. તેવામાં દાયોજનીસ તેને મળ્યો. દાયોજનીસ તેને ખાણામાં જતો અટકાવી પોતા સાથે પોતાને ઘરે લઈ ગયો અને ત્યાં પોતાના મિત્રોને કહ્યું કે

(૧) Thou preparest a table before me in the presence of mine enemies : thou anointest my head with oil : my cup runneth over.

(Psalms XXIII. 5).

Let thy garments be always white; and let thy head lack no ointment,

(Ecclesiastes IX. 8)

Thou lovest righteousness and hatest wickedness. Therefore God, thy God, hath annointed thee with the oil of gladness above thy fellows.

(૨) “It is not the quantity of the meat but the cheerfulness of the guests, which makes the feast.” Lord Clarendon.

‘ જો હું આ જવાનને મળશે નહીં હોતો તો એ આજે ધણી જોખમમાં આવી પડતો. હું એને બચાવી લાગ્યો છું ? ’ દાયોજનીસ પોતાના વખતમાં થતા યુવાની જશનેના આજીવની માહિતગાર હોતો કે તેમાં ભાગ લેનારાઓ પીતાદારપણું નહીં જાળવી, જશનેને દહાડે ખાણું ખાઈ તે રાત્રે યા બીજે દહાડે તંદરેસ્તી બગાડી બીમારીને વશ થતા. તે ઉપરથી તેણે કહ્યું કે તે પેલા જવાનને મુસ્કેલીમાંથી છોડવી લાગ્યો છે.

બાળનાં ખાણું માટે મારા પીતાજીના શબ્દો—આ જગ્યાએ મારા મરહુમ પીતાજીએ મને મારી બચગીમાં કહેલા શબ્દો યાદ આવે છે. તેવણ મને ૧૭ વર્સની ઉમરનો મેટ્રા મરણ પામ્યા હતા. તે આગમય અવારનવાર તેવણે મને કોઈક શીખામણના જે શબ્દો કહેલા, તેમાંના થોડાક આવાં જશનેનાં ખાણા માટેના શબ્દો મને યાદ છે. અમારે હસ્તકની મરહુમ શેઠ જીજીમાષ દાદાબાઈની કોલાખાની દરેમેદરનાં ચોકમાં ખુરશી ઉપર બેસી તેવણનો બજવાનો યા આશાએસ લેવાનો સરેસ્તો હતો. તેમ કરતાં તેવણ અવારનવાર જોતા હતા કે દરેમેદરની સામેના બંગલા પર થતાં એવાં જશનેનાં ખાણાંઓ—પછી તે ખાણાંઓ ગાદમ્મારના યા બીજા મોસમોનાં તેહતારનાં હોય કે કોઈ મરનારોની બાળના મિત્રોએ કરેલાં ખાણાં હોય તે—વેળાએ કેટલુંક અંશે થતું હતું અને શરાયની જુમમાં બોલાયાલી અને ગાળાગાળી થતી હતી. મરનાર મિત્રની પવિત્ર યાદ તેની જગ્યાએ રહી જતી હતી અને તેની જગ્યાએ ટૂંકા ફેસાદ ઉઠી ઉઠેો થતો હતો. તે વખતે આપણામાં ધણેક સાધારણ રેવાજ હતો—અને હમુર તે હાલમાં પણ થોડો ધણો છે—કે એક જણ મરણ પામે તો તેના મિત્રોએ તેની બાજ કરવી. તેવણ વારંવાર એવો મામલો જોતા હતા. તે ઉપરથી તેવણે મને એક દિવસે એવું કહ્યું હતું કે “ દીકરા ! આપણાં લોકો બાજ કરે છે અને તેમાં આવા દેખાવો બને છે, માટે મારા પછી મારા કોઈ મિત્રો બાજ કરવા માંગે તો ના કહેજે.” મેં તેવણની એ નસીવતને અમલમાં મેલવાની મારી સમજ પ્રમાણે કોશેશ કરી હતી, જેકે હું તેમાં ફાળ્યો નહોં હતો. તેવણના મરણ બાદ—આજે હું નવ્વેલીક ૩૫ વર્સની વાત કરું છું—જ્યારે એક મરહુમ માનવંત દસ્તુરજી અને બીજા મિત્રોએ દર મહીને મહીને તેઓની બાજ કરવા માંડી ત્યારે તે સાંભળતાં, હું તે વખતે ૧૭ વર્સની વયનો નાદાન હતો તે છતાં, મેં મારા ખેશી સાથે મારા પીતાજીની મરજી મરહુમ દસ્તુરજીને જણાવી હતી અને તેવણની મરજીનો સખમ જણાવ્યો હતો. પણ તે દસ્તુરજીએ કહ્યું કે “ મારે હસ્તક થતી બાજોમાં હું એમ થયા દષ્ટ નહોં,” એમ કહી દર મહીને બાજ કરવા માંડી હતી.

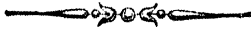
જશનનાં ખાણાંમાં શરાય :—દાયોજનીસે પોતાના જવાન મિત્રને એવાં ખાણાંમાં જતો વાળ્યો તે ઉપરથી અને મારા પીતાજીની ઉવડી નસીવત ઉપરથી આપણાં જશનેનાં ખાણાંઓમાં થતા શરાયના ઉપયોગ ઉપર અને તેમાં લેવામાં આવતી સજામતીઓ ઉપર આપણું ધ્યાન ખેંચાય છે.

“ યજ્ઞાંની યાદ ” નામના મારા એક વિષયમાં મેં કહ્યું છે તેમ શરાય એક તેજ આપનાર પદાર્થ તરીકે, હૃદયને તેજ આપનારી એક નિશાણી (heart-quickenning symbol) તરીકે જણાય. માટે જશનનાં ખાણાંઓમાં શરાયનો એવા વિચારોથી હૃદય ઉપયોગ કરવો જોઈએ કે તે પાણું આપણાં દિલને તે ખેદતાલા તરફની દુરબોધી ચપળ કરે.

ખાણુંમાં બાજ ધરવાના રેવાજને પણ અહેસાનશનાસી સાથે સંબંધ—આપણામાં રેવાજ છે કે ખાણું બનતાં સુધી મુંગે મોંહડે ખાવું. એ ધણે પુરાણો ધરાની રેવાજ છે, જે માટે કોઈક યુનાની ગ્રંથકર્તાઓ પણ બોલી ગયા છે. દાખલા તરીકે એમીઅન કહી જાય છે કે ખાણું વખતે કાંઈ પણ બોલવાની મનાઈ હતી. જોનોફ્રાન ઉપરથી દીસે છે કે એ મનાઈની મતલબ આ કે ખાણું વખતે કોઈ પણ રીતે ઉસ્કેરાવાનો સખખ મળે નહોતો^(૧). પણ કોઈ લખનારાઓ ગુપચુપ ખાવાના એ રેવાજને પણ એક રીતે અહેસાનશનાસી સાથે જોડે છે. આલખીરની કહે છે કે બાજ ધરીને મુંચુંમુંચું ખાવાનો રેવાજ ફરેદુનના વખતથી શરૂ થયો. લોકો જોહાકના જીલમથી કંટાળી ગયા હતા. તેઓ ફરેદુનને હાથે તે જીલમથી છુટા. તે ઉપરથી જોહાકના જીલમથી છુટવાના ઉપકારની ઇલાજી તરીકે ફરેદુને લોકોને મુંગે મોંહડે, જરૂર પડે તો બાજ (જમ જમે) માં બોલી, ખાવાને ફર્માન આપ્યું.

(૧) Cyclopædia Bk. V ch. II 17.

કેટલીક ધરાની ખાનુઓ. તેઓની હંદગી ઉપરથી મળતા ધડા(૧).

“નાઇરિકાંમ્ય અષઓનીમ યજ્ઞમઘદે, ક્રાયો-હુમતાંમ, ક્રાયો-હુપ્તાંમ, ક્રાયો-હવ-સ્તાંમ, હુશ-હાંમ-સારતામ, રતુક્ષ્યાંમ, અષઓનીમ, યાંમ આર્મઘતીમ સ્પેન્તાંમ, યાઓસ્તે ને ઘેનાઓ, અહુરમઝદ.” (અધવિસ્તુત્રમ ગેહ. ૬. ૯).

અર્થ—અશો સ્ત્રીને અમે વખાણુ સાથે યાદ કર્યે છીએ કે જેણી ભલા વિચારોમાં આગળ વધેલી, ભલાં વચનોમાં આગળ વધેલી, ભલાં કામોમાં આગળ વધેલી, સારી પાપે ભણેલી, પોતાના ધણીને તાબેદાર, ભલી અને સ્પેનત આર્મઘતીના જેવી છે, અને જેણી, ઓ અહુરમઝદ! તારી પ્રસન્નતા પામેલી સ્ત્રી છે.

વિષય:—આ મકાનમાં હું આજે બીજી વાર ઉભો છું. આગળ આપણું અસલી ધરાનમાં બાળકોને કેમ કેળવણી આપવામાં આવતી અને કેમ ઉધારવામાં આવતાં તેને લગતી “અસલી ધરાનીઓની બાળ કેળવણી” ઉપર હું બોલ્યો હતો. આ અને આબુ-બાબુનાં મકાનોને હસ્તીમાં લાવનાર, આ મકાનોના મુરબી સમાન ખાનુઆહાદુર મંચેરજી કાવસજી મરજખાન કેટલુંક થયું” મને કહેતા હતા કે મારે કોઈ પ્રસંગે આ મકાનમાં ફરીથી કોઈ બાબત ઉપર બોલવું. તેવજી સાહેબની તે એક્તેમાસને માન આપી હું આજે ઉભો છું” અને મારી બાબત તરીકે “થોડીક અસલી ધરાની ખાનુઓ”નો વિષય મેં હાથ ધર્યો છે. હું આજે ગાયા તમારી આગળ થોડીક અસલી ધરાની ખાનુઓની વાત કહેવાને ઉભો છું.

અસલી ધરાનમાં ખાનુઓનો દરજ્જો:—આપણાં ધર્મ પુસ્તકો પ્રમાણે અસલી ધરાનમાં ખાનુઓનો દરજ્જો ઉંચા પ્રકારનો હતો. તેઓ મંડળીમાં ઉંચો દરજ્જો ભોગવતી હતી. પારસી પુસ્તકો પ્રમાણે ખાનુઓના ધરાનમાં શું દરજ્જો હતો તે બાબે પારસી અબ્યાસી-ઓના કદાચ વિચાર કોઈ ધણી દેશાભીમાન થા દીન તરફના બાવથી અપાયલા માને. તેથી આપણે યુરોપીયન વીદ્વાનો તરફ ફરીએ અને જોઈએ કે તેઓ એ બાબે શું કહે છે. ગાઇગર, હાઉગ, વેસ્ટ અને માલકમ જેવા વિદ્વાનો એ બાબે પોતાના વિચારો જણાવી ગયા છે અને કહી ગયા છે કે અસલી ધરાનમાં ખાનુઓનો દરજ્જો ચહડતો હતો.

ડૉ ગાઇગર નીચે મુજબ કહે છે (દસ્તુરદારાબ પેશોતનનો તરજુમે Vol. I. p. 64):—

“અવસ્તામાં બેઉ મરદ અને ઓરતો હંમેશાં એક સરખો હક ભોગવતાં દેખાય છે. તેઓના એકમેકોના હકો વચ્ચે કોઈ ફરક નથી. પરહેજગાર મરદો અને ઓરતોને વારેઘડીએ સાથે યાદ કરવામાં આવે છે.”(૧)

(૧) આ વિષય ઉપર રોજ ૨૬ મે માહા ૭ મે સને ૧૨૭૫ ચજ્જજરદી તા. ૭ મી એપ્રિલ ૧૯૦૬ ને વાર સનીને દિને સોજે પ-૩૦ ને અમલે તારદેવ ખા. ૧૦ ખા. મંચેરજી કાવસજી મરજખાન સી. આઈ. ઇ., ને હસ્તકની ગરીબ જરથોસ્તીઓની ચાહલીઓમાં રહેતાં ખાનુઓ હજુર બાઈ રતનબાઈ ફરામજી પોંડેની રકુલનાં મકાનમાં એક ભાષણ આપ્યું હતું.

(૨) “In the Avesta both sexes appear constantly as possessing equal rights; there is no difference as to their respective importance. Pious men and women are frequently named together.”

૩૦ હાજીગે પારસી લોક કમિશનને નીચલું મત લખી જણાવ્યું છે :—

“અસલી વખતમાં ઝોરત જાતનો દરજ્જો હાલના કરતાં વધારે ચઢતો હતો. ધર્મ સંબંધી મંડળીના એક અગત્યના ભાગ તરીકે તેણીઓને હંમેશાં ગણવામાં આવી છે. મરદના જેવીજ તેઓની ધર્મ ક્રિયાઓ છે. મરણ પામેલી સ્ત્રીઓનાં ફરોહરોને મરદોનાં ફરોહરોની માફકજ યાદ કરવામાં આવ્યાં છે.”^(૧)

૩૧ વેસ્ટ જણાવે છે કે (પહેલવી ટ્રેક્ટ વા. ૧. પા. ૩૬૭) :—

“એક માજદયસ્ત્રાન ઝોરત પોતાના ધણી અથવા વાલીને પુરતી રીતે તાબેદાર રહેવાને બેકે બંધાયેલી હતી તોપણ તેણી કોઈ બીજો પૂર્વ તરફનો ધર્મ ફરમાવે તે કરતાં મંડળીમાં વધારે આજ્ઞાઓ દરજ્જો ધરાવતી હતી.”^(૨)

સર જોન માલકમ પોતાની તવારીખના પુસ્તકમાં અસલી ધરાની ખાતુ માટે કહે છે કે (વોલ્યુમ ૧. પા. ૫૫૩) :—

“માનવાને દરેક કારણ છે કે ઈરાનના અસલી રહેવાસીઓની રીતભાતો, ઝોરત જાત તરફની સંજ્ઞાતાની તખ્વીયત, જે કીઆનીઅન વંશની શરૂઆતથી તે તેના છેડા સુધી તે મુલકમાં પ્રસાર પામી હતી, તેનાથી નરમાસ પામેલી અને કેટલેક દરજ્જે સુધરેલી થઈ હતી. ઝોરત જાત તરફ તેઓ જે માન ધરાવતા હતા તે બેશક સુધારામાં તેઓએ જે વધારો કર્યો હતો, તેનું મુખ્ય કારણ હતું. સખી દીલનાં સાહસ કામ અને તેના લાયક બદલાનું કારણ પણ એજ હતું. માલૂમ પડે છે કે અસલી વખતમાં ધરાનની સ્ત્રીઓ મંડળીમાં એક ચોકસ અને માનવંતી જગ્યા ધરાવતી હતી; અને આપણે આ સેવટ ઉપર આવતું બોધ્યું કે જરથોસ્તનાં ફરમાનથી ઝોરત જાતને મરદના જેટલોજ જે સરખો દરજ્જો આપવામાં આવ્યો છે, તે એ સુધારાવાળા (જરથોસ્ત)ના વખતની આગમજ હસ્તીમાં હતો.”^(૩)

(૧) “The position of a female in ancient times was much higher than it is now-a-days. They are always mentioned as a necessary part of the religious community. They have the same religious rites as men. The spirits of deceased women are invoked as well as those of men.”

(૨) “Though bound to be strictly obedient to her husband or guardian, a Mazdayasnian woman occupied a more honourable position in the community than was sanctioned by any other oriental religion.” (S. B. E. Vol. V. p. 367 n. 1)

(૩) “There is every reason to believe that the manners of the ancient inhabitants of Persia were softened, and in some degree refined, by a spirit of chivalry which prevailed throughout that country, from the commencement to the end of the Kaianian dynasty.....The great respect in which the female sex was held was, no doubt, the principal cause of the progress they had made in civilisation. Women were at once the cause of generous enterprise and its reward. It would appear that in former days they had an honourable place in society : and we must conclude that an equal rank with the males, which is secured to them by the ordinances of Zoroaster, belonged to them long before the time of that reformer.” (Malcolm's History of Persia Vol I. Edition of 1839 pp. 552—3)

અધવિસ્તુરેમ ગેહમાં જણાવેલા સદગુણો:—આ બધા વીદાનો ઉપર મુજબ જે કહી ગયા છે, તેને ટેકો આપનારા ધણાક ફકરાઓ આપણાં અવસ્તા અને પહેલેવી પુસ્તકોમાં મળે છે. એ સર્વ ફકરાઓમાં આજના વિષયને મથાળે મેલેલો ફકરો પણ એક અગત્યનો ફકરો છે. અધવિસ્તુરેમ ગેહમાં ભલાં નરનારીઓને યાદ કર્યાં છે. તેમાં ભલી નારીઓને ઉપર મુજબ પેહેલે યાદ કરીને પછી ભલા નરોને યાદ કર્યાં છે.

આજે ત્યારે ધરાનની કેટલીક જાણીતી ખાતુઓને તમારી હજુર યાદ કરવા માગું છું અને તેઓની વાર્તા ઉપરથી નીકળતો કોઈક સાર રજુ કરવા માગું છું કે તે આપણને શું બોધ દે છે.

હું તમારી આગળ જે થોડીક અસલી ખાતુઓની વાત કહેવા માગું છું તે આપણાં અવસ્તા પેહેલેવી પુસ્તકોમાંથી, હીરોડોટસ નામના યુનાની તવારીખનવેશનાં પુસ્તકમાંથી અને શીરોદાસી અને માસુદી, જેવા ધરાનનાં ઇસલામી તવારીખનવેશો ઉપરથી છે. એ વાર્તાઓ ધણી-ખરી તવારીખના જે પુસ્તકોમાં જણાયેલી છે, તે પુસ્તકોને આધારે હું તે કહું છું. સર વોલટર સ્કોટ નામનો સ્કોટલેન્ડનો એક જાણીતો વાર્તા લખનાર જે કહે છે તે તેના શબ્દોમાં એ વાર્તાઓ બાળે હું કહીશ કે “ખરેખરી વાત શું છે તે હું કહી શકતો નથી, પણ એ વાતો જેમ મને કહેવામાં આવી છે તેમ હું કહું છું.” (૧)

પેહેલો સદગુણ, સારો વિચાર. રાણી કએતાયુનનો દાખલો :—અધવિસ્તુરેમ ગેહના ઉપલા ફકરામાં એક ભલી ખાતુને યાદ કરી છે. તેમાં તેણીના પેહલા સદગુણ તરીકે જણાવ્યું છે કે તેણી “કાચો હુમતામ” એટલે કે “ભલા વિચારોમાં આગળ વધેલી” હોય. આપણાં ધર્મ પુસ્તકોમાં ધર્મના મુળ પાયા તરીકેનું ફર્માન “ભલા વિચાર, ભલાં વચન અને ભલાં કામો”નું છે. એક ખાતુ કે મરદ જે પોતાની વિચાર શક્તિ ખીલવે, હંમેશાં પુખ્ત રીતે, સારી રીતે વિચાર કરીને બોલે યા કામ કરે, તો તેનાં મોંઢામાંથી વચનો પણ સારાં નીકળે અને તેનાં કામો પણ સારાં નીવડે. એવી રીતે પુખ્ત વિચાર કરીને કામ કરનારી ખાતુનો દાખલો આપણને પાદશાહ ગુસ્તાસ્પની ખાચડી કએતાયુનનો મળે છે. હાલમાં અપણામાં પરણવા લાયક ઉમરની કન્યાઓએ પોતાના ખાવીંદ શોધવાનો સવાલ અગત્યનો ગણાય છે. તેવી વખતે કએતાયુનનો દાખલો ધ્યાન પુગાડવા જોગ છે, કારણ કે તેણીએ શાંત અને પુખ્ત વિચારથી પોતા માટે ખાવીંદ શોધવાનો વિચાર કર્યો. તે આ કે “ખાવીંદ મરીજ હોય તો શીકર નહીં, પણ બાહાદુર, મજબુત ખાંધાનો, ઉઘોગી અને ભલો હોય.”

એક ધરાની ખાતુની દુઆ :—એક ધરાની કન્યા કેવા પ્રકારના ખાવીંદ માટે પોતાના દાદાર હજુર દુઆ ગુજરતી હતી, તેની હકીકત આપણને રામ યજ્ઞ (ક. ૪૦) ઉપરથી મળે છે. ત્યાં કહે છે કે

“આત્મ હીમ જઠધ્યેન અવત્ આયમેમ દજ્ઞદિ-મે, વયુશ યો ઉપરો-કષ્ઠ્યો યત ન્માનો-પદતીમ વિન્દામ, યવાનો સ્ત્રએસ્તો-કેલ્પ, યો નો હુખેરેતામ બરાત, યવ ગય જવાપ; ક્રજ્ઞધન્તીમ્ય હો વેરેજ્યાત દંધ્રો દન્તો હિજ્ઞપ્યો.”

અર્થ—(જે કન્યાઓએ) તે (રામ યજ્ઞ) પાસે દુઆ ગુજરી કે એ જોરાવર વાએ યજ્ઞ ! મને આ મોરાદ બખ્શ કે હું જવાન ખુબસુરત તનવાળો ધર-ધણી મેળવું

કે જે જ્યાં સુધી અમે બેઠે જણુ જાહેરીથી જીવે ત્યાં સુધી અમારી સાથે સારી વર્તણૂક ચલાવે, તે અમેને ફરજદારી વૃદ્ધી આપે. તે ડાહ્યા, નર્મશીલાઓ અને તેજ જાનવાળા હોય.

આવાં યશ્ત મુજબ પણ એક ધરાની બાનુ આવાં અદિસર હજુર દુઆ મુજબી બાહાદુર ધણી (તખ્તેમ્મ નમાન પઠતિ) માગતી. હોમ યજ્ઞદ હજુર તે સાચો (હમ્મીમ) ધણી માગતી. એ ઇસારાઓ પ્રમાણે એક ધરાની બાનુ ત્યારે નીચલા સદગુણોવાળો ખાવીદ માગતી^(૧): —

૧. જવાન અને ખુશસુરત.

૨. પોતાની મોહરદાર અને ફરજદારી પાત્રણ પોષણ કરે એવો ઉદ્યોગી અને ધંધાદારી.

૩. જોરાવર, બાહાદુર અને તંદરસ્ત કે જેનાથી તેણીને તંદરસ્ત ફરજદારી વૃદ્ધી થાય.

૪. સાચો, યાને જેમ સર્વને તેમ તેણીને પ્રમાણીક નીવડે એવો.

૫. ડહાપણવાળો અને કળવાયલો.

આ ઉપરથી દિસે છે કે એક ધરાની બાનુ પોતાના ખાવીદ માટે પૈસા તરફ નહીં જોતી હતી, પણ તેનાં શરીર અને મનની લાયકાત તરફ જોતી.

આપણાં ધર્મ પુસ્તકોમાં તેમજ બીજાં પુસ્તકોમાં પણ શીખામણ છે કે એક બાનુએ ખાવીદ શોધવો તે ડાહ્યા અને ભણેલો શોધવો. તેમજ એક મરદે બાયડી શોધવી તે પણ ડાહી અને ભણેલી શોધવી. એક મરદ ગરીબ હોય પણ અક્કલમંદ, ભણેલો અને ઉદ્યોગી હોય તે એક તવંગર, જે ઓછી અક્કલનો અને નહીં ભણેલો હોય તેના કરતાં ખાવીદ તરીકે ધણો બેહેતર.

એક દાનાવ મરદની વાત :—એક દાનાવ મરદની બેટી સાથે શાદી કરવા માટે બે ઉમેદવારો હતા. એક ગરીબ આદમી અને બીજો તવંગર. પેલા દાનાવે પોતાની બેટી પેલા ગરીબ ઉમેદવારને આપી. એક ધણીએ તેનો ખુલાસો પુછતાં તેને કહ્યું કે “આ ધણી ગરીબ છે, એ ખરી વાત છે. પણ એ ભણેલો, ડાહ્યા અને ઉદ્યોગી છે, તેથી મારી ખાતરી છે કે તે પોતાના સદગુણથી કોઈ વખત તવંગર થશે. હવે આ બીજો ધણી તવંગર છે, પણ તે થોડો ભણેલો, મોજલો અને આળસુ છે. તેથી મારી ખાતરી છે કે તે થોડા વખતમાં પોતાની સઘળી દોલત ગુમાવી ગરીબ બની જશે.”

પાદશાહ ગુસ્તાસપ અને તેની રાણી કયતાયુનની વાર્તા બોધ આપે છે કે એક ગરીબ પણ ઉદ્યોગી અને દુશીયાર ખાવીદ પસંદ કીધેલો ભલો કે તે કોઈ વખતે તવંગર બનવાનો સંભવ હોય છે. રમના કયસરની બેટી શાહનઘી કચેતાયુને, પોતાના બાપની દરબારમાં હાજર રહેલા સેંકડો શાહનઘાઓ અને અમીર ઉમરાવોમાંથી એક મજબુત બાંધાના, તંદરોસ્ત, અંચળ, દુશીયાર, ગરીબ આદમીને પોતાના ખાવીદ તરીકે પસંદ કર્યો. તેથી તેણી પોતાના પાદશાહી બાપની ઇતરાજમાં આવી. પણ તે ગરીબ મરદ સેવેટ પાદશાહનહો નીવડ્યો. એ વાર્તા નીચે મુજબ છે :—

કચ્છેતાયુન અને ગુરુતારૂપની વાર્તા :—ગુરુતારૂપ ધરનના પાદશાહ લોહરારૂપનો બેટો હતો. તે ચંચળ અને ચંચળ હતો. તેનો બાપ લોહરારૂપ પાદશાહ કૌસનાં ખાન-ઠાનવાળાંઓ તરફ માયા, મેહરબાની દેખાડતો હતો, કારણકે કચ્છેખુસુ, જેને પેટે કોઈ ફરજદ નહીં હતું, તેણે તેઓમાંથી કોઈને પોતાનો વારસ નેમવાને બદલે તેને પાદશાહ નેમ્યો હતો. એ સખખથી પોતાનાં મનમાં માહું લાવી ગુરુતારૂપ એક સાધારણ આદમી તરીકે ધરાન દેશ છોડી રૂમ બણી નીકળી ગયો હતો. તે ત્યાં એક ગરીબ આદમી તરીકે રહેતો હતો. તે શાહબંદો હતો, તે છતાં કોઈ પણ ગરીબ ઉદ્યોગમાં પડવા માગતો હતો. તે એક સાધારણ નવીસન્દાની યા ઘોડાવાળાની યા લોહાડની પણ ચાકરી કરી ઉદ્યોગથી, પોતાની બાબતનાં બળથી પોતાનું ગુજરાન કરવાને ખુશી હતો. તે રૂમમાં એક બલા દેહેકાનને ત્યાં બંધ રહેલો હતો.

હવે રૂમના કચ્છેસરનો એવો રિવાજ હતો, કે જ્યારે તેની કોઈ બેટી પરણવા લાયક થતી, ત્યારે તે પોતાના મહેલમાં મોટા દરબજના, અમીરી, ડાહ્યા અને ચંચળ જવાનોની એક મીજલસ બોલાવતો. તે મીજલસમાં તેની તે બેટી પોતે ફરતી હતી. તેણીની આસપાસ તેણીની સાહેલીઓ રહેતી હતી. એમ ફરી તેણી પોતા માટે તે મીજલસમાંથી ગમે તે જવાનને પોતાના ખાવીંદ તરીકે પસંદ કરતી હતી.

હવે આ વખતના કચ્છેસરને ત્યાં ત્રણ બેટીઓ હતી. કદ, દીદાર અને ટેક, અક્કલ મર્યાદા અને લાયકાત, એ સર્વ ધ્યાનમાં લેતાં તેણીઓ બાહારની મોસમનાં ફુલ જેવી હતી. એઓમાં જે એક વડી હતી, તેણીનું નામ કચ્છેતાયુન હતું. તેણી અક્કલમંદ, રોશન દિલની અને ભલી ઇચ્છાઓવાળી હતી. તે કચ્છેતાયુને એક રાત્રે સ્વપ્નનું જોયું, કે આદિતાયથી તેણીનો મુલક રોશન થયો છે. મરદોની એક અન્નુમન હાજર થઈ છે, જેઓની મોટી સખ્યાથી કૃતિકા નક્ષત્રના સાત સેતારા (Pleides)નો જુમખો પણ પોતાના માર્ગમાંથી પાછો જતો રહે. તે અન્નુમનમાં એક બાહારનો ખીગનો શખ્સ હતો, જે જોકે ગરીબ અને દુઃખી દિલનો હતો, તોપણ અક્કલમંદ હતો. કદમાં તે સરવનાં ઝાડ જેવો અને દેખાવમાં ચંદ્ર જેવો હતો, અને તેની બેસવાની રીત એક પાદશાહ પોતાનાં તખ્ત ઉપર બેસે તેવી હતી. કચ્છેતાયુને તેને એક ફુલનો તોરો આપ્યો અને તેના હાથમાંથી સુંદર રંગ અને ખુશબો સાથેના ફુલનો તોરો તેણીએ લીધો.

સહવારના પહોરમાં જ્યારે આદિતાય તણુ થયો, ત્યારે કચ્છેસરે પોતાના મહેલમાં એક મીજલસ, ઉપર મુજબ, મોટા દરબજના જવાનીઓની બોલાવી કે તેઓમાંથી કચ્છેતાયુન પોતા માટે એક ખાવીંદ પસંદ કરે. કચ્છેતાયુન પોતાની સાથે ૬૦ સાહેલીઓને લઈ, હાથમાં ગોલાખનાં ફુલનો એક તોરો લઈ પોતાના મહેલમાંથી ત્યાં આવી. તેણી તે મોટા મેળાવડામાં ઘણી ફરી અને થાકી જવા આવી. પણ પોતાને પસંદ પડતો કોઈ જવાન તેણીનાં દીદારમાં આવ્યો નહીં. તેણી ત્યાંથી પોતાના મહેલમાં પાછી ફરી પણ મનમાં ઘણી ગમગીન થઈ હતી, કારણ કે તેણી પોતા લાયકના એક ખાવીંદની ખાહેશ રાખતી હતી. હવે પાદશાહે જ્યારે એમ જોયું, કે પોતાના દેશના પહેલી પંકતીના તવંગર અને અમીરી જવાનોમાંથી કોઈપણ જવાન કચ્છેતાયુનને પસંદ પડ્યો નથી, ત્યારે તેણે ખીજી પંકતીના દરબજના જવાનોની એક મીજલસ બોલાવી, કે તેઓમાંથી કચ્છેતાયુનને ગમે તે ઘણીને પોતાના ખાવીંદ તરીકે પસંદ કરે. એવી અન્નુમન બોલાવવાની ખબર

શેહેર અને ગામોમાં ફેલાય. તે ખજાર પેલા ધણી, કે જેને ત્યાં ગુસ્તાસ્પ ઉતર્યો હતો અને રહ્યો હતો, તેને પડી. તેણે ત્યારે ગુસ્તાસ્પને કહ્યું કે “તું ક્યાં સુધી ધરમાં એમ બરાધ રહેશે. પાદશાહના મહેલમાં જ, કે ત્યાં તારા દીલ બે ધડી રીઝાય અને તારો ગમ દુર થાય.” ગુસ્તાસ્પે જ્યારે એ સખુનો સાંભળ્યા ત્યારે તે પોતાના એ મેજબાન સાથે પાદશાહના મહેલમાં ગયો. તે મહેલમાં જઈ એક બાળુએ ગમગીન દિલે બેઠો.

ત્યાર પછી કએતાયુન પોતાની સાહેલીઓ સાથે મહેલમાં આવી. મીજસમાં બેગા મળેલા બધા જવાનોમાં અહીંતહીં ફરતાં તેણીએ દુરથી ગુસ્તાસ્પને દીડો અને તુરત મનમાં બોલી ઉઠી, કે “મારા સ્વપનાનો ભેદ હવે ખુલ્લો થયો,” એટલે કે તેણીએ આગળ વર્ણવવા મુજબ, સ્વપનામાં જે ધણીને જોયો હતો તેના જેવોજ એહેરો તેણીએ ગુસ્તાસ્પનો જોયો. તુરત તેણીએ પોતાનું તાજ ગુસ્તાસ્પના માથા ઉપર મેલ્યું, એટલે તેને પોતાના ખાવીંદ તરીકે પસંદ કર્યો. જેવું કએસરના વજરે આ જોયું કે તુરત તે કએસર આગળ દોડ્યો અને કહ્યું કે “કએતાયુને મીજસમાંથી એક એવો નર પસંદ કર્યો છે કે જે બાગમાં સરવનાં ઝાડ જેવો સુંદર છે. એહેરામાં તે ગુલાબના બાગ મીસાલે છે અને બાળુ અને ખમામાં એવો કદાવર છે કે જે તેને જોય તે અનજાય થાય. તું કહેશે કે જાણે ખોદાતાલાનું તુર તેનાં મોંહ ઉપર છે. પણ અમે જાણતા નથી કે તે કોણ છે.” પાદશાહે જ્યારે જાણ્યું કે તે કોઈ બેગાનો ધણી છે, ત્યારે જવાબ દીધો કે “એવી બેટી, કે જે (નહીં જાણાયલા આદમીને પોતાના ખાવીંદ તરીકે પસંદ કરીને) પોતાના ખાનદાન ઉપર નામોસી લાવે, તેવી બેટી કોઈને ત્યાં ના હોતી. જે હું તે (ખીગાના મરદ)ને મારી છોકરી આપું તો મારાં ખાનદાનનાં નામ ઉપર નામોસી જોઈ. તેણીનું અને જે ધણીને તેણીએ પસંદ કર્યો છે, તે બેઉનાં સર મહેલમાં કાપી નાંખવાં જોઈએ.” ત્યારે પાદશાહના ફરતુર યાને વજરે તેને શિખામણના શખ્દો કહ્યા કે “આ કામ તું ધારે છે તેવું કાંઈ ગંભીર કે સુસ્કેલ નથી. તારી આગમચના પાદશાહોના વખતમાં પણ એમ બન્યું છે. એટલે કએસરની છોકરીઓએ પોતાને મનગમતા ખાવીંદો પારકા મુલકના ખીગાનાઓમાંથી પસંદ કર્યા છે. તે તારી છોકરીને પોતાનો સાથી (અન્યાજ) બોળવા કહ્યું હતું. તે એમ નહીં કહ્યું હતું કે ‘કોઈ સરઅક્રાજ અમીર શોધજો.’ તેણીએ પોતાને જે પસંદ આબ્યો તે પસંદ કીધો. માટે હવે તું ખોદાતાલાના રાહ ઉપરથી તારી અકલને ના ફેરવ. તારા સરફરાજ અને દીનદાર પાક નેઆગાનોના વખતથીજ એવી રસમ છે. રમતો પાચો એ રિવાજ ઉપરજ નખાયલો છે. આ આબાદ મુલકમાં તું તારો નવો રાહ દાખલ ના કર; તું નવા ધારા ના પાડ.”

પોતાના વજરના આ શખ્દો સાંભળી કએસરે કએતાયુનને ગુસ્તાસ્પને આપી અને કહ્યું કે “એણીને લઈને જ. તુંને મારા તરફથી મન્ન કે તાજ કે ખજનો કાંઈ મળશે નહીં.” આ સંધતું જોઈ ગુસ્તાસ્પ તો અનજાય થઈ ગયો અને ખોદાતાલાને ધણો યાદ કીધો. પછી પેલી જવાન બાળુ (કએતાયુન) તરફ ફરીને કહ્યું કે “આ તાજ અને નખરાંમાં ઉધરેલી બાળુ ! આટલા બધા સરદારો અને તાજદારો અને નામદારોમાંથી તે મને શા કાજે પસંદ કર્યો છે ? તે એક ગરીબ આદમીને પસંદ કર્યો છે કે જેની પાસે કાંઈ દોલત નથી, અને તું તેની સાથે મહેનતમાં પડશે. આ સરઅક્રાજ મરદોમાંથી કોઈ તારી બરોબરીયાને પસંદ કર કે તેથી તારા બાપ આગળ તારી આખર જળવાઈ રહે.” ત્યારે કએતાયુને જવાબ દીધો કે “અયે બૂલભર્યા વિચાર કરનાર મરદ ! આસ-

માનના ચક્રાવાએ જે સરજ્યું છે તેથી રંજીતે ના થા. જે તારાં નસીબથી હું સંતોષ પામીશું, તો તું અક્સર અને તાજ અને તખ્ત શોધવાની શું કરવા વાત કરે છે ?”

પછી કએસરના મહેલમાંથી કએતાયુન અને ગુસ્તાસ્પ દુઃખી દિલ સાથે બાહાર નીકળ્યાં. તેઓ પેલા દેહકાન જેને ત્યાં ગુસ્તાસ્પ ઉતર્યો હતો તેને ધર ગયાં. તેણે તેઓને દિલાસા દીધો કે “ફિકર નહોં. સંતોષ પકડો.” એમ કહી તેણે તે ધણી ધણીયાણી માટે ખીસ્તરો પાથર્યો અને તેઓને બેસાડ્યાં. ગુસ્તાસ્પે તે ઉપરથી તેની ઉપર ધણી આફ્રીન કીધી.

હવે જોકે કએતાયુન ઉપર મુજબ પોતાના બાપની ઇતરાજ વચ્ચે તેનો મહેલ છોડી આવી હતી તોપણ તેણીનાં શરીર ઉપર ધણું કિમતી ધરણું અને જર જહવેર હતું. તેણી તે જર જહવેરમાંથી એક નંગ પોતાના ખાવીંદ સાથે જવેરીને ત્યાં લઈ ગઈ, તો તેના તેણીને ૬૦૦૦ સુનાના સીકા મળ્યા. તેમાંના થોડાક પૈસામાંથી તેઓએ પોતાના ગરીબ ધરસંસાર માટે જે જોઈતું હતું તે સઘળું ખરીદ્યું અને બાકીમાંથી પોતાનો ગુજારો કરવા લાગ્યાં. એમ સુખ દુઃખમાં દહાડા પસાર થવા લાગ્યા.

ગુસ્તાસ્પનું મુખ્ય કામ શિકારે જવાનું હતું. તે એક દાહાડો, હીશુષ, જે જગતખાતાનો અમલદાર હતો અને જેની સાથે તેને રૂમ ભણી આવતી વખતે પીછાણ થઈ હતી, તેનાં મકાન આગળથી પસાર થયો અને તેને મળ્યો. તેણે તેને આવકાર દીધો. તેણે પછી તેની સાથે દાસ્તી બાંધી. પોતે જે શિકાર મારી લાવતો હતો, તેમાંથી તે હીશુષને બે ભાગ આપતો હતો અને એક ભાગ અવારનવાર પોતાનાં ગામના વડા દેહકાનને આપતો હતો. એમ ને જંગી ગુજારવા લાગ્યો.

હવે કએસરના મહેલ આગળ એક મોટું યોગાન હતું. ત્યાં એક દહાડો કસરતનો મોટો અખાડો હતો. તેમાં પાદશાહના બે નાના જમાઇઓએ પોતાનો દુન્નર ધણો દેખાડ્યો હતો. તે દાહાડે કએતાયુને ગુસ્તાસ્પને કહ્યું કે “પાદશાહના બે જમાઇઓ, જેઓએ વર અને સાપને મારી પોતાની કીર્તિ વધારી છે, તેઓએ અખાડામાં ધણું દુન્નરો દેખાડ્યા છે. તું અહીં ધરમાં ગમગીન બેસી રહે છે તેના કરતાં ત્યાં જા અને તારો પણ દુન્નર દેખાડ.” પોતાના મિત્ર હીશુષનાં કહેવાથી તે વર અને સાપને ગુસ્તાસ્પે બાહાદુરીથી માર્યા હતાં, પણ તેની કીર્તિ તેણે એ જવાનેને લેવા દીધી હતી, કારણ કે કએસરે એઓને કહ્યું હતું કે તેઓ જે એ જાનનાર જાનવરોને મારી લાવશે તો તેઓ સાથે પોતાની નાની બે બેટીઓને પરણાવશે. પણ ગુસ્તાસ્પે એ વાત પોતાની બાયડીને કહી હતી નહીં તેથી તેણે તેણીને કહ્યું કે “તારા બાપે હું જમાઇને કહાડી મૂક્યો છે, તેથી મારી હાજરી તેને કેમ પસંદ પડશે ? તોપણ તારી મરજી છે તો હું જાઉં છું.” એમ કહી થોડા ઉપર સવાર થઈ ગયો. ત્યાં દીદાવની રમત ચાલતી હતી. તેમાં તે ઉતર્યો અને દડાને એવી તો ઝડપથી ફટકા મારવા લાગ્યો કે કોઈ તે દડાને પકડી શકતું હતું નહીં. તેની એ રમત જોઈ સઘળા લોકો તેની હુશિયારીથી અજબ થયા. પછી તેણે બીજી લશ્કરી રમતગમતમાં પણ ભાગ લઈ પોતાનો હુન્નર દેખાડી સર્વને અજબ કર્યા. કએસર દુરથી એ સઘળું જોઈ અજબ થતો હતો. તેને ખબર નહીં હતી કે એ તો તેનો વડો જમાઇ ગુસ્તાસ્પ છે. તેણે પોતાની હજીરના દરબારીઓને કહ્યું કે “આ હુશિયાર મરદ કોણ છે ? તેને મારી આગળ બોલાવી લાવો.” દરબારીઓ ગુસ્તાસ્પને કએસર આગળ લઈ ગયા. કએસરે તેને આગળ કએતાયુનનો હાથ આપી કહાડી મેલ્યો હતો,

તેથી તે વખતે બરાબર જોયો પણ ન હતો. તેથી તેણે તેને ઝાળખ્યો નહીં અને પુછ્યું કે “અએ જવાન ! તું કોણ છે ?” ગુસ્તાસ્પે કહ્યું કે “હું તે મરદ છું, કે જેને કએસરે દાખલ થતાં ને વાર ગામમાંથી બહાર કહાડયો હતો.” પછી ગુસ્તાસ્પે પેલાં વર અને અઝદાહની પણ ખરી હકીકત પાદશાહને કહી કે “એ બેઉને મેં માર્યાં છે. નિશાણી તરીકે બેઠનાં દાંત મારા ધરમાં છે. ગમે તો હીશુધને પુછી તું ખાતરી કર.”

હીશુધએ તે જનવરોના દાંત લાવી કએસરની ખાતરી કીધી. ત્યારે આવા ચંચળ અને બહાદુર જમાઈ સાથે પોતે ચલાવેલી ચાલ માટે કએસરે દલગીરી દેખાડી અને પછી સેતાય તેને ઘર પોતાની બેટી કએતાયુન આગળ ગયો અને તેણીને પણ પોતાની દલગીરી દેખાડી અને કહ્યું કે “તે તારે લાયકનો ખાવીદ મેળવ્યો છે.” પછી તેણીને પુછ્યું કે “એ ખરેખર કોણ છે તેની તે ખબર પુછી છે ?” તેણીએ કહ્યું કે “એ સધળી હકીકત કહેતો નથી. પોતાનું નામ તે ફૂરોખખાદ કહે છે.” પછી પાદશાહે ગુસ્તાસ્પને પોતાનાં તખ્ત ઉપર સાથે બેસાડયો અને ગામેગામ પેગામ કહેવાડયો કે સધળાઓ તેને માન આપે.

ગુસ્તાસ્પની રાણી કએતાયુનનો આ દાખલો દેખાડે છે કે એક ધરાની ખાનુ ગરીબ પણ બહાદુર, ચંચળ અને મજબુત તનનો ખાવીદ શોધતી. ધરાની ખાનુઓ પોતાના ખાવીદોથી બહાદુરીની આશા રાખતી, તેનો દાખલો યુનાની લખનારાઓ ઉપરથી પણ મળે છે.

ધરાની ખાનુઓ પોતાના ખાવીદોથી બહાદુરીની આશા રાખતી તેનો દાખલો.—જ્યારે પાદશાહ એરટાઈઅસ અને તેના મીડ લોકોની ધરાનીઓ ઉપર સત્તા ચાલતી હતી, ત્યારે સાધરસે ધરાનીઓને મીડ લોકોની સામે બળવો ઉઠાડવા ઉત્કેર્યા. તે બળવા વખતની લડાઈમાં એક વખત સાધરસ અને તેના ધરાનીઓ હાર્યા. ધરાનીઓ નાસી શહેરમાં ભરાવા આવ્યા. ત્યારે કહે છે કે ધરાની ખાનુઓ પોતાના મરદોની સામે આવી અને તેઓને એમ નાસી આવી શહેરમાં ભરાવા માટે તાણો મારવા લાગી. તેથી શરમાઈ તે ધરાનીઓ પાછા ફર્યા અને મીડ લોકો સાથે ફરીથી લડ્યા અને સેવટે તેઓને હરાવ્યા.

એ ઉપરથી કહે છે કે સાધરસે એક કાયદો જાહેર કીધો કે જ્યારે પણ કોઈ પાદશાહ તે શહેરમાં દાખલ થાય ત્યારે તેણે તે શહેરની દરેક ઓરતને એકેક સોનાનો સીક્રો બેટ આપવો. ઓડટીઅસ નામના એક લોબી પાદશાહ માટે કહે છે કે જ્યારે પણ તે, તે શહેર ભણી આવતો ત્યારે શહેર બહારજ પડાવ નાખતો કે રખેને તેના પૈસા ખરચાય. પણ સીકંદર માટે કહે છે કે તે જ્યારે તે શહેર ભણી આવ્યો ત્યારે તેણે તે શહેરની દરેક ખાનુને ઉપલા સરેસ્તા પ્રમાણે એકેક સુનાનો સીક્રો આપ્યો અને વળી જે ખાનુઓ હમેલદાર હતી, તેઓને બધે સીક્રા આપ્યા.

બીજો સદગુણ, લલાં વચન, તેવાં વચનનાં સાચનો દાખલો :—અધવિસ્ત્રુએમ ગેહમાં એક ભલી ખાનુને યાદ કરતાં જે બીજો સદગુણ જણાવ્યો છે તે “કાયો હુખ્તામ” એટલે “લલાં વચનોમાં આગળ વધેલી” એટલે કે હમેશાં “સાયું બોલનાર,” એવો છે. પોતાના જનને જોખમે પણ સાચું બોલનાર એક બીજો દાખલો આપણને ગેસ્ત ફર્યાન નામનાં આપણાં એક પેહેલવી પુસ્તકમાં મળે છે.

હુપર્શ નામની એક ધરાની બાતુ હતી. તે ગોસ્ત ક્રયાન નામના એક બલા ધરાનીની બેહેન થતી હતી. તે ‘અખત’ નામના એક ધણી સાથે પરણી હતી. એ ધણી પાછળથી બૂરા નીવડ્યો અને તે અખત જાદુગર એવે નામથી જાણાવા લાગો. તે એક ધરાની શહેર ઉપર પોતાનાં લશ્કર સાથે હુમલો લાગ્યો. તે તરેહવાર મુશ્કેલ અખ્યાનાં તે શહેરનાં લોકોને પુછવા લાગો અને તેના જવાબ લોકોથી નહીં અપાય ત્યારે તેઓને મારવા લાગો. ત્યારે લાંનાં લોકોએ ઉપલો ગોસ્ત ક્રયાન, જે તેના સાજો થતો હતો અને બલો અને ભણેલો હતો, તેને તેની આગળ રજુ કર્યો કે તે તેનાં અખ્યાના-ઓના જવાબો આપી તેને માહાત કરે. તે અખત જાદુગરે ધણીક અખ્યાનાના સવાલો ગોસ્ત ક્રયાનને પુછ્યા, તેના ખુલાસો તેણે સંતોષકારક રીતે આપ્યો. પછી તેણે આ સવાલ^(૧) પુછ્યો કે “નીશ્મનાન વજોર્ગ રામસ્ને મિન મેમન” એટલે કે “સ્ત્રી જાતને ધણી ખુશાલી સાથી ઉપજે છે?” એ બૂરા ધણીનું ‘ધારવું’ એવું હતું કે “ઓરત જાતને ધરણ્યાં, સારો પોપાક વીગેરે પેહેરવાનો ધણો શાખ હોયછે. તેથી તેઓ તેમાંજ ધણી ખુશી સમજે છે. પોતાના ખાવીંદ સાથે રહેવાથી તેઓને જે ખુશી ઉપજે તેના કરતાં એવો દેખાવ કરવાથી તેઓને વધારે ખુશી ઉપજે છે.” એવા પોતાના વિચાર ઉપરથી તેણે એ સવાલ ગોસ્ત ક્રયાનને પુછ્યો. ગોસ્ત ક્રયાને જવાબ આપ્યો કે “લક અએતુન અન્દીશીત આઇગ નીશ્મન વજોર્ગ રામસ્ને મિન પત્મજન યુને યુને વ કતેબાતુઇઅ સજાકવાર અમત શાન ચેખસુન્દ. મેમન લા અએતુન. નીશ્મનાન વજોર્ગ રામસ્ને મિન ચેહવુન્તન લેવતમન શુઇએ નેશ્મન.”

અર્થ—તું એમ ધારે છે કે સ્ત્રી જાતની મોટી ખુશાલી તરેહવાર પોપાક પેહેરવામાં અને દેખાવડી રીતે ધર રાખવું જે તેઓ અખત્યાર કરે છે, તેમાં છે. પણ એમ નથી. સ્ત્રી જાતની મોટી ખુશાલી તો પોતાના ખાવીંદ સાથે રહેવામાં છે.”

પેલો અખત જાદુગર તમામ સ્ત્રી જાતીને બદનામ કરવા માગતો હતો કે “તેણીઓ પરણવાને ખાહેશમંદ હોય છે તે આ સખએ કે તેમ કરવાથી તેણીઓને તરેહવાર પોપાક પેહેરવાના મજે અને બપકામરી રીતે પોતાનાં ધર માંડવાનાં મજે વીગેરે. તેથી તેઓની મોટામાં મોટી ખુશાલી તો એમાં સમાયલી છે.”

પણ ગોસ્ત ક્રયાનએ કહ્યું કે “ના, એમ નથી. તેઓની ખરી ચહડતા પ્રકારની ખુશાલી તો પોતાના પતી સાથે બલી રીતે રહેવામાં સમાયલી છે.”

આ જવાબ સાંભળી પેલા અખત જાદુગરે કહ્યું કે “ચાલ, આપણે એ બાબત મારી બાધડી અને તારી બેહેન હુપર્શને પુછીએ કે તેણી એ બાબે એક સ્ત્રી તરીકે શું કહેછે.” તેની આ યુક્તીની મતલબ આ કે હુપર્શ તે (અખત જાદુગર)ની મતલબને મળતો જવાબ આપશે, કારણ કે તેણી ચીંતા રાખશે કે ખાવીંદની મરજીને મતલબનો જવાબ નહીં આપશે તો તે તેને મારી નાખશે. તેણી જો એમ તેની મતલબને અનુસરતો જવાબ આપે તો પછી તે ગોસ્ત ક્રયાનને કહે કે “તું હાથો. તું જો કે તારી બેહેન, જેણી એક સ્ત્રી છે તેણીએ પોતાના સ્ત્રી તરીકેના અનુભવથી તારા વિચારથી ઉલટો જવાબ આપ્યો છે.”

ગોસ્ત ક્રયાને કમુલ કીધું. તેથી તેઓ બેહ હુપર્શ બાતુ આગળ ગયા અને અખત જાદુગરે તેણીને ઉપલો સવાલ પુછ્યો. તેણી તેની યુક્તી સમજી ગઇ કે “હું જો સાચ્યું

કહું છું કે “એક સ્ત્રીની ખરી ખુશાલી પોતાના પતી સાથે રહેવામાં સમાયલી છે અને નહીં કે તરેહવાર પોષાકો પેહરવામાં કે દેખાવ દેખાડવાને બપકાભરી રીતે ઘર રાખવામાં, તો તે મને પોતાની મરજી વીરૂધ્ધ જવાબ આપવા માટે મારી નાંખશે. જે હું તેને તેની મરજી રાખી ખોટા જવાબ આપું છું તો તે મારા ભાઇને મારી નાંખશે એવું કહીને કે ‘તું હાર્યો’.” ત્યારે તેણીએ ડહાપણથી બલો વિચાર કરી બલાં સામ્યાં વચનો બોલવાનોજ ઠરાવ કીધો કે “જન જન તોપણ શીકર નહીં. જુદું બોલી હું શું કરવા ચુનેહગાર થાઉં.” તે ઉપરથી તેણીએ સામ્યાં જવાબ દીધો અને તેથી તેણીને તેણીના ખાવીદ અખત બદુગરે મારી નાંખી.

આ વાર્તા ત્યારે દેખાડે છે કે એ ધરાની બાતુએ સમ્યાઈને ખાતર, સામ્યાં વચનને ખાતર પોતાનો જન વટીક આપ્યો.

ત્રીજો સદગુણ ભલાં કામો :—અધવિસ્ત્રુથેમ ગેહમાં બલી ઓરતના ત્રીજા સદગુણ તરીકે “કાયો હવર્સ્તામ” એટલે “ભલાં કામોમાં આગળ વધેલી” એમ જણાવ્યું છે. ભલાં કામો કરનારી એક ધરાની બાતુનો દાખલો આપણને પાદશાહ ગુસ્તાસ્પની ખાયડી હુતોશીનો મળે છે. તેણીનું બહું કામ આ ગણાયું છે કે તેણીએ પેગામખર જરથોસ્તની દીન કખુલ કરી પોતાના પતીને તે દીન તરફ દળતો કીધો. આ કાળે યસ્તોમાં પેગમખર જરથોસ્ત દુઆ ચુનરે છે કે તે રાણી હુતોશીને પોતાની દીન પ્રમાણે ચાલતી કરે.

ખુસ્તો પરવીજની રૂમી રાણીનો સાઈ કામ કરવાનો દાખલો :—સ્ત્રીઓનાં સારાં કામોમાં એક સાઈ કામ સુલેહસંપન્નનો વધારો કરવાનું અને કળ્યા કંકાસનો ઘટાડો કરવાનું છે. કળ્યા કંકાસ એક સુખી ઘરને દોજખ સમાન બનાવે છે. એવો બલો ખવાસ દેખાડવાનો દાખલો ખુસ્તો પરવીજની રૂમી બાતુનો મળે છે. કહે છે કે એ બાતુ રૂમના શાહાનશાહ મોરીસની બેટી હતી. ખુસ્તોપરવેજ, નોથીરવાન અદલના બેટા હોરમજદ ચોથાનો બેટો થતો હતો. તેના બાપને ગાદીએથી ઉઠાડી મેલી બેરામ ચોખીને ધરાનની ગાદી હાથ કીધી હતી. તેથી ખુસ્તો રૂમ ગયો અને પાદશાહ મોરીસની મદદ મેળવી, ધરાનનું રાજ પાછું હાથ કીધું. રૂમના શાહાનશાહની દરબારની મુલાકાતનું એક પરીણામ આ પણ આવ્યું કે તે તેના શાહાનશાહની બેટી સીરા (Sira) જેને શીરોસી મરીઅમ કહે છે, તેણીની સાથે પરણ્યો.

હવે કહે છે કે એક વખત રૂમના શાહાનશાહનો એક મોટો દરબારી નામે નીયાતુસ (Nyatus) ધરાનના શાહની દરબારમાં આવ્યો હતો. ત્યાં ખુસ્તોપરવીજે તેનાં માનમાં એક મોટું પાદશાહી ખાણું આપ્યું. હવે એ દરબારી પોતાના પાદશાહી સસરા મોરીસની દરબારનો હતો, તેથી પાદશાહ ખુસ્તોપરવીજ, તે ખાણા વેળાએ પોતાના સસરા મોરીસે ભેટ આપેલો પાદશાહી દગલો પેહર્યો. તે દગલા ઉપર ખ્રીસ્તીઓના ક્રોસો (Cross) પાડેલા હતા. તેથી ધરાની દરબારમાં જરા ચકચાર જેવું થવા લાગું કે ખુસ્તો જેવો જરથોસ્તી પાદશાહ ખ્રીસ્તી ક્રોસ સાથનો દગલો એમ બહેરમાં કેમ પેહરે. પણ પાદશાહની દરબારનો વડો દસ્તુર જરા છુટા વિચારનો અને મોટાં મનનો હતો. તેણે કુનેહથી ફતવો આપ્યો કે “ધર્મ કાંઈ પોષાકમાં સમાયલો નથી, પણ દીલના આકીનમાં સમાયલો છે. હવે પાદશાહ પોતે જરથોસ્તી છે, પણ રૂમના કયસરનો ખેશી છે, તેથી તે ખેશીના મોટા દરબારીના માનમાં આપવામાં આવતાં ખાણું ઉપર ધડીબર ખ્રીસ્તી ક્રોસો સાથનો દગલો પેહરે તો ચાલે.” આ ફતવાથી એક મુશ્કેલીનો અંત આવ્યો. પણ એક બીજી મુશ્કેલી ઉભી થઈ.

કહે છે કે જેમ સર્વ ધરાનીઓને તેમ અસલી ધરાની પાદશાહોને રેવાજ હતો કે ખાણું ખાતાં બાજુ ધરીને ખાવું. હવે હાલમાં આપણે કોઈ વખત ખાણું ખાતાં ‘યથા આત યજ્ઞમધદે’ એવા શબ્દોથી ભણાતી નાની જમવાની બાજુ ભણી ખાણું; ખાધયે છીએ. બરશતુમ વાપરનાર ચોળદાંત્રેગર મોળેદોળ એક મોટી બાજુ ભણીને ખાણું ખાય છે કે જે મોટી બાજુમાં “બર્સમ” નામના ધાતુના તારો ઉપયોગમાં આવે છે. પણ આપણી શાહાનશાહતના વખતમાં પાદશાહો પણ ખાણું ખાતી વખતે બાજુ ધરતાં બર્સમનો—જોકે કદાચ હાલમાં મોળેદ સાહેબો ઉપયોગ કરે છે તેમ લાંબા ભણતરમાં નહીં—ઉપયોગ કરતા. એનો દાખલો આપણને શાહનામા પ્રમાણે આપણા છેલ્લા પાદશાહા યજ્ઞદર્જ શેહરીયારનો મળે છે, કે જે આરખોને હાથે થયેલી હાર પછી નાસ્તો નાસ્તો નદીના કિનારા ઉપર નદીના પ્રવાહના જોસથી ફરતી આવતો પીસવાની એક ચક્કીના મકાનમાં એક ચક્કીયાનને ત્યાં જઈ ભરાયો હતો. ત્યાં તે ગરીબ ચક્કીયાને ખાણું હાજર કરતાં પાદશાહે ખાણું ખાવાને બાજુ ધરવા કાળે બર્સમ માગી. તે બર્સમ લેવાને પેલો ચક્કીયાન ખીજે ઠેકાણે ગયો, કારણ કે તેને ત્યાં તે નહીં હતી. તેથી બાહાર હોહા થઇ કે યજ્ઞદર્જ ચક્કીયાનને ત્યાં ભરાયેલો છે અને તેથી માદુષસુરી નામના સરદારને ખબર પડતાં તેણે યજ્ઞદર્જને મરાવી નાંખ્યો. ખીયારા યજ્ઞદર્જે બર્સમ વગર બાજુ ધરી ખાણું ખાધું હતે તો તેના બન જતે નહીં. પણ તેણે ભુખો થવા છતાં પોતાના આકીન મુજબ, પોતાના રાખેતા મુજબ બર્સમ સાથની બાજુ ધરી ખાણું ખાવા માગતાં આવું પરીણામ નીપજ્યું.

હવે ઉપર કહ્યું તેમ પાદશાહ ખુશોપરવીજ આપેલાં ખાણા ઉપર રમી દરબારી ન્યાતુસ હાજર થયો. ત્યાં સરેસ્તા મુજબ પાદશાહ ખુશોનો એક માનીતો મોટો દરબારી બેન્દુધએ ખાણાની મેજ ઉપર પાદશાહ હજુર બાજુ માટે બર્સમ રજુ કરી. તે જોઇ પેલો રમી દરબારી ન્યાતુશ, જે ચુસ્ત ખ્રીસ્તી હતો, તે ઘેરાયો કે “હું ખ્રીસ્તીની હજુર એમ બાજુ ધરવી તે તો મારા મેસીયા (ક્રીસ્ટ) ને અપમાન આપવા બરાબર છે.” હવે એક તો પાદશાહ ખુશોએ ખ્રીસ્તી બાયડી સાથે શાદી કીધેલી તે દરબારીઓને પસંદ નહીં. ખીજું તો વળી પાદશાહે ખ્રીસ્તી કોસ સાથનો રમી પાદશાહે આપેલો દગલો પેહરેલો તે તેઓને પસંદ નહીં. તેમાં વળી ન્યાતુસે આ જરથોસ્તી સરેસ્તા મુજબની ખાણું ખાવાની બાજુ માટે વાંધો લીધો, તેથી ધરાની પાદશાહનો દરબારી બેન્દુધનો મીનજ ગયો અને તેણે ન્યાતુશને એક તમાચો ખેંચી કાઢાડ્યો. ન્યાતુશ તુરત પાદશાહી ખાણાની મેજ ઉપરથી ઉઠી પોતાની છાવણીમાં ગયો અને પોતા સાથે થોડુંક રમી લશ્કર પોતાનાં નેગેહ્યાન (escort) તરીકે લાવ્યો હતો, તેને હોકમ આપ્યો કે લડવાને તૈયાર થાય. તેણે પાદશાહ ખુશો ઉપર પેગામ મોકલ્યો કે “તું બેન્દુધને તુરત મારે હવાલે બંદીવાન તરીકે કરશે નહીં તો તારાં ખાણાના આ પાદશાહી માડવ (Pavilion) ઉપર હું હુમલો લાવીશ.”

હવે કહે છે કે આવી અડીભડીને વખતે પાદશાહની રાણીએ સમ્યસુચકતા રાખી ન્યાતુશને સમજાવી લીધો અને પોતાના પતીના મેહેલમાં સુલેહ પાથરી.

ખુશોની ખ્રીસ્તી બાતુના આવા રડા દાખલા સાથ સરખાવતાં નોશરવાન અદલની ખ્રીસ્તી બાયડીનો દાખલો ઉલટું પરીણામ રજુ કરે છે. બ્યારે ખુશોની રાણીએ પોતાના જરથોસ્તી પતીનાં ઘરમાં સુલેહ આણી, ત્યારે નોશરવાન અદલની ખ્રીસ્તી બાતુ તેના મેહેલમાં અને ઘરમાં

કજીઓ કંકાસ લાવી. તેણીએ પોતાના બેટા નુશઝાદને ખ્રીસ્તી તબેહ ઉપર ઉધાર્યો અને તેની પાસે પોતાના બાપ નોશરવાન સામે બલવો ઉઠાવ્યો.

ઈરાની બાનુનો ચોથો સદ્ગુણ. તાબેદારી:—જેમ પોતાના ધણીના સારા વખતમાં તેમ તેના માઠા વખતમાં તેના હમશરીક થઈ તેને તાબે રહેવાના બે દાખલા ફરંગીજ અને મનીજેહના મળે છે.

જેમ શુસ્તારપની બાનુ કબેતાયુને પોતાના ગરીબ ગણાતા પતીને ખાતર પોતાના પાદશાહી બાપ કયસરનો મેહલ છોડ્યો હતો તેમ પતીને ખાતર પીતાનું ઘર છોડનાર બીજી બાનુઓ ફરંગીજ અને મનીજેહ હતી.

ના ફરમાન બાબડીનો દાખલો:—એક ઈરાની બાનુએ પોતાના ધણીનાં ફર્માનને માન નહીં આપી પોતા ઉપર અને પોતાના દેશ ઉપર આદત આણવાનો દાખલો બાઈબલ ઉપરથી રાણી એસ્થરનો મળે છે.

ઓલ્ડ ટેસ્ટમેન્ટ (Esther 1)માં આપણા ઈરાનના એક પાદશાહ આહસ્યુએરસ (Ahasuerus) જે હખામીનયન વંશનો જર્કસીસ (Xerxes) પાદશાહ ગણાય છે, તેને બાબે કહેવામાં આવે છે કે તેણે પોતાની આખી પ્રજાને પોતાના શુસન (Shusan) નામના મેહેલમાં બાણું આપ્યું હતું. પોતાના રાજ્યના ત્રીજા વરસમાં તેણે પોતાના અમીર, ઉમરાવ અને દરબારીઓને ૧૮૦ દિવસ બાણું આપ્યું હતું. પછી તેણે પોતાની સઘળી પ્રજાને—નાની મોટી કુલે પ્રજાને—સાત દિવસ સુધી પોતાના મેહેલના બાગમાં બાણું આપ્યું હતું.

જેમ પાદશાહે શેહેરના મરદોને, તેમ તેની રાણી વસ્તી (Vashti)એ સ્ત્રીઓને બાણું આપ્યું હતું. કહે છે કે પાદશાહે આખાં શેહેરને આપેલું એ બાણું એક રીતે ઈરાનીઓના હકમાં નુકસાનકારક નીવડ્યું. તેનો સખબ આ કે પોતાની પ્રજાને સાત દિવસ સુધી બાણું આપી, પાદશાહ છેલ્લે યાને સાતમે દિવસે બહુ ખુશીમાં આવ્યો હતો. તેણે પોતાના સાત હજુરીયા દરબારીઓ (chamberlains)ને ફરમાવ્યું કે રાણી વસ્તી (૧)ને પેગામ પોહોંચાડે કે તેણી તેની પ્રજાની હજુરમાં આવે કે તેની પ્રજા તેની ખુબસુરતી જોઈ ખુશી થાય. પણ કહે છે કે રાણી વસ્તી તેમ હાજર થઈ નહીં. ઓલ્ડ ટેસ્ટમેન્ટમાં જેમ તેનું વર્ણન છે, તેમ તેનો સખબ ખુલ્લો ફિસ્તો નથી. કદાચ તેણીએ પોતાને એમ એક ‘દેખાવ’ તરીકે રજુ કરવાને મર્યાદાના કોઈ વિચારથી દુરસ્ત ધાર્યું નહીં હોય. પણ લખાણની ઇબ્બારત ઉપરથી એમ ફિસે છે કે પાદશાહ પોતાના સાત દરબારી હજુરીયાઓ મારફતે હાજર થવાને ફર્માન મોકલે તે રાણીને અસબ્ય (discourteous) લાગ્યું હોય, તેથી તેણીએ હાજર થવાને ના પાડ્યું હોય (૨). એથી પાદશાહ બહુ ગુસ્સે થયો. તેણે પોતાના પેહેલે દરબજેના સાત દરબારીઓને પુછ્યું કે “કાયદા પ્રમાણે આપણે રાણી વસ્તીને શું કર્યું?” એક વડા દરબારીએ જવાબ દીધો કે “તેણીએ ના પાડી મીજલ-સના શાહબદાઓનેજ નહીં પણ આખી ઇરાની પ્રજાને નુકસાન કર્યું છે. તેણીનો દાખલો

૧ જે એ નામ આપણે ઈરાની નામ લઈએ તો હું ‘ધાર્’ છું કે તે અવસ્તા ‘વહીશ્તી’ એટલે “સર્વથી સરસ”નું રૂપ છે. એ રાણી સર્વથી ખુબસુરત સ્ત્રી ગણાતી.

(૨) But the queen Vashti refused to come, at the king's commandment by his chamberlains.

લેધ ધરાનની અને મીડીઆની બીજી બાનુઓ પોતાના ખાવીંદના હોકમનો એમ અનાદર કરશે. માટે પાદશાહે તેણીને રાણીના દરબજા ઉપરથી દૂર કરવી અને બીજી સ્ત્રીને રાણી બનાવવી. એમ કરવાથી બીજી ધરાની બાનુઓ પોતાના ઘણીને ફર્માનખરદાર થવા માટે ઘડો લેશે.” પાદશાહે એમ કહ્યું અને શહેર શહેર જાહેર કહ્યું કે તેણે વસ્તીને રાણીના દરબજા ઉપરથી દૂર કાઢી છે.

પછી પાદશાહે પોતાના દરબારીઓની સલાહથી જાહેર પાડ્યું કે દેશની ખુબસુરતમાં ખુબસુરત સ્ત્રીઓને હાજર કરવામાં આવે કે તેઓમાંથી જેણી તેને પસંદ પડે તેણીને તે રાણી બનાવે.

હવે જ્યારે બાબીલોનનો રાજા નેબુકદનેજર, યાહુદીઓને જેરસેલમથી બંદીવાન તરીકે લેધ ગયો હતો, ત્યારે તે બંદ (Captivity) માં ગયલાઓમાં એક મોરદેકાષ (Mordecai) નામનો યાહુદી હતો. તે આ વખતે પાદશાહના શુભન મેહેલમાં હતો. તેણે ઉપર જાહેરનામું સાંભળી પોતાના કાકાની છોકરી એસ્થર (Esther), જેણીનું અસલ નામ હદસાહ (Hadassah) હતું અને જેણી ઘણી ખુબસુરત હતી, તેણીને પાદશાહની રાણી થવા માટે રજુ કીધી. તેણીનાં માઆપ શુભરી ગયાં હતાં. પાદશાહને તેણી પસંદ પડી. તેથી તેણે તેણીને પોતાના મેહેલમાં લીધી. તે પેહેલાં તેણે તેણીને પવિત્ર કરવા (purification) ની ક્રિયામાંથી પસાર કીધી. તે ક્રિયા વરસ દાહડા સુધીની હતી. કહે છે કે છ મહીના સુધી તેણીને મીરના તેલ (oil of myrrh) થી અને પછી ૬ મહીના બીજા ખુશબોદાર પ્રવાહીઓથી પવિત્ર કીધી. પાદશાહે તેણીને વસ્તીની જગ્યાએ રાણી બનાવી. પછી પાદશાહે તેણીનાં માનમાં તેણીને નામે એક મેજબાની (Esther's feast) પોતાના દરબારીઓને આપી અને લોકોને ભેટ બક્ષેશ આપી.

હવે પાદશાહનો હમાન (Haman) નામનો એક માનીતો ધરાની દરબારી હતો, જે હમદથ (Hammedatha) નો બેટા થતો હતો. સર્વ દર્બાનો તેને નમીને માન આપતા હતા. પણ પેલો યાહુદી મોરદેકાષ, જે એક દર્બાન હતો, તે તેને નમીને માન આપતો નહીં હતો. હમાન તેથી ગુસ્સે થયો અને તેને દેશના સઘળા યાહુદીઓ ઉપર ગુસ્સો લાગ્યો અને તેઓને મારી નાખવાનો વિચાર કીધો. હમાને પાદશાહને એમ સમજાવ્યું કે “આ કેટલાક લોકો (યાહુદીઓ) જેઓના કાયદા કાનુનો આપણાથી જૂદા છે, આપણા દેશમાં રહેવા દેવા સારું નથી.” એમ કહી પાદશાહને સમજાવી તેણે હોકમ મેળવ્યો કે એક ચોકસ દિવસે તે સઘળાઓને મારી નાંખવામાં આવે. પાદશાહે તેનું કહેવું કબુલ કરી પોતાની વીડી હમાનને આપી કે તેની મોહાર સાથેનું એ બાબે ફર્માન બાહાર પાડે. વરસના પેહેલા મહીના નીશન (Nisan) નાં ૧૩ માં રોજ તે ફર્માન બાહાર પાડવામાં આવ્યું. સઘળા મુલકોમાં જાહેર કરવામાં આવ્યું કે તે વર્ષના છેલ્લા મહીના આદર (Adar) ના ૧૩ માં રોજ સર્વ યાહુદીઓને મારી નાંખવામાં આવશે.

જ્યારે એ ફર્માન બહાર પડ્યું ત્યારે ગામેગામના યાહુદીઓએ રડણુ કરવા માડ્યું અને શોકની નીસાણી તરીકે શુભપાટ (Sack-cloth) નાં કપડાં પહેલીં અને દિલ ઉપર રાખ લગાડી. મોરદેકાષએ પણ તેમ કહ્યું અને પાદશાહના મેહેલના દરવાજા આગળ આવ્યો. તેણે પોતાના કાકાની છોકરી એસ્થર, જેણી રાણી થઈ હતી, તેણીને એ વાતની ખબર પોહોચાડી અને અરજ કીધી કે તેણીએ પાદશાહ હજુર પોતાના યાહુદી લોકોની તરફથી વચમાં પડ્યું.

હવે પાદશાહની દરબારનો એવો રેવાળ હતો કે તેના મેહેલના માહેલા ભાગમાં પાદશાહના કહેવા વગર કોઈ પણ ધણી જાએ નહીં, સીવાય કે પાદશાહ તેને દુરથી જોઈ પોતાનો રાજદંડ તેની આગળ ધરે. ત્યારે એક વખત રાણી એસ્થર જઈ દુરથી ઉભી રહી. પાદશાહે તેણીની આગળ રાજદંડ ધર્યો એટલે તેણી આગળ ગઈ. પાદશાહે કહ્યું કે “કહે તુંને શું જોઈએ છે? તું કહે તો મારું અર્ધું રાજ પણ આપું.” રાણીએ કહ્યું કે “મારી મરજી છે કે તું અને હમાન મારાં મકાનમાં મેજબાનીએ આવે.” પાદશાહે કમુલ કીધું અને હમાનને તેમ કહેવાડ્યું. પછી તેઓ તેણીને મકાને શરાબ પીવા ગયા. પાદશાહે પુછ્યું કે “તારી શું અરજ છે, તે કહે.” રાણીએ જીને દાહાડે તેઓને મેજબાનીએ પાછા તેડ્યા. હવે હમાન તે દાહાડે ખુશી થતો ઘેર તરફ ફર્યો. મેહેલના દરવાજા ઉપર મોદે-કાઠએ તે દિવસે પણ તેને માન નહીં આપ્યું, તેથી તે દિવસે તે ઘરે જઈ પોતાની બાયડી જરેશ (Zeresh) આગળ પોતાનાં બખ્તાવર તાલેની વાત કરવા લાગ્યો, કે “ખોદાતાલાએ મને ધન, દોલત, દરજ્જો, ફરજદો આપ્યાં છે. વળી રાણીએ મને પાદશાહની સાથે કાલે મેજબાનીએ તેડ્યો છે. પણ જ્યાં સુધી મોદેકાઠ જીવતો છે, ત્યાં સુધી એ સવળું મને પુરેપુરું ગમતું નથી.” તેની બાયડીએ કહ્યું કે “તું એને માટે ફાંસીનાં લાકડાં ઉભાં કરાવ અને પછી કાલે પાદશાહનો હોકમ લેઈ તેને કાલે ફાંસી ચઢાવ.” હમાને તેમ તૈયારી કરાવી.

હવે તે રાત્રે પાદશાહને ઉઘ નહીં આવી. તેથી તેણે પોતાના મેહેલનાં કામકાજોની યાદીની પોથી (Book of records of the chronicles) મંગાવી કે જેમાં પાદશાહની દરબારના બનાવોની નોંધ રહેતી હતી. પાદશાહે આગલી હકીકતો વાંચી અને તે હકીકતો યાદ કીધી. તેમાં તેણે આગલા એક દિવસની હકીકત નોંધેલી વાંચી. તે એ હતી કે તેના દર્બાનોમાંથી એ દર્બાનોએ તેનો જાન લેવાની કાશેશ કીધી હતી. તે બાબે પેલો ચાહુદી મોદેકાઠ, જે પણ એક દર્બાન હતો, તેને ખખર પડતાં, તેણે પાદશાહને છુપી રીતે તે બાબે ખખર આપી હતી. પાદશાહે તે દગલખાજ દર્બાનોને મારી નખાવ્યા હતા. એમ મોદેકાઠની વફાદારીથી તેનો જાન બચ્યો હતો. આગલી નોંધો વાંચતાં તેને મોદેકાઠની યાદ આવી કે તેણે તે દર્બાનને કાઠી રીતે નવાજ્યો નથી. તેથી તેણે તેને નવાજવાનો વિચાર કીધો. તેણે પુછ્યું કે “કોણ દરબારી અહીં હાજર છે?” આ વખતે તુરત હમાન દાખલ થયો, એવા વિચારથી, કે તે પાદશાહ આગળ જઈ પોતાના દુશ્મન મોદેકાઠને ફાંસી દેવા માટે ફર્માન મેળવે. તેથી હજુરીયાઓએ પાદશાહને કહ્યું કે “હમાન હાલ હાજર છે.” પાદશાહે તેને પોતા આગળ બોલાવી કહ્યું કે “પાદશાહ જેને માન આપવાની ખુશી દેખાડે તેને કેમ માન આપવું?” હમાન સમજ્યો કે “પાદશાહનાં મનમાં હું પોતે (હમાન) છું. હું તેનો માનીતો છું. તેથી તે મને માન આપવા માંગે છે.” તેને ખખર નહીં કે પાદશાહનાં મનમાં તો મોદેકાઠ, જેણે તેનો જાન બચાવ્યો હતો, તેની યાદ આવી છે અને તેને તે માન આપવા માંગે છે. તેથી જવાબ દીધો કે “જે ધણીને પાદશાહ માન આપવાને ખુશી દેખાડે તે ધણીને પાદશાહે પાદશાહી પોષાક અને પોતાની સવારીનો ઘોડો અને પોતાનાં સરતું તાજ આપવું જોઈયે.” પાદશાહે ફરમાવ્યું કે “ત્યારે તુરત જ અને મેહેલના દરવાજા ઉપર મોદેકાઠ બેસે છે તેને પાદશાહી પોષાક આપી, પાદશાહી ઘોડા ઉપર બેસાડી શહેરમાંથી માનઅકરામ સાથે લાવ.” હમાનને તેમ કરવાની ફરજ પડી. તેમ તેણે કીધું અને પછી ઘેરે જ્વાસ દિલે ગયો. તેની બાયડી

અને મિત્રો આ જાણી દલગીર થયા. એવામાં પાદશાહના હજુરીઆઓ તેની આગળ આવ્યા કે આગળ મુકર કરવા મુજબ “રાણી એસ્થરની મેજબાનીમાં જવા માટે પાદશાહ બોલાવે છે.”

પછી પાદશાહ અને હમાન રાણીએ આપેલી મેજબાનીમાં ગયા. ત્યાં પાદશાહે રાણી એસ્થરને પુછ્યું કે “તારી શું અરજ છે. તું માગે તો અર્ધું અર્ધ રાજ પણ તુંને આપી દેવાને હું ખુશી છું.” રાણીએ કહ્યું કે “હું મારો અને મારા યાહુદી લોકોનો જન સલામત રહે તે તારી પાસે માગું છું.” પાદશાહે કહ્યું કે “તે જન કાણ લેવા માગે છે ?” રાણીએ કહ્યું કે “આ હમાન.” પાદશાહ તેથી ગુસ્સે થયો અને ત્યાંથી ઉડીને બાગમાં ગયો. ત્યારે હમાને રાણીને આગ્રહ કીધો કે “પાદશાહ કદાચ મને મારી નાખશે માટે મને બચાવ.” પાદશાહ બાગમાંથી પાછો ફર્યો અને તેણે હમાનને હજુર રાણી આગળ એકલો બોલ્યો અને તેથી વધુ ગુસ્સે થયો. તેવામાં વળી હજુરીયાઓએ કહ્યું કે “હમાને પોતાનાં ઘેરમાં મોડેકાઇને માટે ફાંસીનાં લાકડાં તૈયાર કીધાં છે.” ત્યારે પાદશાહે ફરમાવ્યું કે “તેને તેજ લાકડાં ઉપર ફાંસી દેઓ.” તેમ હમાનને ફાંસી દેવામાં આવ્યો.

હવે રાણીએ અત્યાર લગણુ જે જાહેર કર્યું ન હતું તે પાદશાહને જાહેર કીધું કે મોડેકાઈ તેણીના કાકાનો છોકરો થાય છે. તેથી પાદશાહે મોડેકાઇને હમાનની જગ્યાએ પોતાનો માનીતો દરબારી બનાવ્યો.

હવે રાણી પાદશાહ આગળ ગુડલુખંડીયે પડી. ત્યારે પાદશાહે પોતાનો સોનેરી રાજદંડ આગળ ધર્યો, એટલે કે તેણીની તરફ મેહેરબાની દેખાડી. તેણી ઉઠી અને માગી લીધું કે “હમાને વર્ષના છેલ્લા મહીના (આદર)ના ૧૩ માં રોજ સઘળા યાહુદીઓને મારી નાખવાનું ફર્માન મેળવી જાહેરનામું બાહર પાડ્યું છે, તે રદ કરવું.” પાદશાહે તેમ કહ્યું, એટલુંજ નહીં, પણ પોતાની વીટી મોડેકાઇને આપી કે તે ઉપરનું સીલ મારી બીજું ફર્માન બાહર પાડે કે ઉપલા નેમેલા દિવસે (એટલે આદર મહીનાના તરમા રોજ) સઘળા યાહુદીઓ પોતાના બચાવમાં ભેગા મળે અને જે ધરાનીઓ તેઓના દુસ્મન હોય તેઓને યાદે તેમ મારે.

આ ફર્માનથી યાહુદીઓ ખુશી થયા. ઘણાક ધરાનીઓ પાદશાહની આ વલાણુ જોઇ યાહુદીઓ થયા કે રખેને યાહુદીઓ તેઓને તે દાહડા મારી નાખે. પછી રાણી એસ્થરે પાદશાહને સમજાવી આદર મહીનાના ૧૪ અને ૧૫ માં દાહડા પણ એમ ધરાની દુસ્મનોને મારવાની છુટ માટે મેળવ્યા. ૧૩ માં રોજ શુસન શહેરમાં ૫૦૦ ધરાનીઓને અને ૧૪ માં રોજ ૩૦૦ ધરાનીઓને યાહુદીઓએ મારી નાંખ્યા. પહેલે દિવસે હમાનનાં ૧૦ છોકરાંઓને મારી નાંખ્યાં અને વળી બીજે દીને તેઓની લાસને ફાંસીએ ચઢાવી. પછી મોડેકાઇએ ફરમાવ્યું કે દર વર્ષે આદર મહીનાના ૧૪ અને ૧૫ માં રોજ યાહુદીઓએ પોતાના છુટકારાના દાહડાની યાદમાં જશન તરીકે પાળવા. એ દાહડા યાહુદીઓમાં પ્યુરિમ (Purim) ના તેહેવાર તરીકે હજુર સુધી પળાય છે.

આ દાખલાઓ દેખાડે છે કે અસલી ધરાની બાનુઓથી પોતાના પતી તરફની તાબેદારીની આશા રાખવામાં આવતી. હવે જેણી એમ તાબેદાર હોય તેણી પોતાનાં ધણીને પોતે પણ પોતાના પ્યાર અને સદગુણોથી તાબેદાર કરે. તેણી તેની ઉપર પોતાનો બક્ષો લાગવગ ચલાવી શકે. એ સખબે એક ધરાની બાનુની કેટલીક બક્ષી દુઆઓમાંની

એક આ પણ હતી કે તેણી પોતાના ખાવીંદનાં ધરમાં માન પામેલી અને પ્યાર પામેલી થાય. પાદશાહ ગુસ્તાસ્પની બાયડી હુતોશીની દુવા એવો એક દાખલો રજુ કરે છે.

તાબેદારીના સંબંધમાં એક ઇરાની બાતુની દુઆનો દાખલો :—પાદશાહ ગુસ્તાસ્પની હુતઓશ રાણી માટે આપણી રામ યસ્ત (ક. ૩૬) માં કહે છે કે તેણી પોતા માટે દુઆ ગુન્નરતી ત્યારે નીચે પ્રમાણે દુઆ ગુન્નરતી :—

“યત બવાનિ ક્રય ક્રિય પદ્ધતિ-જન્ત, ન્માને કવોષશ વિસ્તારપહે.” એટલે “હું કચ્છે ગુસ્તાસ્પ (પાદશાહ)નાં ધરમાં પ્યારી, પ્યાર પામેલી અને આખર પામેલી યાઉ.”

એક જરથોસ્તી બાતુની એવીજ મોરાદ હોવી જોઈએ કે તેણી પોતાના ખાવીંદનો સંપૂર્ણ પ્યાર, મોહોબત અને માન મેળવવાને શક્તિવાન થાય. એમ શક્તિવાન થવાનો આધાર તેણીની અને તેણીની ઉપરજ છે.

ખાવીંદને તાબેદાર રહી ખાવીંદને તાબેદાર કરવો :—આપણામાં કોષક અજ્ઞાન બાઇઓ માટે કોષ કદાચ આપણે ફર્યાદ સાંભળીએ છીએ કે તેણીઓ પોતાના ખાવીંદને હાથ કરવા યા વશ કરવા તરેહવાર વેહેમોની યુક્તિઓ કરે છે અને કોષક વેહમીઓનાં ફરેબને શરણુ થાય છે. પણ પોતાના ધણીને ખરેખર પ્રમાણીક અને વાજખી રીતે હાથ યા વશ કરવાનું સાધન તેણીની પોતાની વર્તણૂંક છે. પોતાના ધરનો સંસાર સારી રીતે ચલાવવો, પોતાના ધરને સ્વચ્છ અને ખેંચાણુકારક રાખવું, પોતાનાં ફરજોને સારી રીતે ઉધારવાં, પોતાના ધણી ધર બાહેરથી પોતાનાં કામથી ફારેગ થઇ આવે ત્યારે તેનાં તન અને મનને રાહત મળે એવી રીતે ધરને ખુશ રાખવું, પોતાના ધણીનું જે કામકાજ હોય તે કામકાજમાં તેને મદદ કરવી, તેની જે બલી મોરાદો અને હોંશો હોય તે મોરાદો અને હોંશો તરફ દીલસોજી દેખાડવી, એવા સઘળા પ્રકારની વર્તણૂંકથી એક ખાઈ પોતાના ધણીને વાજખી રીતે હાથ કરે. એવી રીતે પોતાના ધણીને હાથ કરનાર, એવી રીતે પોતાના ધણીને વશ કરનાર બાતુ ખરેખર ભાગ્યશાળી ગણાય.

આપણામાં લગ્ન હાલ હદ બાહાર મોટી ઉમરે થતાં જાય છે અને તે માટે કેટલાક વિચારવંત માણસો ચીંતા કરે છે. એમ થવાનો એક સખખ એમ કહેવામાં આવે છે કે પરણેલી જીંદગી ધણી ખરચાણુ થઇ પડી છે. હવે એમ કહેવામાં જેમ કેટલીક સમ્યાઈ છે તેમ ખીજા હાથ ઉપર કેટલીક સહરામત છે. જેઓ તવંગરો હોય તેઓએજ પરણવું અને ગરીબોએ નહીં એમ તે દાદારે સરજેલું નથી. તે દાદારે સર્વ માટે પરણેલી જીંદગી સરજ છે. હવે ઉપલી ફર્યાદમાં કોંઈ વજુદ હોય તો તે ફર્યાદ દૂર થાય એવી રીતે આપણે આપણી બેટીઓને ઉધારવી જોઈએ. એક સ્ત્રી પોતાનાં ધરસંસારી કામથી પોતાના ખાવીંદના ધરમાં ખરચનો બોળે કેટલીક રીતે કમી કરી શકે. ધરના ખરચમાં પોતાનો નાનો પણ મોહોબતબચો ફાળો તેણી આપી શકે. અલખતે હું એવું માનનારાઓમાંનો એક નથી કે સ્ત્રીઓએ ખાખમસ પોતાનાં ગુજરાન અર્થે ધરબાહર મરદો સાથની હરીફાઇના ધંધાઓ ઉપર નજર કરવી જોઈએ. તેમ થવું જોઈએ નહીં. પણ ધરનાં સાધારણ કામ ઉપરાંત પણ કેટલુંક એવું કામ હોય છે કે જે કામમાં તેણી મશગુલ રહી પોતાના ખાવીંદને મદદ કરી શકે અને તેની ઉપરનો બોળે કમી કરી શકે.

હાલમાં આ વારેધડીએ બોલાતા શબ્દો છે કે “ ઉઘોગ એ બોદાની સેતાયશ, બોદાની બંદગી છે.” એ શબ્દોને મળતા એક પરણેલી સ્ત્રી માટેનાં ફરમાનના શબ્દો આપણાં

કોઈક ક્ષરસી પુરતકમાં આપણે જોઈએ છીએ. એ મુજબ પોતાના ધરસંસારનું કામ-કાજ કરવું એ પણ ઉદ્યોગ છે. જરથોસ્તીઓની આ એક ફરજ ગણાઈ છે કે તેઓએ દિવસમાં બે ત્રણ વખત બંદગી કરવી અને ખોરશેદ મેહેરની નીચાએશ કરવી. હવે સ્ત્રી-ઓના સંબંધમાં એક સ્ત્રી, જેણીએ પોતાના ધરસંસારી કામમાં ઉદ્યોગથી મશ-ગુળ રહેવું જોઈએ, તેણીને માટે કહે છે કે તેણી જો દિવસના ત્રણ વખત પોતાના ખાવીંદ આગળ જઈ સવાલ કરે કે “તમારું કાંઈ કામ છે, જે હું કરી શકું?” અને એમ સવાલ કરીને પોતાના પતીનું કામ કરે તો ખસ. તેણી જો એમ કરી પોતાની ત્રણ વખતની બંદગી યા ખોરશેદ મેહેરની નીચાએશ નહીં કરે તો ચાલે. તેણીનું કામ બંદગી સમાન છે. આ લખાણને આપણે તેના હરફેહરફ (letters)માં સમજવાનું નથી, પણ તેની રૂઢી અને મતલબ (spirit)માં સમજવાનું છે. કોઈ કહેશે, કે આતો સ્ત્રી જાતને પોતાના પતિના ધરમાં બંદા સમાન દેખાડનાર લખાણ છે, અને તેણીની અત્યંત તાબેદાર હાલત દેખાડે છે. પણ ખરું જોતાં એમ નથી. અસલના વખતમાં એક સ્ત્રી માટે કામનું ખરું ખેતર તેણીના પતિનું ધર હતું. તેણીનું કામ ધરનો સંસાર ચલાવવાનું, બચ્ચાં ઓની આવજત કરવાનું, તેઓને ઉધારવાનું હતું. એમ તે કેટલીક હદે હાલમાં પણ છે. ધર બહાર, દુનિયાના તરેહવાર ધંધાઓ અને ઉદ્યોગોમાં પડવાનું અને તેમાં ફટકા ખમવાનું અને સખ્ત તડકા જોવાનું કામ મરદનું છે. કોમળ સ્ત્રી જાતિને માટે કુદરતે કોમળ કામ સરજેલું છે. તે ધરના છાયા હેઠળ ધરસંબંધી કામકાજ છે. ધરધણી, પોતાની ધણીયાણી અને બચ્ચાંનાં ગુજરાન માટે સાધનો શોધવા અને ધંધો કરવા બહાર જાએ, અને બહારથી પોતાનાં કામકાજથી ફારેગ થઈ, તન અને મનની થાક સાથે આવે, ત્યારે તેને માટે ધરને ખેંચાણ કરનારું કરવાનું કામ ધરધણી-આણીનું છે, કે ધરમાં જે રાહત મળે, તેથી તાજે થઈ, ધરધણી બીજે દિવસે પાછો ઉલટ અને તનફુરસ્તી સાથે કામે વળજે. જ્યારે મરદનું કામ મુખ્ય કરી ધર બહાર છે, ત્યારે સ્ત્રીનું ધર માંહે છે. ત્યારે ઉપલાં લખાણમાં જે કહે છે, તેની મતલબ આ છે, કે એક સ્ત્રીએ પોતે ઉદ્યોગી થવું. તેણીએ પોતાનાં પતિની સેવા બજાવવી, કે તે પોતાના અને પોતાનાં કુટુંબનાં પ્રમાણિક ગુજરાન માટે ઉમંગથી ઉદ્યોગમાં વળજે. એક સ્ત્રીનો એવી રીતનો ઉદ્યોગ એક જાતની તે દાદારની બંદગી સમાન છે. એક મરદ માફક એક સ્ત્રીએ પણ તે દાદારની બંદગી કરવી. પણ એકબીજાની જો તેમ નહીં બને, અને જો તે પોતાનાં ધરસંસારી કામમાં મશગુલ રહે, અને તે મશગુલીનાં એક કામ તરીકે પોતાના પતિની સેવા બજાવે, તો તે સેવા, તે ઉદ્યોગ પણ એક બંદગી સમાન છે. એવાજ વિચારથી ઇટાલિયન કવિ દેન્ટી કહે છે, કે “ઉદ્યોગ એ ખોદાતાલાનું બચ્ચું છે.”

એક બાનુએ પોતાના ખાવીંદ ઉપરની પોતાની ભલી અસર ભલે કામેજ વાપરવી—એક ધણીને વશ થાઈ તેને પોતાને વશ કરી એક બાનુ ચાહે તો બન્ને માર્ગેજ પોતાના ધણી ઉપર પોતાની સત્તા વાપરી સારાં પરીણામો લાવે. કોઈ ચાહે તો તેનો બુરો ઉદ્યોગ કરી માઠાં પરીણામો લાવે. પાદશાહ દારાયશની રાણી એટાસાએ એમ ખોટું માર્ગે પોતાની અસર વાપરી ધરિનના નામને માફું લગાડ્યું હતું. તેણી આડકતરી રીતે મેર-થાન (Marathon)ની લડાઈનું મૂળ હતું. તેણીએ પોતાના ધણી દારાયસને યુનાન ઉપર હુમલો કરવાને ઉશ્કેર્યો હતો. એ બાબે હીરોડોટસ નીચલી વાર્તા કહે છે :—

દેમોસીડીસ નામનો એક યુનાની હકીમ પાદશાહ દારાયસની દરબારમાં શાહનો ધણો માનીતો હતો. તેને બધી વાતનું સૂખ હતું પણ એક વાતનું દુઃખ હતું. તે આ કે તેને તેનાં વતન યુનાન

તરફ જવાની છુટ મળતી હતી નહીં. આવા નામીયા હુશિયાર તખીયને પોતાની દરબારમાંથી જવા દેવાને દારાયસ ખુશી હતો નહીં. હવે એવો એતેફક બન્યો કે શાહની રાણી એટાસાને છાતી ઉપર એક ચુમકું થયું જે પાકીને ફુટવા છતાં આબુબાબુ ઘણું ફેલાઈ વધવા લાગ્યું. પેહેલાં તો શરમાઇને તેણીએ તે દેમોસીડીસને દખાડ્યું નહીં. પણ જ્યારે તે વધવા અને વધુ ખરાબ થવા લાગ્યું, ત્યારે તેણીએ દેમોસીડીસને તેડીને તે દેખાડ્યું. દેમોસીડીસે કહ્યું કે “જો તમે રાણીજી સોગન લઇ કપુલ થાઓ કે હું જે માથું તે તમે આપો તો તમારું એ દરદ હું સાફ કરું.” તેણે તરત તેણીને ખાતરી આપી કે તેણીને શરમ લાગે એવી અમર્યાદાબરેલી માગણી તે કરશે નહીં. રાણીએ કપુલ કર્યું અને દેમોસીડીસે તેણીને સાફ કર્યું. ત્યારે તેણે કપુલેલી માગણી રાણીજી પાસે કરી કે “કોઇ રીતે મારે વતન યુનાન જવાની મારી મરજી છે તે પાર પડે તેમ કરો.”

રાણી એટાસાએ જોયું કે દારાયસ તેને એમ અમથો યુનાન જવા દેશે નહીં. તેથી તેણીએ દેમોસીડીસની શીખામણ પ્રમાણે નીચલી યુક્ત કીધી. તેણીએ એક રાતે પાદશાહને કહ્યું કે “તમે એક બળવાન પાદશાહ છો માટે અનબળ જેવું છે કે તમે નવા દેશો ફતેહ કરવાનો અને ધરાનીઓની હકુમત વધારવાનો વિચાર કરતા નથી. વળી બીજું એ કે તમે કોઈ લગાઇ ઉઠાવો અને નવા મૂલક ઉપર હુમલો કરો તો ધરાની લશ્કર રોકાયેલું રહે. એમ તે રોકાયેલું નહીં રહેશે તો આળસાધથી તેઓ તમારી પોતાની સામે ખડ ઉઠાવશે. વળી ત્રીજું એ કે હાલ તમે જવાન છો તેથી તમારું મન પણ એવાં કામો માથે લેવાને મનજુત અને પુખ્ત થયેલું છે. પણ મ્હોટી ઉમર થયા પછી શરીરનું કૌવત ઘટવા માંડશે તો એવાં કામો માથે ઉઠાવી લેવાને મન પણ મનજુત રહેશે નહીં.” પાદશાહે જવાબ આપ્યો કે “મારી વહાલી રાણી ! હું એવા કોઇ વિચારમાંજ છઉં. હું યુરોપ અને એશીયા એ બેઉ ખંડોને એક પુલથી જોડવાનો વિચાર કરું છું કે તે ઉપરથી કુચ કરી હું સીધીઆના મૂલક ઉપર હુમલો લઇ જઉં.” ત્યારે રાણીએ કહ્યું કે “હાલ સીધીયાનો મૂલક જીતવાની શું ઉતાવળ છે ? તે તો કોઈ વખતે પણ જીતી શકશે. માટે મેહેરજાની કરી પેહેલાં યુનાન ઉપર લશ્કર લઇ જાઓ. મારી મરજી છે કે લેસીદીમોન, એચન્સ અને કોરીન્થ, જે યુનાનમાં આવ્યાં છે, તે શહેરોની ઓરતોને મારી સાહેલીઓ અને દાસીઓ તરીકે રાખું. હાલ દેમોસીડીસ હજીમ જે આપણી દરબારમાં છે તે યુનાન માટે તમને ઘણી ખર્ચ આપશે અને વળી તમારો ભોમીઓ થઇ પડશે.” દારાયસે જવાબ આપ્યો કે “તારી મરજી પેહેલે યુનાન ઉપર હુમલો કરાવવાની છે તો દુરસ્ત એ દિસે છે કે પેહેલાં હું થોડાક ધરાનીઓને દેમોસીડીસની સાથે યુનાન બણી જમસુસે તરીકે મોકલું કે તેઓ યુનાનમાં જઇ તે મૂલકની સઘળી ખર્ચ ખરાબર લાવે કે પછી તે ખર્ચને આધારે યુનાન ઉપર હુમલો કરવાની હું ગોઠવણ કરું.”

આ પ્રમાણે રાણી એટાસાએ પોતાનું વચન પાળી દેમોસીડીસને યુનાન મોકલવાની યુક્ત કરી. ઓરત જાત ઘણાક દેશો અને ઘણીક પ્રજાઓની તવારિખમાં ભાગ લઇ મ્હોટા રાજ્યદરબારી ફેરફારોનો સમજ થઇ પડે છે તેનો દાખલો રાણી એટાસામાં મળે છે. પાદશાહ દારાયસે તેણીનાં કહેવાને માન આપી યુનાન ઉપર હુમલો કરવાની ગોઠવણ શરૂ કીધી. સેવટે તેણે હુમલો કર્યા અને મેરથેનાની લગાઇમાં તે હાર્યો. એ લગાઇ કેટલીક નામીયા લગાઇઓમાંની એક તરીકે જણાયતી છે. એ લગાઇની દારથી ધરાનીઓનાં નામને આજ સુધી ખરાબ લાગે છે.

જે બાતુ માઆપને સાચી નીવડે નહીં, તે ધણીને પણ નીવડે નહીં:—
 નીચલી વાર્તા પેહેલા શાપુર રાજના સંબંધમાં માસુદી કહે છે. તે આ ઘડો આપે છે કે તવંગર ધણી મેળવવા માટે એક બાતુએ પોતાના માઆપ તરફ દગો કરવો નહીં જોઈએ. ખીજા હાથ ઉપર તે દેખાડે છે કે ધણી મેળવવા માટે હલકી યુક્તિઓના ઉપયોગ બલિષ્ઠમાં ખાવીંદનાં મન ઉપર તેણીનાં મન માટે માઠો વિચાર ઉત્પન્ન કરે છે. એ વાર્તા નીચે મુજબ છે:—

કહે છે કે સીરીઆમાં અલહદર (અત્રા)ના મુલકનો જર્મજન નામે રાજા હતો. તેના સીપાહોએ ધરાની મુલકની સરહદ ઉપર ધણું નુકસાન કર્યું હતું. તેથી શાપુર પેહેલાએ તેના અલહદર નામના કિલ્લાપર ઘેરો નાંખ્યો. મહીનો દહાડો સુધી ઘેરો નાંખ્યો પણ તે ફાળ્યો નહીં. જર્મજન પાદશાહની નાદીરેહ નામની બેટી હતી. તેણી એક દિવસે કિલ્લાની દિવાલ ઉપર ચઢી હતી અને ત્યાંથી તેણીએ શાપુરને પેગામ કહેવાડ્યો કે “આ કિલ્લો નહીં છતાંય એવો છે, પણ જો તું મને તારી રાણી કરે તો હું તુંને છુપો માર્ગ બતલાવું.” શાપુરે કબુલ કર્યું. ભારે તેણીએ બાપને દગો દઈ શાપુરને છુપો માર્ગ બતલાવ્યો અને શાપુર કિલ્લામાં દાખલ થયો અને પાદશાહ જર્મજનને અને તેનાં લસ્કરને મારી નાંખ્યું અને પછી સરત પ્રમાણે નાદીરેહ સાથે પરણ્યો. પરણ્યા પછી એક રાત્રે તેણીએ આરામ કર્યો હતો. તેણીનું બિછાનું ઘણું નરમ ચીનાઈ રેશમી કપડાંનું હતું. તે છતાં તેણી ફર્યાદ કરવા લાગી કે “કાંઈ ખુશ્ખા કરે છે.” એમ કહી તેણી આખી રાત સુતી નહીં. સહવારના ઉઠતાં પાદશાહ શાપુર જોએ છે તો ખરેખર બિછાનું લોહીલોવાન થયું અને તેણીની નાજુક ચામડીમાંથી લોહી નીકળતું. બિછાનું તપાસતાં પાદશાહે જોયું તો તેમાં ગુલાબના ફુલની એક પાતરી પડેલી. તેણીનું શરીર એટલું તો સુવાળું અને નરમ હતું કે ફક્ત ગુલાબનાં ફુલની એક પાતરીથી તે સુમાળી ચામડી ઘસાઈ લોહી નીકળ્યું. પાદશાહ તેની ચામડીના એવા નરમાસથી અજબ થયો અને પુછ્યું કે “તાહરી ચામડી એટલી નાજુક કેમ? તારો બાપ તુંને શું ખવાડતો હતો?” તેણીએ જવાબ દીધો કે “ખકરાં મેંદા અને ગાયનાં હાડકાંમાંનું ઘી કઢાવતો અને તેને તાજાં માખણ અને સફેદ મધમાં મેળવાવતો અને તેને થોડાક સોજા ઘઉંના આટાના સ્વચ્છ મેદામાં મેળવાવતો અને તેને નાનના આકારમાં ગોળ બનાવી ગાયના માખણમાં તળાવતો અને તે મને ખવડાવતો અને પાણીને બદલે સોજા પાંચ વર્ષનો જીરો શરાબ પાતો. હું સાધારણ રોટી કે પાણી તો કોઈ દહાડે ખાતી કે પીતી હતી નહીં.” શાપુરે કહ્યું કે “તારો બાપ જે તુંને આવી માદવજતથી ઉધારતો તેની તું ચર્ચ નહીં, અને તેને દગો દઈ મારી નખાવ્યો તો તું મારી શું થવાની છે?” એમ કહી તેણીને મારી નાખી. આ વાર્તા દેખાડે છે કે જેઓ પોતાના માઆપના યા પોતાના નજીકનાના ન થાય, તેઓ તમારા થાય એવી બાઇબંદીની તેઓથી ધણી આશા રાખતા ના.

પાંચમો સદગુણ સ્પેન્ટ આર્મિઈતી (સપંદારમદ) નાં જેવી:—અધવિસ્ત્રેમ ગ્રહમાં એક બલી આયડીનો જે પાંચમો સદગુણ જણાવ્યો છે, તે આ છે કે તેણી સપંદારમદનાં જેવી હોય. હવે સપંદારમદ નામનો નારી ફરેસ્તો, જે જમીન ઉપર પણ મયક્રલ છે, તેનો એક સદગુણ વૃદ્ધી છે. હવે વૃદ્ધીને ઉદ્યોગ અને કામની વર્જશ સાથે સંબંધ છે. જમીન પણ વૃદ્ધી કરે છે, ફલફલાદી અને ધાન્ય આપે છે. ત્યારે આ સરખામણી જે સદગુણનો ખ્યાલ આપે છે તે આ કે એક બલી સ્ત્રીએ ઉદ્યોગી રહેવું, રાત દાહાડો હદસર

કામની વર્જેશ રાખવી. એવી વર્જેશથી ઇરાની બાનુઓ પોતા માટે પતિઓ મેલવવા પામી છે. તેના બે દાખલા મળે છે. એકમાં તો એક બાનુ ઉદ્યોગ અને કામકાજની વર્જેશથી પોતા માટે એક પાદશાહી પતિ મેળવી શકી છે અને બીજામાં એક ઇરાની બાનુ પોતાના પતિનો શુભ થયલો ખ્યાર પાછો મેળવી શકી છે. પેહલો દાખલો પાદશાહ શાપુરની રાણી તે મેહેરકતુશજાદ નામના ધણીની બેટીનો છે.

ચાલુ વર્જેશ રાખવાના ફાયદા. પાદશાહ શાપુર અને મેહેરકતુશજાદની બેટીની વાર્તા:—પાદશાહ શાપુર એક એકાંતવાસમાં પડેલી બાનુ સાથે શાદી કરી તેણીને પોતાની રાણી કરવા પામ્યો હતો. તેની આ નીચલી વાર્તા સર્વને ઉદ્યોગી અને મેહેનતુ થવાનો ધડો આપે છે :—

કહે છે કે અરદેશર બાબેગાને ઇરાનનાં રાજને પાછું સ્થાપી પોતાના મુલકને આબાદ કરી કુટલાક કાસદોને હિંદુસ્તાનના કબ્જે રાજ આગળ મોકલ્યા કે જે આગલી પાછલી વાર્તા સેતારેશનાસીની મદદથી જીજીતો હતો. તેણે પુછાવ્યું કે “ઇરાનની સલતનતનાં બવિષ્ય માટે તું શું કહે છે?” કબ્જે રાજએ કહેવાડ્યું કે “ઇરાનની સલતનત તારાં અને મેહેરકતુશજાદ એ બેઉ ખાનદાનોથી પગભર થશે.” મતલબ કે “એ બેઉ ખાનદાનનાં બેટા બેટી પરજુશે અને તેઓને પેટે અવતરેલું ફરજંદ તે સલતનત ચાલુ રાખશે.” હવે મેહેરકતુશજાદ અદેશર બાબેગાનનો દુસ્મન હતો. તેથી પાદશાહને પસંદ પડ્યું નહીં કે તેના ખાનદાન સાથનાં સંબંધથી ઉતરેલું કોઇ ફરજંદ ઇરાનની સલતનત ઉપર આવે. તેથી તેણે એ મેહેરકતુશજાદનાં ખાનદાનનાં છોકરાંઓને ભારી નંખાવ્યાં. પણ તેની એક બેટી જે ત્રણ વરસની હતી, તેને દેહકાનોએ છુપાવી રાખી, તેથી તેણી બચી ગઇ. તે દેહકાનોએ તેણીને એક ખુર્જીગર યા ખેડુતને સોંપી કે તે તેણીને પાળીને ઉધારે. તેણી તે ખેડુતને ઘરે રહી રાત દહાડો ઉદ્યોગથી કામ કરી એક ઘણી મજબુત બાંધાની તંદરોસ્ત ઓરત તરીકે ઉધરી.

હવે એક દહાડે અરદેશર બાબેગાનનો છોકરો શાપુર શેકાર કરતો કરતો તેણીનાં ગામ આગળ આવ્યો. તે થાકી ગયો હતો. તે વખતે તેણી એક મશકથી પાણી ખેંચી ચોપગાં ઢોરોને પાણી પાતી હતી. તેણીએ શાહજાદા શાપુરને અને તેના સવારોને પાણી પાવા માગ્યું. પણ શાપુર, જે થાકી ગયો હતો, તેણે ચીરડાઇને કહ્યું કે “દૂર થા, તું રીમન બાયડી. તારું પાણી અમોને ખપ નહીં લાગે.” (૧) એમ કહી તેણીને દૂર કરી, પોતાના સવારોને કહ્યું કે “તમો બાલદી કુવામાં ફેંકો અને પાણી ખેંચો કે આપણે બાજ લેઇએ.” (૨) એ હોકમ સાંભળી તે સ્વારો પાણીની તે બાલદી ખેંચવા લાગા. પણ તે મોટી અને ભારી હોવાથી પાણી સાથે તે કોઇ પણ ધણી ખેંચી કાઢાડી શક્યું નહીં. તે ઉપરથી શાહજાદો ગુસ્સે થયો કે “શરમ છે કે તમો આ ઓરત કરતાં પણ કમજોર છેઓ.” પછી શાહજાદાએ પોતે જોર વાપરી તે પાણી ખેંચી કાઢડ્યું. પછી તે સ્ત્રીએ તે બાલદી ખેંચી કાઢાડી પોતાનું જોર દેખાડ્યું. શાપુર આ છોકરીનું જોર જોઇ અજબ થયો. પછી તેણે તેણીની હકીકત પુછી. તેણીએ કહ્યું કે તેણી તે ગામના ખુર્જીગરની બેટી હતી. શાપુરે માન્યું નહીં કે ખુર્જીગરને પેટે આવી કદાવર અને સોહામની બેટી પેદા પડે.

(૧) “બરા જેહ રીમન! લેન્મન મય એ લક પવન કાર લા આવાયદ” (કાર નામે એ અદેશર બાબેગાન બાબ ૧૭ ફ. પ. ઓરવદ એ. કે આંટીયાની આટતી પાનુ ૫૬ લીટી ૪-૫).

(૨) “હીચક વલ ચાહ રમીતુનીત ન મય આહનજત વદ લેન્મન વાજ વખડનીમ.” (લીટી ૭-૮).

તેથી તેણે તેણીને ખરેખરી હકીકત ફરીથી પુછી. ત્યારે તેણીએ કમુલ કીધું કે તેણી મેહરકનુશ-જાદની છોકરી હતી. પછી શાપુરે તેણીની ઉપર શીદા થઇ, તેણીની સાથે શાદી કીધી.

આ બાબત શાપુરે પોતાના બાપથી છુપી રાખી હતી, કારણકે જો બાપ (અરદેશર) જાણે કે તેણે મેહરકનુશજાદની છોકરી સાથે લગન કર્યાં છે તો તે ગુસ્સે થાય. હવે શાપુરને એ બાપડીને પેટે એક છોકરો આવતો. તેણે તેને હોરમજદ નામ આપ્યું. તે છોકરો ખાહાદુર અને હીંમતવાન ઉધર્યો. તે સાત વરસનો થયો, ત્યારે એક દહાડે ખીન્ન છોકરાઓ સાથે દડીદાવ રમતો હતો. રમતાં રમતાં તેઓનો દડો જ્યાં અરદેશર બાબેગાન બેઠો હતો, ત્યાં જઈ પડ્યો. કોઈ પણ છોકરાએ પાદશાહની હજુરમાં જઈ તે દડો ઉઠાવી લાવવાની હીંમત કીધી નહીં. પણ હોરમજદ, જે પોતે પાદશાહી પ્રજા હોતો અને જેનામાં પાદ-શાહી શોહી હતું, તેણે પાદશાહની હજુરની દરકાર કીધી નહીં, અને એક બાળક, પોતાના બાપ બપાવા આગળ વગર અચકાવે જાય તેમ, અરદેશર આગળ દોડ્યો અને દડો લઇ આવ્યો. અરદેશર તે બાળકની હીંમતથી અજબ થયો અને તેને અટકાવીને પુછ્યું કે તે કોણનો છોકરો હતો. હોરમજદે હીંમતથી કહ્યું કે “હું” શાપુરનો બેટા છું.” પાદશાહ તે સાંભળી અજબ થયો અને શાપુરને તેડાવી સઘળી હકીકત પુછી. શાપુરે માફ માગી સઘળી હકીકત કહી. અરદેશર મનમાં હસ્યો અને ધાર્યું કે “હિંદુસ્તાનના કંઈદ રાજાએ જે કહ્યું હતું, તે આખરે બન્યું.” પછી તેણે હોરમજદને પ્યારથી ગોદમાં દાખ્યો અને ઉધારવા માંડ્યો.

આ વાર્તા દેખાડે છે કે શાપુરની બાપડી પોતાની બચગીમાં રાત દહાડો વર્જેશ રાખી, પાણી ખેંચવા જેવાં કામમાં પણ ઉદ્યોગી થઇ મજબુત બાંધાની બની તો તેણી પોતાની બાળુના બળે એક શાહનશાહની પ્રીતિ મેળવી શકી.

વર્જેશનો બીજો દાખલો. બેહરામગોર અને આજદેહની વાર્તા:—નીચલી વાર્તા જેમ એક હાથ ઉપર આ દેખાડે છે કે એક બાતુ જન્યુક કામકાજથી તંદરોસ્ત અને મજબુત નીવડે છે, તેમ ખીન્ન હાથ ઉપર બોધ આપે છે કે એક બાતુ માટે એક સદગુણ વાતચીતમાં તાજીમ તવાળે છે.

વાતચીત (Conversation) પણ એક હુન્નર ગણાયો છે. એકની એક ચીજ એક જન એક રીતે કહે અને બીજો બીજી રીતે કહે તેમાં ફરક છે. આપણી પેલી કહે-વત છે કે “માએ ! પાણી આપ ” અને “બાપની બધરી ન પાણી આપ ” એ બેઉની મતલબ એકજ હોવા છતાં તેમાં ફરક છે. પેહેલા શબ્દોમાં જે મીઠાસ છે, તે ખીન્નમાં ગરહાજર છે. હવે એવા એકમેક તરફ મીઠા શબ્દો વાપરવા એ ધણીધણીયાણી માટે ધરસંસારતું સુખ જાળવવા માટે અગતનાં છે. એવી સભ્યતા અને મીઠાશની વલાણુ ધર માંહે આપણને તાલીમ આપી ધર બાહેર પણ તે અખત્યાર કરવાના માર્ગમાં મેલે છે. એક ધરાની બાતુએ તેમ નહીં કરવાથી નીપજેલાં માણં પરીણામનો દાખલો આપણને આપણા ધરાનના પાદશાહ બેહરામગોરની એક બાતુના સંબંધમાં મળે છે.

કહે છે કે એક વખત બેહરામગોર શેકારગાહે ગયો. તેની સાથે એક ધરાની બાતુ હતી. તેણીનું નામ આજદેહ હતું. તેણીની ખાહેશ ઉપરથી બેહરામગોરે તેણીને તીરંદાજી ઉપરનો પોતાનો કામુ દેખાડ્યો. એક હરણુ જંગલમાં સુતેલું હતું. બેહરામગોરે એક તીર એવી તો સીફતથી તેની ઉપર માર્યો કે તે ફક્ત તેના કાનની કોરેથી ધીમેથી ધસાઈ પસાર થયો. તે એવો તો સફાઈથી ફક્ત તેના કાનને નરમ રીતે લાગી પસાર થયો કે

તે હરણે ધાર્યું કે તેના કાન ઉપર માંખ બેઠી છે. તેથી તેણે પોતાનો એક પગ કાન તરફ ઉઠાવ્યો કે માંખને ઉશરે અને જરા ધવડે. તે તેમ કરતું હતું કે બેરામગોરે એક બીજને તીર એવી તે સદાશથી અને નર્માશથી માર્યો કે તેના પગની ખરી અને જાંગ બેઠી વચ્ચે તે તીર પેસી રહ્યો અને બેઠ સીવાય ગયાં. બેહરામગોરે સભ્યતાને ખાતર આશા રાખી કે આજદેહને ખાતર તેણીના કહેવાથી તીરંદાજીનો આ હુનર તેણે દેખાડ્યો હતો, તેથી તેણીને તે હુનર પસંદ પડશે. પણ તેણીએ વાતચીત અને સભ્યતાનો તરીકો જાળવીને બે બોલ કદરશનાસીના યા તારીફના કહેવાને બદલે કહ્યું કે “નેકુ કર્દન અજ પુર કર્દન અસ્ત” એટલે “એક ચીજ સંપૂર્ણ રીતે કરવાથી તે સારી રીતે થાય છે” (Practice makes perfect). હવે તેણીનું કહેવું બરાબર હતું કે “એક માણસ રાત દહાડો એક ચીજનો માહવરો રાખી એક ચીજ સંપૂર્ણ રીતે કરવાની કોશિશ કરે તો તે સારી રીતે કરી શકે છે.” પણ તેણીએ એ શબ્દો કવખતે, જ્યારે નહીં કહેવા જોઈતા હતા ત્યારે કહ્યા. પાદશાહે તેણીને ખાતર પોતાનો હુનર વાપરી જે તીરંદાજીનો નમુનો દેખાડ્યો હતો, તે માટે તેણીએ પેહેલે બે સારા શબ્દોથી ઉપકાર જાહેર કરવો હતો અથવા તેના હુનરની સીફત યા કદરશનાસી કરવી હતી. તેને બદલે તેણીએ ઠંડા દીલથી ઉપલા શબ્દો કહી જાણે પાદશાહને કહેવા માગ્યું કે “એમાં તેં શું બાહાદુરી કીધી? તું રાત દહાડો એ કામની વર્જશ રાખે છે તેથી તું સરસ તીરંદાજી કરી શકે છે.” પાદશાહ ઠંડા દીલના આવા શબ્દોથી ગમગીન થયો અને તેણે તે બાબતે પોતાની દરબારથી દૂર કરી.

કહે છે કે તેણી એક એકાંતવાસમાં જમને રહી અને ત્યાં એક નાનું વાછડું દરરોજ પોતાની પીઠ ઉપર ઉંચકી પોતાનાં મકાનના દાદર ઉપર ચઢવા લાગી. તુરતના જનમેલાં નાનાં વાછડાંને લઈ દાદર ચઢવો એ કાંઈ ભારી યા મુશ્કેલ કામ નથી. પણ તેણીએ તે કામ ચાલુ રાખ્યું. દરરોજ તે તેમ કરતી. તેથી દરરોજ તે વાછડું થોડું થોડું વજનમાં વધતું જતું હતું, તે છતાં તેણીને તે ભારી લાગતું ન હતું. એમ ચાર વર્ષ સુધી તેણીએ દરરોજ પોતાની વર્જશ ચાલુ રાખી તેથી તે ચાર વરસના અરસામાં જોકે તે વાછડું ઉધરીને મોટી ગાય બન્યું તોપણ તેણી તે ગાયને આશાનીથી ઉંચકીને દાદર પર ચઢી જતી હતી.

હવે એ ચાર વરસના અરસામાં એક વર્ષ શાહ બેહરામગોરે શેકાર કરતો કરતો ત્યાં આવી પોંહતો. તેણે ત્યાં પોતાની જાવણી નાંખી. તે જાવણીમાંથી પેલી બાત, જોણીને, તેણીએ પોતાના મોહડા ઉપર ખુરખો નાખેલો હતો તેથી, તે પીછાણી શક્યો નહીં, તેણીને તેણે એક મોટી ગાયને એમ પીઠ ઉપર ઉઠાવી દાદર પર ચઢી જતી જોઈ. તેથી તે તેણીનું જોર જોઈ હેરાત થયો. તેણે પોતાના સાથીઓને તેણીની આગળ મોકલ્યા કે તેણીને પુછે કે આવા મોટા વજનની ગાયને ઉંચકી તેણી શી તરફ ઉપર ચઢી જાય છે? તે દરબારીઓ તેણીની આગળ ગયા અને તેણીને એ બાબતે કારણ પુછ્યું. તેણી જાણતી હતી કે તેણીનાં ઘર સામે પાદશાહ બેહરામગોરે આવીને જાવણી નાંખી છે અને એ પુછવા આવેલા ધણીઓ તેના દરબારીઓ હતા. તેથી તેણીએ કહ્યું કે “પાદશાહ સીવાય કોઈ બીજને એ બાબતે હું બોલાસો કરીશ નહીં. જો પાદશાહ પોતે મારે ત્યાં આવશે તો હું ખુશીથી તેનો ખુલાસો કરીશ.” એ મુજબ દરબારીઓએ જમને બેહરામગોરને કહેવાથી તે પોતે તેણીને ત્યાં ગયો અને તેણીનાં કૈવત માટે સવાલ પુછ્યો. તેણી દ્રુત ઉપર જણાવેલા આગલા આ શબ્દો બોલી કે “નેકુ કર્દન અજ પુર કર્દન અસ્ત” એટલે “એક

ચીજ સંપૂર્ણ રીતે કરવાથી તે સારી રીતે થાય છે.” અને પોતાનાં મોઢ ઉપરનો ખુરખો ઉંચકી નાખ્યો. પાદશાહે તેણીને તુરત પીછાણી. તેણીએ ખોલાસો કીધો કે રાત દહાડાની વર્ગેશથી તેણી આવી મોટી ગાયને ઉંચકવાને શક્તિવાન થઈ હતી. તેણીએ પાદશાહને એમ કહીને દેખાડ્યું કે તેના શેકારગાહમાં તેની તીરંદાજના હુન્નર બાબે તેણીએ જે ઉપલા શબ્દો કહ્યા હતા, તે પણ એજ મતલબે હતા. પાદશાહ બેહેરામગોર આ વાત જાણી ખુશી થયો અને તેણીને પાછી પોતાના મેહેલમાં દાખલ કરાધી.

આ વાર્તા જે બોધ આપે છે તે આ કે આપણે કોઈ કામ ફતેહમંદીથી કરવાને માટે વર્ગેશ રાખવી અને હીમ્મત અને સચુરી રાખવી. એક કામ પેહેલે મુસ્કેલ દેખાય પણ રફતે રફતે હીમ્મત અને સચુરી સાથે તે અખતયાર કર્યાથી તે આસાન થઈ પડે. માટે દરેક કામની વર્ગેશ રાખવી અને તેની પાછળ હીમ્મતથી મંડવું.

કારખાનાનો ઉદ્યોગ.(૧)

“ ઉસેહિસ્તત મપયાક સ્તઓત અષેમ યત વહિસ્તેમ નિસ્ત દઝેવ. અઝેષ વો દર-
ષ્ટે યુષ્યાસ્ત દરેગો ગવ, હા વિરપેમ અહુમ અસ્તવન્તેમ હકત રઓયનેમ ક્રધાતો નિખ-
બ્દયેષતિ. ખપ્સ દરેધો મપયાક નોષત તે સચષતિ.”

(વંદીદાદ પરગરદ ૧૮ ક. ૧૬૦)

અર્થ—ઓ આદમીઓ ! ખીદાર થાઓ. સર્વથી સરસ અશોષની સ્તુતી કરો. નાણુદ
કરો દેવોને. તે લાંબા હાથવાળો (એટલે લાંબા હાથ કરી સુવાડી રાખનાર) બૂખ્યાસ્ત
(નામનો અળાસાષનો દેવ) તમારી ઉપર ધસી આવે છે, તે સધળી હાડમંડ ફૂનિયાને
ખામદાદને વખતે જન્યત થતાંને વાર ઉંચમાં નાંખે છે. ઓ આદમીઓ ! લાંબા વખત
સુધી સુધ રહેવું તમોને લાયક નથી.”

આજનો અવસર :—આજનો દિવસ તમો ભાષ્યોને મનથી એક પવિત્ર દિવસ છે,
કારણકે તે તમારાં કારખાનાઓના સ્થાપક મરહુમ સર દીનશાજી માણેકજી પીટીટની પાંચમાં
વર્ષની બાજનો દિવસ છે. તમોએ એ મરનાર શેઠની બાજ પેહેલે વર્ષે કાપી હતી,
ત્યારે એવણુના “ દીનશાહ ” નામને અનુસરતી એક બાજત કે “ ખરી દીનદારી તેજ
પાદશાહી ” તે ઉપર મેં થોડુંક વીવેચન કાઢું હતું, જે મારી “ જરથોસ્તી ધર્મ
સંબંધી ભાષણો અને વાચેજો, ભાગ બીજો,” નામની ચોપડીમાં પ્રગટ થયું છે. આજે
હું તેવાજ પ્રસંગે તમો સનમુખ બોલુ વાર ઉભો છું. મરહુમ સર દીનશાજીની બાજનો
દિવસ તમારે મનથી પવિત્ર છે, કારણ કે તેવણું નામ તમોને વાહાલું અને પ્યાડું છે. જે
ધણીએ સ્થાપેલાં કારખાનાઓમાં તમો ભાષ્યો તમારી પ્રમાણીક રેડી પેદા કરો છો તે
ધણીનાં નામને તમો યાદ કરો અને તે ધણી તરફ તમારી ઉપકારી લાગણી તમો જાહેર
કરો એ તમો ભાષ્યોને માનભર્યું છે. એટલુંજ નહીં પણ એવે દિવસે બેગા મળી બે ઘડી
તમારા ખોદાને યાદ કરી તેવણી જીંદગી ઉપરથી તમો બે ભલા વિચારો કરો અને તેવ-
ણીની ભલાઈ યા ખુબીની નકલ કરવાનો જરા ખ્યાલ કરો તો તે તમારા ફાયદા માટેનું
પણ છે. એ મરહુમ શેઠનું નામ જેમ તમોને પ્યાડું અને માનીતું છે તેમ મને પણ
છે. તેથી તેવણીની બાજનો આજનો દિન મારે મનથી પણ પવિત્ર છે, કારણ હું પણ
તેવણુ સાહેબને કેટલીક રીતે ખાસ કરી જવાન વિદ્યાર્થી તરીકે કેળવણી લેતી મારી જીંદગીને
વખતની મદદ માટે આભારી છું.

હવે આજનો દીન મારે મનથી એક બીજા ગ્રહસ્થના મરણના દિવસ તરીકે પણ
પવિત્ર છે. જ્યારે તમો ભાષ્યો તરફથી મારા ભલા મિત્ર એરપદ નોશરવાનજી બરજોરજી
દેસાઈ મેહેરબાનીબર્યુ આમંત્રણ મારી હજુર લાવ્યા, કે આજના દિવસે મારે તમો
હજુર થોડાક શબ્દો બોલવાં, ત્યારે મેં ભાષ નોશરવાનજી દેશાષ્ટને પેહલો સવાલ આ કયો

(૧) આ વિષય ઉપર શેઠ ૧૮ મો માહા ૮ મો શેહેનશાહી સને ૧૨૭૫ ચન્દ્રજહીં
તા. ૨૬ મી એપ્રિલ ૧૯૦૬ને દીને, મરહુમ શેઠ જીજીભાઈ દાદાભાઈની પછી મી બાજને દીન, જે
દિને મરહુમ સર દીનશાજી માણેકજી પીટીટ પહેલા ખાસેનેટની પાંચમી બાજ એવણની મીલોના
પારસી કામદારોએ “ આલબલેસ બાગ”માં કાપી હતી, તે દિને જશન તમામ યવા બાદ સાંજે ૫-૪૫
(સ્ટેનકર્ડ ટાઇમ) ને અમલે એક જહેર વાચજ કાપી હતી.

કે “તમે જાણો છો કે તે રસ્તે રાજાનો દિવસ મારાં મનથી ખીજી રીતે પણ પવિત્ર છે?” મેં તેવણને કહ્યું કે “તે મારા હસ્તાકની કાલાખાની દરેમેહેરના માનવંત સ્થાપક મરહુમ શેઠ જીજીભાઈ દાદાભાઈની બાજના દિવસ તરીકે પવિત્ર છે”. આજે તેવણની પછી મી બાજ છે. મેં તેવણ સાહેબને જોયા હતા નહીં કારણ હાલ મને પર) મું વર્ષ ચાલે છે. મેં તેવણને જોયા હતા નહીં કે વાપર્યા હતા નહીં પણ તે છતાં તેવણે સ્થાપેલાં ધર્માલય સાથના મારા મરહુમ પીતાજીના તેનાં સ્થાપન વખતથીજ ચાલુ થયેલા સંબંધને લીધે, અને ત્યાર પછી મારા સંબંધને લીધે, તેવણનું પરોપકારી નામ મારે મનથી પનોતું, ખાઈ અને પવિત્ર છે. જેમ વારે ઘડીએ કહેવાય છે કે એક માણસ કેટલીક હદે સંજોગોનું બચ્ચું (a child of circumstances) છે, તેમ હું છું. તેવણે સ્થાપેલી દરે-મેહેરની સાથના સંબંધે, આજે જેમ હું છું તેમ, મને ઘણી હદે બનાવ્યો છે. એ સખ્યે હું કામક સાલ તેવણની બાજને દીને કામ બાબત ઉપર જાહેરમાં વીવેચન કરતો હતો. તેથી મારે મને આજે તમે હજુર ઉજી રહેવાનું આમંત્રણ થયું ત્યારે મેં જોયું કે આજે બે મરનાર ખેશી અહરથો—મમાવા અને દીકરીના દીકરા,—જેઓનાં નામે મારે મનથી પવિત્ર છે, તેઓની બાજનો અવસર મને સાથે પાળવાનો છે.

એ બેઉ સાહેબોની જીંદગીમાં એક ચીજ સામાન્ય છે અને તે આ કે બેઉ અહસ્યોએ પોતાના વખત પ્રમાણેના પોતાના વખતના ઉદ્યોગો ખીલવવાને કારણે કીધી હતી. મરહુમ સર દીનશા પોતાના વખતમાં મીલ ઉદ્યોગના શાહ ગણાતા હતા. હવે મરહુમ શેઠ જીજીભાઈ દાદાભાઈના વખતમાં હાલનાં કારખાનાંઓ ન હતાં, પણ ૩ દાખવાનાં પ્રેસોનો ઉદ્યોગ વધુ હતો. તેવાં પ્રેસો અલાવવામાં તેવણે આગેવાન ભાગ લીધો હતો. વળી પોતાની ઘરની સ્ટીમરો ફરમાનો એક ઉદ્યોગ, જે હાલમાં આપણા પારસી ટોળાના તવંગરોમાં જોવામાં આવતો નથી, તે મધ સહીના પેહેલા અર્ધી ભાગમાં આપણામાં ચાલુ હતો, અને તેમાં મરહુમ શેઠ જીજીભાઈ દાદાભાઈનો આગેવાન ભાગ હતો. કહે છે કે ‘કનાઈ’ નામની સ્ટીમર પેહેલી ફરમાઈ કારખાનાંમાં તેવણનો આગેવાન હાથ હતો. ત્યારે એ બેઉ મરનાર ખેશીઓએ આપણાં શેહેરનો ઉદ્યોગ વધારવામાં આગેવાન ભાગ લીધો હતો. માટે આજનો મારો ઉદ્યોગનો વિષય અવસરને અનુસરતો ગણાશે.

મર્ધાનો ઉદ્યોગ માટે પોકાર :—વંદીદાદમાં જણાવવા પ્રમાણે મર્ધા દરરોજ સવારના પોહોરમાં પાછલી રાત્રે વાસે છે ત્યારે ગોયા શરઆતમાં જણાવેલા પોકાર કરે છે અને એ પોકાર જે કામના કાને વધારે પડતો હોય તો તે તમે આપણા શેહેરનાં ૩ કાંતવા અને વણવાનાં કારખાનાઓમાં જતા કામદાર ભાઈઓના કાને વધારે પડતો હોવો જોઈએ. માટે મારો આજનો વિષય જે “કારખાનાના ઉદ્યોગ” નો છે તે માટે, તમે, જેઓને સવારે સકારેથી ઉઠી કારખાનાઓમાં જવાનું છે, તેઓને દરરોજ સંભળાતા મરધો વાસવાના ઉપલા અલંકારીક શબ્દો મારા આધાર તરીકે મેં લીધા છે.

વંદીદાદ મુજબ મર્ધાનો આ પોકાર, એક કવિના નીચલા શબ્દો સમાન ખીદાર કરનારા છે :—

“Make haste, O man, to do
Whatever must be done ;
Thou hast no time to lose in sloth
Thy day will soon be gone.”

"Up, then, with speed and work ;
Fling ease and self away ;
This is no time for thee to sleep
Up, watch and work and pray !"

કહે છે કે આગળના વખતમાં કોઇક કારખાનાંઓ યા જાહેર આવજનનાં મકાનો જેવાં કે મુસાફરખાનાઓ યા આસાએશનાં મકાનો પોતાના દરવાજા ઉપર કોઇ ધ્યાન ખેંચનાર યા કોઇ બાન આપનાર નિશાણી તરીકે કોઇ ચીજનું ચિત્ર મેલતા. જે મને પુછવામાં આવે કે આપણા શેહેરનાં કારખાનાઓએ એવી શું નિશાણી મેલવી તો હું વંદીદાદના ઉદ્યોગ માટેના ઉપલા સુચક ફકરા મુજબ એક મઘો જણાવું, કે મીલ-વાળા સાહેબો જે પોતાનાં કારખાનાના દરવાજા ઉપર એક "મઘી"નું ચિત્ર મેલે તો ખરહક છે. તે એક બહા સગન સમાન ગણાય. ખાસ કરીને તમે મીલોના કામદારો, જેઓને મઘીના પોકાર સાથે ખીદાર થવાનું છે, તેઓ માટે તે ખરહક નિશાણી ગણાય. મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે મુંબાઇનાં એક કારખાનાને હિંદુ કામદારો "મઘીચી ગીરણી" એવે નામથી ઓળખે છે, કારણકે તેના દરવાજા ઉપર એક મઘીની નિશાણી છે. તે ત્યારે એક વાજખી સુચક નિશાણી છે.

વીરપરદના શબ્દો :—હવે મઘો વાસવાના આવાજ સાંભળીને થનારાં ઉદ્યોગી જરથોસ્તીઓ માટે આપણી વીરપરદમાં એક ટેકાણે એવાજ શીખામણના ખીંત્ર શબ્દો કહેલા છે, જે ઘણા ગોર કરવા લાયક, અને ધ્યાન પોહોચાડવા લાયક છે. તેમાં કહે છે કે "અવ પયો અવ જસ્તે અવ ઉશિ દારયદ્રેમ મજદયસ્ત જરથુસ્તયો, દાઇત્યનામ રથવનામ હુવર્ષતનામ ષક્યઓથનનામ વરેન્ઝ. પછરિ અદાઇત્યનામ અરથવનામ દુજર્વર્ષતનામ ષક્યઓથનનામ વરેન્ઝ વરેજયતામ્ય ઇંધ વોહુ વાસ્તય. ઉયમન અમુવનાઇશ દસ્ત."

(વીરપરદ કહેદો ૧૫૬. ૧.)

અર્થ—ઓ જરથોસ્તી માજદયસ્તાનો ! તમારા પગો, હાથો અને હોશીયારી મજબુત રાખો. લાયક સખાવતનાં બધાં કામો કરવા માટે, નાલાયક કવખતનાં પુરો કામો કરવાથી દુર રહેવા માટે. અહીં બધો ઉદ્યોગ તમો કરો. તંગીમાં આવી પડેલાંઓને વગર તંગીના કરે, આ ફકરામાં ઉદ્યોગી થવા માટે એ પ્રકારની શીખામણ દે છે.

૧. એક આ કે તમારા હાથ અને પગને મજબુત રાખો એટલે કે તમારાં તનને કસતા રહો, શરીરને કસરત આપતા રહો, તનને દરસ્ત રાખતા રહો. તંદરોસ્તી સર્વથી ઉત્તમ નેયામત છે. આપણી તંદરોસ્તી જાળવવી કેટલીક હદે આપણા હાથમાં છે. સ્વચ્છ રીતે રહેવું, સાદો ખોરાક લેવો, તનને કસરત આપવી એ તંદરોસ્તી જાળવવાનાં સમ્યોનો છે.

૨. ખીજું આ કે હુશીયારી રાખો. તનને દરસ્ત રાખો તેમ મનને પણ દરસ્ત રાખો. જેમ તનને કસરત આપવાથી અને સાદો સુતરો મજબુત ખોરાક આપવાથી તે દરસ્ત રહે છે, તેમ મનને પણ કસરત આપવાથી અને તેને સાદો સુતરો ખોરાક આપવાથી તે મજબુત અને હુશીયાર રહે છે. મનનો ખોરાક તે જ્ઞાન છે. એટલે ત્યારે ઉદ્યોગીએ અપરા માગતાં માણમે પોતાનાં મનને પણ ખોરાક આપતા રહેવું. ફરસુદને વખતે વાંચણના શોખથી મનને ચાલાક રાખતા રહેવું.

હવે એવી રીતે તન અને મનને દરસ્ત રાખી ઉદ્યોગી રહેવાથી શું ફાયદા થાય છે, તે એ ફકરામાં જણાવ્યા છે. ત્યાં કહે છે કે તેથી લાયક સખાવતનાં બધાં કામો થાય અને નાલાયક કવખતનાં બધાં કામો નહીં થાય.

હવે એ ઉદ્યોગનાં કામો દરેક માણસ જૂદાં જૂદાં એકલાં કરે તેનાં કરતાં તે કેટલીક વખતે સાથે થવાથી વખતની વેહેન્યણી અને કામની વેહેન્યણી (division of time and labour) થી વધારે સારી રીતે થાય છે.

કારખાનાના હમકારો :—આજે તમે એક કારખાનાના હમકારો અત્રે ભેગા મળ્યા છેઓ. કારખાનું (કાર-ખાને) એ ફારસી શબ્દ છે, જેનો અર્થ ‘કામ કરવાનું ઘર’ થાય છે. એ અર્થે “કારખાનું” શબ્દ ઘણા બોલના અર્થે વપરાવો જોઇએ. પણ આપણામાં તે હાલ ફક્ત તે યાંત્રીક (Mechanical) બળથી યા હાથથી કામ કરવાનાં મકાન યા જગતેજ લાગુ પાડવામાં આવે છે. પણ ખરું જોતાં તો દરેક ધણીનું પોતાનું કામ કરવાનું મથક તે તેનું કારખાનું (કામ કરવાની જગ્યા) ગણાવું જોઇએ. મારી ઝોશીસ તે માફ કારખાનું. એક તખીબનું દવાખાનું, જ્યાં તે પોતાનો ધંધો મોટે ભાગે કરતો હોય તે તેનું કારખાનું ગણાય.

હવે એક કારખાનાનાં માણસો તે ‘હમકારો’ ગણાય. આપણામાં આપણે આપણા રાજીનેના સંબંધમાં હમકારા બોલીએ છીએ. દાખલા તરીકે અરદીબેહેશ્ત, આદર, સરોશ અને બેહેરામ તે આતશના હમકારા ગણાય કે જ્યારે લોકો ખાસ કરી આતશકહેલામાં જાય છે. બહમન, મોહોર, ગોશ અને રામ તે બહમન અમેશારપંદના હમકારા ગણાય છે. નૌસારીમાં વળી ‘હમકાર’ શબ્દ ખાસ મોબેદીનો પેશો કરનાર માટે બોલાય છે. દાખલા કરીકે કહેવામાં આવે છે કે “આજે હમકાર સાથનું ખાણું છે,” એટલે કે “મોબેદીનું કાર (કામ) કરનારા સર્વ મોબેદોનું ખાણું છે.” ત્યારે હમકાર એટલે કે એક જાતનો ધંધો કરનારા. ત્યારે આજે તમે એક કંપનીનાં કારખાનાના હમ-કારો ભેગા મળેલા છેઓ. આજના જેવો મેળાવડો જેમ તમારી મીલોના મરહુમ સ્થાપક તરફ બધી લાગણી દેખાડવા માટેનો, તેવણનાં રૂહે યાદ કરવા માટેનો, તેમ તેવણની જીંદગી ઉપરથી સાચે ભેગા મળી ધડો લેવા માટેનો છે. વળી તમે સાચે ભેગા મળી તમારા કાર (કામ) માટે કેટલાંક બલો વિચાર કરી શકો. તે બલો વિચારમાં આ બલો વિચાર હોવો જોઇએ કે આપણુ સર્વએ, આપણુ સઘળા હમકારોએ આપણું પોત પોતાનાં કારખાનામાં દીલસોજીથી આપણું કામ કરવું. “કારખાનાનાં સેંકડો અને હજારો માણસમાં આપણી શી ખીસાદ છે? ફલાણો બરાબર કામ નથી કરતો તો આપણે શું કામ તણાઇ તુટીએ?” એવા વિચારોથી કામ કરવું તે બરાબર “હમકાર” નું કામ નહીં. સર્વએ પોતાની શક્તી પ્રમાણે પોતાનાં અંતઃકરણ પ્રમાણે કામ કરી બનતી ચઢતી પ્રકારની કોશિસ કરવી.

કારખાનાનો ઘંટ :—અવસ્તાના જમાનામાં પણ લોકો એકી વખતે એક જગ્યા-એ ‘હમકાર’ તરીકે ભેગા મળી કામ કરતા તેનો ઇસારો વંદીદાદ (પરગરદ ૧૪ ૫. ૧૧) માં મળે છે. જ્યાં કામદારોને કામપર બોલાવવાનાં યા કામથી ફારેગ કરનારા ઘંટને એક સખાવતમાં તોજેશ તરીકે આપવાની ચીજ ગણી છે. ત્યાં કહે છે કે જે કામ ધણીએ સગે આખી નામનાં ઉદ્યોગી પ્રાણીને માર્યું હોય તો તેણે તેની તોજેશ તરીકે કેટલીક ચીજો ધર્મ ખાતે આપવી જોઇએ. તેમાં કામદારોને પાછો બોલાવવાનો એક ઘંટ (કોંસ્ટેમ પછતિશ હરેજેમ વરેજય-નેમ) છે.

ખરાં જીગરનું કામ :—આપણે આપણાં કારખાનાઓમાં દરેક ખરાં જીગરથી કામ કરીએ, તો તે એક પ્રમાણીક કામ ગણાય. શીડીયસ એક મોટો પુતળાં કાતરનાર (sculptor) હતો. એક દાદાડો એક પુતળું, જે એક ઘણી ઉચી એકક ઉપર મેલવાનું હતું, તે ઉપર

તે કામ કરતો હતો. તે તેના પછવાડેના બાલ ધણી તપાસથી કાતરતો હતો. ત્યારે એક જણે તેને કહ્યું કે “જ્ઞાને કાગે પછવાડેના બાલ ઉપર એટલી બધી મેહેનત લે છે? એ પુતળું આટલું ઉંચે મુકવાનું છે તે પછવાડે કાણ જોવાનું છે?” ત્યારે શ્રીડીએ જવાબ દીધો, કે “કાંઈ નહીં જોશે તો ખોદા જોશે.” એટલે ત્યારે આપણુ સર્વએ “આપણા ઉદ્યોગ ખોદા નિહાળશે,” એવા વિચારથી પ્રભાણિકપણે કરવાનો છે.

ઉદ્યોગમાં આપ બળપર વિશ્વાસ :—દરેક કામ આપણે ખોદતાલાનું નામ દઈ કરવું. તે દાદારની ચારી માંગીને શરૂ કરવું. તેમ તે સાહેબનું નામ લઈ શરૂ કરી પોતાનાં મનમાં મક્કમ વિચાર બાંધવો કે તે કામની ફતેહનો આપણુ પોતા અને પોતા ઉપરજ આધાર છે. આપણુ ચાહીશું તો તેને ફતેહમંદ કરીશું. એમ શરૂ કરી ધડી ભર જણે ખોદાને ભુલ્યા જઈ પોતાનાં બાજુબળ અને મન-બળ ઉપરજ વિશ્વાસ રાખી કામ કરવું. કામ કરી પાછું તે દાદાર તરફજ જોવું. જો કામ પાર પડ્યું હોય તો તે માટે દાદારનો આભાર માનવો. જો તે નિષ્ફળ નીવડે તો તે દાદાર ઉપર વિશ્વાસ રાખવો કે તે નિષ્ફળતા કોઈ ભવિષ્યની ફતેહ માટેજ હશે અથવા જગનાં કોઈ ભલાં માટેજ હશે.

મોટી ઉમરે પણ ઉદ્યોગ ચાલુ :—એક મોટી ઉમરના માણસે પોતાનો જવાનીનો ઉદ્યોગ મોટી ઉમરે કમી કરવાનો નથી, એવા વિચારથી, કે “બસ મેં મારી જવાન વયે ધણું કાઢ્યું છે.” નહીં, તેણે સમજવું જોઈએ કે એક લખનાર કહે છે તેમ—

“The duties of life are commensurate to its duration, and every day brings its task, which if neglected, is doubled on the morrow.”

એટલે “જીંદગીની ફરજો જીંદગીની જ બાધના પ્રમાણમાં છે. દરેક દિવસ પોતા સાથે પોતાનું કામ લાવે છે કે જે જો ગફલતી દેખાડી હોય તો બીજો દાહાડે વધે છે.”

આ જેહાનનો ઉદ્યોગ ભવિષ્યમાં પણ કામ આવશે :—આપણે સાધારણ રીતે બોલીએ છીએ કે “નેકી કરો કે બીજી જેહાનમાં તે કામ આવશે.” હવે નેકી એટલે એક નેક અથવા ભલું કામ. ઉદ્યોગ પણ એક નેક અથવા ભલું કામ છે. આપણે કોઈક વાર કોઈ ઉમરે પુજેલા માણસોને કહેવાનું સાંભળીએ છીએ કે “હવે કાંએ ફતેહ-શરી કરો છો?” એ શબ્દો ભુલભરેલા છે. ઉદ્યોગનો નતીજો આ જીંદગી સાથે તમામ થતો નથી. જેમ કોઈ પણ પ્રકારની ભલી તમેજ તેમ ઉદ્યોગ એક માણસને તેનાં મરણ બાદ પણ ઉપયોગી છે. મરણની જીંદગી પછી કોઈ ચાલુ જીંદગીની હાલતનો માર્ગ ખુલ્લો છે. માટે આ જીંદગીની ઉદ્યોગી તબેહ કાંઈ ભલું ભવિષ્ય ધરાવે છે.

ઉદ્યોગને વખત (Time) સાથે સંબંધ :—ઉદ્યોગ વખત ઉપર બરાબર ધ્યાન આપવાથી થાય છે. આપણામાં ગાહમુજાર કરવા એ સવાજનું કામ ગણાયું છે. કારણકે “ગાહમુજાર”ને ગાહ એટલે વખત સાથે કામ છે. જે ધણી “ગાહ” એટલે “વખત”નો સારો ઉપયોગ કરે તે જણે પક્ષેપત્ર ગાહમુજાર કરે છે. મર્દાનો પોકાર પવિત્ર છે, કારણ તે આપણને “ગાહ” વખતની યાદ આપે છે. તમારાં કારખાનાનો ઘંટ પણ, જેમ દેવલનો કે દરેમેહરનો કે મંદીરનો ઘંટ પવિત્ર છે, તેમ તમારે મનથી પવિત્ર હોવો જોઈએ, કારણ તે તમેને વખતની યાદ આપે છે.

એક કારખાનાનો સઘળો પાયો બર વખત ઉપર છે :—એક કારખાનાની સર્વ ફતેહનો આધાર એમ વખત ઉપર છે. કારખાનું ચાલ્યું કે વખતસર માણસો

હાથર હોય તો કારખાનાની શક્તિ (Power) ફેક્ટ વર્થ નહીં જાય. એક ખાતામાં બસબર વખતે માલ આવે તો બીજા ખાતામાં કામ લાગે, નહીં તો ત્યાં ખોટી થાય અને નુકસાન જાય.

કારખાનાના ઉદ્યોગે વ્યવસ્થા (order) અને કંરકસર શીખવવી જોઈએ :— કારખાનામાં તમે સધળું વ્યવસ્થા પ્રમાણે જુઓ છો. તેમ નહીં હોય તો કારખાનું નિષ્ફળ ગણાય. તે વ્યવસ્થાની તમેએ તમારા સંસારમાં પણ નકલ કરવી જોઈએ.

ઉદ્યોગી તે અશો—જે માણસ ઉદ્યોગી હોય તે હમેશાં નિયમીત કામ કરે છે. અને નિયમ (order) તે અશોષતું બીજું રૂપ છે. ઉદ્યોગી આદમીને ભુંગ વિચારો ચા કામે માટે વખત રહેતો નથી.

ઉદ્યોગ એક ધર્મી કામ :—ઉદ્યોગ એક ધર્મી કામ છે, તે તેના ધાતુ મુજબના અર્થ ઉપરથી દીસે છે.

ઉદ્યોગ એટલે શું? ઉદ્યોગ શબ્દ અસલમાં સંસ્કૃત છે. તે હ્રદ to draw out, to raise એટલે “ ખેંચી કાઢાડવું, ઉંચે કરવું,” ધાતુ ઉપરથી નીકળ્યો છે. એજ ધાતુનો બીજો અર્થ to save “ બચાવવું ” થાય છે. ત્યારે ઉદ્યોગ એટલે કે “આપણી તે કોશિસ, કે જે આપણને આપણી ઉતરતી હાલતમાંથી બાહાર ખેંચી કાઢાડી ચઢડતા કરે, ઉંચા કરે,” અથવા “ આપણી તે કોશિસ કે જે આપણને પડતી હાલતમાંથી બચાવે.” ત્યારે આપણો ઉદ્યોગ આપણો તારનાર (saviour) છે અને આપણી ચઢડતી કરનાર છે.

ઉદ્યોગ બંદગી સમાન :—બંદગીમાં તમે શું માંગો છો? અહમાઇ રએસ્યની બંદગીમાં તમે ૧, ખોરેહ અથવા નૂર. ૨, તનને દરસ્તી. ૩, દોલત. ૪, જાતી અફઝના ફરજંદ. ૫, લાંબી જીંદગી. ૬, બેહેસ્ત વિગેરે માંગો છો.

એ સધળાં ઉદ્યોગથી મળે છે. ખોરેહ યાને નૂર જે મનની ચાલાકીનું એક રૂપ છે, તે ઉદ્યોગી રહી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાથી હાંસિત થાય છે. ઉદ્યોગથી તન મજબુત અને દરસ્ત રહે છે. ઉદ્યોગ કરવાથી દોલત પ્રાપ્ત થાય છે. ઉદ્યોગી જીંદગીથી જીંદગી લાંબી થાય છે.

હવે કહાય આમે સમજ નહીં પડે કે ઉદ્યોગથી (ક) જાતી અફઝનાં ફરજંદ કેમ આવે અને (ખ) બેહેસ્ત કેમ મળે? પણ ધીરજે વિચાર કરતાં તે આપણને સમજ પડે છે.

(ક) ઉદ્યોગી થાઓ તો તમે તને અને મને ચાલાક થાઓ, અને વિવા શીખાડે છે કે એક બાપનો વારસો, તન અને મનની દરસ્તીમાં અને હુશીયારીમાં બચ્ચાંઓ મેળવે છે.

(ખ) બીજું ઉદ્યોગ કરો તો તમે તમારી હાલત બેહેતર (વધારે બધી) કરો, પછી આસ્તે આસ્તે સૌથી બધી (બેહેસ્ત) કરો. બેહેસ્ત શું છે? તે કાંઈ નહીં પણ અગ્રેજી શબ્દ best પ્રમાણે ચઢડતી હાલત છે.

ઉદ્યોગ જે બંદગી સમાન છે તે બંદગીમાં માંગેલી ઉપલી દુઆઓ બર લાવે છે. તેમાં એક દુઆ જે આપણું ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે, તે આ છે કે જાતી અફઝના ફરજંદવાળા થવું. એ દુઆ ત્યારે આપણને લગનની યાદ આપે છે.

પરણેલી જીંદગી ઉદ્યોગી કરવા માટેનું સાધન :—દરેક જવાન કામદારને હું બે કોઈ બાબતમાં અગતની ભલામણ કરું તો તે આ કે તન અને મનને દરસ્ત રાખી

ઉદ્યોગ કરી પરણેલી જીંદગી ગુનરો. લગન એક લાયક કામ છે. તે એક બહુ કામ છે અને તે જવાન લાયક ઉમરે કર્યું હોય તો તે સવખતનું કામ ગણાય. આપણામાં ખોટો ખ્યાલ ખેસતો જાય છે કે ગરીબોએ પરણવું નહીં, અને પૈસાવાળાઓએજ પરણવું. ગરીબો પણ પરણેલી જીંદગી ગુનરી પોતાની જીંદગીને વધારે ભલી કરી શકે. સવખતે પરણેલી જીંદગી ગરીબાઇ લાવતી નથી, પણ શક્તી, તવાનાઇ, તવંગરી લાવે છે અને ગરીબાઇ ટાળે છે. એક લખનારના આ શબ્દો છે કે—

“ To tell the truth however, family and poverty have done more to support me than I have to support them. They have compelled me to make exertions that I hardly thought myself capable of; and often when on the eve of despairing, they have forced me like a coward in a corner, to fight like a hero not for myself but for my wife and little ones.”

એટલે “ કુટુંબ અને ગરીબાઇને ટેકો આપવા માટે મારે જેટલું કરવું જોઇએ તેના કરતાં ખુદ કુટુંબ અને ગરીબાઇએ મને પોતાને ટેકો આપવા માટે વધારે કર્યું છે. કેટલાંક કામો, જે કરવાને હું શક્તીવાન થઇશ એવો મને ખ્યાલ પણ નહીં હતો તેવાં કામો કરવાને એઓએ (એટલે કુટુંબ અને ગરીબાઇએ) મને ઉલટ આપી ફરજ પાડી છે અને જ્યારે હું એવાં કામોમાં ફતેહ મેળવવાની આશા છોડી દેવાની તૈયારીમાં હતો, ત્યારે તેઓએ મને એક પેહેલવાનની માફક મેહેનત કરવાને અને મુશ્કેલીઓ સામે લડવાને ઉશ્કેર્યો છે અને તે મારા પોતા માટે નહીં પણ મારી બાંધડી માટે અને મારાં વાહલાં બચ્ચાં માટે.”

કદાચ કોઇ સાહેબો એમ વિચારે કે બાંધડી અને બચ્ચાં છોકરાં તેઓની કલમોની યા વાડીવંતરની મોજને આડે આવે, તેઓ પાછલનો ખર્ચ, ખાણી પીણીનો ખર્ચ ફાજલ પાડે નહીં. તો તેઓ માટે એક લખનારના શબ્દો ધ્યાન પુગાડવા જોગ છે કે

“ What a delicious breath marriage sends forth !
The violet's bed not sweeter. Honest wedlock
Is like a banqueting-house built in a garden,
On which the spring flowers take delight
To cast their modest odours.”

એટલે “લગન કેવો સ્વાદીશ્ત પમરાત આસપાસ પાથરે છે ! એક સુગંધી ફુલનો ક્યારો પણ એના કરતાં ખુશબોદાર નહીં હોય. પ્રમાણીક લગન બાગમાં બાંધેલું એક જીઆફતખાતું છે કે જ્યાં વસંત રતુનાં સુગંધી ફુલો પોતાનો નાજુક પમરાત પાંથરવામાં મજા લે છે.”

તમો એમ ધારો કે પરણેલી જીંદગી નહીં ગુનરવાથી આપણે જરા ફાલત એકઠી કરીશું. હા, કદાચ તમો તેમ કરશો. પણ ફાલત શા કાળે છે ? તમો તે જરા કદાચ વધારે રાહત મેળવવા માટે જરૂરની ધારો પણ જે રાહત પરણેલી જીંદગીની ફાલત આપે છે, તેવી રાહત બીજી કોઇ ફાલત આપે નહીં. એ બાબે એક લખનાર કહે છે કે,

“ The treasures of the deep are not so precious
As are the concealed comforts of a man

Lock'd up in woman's love ;—I scent the air
Of blessings, when I come but near the house."

એટલે “એક એરતના પ્યારમાં વીટળાયલા માણસને, નહીં જાહેર પડે એવી રીતે પ્રાપ્ત થતાં સુખો જેટલાં કીંમતી છે, તેટલો મહાસાગરોની પતાલમાં સમાયશે ખળતો કીંમતી નથી. એવા માણસનાં ઘર આગળ હજુર તો હું આવી પોંદ્યું છું” તેટલામાં ઇશ્વરની સઘળી જાતની કૃપાથી ભરેલી હવાનો જાણે હું શ્વાસ લેતો હોઉં તેમ મને લાગે છે.”(૧)

એજ સમયે આપણા વંદીદાદ (પરગરદ ૪ ફ. ૪૮) માં કહે છે કે પરણેલો અને બચ્ચાં છોકરાંવાળો એક કુમાર કરતાં વધારે દોલતવાન થવાનો સંભવ છે. ત્યાં કહે છે કે “પરણેલી જીંદગી ગુનરનાર કુટુંબકબીલાવાળો અને ફરજદવાળો એવાં સુખનાં સાધનો નહીં ધરાવનાર કરતાં વધારે ભલી મનશનીવાળો અને વધારે દોલત ધરાવનાર થાય છે. તે પોતાના દુસ્મનો સામે વધારે બળતવારીથી થાય છે. ટુંકમાં તે તન અને મનની બદીઓ સામે વધારે હીમ્મતથી લડે છે.”

હવે તમારાં ફરજદો જાતી અક્કલવાલાં જન્મી ભલાં નીવડે તે માટે તેઓના ઉધરભાવ ઉપર તમેએ ધ્યાન આપવું જોઈએ. એવા ધ્યાન આપવાના સવાલોમાં ખોદા ન કરે ને તમારી કનરજનએ તેઓની તપાસનો સવાલ આવે છે.

ઉદ્યોગો માણસ માટે પરણેલી જીંદગીનો જોખમ ઓછું કરનાર એક સાધન વીમો :—તમે કારખાનાના કામદાર ભાઈઓને લાયક સવખતનાં ભલાં કામોમાં એક બીજાં કામ માટે હું ખાસ ભલામણ કરું તો તે આ છે કે ઉદ્યોગી થઈ તમે સવખતે કાંઈ સાચવો કે ન તમેને બરવખતે કામ લાગે. આજે મળ્યું તે આજે ખાધું અને કાલને કાલપર મેલવી એવી જીંદગી નહીં ગુનરવી. આપણા ખર્ચમાં કરકસર કરવી. મોટી ઉંમર માટે યા અડી ભીડી માટે કાંઈ સાચવવું.

આપણુ સર્વએ યાદ રાખવું જોઈએ કે આપણુ આપણા પોતા માટેજ જીવતા નથી. પણ તે દાદારે સરજેલું છે કે સર્વએ એવા ખ્યાલથી જીવવું કે તે બીજા માટે પણ જીવે છે. હવે એવા બીજાઓ કે જે માટે આપણે જીવીએ છીએ અથવા જીવવું જોઈએ તે આપણાં પોતાનાં જ ન ફરજદો છે. માટે કારખાનાના સર્વ ભાઈઓને પોતાનાં જન ફરજદ માટે કાંઈ ગોઠવણ કરવાની જરૂર છે. તે માટે હું સર્વને ભલામણ કરીશ કે તેઓએ પોતાની જવાન વયથીજ પોતાની જીંદગીનો વીમો ઉતરાવવો. એવા આગમચેતી સાથનાં ઉદ્યોગનો દાખલો એક કાઠી પુરો પાડે છે.

કાઠી ઉદ્યોગની નિશાણી :—કાઠી એક ઉદ્યોગી પ્રાણી ગણાયું છે. તે આપણને સવખતે કામ કરી લેવા માટે સારો બોધ આપે છે. કહે છે કે પોતે ચોમાસાં આગમચ પોતાના દરમાં અનાજ સંઘી રાખે છે કે તે ચોમાસાંના દિવસો ઉપર કામ લાગે. વળી અનુભવીઓ કહે છે કે આવતી મોસમ જો સુકી અને વરસાદ વીનાની જવાની હોય તો તેની જાણે કાઠીઓ અગમચેતી કરે છે કારણ તેઓ તે વર્ષે હંમેશ કરતાં દર સાલ કરતાં વધારે દાણો પોતાના દરમાં ભરી રાખે છે.

(૧) જુઓ મારી “અવસ્તા જમાનાની ધર સંસારી જીંદગી.”

“ થોડાંક ભલાં વચનો.”

“ આસ્તુરે દુઃખોમ વચો.” (ખજુરો ૧૧. ૧૨ ક. ૯).

અર્થ—સારાં બોલાયલાં વચનોને હું વખાણું છું.

આજે આપણાં ટોળાંના યુગ્ગર પામેલા એક ભણીતા પુરુષ, મરહુમ શેઠ બેરાંમજી જીજીભાઈનાં મન્જુનો વાર્ષિક દીવસ છે. આજે તેવણની ૧૬ મી બાજનો દીવસ છે. તે દીવસ ઘટની ક્રિયા સાથે પાળવાને આજે તેવણે સ્થાપલાં કેળવણી ખાતાં “ ધી બેરાંમજી જીજીભાઈ પારસી ચેરીટેબલ ઇન્સ્ટીટ્યુશન ”ના આગ્રહ અને હાલના વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો અત્રે મળ્યા છે. એ કેળવણી ખાતાના વિદ્યાર્થી ભાઈઓએ એક મંડળી સ્થાપી છે. તે મંડળીના જોતરરી સેક્રેટરીએ જ્યારે આજના પ્રસંગે તેઓની મંડળી મારફતે તેઓ સત્ક્રમ અને બીજા સાદ્યો સત્ક્રમ બે શબ્દો બોલવાનું મને આમંત્રણ કર્યું ત્યારે તે આમંત્રણ મેં મોટી ખુશી સાથે કબુલ રાખ્યું. આપણા કાંઈ પણ આતાં આપરદાર મંડળો મને આવાં કામ માટે આમંત્રણ કરે છે ત્યારે તે ખુશી સાથે કબુલ રાખવાને હું તૈયાર છું. પણ આ પ્રસંગે વધુ ખુશી સાથે મેં એઓનું આમંત્રણ કબુલ રાખ્યું છે કારણ કે મરહુમ શેઠ બેરાંમજી સાથે, હું તેવણના મરહુમ નેકળખત પિતાજી શેઠ જીજીભાઈ દાદાભાઈએ સ્થાપેલી ટ્રસ્ટીશીપના ધર્મયુક્ત તરીકે, વધારે ઘણા સંબંધમાં આવ્યો હતો.

આજને માટે થોડાક શબ્દો બોલવાનું આમંત્રણ કબુલ રાખી જ્યારે હું વિચાર કરવા બેઠો, કે મારે શું બાબત ઉપર બોલવું, ત્યારે મારો પેદેલા વિચાર આવજના પ્રસંગ ઉપર ગયો, કે આવજનો પ્રસંગ શું છે ? મેં વિચાર કર્યો કે આવજનો પ્રસંગ ‘બાજ’ નો છે માટે ‘બાજ’ના સંબંધમાં મારે કાંઈ બોલવું.

બાજ એટલે શું ?—બાજ એ આપણો પેદેલા શબ્દ ‘વાજ’ છે જે અવસ્તાનો ‘વચ’ અથવા ‘વાચો’ છે. અવસ્તાનો એ શબ્દનો અર્થ “ વચનો ” અથવા “ શબ્દો ” થાય છે. પેદેલામાં એ શબ્દ એક હુંડી બંદગી અથવા બજુતરને અર્થે વપરાય છે. ‘બાજ ધરવી’ અથવા ‘બાજ લેવી’ એવા શબ્દોમાં તે એ અર્થે વપરાય છે. અવસ્તાનો ‘વચ’ અથવા ‘વાચો’ શબ્દ તે સંસ્કૃતનો વાચા શબ્દ છે, જેનો અર્થ જેમ ‘બોલી’ અથવા ‘વચન’ થાય છે, તેમ ‘પવિત્ર બજુતર’ (sacred text) પણ થાય છે. એ ‘વચ’ શબ્દ વચ=vocare એટલે બોલવું ઉપરથી નીકળેલો છે. ત્યારે ધાતુ પ્રમાણે ‘બાજ’ એટલે ‘વાચ’ અથવા ‘વચન.’ બાજ કરતી એટલે કાંઈ શબ્દો યા વચનો બોલવાં, ખાસ કરી કાંઈ ધાર્મિક બજુતરનાં પવિત્ર વચનો બોલવાં. “ કોઈ મરનારની બાજ કરવી ” એટલે કે મરનારના સંબંધમાં કાંઈ શબ્દો બોલવા, પછી તે

(૧) આ વિષય ઉપર “ ધી બેરાંમજી જીજીભાઈ સ્ટુડન્ટ્સ એસોસિએશન ” મારફતે, આખા ૧ લો સને ૧૨૭૫ તા. ૬ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૬ ને વાર આદીતને દીને, મરહુમ શેઠ બેરાંમજી જીજીભાઈ સી. એસ. આઈ. ની ૧૬ મી બાજને દીને જ્યારે એવણનાં એ કેળવણી ખાતાંના શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓએ એવણની બાજનું જશન કીધું હતું ત્યારે, જશન પછી, જરૂર જોઈતી અનજીમનનાં આતશ બેહરામનાં મરહુમ શેઠ દાદાભાઈ નશરવાનજી કનરાકટરવાળાં દીવાનખાનામાં સાંજે ૫-૩૦ અમલે એક બહોર વાગેજ આપી હતી.

શબ્દો, ધર્મશુદ્ધિ, નેમી આપેલા ધર્મનાં ભણતરો સુખળના, બોલે કે મરનારના સંબંધમાં તેના ખેશીઓ યા મિત્રો બોલે. રેવાળ ભાષાએ એ શબ્દોને પેહેલા અર્થ સાથે ખાસ કરી જોડી રાખ્યા છે. કોઈ પણ રીતે આજે મરનારની નમ્ર અને કાંઈ વચનો બોલવાનો અવસર છે. એ વિચાર ઉપરથી મેં આજનો મારો વિષય “ થોડાંક ભલાં વચનો ” એ નામનો પસંદ કર્યો છે.

આજનો વિષય—હવે “ થોડાંક ભલાં વચનો ” એ વિષય પસંદ કરતાં મને વિચાર આવ્યો કે થોડાંક ભલાં વચનો બોલતાં ખુદ એ મરનારનાં પોતાનાં થોડાંક ભલાં વચનો બોલવાં તે વધારે દર્શન અને પ્રસંગને અનુસરતું છે. મરદુમ શેઠ બેરંમથ જીજીભાઈ એક કહેરેલ, કાવકા અને અનુભવી ગ્રંથસ્થ હતા. તેવણને મોઢોટથી અવારનવાર શિખામણના શબ્દો, ખાસ કરીને કાંઈને શિખામણ દેવાને ખાતર નહીં, પણ ભલી વાતચીતમાં સાંભળેલા મને યાદ છે. મને મુંબઈમાં એવણની મેહરબાનીમરી મેહેમાનદારી ચાખવાની અવારનવાર તક મળી હતી, તે ઉપરાંત, હું એક નાનો બાળક હતો ત્યારે, મારા મરદુમ પિતાજી સાથે મેં તેવણની એક વખત પુનામાં અને એક વખત મેયેરાન ખાતે મેહેમાનદારી ભોગવી હતી. વળી મારા પિતાજીનાં મરણ બાદ પણ મારી મોટી ઉમરે મેં એક બીજી વખત પુનામાં અને મેયેરાનમાં અને એક વખત ખંડાલામાં એવણની મેહેમાનદારી થોડા થોડા દિવસો ભોગવી હતી. તે મેહેમાનદારી વખતે મેં એ મરનાર ગ્રંથસ્થી જે થોડાંક ભલાં વચનો સાંભળ્યાં હતાં, તે ભલાં વચનો ઉપર આજે હું થોડુંક, મારી તરફના વધારા સાથે, વિવેચન કરવા માંડું છું. હું કાંઈ ફક્ત તેવણનાં થોડાંક ભલાં વચનોજ તમોને આજે કેહવા માંગતો નથી, પણ તે વચનો ઉપરથી સુઝ પડતા વિચારો અને બીજા દાતાઓનાં કહેલાં થોડાંક ભલાં વચનો અને વિચારો તમારી હજુર રજુ કરવા માંડું છું, કે જેથી આપણુ સર્વને, અને ખાસ કરી એવણનાં કેળવણી ખાતાનાં નામ સાથે જોડાયેલાં આ મંડળના જવાન ઉધરતા સમાસદો અને વિદ્યાર્થી બાઈઓને કોઈ નીતિજનક બોધ મળે.

માણુસની જીંદગી ઉપર અસર કરનારાં ત્રણ ખાતાંઓ—કહે છે કે એક માણુસની જીંદગીને સુખ્ય કરી નીચલાં ત્રણ ખાતાંઓ રૂપ લેતાં (mould) કરે છે.

- ૧ રાજ્ય (State).
- ૨ દીન (Church).
- ૩ કેળવણી ખાતાં (University or School).

હવે એક માણુસ ભલી જીંદગી ચુભરે તેનો આધાર ત્રણ જરૂરીયાતો (requirements) ઉપર છે.

- ૧ સારી વ્યવસ્થા, સારો કારોબાર (Order).
- ૨ વર્તણૂક (Conduct).
- ૩ જ્ઞાન (Knowledge).

એ ત્રણ જરૂરીયાત સધતો ઉપર ઉપલાં ત્રણ ખાતાંઓ ઓછો વધતો અમલ કરે છે, અસર કરે છે, યા કાણુ ચલાવે છે.

શહેરમાં યા દેશમાં આજુબાજુ સારી વ્યવસ્થા અથવા કારોબાર ચાલે તેનો આધાર રાજ્ય ઉપર છે.

એક ધણીની સારી માડી વર્તણૂક ઉપજવવાનો કેટલોક આધાર તેની દીન ઉપર છે. જ્યારે હું દીન કહું છું, ત્યારે એમ નહીં, કે તે ધણી ફક્ત જરથોસ્તી દીનનો કે ખ્રીસ્તી દીનનો કે ઇસલામી દીનનો હોય, તે ઉપર આધાર છે, પણ તે પોતાના રેહબર તરીકે જે એતેકાદ ધરાવતો હોય, જે ઉંચા પ્રકારનો ખ્યાલ બાંધતો હોય તે ઉપર છે. અલખતે તે જે બાણીતી દીનનો હોય તે દીનના સારા વિચાર તેની ઉપર અસર કરે. પણ તે છતાં તે દીન કેમ પાળતી, દીનનાં જરૂરનાં તત્ત્વો કેમ અમલમાં મેલવાં, એ કેટલીક હદે તેનાં પોતાનાં આક્રીન ઉપર આધાર રાખે છે.

જ્ઞાનનો આધાર તે દેશનાં કેળવણી ખાતાંઓ (યુનીવર્સિટી કે સ્કુલો) ઉપર રહે છે. આજે હું એક કેળવણીખાતાં (school) તરફથી એક ધર્માચાર્ય (church) માં ઉભો છું. એ કેળવણી ખાતાંના સમાસદો પોતાની દીનનાં ફરમાન મુજબના એક મેળાવડામાં બેસા મળ્યા છે.

હવે વાજબી રીતે કહેવામાં આવે છે કે કેળવણી ખાતાંએ દીનથી છુટું પડવું નહીં જોઈએ. એકઝે સાથે સાથે, હાથ સાથે હાથ મેળવી કામ કરવું જોઈએ અને ભલા શહેરીઓ ઉત્પન્ન કરવા જોઈએ. એ એક સાથે સાથે કામ કરી રાજ્ય (State) ને પણ મદદ કરે છે.

ત્યારે એક કેળવણી ખાતાંના તમો વિદ્યાર્થીઓ જે દીનમાં જે બંધુ હોય તે જાળવી રાખો તો તે એક શુભ કામ છે. દરેક જરથોસ્તીની નેમ, અને કેળવાયલા વર્ગોની ખાસ કરીને નેમ, આગળ અને આગળ વધારા (Progress) ની હોવી જોઈએ. પણ યાદ રાખવું કે હંમેશાં ખરો સુધારો અને વધારો જુનામાં જે સોના જેવું હોય તેને જાળવી રાખે છે. એક લખનાર કહે છે તેમ “ખરો સુધારો જીંદગીની જે જુની હાલત મેલી દે છે તે હાલતમાં જે સુંદર અને સરસ હોય છે તે સર્વને જાળવી રાખે છે. તે ખરી અગતની ચીજનો જરાકમાં જરાક નાનો ભાગ, કે ખરી કિમતી બાબતનો એક નજવો ભાગ પણ, જ્યાં સુધી કે તે કોઈ વધારે ખરી ચીજ યા વધારે બેહેતર ચીજમાં તે મળતું જોતો નથી ત્યાં સુધી, જતો રહેવા દેતો નથી.”^(૧)

આપણા ઉધરતા જવાનોએ ધર્મ સંબંધી બાબતમાં આગળ વધવાની ઉત્કંઠા (Progressive spirit) જાળવવી, પણ આગલા વધારાનો નાશ કરવાની રીઠી (destructive spirit) જાળવવી નહીં.

બાજ જશનના મેળાવડાઓ—આપણા જવાનોને શોભાભર્યું છે કે તેઓ પોતાની ઉપર ઉપકાર કરનારાઓની સેવાની કદર આવા મેળાવડાઓથી જુને છે. આપણામાં હાલ આપણી કોલેજો અને નિશાળોના પારસી વિદ્યાર્થીઓ તરફથી આગળ કરતાં વધુ જશનો થવા માડ્યાં છે. તે બાબે કેટલીક વાર કહેવામાં આવે છે કે તેમાં શામેલ થનારાઓ, જેવો ભક્તિભાવ દેખાડે જોઈએ તેવો દેખાડતા નથી, પણ તે મેળાવડા સાથે જોડાયલાં ખાતાં-પીનાંની મળહ તરફ વધુ જોય છે. આજનો મેળાવડો દેખાડે છે કે આજે આ કેળવણી ખાતાંના વિદ્યાર્થીઓ ખાતીપીતી વગર બાજનાં જશનની ક્રિયામાં શામેલ થયા છે.

(1) Sound progress is ever conservative of all that is finest and best in the old life it leaves behind ; it does not allow one jot of true substance, one tittle of true worth to pass away till it is fulfilled in something true and better. (Good Words. December, 1889.)

એવા મેળાવડાઓ આવકારદાયક છે. તેઓ એક પ્રકારે પોતાનાં ખાતાંના સ્થાપક તરફ ભક્તી લાગણી દેખાડે છે, એટલું જ નહીં, પણ તે ખાતાંના આગલ અને હાલના સભાસદોને એક પ્રકારની ભાષ્યમંધીની એક્યતા (Fellowship) માં જોડે છે. એવા મેળાવડાઓ પોતાની દીનની સંગીનતાની લાગણી (sense of the solidarity of the Church) દેખાડે છે. જેમ એક ટોળાએ પોતાની રાજદારી જીંદગીને યા સંસ્કારી જીંદગીને હંમેશાં તેને લગતા મેળાવડાથી યા વિચારથી ખીલતી યા રોશન રાખવી જોઈએ, તેમ તેણે પોતાની ધાર્મિક જીંદગી પણ ખીલતી રાખવી જોઈએ. ડા. ડ્રમન્ડ કહે છે કે “જેમ આપણી જીંદગીના ખીજા ભાગો (યાને ખીજી ચપળતાઓ) આપણે ટેકવી રાખવાની છે, તેમ આપણી ધાર્મિક જીંદગી પણ ટેકવી રાખવાની છે.”^(૧)

ત્યારે આવા આભારી લાગણી સાથના ધાર્મિક મેળાવડાઓ આપણા લોકોની ધાર્મિક જીંદગીને તેજસ્વી રાખનારાં સાધનો છે. કદાચ કોઈ કહે કે એમાં શામેલ થનારાઓ પોતે જોવા જોઈએ તેવો અંગત ભાગ લેતા નથી, પણ ધર્મગુરુઓ ઉપરજ રહેવા દે છે. હવે આપણા જવાનો એવા મેળાવડામાં જાતે ભાગ લે, પોતે અંગી કરી મોદાતાવાની વાદ કરે, અને ભણતોમાં ભાગ લે ને વસ્તુ કરવા જંગ છે. પણ જો તેમ થાયું નહીં થાય, તો જો પણ થોડું થાય, તે ગનીમત છે. તેઓ પોતે અંગત ભાગ નહીં લે પણ આવા મેળાવડાઓ કરી તેમાં હાજર થઈ દીલસોજી દેખાડી એ ધડી શાંત મગજે તે દાદરોના વિચાર કરે, તે પણ ગનીમત છે. એક જણે ક્યું કે, “મેં સારે નાસ્તા પર છડું ખાધું અને હમણાં રાતે પુડીંગમાં પણ ખાઉં છું.” એ શબ્દોની મીસાલ આપણા આવા મેળાવડાઓને કેટલીક હદે લાગુ પડી શકશે. જો આપણા જવાન ભાઈઓ પોતે અંગીમાં અને આવા મેળાવડાઓમાં અંગત ભાગ લે તો તે પોતે છડું નગરે પડતી રીતે ખાધા બરાબર છે. પણ પુડીંગમાં ખાધેલું છડું નગરે પડતું નથી, તમ કાંઈ નહીં તો આવા ધાર્મિક મેળાવડાઓમાં લાંબો ભાગ પુડીંગમાં ખાધેલાં અણદાઠ છડાંની માફક પોતાની અસર ઉપજાવવા વગરનો નથી.

મરનારની ધરસંસ્કારો જીંદગી—હવે આજે “થોડાંક ભલાં વચનો” હું બોલનાર છું તે વચનોની સુચના મને તમારાં ખાતાંના મરનાર સ્થાપકની પોતાની જીંદગી ઉપરથી અને તેવણી સાંભળેલા શબ્દો ઉપરથી મળી છે. આજે હું મરનારની જીંદગીની હકીકત ઉપર બોલવાને ઉભો નથી. પણ તે છતાં મેં મરનારની જીંદગીની કારકીર્દીનો સામટો ખ્યાલ આપવાના વિચારથી મારા મિત્ર, મી. પેસલનજી નશરવાનજી વાડીઆ જેવળુ, મરનાર સાથ વધુ અવગતના સંજ્ઞામાં આવ્યા હતા, તેવણી, એવણી જીંદગીની હકીકત બોલવા માંગી હતી. તેવણે એવણી જીંદગીનું પોતે રચેલું એક નાનું વૃતાંત મારી ઉપર મેહેરખાની કરી મોકલ્યું છે તે વાંચવા ઉપરથી અને તેવણી સાંભળેલા સંખુનો ઉપરથી હું આજે ત્રણ પ્રકારનાં ભલાં વચનો ઉપર થોડુંક વિવેચન કરવા માંગું છું.

I ફરજદોએ પિતા તરફ ભક્તિભાવ દેખાડવો.

II કોઈનું છડું ન કરવું.

III સર્વ ખાખોમાં મધ્યમપણું અને સમતોલપણું જાળવવું.

I **માખાપ તરફ ભક્તિભાવ**—મરનારની જીંદગીનાં ઉપર જણાવેલાં વૃતાંતમાં મરનાર માટેના આ શબ્દોએ માર્ગ ખાસ ધ્યાન ખેંચ્યું. “તેવણ એક ફરમાનગરદાર બેઠા,

એક ભલા ખાવીંદ, એક સાચ્યા મિત્ર અને ઉપયોગી શેઠેરી (a dutiful son, a good husband, a staunch friend and a useful citizen) હતા.

હું એવું માનનારાઓમાંના એક છું કે એક માણસ ગમે તેવો મોટો (great) હોય તેથી તેનાં ટોળાંનું યા પ્રજનનું, તેનાં શેઠેરનું યા દેશનું સાર્થક થવાનું નથી. તે મોટો હોવા સાથે બન્ને (great and good) હોવો જોઈએ. હવે જેઓ ઘર માંહે ફરમાનખરદાર મોટા અને ભલા ખાવીંદ નિવડ્યા હોય તેઓ ઘર બાહર પોતાની મોટાઇ (greatness) સાથે ભલા નિવડવાનો સંભવ રહેછે. જેઓ ઘર માંહે પોતાનાંઓના નહીં થાય તેઓ ઘર બાહર ખીજનાંઓના થાય, એમ ખતવાનો ઘણો થોડો સંભવ છે. જેઓ ઘર માંહે ભલા હોય તેઓ ઘર બાહર પણ ભલા નિવડવાનો સંભવ હોય છે.

હવે ઉપર જણાવ્યા મુજબ મરનાર પોતાના પિતા તરફ પુત્ર તરીકે ભક્તિભાવ દેખાડનારા પુરુષ હતા. પિતા તરફનો ભક્તિભાવ (filial piety) એવળુનો એક સદગુણ હતો. તેવળુ પોતાના પિતા માટે હંમેશાં માન અને આભારી લાગણી સાથે બોલતા. એ બાબતનો મજેસો અતુભવ મને આજે પણ યાદ આવે છે. મરનાર સાયના સમાગમમાં જે પેહેલો બોલ મને મળ્યો હતો તે એ બાબતનો હતો. હું આસરે ૧૨) વર્ષની ઉંમરનો હોદ્દા, કે જ્યારે હું મારા મરદુમ પિતાજી સાથે ક્રીસ્ટમસના તેહેવારનાં એક ટાંકણાં ઉપર, એવળુના મહેમાન તરીકે મેથેરાન ગયો હતો. એવળુના ખીજ કેટલાક મિત્રો પણ ત્યાં હતા. એક દીવસે સાંજે એવળુની રહેઝરી તળે અમે લાંબે વેર ફરીને ઘેર આવ્યા, કે એવળુ માણસો પાસે બાહર ચોટમાં ખુરસીઓ મંગાવી કે તે ઉપર બેસી સુંદર સંધ્યાકાળને વખતે સામેના સુંદર પાહડો વીગેરેનો દેખાવ ભોગવીયે. તે ખુરસીઓ આવતાં એકાદ ખુરસી ઉપર હું બેઠો. પણ તેટલાં હજુર પુરતી ખુરસીઓ નહીં આવી પોહોંચેલી હોવાથી મારા પિતાજી હજુર બેસવાના રહી ગયા હતા. તે ઉપરથી મરનાર ભલા ગ્રહસ્થે મને પોતાના વડીલ તરફ, પોતાના પિતાજી તરફ માન જાળવવા બાબે અને તેવળુ બેસે તે આગમય મારે બેસી નહીં જવું જોઈએ તે બાબે શીખામણના સુખનો કહયા. તે સુખનો મને આજ સુધી યાદ છે અને માતપીતા તરફની ફરજનો વધુ ઉમદા ખ્યાલ તે શબ્દોની યાદ સાથે લેતો હું ઉધર્યો છું. પોતાનાં માતપીતા તરફનો ભક્તિ-ભાવ એ એવળુનો એક મોટો સદગુણ હતો. પોતાનાં મરણ સુધી એવળુ પોતાના પિતા તરફ ઘણી ભલી લાગણી દર્શાવતા હતા. નાફરમાન મોટાઓ તરફ એવળુને મોટો અભાવ હતો. ત્યારે માતપીતા તરફના ભક્તિભાવ બાબેનાં એવળુનાં ભલાં વચન ઉપરથી આપણે ખીજઓનાં એ બાબેનાં થોડાંક ભક્તિ વચનો યાદ કર્યે.

રહેટો મુજબ બચ્ચાંઓ માટે બે મુખ્ય નેકીઓ—ખેટો કહેતો કે બચ્ચાંઓનાં મનમાં બે મુખ્ય નેકીઓ (fundamental virtues) ઠસાવવી જોઈએ. ૧. માબાપ માટે માનની લાગણી (Reverence for parents) અને ૨. ભાઇબંધીની લાગણી (Brotherly feeling). મોટી ઉમરનાંઓ માટેની ત્રણ મુખ્ય નેકીઓ ખેટો મુજબ ૧ હિમ્મત, ૨ પોતા ઉપર કાબુ અને ૩ સચ્ચાઈ (courage, self-control and truth) છે.

માબાપ તરફના ફરજ માટે ચીનાઇ ધર્મની શીખવણી—બચ્ચાંઓની માબાપ તરફની પવિત્ર ફરજ માટે ચીનાઇ ધર્મોમાંના એક ધર્મના સ્થાપનાર ટોનક્યુ-શીઅસ કહે છે કે એવી ફરજોમાં મુખ્ય એક ફરજ માબાપનાં મરણ બાદ આ છે કે “આપણાં માબાપોની જે નેમો હોય તે નેમો ચાલુ રાખવી.” એટલે તેઓએ જે

કામો આરંભ્યાં હોય તે કામો ચાલુ રાખવાં. તેઓ જે કામોમાં ઉલટ ધરાવી ગયાં હોય તે કામોમાં પોતે ઉલટ દેખાડવી. એમ કરવાથી જેમ આપણે તેઓની જીવતાં જીવત સેવા બળવી હોય તેવી તેઓનાં મુવા બાદ સેવા બળવેલી કહેવાય.” (૧)

કોનફુશીયસ કહે છે કે માયાપ જીવતાં હોય ત્યારે તેઓનું ગુજરાન કરવામાંજ આપણી ફરજ તમામ થઈ રહેતી નથી, કારણ એમ તો તમે તમારા કુતરાઓ અને શ્વેડાઓનું પણ પાલન કરો છો. પણ ખરી ફરજ તો તેઓને માન આપવામાં છે.

મરનારો માટે આપણુ જીવતાંઓ વાર્ષિક યા માસીક ક્રિયાઓ કયેં છીએ યા બાજ કરીએ છીએ. તેમાં અર્પણ કરવાની કોઈ ચીજો (offerings) રજુ કયેં છીએ. એ સધળી ચીજો અને ક્રિયાઓએ આપણને ઉપર મુજબના વિચારોથી પવિત્ર કરવા બેધએ. કોનફુશીયસ કહે છે કે જે ધણી પોતાના વડીલોની આવા ખ્યાલોથી ક્રિયા કરે તે ધણીના વિચારો એવા ચલડતા પ્રકારના થાય કે તે “એક શાહાનશાહત ઉપર રાજ્ય કરવું તેટલુંજ સેહેલું” સમજે કે જેટલું હાથની હથેલી ઉપર જોવાનું સેહેલું છે.” (૨)

ફરજદનાં સારાં કામો માટે મરહુમ માખાપોને માન—માયાપ તરફની ફરજના આ ઉમદા ખ્યાલને લીધે કહેછે કે ચીનમાં હાલમાં પણ રેવાજ છે કે એક બેટો જે ભલાં કામો કરે અને નામાંકિત નીવડે તો રાજ્ય તરફથી તેનેજ માનઅકરામ યા ખેતાય મળે એમ નહીં પણ તેના મરનાર આપને પણ ખેતાયો મળે.

આપણાં પુસ્તકોમાં કહે છે કે માયાપ જે પોતાનાં ફરજદોને ભલી કેળવણી આપે અને તે કેળવણીના પ્રતાપથી ફરજદો ભલાં કામો કરે તો તે ભલાં કામોના બદલામાં માયાપ પણ હમશરીક થાયછે. આપણાં પુસ્તકોના એ વિચારને મળતો ઉપલો ચીનાઇ રીવાજ છે.

ફરજદોનાં ભલાં કામથી ગુજરેલાંઓને ખુશી—ફરજદોનાં ભલાં કામોથી અને તેઓની ફતેહ અને સ્તુતીથી ગુજરેલાંઓ ખુશી થાય છે, તે બાજે પીન્ડાર (Pindar) નીચે મુજબ કહેછે:—

“દફન થયલાં ગુજરેલાંઓને પણ ફરજદોની ફતેહનાં સુંદર ગાંણાઓમાંથી થોડાક હીરસો પોહાચે છે. મરણ બાદના મુગા દિવસો આપણાં બચ્ચાંઓની વખાણના સુંદર અવાજોને તદન અટકાવનાર નથી.” (૩)

(૧) “Filial piety consists in carrying on the aims of our fore-fathers which really amounts to serving the dead as they would have been served if alive” (Religions of ancient China by Dr. H. A. Giles p. 32.)

(૨) He who should understand the great sacrificial ceremonies and the meaning of the ceremonies in the ancestral temple would find it as easy to govern the empire as to look upon the palm of the hand. (Ibid.)

(૩) “Even to the buried dead some share belongs
In the bright triumph-songs;
For sure not wholly do death's silent days.
Bar the sweet access of our children's praises.”

(“Hours with the Immortals” by Dr. Downes p. 46.)

પિતા માટેનો હોરેસ (Horace) નો પુત્રભાવ—હોરેસના પિતાએ તેની કેળવણી માટે ઘણી કાળજી રાખી હતી. તેથી હોરેસ મોટી ઉંમરે કહે છે કે તેનામાં જો કોઈ બદી નહીં હોય તો તેની કિર્તી તેના આપને ઘટે છે. તેના આ શબ્દો છે કે, “જો કોઈ પણ માણસ મારા ઉપર લંપટ, હલકાઈ યા લોભની બદીનું તોહમત નહીં મુકે અને જો હું ભલી રીતે બીચુનાહ જીંદગી ગુજરતો હોઉં, અને જો જોએને હું ચાહું છું તેઓને હું વાહસો હોઉં, તો એ સવળાને માટે હું મારા પિતાને આભારી છું.”^(૧)

પુત્ર ભાવ સાથના હોરેસના પિતા માટે વિચાર—પોતાના પિતા માટે હોરેસ માન ધરાવતો હતો તે ઉપરથી તે કહેતો કે જો કુદરત સવળા હોવાત માણસોને ફરમાવે કે તેઓએ પોતાને માટે પોતાનાં માતપીતા પસંદ કરવાં તો તે કોઈ બાદશાહી મા-આપને ત્યાં અવતરવાના કરતાં પોતાનાં ગરીબ સ્થિતીનાં માઆપનેજ પસંદ કરો. તેના આ સમુનો છે કે,

“જો હમણાં કુદરત સર્વ જીવતાં માણસોને ફરમાવે કે તેઓએ પોતાનાં વંશો પાછાં શરૂ કરવાં અને નવેસરથી જીંદગી ગુજરવી અને તે માટે દરેકે પોતાની મરજીની વજાણુ પ્રમાણે પોત પોતાનાં (નવાં) માઆપો પસંદ કરવાં, તો હું તો મારાં માઆપથી સંતોષ પામું. માણસો, જોએને રાજદારી માનવાનો અને દરજ્જા સાથનાં મોટાં માણસો ગણુ છે, તેઓને (એટલે તેઓમાંથી કોઇને મારા માતપીતા તરીકે) હું કદી પસંદ કરું નહીં.”^(૨)

II કોઈનું ભુલું ન કરવું—બીજા પ્રકારનાં જે ભલાં વચનો ઉપર હું આજે થોડુંક બીવેચન કરવા માંગું છું, તે વચનોની સુચના પણ મરહુમ શેક્સપીયરનાં વચનોથી મળે છે. ઘણીક વાર ખાતાંની મેજ ઉપર પોતાનાં મિત્ર મડળની સલામતી લેતાં તેવણુને બોલતાં મેં સાંભળ્યા છે કે, “આપણે હાથે કોઈનું ભલું નહીં થાય તો સમજ્યા, પણ આપણે હાથે કોઈનું ભુલું નહીં થાય.”

આ વિચાર ઇનસાફના નિયમ માટે જે આપણે સાંભળીએ છીએ તેની યાદ આપે છે કે “ઇનસાફમાં કદાચ એક દંજન ખરા ગુનેહગારો શકના લાભ લેષ છુટી જાય તે પરવડે, પણ એક પણ નિર્દોષ આદમી ભુલથી ગુનેહગાર નહીં ગણાવેા જોઈએ.”

આપણે હાથે ભુલાઈ નહીં થાય તે માટે પીન્ડાર (Pindar) ની ખંદગી—પીન્ડારની આ એક દુઆગુજરી હતી કે “ઓ ખોદા ! તું મને એવી બખ્શીશ કર કે

(૧) “If no man may arraign me of the vice
Of lewdness, meanness, nor of avarice;
If pure and innocent I live, and dear
To those I love (self-praise is venial here),
All this I owe my father” (Ibid p. 51.)

(૨) For now, should Nature bid all living men
Retrace their years and live them o'er again,
Each culling, as his inclination bent,
His parents for himself, with mine content,
I would not choose whom men endow as great
With the insignia and seats of state.”

(Hours with the Immortals by Dr. Downes p. 52.)

હું દરેક આડો માર્ગ તજું અને સાદી અને સીધી રીતે મારી પ્રમાણીક સરતે હું દોડું (એટલે પ્રમાણીક માર્ગે ચાલું). મને એવું બખ્શ કે મારું નામ મારાં ફરજદારના એહેરાને મારી અપકિર્તિથી દાઢ લગાડે નહીં. સુતુ, જમીન બીજાઓને શોધવા દે. હું તો ફક્ત એક કિર્તિવંત ધોર માંડું છું. હું બલાઓને સીંગારવા યા માન આપવા અને ભુંડાઓને ધીકારવા માંડું છું. (૧)

આપણે ધણીક વાર કોષકને બુદ્ધા બુદ્ધેગોને દુઆ દેતાં સાંભળીએ છીએ કે “ખોદા તમારો બુદ્ધાપો સલામત રાખે.” તેની મતલબ આવીજ સમજવી જોઈએ કે જીંદગીને કાંઈ દાઢ લાગે નહીં. જર્મન સાએર ગોએથે (Goethe) ના આ શબ્દો છે કે,

“આપણું દીલ ખરી રાહત ત્યારેજ જાણે છે કે જ્યારે કોઈ પણ દાઢ તેને ખરાબ કરતો નથી.” (૧)

એક ભલો આદમી રહે તે જગ્યા પવિત્ર હોવાનો સમ્બંધ—આપણા વંદી-દાદમાં એક ઠેકાણે સવાલ છે કે “કઈ જગ્યા ખુશાલ છે”? તેના જવાબમાં જે કેટલીક જગ્યાઓ જણાવે છે તેમાં એક તે જગ્યા જણાવવામાં આવે છે કે જ્યાં ભલો આદમી પોતાના ખેશ કમીલા સાથે રહેતો હોય. વંદીદાદના ખુશાલ જગ્યા બાએના આ વિચારોને મળતા જર્મન કવી ‘ગોએથે’ના આ શબ્દો છે કે, “જ્યાં ભલો આદમી રહે છે ત્યાંની જમીન પવિત્ર છે. સદીઓ પસાર થવા બાદ તેના ખેટાઓ તેનાં વચનો અને કામોના નહીં-મરણ-પામતો પડથો સાંભળશે.” (૩)

ગોએથે એ શબ્દોમાં સમ્બંધ પણ જણાવે છે કે એક ભલો આદમીનાં રહેઠાણની જગ્યા પવિત્ર યાને ખુશાલ આ સમ્બંધે છે કે તેનાં મરણ બાદ લાંબે વખતે પણ તેનાં શબ્દો અને કામો તેનાં બચ્ચાંઓને પોતાનો અવાજ સંભળાવી પોતાના વડવાઓને પગલે ચાલવાનું ભાન આપશે.

કોઈનું ભુંડું નહીં કરવાનો માર્ગ—કોઈનું ભુંડું આપણે હાથે થાય નહીં તે માટેનો એક માર્ગ, એક મુખ્ય ઇલાજ આ છે કે આપણે હંમેશાં ભલાં કામમાં રોકાયલા રહેવું, કે તેથી ભુંડાં કામ કરવા માટે આપણા હાથમાં વખત બાકી રહેજ નહીં.

રબીઆ બસરી (Rabia Basri) નામની એક સુરી બાતુ, જે ઇ. સ ૧૨૮૨ માં થઈ ગઈ છે, તેણીને માટે કહે છે કે તેણીને કોઈએ પુછ્યું કે, “તું આહરમનને ધીકારે છે કે ?” તેણીએ જવાબ દીધો કે “નહીં.”

- (૧) Grant me, O Jove, each crooked path to shun,
Simple and straight my honest race to run!

So may mine be

No name to tinge with shame my children's cheek !

Gold, lands, let others seek; I ask an honoured grave—

The good to adorn,

And load the vile with scorn. (Ibid p. 45).

- (૨) “Then only doth the heart know perfect ease,
When not a stain pollutes it.” (Ibid p. 217).

- (૩) “The ground is hallowed where the good man treads :

When centuries have passed, his sons shall hear

The deathless echo of his words and deeds.” (Ibid p. 218).

ત્યારે સવાલ કરવામાં આવ્યો કે, “કાંએ નહીં?” તેણીએ જવાબ દીધો કે, “મારા ખોદા તરફનો પ્યાર અને આહરેમન તરફ ધીક્કાર બતાવવા માટે કોઈ વખતજ ફાજલ પડતો નથી.” એટલે કે “હું ખોદાતાલાની સીદત અને સેતાયશમાંજ એટલી બધી મશગુળ રહું છું, કે મને વખત ફાજલ પડતોજ નથી કે હું આહરેમનને ધીક્કારવા બેસું.”

આ સુંદર વાર્તાનો બોધ આ છે કે આપણે આપણાં ભલાં કામોમાં એવા તો હંમેશાં મશગુળ રહેવું કે ભુંડું કામ કરવા માટે—આપણા દુશ્મન વટીકતે ભુંડું કરવા માટે—આપણને પુરસદ્દજ રહે નહીં. તમે કોઈનું—તમારા દુશ્મન વટીકતું—ભુંડું કરવા માટે વિચાર કરવામાં યા તે વિચારને અમલમાં સુકવામાં પાંચ મીનીટ યા પા કલાક ગુજારો, તો તેથી તમેને કાંઈ ફાયદો થવાનો નથી, તમારા હાથમાં કાંઈ આવવાનું નથી. પણ તે પાંચ મીનીટ યા પા કલાક તમે કોઈ ભલાં કામ માટે વિચાર કરશો અને વિચાર કરીને તે કામ અમલમાં મેલશો તો તમેને ફાયદો થશે. તેથી તમારા હાથમાં કાંઈ આવશે, તમેને સંતોષ પ્રાપ્ત થશે.

સુખી જીંદગી ગુજારવા માટે ગોઝેથેનો નિયમ—દુશ્મનો વટીકથી કાંઈ તુકસાન થયું હોય તે ભુલી જવું જોઈએ. ગઈગુજરી ઉપર ઘણો વિચાર કરી દીધને રંજીદ નહીં કરવું, પણ તે દાદારે આજે જે થોડું પણ ભણું કર્યું હોય તે ઉપર શુકરાનાં કરી કામ કરવું. ગોઝેથે એ બાબે કહે છે કે :—

“તું સુખી જીંદગી ગુજારનાર થવા માંગતો હોય તો ગઈગુજરીને હંમેશ માટે વીસરી જા. જ્યારે બેઅદબ અને ડોળધાલુઓ તુંને કંટાળો આપે ત્યારે તું ચીરડા ના. તારી પાસે જે સુખ પડ્યું હોય તે ભોગવ. પણ સુખ્ય કરીને કોઈ પણ માણસને ધીક્કાર ના. બાકીનાને તું ખોદા ઉપર મેલ, કે જે ખુદા સર્વથી ભહું શું છે તે જાણે છે.”^(૧)

ગોઝેથેના આ શબ્દો સુચવે છે કે સુખી થવાનું આપણા હાથમાં છે. સાધારણ રીતે પૈસા સાથે સુખ જોડાય છે, પણ તેમ નથી.

સુખનો આધાર આપણા સદ્ગુણ ઉપર—સુખને કોઈક પૈસા સાથે જોડે છે. અલબત્તે ગરીબાઈ કોઈક વખત કેટલીક હદે સુખને આડે આવે છે; પણ તેમ બીજા હાથ ઉપર પૈસાથી, ગમે તેટલા પૈસાથી પણ સુખની જામીનગીરી મળતી નથી. જે કશાંથી આપણાં સુખની જામીનગીરી મળતી હોય તો તે આપણી પેતાની વર્તણૂક (character)થી છે. આપણી હાલત તવંગર હોય કે ગરીબ હોય તેની રીકર નહીં. તે હાલતની વચ્ચે જે કાંઈ આપણું માટે સુખ આણશે તે આપણી વર્તણૂક છે.

- (૧) Wouldst thou be a happy liver,
Let the past be past for ever !
Fret not, when prigs and pedants bore you ;
Enjoy the good that's set before you ;
But chiefly hate no man ; the rest
Leave them to God, who knows what's best.

(Ibid p. 253).

કોઈનું 'ભુંડું' નહીં કરવા બાબે એક ઇજીપ્શીઅન લેખ અને ક્રેન્ચ શી-
 'આમણુ—એક ઇજીપ્શીઅન કબર ઉપરનો આ લેખ કોઇને દુઃખ નહીં દેવા બાબે
 અસરકારક બાન આપેછે. તે લેખ કહે છે કે “મેં કોઇપણ ગરીબ આદમીની છોકરીને શોક
 કરતી કીધી નથી અથવા કોઇ વીધવાને ઠગી નથી યા કોઇ મનુષ્યપર જીલમ કીધો નથી.” (૧)

કહે છે કે ફ્રાન્સના લુઇ નવમા (Louis IX.)ને તેની માએની આ શિખાંમણ
 જતી કે “તુંને હું ગુનેહગાર જોઉં તેનાં કરતાં મુએલો જોઉં તે જોહેતર.”

III. મધ્યમપણું યા સમતોલપણું—જે ત્રીજા પ્રકારનાં ભક્તો વચ્ચેના ઉપર હું જે
 બોલ વીવેચન તરીકે બોલવા માણું છું તે તમારાં કેળવણી ખાતાના મરનાર સ્થાપકનું
 મધ્યમપણું હતું. તેણે એક ઠાવકા વેપારી હતા. તેણે સારી દોલત એવા ઠાવકા
 ઉદ્યોગથી પેદા કરી હતી. ધંધા રોજગારમાં તેણે મધ્યમસર હતા. જ્યારે શેર સદાના
 વખતમાં સેંકડો જણાઓ પૈસા મેળવી વધુ તાવંગર થવા દોડદોડી કરતા હતા, ત્યારે તેણે
 મધ્યમપણું જાળવી શાંત અને મક્કમ વિચારથી કામ કર્યું હતું.

“અતિ ઘણું કાંઈ નહીં” (Nothing in excess), એ દેલ્ફીનાં મંદીર
 (Delphian Temple) ઉપર નિશાણું (motto) તરીકે લખેલા સુચક શબ્દો હતા.
 અસલ યુનાનીઓ જે છેડા (extremes) વચ્ચેના મધ્યમસર ગુણોને સદગુણ ગણતા.
 જેમકે દુલ્લખઈ (Foolhardiness) અને લીયકારાપણું (Cowardice) એ જે છેડા
 સમાન છે. તે જે વચ્ચેના સદગુણ, તે હિમ્મત (Courage) નો સદગુણ છે. તદ્દન
 ખુદા હાથ (extravagance) અને કંજુસાઈ (meanness) વચ્ચેના સદગુણ, તે
 સખાવત (generosity) છે.

ખુશીખુરમી વચ્ચે સમતોલપણું. તેના દાખલા—એવું મધ્યમપણું આપણને
 સમતોલપણું જાળવતાં શીખવે છે. ખુશીખુરમી વચ્ચે સમતોલપણું જાળવવું એ ડાહ્યાપણ-
 ભર્યો માર્ગ છે. આપણા લોકો ખુશીખુરમી વચ્ચે કાંઈ ઉલટી ચીજથી સુગાર્થ ઉઠે છે કે
 એ તો અપસગન. પણ તેમ નહીં સમજી એવી ખુશીખુરમી વખતે એવી કાંઈ ચીજથી
 નિરાશ થવાને બદલે બોધ લેવો જોઈએ. કહે છે કે ઘણાંક મોટા માણસો ખુશીની વચ્ચે
 હંમેશા ગમીને યાદ કરતા રહેવાનું પસંદ કરતા.

(ક) રમના શાહનશાહોની તાજપોશીની ક્રિયા કોનસ્ટાન્ટીનોપલ ખાતે થતી. એ ક્રિયા
 વખતે શાહનશાહના હાથમાં એક કબરનો પથ્થર મેલવામાં આવતો, તે આવા વિચારથી, કે
 રાજ્યાભિષેક થવાની ખુશીખુશાલીના અવસર ઉપર પણ તે ગમીના ખ્યાલ સાથે ઉધરતો
 રહે, કે તેથી ગમ આવે ત્યારે ખીકામ થાય નહીં.

(ખ) સેરેસનો (Saracens)નો જાણીતો પાદશાહ સેલેડીન (Saladin), જેને સર
 વોલ્ટર સ્કોટે પોતાની તલેસમ (Talisman) નામની નવલકથામાં સારી રીતે રજૂ કીધો
 છે, તે પાદશાહને માટે કહે છે કે તે રંગરાગ અને ખુશીખુરમીના જીભ અવસરો પર તરેહવાર
 કિમતી પોષાક પહેરતો, પણ તે સાથે એક કાળું કુરતું પહેરતો, કે તેથી તેને ખુશીખુરમી
 વચ્ચે ગમગીનીની યાદ રહે અને ખીજાઓના ગમની કદર તેનાં મનમાં રમતી રહે.

(૧) I never made the daughter of a poor man to grieve or defrauded
 the widow or oppressed the labourer.

(ગ) અસલી ધજપશીઅનો માટે કહે છે કે તેઓનાં મોટાં જશનોનાં મોટાં ખાનાં વેલા એક મુરડાંનું ખોખું મીજલસમાં હાજર રાખવામાં આવતું કે તેથી તેઓ ખુશીખુરમી વચ્ચે મોતને અને દુઃખને યાદ કરતા રહે અને જ્યારે તે આવી પડે ત્યારે ગભરાઈ જાય નહીં.

(ઘ) અસલી ડાહ્યા બુઝેર્ગ પુરૂષો માટે કહે છે કે તેઓ સારે સપરમે દાહાડે યા મોટા તેહેવારોને દાહાડે ખાણીપીણીમાં જ્યારે શરાબ પીતા યા બીજું મીઠું લેહેજતદાર પીણું પીતા, ત્યારે તેમાં ચમટી રાખ નાંખતા, કે તેથી ખુશીખુરમી વચ્ચે કમીનાપણાંને યા ગમીને ખ્યાલ રહે. આપણા દેશની માતાઓ પોતાનાં બાળકોને સુંદર પોષાક પેહેરાવી કપાળે યા બાજુએ કાળી મેસની ટીકી લગાડે છે કે તેથી તેઓને કોષ્ટની નજર નહીં લાગે. પણ તેઓએ કોષ્ટની નજરથી બીહવાતું નથી, પણ પોતાની નજરથી વધારે બીહવાતું છે. એક સુંદર બાળક ધરાવવાની માતા તરીકેની મોજમાં કોષ્ટ કદાચ ખલલ યાય તે માટે તેણીને ચીંતન કરવાનું છે.

ભલા આદમીઓ મરવા પછી પણ જાણે જીવતા—આજે આપણે મરહુમ શેઠ મેરાંમજીનાં અને ગુજર પામેલા કેટલાક માહાન પુરૂષોનાં વચનો, ડાબ ડાબિન્સનાં જણાવવા પ્રમાણે, યાદ કરીશું છે. તે વચનો દેખાડે છે કે ભલા આદમીઓ મરવા પછી પણ જાણે એક રીતે જીવતાંજ રહે છે. તેઓના વિચાર અને વચનોએ તેઓના જમાનાના વિચારો ઉપર, ખાસ કરીને તેઓના ખેશી મંડળના વિચારો ઉપર છાપ મારેલો હોય છે. એ છાપ યોડો કે ઘણો ચાતુ રહે છે. તેઓનાં કામો વધુ મજબુત છાપ મારે છે. ગોએયેના એ મતલબના આ સબુતો છે કે :—

“આ આસ્માન નીચે કોઈ પણ નાશ પામતું નથી. આપણે સર્વ આ દુનિયામાં એક દાહાડો માટી ઉપર આપણા પોતાનો કદી ભુસાઈ નહીં જાય એવો છાપ મારવાને આવ્યા છીએ.”^(૧)

- (૧) “Nothing may perish
Beneath the sky.
We are here for a day,
To stamp on the clay
A part of ourselves
That may never die.”

(Hours with the Immortals, by Dr. Downes p. 252.)

બહમન અમેશાસ્પંદનાં જનવરો સાથે આપણું ખેશીપણું. (૧)

“ આસ્તુયે દઝેનામ વંધુહીમ માજદયસ્તીમ.....ખએતવદયામ અપઓનીમ. ”
(હા. ૧૨).

અર્થ—બંદી માજદયસ્તી દીનને વંખાણું છું, ...જે પોતાવટપણું આપનારી છે.

આપણી દીનના એકરાશનામામાં જરથોસ્તી દીનની એક સીદ્ધત ઉપલા ફકરામાં જણાવવા મુજબ આ છે કે તે ખએતવદથ એટલે “ પોતાવટપણું અથવા ખેશીપણું આપનારી ” છે.

જરથોસ્તી દીન પોતાવટપણું આપનારી છે એટલે શું? :—જરથોસ્તી દીન પોતાવટપણું આપનારી છે એટલે શું? પોતાવટપણું તે શું? પોતાવટપણું એટલે ખેશીપણું. દરેક આદમીએ પોતે પોતાને પોતાના ખોદાનાં ખેશીપણાંમાં આપવો, પોતાની આશુબાશુનાઓનાં ખેશીપણાંમાં આપવો, પછી પોતાને પોતાનાં ખેશીપણાંમાં આપવો. એનો ભાવાર્થ આ કે તેણે પોતાની ફરજ (ક) ખોદા તરફ (ખ) આશુબાશુનાઓ તરફ અને (ગ) પોતાનાં રવાન તરફ બજાવવી. હવે આશુબાશુનાઓમાં, તેનાં પોતાનાં ખેશી અને બીજા માણસ જાત એટલુંજ નહીં સમજવું, પણ આશુબાશુની જનદાર પેદાયશ પણ સમજવી. વળી એટલુંજ નહીં, આશુબાશુની જનદાર પેદાયશજ નહીં, પણ કુલ પેદાયશ સમજવી. મતલબ કે તે દાદારની કુલ પેદાયશની વૃદ્ધી કરવી.

જરથોસ્તી દીન કુલ કુદરત સાથે, ખોદાતાલાની સર્વ પેદાયશ, પછી જનદાર કે નહીં જનદાર—જનદારમાં શું માણસ કે પ્રાણી કે ઝાડપાન—સર્વ સાથે પોતાવટપણું આપે છે, એટલે કે તે દીન શિખવે છે, કે માણસ જાત તે દાદારની કુલ પેદાયશનો, ગમે તેવો અગતનો, તોપણ એક નાનો ભાગ છે અને તેણે કુદરતના સર્વ ભાગો સાથે સારા સંબંધમાં રહેવું જોઈએ એટલે કુદરતની કુલ પેદાયશની વૃદ્ધી અને સુદ્ધી શોધવી જોઈએ. તેણે ફક્ત પોતાના માણસ ભાષ્યધોનેજ ખેશી ગણવા અને તેઓનું ભલું કરવું એમ નહીં પણ ગોસપદો અને બીજાં જનવરો વચ્ચેને ભાષ્યધ પ્રાણીઓ (fellow-creatures) ગણી તેઓનું ભલું કરવું અને તેઓની વૃદ્ધી અને સુદ્ધી શોધવી. વળી જનદાર પેદાયશથી પણ આગળ વધી કુલ ઝાડપાનની પેદાયશને પણ પોતાની ગણી ઝાડપાનની, ખેતીની, ફળફળાદીની વૃદ્ધી અને સુદ્ધી શોધવી. તેથી પછી આગળ વધી, પાણી, જમીન, આતશ, ખણીજ પદાર્થો, એમાં પોતાનો દસ્ત લાંબાવી તે સધળાને આપણું સર્વના બાપ—ખોદાતાલા—ની પેદાયશ ગણી તેઓનો સારો ઉપયોગ કરવો અને તેઓની વૃદ્ધી અને સુદ્ધી શોધવી.

ખોદાતાલાએ માણસ જાતને પેદા કર્યાં તે કાંઈ એકદમ આસ્માનપરથી હેથે ઉતાર્યા નથી. આપણો પેહેલો વડીલ માણસ, પછી તેને ગયોમર્દ કહ્યો કે બાવાઆદમ કહ્યો, તે

(૧) આ વિષય ઉપર બજાવે જશને રૂબે અહુરમજ્દની મંડળી તરફથી રોજ રહે માહા ૧૬૦ સને ૧૨૭૬ ચળદજરદી, તા. ૧૫ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૬ ને દિને સાંજે ૫-૩૦ ને અમલે એક બહેર લાપણુ જરથોસ્તી અંબુમનનાં આતશબેહરામમાં આપણું હતું.

કોઈ આસમાન ઉપરથી એકદમ ઉતરી આવ્યો નથી કે કોઈ સાધન વગર એકદમ એકા-એક વૃદ્ધી (spontaneous generation) પામ્યો નથી. માણસ તે દાદારની ઉતરતાંમાં ઉતરતી પેદાયશોમાંથી આસતે આસતે એક પછી એક, પએ દર પએ, રફતે રફતે, પગલે પગલે તે દાદારના કરામતી હાથે, પ્રગટીકરણના નિયમ મુજબ પ્રગટ (evolve) થઈ નીકળ્યો છે. જેમ શારીરીક આખનની સપાટી (physical plane) ઉપર તેમ જ્ઞાની અને નીતિમાન સપાટી (intellectual અને moral plane) ઉપર પણ એમજ પએ દર પએ વધારો પ્રગટી નીકળ્યો છે. એ મુજબ જોતાં અને વિચાર કરતાં ત્યારે તે દાદારની સઘળી પેદાયશ એક બાપનાં બચ્ચાં તરીકે એકમેકનાં ખેશીપણાંમાં છે.

જનનદાર પેદાયશ—હવે દાદારની કુલે પેદાયશમાં જનનદાર પેદાયશ અગતની જગ્યા રોકે છે. તે પેદાયશ—અને તેમાં માણસ પણ આવે છે—ઉપર બહુમન અમેશાસ્પંદ મવક્કલ છે. બહુમન અમેશાસ્પંદ જનનદાર પેદાયશ ઉપર, તે પેદાયશની શારીરીક જીંદગીની શક્તિ (vital powers) ઉપર તેમ આત્મીક યા માનસીક (mental powers) ઉપર પણ મવક્કલ છે. બહુમન શબ્દ, જે અવસ્થામાં વહુમન એટલે બહો વિચાર છે, તે શબ્દનો અર્થજ પાછો એટલે આત્મીક (spiritual) સંબંધ દેખાડે છે. એ સંબંધને વધે આપણે બહુમન માટે સરોજન યસ્તમાં યા હૃદયન યસ્તમાં નીચસો ફકરો જોઈએ છીએ :—

“ વોહુમનો અમેષેમ સ્પેન્તેમ યજમછદે. આક્ષીમ હામવષન્તીમ યજમછદે તરધાતેમ અન્યાષશ દામાન. આસ્તેમ પ્રતૂમ મજદધાતેમ યજમછદે. ગએષો—સ્તૂમે પ્રતૂમ મજદધાતેમ યજમછદે ” (મોટી હપ્તન યસ્ત ક. ૬.)

અર્થ—બહુમન અમેશાસ્પંદને અમે આરાધીએ છીએ. મોહોખત રાખનારી સુલેહ, જે બીજી પેદાયશો કરતાં ચહડતી, તેને અમે આરાધીએ છીએ. અહુરમજદની પેદા કરેલી જાતી અક્કલને અમે આરાધીએ છીએ. અહુરમજદની પેદા કરેલી સાંભજેલી (અનુભવથી મેળવેલી) અક્કલને અમે આરાધીએ છીએ.

બહુમન અમેશાસ્પંદનો સંબંધ જનનદાર પેદાયશના એક ભાગ તરીકે માણસ સાથે પણ છે અને તે માણસ જાતની શારીરીક જીવનશક્તિ ઉપર પણ મવક્કલ છે. તેનો દાખલો આ છે કે વંદીદાદની ૧૯ મી પરગરદમાં માણસને માટે ખુદ વોહુમન શબ્દ આવે છે. આપણી આક્રીનનો એક નીચસો ફકરો બહુમનનો ગોસ્પંદ સાથે—અને ગોસ્પંદ મારફતે કુલ જનવરી પેદાયશ સાથે—સંબંધ દેખાડે છે, કે જેવો સંબંધ આપણે પતેતાનાં “ અજ હમોઈન હરાઈન યુનાહ ”ના કરદામાં પણ જોઈએ છીએ.

“ હમાજેર વેહમન અમેષાસ્પંદ વેહ મનશને બાદ આક્ષી વ અમાવંદ તરવીની-દારતુમ એજ આને વેહાન દામાન. આસ્તી ખેરદ અહુરમજદ દાદ ઓ ગોશો—સ્તુતે ખેરદ અહુરમજદ દાદ. અશાઈ બાદ. ઓશ હસ્ત અન્દર ગએથી ગોસ્પંદ પુર સદે. એજ હર કસ ઓશ જીવસ્તે ઓ દારસ્તે ઓ પરવરસ્તે. ગએથ્યાન એજ આનાન ફરાજ—વરતર્તે વસતર્થ વસ્ત્યાત અવત પોશીત (આક્રીને રપીથવનક. ૩-૪)

અર્થ—ભલી મનશનીવાળા બહુમન અમેશાસ્પંદ સાથે હમાજેર હોજો, જે સુલેહ પાંથરનાર અને મોહોખત પાંથરનાર છે અને જે ભલી પેદાયશમાં સર્વદા ચહડીયાતો છે. અહુરમજદની આપેલી જાતી અક્કલ અને અહુરમજદની આપેલી કાનથી સાંભજેલી (એટલે અનુભવથી પ્રાપ્ત કરેલી) અક્કલ તેનાથી છે. તેથી અશોષ હોજો. ગેથામાં સર્વ જાતનાં ગોસ્પંદો તેનીથી છે. જે કોઈ ધણીથી તેઓને (એટલે

જોડાયેલાં) જીવનું (એટલે જીવ નીભાવવા માટે જોરાક) અને બરદાસ્ત અને પરવરેશ મળે તેઓ જેથીમાં ઘણા પોષાકવાળાં (થાય છે) (ફરાજ-વસ્ત્ર) અને ઘણા પોષાક તેઓ (નાં શરીર)ને ઢાંકે.

આજના વિષયની સુચના :—હવે આજનો વિષય મને મી. હાર્ડ મુરનામના પ્રાણી વિદ્યા (Zoology) ના એક શિક્ષકનાં એક પુસ્તક^(૧) ઉપરથી સુજ પડ્યો છે. આ લખનાર મુજબ એક જાતનું ખેશીપણું આ પૃથ્વી ઉપરના સવળા રહેવાસીઓમાં-અહીં રહેવાસી શબ્દને જનદાર પેદાયશના બોહળા અર્થમાં સમજવો—જેવામાં આવે છે. જનદાર પેદાયશ માછી તરીકે પાણીમાં હોય, કે પક્ષી તરીકે હવામાં હોય, કીડીમકોરી તરીકે જમીનનાં પેટાંમાં હોય, કે કીડા તરીકે ઝડપાનમાં હોય, જીવાનગાર જનવરો તરીકે જોડાયેલાં યા ખીણોમાં હોય, કે માણસ તરીકે પાદશાહના મેદેસમાં હોય, તે સર્વ વચ્ચે એક જાતનું ખેશીપણું છે.

બહુમન અમેશાસ્પંદ દાદારની પેહલો પેદાયશ :—યુન્દેહશ (ખા. ૧ ક. ૨૩) પ્રમાણે દાદાર ઓહરમજદે પેહલે બહુમનને પેદા કાવો (?). ત્યાં કહે છે કે, “ઓહરમજદ.....નજદેસ્ત વોહુમન ફરાજ બરેહનીદ.” એટલે “ઓહરમજદે પેહલ-વેહલાં બહુમનને પેદા કાવો.” અહુરમજદના મજદ શબ્દમાં માહાજાનીનો અર્થ સમાય છે. ત્યારે માહાજાન સાથે બન્ને વિચાર જોડાયેલા છે. તે સખબે બન્ને વિચાર (બહુમન) અહુરમજદની એક શક્તી છે.

બહુમન અમેશાસ્પંદ અને અક્કલ :—બહુમન અમેશાસ્પંદ, જે “બલા વિચાર” ઉપર મવક્કલ છે, તે બલા વિચારને આપણે ફક્ત નીતિના અર્થ (moral sense) માંજ સમજવો નહીં જોઈએ, પણ જ્ઞાનના અર્થ (intellectual sense)માં પણ સમજવો જોઈએ, કારણ સીરોગ પ્રમાણે એ અમેશાસ્પંદનો સંબંધ, જેમ ‘આદમી’ એટલે સુલેહ સાથે છે, તેમ અક્કલ અથવા જ્ઞાન (જિતુ) સાથે પણ છે. વળી અક્કલમાં પણ એક અક્કલ સાથે—જાતી જનમથી પ્રાપ્ત થયેલી અક્કલ (આસ્તીદે જેરદ natural intelligence) સાથે તેમજ અનુભવથી અથવા અભ્યાસથી મેળવેલી અક્કલ (યુશોસ્તુત જેરદ acquired intelligence) સાથે પણ—તેને સંબંધ છે.

બહુમન કુલ જનદાર પેદાયશ ઉપર :—હવે બહુમન અમેશાસ્પંદ શારીરીક પદાર્થોમાં કુલ જનદાર પેદાયશ ઉપર મવક્કલ છે. યું માણસ ઉપર કે જનવર ઉપર તે મવક્કલ છે. આગળ કહ્યું તેમ, બહુમન (વોહુમન)નો માણસ સાથે સંબંધ વંદીદાદની ૧૯ મી પરગરદપરથી માલમ પડે છે. ત્યાં ખુદ ‘વોહુમન’ શબ્દ માણસ માટે વાપર્યો છે.

બહુમન કુલ જનદાર પેદાયશનો પ્રતિનિધી :—હવે માણસ પછી ખીજા જનવરો ઉપર પણ બહુમન મવક્કલ છે. ૩૦ હાઉગ નીચલાં વાક્યમાં બહુમનનું એ એક પેદાયશ ઉપરનું મવક્કલપણું જણાવે છે :—

“Vohumano represents the life in men and animals, the principle of vitality. If Ahuramazda is called the father of Vohu-manō,

(૧) The Universal Kinship by J. Howard Moore, Instructor in Zoology in Chicago.

(૨) મારી યુન્દેહશ પા. ૬.

it means that all vital powers in the animated beings have sprung out of him, as the supreme being.”^(૧)

“*Vohumanô* is regarded as the vital faculty in all living beings of the good creation. Originally, his name was nothing but a term for the good principle, as emanating from Ahuramazda, who is therefore, called the father of *Vohumanô*. He pervades the whole living good creation, and all the good thoughts, words, and deeds of men are wrought by him.”^(૨)

બહુમનની રેહબરી તળે માણસ અને જનવરની ભાગ્યધી:—આપણુ સર્વ—શું માણસ કે જનવર, જનવર કે ઝડપાન, ઝડપાન કે બીજી કુલ પેદાયશ— તે દાદારનાં બચ્ચાં છઈએ. ત્યારે એક રીતે આપણુ સર્વ, કુલ પેદાયશ, એક આપનાં બચ્ચાં તરીકે એકમેકનાં ખેશી છઈએ. પણ તે દાદારની પેદાયશમાં જરા નીચે ઉતરીયે તો તે દાદારની પેહેલી પેદાયશ બહુમન અને તેના હાથ તળેની તેની રેહબરી તળેની પેદાયશ તરીકે જનવર સાથે, જન ધરાવનાર પેદાયશ તરીકે, આપણે વધુ ખેશી ગણાઈએ.

ખેશી તરીકે શું કરવું?—આપણે પેહેલે તો તે દાદારની કુલ પેદાયશ સાથે ખેશીપણું ધરાવીએ છીએ. તેથી આપણી આક્રીનોમાં તે કુલ પેદાયશ સાથે, કાળ અને સ્થળ (Time & space) ના સવળા વિમાયો સાથે, આપણે હમાજેર કયે છીએ. પછી તે દાદારની પેહેલી પેદાયશ, બહુમનની રેહબરી તળેની પેદાયશ તરીકે જનવરો સાથે પણ આપણે એક પ્રકારનું ખેશીપણું ધરાવીએ છીએ.

હવે ખેશીપણું ધરાવી આપણે આપણાં સગાં વાહલાંઓ તરફ જે ફરજ બજવીએ છીએ, તે ફરજ આપણે જનવરો તરફ પણ કેટલીક હદે બજવવાની છે. તે બે પ્રકારની છે:—

૧. જેમ ગરીબ ખેશીઓની બરદાસ્ત કયે તેમ તેઓની બરદાસ્ત કરવી.

૨. જેમ આપણા ખેશીઓથી, તેઓ સાથના અરસપરસના સંબંધથી, આપણે તેઓને કાંઈ શીખવીએ અને આપણે પોતે કાંઈ શીખીએ તેમ જનવરો તરફ આપણી એવીજ ફરજ છે. તે આ કે,

૧. જનવરોની બરદાસ્ત કરવી.

૨. જનવરોની બરદાસ્ત કરી તેઓને શીખવી (domesticate કરી) તેઓને ચહડતી હાલતે લાવવાં.

તેઓથી આપણને શીખવાંનું મળે તે શીખી આપણે ચહડીયાતા થવું.

પેહેલી ફરજ તેઓની બરદાસ્ત કરવી:—હવે પેહેલી ફરજ બાબે આપણાં પુસ્તકોમાં ઘણું કહ્યું છે:—

૧. ઉપલા આક્રીનના શબ્દોમાં કહ્યું છે કે તેઓની પરવરેશ કરવી.

૨. ગાથામાં ગોસ્પદોની બરદાસ્તના વિચારો ઉભાઈ જાય છે.

૩. આપણી પનેતમાં ગોસ્પદો તરફ થયલા ગુનાહ માટે પશોમાની કરવામાં આવેછે.

(૧) Haug's Essays 2nd Edition p. 151 n.

(૨) Ibid p. 306.

૪. દબેસ્તાન જણાવે છે કે બહુમત તરફથી પએગામ્બર જરથોસ્ત જનવરની બરદાસ્ત માટે ખાસ પેગામ લાવ્યો હતો.

૫. દીનકર્દ (૧) પણ જનવરની સંભાળને આપણી એક અગતી કરજ ગણેછે. દીનકર્દમાં કહે છે કે રસ્તાબેજ ત્રણ રીતે આવી પોહ્યાયશે :—

૧. સાચો ધર્મ અખત્યાર કરવાથી.
૨. જનવરોને હેરાન કરવાથી પરહેજ રહેવાથી.
૩. માણસ જનતાના કાયદા માટે કોશેશ કરવાથી.

૬. વીરાફનામાં મુજબ જનવરોની નાનામાં નાની સેવા પણ ખોદાથી બદલા વગરની જતી નથી. ત્યાં કહે છે કે એક ચુનેદગારે પોતાના પગથી એક ઘાસની પુળી ગોરપંદની આગળ ટાંધી તો તેથી તેનો પગ બેહસ્તમાં ગયો.

જનવરો તરફની ખીજ ફરજ :—હવે જનવરો તરફની એક ફરજ આ છે કે તેઓને શીખવવું. શીખવવું એટલે કે તેઓને પાળીપોસી, કેળવી, તેઓની શક્તિઓ ખીલતી (Cultivate) કરી તેઓને પાળેલાં હાલતમાં લાવવાં. વાઘ વડે જેવાં જેઆનગાર પ્રાણીઓ ખીજવનારો જે નાશ કરે તે અલગને અટકાવવો. પણ જનતાં સુધી તેઓને મારી નાંખવાને બદલે તેઓને પાળેલાં (domesticate) કરવાં, સુધારવાં. ખીલાડી છે તે કાંઈ નહીં પણ, એક વીલાન કહે છે તેમ, કેળવાયેલો વાઘ (educated tiger) છે. એક લખનાર કહે છે તેમ આપણું સુંદર ચુત્રાવનું દુલ કાંઈ તે દાદારે આકાશપરથી નાંખ્યું નથી. પણ તે એક કેળવાયેલો પાલો (educated weed) છે. તેમજ ફળો બાબે સમજવું. આપણે માણસ પણ કેળવાયેલાં પ્રાણી (educated animals) છીએ. ત્યારે જનવરો તરફ, આપણા બાહ્ય ધ પ્રાણીઓ (fellow-creatures) તરીકેની આપણી ફરજ તેઓને શીખવવાની અને ખીજવવાની છે. પણ તેમ કરતાં આપણે પોતે તેઓથી ઘણું શીખીએ છીએ. આપણને પોતાને તેઓથી ઘણું શીખવાનું છે.

જનદાર પેદાયશની બાહ્ય ધી યા ખેરીપણાં બાબે ગોએથે :—જાણીતો જર્મન સાએર ગોએથે (Goethe) નીચલાં ફકરામાં એઓને બાહ્ય ધ ગણી જણાવે છે કે આપણે તેઓથી ઘણું શીખવાનું છે. એ સાએર માટે કહે છે કે તે એક આરસી, જે બાહારથી ગોળ (convex mirror) હોય, તે મીસાલે હતો. એટલે કે તે જગતની સર્વ પેદાયશોથી છાપ મેળવતો અને તે મેળવી ખીજવનાર છાપ મારતો. ખોદાતાલાને કહેલા બંદગી સમાન તેના નીચલા શબ્દો દેખાડે છે કે તે હવા, પાણી અને જમીનપરની જનદાર પેદાયશને પણ પોતાના બાહ્યંદ સમાન ગણતો :—

“Spirit Supreme ! thou gav’st me, gav’st me all,
For which I asked thee. Not in vain hast thou
Turned towards me thy countenance in fire.
Thou gav’st me wide Nature for my kingdom,
And power to feel it and enjoy it. Not the
Cold gaze of wonder gav’st me thou alone,

But even into her bosom's depth to look,
 As it might be the bosom of a friend.
 The grand array of living things thou mad'st
 To pass before me; mad'st me know my brothers
 In silent bush, in water, and in air.
 Then did'st thou guide me to the cave, where safe
 I learned to know myself, and from my breast
 Deep and mysterious wonders were unfolded." (૧)

—GOETHE.

જનવરોની પ્રેરણા બુદ્ધિ.—આજના આપણા વિષયની ખાસ મહત્ત્વ આ જોવાની છે કે આપણુ માણસ જાતે જનવર જેવી આપણી ભાષામાં પેદાયશ (Fellow-creatures) તરફથી પણ ઘણું શીખવાનું છે.

આપણુ માણસ જાત મગરૂરી લઈએ છીએ—અને તે મગરૂરી થોડીક હદે વાજખી છે—કે આપણને ખોદાતાલાએ સર્વ પેદાયશ ઉપર ચહડતા બનાવ્યા છે. પણ એમ મગરૂરી લેતાં આપણે ખબરદાર રહી યાદ રાખવું જોઈએ કે આ ગોસપદો અને જનવરોની ઉપરના મવક્કલ બહુમન અમેશારપન્દના સારા વિચાર (વોહુમન) યા બુદ્ધિના સદગુણ આપણુ માણસ જાતની કાંઈ એકલાની મતા નથી. જનવરોમાં કોઈક આખા વર્ગો અથવા કોઈક વર્ગમાં છુટાં છવાયાં પ્રાણીઓ આપણુ માણસ જાતના કોઈ આખા તાયફાઓ કરતાં અથવા ખુદ સુધરેલા તાયફાઓનાં કોઈ છુટા છવાયા પુરૂષો કરતાં, જાતી જેહન, પ્રેરના બુદ્ધિ યા સમજ શક્તિમાં આગળ વધેલાં છે. આજે પણ 'મધ્ય આફ્રીકામાં યા અમેરિકામાં કોઈક જંગલી તાયફાઓ છે કે જેઓ માણસ જાતનાં સુધારા અને વધારાની એવીતો બચગીની હાલતમાં અને અક્કલરહીત છે કે તેઓ પોતાનાં રક્ષણ માટે એક ધમારત તો શું પણ એક ઝુપડું પણ બાંધી શકતા નથી. જ્યારે તેઓ પોતાનાં રેહકાણુ માટે ઝુપડું બાંધી જાણતાં નથી પણ જાડની ડાંખણીઓની છાયા તળે યા ચુકાઓમાં રહે છે, ત્યારે સખ્યાબંદ પક્ષીઓ અને જનવરો તેઓ કરતાં એટલાં તો વધારે ચતુર, વધારે જ્ઞાની અને લધારે બુદ્ધીવાળાં છે કે તેઓ પોતા માટે જે સુધર અને શોભીતા માળાઓ અને મકાનો બનાવે છે તે આપણને હેરત કરેછે. વળી એથી ઉલટું, તેવા તાયફાઓમાં અને વળી ખુદ આપણા સુધરેલા તાયફાઓમાંના આપણુ કોઈકમાં જનવરી હાલતના ઘણાક જનવરી જુસ્સાઓ ઉભાઈ નીકળે છે.

ભાષા એ માણસ જાતના સુધારાનું એક મુખ્ય સાધન ગણાયું છે. પણ શું આ કે પેલી યા કોઈ પણ ભાષા ખોદાતાલા તરફથી આસમાન ઉપરથી જનીન ઉપર પોતાની મેળે ઉતરી છે કે? ના, માણસ જાતે, ઉપલાજ પ્રગટીકરણના નિયમે, પક્ષીઓ અને જનવરો, જેઓને તે પોતાથી ઉતરતાં ગણે છે, તેઓનાજ આવાજો ઉપરથી તે પ્રગટ કરી છે. ત્યારે એ જનવરી પેદાયશ સાથેના કોઈ પ્રકારનો આપણો સંબંધ દેખાડે છે.

કાંઈ નહીં તો કમીનાપણું (Humility) એ કોઈ કોઈ જનવરોના સદગુણ ઉપરથી આપણે લેવા જોગ ધડો છે, કે આપણી ચહડતી હાલત છતાં આપણે કોઈ કોઈ બાબતમાં તેઓથી ઉતરતા છઈએ.

માણસને સુધરેલામાં ખપાવનારા એ સદગુણો :—માણસ જાત નીચલા એ સદગુણોમાં સુધરેલો ગણાય છે :—

(૧) દીલસોજી (Sympathy)

(૨) જુગાસા (curiosity).

દીલસોજી નીતિમાન જીંદગીના પાયા સમાન છે. જુગાસા, એ વીઘા અને એલમ દુનરના પાયા સમાન છે. દીલસોજી બાબે મીં જી. હાવર્ડ મુર (Mr. J. Howard Moore) પોતાનાં The Universal Kinship નામનાં પુસ્તકમાં કહે છે કે,

“ Sympathy and curiosity,.....are, significantly, the two most important facts in the psychology of man. Sympathy and curiosity lie at the foundation of human civilisation, sympathy at the foundation of morals, and curiosity of invention and science.”^(૧)

જનવરોમાં ધરો લેવા જોગ દીલસોજીના દાખલા. વાંદરાઓમાં એ સદગુણ—આપણે દીલસોજીના દાખલા વાંદરાઓમાં જોઈએ છીએ. મુર કહે છે કે માણસો અને કુતરાઓ પછી પ્રાણીઓમાં વાંદરાઓ ઘણા માયાળુ હોય છે^(૨). તેઓ પોતાનાં બચ્ચાંની મંદવાડ વખતે નિરાશ થાયછે અને બચ્ચાં મરણ પામેછે ત્યારે દિલસો સુધી ખાતા નથી. Ccharlemagne નામનો એક ચીંપાનજી (chimpanzee) વર્ગનો વાંદરો ગ્રેનોબલ (Grenoble) નામની જગાએ ફ્રાન્સમાં મરણ પામ્યો. તે લોકોમાં વાહલો થઇ પડ્યો હતો. એક વખતે એક છોકરું કુવામાં પડ્યું તો કુવાનાં દોરડાંને પકડીને કુવામાં ઉતરી, તે બાલકને સલામત બહાર લાવ્યો. લોકોએ તેને માન આપ્યું. ગામના લોકો તેની કબર સુધી તેની લાસ પાછળ ગયા અને તે શહેરની મ્યુનીસીપલ કાઉન્સિલે તેની યાદમાં એક બાવલું ઉભું કરીયું.^(૩)

એક શીકારી કહે છે કે તે ચીમ્પાનજી વર્ગનાં એક માદા અને બાળક વાંદરાનો શીકાર કરવા ગયો. ત્યારે માણસ ના કહે તેમ હાથ હીલાવી માદા ના કહેવા લાગી કે તેઓને મારે નહીં. આપણે બચપણથી સાંભળતા આવ્યા છીએ કે અઝદાહો કોઇ વાર માણસની સામે આવે છે ત્યારે જે ઘણી તેને મારવા માગે છે તેને પોતાની ફેણ હીલવીને ના કહે છે કે તેઓને મારવા નહીં અને ઘણાકે તેઓને મારતા નથી.

એક શીકારીએ એક વાંદરાનાં બચ્ચાંને જખમી કરીયું તો વાંદરી તેની સામે દાંત કચકચાવતી ગઇ અને પાસે લાવી પોતાનાં બચ્ચાંના જખમમાં લોહી અટકાવવા દાખતી ગઇ.

આપણે માખાપ વગરનાં બચ્ચાંઓની ઝોરફનેજ માટે બોલીયે છીએ. પણ વાંદરાઓમાં એવી દિલસોજી છે કે તેઓ માખાપ વીનાનાં બચ્ચાંઓને પાળે છે. એ બાબે મીં જી. મુર કહે છે કે,

Orphan monkeys are often adopted by the tribe, and carefully looked after by the other monkeys (p. 155).

(૧) pp. 153-54.

(૨) The Universal Kinship, by J. Moore p. 152.

(૩) p. 154.

તેઓ કોઇ માણસ, જેણે તેઓનું બહુ કીધું હોય, તેની તરફ પણ પ્યાર દેખાડે છે. વાંદરા ધણી બાહેરથી આવે ત્યારે તે તેને દાખે અને પસવારે ત્યાં સુધી ખુશીમાં ગડબડ કરે.

એક શેકારીએ એક વાંદરાને મારી નાખી તાંબુ આગળ રાખી. ૩૦ થી ૪૦ વાંદરાઓ તેના તાંબુ આગળ આવી ગડબડ કરવા લાગ્યા. તેણે બંદુક દેખાડી ત્યારે નાસી ગયા. એક હિંમતથી ધણો આગળ આવી રડવા લાગો અને જાણે પેલીને માંગતો હોય તેમ ચાળા કરવા લાગો. જ્યારે તેને તેણીનું મુઠ્ઠું આપ્યું, ત્યારે દલગીર એહેરે તે તેને પોતાના સાથીઓ આગળ લેઇ ગયો.

પોતાનું બહુ કરનારાઓ તરફની તેઓની દીવસોજી માટે ગાર્નેર (Garner) કહે છે કે “Among the little captives of the simian race...I have many little friends.....I must confess that I cannot discern in what intrinsic way the love they have for me differs from my own for them; nor can I see in what respect their love is less divine than is my own.” (૧)

માણસને સુધરેલું બનાવનાર બીજો સદગુણ જ્ઞાસા. તેના જનવરોમાં દાખલા—આફ્રિકાના મુસાફર એમીન પાશા (Emin Pasha) એ સ્ટાનલી (Stanley)ને પોતાનો અનુભવ કહ્યો હતો કે કેટલીક જાતના વાંદરાઓ મસાલ કેમ બનાવવી અને સળગાવવી તે જાણતા હતા. તેઓ તે સળગાવીને રાત્રે બાગોમાં ફળો શોધવા આવતા હતા.

તેઓ એક દાહડે તેનું ઢોલ ઉચકી લેઇ ગયા અને પછી રોજ તે વગડવા લાગ્યા. માણસોને ‘લીવર’ અને ‘રકું’ નો ઉપયોગ કરતા જોઇ તેઓ પોતે તેઓનો ઉપયોગ કરવા લાગ્યા.

કહે છે કે કોઇક સદગુણોની બાબતમાં પક્ષીઓ સુધરેલા માણસને રડો ધડો આપે છે. એકજ માદા સાથે આખી જીંદગી ગુજારવી, પોતાનાં બચ્ચાં તરફ પ્યાર રાખવો, નર માદાએ એકમેક તરફ મોહોબત દેખાડવી, એવા કોઇક સદગુણોના કોઇક પક્ષીઓના, માણસોને શરમમાં નાંખે એવા દાખલાઓ અબ્યાસીઓએ જોયા છે. સ્ત્રીઓ પોતાના પતીનું દીવ જીતવા સુંદર ગાયન ગાય અને પોતાનાં શરીરને શણગારે તેમ પક્ષીઓમાં જોવામાં આવે છે. કેટલાંક પક્ષીઓની યાદદાસ્ત શક્તી અજબ ખીલેલી હોય છે.

તેઓ મોસમપર હમરો માઇલ જાય, પણ પાછાં આવે ત્યારે પોતાની ઝાડીમાં પોતાનોજ માળો શોધી કાઢે.

હાંસનાં એક ટોળાં માટે કહે છે કે દર પંદર દાહડે બજાર ભરાય ને ગણત્રીથી જાણી રહે અને બરાબર વખતે ત્યાં વેરાયલા દાણા ખાવા આવે.

એક પોપટને ૧૦ વર્ષ દરરોજ ૨ કલાક શીખવ્યો. તે ઉપરથી તે માર્થા (martha) નું સુંદર સંગીત (opera) ગાતો.

પક્ષીઓમાં પણ સુધારો.—વફાદારી, મોહોબત વિગેરે સદગુણોના જેમ માણસોમાં જંગલીથી સુધરેલાં સુધીનાં જૂદા જૂદા તબક્કા છે, તેમ પક્ષીઓમાં પણ છે. આજે કોઇક જંગલી માણસો અસલી રીતે ઝુપડાં વગર ઝાડના માંડવામાં રહે છે, કોઇ માણસો હલકાં

ઝુપડાં બાંધે છે, કોઈ સારાં ઝુપડાં બાંધે છે, કોઈ યુનાનાં મકાનો બાંધે છે, કોઈ સુંદર મેહેલ બાંધે છે. તેમ પક્ષીઓ અને જનવરોમાં પણ ચઢાડ ઉતર તપ્પકા છે.

કોઈ પક્ષીઓ પાહાડની કઢણે ખડકની કઢણમાં રહે છે. અસલમાં સઘળાં તેમ રહેતાં. પછી તેઓ માળો બાંધવા લાગ્યાં. કોઈના માળા સાદા, કોઈના માળા સુંદર, તો કોઈના માળામાં ધણીક શેણક હોય છે.

જેમ ચોક્કસ જાત (species) નાં પક્ષીઓ ચોક્કસ જાતના માળા બાંધે તેમ ચોક્કસ તાયફાના માણસો ચોક્કસ જાતનાં ઝુપડાં (huts) બાંધે. તેઓમાંથી કોઈ બાહેર જઈ સારી જાતનાં જેઠા આવે તો તે પેહેલે સુંદર ઝુપડું બાંધે યા બાંધકામ સાથતું બાંધે. પછી તે ગામનાં બાંધકામમાં સુધારો થાય તેમ પક્ષીઓમાં પણ છે. બુઢાં પક્ષીઓ જવાન કરતાં સારા માળા બનાવે છે. માતાઓ બચ્ચાંઓને તરેહવાર રીતે સંભાળે છે. કોઈ માળામાં બચ્ચાંને ચોરવા આવે ત્યારે માતા ઢોંગ કરી તેને ખીસાડી લઈ જાય અને ધણું થાય તો આવાજ કરી બચ્ચાંને ઉડાવી લઈ જાય.

જંગલી માણસોમાં લગન જેવું બંધારણ નથી, પછી ચઢાડતી પંકટીનાં માણસોમાં થોડા વખતનું છે, પછી સુધરતાં સુધરતાં જાયું એક બાયડીનું બંધારણ છે. તેમ પક્ષીઓમાં પણ ચઢાડ ઉતર બંધારણ છે.

મેનડેરીન વર્ગનું બટક (mandarin duck) નું જેડું એકમેક તરફની વફાદારી (marital faith) માટે જણીતું છે. તે સખ્યે ચીનાઓ પોતાનાં લગનોમાં એનાં જોડાને પાક દામાનની ઇશાની (an emblem of constancy) તરીકે હાજર કરે છે.

એક જણે એક કબુતરને માર્યું, તો તેની માદા તેની આગળ ને આગળ બેસી રહી અને ખીસી નહીં અને આવાજ કરી રડવા લાગી. પેલાએ તે સુએઝાં પક્ષીને ઉચકાને ઉચે લાકડી પર ફેરવ્યું તો તે લાકડીની હેઠે ને હેઠે ફરવા લાગ્યું.

એક પોપટની માદા માટે કહે છે કે તે ખીમાર પડી તો નરે ચાંચમાં ખોરાક લઈ ખવાડ્યો અને તેની સારવાર કીધી. પછી ત્રણ ચાર મહીના વધુ સીક થતાં પીંજરામાં ઉપર બેઠક પર ચઢાડાય નહીં, ત્યારે નર ઉચકાને ચઢાડાવે. સેવટે માદા મરણ પામી ત્યારે નર પણ ઝુરીને થોડાંક અઠવાડિયામાં મરણ પામ્યો.

ચતુરાષ, ફરજ માટેની વફાદારી, સખુરી, હીંમત, મોહોબત વીગેરે ગુણોમાં કોઈ કોઈ કુતરાઓ માણસો કરતાં સરસ નીવડ્યા છે. એક દયાળુ કુતરાના દીલચુરદા માટે કહે છે કે તે શેઠ સાથે જ્યારે ગાડીમાં જતો અને જ્યારે શેઠ ઘોડાને ચાણુક મારતો ત્યારે તે ધણીની બાંધ ખેંચતો કે તે ઘોડાને નહીં મારે. બરફના પહાડોમાં એવા જાન અચાવનારા કુતરાઓની વાત આપણે બચપણમાં વાંચી છે. એવા એક કુતરાની છાતીપર ૨૨) જાન બચાવવા માટેનો ચાંદ હતો.

એડીનબરોમાં એક કુતરાની કબરપરની સંજોગરમરની તખ્તી તેની વફાદારીની ગવાહી આપે છે કે ૧૨ વર્ષ સુધી દર રાત્રે લાગટ તે પોતાના ધણીની કબર પર સખ્ત મોસમમાં પણ સુતો.

જાનવરો પણ અમર :—માણસોનાં રવાન માટે આપણે બોલીએ છીએ કે તે અમર છે, પણ સુર જેવો અબ્યાસી કહે છે કે જાનવરોનો આત્મા પણ અમર છે. તે કહે છે કે,

“Of one thing I am positive, and that is, that there are the same grounds precisely for believing in the immortality of the bird and the quadruped as there are for the belief in human immortality.”^(૧)

એ અમર્ગીના સંબંધમાં જાણીતો જર્મન શાસ્ત્રી હાએકલ (Haeckel) એક ધણી માટે વાત કહે છે, કે તે ૩૦ વર્ષ સુધી, તેની બાયડી મરણ પામવા પછી, એકલો પુર્વ પ્રશ્નીઆમાં રહ્યો હતો. તેની સાથે બે નોકરો અને કેટલાક કુતરા હતા. તે દરેક કુતરા સાથે જાણે મનની વાતચીતના સંબંધ (Psychic communion) માં રહેતો. તે કહેતો કે તેનામાં કુતરાઓમાં તેના નોકરો કરતાં વધુ સમજ હતી. એ બાબે હાએકલ કહે છે કે “He was as convinced of their personal immortality as he was of his own. Some of his most intelligent dogs were, in his impartial estimation, at a higher stage of psychic development than his old stupid maid and his rough and wrinkled man-servant. Any unprejudiced observer who will study the psychic phenomena of a fine dog for a year, and follow attentively the processes of its thought, judgment, and reason, will have to admit that it has just as valid a claim to immortality as man himself.”^(૧)

યુનાની કવી એરીસ્ટોફેનીસ (Aristophanes)નો “પક્ષીઓ” (The Birds) નામનો હાસ્યરસ નાટક પક્ષીઓની એક પ્રકારની શ્રેષ્ઠાઈનો જાણે ખ્યાલ આપે છે. એથન્સે સીસીલી સામે હુમલો મોકલ્યો હતો અને હાર ખાઈ આવ્યું હતું, તેની ઉપર એ ટીકા કરે છે અને પોતાના નાટકમાં નીચે પ્રમાણે વાર્તા રજૂ કરે છે :—એથન્સના બે શેહેરીઓ તે શેહેરની રાજદ્વારી અને સંસારી સ્થિતિથી નારાજ થઈ બહાર નીકળી જાય છે અને એવી જગ્યાએ જાય છે કે જ્યાં મારામારી ન હોય ત્યાં કાયદાશાસ્ત્રીઓ ત્યાં ધર્મગુરુઓ, ત્યાં નીંદાખોરો ત્યાં ખુશામતીયાઓ નહીં હોય. તેઓએ પોતાના બોમીયા તરીકે જુદી જુદી જાતના બે કાગડ (a raven and a Jackdaw) ને લીધા. એ બે કાગડાઓ તેઓને પક્ષીઓના મુલકમાં લઈ ગયા. ત્યાં તેઓએ સર્વ પ્રાણીઓમાં પક્ષીઓને સરસ જોયાં. ત્યાં પક્ષીઓ એ બે ધણીઓને અને તેઓ મારફતે માણસ જાતને નીચલી શીખામણ આપે છે :—

“Ye children of man! whose life is a span,
Protracted with sorrow from day to day,
Naked and featherless, feeble and querulous,
Sickly calamitous creatures of clay!
Attend to the words of the sovereign birds,
Immortal, illustrious lords of the air,
Who survey from on high, with a merciful eye,
Your struggles of misery, labour and care.
Whence you may learn and clearly discern
Such truths as attract your inquisitive turn.”^(૨)

(૧) The Universal Kinship p. 161.

(૨) “Hours with the Immortals,” p. 29 by Dr. Downes.

અરદેશર બાબેગાનને નર અને માદા ગુરખર ઉપરથી મળેલો બોધ:—

કહેછે કે અરદેશર બાબેગાને પોતાની રાણી અને બચ્ચાને એક ગુરખરના શેકારપરથી યાદ કાઢ્યા હતાં. તેણે પોતાની રાણીને તેણીની તકસીર માટે મારી નાખવાનો હોકમ કીધો હતો. તેના દસ્તુરે તેના હોકમ છતાં તેણીને, તેણી તે વખતે ગર્ભવંતી હાલતમાં હતી તેથી, સલામત સાંતી રાખી હતી. એક વખત અરદેશર શેકારે ગયો. ત્યાં તેણે નર, માદા અને બચ્ચુ એવાં ત્રણ ગુરખર બેંચાં. તેણે માદા તરફ પોતાનો તીર ફેંક્યો કે તુરત નરે વચમાં આવી પોતાની માદાને બચાવી, અને પોતાનાં શરીર ઉપર તીર લઈ પોતે માર્યો ગયો. પછી તેણે બચ્ચાં તરફ તીર ફેંક્યો કે તુરત માદા વચમાં આવી બચ્ચાંને બચાવી પોતે મુઠ. આ દેખાવ જોઈ અરદેશરને લાગી આવ્યું અને પોતાની આગલી વર્તણૂક માટે પસ્તાવા લાગે કે, “અરે! જનવરોમાં પણ માયા મોહિત છે કે નરે માદા ખાતર અને માદાએ ફરજદ ખાતર પોતાનો જાન આપ્યો! પણ મેં મારી રાણીને તેણીનાં પેટમાંનાં બચ્ચાં સાથે, મારા વજરે તેમ નહીં કરવાને સમજાવ્યું તે છતાં મારી નખાવી.” તે એવી ચીંતાભરી હાલતમાં હતો ત્યારે વજરે આવી ખુલાસો કરી તેની રાણી અને ફરજદને હાજર કાઢ્યાં.

સીકંદર અને ખએઝરની વાર્તા શાહનામાં પ્રમાણે:—શીરદોસ્તી કહે છે કે સીકંદર એક વખત આબે હૈયાત (Water or Elixir of Life) શોધવા નીકળ્યો. તે ફતેહ મેળવતો મેળવતો પશ્ચિમ તરફ આગળ વધ્યો હતો. ત્યાં એક શહેર આગળ આવી ત્યાંના એક આગેવાનને પુછ્યું કે, “અંહી કોઈ કરામત યા અજબખી જોવાની છે?” તેણે કહ્યું કે, “અહીં એક પાણીનો ચશમે છે, તેને લોકો ‘આબે હૈયાત’ કહે છે. ત્યાં જવાનો માર્ગ તદ્દન અંધારો છે. તે ચશમા માટે કહે છે કે તેનું જે ધણી પાણી પીએ તે અમર થાય છે. ખેલેસ્તમાંથી ત્યાં માર્ગ છે અને ત્યાં જનારના યુનાહ આછા થાય છે.”^(૧) સીકંદરે કહ્યું કે અંધકાર છે ત્યારે સવારીનાં જનવરો અંદર કેમ દાખલ થાય? પેલા ધણીએ કહ્યું કે જવાન ઘોડાઓથી જવાઈ શકાય.

કહે છે કે સીકંદર ત્યાં ચાર વર્ષની ઉમરના જવાન (૧૦,૦૦૦) ઘોડાનું લશ્કર લઈ જવાને નીકળ્યો. અંધારી જગ્યામાં જવા માટે ઘોડા પસંદ કરવાની મતલબ એ કે ઘોડાને માટે કહે છે કે ગમે તેવાં અંધારામાં પોતાનો માર્ગ તેઓ શોધી શકે છે. સીકંદર આગળ વધ્યો તો તે ખીલતા સુંદર બાગો સાથનાં એક મોટાં શહેરમાં આવી પોહ-ચ્યો. પછી ૪૦ દીવસનો ખોરાક લેઈ ઘોડાક યુનંદા માણસો સાથે આબે હૈયાતના ચશમા તરફ આગળ વધ્યો. તેણે પોતા સાથે એક ભોમીયો લીધો. તે ભોમીયો ખીજર નામનો હતો. તેણે ખીજરને કહ્યું કે “મારી પાસે બે લાલ છે, જેનીથી અંધકારમાં રોશની પડે છે. એક તું સાથે રાખ, ખીજું હું મારી પાસે રાખું.”

એમ તૈયાર થઈ ખીજરની સાથે સીકંદર ઘોડાંક યુનંદાં લશ્કર સાથે પેલા અંધકારમાં દાખલ થયો કે એકાએક આવાજ આવ્યો કે, “અદલા અકબર” એટલે “ખોદા

(૧) યુનીન ગોફત રોશન દેલ પુર ખેરદ
કે હર કે આબે હૈયાત ખુરદ કબે મીરદ
જે કીરદુશ બારાદ બદાન ચશમે રાદ
ખેશુદ બદુ તન ખેરીનદ યુનાદ.

મોટો છે.” આગળ વધતાં ખીજરે ખોરાકનો સામાન છોડાવી દેવાડયો. બે દાહડા અને રાત પેલાં અંધારાંમાં બધા આગળ વધ્યા અને કોઇએ કાંઇપણ ખાણું ખાધું નહીં. ત્રીજે દાહડે માર્ગમાં બે રસ્તા આવ્યા. ત્યાં સીકંદર રસ્તો બુલ્લો અને ખીજરથી છુટો પડી ગયો. ખીજર આગળ વધ્યો અને આબે હૈયાતના ચસ્મા આગળ જઇ પોંહતો અને અમર થયો.

સીકંદર તો આગળ વધતાં પાછો રોશનીમાં એક ગામ આગળ આવ્યો. ત્યાં એક પાહાડ જોયો. તે ઉપર બે સ્થંભો જોયા તે ઉપર બે પક્ષીઓ બેઠેલાં હતાં. તેઓ રમી ભાષા બોલતાં હતાં. તેઓએ સીકંદરને આવકાર દીધો. એક પક્ષીએ કહ્યું કે “ઓ! તું કે જે રંજ ખેંચી પોતાનાં દેલને સીંગાર આપે છે (એટલે જે રાત દાહડો મેહેનત કરે છે) તે આએ ત્રણ પાંચ દાહડાની દુનિયામાં શું શોધે છે? તું તારાં સર બુલંદ આસ્માન તલક પોંહોચાડશે તોપણ તે સેવટે તુંને ખાલી હાથે ફેરવશે.”

પછી સીકંદર તે પાહાડ ઉપર ચઢયો ત્યારે ઇસ્તરીલ ફરેસ્તાએ તેને કહ્યું કે,

“ઓ બન્દા! આટલો બધો રંજ ના કર. કારણકે એક દાહડો તારા કાનમાં આવાજ આવશે કે તું રાજ અને તખ્ત માટે એટલી બધી જેહમત ના લે. જવાની તૈયારી કર અને સામન બાંધ.”

પછી કહે છે કે જ્યારે સીકંદર લશ્કર સાથે આગળ વધ્યો ત્યારે એક અંધારી જગ્યાએ પાછો એક આવાજ આવ્યો કે, “અહીં રસ્તામાં જે ધણી પથ્થર ઉચકશે તે પોતે જે હાથમાં ઉચકશે તેથી પસેમાન થશે. જે કોઇ ધણી કાંઇ નહીં ઉચકશે તો તેથી પણ પસેમાન થશે અને બેઉ તેનો એલાજ દેલથી શોધસે.” એ આવાજ સાંભળી લશ્કર વિચારમાં પડ્યું કે પથ્થર લઇએ કે નહીં. કેટલાકોએ લીધા કેટલાકોએ નહીં લીધા. બધા અંધકારમાંથી બાહાર ગયા. રોશનીમાં જઇ તે જુએ છે તો જેઓએ પથ્થર ઉઠાવ્યા હતા તેઓને માલુમ પડ્યું કે તે પથ્થર તો લાલ અને માણેક હતા. તે જોઇ તેઓ પસ્તાવા લાગા કે, “અફસોસ! વધારે લેવાયા નહીં.” જેઓએ નહીં લીધા હતા તેઓ પણ પસ્તાવા લાગા કે, “અફસોસ! લાલ અને માણેક ગુમાવ્યાં.”

ઇપેસ્તાન આ અલંકારીક વાર્તાનો ખુલાસો કરે છે કે ખીજર તે જ્ઞાતી આત્મા (Intellectual soul) છે અને સીકંદર તે જનવરી આત્મા (Animal soul) છે. જેમ ખીજર સીકંદર સાથે મળ્યો તેમ માણસમાં એ બેઉ આત્મા ભેગા મળે છે. એ બે માંથી જે જનવરી આત્માને દાખી જ્ઞાતી આત્માને ખીલવે છે તે આબે હૈયાત મેળવે છે.

આ વાર્તા અને આ ખુલાસા મુજબ માણસે પોતામાં બહમનની શક્તીને ખીલવવાની છે.

બર વખત.(૧)

“અવ પથો અવ જસ્તે અવ ઉશિદારયધ્વેમ મજ્જયસ્ન જરથુસ્ત્રયો ! દાઠતયનામ રથવ્યનામ દ્વિર્વતનામ ષ્કયોથનનામ વરેન્નાધ, પધરિ અદાધત્યનામ અરથ્વ્યનામ દુજ્જવર્ષત-નામ ષ્કધ્વઝોશ્નનામ વરેન્નાધ.”

(વીરપરદ કરદો ૧૫ ક. ૧.)

અર્થ—ઓ જરથોસ્ત્રી મજ્જયસ્નાનો ! તમારા પગો, હાથો અને હોશિયારી મજ્જ-યુત રાખો, લાયક બરવખતનાં ભલાં કામો કરવા માટે, નાલાયક કવખતનાં ખુરાં કામો કરવાથી દૂર રહેવા માટે.

નવી ફસલ મંડળી:—આજે હું આપણી આ નવી બરપા થયેલી ફસલ મંડળી સનમુખ પેહેલી વાર ઉભો છું. જોકે હું પેહેલી વાર ઉભો છું, તોપણ અત્યાર આગમચ, ગયા જમશેદી નજોરોજના મુબારક દિવસે એક જશન કરી એ મંડળીએ પોતાનો પાયો નાંખ્યો તે દિવસે સાંજેજ, મારાં એક બાપણમાં હું આ મંડળીને મુબારક દુઆઓ ચાલી આવકાર દઈ ચુક્યો છું.

આ મંડળીનું શુભ કામ આ છે કે આપણામાં વખતની ગણતરી બર વખતે ચાલુ નહીં રહેવાથી આપણા જે તેહેવારો અને જશનો કવખતે થાય છે, તેઓને બર વખતે કરવાં. ખોદાતાલા આ ભલાં કામપર પોતાના સઘળા આશીરવાદ વરસાવે.

હવે આજે હું કાંઈ મંડળીનાં કામ બાબે વીવેચન કરવા ઉભો નથી અથવા તે બાબે વધુ સીફારસ કરવાનો ધરાદો રાખતો નથી. તે બાબે મંડળીના સ્થાપકે ઘણું કહ્યું છે અને હજુર ઘણું કહેવાને તેવણુ સામર્થ્યવાન છે. આ મંડળી જે કહે છે તે બાબે આપણા તોલાના સમજી ભાગમાં કાંઈપણ શક, યા મતફેર, યા બેમત નથી. આપણે વર્ષ, જેમ બરાબર આખું ગણવું જોઈએ તેમ ગણતા નથી અને કસરનો વખત ઉમેરતા નથી, તેથી આપણે દર ચાર વર્ષે એક દહાડો પછાત પડતા જમજી છીએ, એમ સર્વ સમજી સાહેબો જાણે છે અને સમજે છે. પણ હવે તે સુધારવા કાજે શું કરવું એમ સર્વ સમજી સાહેબો જાણે છે અને સમજે છે. પણ હવે તે સુધારવા કાજે શું કરવું એમ કેમ કરવું તે બાબે આનાકાની છે. તે આનાકાની કમી થાય અને કોઈ પગલાં લેવાય તે બાબે પ્રજામત ખીલવવાની આ મંડળીની મતલબ છે. પેહેલું પગલું તે બાબે આ છે કે આપણા ગાહમબારો જે રૂતના મુખ્ય તેહેવારો છે, તે ગાહમબારો સૂર્યની ચાલના સંબંધમાં ચોક્કસ બર વખતે પાળવામાં આવે તેમ કરવું. તે પગલું આ મંડળે લીધું છે.

હવે આપણે વર્ષને સંપૂર્ણ આખું ગણતા નથી તેથી આપણે વખતની ગણતરીમાં પછાત પડતા જમજી છીએ એમ સર્વ સમજી સાહેબો સમજે છે, તેઓ સમજે છે, એટલુંજ નહીં, પણ તેઓમાંથી કોઈક પોતાનાં વર્ષોની ગણતરી તે મુજબ ગણવા લાગા

(૧) આ વિષય ઉપર રોજ ૩ જે માહા ૧ લો શેહનશાહી સને ૧૨૭૬ ચન્દનરદી, તા. ૧૬ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૬ ને વાર આદીતને દિને સાંજે ૬ કલાકે ઝાલબલેસ બાજમાં ફસલી જશન મંડળી તરફથી એ મંડળી ગણતરી પ્રમાણેના પેતેશહેમ ગાહમબારની યાદમાં કરવામાં આવેલાં જશન બાદ એક જહેર વાયેજ આપી હતી.

છે. દાખલા તરીકે કોઇક પોતાની સાલગીરેઠ અંગ્રેજ તારીખ, જે વર્ષને આખું સંપૂર્ણ ગણતરીમાં લઇને અને દર ચાર વર્ષે એક દાહાડો કસુરનો ગણતરીમાં લઈને ગણવામાં આવે છે, તે મુજબ પાળે છે, એટલુંજ નહીં, પણ કોઇક સાહેબો ધાર્મિક ક્રિયાઓમાં પણ એ ગણતરીથી કામ લેવા લાગા છે. મારે હસ્તકની મરહુમ શેઠ જીભાઇ દાદાભાઈની કાલાખાની દરેમેહરમાં એ સાહેબોએ પોતાનાં વાહલાંઓની બાજુ ગયાં વર્ષમાં મરનારોના પારસી રોજ પ્રમાણે નહીં પણ અંગ્રેજ તારીખ પ્રમાણે કીધી છે.

ગાહમખારોની અગત :—આપણા રેવાજ મુજબ આપણા તેહેવારોમાં ગાહમખારો ધણા અગતના અવસરો છે. આ મંડળીએ પોતાની શરઆતમાંજ એ ગાહમખારો પાળવાના શરૂ કર્યા છે, તે બરહક છે. આપણા તેહેવારો યા જશનો ત્રણ પ્રકારનાં છે :—

૧. તવારીખના બનાવેના સંબંધના (Historical festivals), જેવાં કે જમશેદી નઓરોજ, જશને સદેહ વીગેરે.

૨. યજ્ઞોના સંબંધનાં, એટલે કોઇ મહીના ઉપરના મવક્કલ યજ્ઞદતું નામ ધરાવનાર રોજનાં જશન, જેવાં કે આદરગાન, આબાનગાન, મેહેરગાન, તીરંગાનનાં ધાર્મિક જશનો (Religious festivals).

૩. રતુનાં જશનો (Season festivals).

એ ત્રણમાં છેલ્લાં અગતનાં છે. ખાસ કરી આપણા ધર્મ, જે કુદરત ઉપરથી કુદરતના ખાવિંદ ઉપર લઇ બન્ય છે, તે ધર્મમાં એ ધણાં અગતનાં છે. એક લખનાર કહે છે કે કુદરત (Nature) એક ભાષા છે કે જે મારફતે જોદા પોતાના વિચારો જણાવે છે. તે કહે છે કે, “ All Nature is the language in which God expresses his thoughts, but the thoughts are far more than the language. Thus it is that the invisible things of God may be clearly seen and understood from the things that are made.” (૧)

અર્થ—“ સર્વ કુદરત એક ભાષા છે કે જેમાં જોદા પોતાના વિચારો દર્શાવે છે. પણ તે વિચારો ભાષા કરતાં વધારે અગતના છે. એ પ્રમાણે જોદાની અલુદીઠ ચીજો તેની બનાવેલી ચીજો મારફતે ખુલ્લી જોવાઈ શકાય છે અને સમજી શકાય છે.”

ત્યારે ગાહમખારો જેઓને કુદરત સાથે સંબંધ છે તે વાજબી રીતે અગતના તેહેવારો ગણાય છે.

વિષયની બાબત :—હવે આજે હું, મેં ઉપર કહ્યું તેમ, આ મંડળીનાં કામની હીમાયત યા સીફારસમાં યા તેની જરૂરીયાત બાબે કોઈ બાપણ કરવાને ઉભો નથી, પણ “ બર વખત ” એટલે લાયક સવખતે કામ કરવાની બાબત ઉપર એક વાએજ કરવાને ઉભો છું. મેં મારી બાબત માટે “ બર વખત ” તો વિષય પસંદ કર્યો છે કારણ કે એ વિષયની સુચના આપણને આ મંડળનાં કામ ઉપરથી અને ગાહમખારના જે અવસરો તે આજના જેવા પ્રસંગે પાળે છે તે ગાહમખારના તેહેવારો ઉપરથી મળે છે.

ગાહમખારની વીરપરદ, જે માટે હું એક વખત આગળ લખાણથી જોડ્યો છું, તેનાં બહુતરનો ઉપર યાદ કરેલો ફકરો મારા વિષયનો આધાર છે. તેમાં માજદયસ્તાનોને

બીદાર કરી અર્જ કરવામાં આવે છે કે, “ઓ જરથોસ્તી મજદયસ્તાનો ! બીદાર થાઓ અને ઉલોગી થઈ તમારાં બલાં કામો સવખતે કરો. કવખતે કામો કરવાથી દૂર રહો.”

બર વખત માટેનો અવસ્તાનો શબ્દ :—બર વખત માટેનો આપણો અવસ્તાનો શબ્દ ‘રથવ્ય’ છે. એ ‘રથવ્ય’ શબ્દ ‘રતુ’ શબ્દ ઉપરથી નીકળ્યો કે જે ‘રતુ’ શબ્દ તે સંસ્કૃત શ્લોક છે, અને જેનો અર્થ ફસલ અથવા મોસમ થાય છે. ત્યારે એક કામ ‘રથવ્ય’ એટલે ‘બર વખત’ ત્યારે કહેવાય કે જ્યારે તે રતુ પ્રમાણે યા સવખતે થાય.

હવે જે કામ રતુ પ્રમાણે, અથવા વખત પ્રમાણે, અથવા બર વખતે થાય તે બરાબર થાય. એ ઉપરથીજ ‘રથવ્ય’ શબ્દનો બીજો અર્થ “કાયદા પ્રમાણે,” “ઘટતું,” “વાજબી” થાય છે. દાખલા તરીકે આજે જશન કરતાં આફ્રીનગાનમાં પાદશાહ માટે દુઆ ગુજરતાં ભણવામાં આવ્યું કે :

વવને ખુરે રથવ્ય મનંધદ, રથવ્ય વચંધદ, રથવ્ય બ્યઓધન.

અર્થ—તે કાયદાસર યા વાજબી વિચારથી, વાજબી વચનથી, વાજબી કામથી ફતેહમંદ થાએ.

ત્યારે આ ફકરાઓ ઉપરથી આપણે જે બાબત જોઈએ છીએ.

૧. જે વખતસર થાય તે વાજબી, કાયદાસર અને ઘટતું થાય.

૨. અને જે કાયદાસર અને વાજબી અને ઘટતું થાય તેથી ફતેહ મળે.

ત્યારે જે કામ વખતસર થાય તે કામને ફતેહની એક જામીનગીરી મળે છે.

ક્રિયામાં વખતસરની ભેટ :—આપણી વીરપરદમાં પણ ક્રિયા કરનાર જેતી ક્રિયાની ચીજો અર્પણ કરવાને માટે બોલે છે, ત્યાં વખતસરની ભેટ માટે બોલે છે. ત્યાં કહે છે કે, (૧)

“યત ઉજદાતેમ યત આવિસ્તેમ યથ દીશ આવએધયત અદુરો મજદાઓ અશવ યથ દીશ આવએધયત યો અશવ જરથુસ્ત્રો યથ દીશ અજેમ યો જઓત આવએધયેશિ વીધ્વાઓ અઓપામ યસ્તેમ્ય વહમેમ્ય વીધ્વાઓ દાઇત્યનામ અવિસ્તીમ વીધ્વાઓ રથવ્યામ આવિસ્તીમ.”

અર્થ—“આએ ઉંચે ધરેલી, આએ તપાસેલી (ભેટ), જે પ્રમાણે અશો ઓહરમજદે જણાવી, જે પ્રમાણે અશો જરથોસ્તે જણાવી, તે પ્રમાણે હું જેતી, જે તેઓની આરાધના અને સ્તુતીનો જણનાર છું, તેઓની લાયક તપાસેલી ભેટ (શું તે) જણનાર છું, વખતસરની તપાસેલી ભેટ (શું તે) જણનાર છું, તે જણાઈ છું (યાને રજુ કરું છું).”

આ ફકરામાં જે ઇસારો છે તે ક્રિયામાં વખતસરની ચીજો રજુ કરવાનો ઇસારો છે. એ વખતસરની ચીજો તે ચોક્કસ મોસમોએ રજુ કરવાની ચીજો દિસે છે.

વખતસર આપવાની ચીજ :—જે ચીજ વખતસર આપી હોય તે વધારે સ્તુતીપાત્ર છે. દાખલા તરીકે આવાં અર્દાસિરની નીઆએશ (હા. ૬૫ ફ. ૨) માં અર્દાસિર અનાહીતની સ્તુતી કરતાં કહે છે કે તે માતાને બર વખતે દુધ આપે છે (યા વીરપનામ દાઇરિષીનામ દાઇતીમ રથ્વીમ પએમ અવબરઇતિ). માતાઓ બાળકને જનમ આપે ત્યારે તે વખતે, તે બર વખતે તેઓની છાતીએ દુધ આપવા માટે અર્દાસિર વધારે સ્તુતીપાત્ર ગણાઇ છે.

બર વખતનાં લાણુતર:—મેહેર યસ્તમાં મેહેરની આરાધના માટે બોલતાં જણાવે છે કે મેહેર યજ્ઞને જે બર વખતના કલામથી (યાને ઘટતા અને વખતને અનુસરતા કલામથી) ઇજે છે તેને તે બખ્શીશ આપે છે. “તુમ.....ન્માનાઓ મસિતાઓ દધાહિ..... સે ધ્વા અઓખ્તો નામન યસ્ન, રથવ્ય વય યજ્ઞઘટે” (૧).

અર્થ—“જે ઘણી સારાં નામની યજ્ઞસ્નેથી અને બર વખતનાં વચનોથી તુંને આરાધે છે તેને તું ખુશદ ધરો આપે છે.”

વીરપરદ (૨)માં એક જગ્યાએ કહે છે કે, “અવિ રતુશ અવિ રથવ્ય જેરન્તે.”

અર્થ—ઘટતે વખતે (યા રતુએ), ઘટતે વખતે (યજ્ઞદોની) કીર્તિ ગાવી.

વળી એજ કરદા (ક. ૨)માં આગળ ચાલતાં કહે છે કે,

“કા ગવે વેરન્દયાઘ મજ્ઞદયસ્ન જરથુસ્ત્રયો આ હીમ વઝેધયમહી રથ્વએય મ્યજ્ઞદએય રથ્વએય રતુક્રીતયએય વીરપયાઓ—સાંચત્યે અપઓનો સ્તોષશ યસ્નાઘય વહ-માઘય ક્ષનઓઘ્રાઘય ક્સસતયએય.”

અર્થ—ઓ મજ્ઞદયસ્નાન જરથોસ્તીઓ! દુનિયા માટેની વૃદ્ધીને કાળે અશોષની ટ્રાઇબી પેદાયશની આરાધના કરવા, વખાણુ કરવા, તેને ખુશનુદ કરવા અને તેની સ્તુતી ગાવા બર વખતની મ્યજ્ઞદ અને બર વખતની બંદગી અમે રણુ કરીયે છીએ.

આ ફકરા ઉપરથી દીસે છે કે મ્યજ્ઞદ પણ બર વખતની જોષએ અને બંદગી પણ બર વખતની જોષએ.

હવે બર વખતની મ્યજ્ઞદ એટલે શું? એવું દિસે છે કે અહીં મોસમે ઉત્પન્ન થતી ચીજો અર્પણુ કરવાનો ઇસારો છે.

જે બર વખતે (રતુ=રતુ=વખત પ્રમાણે) હોય તે સરદાર (રતુ) થાય—રતુ શબ્દનો અર્થ જેમ રતુ થાય છે તેમ સરદાર (રદ) પણ થાય છે. શબ્દશાસ્ત્ર પ્રમાણે એક ઘાતુ ઉપરથી નીકળનારા શબ્દો વચ્ચે મુળમાં કાંઈ સંબંધ હોય છે. એવો સંબંધ હું આ ‘રતુ’ શબ્દના એ અર્થ “રતુ” અને “સરદાર”માં જોઉં છું. જે ચીજ બરાબર રતુ પ્રમાણે વખત સર ઉત્પન્ન થાય તે સરસ થાય. તે સરસ થાય તેથી તે પોતાના વર્ગની સરદાર (રતુ અથવા રદ) થાય. કવખતની ચીજ હલકી ઉતરતી થાય. ત્યારે કોઈ પણ કામ બર વખતે કરીધેલું સરસ ગણાય.

બર વખતે ગાહમખારો કરવાની યત્ન કરનારાં આ મંડળમાં જોડાઈ આપણે જે ધડોનો છાપ આપણાં મન ઉપર મારવાનો છે, તે આ છે, કે આપણે આપણું કામ હંમેશાં “બર વખતે” કરવું જોઈએ. બર વખતે કામ કરવું, સવખતે કામ કરવું, એ તે કામની ફોલની મોટી જામીનગીરી છે.

ગાહમખાર શબ્દમાં ‘ગાહ’ એટલે ‘વખત’ શબ્દજ આપણને વખત, વખત અને વખતનું જ્ઞાન આપે છે. એ ‘ગાહ’ શબ્દ આપણો અવસ્તાનો ‘ગાતુ’ છે. એ ‘ગાહ’ શબ્દ આપણાં ફારસી પુસ્તકોમાં નીચલા ત્રણ અર્થે વપરાય છે:—

ગાહ (અવસ્તા ગાતુ) એટલે વખત

૧. મેહેર યસ્ત ક. ૩૦.

૨. કરદો ૪ ક. ૧.

ગાહ (અવસ્તા ગાતુ) એટલે જગ્યા

ગાહ (અવસ્તા ગાથા) એટલે “ગાથા” અથવા “ભણતર”.

ત્યારે ગાહમખાર શબ્દમાંનો “ ગાહ ” શબ્દને તેનાં જુદાં જુદાં રૂપમાં મુખ્યત્વે છે કે, “ જે ઘણી ચોક્કસ ગાહ (ગેહ) એટલે બર વખતે ગાહ ભણે અથવા ગાથા ભણે તો તે પોતાને માટે લાયક ગાહ એટલે જગ્યા મેળવે.”

બંદગી પણ જેમ આપણામાં તેમ બીજી પ્રજાઓમાં ચોક્કસ વખતો માટે ચોક્કસ નેમેલી છે. જેમકે સવારે હાવન ગેહ, બપોરે રવીથવન, વીગેરે.

ગાહ અથવા ગાથાનો એક અર્થ “ ગા ” એટલે ગાતું ઉપરથી ગાયણુ થાય છે. હવે એ ગાયનો પણ ગાયનવિધા પ્રમાણે ચોક્કસ વખતો માટે જુદાં જુદાં હોય છે. સવારે ફલાણુ પ્રકારનું અને ફલાણુ રાગનું ગાણું ગાતું અને પાછલી રાત્રે યા સાંજે ફલાણુ પ્રકારનું અને ફલાણુ રાગનું ગાતું, એમ છે. એ ઉપરથી આપણામાં વાનખી કહેવત છે કે “ વખતનાં ગીત વખતે સારાં લાગે.”

ત્યારે આપણા ગાહમખારો, જેમાંનો એક, તેની બરદક ગણતરી પ્રમાણે, પાળવાને આજે આપણે ભોગા મળ્યા છીએ, તે આપણને મુખ્ય બોધ આપે છે કે “ બર ગાહે અને બર વખતે ભણેલી ગાહ અથવા ગેહ અથવા ગાથા આપણને દાઢત્ય ગાતુએ, દાદ ગાહે, લાયક જગ્યાએ પહોંચાડે છે, પછી તે લાયક જગ્યા આ જોહાનમાં હોય કે કોઈ બીજી જોહાનમાં.”

ગેહ ભણવી અથવા ગાથા ભણવા તેના બોહોળો અર્થ:—હવે “ગેહ ભણવી અથવા ગાથા ભણવા યા એયું કાંઈ પણ ભણતર ભણતું” એ શબ્દોને આપણે આપણા ઘડા માટે બોહળે અર્થ લેવું જોઈએ. મેં ગયા નોરોજને દાહડેજ કહ્યું છે તેમ ભણતર પણ એક જાતનું ગંભીર કામ છે. કોલેરીજ (Coleridge) ના આ શબ્દો છે કે, “ Of all mental exercises earnest prayer is the most sincere ” એટલે “ મનની કસરતો (યાને મનને ખીલવવાનાં કામો) માં બરાં જીગરની બંદગી ઘણું ગંભીરમાં ગંભીર કામ છે.” હવે જેમ બંદગી એક કામ છે તેમ પેલી જાણીતી અને વારે ઘડીએ બોલાવતી કહેવત Laborare est orare (Work is Worship) પ્રમાણે “ કામ એક બંદગી છે.”

ત્યારે ‘ભણતર’ યા ‘બંદગી’ શબ્દને બદલે આપણાં ઉપલાં બોધ દેનારાં અનુ-માનનાં વાક્યમાં “ કામ ” શબ્દ લખ્યે તો આ બોધ મળે છે કે “બર ગાહે યાને બર વખતે કરેલું કામ આપણને લાયક જગ્યાએ પોહોચાડે છે.”

લાયક જગ્યા તે શું?—હવે બર વખતે કામ કરવાથી મળતી લાયક જગ્યા શું છે? જેહલું તો તે લાયક જગ્યા આ દુનિયાનીજ છે. આ દુનિયામાં, તમારી આજીવજીવની મંડળી (Society) માં, તમો કોઈ માનભરી લાયક જગ્યા (position) મેળવવા માગતા હોવ, તો તમારે લાયક બર વખતે કામ હાથ ધરવાં. બર વખતે કામ હાથ ધરશો, વખતને તેની બોચીમાંથી પકડી તેનો ઘટતો ઉપયોગ કરશો, તો મંડળીમાં તમો સારી જગ્યા, સારો દરજ્જો મેળવવાને શક્તિવાન થશો.

બર વખતે કામ કરવાથી ફક્ત મંડળીમાંજ નહીં, ફક્ત આ દુનિયાનીજ મંડળીમાં નહીં, આ જીવંતમાંજ નહીં, પણ બીજી જીવંતમાં પણ સારી જગ્યા, સારી હાલત મેળવવાને શક્તિવાન થશો.

બર વખતના સંબંધમાં દર સવારની દુઆ :—આપણુ દર સવારે ઉઠતાં તે દાદારને યાદ કરી આપણું કામ માટે દુઆ માગીએ છીએ. આ દુઆમાં, આપણે આપણું જીવરથી, તે દાદાર હજુર ને પણ વિચારો રજુ કર્યે યા શબ્દો બોલીએ, તે સર્વમાં, રસ્કીન જણાવે છે તેવા પ્રકારના શબ્દો ધણા અગતના છે કે “ઓ ખોદા અમો આજના અમારા દિવસનો વખત ગુમાવીએ નહીં.” રસ્કીન કહે છે કે “The best prayer at the beginning of a day is that we may not lose its moments ; and the best grace before meal, the consciousness that we have justly earned our dinner” (૧).

એટલે “દિવસની શરૂઆતમાં સર્વથી સરસ બંદગી આ છે કે આપણે તેની ધડીઓ ફેંકટ ગુમાવીએ નહીં, અને ખાણું ખાવા આગમ્યની સર્વથી સરસ બંદગી આપણું આ જ્ઞાન છે કે આપણે આપણું ખાણું હકદાર પ્રમાણીક રીતે મેળવ્યું છે.”

રસ્કીનના આ શબ્દો કહે છે કે દરેક આદમીએ સહવારના પોહારમાં ઠરાવ કરવો કે તેણે તે દાહડાનો કોઈ પણ વખત ગુમાવેલો નહીં. આજનું કોઈ પણ કામ કાલ ઉપર રાખવું નહીં. નોશેરવાન અદલે પોતાનું રાજ્ય શરૂ કરતાં રાજગાદીએ આવતાં પોતાનાં એક ભાષણ (Coronation Speech) માં વખત માટે, અને વખતનો સારો ઉપયોગ કરી ભલાં કામો કરવા માટે, જે કહ્યું છે તે આ પ્રસંગે યાદ કરવા જોગ છે.

નોશેરવાને તાજ પોશી વખતે કરેલું ભાષણ.

વખતનો સારો ઉપયોગ.

કાલપર ના રાખ તું આજનું ને કામ,
કોણ જાણે કાલ કેવી નીવડેછ તમામ !
આજે ને ખીલ્યાં બાગોમાં ફુલ,
તે કાલે જો ચુટયાં તો રદ જાય ફુલ.
દરેક હોય જ્યારે તારું આ તન !
માંદગીના ખ્યાલથી પુર રાખ મન.
જીંદગીમાં મોહોતની સદા રાખ યાદ,
પવન આગળ જેમ નહિ પાનની ખીસાદ.
કામમાં જો થશે તું કદી પણ સુસ્ત,
તો થશે નહિ તારી યોજના દરેક.
અદેખાઈ અખત્યાર કરે કોઈ મર્દ,
તો તખીબ છે નાચાર આગળ તે દર્દ.
હવસ કોઈ રોકે તારું જો ધ્યાન,
તો સુખાઈની તે છે ખુલ્લી નિશાન.
મોક્ષે ને ધણું ને કરે જુજ કામ,
નહીં તેની આખર કીર્તિ કે નામ.
ખુરાઈનો રાહ છે અંધારો ગાર,
રાસ્તીનો રાહ છે ખારીક એક તાર.

ગમે તેવું જાણે સરસ તું કામ,
તે સુસ્તીથી થશે નિષ્ફળ તમામ.
જ્યાન તારી કરશે જુદું અખત્યાર,
તો ફરતા આ આકાશમાં થશે નહિ દાર.
જુદું છે એક જાતની નખજાનું નામ,
દરેક તે નખજાનું પર રડવું તમામ.
સકારે ઉઠવાની ટેવ રાખે શાહ,
તો દરેક રહી કરે દુશ્મન તખાહ.
દાનાવ ન હોય મોજનો મોહોતાજ,
ખીનજરૂરી મોજને કરે તારાજ.
ઇનસાફ ને બખ્શેશ કરે જો શાહ,
તો જેહાન પામે તેથી ખુબી પનાહ.
પણ અખત્યાર તે કરે જો બીદાદ કાંઈ,
તો ખોરાક તેનો કડવો, પાણી તેનું લોહી.

સદ્દર મુજબ ભલાં કામનો તેજ વખતે બદલો :—એક ભલું કામ મુલતવી નહીં રાખવું પણ તુરત કરવું, કારણ કે તેનો બદલો પણ તુરત મળે છે. આપણે સાધારણ રીતે સમજીએ છીએ કે આપણે જે ભલાં કામો કરીશું તે, દાદારનાં પુસ્તકમાં લખાશે અને તેનો આપણાં ચાહરમની યામદાદે હીસાખ થશે અને તેનો તે દિવસે બદલો મળશે. હવે આપણાં કામનાં સામટાં તોલ માટે સમજણ આપવાની એ અલંકારીક રીત દરેક છે. પણ તેથી એમ નહીં સમજવું કે એક ભલાં કામનો બદલો જીંદગીને છેડેજ મળે છે. ના, તે દર ઘડી અને દર પળે મળે છે. તેથી તમે એક ભલું કામ મુલતવી રાખો તો તેનો બદલો પણ મુલતવી રાખો છો. તમે તમારા પોતાના લાભને જાણે દૂર રાખો છો યા મુલતવી રાખો છો. એ બાબે સદ્દર કેતાબમાં એક ઠેકાણે નીચે પ્રમાણે કહે છે :—

ગોફતે યજદાનસ્ત કે આન રજુ કે નઝો જુદી કુનન્દ,
યા જ એહેરે ઇશાન ગેતીખરીદી મીયજન્દ,
રહે આનકસરા ખરન્દ આન રજુ તા જીન્નત સે ખાર,
જયગાહશ ઉરા નુમાયન્દ વર કુનન્દ ખર વઝે ને સાર (૧).

અર્થ—ખોદાતું કહેવું છે કે જે દાહડે કાંઈ નાવર (નઝોજુદી) કરે યા તેની નમયતે ગેતી ખરીદ ઈન્જય, તે દાહડે તેનાં રહને બેહેસ્તમાં ત્રણ વખત લેઈ જવામાં આવે છે, અને ત્યાં તેને તેની જગ્યા દેખાડવામાં આવે છે અને તેની ઉપર નેસાર કરવામાં આવે છે.

હવે નાવર કરાવનારનો યા ગેતી ખરીદ ઇન્જવનાર કાંઈ ઘણીનો, સદ્દરમાં જણાવવા પ્રમાણે અનુભવ નહીં હશે, કે તેઓએ તેજ દાહડે પોતાનું બેહેસ્ત જોયું હોય. પણ આ શબ્દોનો ભાવાર્થ આ છે કે એક ભલું કામ કરનાર તેજ અને તેજ દાહડે પોતાની હાલત ચહડતે દરજ્જેની (બેહેસ્ત) જોય છે. ભલાં કામનો બદલો તુરત મળે છે. બેહેસ્ત કાંઈ ચોક્કસ જગ્યાએજ નથી. તે તો કાંઈ ચહડતી હાલત છે, પછી તે આ દુનિયામાં હોય કે પેલી દુનિયામાં.

વખતના સારા ઉપયોગ બાબે હોરેસ (Horace) :—હોરેસની શિખામણ

આ હતી કે “કોણ જાણે કાલ કોણની છે? કાલનો કોઈને ભરસો નથી. તેથી આજ, જેને આપણે પોતાની કહીએ, તેપર ભરસો રાખી જે બધું બનતું હોય તે આજે કરી લેઓ.” તેની શિખવણીની મતલબ આ હતી કે :—

“To-day alone is ours, and that to live wisely and with becoming self-restraint from day to day is the true philosophy of life.”^(૧)

તેના પોતાના એ માટેના શબ્દો નીચલા છે :—

“The present only is thine own;
Then use it well, ere it has flown.
Lord of himself that man will be,
And happy in his life away
Who still at eve can say with free,
Contented soul, ‘I’ve lived to-day !
Let Jove to-morrow, if he will,
With blackest clouds the welkin fill,
Or flood it all with sunlight pure,
Yet from the past he cannot take
Its influence, for that is sure,
Nor can he mar or bootless make
Whate’er of rapture and delight,
The hours have borne us in their flight.”^(૨)

કુદરતને નેહાળવી તે ધડા સાથે :—હવે ત્યારે આજે આપણે ગાઢમયાર કરવા ભેગા મળ્યા છીએ એટલે કે એક રીતે કુદરતના એક બનાવ તરીકે મોસમોને, ફસલોને યાદ કરવા મળ્યા છીએ. તે યાદ તે અવસર ઉપરથી ધડો લેવા વીના કરવી, તે એટલું જ ફાકટ છે, કે જેટલું કુદરતને નેહાળતું, પણ તે પરથી ધડો લેવો નહીં, તે એક રીતે ફાકટ ગણાય. એ આખે સેન્ટ ઓગસ્ટાઇન (St. Augustine)ના નીચલા શબ્દો છે :—

“There are men who go to admire the high places of mountains, the great waves of the sea, the wide currents of rivers, the circuit of the ocean, and the orbits of the stars—and who neglect themselves.”^(૩)

અર્થ—“કેટલાંક માણસો છે જેઓ પાહાડોની ખુબંદ જગ્યાઓને, દર્યાના મોટા મોજાઓને, નદીના પોહોળા પ્રવાહોને, માહાસાગરની બોહોળી ગંદશને અને સેતારાઓના માર્ગોને જોઈને તેઓને વખાણવાને જાય છે, પણ તેઓ પોતા તરફ ગફલતી દેખાડે છે.” એટલે કુદરતના દેખાવો જોઈ અને કુદરતના બનાવોની યાદ પામી આપણે તે ઉપરથી ધડો લેવો જોઈએ.

કુદરતમાં તેની નિર્ણવ પેદાયશ અને જનદાર પેદાયશ વચ્ચે દાદારે સરજેલો સંબંધ—કુદરતના તેહેવારો બર વખતે ભોગવવાથી કુદરતની જે પેદાયશ યા

(૧) Hours with the Immortals by Dr. Downes p. 49. (૨) એજ પુસ્તક, એજ પાનું.

(૩) “Hours with Immortals” by Dr. Downes p. 80.

ખનાવના સંબંધમાં તે તેહેવારો હોય છે, તે તેહેવારો આપણાં મન ઉપર વધુ છાપ મારે છે. ખોદાતાલાએ જાણે સરજેલું છે કે તેની કુદરતમાં વગર જીવવાળી ગણાતી તેની પેદાયશ વચ્ચે અને તેની જનદાર પેદાયશ વચ્ચે પણ સંબંધ રહે અને તેઓ એકમેકને ભોગવે, એકમેકથી મળાહ મેળવે.

જર્મન સાએર ગોએથે એવાજ સાએરી ખ્યાલથી એક ફુલ અને એક મધમાખ વચ્ચેનો સંબંધ નીચલી સતરોમાં દર્શાવે છે:—

From the cold earth in earliest spring
A flower peeped out—dear fragrant thing!
Then sipped a bee, as half afraid;
Sure each was for the other made.”^(૧)

રસદ્રાવિ એવાજ વિચારથી સુંદર પદાર્થો, ખીણો વીગેરેને, જ્યારે લગાઈ ચાલતી હોય છે ત્યારે દલગીર ચતાં જણાવે છે, કારણકે તેઓ જોએ છે કે લગાઈને લીધે શહેરનાં કોઠા શહેર બાહર નીકળી કુદરતની અને તેમાં તેઓ (પદાર્થો, ખીણો) ની મળાહ ભોગવવાને આવતા નથી.

ગાહમખારો કરવા એ કુદરત અને ખોદાની સ્તુતી:—ગાહમખારો કરવા તે, તે દાદારની સ્તુતી અને તેની કુદરતની સ્તુતી (Celebration of Nature and of God) ગાવાના અવસરો છે. એવી સ્તુતી હર વખતે અસર વીનાની હોતી નથી. પણ જ્યારે આપણે કુદરતના કોઈ ખનાવેથી ઉત્પન્ન થયેલી અસરો (conditions) આપણી સનમુખ જોઈએ છીએ ત્યારે તે વધારે અસરકારક થાય છે.

ગોએથેના, વખતના ઉપયોગ માટેના શબ્દો:—કાલ તો કેટલીક હદે અચોક્કસ છે, પણ આજ તો ચોક્કસ છે. તેથી જે આજે બનતું હોય તે કાલ પર નહીં રાખવું. આજે જે બનતું હોય તે કરવું. આજ ચોક્કસ હોવાથી જીવિકાના વખત (eternity) ના એક પ્રતિનિધી તરીકે તે તમારી હજુર છે. ગોએથે કહે છે કે, “ Hold fast by the present. Every situation—nay, every moment, is of infinite value for it is the representative of a whole eternity.”

અર્થ—હાલનો વખત મજબુત પકડો. દરેક વખત, દરેક પળ, એકદલ કિમતી છે, કારણકે તે આખા અનંત જમાનાનો પ્રતિનિધી છે.

તુરત દાન તે માહા પુન:—આપણી પેલી કહેવત એ છે કે “ તુરત દાન તે માહા પુન ” અને તેને મળતી પેલી લાટીન કહેવત છે કે Bis dat qui cito dat i. e. He who gives promptly gives twice. એ બર વખતે આપવાના સંબંધમાં છે. એવી બર વખતની બખ્શેશ હમેશ વખણાઈ છે.

વખતનો ક-ઉપયોગ એક પ્રકારનો આપઘાત:—વખતનો સારો ઉપયોગ કરવાથી તે જાણે આપણાં બધાં માટે લેખાય છે. તેના સદુપયોગથી આપણી જીંદગી, જોકે તે ટુંકી હોય તોપણ, આપણાં કામના સંબંધમાં લાંબી ગણાય છે. એ બાબે એક લખનાર કહે છે કે,

“We protract the career of time by employment, we lengthen the duration of our lives by wise thought and useful actions.”

વખતનો ક-ઉપયોગ આપઘાત સમાન છે. એક લખનાર કહે છે તેમ

Time ill used is suicidal.

Time destroyed is suicide.

એક માણસ આપઘાત કરે છે એટલે શું? એટલે કે તેની જીંદગીનાં બાકીનાં ૫ થી ૨૫ થી ૫૦ વર્ષ હોય છે તે તે ગુમાવે છે, રદ કરે છે. વખત ગુમાવનાર ઘણી પણ એજ માફક પોતાની જીંદગીના વખતનો થોડો ધણો આપઘાત કરે છે. એક લખનાર કહે છે તેમ બરબાદ કીધેલા વખતમાં જાણે આપણે જીવતા નથી, પણ ફક્ત દમ બધાં જીએ.

We waste, not use our time !; we breathe, not live. Time wasted is existence. Time used is life.

ત્યારે પૈસાની માફક વખતને તપાસીને વાપરવો જોઈએ.

વખતના સારા ઉપયોગ માટે શાહુનશાહ વેસ્પીસીયન.—શાહુનશાહ વેસ્પીસીયન (Vespasian) ને માટે કહે છે કે તે દરરોજ સાંજે આખા દાહાડના કામનો વિચાર કરી પોતાનાં કામની તપાસ (review) લેતો. જે કોઈ દિવસે રાત્રે તેને લાગતું કે તે દાહડે તેણે કંઈ તેનાં નામને છાજતું કામ કીધું નથી તો તે દાહડે તે બોલતો કે, “Perdidi diem (I have lost a day) એટલે “મેં એક દાહડો ખોહ્યો છે.”

જનવરો વટીક વખતની ગણતરી બરાબર કરે છે.—વખતની બરાબર ગણતરી રાખીને કામ કરવું, બર વખતે કામ કરવું, એ આપણા આજના વિષયની મતલબ છે. હવે એમ બર વખતે કામ કરવું એ પક્ષીઓમાં અને બીજી જનનદાર પેદાયશમાં પણ આપણે જોઈએ છીએ. આ મંડળી કહેવા માગે છે કે તેહવારો અને ગાહમબારો અને આપણા તવારીખના બનાવોને બર વખતે યાદ કરવા માટે વખતની ગણતરી બરાબર સૂર્યની ચાલ પ્રમાણે કરવી જોઈએ. હવે કુદરતેજ એમ સરજેલું છે કે સર્વ પેદાયશે તેમ કરવું. આપણી મંડળીને વખતના વધવટ યા કપીસા સાથે કામ છે. તેના સંબંધમાં ત્યારે એક પ્રકારના ઉતરતા દરજ્જાનાં પ્રાણીનાં દાખલો યાદ કરવો પ્રસંગોપાત ગણાશે, કે જે પ્રાણીઓ વટીક માટે પણ કહે છે કે તેઓ વખતની ગણતરી બરાબર રાખે છે, આપણા શબ્દોમાં કહીએ તો તેઓ કપીસો કરે છે. તે જનવરો Pololo નામનાં જનાં જનવરો છે. તે જનવરો ચાંદ પ્રમાણે મહીનાઓ ગણી જાહેર થાય છે, પણ ચોક્કસ વર્ષ એક મહીના વધુ ગણતરીમાં લે છે અને જાણે જશનો કરે છે. એ બાબે મીંઝુર નીચે પ્રમાણે કહે છે:—

More marvellous yet—more marvellous, perhaps, than the concurrent action of any other animal, for it implies the most accurate time-keeping extending over many years—are the annual festivals of the palolo, an annelid living among the interstices of the coral reefs of some of the islands of the South Pacific. About three o'clock on the morning following the third quarter of the October moon, these worms invariably appear on the surface of the

sea, swarming in great numbers. Just after sunrise their bodies begin to break to pieces, and by nine o'clock no trace of them is left. On the morning following the third quarter of the November moon they appear again, but usually in smaller numbers. After that they are seen no more till the next October. This annual swarming is a phenomenon connected with reproduction, the ova escaping from the broken bodies of the females and, after being fertilised by the free-floating sperms, sinking down among the coral reefs and hatching into a new generation. 'Year after year these creatures appear according to lunar time. And yet in the long-run they keep solar time. They keep two cycles, one of three and one of twenty-nine years. In the three-year cycle there are two intervals of twelve lunations and one of thirteen lunations. These thirty-seven lunations bring lunar time somewhat near to solar time. But in twenty-nine years there is enough difference to require the addition of another lunation; the twenty-ninth year is therefore one of thirteen instead of twelve lunations. In this way they do not change their season in an entire century. So unfailing is their appearance that in Samoa they have given their name to the spring season, which is called "the time of the palolo." (The Universal Kinship by J. Howard Moore pp. 238-39).
